

ISSN: (E) 2181-1784

SJIF 2023 = 6.131

ASI-Factor = 1.7

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ORIENTAL RENAISSANCE:

*Innovative, educational,
natural and social sciences*

www.oriens.uz

Exact sciences

Natural sciences

Engineering sciences

Pedagogical sciences

Social and Human sciences

Philological sciences

Philosophy sciences

Economic sciences

VOLUME 3

No 12

2023

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL,
NATURAL AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

**VOL. 3 / ISSUE 12
ISSN 2181-1784
Impact Factor: 6.131
ASI Factor = 1.7**

**December
2023**

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL,
NATURAL AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

EDITOR-IN-CHIEF

Dr. KADIROV MUKHAMMADJON

Candidate of philosophical sciences, Associate professor of the department of
“Oriental philosophy and culture” of Tashkent state university of oriental studies

EDITORIAL BOARD

DSc. NODIRAKHON R. NISHONOVA

Doctor of Philosophy,
Head of the Department “Philosophy and
National idea” of Tashkent State Technical
University

PhD. LAZIZ A. TURAEV

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical
Sciences, Head of the Department for the
organization of research activities of students of
TSUOS

**Dr. KHOLMUMINOV JAFAR
MUHAMMADIEVICH**

Doctor of Philosophical Sciences (DSc)
Professor of the department of "Source Studies
and Hermeneutics of Sufism" of Tashkent State
University of Oriental Studies. Professor at the
Antique World International Academy of
Sciences

PhD. FARHOD L. USMONOV

Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophical
Sciences, Senior lecturer of the Department of
Social Humanities of Tashkent State University of
Economics

Dr. AZAMAT B. KHAYRIDDINOV

Candidate of Economic Sciences
Associate professor of Karshi Institute of
Engineering and Economics

Prof. Dr. ULFATKHON MUHIBOVA

Doctor of Philological Sciences
Head of the department of South and Southeast
Asian Languages of Tashkent State University of
Oriental Studies

Prof. Dr. SULTON F. AMIROV

Doctor of technical sciences
Head of the department of Electricity Supply of
Tashkent State University of Transport

Prof. Dr. TULKIN M. TOGAEV

Doctor of Philological Sciences
Head of the Department of Uzbek Linguistics of
Tashkent State University of Uzbek Language and
Literature named after Alisher Navoi

PhD. AZIZA A. SHAYUSUPOVA

Candidate of Pedagogical Sciences Associate
professor of the department of Pedagogy and
Psychology of Tashkent State University of
Oriental Studies

Dr. IMAM K. WAHYUDI

Doctor of Philosophy (PhD)
in Philological Sciences
Head of Office of International Affairs and
Faculty Member, Faculty of Teacher Training and
Education of Universitas Islam Malang, Indonesia

Dr. AZIZ KH. KHUDOYBERDIEV

Candidate of Historical Sciences, Associate professor of the department of Eastern countries and Anthropology of Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. SAYYORA N. KHAMRAEVA

Doctor of Philosophy (PhD) in economics
Head of the department of Innovative Economics of Karshi Institute of Engineering and Economics

Dr. ALISHER N. NAZAROV

Doctor of Philosophy in Political Sciences (PhD), Senior Lecturer of the Department of Oriental Politics and International Relations, Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. ERKIN A. RAKHMATOV

Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Head of the Department of Oil and Gas Processing Technology, Karshi Engineering and Economics Institute

Dr. PHOOL BADAN

Doctor of Philosophy in Political Sciences (PhD), Professor of the School of International Studies, Jawaharlal Nehru University

Dr. SIROJIDDIN S. NURMATOV

Candidate of Philological Sciences
Associate professor of Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. METIN ORBAY

Doctor of physics and mathematical science (DSc), Professor of Faculty of Education of Amasya University

Prof. PhD. SAO FEY

Professor of Hangzhou Normal University, Linguist.

Prof. Dr ASIF MAHBUB KARIM

Doctor of Philosophy in Business administration (PhD), Dean, professor Binary Graduate School, Binary University of Management & Entrepreneurship

Prof. YALCHIN KAYALI

Ankara University, Faculty of Languages and History-Geography, Department of Eastern Languages and Literatures, Sub-Department of Indology, Faculty Member.

Dr. NIGORA Z. SAYDALIEVA

Candidate of Philosophical Sciences
Senior Lecturer of the department of Oriental Philosophy and Culture of Tashkent State University of Oriental Studies

Dr. K.K. KHAKBERDIEV

Doctor of Philosophy (PhD) In Economics
Director of the Center for Scientific analysis of the study of the development of Eastern Countries at the Tashkent State University of Oriental Studies

PhD. CHJAN KONG

School of Humanities and Communication, Zhejiang University of Finance and Economics

Dr. NAUMENKO A. OLEG

Candidate of Philosophical Sciences Associate Professor of the Department of Social Sciences and Technologies, National Research Technological University MISIS, Moscow, Russia

XVIII-XIX ASRLAR BUXORO AMIRLIGI ME'MORLIGIDA AMALIY SAN'ATNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Shukurova Lobar Sherbayevna,

Farg'ona davlat universiteti

“Tasviriy san’at” kafedrasining o‘qituvchisi,

San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

e-mail: lobar.shukurova.87@mail.ru

ANNOTATSIYA

Buxoro – Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri, Buyuk Ipak yo‘lidagi eng yirik va mashhur markazlardandir. Shahar minglab yillar bilan o‘lchanadigan o‘zining boy va ulkan barpo etilish tarixi, madaniy-ma’rifiy va ma’naviy-diniy qadriyatlarining rivojiga qo‘shgan hissasi bilan butun jahonga dong‘i ketgan. Bu shaharning har bir go‘shasida – boy tarixga ega minoralari, osori-atiqalari, muqaddas qadamjolari va obidalarida olis o‘tmishning aks-sadosi, qoldirgan izi bor. Islom madaniyati va san’atining ajralmas qismlari – xattotlik, miniatyura, kulollik, zargarlik, zardo‘zlik, me’morlik, gilamdo‘zlik, misgarlik, yog‘och va ganch o‘ymakorligi sohalarida ham buxorolik ustalar va hunarmandlar hamisha peshqadam bo‘lganlar. Ular haqida ko‘plab asarlar, adabiyotlar va manbalarda ta’rifi tavsiflar bitilgan. Ammo ota-bobolarimiz aql zakovati bilan bunyod etilgan ushbu bebaho yodgorliklarda ko‘llanilgan badiiy-amaliy bezak san’ati hamda oddiy turmushda foydalanib kelingan qo‘li gul, mohir xalq usta-hunarmandlari tomonidan yaratilgan chinakam amaliy san’at asarlari haqida alohida tadqiqot yaratilmagan. Ushbu maqolada dunyo tamadduniga beshik bo‘lgan shaharlardan biri – Buxoroi Sharifning XVIII-XIX asrlardagi me’morchiligidagi o‘ziga xos ayrim jihatlar yoritilgan. San’atshunos va tarixshunos ba’zi olimlarning ushbu davrlarda xalq amaliy san’atning rivojlanishi haqidagi ilmiy qarashlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *Buxoro, xonlik, madrasa, masjid, amirlik, hunarmand, me’morchilik, amaliy bezak, an’ana, obida, naqqoshlik, san’at, naqsh, gumbaz, uslub, peshtoq.*

ABSTRACT

Bukhara is one of the oldest cities of Central Asia. It is one of the largest and most famous centers on the Great Silk Road. The city is famous all over the world for its rich and huge development history, which is measured in thousands of years, and for its contribution to the development of cultural, educational, spiritual and religious values. In every corner of this city, there are echoes and traces of the distant past in its towers, relics, holy places and monuments with a rich history.

Bukhara masters and craftsmen have always been leaders in the fields of calligraphy, miniatures, pottery, jewelry, goldsmithing, architecture, carpet making, coppersmithing, wood and ganch carving, which are integral parts of Islamic culture and art. . Many works, literature and sources describe them. However, no special research has been done on the artistic and practical decorative art used in these priceless monuments created by the ingenuity of our forefathers, as well as the handmade flowers used in everyday life, and the truly practical works of art created by skilled folk craftsmen. This article highlights some unique aspects of the architecture of Bukharai Sharif, one of the cradles of world civilization, in the 18th-19th centuries. The scientific views of some art historians and historians on the development of folk art in these periods are presented.

Key words: Bukhara, khanate, madrasa, mosque, emirate, craftsman, architecture, practical decoration, tradition, monument, painting, art, pattern, dome, style, facade.

KIRISH

Bugungi kunda amaliy san'atining ijtimoiy-madaniy ahamiyati, rivojlanish jarayonlarini o'rganish va uni saqlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Inson ongli faoliyatining ajralmas qismi bo'lgan badiiy tafakkur va shunga muvofiq badiiy-ijodiy faoliyat insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida katta ahamiyatga ega bo'lib, dunyo madaniyatining ajralmas qismi bo'lgan xalq amaliy san'ati har bir xalqning turmush tarzi va qadriyatlari rivojida alohida ahamiyat kasb etadi. San'at tarixida amaliy san'atning paydo bo'lishi – sivilizatsiya sari tashlangan eng muhim tarixiy qadam hisoblanadi. Shu bois, amaliy san'atni bugungi kun nuqtai nazaridan tadqiq etilishi dunyo mamlakatlarida milliy o'zlikni saqlab qolish, jamiyatning ma'naviy madaniyatini yuksaltirish hamda uning turistik jozibadorligini yanada oshirishni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

O'zbekiston xalqlari tarixiy va boy madaniyatga ega bo'lib, XVIII-XIX asr O'zbekiston san'atida tasviriy san'at bilan hamohang xalq amaliy san'ati ham o'zgacha sharqona uslubda namoyon bo'lgan. G'arbiy Yevropa va Rossiya tasviriy san'atidagi o'zgarish hamda uslublar asnosida milliy o'zbekona yo'nalish paydo bo'lgan bo'lsa, xalq amaliy san'ati, milliy hunarmandchilikda esa milliy an'analar saqlangan holda rivojlanish davom etdi. Ana shunday san'at asarlari respublikamizning davlat va jamoat muzeylarida, arxivlarida, kutubxonalarida, aholi qo'lida hamda boshqa jamlash joylarida saqlanmoqda.

Ushbu davrlarga oid ko‘plab me‘moriy obidalar davlat muhofazasiga olingan va lozim darajada qo‘riqlanib, ta‘mirlash-restravratsiya ishlari olib borilishi natijasida fuqarolarimiz va chet ellik sayyohlar tashrifi uchun diqqatga sazovor joylarga aylandi.

Shu bilan birga, xalqimiz, millatimiz faxriga aylanishi mumkin bo‘lgan ba‘zi me‘moriy obidalar Sho‘rolar xukumatining ateistik mafkurasini singdirish siyosati va o‘sha davr shaharsozligining “yangilanish” tamoyillariga mos kelmaganligi uchun buzib tashlangan¹. Xususan, “Islom dini quvvati” deya e‘tirof etilgan Buxoro shahrining o‘zida mustabid SHO‘rolar davrida XVIII asr davomida barpo etilgan Xoja Davlat, Xalifa Xusayn va To‘pchiboshi madrasalari butkul buzilgan va hozirgi avlod vakillari ular haqida qariyb xech qanday ma‘lumotga ega emaslar. Bu kabi misollarni nafaqat Buxoro shahridan, balki yurtimizning boshqa xududlaridan ham ko‘plab keltirish mumkin.

Ammo, o‘sha suronli davrlardan ham saqlanib qolgan ba‘zi me‘moriy obidalarimiz turistik yo‘nalishlardan chetda joylashganligi va boshqa obyektiv hamda subyektiv sabablarga ko‘ra tashlandiq holatda bo‘lib, e‘tibordan chetda qolmoqda. Achinarlisi, obidalaridagi mavjud takrorlanmas va xalq amaliy bezagi san‘ati namunalari zaruriy ta‘mirlash-restavratsiya ishlarisiz, ochiqda ob-havo va yog‘ingarchilikning zararli ta‘siri ostida yo‘qolib ketish arafasida turibdi. Natijada, ko‘pchilik namunalari, ayniqsa naqqoshlik san‘atiga tegishli bo‘lgan bezaklar kelajak avlodlarimiz uchun faxr-iftixor bo‘lish o‘rniga, vaqt o‘tishi bilan yo‘qlikka yuz tutmoqda².

Sobiq ittifoq davrida O‘zbekistonning boy madaniy tarixini o‘zida aks ettirgan, me‘mor usta ajdodlarimiz tomonidan obidalarda yaratilgan bir necha minglab noyob xalq amaliy san‘ati bezaklari respublikamizdan chetga olib chiqib ketilgan bo‘lib, sohadagi qonunchilik me‘yorlarining lozim darajada ishlamaganligi sababli ushbu namunalari jahonning nufuzli muzey fondlarida dunyo madaniy yodgorliklari qatorida saqlanmoqda.

Xususan, Temuriylar davridagi buxorolik davlat arbobi Bayonqulixon maqbarasining peshtoq qismi butunligicha barcha koshinlari bilan Britaniya muzeyidan joy olgan.

Tarixiy obidalarga boy shaharlar qatorida o‘zining me‘moriy obidalari bilan dunyo ahli diqqatini o‘ziga tortib kelayotgan Buxoro ham bundan mustasno emas. Buxoro to‘g‘risida ko‘plab shaxslar turlicha qarashlarni ilgari suradilar.

Jumladan, mashhur san‘atshunos va sharqshunos L.I.Rempelning qayd etishicha XVIII asr o‘rtalarida mamlakatning umumiy vayronagarchiliklari va O‘rta Osiyo shaharlarini madaniy hayotining chuqur inqirozi me‘morlarning faol qurilish amaliyotini to‘xtatib qo‘ydi. Feodal jamiyatning odatiy turmush tarzi eski mahalliy

zodagonlar va harbiy qabilalardagi o‘zbek aristokratiyasini qamrab olgan doimiy urushlar va adovatlar tufayli izdan chiqdi. Mamlakat iqtisodiyoti vayron bo‘lgan edi, bu keng ommaning turmush tarziga va xalq ustalarining ijodiga og‘ir ta’sir qilardi. Qurilish san’ati keng qo‘llanilmasligi tufayli ahamiyatsiz ob’ektlarga e’tibor qaratdi yoki qariyb to‘xtab qoldi³.

X.Mo‘minovning kitobida esa taniqli Buxoro ma’rifatparvari Ahmad Donishning “Mang‘it amirlari hamma narsani egalladilar, hamma narsani o‘z hohishlari yo‘lida yo‘qotdilar” – degan so‘zlarini misol keltirib, “Buxoroda XVIII va XIX asrning birinchi yarmida madaniy hayot qoloqligi va konservativligi bilan harakterlanadi”, - deya ta’kidlagan¹.

Ammo, o‘sha davrlar tarixi va me’morchiligini sinchiklab o‘rganilsa, yuqoridagi ustozlar asosan olamshumul qurilishlar va bunyodkorliklar amalga oshirilmagani haqida yozganligiga amin bo‘lamiz.

Chunki, sharqshunos va tarixshunos olim Jumanazar Abdusattor o‘zining “Buxoro ta’lim tizimi tarixi” asarida Amir Shohmurod mang‘itlar sulolasining mashhur vakillaridan biri ekanligini ta’kidlab, uning fidoyiligi va jonbozligi tufayli Samarqand va Buxoro shaharlariga qaytadan fayz kirganligini e’tirof etadi. Shohmurod ayniqsa ilm fanga jiddiy e’tibor qaratib, xaroba holiga tushib qolgan Shayboniyxon va Xoja Ahror Valiy madrasalarini qayta tiklaydi. Bundan tashqari, taxtga o‘tirishi bilan aholi tinkasini quritadigan turli soliqlarni bekor qilgan va asta-sekin ishlab chiqarish izga tushib, savdo-sotiq rivojlangan. Madrasalarda o‘qitish ishlari jonlanib, Buxoro ilm-ma’rifat o‘choqlaridan biriga aylana borgan xamda sharif shaharga o‘tmishdagi shukuhi va shon-shavkati qaytganday bo‘lgan². Xususan, uning davrida Ernazar Elchi, Xalifa Xudoydod, Muhammad Amin to‘pchiboshi, Nazarak va Rahmonquli kabi madrasalar qurildi. Ularning ayrimlari bugungi kunda ham Buxoroning ajoyib tarixiy obidalari va XVIII asr san’ati yodgorliklari sifatida qadrlanadi.

NATIJALAR

Buxoroda hozirda asl qiyofasini o‘zgartirmagan holda avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan, IX-XX asrlar davomida qurilgan ko‘plab tarixiy va arxitektura yodgorliklari saqlanayapti. Ushbu me’moriy yodgorliklarimizga bo‘lgan qiziqish butun dunyo ahli va yurtimizga kelayotgan aksar sayyohlar diqqatini o‘ziga tortib kelmoqda. Ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan ushbu san’at durdonalarini asrab avaylash va kelajak avlodlarga bus-butunligicha yetqazish bizning ustuvor vazifalarimizdan biri bo‘lmog‘i darkordir.

MUHOKAMA

Buxoro amirligi hukmronligi davrida bir qancha xalqimiz, millatimiz faxriga aylangan me'moriy obidalarimizga nisbatan ham talash siyosati sodir etilgan. Buxoro shahrining o'zida SHO'rolar davrida XVIII asr davomida barpo etilgan Xoja Davlat, Xalifa Xusayn va To'pchiboshi madrasalari butkul buzilgan, bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Milliy qadriyatlarimizga, boy tariximizga bo'lgan bunday hurmatsizlik juda ko'plab sodir etilgan⁶.

Sobiq ittifoqi davrida Buxoro amirligining boy madaniy tarixini o'zida aks ettirgan, me'mor usta, qo'li gul hunarmandlarimiz tomonidan yaratilgan minglab noyob xalq amaliy san'ati bezaklari respublikamizdan chetga olib chiqib ketilgan bo'lib, ular hozirda jahonning taniqli muzeylarida saqlanmoqda⁸.

Buxoro amaliy san'ati buyumlari O'zbekiston muzeylarida nisbatan kam saqlangan (O'zbekiston Davlat San'at, O'zbekiston Amaliy San'at, O'zbekiston Davlat Tarix muzeylari) bo'lib, ularning aksariyati "Ark" – Buxoro viloyat o'lkashunoslik muzeyi hamda "Sitorai Mohi-Xossa" xalq amaliy bezak san'ati muzeyi xazina fondida saqlanadi va aksariyat tadqiqotchilar o'zlarining ilmiy ishlarida, maqolalarida bu fondan bevosita foydalanmaganligi kuzatiladi.

XULOSA

Amaliy san'atning boshqa san'at turlaridan farqi shundaki, u san'at asari bo'lishi barobarida kundalik turmushda muayyan maqsadda qo'llaniladi. Ya'ni, amaliy san'at buyumlari ijtimoiy ahamiyatga ega va shu sababli amaliy san'at xalqning turmush tarziga singib, uning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Ayniqsa, amaliy san'atning me'morlik bilan bog'liqligi uning kundalik turmushdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Mamlakatda siyosiy inqirozlar davrida amaliy san'at buyumlari soddalashib qoladi, tasviriy san'at esa vaqtincha tanazzulga uchraydi. Lekin har qanday vaziyatda ham hunarmandchilik yashayveradi. Uning san'at darajasiga ko'tarilishi yoki oddiy hunar bo'lib qolishi shu davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatga bevosita bog'liqdir. Temuriylar saltanati tanazzuli, Buxoroni shayboniylar va ashtarxoniylar egallashi undan so'ng esa mang'itlar sulolasi hukmronligi jarayonida Buxoro badiiy hunarmandchiligi nisbatan inqirozga yuz tutgan, amaliy san'at turlari kamayib, buyumlarning badiiy qiymati pasaygan. Lekin o'sha paytda ham mahalliy amaldorlar farovon hayot kechirishga intilgan hamda amaliy san'at buyumlarining asosiy haridori bo'lib qolishgan. Ayni omil badiiy hunarmandlikni butunlay inqirozga uchrashdan saqlab qolgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mo'minov X. Buxoro oblasti. – Toshkent: O'zbekiston, 1976. – 135 b.

2. Rahmatullayev Y. O‘zbekiston me‘morchilik obidalari Davlat muxofazasida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1969. – 40 b.
3. Ремпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана. – Ташкент: Гослитиздат, 1961. – 606 с.
4. Rahmon Muiniy. Buxoro (Qisqa yo‘lboshlovchi. Birinchi qism). Buxoro: Buxoro nashr, 2005. – 55 b.
5. Buxoro hunarmandchiligi durdonalari: Bezakli albom / To‘plamni nashrga tayyorlovchilar: M.Rahmonova, A.Hamroyev. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – 112 b.
6. Mustabid tuzumning O‘zbekiston milliy boyliklarini talash siyosati. Tarix shohidligi va saboqlari (1865-1990). – Toshkent: “Sharq”, 2000. – 432 b.
7. Narshaxiy M. Buxoro tarixi. – Toshkent: Sharq mash’ali, 1993. – 126 b.
8. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л. И. Очерки искусство Средней Азии: древность и средневековье. – М.: Искусство, 1982. – 288 с.
9. Пугаченкова Г.А. Самарканд, Бухара. – Москва: Издательство «Искусство», 1968. – 204 с.
10. Jumanazar Abdusattor. Buxoro ta’lim tizimi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 592 b.
11. Sherbayevna, S. L. (2020). Bukhara Applied Art In Middle Of XVIII-Early XX Century, During The Mangit Dynasty. *The American Journal of Applied sciences*, 2(12), 156-159.
12. Ozodbek, S., Muhammadjon, O. R., & Sevaraxon, S. (2022). MARKAZIY OSIYO XALQLARI TASVIRIY SAN’AT TARIXINING FANDAGI O‘RNI. *Research Focus*, 1(2), 259-263.
13. Sulaymanova, S. (2022). PEDAGOGICAL REQUIREMENTS FOR IMPROVING THE METHOD OF OBSERVING PERSPECTIVES WHEN STUDENTS INDEPENDENTLY COMPLETE TASKS IN THE AREAS OF PAINTING AND PENCIL DRAWING. *Science and Innovation*, 1(8), 1559-1564.
14. Barchinoy, K., Sevarakhon, S., & Mukhammadkodir, Y. (2021). Effective methods of teaching fine arts and drawing at school. *European Scholar Journal*, 2(9), 9-11.
15. Qurbonova, B., & Yuldashev, I. (2022). MOVAROUNNAHRDAGI MADANIY HAYOTDA TASVIRIY SAN’AT TURLARIGA BO‘LGAN E‘TIBOR. *Research Focus*, 1(2), 248-253.
16. Kurbonova, B. M. (2023). AESTHETIC PERCEPTION IS A PRODUCT OF ARTISTIC THINKING. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS*, 3(26), 97-101.

17. Boboyeva, Z. A., & Raxmonjonov, X. A. (2022). O 'QUVCHILARNING TA'LIM JARAYONIDA DIZAYNERLIK MAHORATINI SHAKLLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1017-1023.
18. Yuldashev, I., & Qurbonova, B. (2022). KITOB GRAFIKASIDA KOMPOZITSIYA HAMDA ADABIYOT ASARLARINI CHUQURROQ O'RGANISHDA ILLYUSTRATSIYANING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1024-1031.
19. A'zamjonov, A., & Hamdamov, K. H. (2022). TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARI MAZMUNINING DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI BILAN BOG'LIQLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 71-77.
20. Yunusaliev, M. (2023). THE VALUE OF WATERCOLOR AND GOUACHE MATERIAL IN THE TECHNIQUE OF WATER-BASED PAINT. *Science and innovation*, 2(C9), 5-10.

BOBUR HAYOTI, IJODI VA UNGA DOIR MINIATYURALAR

I.Yuldashev

FarDU Tasviriy san'at kafedrası katta o'qituvchisi

e-mail: tuychiyevich68@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada ajdodlarimizning ilmiy izlanishlari va badiiy adabiyotning miniatyura san'ati bilan o'zaro bog'liqligi hamda miniatyura san'atida badiiy tasavvurlarni muayyan adabiy personajlar tasvirlashga doir usullardan foydalanish yo'llari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *kolorit, Zaraut, relief, arxeologiya, Afrosiyob, Moniy, Muzahhib, personaj, xattot, qog'ozsozlik, dekorativ, muraqqa, Muarrix, alkorlar surati, savr daraxti, Kushoniya, muqaddima, nafis.*

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о научных исследованиях о наших предках и взаимосвязи художественной литературы с искусством миниатюры, а также о способах использования художественного воображения в искусстве миниатюры для изображения отдельных литературных персонажей.

Ключевые слова: *колорит, Зараут, рельеф, Археология, Афросяб, Мони, Музахиб, персонаж, каллиграф, изготовление бумаги, декоративный, Муракка, Муаррих, изображение алкорса, дерево савр, Кушания, введение, изящное.*

ABSTRACT

The article talks about scientific research about our ancestors and the relationship of fiction with the art of miniatures, as well as ways of using artistic imagination in the art of miniatures to depict individual literary characters.

Key words: *color, Zaraut, relief, Archeology, Afrosyab, Moni, Muzahib, character, calligrapher, paper making, decorative, Murakka, Muarrih, image of alcora, savr tree, food, introduction, elegant.*

KIRISH

O'zbek mumtoz adabiyotining ulkan namoyondasi, atoqli shoir, olim va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti hamda ijodi asosan ko'pchilik adabiyotshunos olimlar tomonidan alohida o'rganilgan. O'zbekistondagi boburshunoslardan Vohid Zohidov, Hamid Sulaymon, Sabohat Azimjonova, Hamidulla Hasanov, Aziz Qayumov, Saidbek Hasanov kabi tadqiqotchilar bu mavzuda katta ishlar qilgan.

Mirzo Boburning o'zi "Vaqoe'" deb atagan "Boburnoma" jahonga mashhur bo'lgan yirik ijtimoiy-siyosiy, tarixiy-falsafiy, jo'g'rofiy, harbiy va etnografiyaga oid

qomusiy asar bo‘lib, unda Farg‘ona, Movarounnahr, Xuroson va shimoliy Hindistonda bo‘lib o‘tgan tarixiy voqealar, tabiat va xalqlar tavsifi qalamga olingan. Bu qimmatli asar fors, rus, ingliz, lotin, nemis, fransuz, urdu, turk, hind va boshqa tillarga tarjima qilingan. Aro‘z nazariyasiga oid Mirzo Bobur risolasini mutaxassislar “Mufassal”, “Muxtasar”, “Risolai aro‘z” yoki “Aro‘z risolasi” deb yuritishadi. Yaqin yillargacha bu asar keng jamoatchilikka noma‘lum edi. Risola professor Hamid Sulaymon 1968-yili Parij milliy kutubxonasidan keltirgan fotokopiya asosida Saidbek Hasan tomonidan 1971-yili Toshkentda nashr qilindi. Bir yildan so‘ng Moskvada I.V.Stebeleva ham bu asar qo‘lyozmasi fotonusxasini e‘lon qildi. [2]

Saidbek Hasan tayyorlagan nashrning matbaa saviyasi puxta bo‘lib, u kirill alifbosida ham berilgan. Mutaxassislar bahosicha, Mirzo Boburning bu risolasi aro‘z nazariyasiga oid eng mukammal va nodir tadqiqotdir. Boburning farzandlari Humoyun va Komronga mo‘ljallab yozgan “Mubayyin” asarida islom dini asoslari she‘riy uslubda bayon qilingan. Bu kitob 1905-yili Toshkentda toshbosmada to‘la nashr qilingan. Undagi ayrim parchalar 1958-yilda nashr etilgan Boburning tanlangan asarlariga kiritilgan. Hoja Ahrorning “Volidiya” nomli asarini Bobur she‘riy tarjima qilgan, shuningdek, u “Xatti Boburiy”, deb ataluvchi maxsus alifboni ham ixtiro qilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bobur ilk ijodining qimmatli tomoni shundaki, ifoda tili juda sodda va ravon. Mirzo Bobur tafakkur olami qay darajada shakllanganligi to‘g‘risida professor Hamid Sulaymon quyidagi haqli fikrni bildiradi. “Shubha yo‘qki, u dastlabki ma‘lumotni Andijonda, asosan, o‘z ona tili bo‘lgan o‘zbek tilida oldi. Mirzo Boburning ijtimoiy-falsafiy o‘rganishlari, uning estetik ta‘bi va ilmiy qiziquvchanligi Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy va boshqa sharq klassiklarining o‘lmas asarlari ta‘sirida shakllandi”.

Taxt uchun kurashlarda g‘olib chiqqan Muhammad Shayboniyxon Temuriy shahzodalarning ko‘pchiligini qatl etadi. Ularning ba‘zilari Movarounnahrni tark etishga majbur bo‘ladilar. Bularning biri Bobur Mirzo bo‘lgan. Vatanni tark etish voqeasini u shunday tasvirlaydi: “Xotirimga keldikim, tokay bu Farg‘ona viloyatida sargardon bo‘lib turmoq kerak, bir tarafga talab qiloyin deb”. O‘sha paytlardayoq Bobur she‘rlar bitishni mashq qilardi. Uning ona yurtida, O‘shda qurdirgan bir tosh uy va Obburdon qishloqlaridagi toshlarga bitilgan she‘rlari qolib ketdi. Boburning asarlari o‘zbek tilida bo‘lib, ularda Vatan, Yurt, xalqning badiiy siymosi ifodalangan. [3]

Markaziy Osiyo davrini tasvirlovchi ellikka yaqin miniatyuralarda Bobur shaxsi turli san'atkorlar tomonidan har xil talqin qilingan. Bulardan eng muvaffaqiyatli chiqqan miniatyuralar Nomo, Sonvala va Farruhbekka mansubdir.

Bobur Qobulda, taxminan yigirma yil yashab ijod qildi. Bu uning hayotidagi eng barakali yillar bo'ldi. Afg'onistondagi faoliyatini baholab amerikalik olim Harold Lemb, "Bobur Qobulda kichik Samarqand barpo etgan", deydi. Haqiqatan, bu joyda u "Bog'i safo" va "Bog'i kalon" kabi bog'lar yaratgan. Ta'kidlash lozimki, uning o'zi ham "Bog'i Bobur"ga dafn etilgan.

Bobur Mirzo ijodining bu davrda yaratilgan g'azallari hayot, sevgi, bahor va yoshlikni kuylashga bag'ishlangan.

"Bog'i kalon" ("Katta bog'") "Vaqoe"da shunday tasvirlangan: "Bu kentda Bog'i Kalon otlig' Ulug'bek Mirzoning bir mansub bog'i bor edi. Myon uni egalariga baho berib oldim. Bog'din tashqari ulug' chinorlar bor, chinorlarning tubi sabzalik, safoliq manzildir. Bog'ning o'rtasidin bir tegirmon suvi hamisha joriydir. Bu ariq yoqasida chinorlar va daraxtlardur. Burun bu ariq egri-bugri va besiyoc edi. Men buyurdimkim, bu ariqni raja va siyoq bila qildilar. Bisyor yaxshi yer bo'ldi".

Miniatyuralardan ikkitasida Mirzo Boburning bog'bonlarga ariq bo'yini tartibga keltirishni aytayotgan ayni vaqti tasvirlangan.

1506-yilda Bobur Mirzo Sulton Husayin vafoti munosabati bilan Hirotga ta'ziyaga boradi. U yerda yigirma kun bo'lib, o'n sakkiz kun Alisher Navoiy yashagan uyda to'xtab, Hirot shahrining tarixiy yodgorliklari, shoir va olimlari bilan tanishadi hamda ularning hayoti va faoliyati to'g'risida o'zining "Vaqoe" ("Boburnoma") asarida mukammal va qimmatli ma'lumotlar beradi. [4]

Hirotida Sulton Husayn o'g'illari Badiuzzamon va Muzaffar Mirzolar Boburni hurmat va ehtirom bilan kutib oladilar. Bu voqealarni aks ettiruvchi miniatyura asarida Bobur marhum Sulton Mirzoning xotinlari Sulton Poyandabegim va Hadichabegimga o'z ta'ziyasini izhor qilmoqda. Alisher Navoiy shahrida, uning uyida bo'lish Mirzo Boburga buyuk mutafakkir hayoti va ijodi bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Sulton Husayin va Alisher Navoiy davridagi Hirot xotiralari Mirzo Boburda o'chmas taasurot qoldirgan: "Sulton Husayn Mirzoning zamoni ajab zamone edi, ahli fazl va benazir eldin Huroson, bataxis Hiri shahri mamlu edi. Har kishiningkim bir ishg'a mashg'ulligi bor edi, himmati va g'arazi ul edikim, ul ishni kamolga etkurgay". Qobulga hukmdor bo'lgan Boburning ulkan davlat tuzish orzusi uni Hindiston tomon yetakladi. Bu harbiy safarga ma'lum darajada mahalliy beklar, hatto, hind rojasi Rana Sangramning yordam so'rab murojaat qilishi ham sabab bo'lgan.

Boburning yozishicha, uning beshinchi yurishi, Dehli Sultonini hokimiyatdan chetlatish bilan tugallangan. Mirzo Bobur Hindistonda uzoq yashamadi. “Vaqoe” (“Boburnoma”) kitobining oxirgi qismi Hindiston tabiati va tarixiga bag‘ishlangan. Mirzo Boburni so‘nggi yillarda bir tomondan, ona Vatan sog‘inchi o‘rtasa, ikkinchi tomondan, ulkan davlat yumushlari butunlay charchatdi. Hindistonda Mirzo Boburni ko‘p narsalar qiziqirdi. Ayniqsa, mahalliy aholi madaniyati va san‘ati diqqatini jalb etgan. XVI asrda musavvir matndan yanada uzoqlashdi, uning uchun dunyo haqidagi o‘z tasavvurlarini ko‘rsatish muhimroq bo‘lib bordi, shuning uchun u kompozitsiyaga muallif nazarida kutmagan personajlarni kiritadi, turmush ikirchikirlariga qiziqish kuchayadi (Sulton Muhammad). Hozirgi kunda ham yuqorida ko‘rsatilgan badiiy adabiyotlardan tashqari zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida o‘rganilmoqda. [5]

NATIJAR VA MUHOKAMA.

Rasmlarda Bobur hayoti. Buyuk o‘zbek shoiri, olimi va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi, uning jahonga mashhur “Boburnoma”- “Vaqoe” asari mo‘tabar qo‘lyozmalarini ziynatlash uchun XVI-XVII asrlarda shimoliy Hindistonda ko‘plab nafis mo‘jaz rasmlar chizilgan. Mazkur rasmlarni asar mazmuni bilan qiyosiy o‘rganish ham Bobur hayotini, ham rassomlar mahorat sirlarini tushunishgan, tarixiy voqealarning badiiy talqinini bilishga imkon yaratadi. .

Quyida asosan “Boburnoma”ning ikki mo‘tabar nusxasi, ya’ni Britaniya muzeyi va Moskvadagi Davlat sharq xalqlari san‘ati muzeyidagi rasmlardan va boshqa muzeylardagidan esa qisman foydalanildi.

Boburshunoslar an‘anasiga binoan Bobur hayoti va ijodi uch davrga, ya’ni Farg‘ona, Qobul va Hindiston davrlariga bo‘lib o‘rganildi, asosiy e‘tibor “Boburnoma” asarini mazmunan qamrab olgan milodiy 1494 yildan to 1528 yillargacha yuz bergan voqealarga qaratildi.

Farg‘ona. “Boburnoma”ning Farg‘ona davri qismida Zahiriddin Muhammad Bobur hayotining Farg‘ona vodiysi, Movarounnahr, Toshkentda kechgan o‘n bir yili, bu joylardagi shahar, qishloq va kentlar, ularning tabiati, hayvonoti va hokazolar to‘g‘risidagi ko‘plab ma‘lumotlar yuksak mahorat bilan tasvirlanadi. Muallif goh talablarini mamnuniyat bilan qayd etsa, goh mag‘lubiyatlari to‘g‘risida shunchaki xabar berib qolmay, ularni chuqur tahlil qiladi. [6]

Hindistonlik rassomlar Farg‘ona davrining eng muhim voqea-hodisalarini tanlab, ana o‘shalarni o‘z rasmlarida tasvirlashga intilganlar. Jumladan, yosh Bobur Mirzoning o‘n ikki yoshida Farg‘ona taxtiga o‘tirishi, o‘z viloyatini tashqi hujumlardan himoya qilishi, ikki marta Movarounnahr poytaxti Samarqandni zabt qilishi, Andijondagi hokimiyatni qayta tiklashga urinishi va nihoyat, o‘n bir yillik

janglardan soʻng oʻz Vatanini tark yetib ketishi ham hindistonlik rassomlar asarlarida oʻzining rangli tasvirini topgan.

Maʼlumki, otasining bevaqt halokati natijasida Andijon beklari oʻn ikki yashar Bobur Mirzoni Fargʻona viloyatining hokimi qilib koʻtaradilar. Bu voqealar tafsiloti bizga maʼlum besh miniatyurada aks ettirilgan boʻlib, ularda yosh Bobur Mirzoning ovdan qaytishi, Andijon beklarining Namozgohdagi yigʻilishi va yangi podshohning eʼlon qilinishi tasvirlanadi. Bulardan Nomo nomli rassom yaratgan “Boburning Fargʻona taxtiga chiqishi” asari alohida ajralib turadi.

Rasmda shoh saroyi ayvonidagi taxtda yosh Mirzo tasvirlangan. Uning oldida ustodi Xoja Abdulloh Mavlono Qozi Bobur Mirzogʻa yaxshi tilaklar bildirmoqda. Saroyda shaharning nufuzli beklari yigʻilgan boʻlib, katta ziyofatga tayyorgarlik koʻrilmogʻda. Marosimda sozandalar va xonandalar ishtirok etishmogʻda. Yosh Bobur Mirzoning oʻz ustodiga hurmati suratda yaxshi aks ettirilgan. Bu bejiz emas edi. Chunki, keyinchalik Mirzo Boburning dushmanlari Xoja Abdullohni qatl etganlarida u achinib yozgan edi: “Xojai Qozi ajab kishi edi. Qoʻrqmoq anda aslo yoʻq erdi. Oncha daler kishi koʻrilgan emas... soyir el har necha bahodir boʻlsa, andak dagʻdagʻa va tavahhum yoʻq edi”. [7]

Yosh Bobur Mirzoning Fargʻona hukmdori yetib tayinlanishi, “Boburnoma”dan maʼlum boʻlishicha tahlikali daqiqalarda, yaʼni qoʻshni hokimlarning hujumi paytida oʻtgan edi. Shuning uchun saroydagi dabdabalar va koʻtarinki ruh rassomning oʻz davri talablaridan kelib chiqib, asar mazmunidan bir oz chekinganini koʻrsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-4947-son Farmoni. www.lex.uz
2. A.A.Madramimov. Temuriylar va Boburiylar davri miniatyura sanʼati rivoji. Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Temuriylar tarixi davlati muzeyi. – Toshkent: 2019 yil. 101-110-betlar.
3. Shohalil Shoyoqubov. Zamonaviy Oʻzbekiston miniatyurasi. – Toshkent: “Oʻzbekiston”, 2006 yil.
4. A.A.Madramimov. Alisher Navoiy badiiy asarlarining 15-16-asrlardagi qoʻlyozmalari. Temuriylar tarixi davlat muzeyi. –Toshkent: 2021 yil. 38-39-betlar.
5. Elmira Ismoilova. Sharq miniatyura maktablari. – Toshkent: G.Gʻulom nashryoti, 1989 yil. 40-41-betlar
6. A.Madaminov, N.Normatov. Sharq miniatyura maktablari (maqolalar toʻplami). – Toshkent: Gʻofur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1989 yil. 41-42-betlar.

7. Yuldashev, I. (2022). LEGAL REGULATION OF THE REGISTRATION OF CHANGING THE LABOR CONTRACT. *Science and Innovation*, 1(7), 255-261.
8. Yuldashev, I. (2023). DEVELOPMENT OF PICTORIAL ART AND MINIATURE ART IN CENTRAL ASIA AND THEIR ROLE IN SOCIAL LIFE. *Science and innovation*, 2(C4), 13-18.
9. Yuldashev, I. (2023). INTERACTION OF MINIATURE ART WITH THE COMBINATION OF THE LITERATURE AND IDEOLOGICAL, AESTHETIC, AND MORAL IMAGINATION OF THE COMMUNITY. *Science and innovation*, 2(C7), 21-28.
10. Yuldashev, I. (2023). FACTORS OF CENTRAL ASIAN PEOPLES CONTRIBUTING TO THE DEVELOPMENT OF WORLD CULTURE. MOVAROUNNAHR ART OF LITERATURE IN THE XV TH CENTURY. *Science and innovation*, 2(C9), 11-16.
11. Kurbonova, B., & Yuldashev, I. (2022). UZBEK ARTIST AND CREATIVE WORKS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE. *Research Focus*, 1(2), 221-225.
12. Yuldashev, I., & Qurbonova, B. (2022). KITOB GRAFIKASIDA KOMPOZITSIYA HAMDA ADABIYOT ASARLARINI CHUQURROQ O'RGANISHDA ILLYUSTRATSIYANING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1024-1031.
13. Ibrokhim, Y., Nazokat, A., Nodirjon, M., & Abdusalom, M. (2021). The Period Of Book Art. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(10).
14. Курбонова, Б. М., & Юлдашев, И. Т. (2015). К вопросам развития композиционного мышления студентов в процессе обучения изобразительному искусству. *Молодой ученый*, (7), 803-805.
15. Yuldashev, I. T., & Axmedova, N. E. (2022). DEKORATIV KOMPOZITSIYALARNI BAJARISHDA RANG MUNOSABATLARIDAGI O'ZARO UYG'UNLIK. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 989-995.
16. Yuldashev, I. (2022). QADIMGI AN'ANALAR DAVOMIYLIGI USUL VA USLUBLARINI TURLI YO'NALISHLARDA TASVIRLASHDA KITOBAT HAMDA MINIATYURA SAN'ATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 209-216.
17. Qurbonova, B., Sulaymanova, S., Akhmedova, N., & Yunusaliyev, M. (2023). Big Data, Artificial Intelligence and Smart Cities. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 402, p. 03013). EDP Sciences.

18. Sulaymanova, S. (2023). IMPORTANCE OF THE PATCHWORK NEEDLEWORK IN STUDY WHICH HAS GIVEN A BIRTH TO APPLIED ARTS, BASED MUCH ON ANCIENT OLD-TIME TRADITION. *Science and innovation*, 2(C4), 9-12.

19. Sulaymanova, S. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ. *Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 75-79.

**MARKAZIY OSIYO MINTAQASI XALQLARI MUSIQA
MADANIYATNING O‘ZBEK MUSIQA MADANIYATINING
RIVOJLANISHIGA TA’SIRI**

Orziboyev Rustam Abdumutalibovich

Farg’ona davlat universiteti
San’atshunoslik fakulteti o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada O’rta Osiyo hududida ijod qilgan xalqlar madaniyatining XVIII asrgacha bo’lgan davri haqida umumiy ma’lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari o’zbek musiqa madaniyati rivojlanish bosqichlari jarayonida yuzaga kelgan omillarning o’rni borasida fikr mulohazalar yuritilgan.

***Kalit so’zlar:** musiqa madaniyat, milliy san’at, xalq musiqa madaniyati, his tuyg’u, nomoddiy madaniy meros, tafakkur, Avesto, ijtimoiylashuv.*

ABSTRACT

The article provides general information about the culture of the peoples who created in the territory of Central Asia until the 18th century. In addition, opinions were made about the role of factors that occurred during the stages of development of Uzbek music culture.

***Key words:** music culture, national art, folk music culture, emotion, intangible cultural heritage, thinking, Avesta, socialization*

KIRISH

Qadimiy madaniyat o’choqlaridan biri - O’rta Osiyoda yashagan xalqlar jahon fani va madaniyati xazinasiga salmoqli hissa qo’shganlar. Ular musiqa madaniyati sohasida ham juda boy va qadimiy merosga ega. O’rta Osiyo xalqlarining musiqa madaniyati tarixiga doir qadimiy yozma manbalar va arxeologlari tomonidan topilgan yodgorliklar buning dalili bo’ladi va shu xalqlarning yuksak madaniyatga ega bo’lganligini tasdiqlaydi.

Qadimgi O’rta Osiyodagi antik madaniyatning ko’pgina musiqa asboblarida (nay, ud, doira) sof mahalliy xususiyatlar mavjudligini ko’rsatish mumkin. Mahalliy an’analarining yunon, hind va boshqa xalq an’analari bilan bog’lanib ketishi sozlarda ham aks etgani o’sha davr madaniyatining o’ziga xos xarakterda bo’lganini nazarda tutadi. Garchi Gretsiyaning O’rta Osiyo musiqa madaniyatiga ta’siri O’rta asrdagi O’rta Osiyolik olimlarning musiqaga oid risolalarida uchratish mumkin bo’lsa ham, vaqtlar o’tishi bilan bu ta’sir yo’qola bordi. Urug’ va elatlarning birlashishi va tobora o’sishi natijasida o’lkamiz hududida Baqtriya, So’g’diyona va Xorazmda dastlabki davlatlar paydo bo’lishi, axamoniylarning harbiy-ma’muriy jihatdan birlashuvlari,

Iskandar Zulqarnaynning yurishlari ostida Yunon-baqtriya boshqaruvining vujudga kelishi. Bu davr eramizdan oldingi VII asrdan to milodning IV asrigacha bo'lgan juda katta tarixiy jarayonni o'z ichiga oladi. Qadimiy madaniy yodgorliklarning dalillashicha, bugungi O'zbekiston hududida O'rta Osiyo xalqlarining ajdodlari yaratgan yuksak sivilizatsiya mavjud bo'lgan. Olimlarning ma'lumotlari, tasviriy san'at asarlari, sharq mumtoz adabiyoti va xalq og'zaki ijodiyoti-dostonlarda o'z aksini topgan. Sharqshunoslarning yangi tadqiqotlari va nihoyat O'rtaasrdagi O'rta Osiyo olimlarining musiqiy risolalaridagi izchil ma'lumotlar o'zbek musiqa madaniyati taraqqiyotining tarixiy jarayonini mufassal va to'raligicha tasavvur qilishimizga yordam beradi. Ajdodlarimizdan meros qolgan musiqa sarchashmalari O'rta Osiyo hududida yashagan qardosh xalq (turkman, tojik, qozoq, qaraqalpoq va qirg'iz)lar ijodi bilan uzviy bog'langan.

Bu davrlar X-XI asrgacha qavmiy xalq hududlari uzviy chegaralanganlarigacha, ular bir butunlikni ifoda etgan va keyinchalik shu o'zak mazkur xalqlar milliy musiqa madaniyatlarining shakllanishi uchun umumiy asos bo'lib xizmat qildi. O'rta Osiyo xalqlari hayotida tarixiy chegaralanish bosqichi taxminan bizning eramizgacha bo'lgan birinchi ming yillikdan boshlanadi. Bular o'troq dehqonlar (sug'diylar, baqtriyaliklar, xorazmiylar) hamda ko'chmanchi (saklar, massagetlar va boshqa) qabilalar edi. Ular haqidagi ma'lumotlar Avestoda ham uchraydi. Mushtarak poetik va musiqa san'atining boshlanishi o'sha davrlarga borib taqaladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musiqa shaxsning ijtimoiylashuvi, muayyan hodisa va holatlarini qayta tiklovchi, uning diqqatini jalb qiluvchi va boshqaruvchi, shuningdek kishilarning mehnat unumdorligini oshiruvchi xususiyatga ega. U so'zsiz va ko'rish imkoni bo'lmagandagi muloqotdir. Musiqa his qilish qobiliyatni tarbiyalovchi vosita bo'lib, undan aqliy va jismoniy kuchlarning o'zaro koordinatsiya va integratsiya qilish vositasi, energiya manbai, haqiqatni yuzaga chiqaruvchi vosita, inson ongining transformatsiyasi uchun qurol sifatida foydalanish mumkin. Va nihoyat, musiqa kishilarni koinot bilan bog'lovchi kuch hamdir. Bu ro'yxatni davom ettirish yoki har bir bandini kengaytirish mumkin, lekin eng muhimi shunchalar imkoniyatga ega bo'lgan musiqadek ijtimoiy hodisadan inson ongi va tafakkurini yuksak darajalarga olib chiqish uchun foydalanish darkor[1].

Markaziy Osiyo hududida istiqomat qiluvchi turkiy xalqlar musiqasi uzoq tarix va boy an'analarga ega noyob hodisadir. U boshqa musiqa madaniyatlari orasida munosib o'rin egallaydi va ba'zi yutuqlari (qozoq kuy va aytisi; oqinlar san'ati va qirg'iz dostoni "Manas"; o'zbek-tojik maqomlari, o'zbek katta ashula janri;

ozarbayjon mug‘omi va ashuglar san‘ati) YUNESKOning “Nomoddiy madaniy meros durdonalari” ro‘yxatiga kiritilgan.

Musiqiy madaniyat dastlab sinkretik (qorishuv) holatda bo‘lganligi to‘g‘risida Avesto kitobi va boshqa qadimgi yozma yodgorliklar, shuningdek, O‘rta Osiyo xalqlarining turmush tarzi, ularning urf-odatlarini, to‘y-tomoshalarining arxaik elementlari guvohlik berishiga sinfsiz jamiyat sharoitida O‘rta Osiyo musiqa asboblarining asosiylari, ya‘ni urib chalinadigan, puflab chalinadigan va torli sozlar turlari vujudga kelgan.

Turklar istiqomat qilgan hududda (shu jumladan, G‘arbiy Osiyoda) ikki iqtisodiy va madaniy tip rivojlangan: ko‘chmanchi, chorvachilik va o‘troq dehqonchilik. Ko‘chmanchi chorvadorlar (jumladan, qozoqlar, qirg‘izlar, boshqirdlar, no‘g‘aylar, qisman qoraqalpoqlar, shuningdek, Janubiy Sibir turklari va ularning uzoq o‘tmishdoshlari) Yevrosiyoning cho‘l hududlarida yashagan. Buyuk dashtning janubida yashovchi yarim ko‘chmanchi, o‘troq qabilalar (asosan turkmanlar, o‘zbeklar, uyg‘urlar, ozarbayjonlar, turklar) dehqonchilik va shahar qurilishi bilan shug‘ullangan. Ularning har biri o‘ziga xos musiqa madaniyatini yaratgan.

Yevroosiyo dashtlari ko‘chmanchi xalqlarining musiqiy an‘analarida ham xuddi shunday xususiyatlar namoyon bo‘ladi. Ko‘chmanchi turmush tarzi, chorvachilik, yilqichilik, Janubiy Sibir turklarida esa bug‘uchilik asosiy xo‘jalik turlari sifatida bu xalqlarning madaniyati. musiqa va she‘riyat san‘atida o‘z ifodasini topgan. Ko‘chmanchi turklarning cholg‘u asboblari o‘zaro o‘xshash. Uning asosini **aerofonlar** (kuray, sibyzgi, choor, kos sirnay, qo‘shnay), **idionlar** (qomus, shan-qobyz), shuningdek, **xordofonlar** (qil-qobyz, igil, dombra, tobshur) va **membranofonlar** (shundauiyl, dauylpaz) tashkil qiladi. Musiqa yaratishda monodik uslub ustunlik qiladi[2].

Turkiy xalqlar musiqasining “milliy o‘ziga xosligini” belgilab beruvchi tovush olami turli tovushlar diapazoni bilan ajralib turadi – past ohangli boy, “yo‘g‘on”, xirillagan ko‘krakli, falset tovushlardan tortib baland va falset tovushlargacha. Registr va tembr ranglanishi tufayli ular turli xil "zichlik" darajalariga ega; yuqori balandlikdagi harakatchanlik bilan birgalikda ular quloq tomonidan milliy xarakterli, etnik rang sifatida qabul qilinadi. Ovoz va cholg‘u asboblari tovushining o‘ziga xosligi, eshitish farqlari, bizningcha, o‘ziga xos kod sifatida etnikmadaniy va hatto etnogenetik darajada saqlanib qolgan.

Fundamental toifa sifatida tovush hodisasi turkiy xalqlar musiqasining ohangini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Mahalliy musiqachilar orasida nozik eshitishning mavjudligi hali alohida e‘tibor ob‘ektiga aylanmagan o‘ziga xos ovoz tizimining mavjudligidan dalolat beradi.

Ikki geosiyosiy qarama-qarshilik chorrahasida joylashgan “Sharq-Sharq” va “G‘arbiy-Sharq” turklar musiqasida tovush va ohangning tashkil etilishini o‘rganish ham mintaqa, ham jahon kontekstida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Turkiy-mo‘g‘ul va turkiy-eron etnomoziq aloqalarini yangicha nuqtai nazardan tushunish mumkin. XX asrda G‘arbiy Yevropa mumtoz musiqasining O‘rta Osiyo tovush tizimiga ta’sirini o‘rganish dolzarb bo‘lgani yaqqol ko‘rinadi. Ijobiy va salbiy oqibatlariga olib kelgan bu jarayonga yangi tarixiy voqelik nuqtai nazaridan hamda jahon musiqa madaniyatlari o‘zaro ta’sirining boshqa shakllarini hisobga olgan holda xolisona baho berilishi kerak.

1994-yilda Olmaota shahrida o‘tkazilgan “Turkiy xalqlar musiqasi” birinchi xalqaro simpoziumida dunyoning turli davlatlaridan 100 ga yaqin olimlar ishtirok etgani buning dalilidir. Qisman, yuqori rasmiy darajada bo‘lgan bu an‘ana Markaziy Osiyo respublikalari madaniyat vazirlarining muntazam qo‘shma yig‘ilishlari tarzida tashkil etildi. Bosh qarorgohi Turkiyada joylashgan Turksoy turkiy davlatlar tashkiloti mana shunday vujudga keldi. Unda musiqa festivallari, turkiy tilli mamlakatlardan kelgan zamonaviy rassomlar, xalq amaliy san‘ati ustalarining ko‘rgazmalari o‘tkaziladi.

Turkiy xalqlar musiqasidagi tovush xususiyatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, umumiy turkiy va mintaqaviy miqyosda bir-biriga bog‘liq bo‘lgan bir qator hodisalarning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beradi (tomoq kuylash, Shashmaqom, mug‘om, cholg‘u asboblarning ayrim turlari), ularning rivojlanishidagi o‘rnini aniqlaydi.

Turkiy musiqaning tovush dunyosi zamonaviy jahon musiqa san‘ati, ya’ni sonoristika, spektral va mikrotonal (mikrointerval) musiqa kabi yo‘nalishlarda ham qiziqish uyg‘otadi, bunda tembr, tovush rangiga alohida e’tibor beriladi.[3:23]

Sharq (eron, arab va turk va boshqalar), jumladan, turkiy musiqa madaniyatlarida ham o‘ziga xos mikrointerval (17, 22, 24 ohang) tizimlari rivojlangan. Biroq turkiy xalqlar musiqasidagi mikrointervalning tabiati, uning ommalashish sohalari amalda o‘rganilmaganligicha qolmoqda.

Xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, yirik epik janr bo‘lgan dostonlarni sinchiklab o‘qisak, xuddi arxeologik qazishmalardagi asriy madaniyat qatlamlarini tomosha qilayotgandek yoki genetik olim kabi xalqimizning DNK ma’lumotlarini tahlil qilayotgandek holatga tushamiz. Yozma adabiyotga ko‘zi o‘rgangan kitobxon uchun folklor asarlari mutolaasi doim ham serzavq mashg‘ulot tuyulavermasligi mumkin.

Sharq musiqa risolalarida ko‘tarilgan masalalar hozirgi zamon boshlang‘ich musiqa nazariyasiga yaqin turadi. O‘rta asr olimlari ko‘proq musiqa nazariyasi

muammolarini hal etishda maqom musiqasi bilan muqoyasa qilganlar. Bunda ular maqomlardagi parda (ton, yarim va chorak tonlar) misolida tahlil etganlar.

Musiqiy asarlarini tashkil etadigan elementlarning eng kichik birligi ayrim musiqqa tovushi (ton) bizgacha yetib kelgan nazariy kitoblarda “nag‘ma” iborasi bilan atalgan. O‘zining baland-pastligi bilan muayyan nuqta (parda) chegarasida ma‘lum vaqtgacha cho‘zilib turadigan tovush “nag‘ma” deb ataladi.

Musiqaga oid nazariy risolalardan «nag‘ma» musiqaga bog‘liq bo‘lmagan boshqa xil tovushlardan keskin farq qiladi. Ular ma‘lum xususiyatlarga ega bo‘ladi. Masalan, insonning qo‘pol ovozi, sozlanmagan cholg‘ularning ovozi nag‘ma sanalmaydi.

Musiqada nag‘ma ikki xil bo‘ladi:

1. Nag‘mai qavliy - ya‘ni inson tovushi;
2. Nag‘mai fe‘liy - musiqqa asboblardan chiqadigan sun‘iy ovoz[4].

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarni tahlili natijasida tovush fenomenini va kengroq aytganda, ohangni tashkil etishni o‘rganish istiqbollari musiqiy turkologiya kabi ilmiy bilim sohasini rivojlantirishda ko‘rinadi.

XULOSA

Ushbu izlanishlarimiz natijasi o‘laroq tovush modelini aniqlash va uni turkiy xalqlar musiqasiga tadbiiq etishdagi ilk tajribalardan biri sifatida Yevropa musiqqa madaniyatidan tashqari musiqqa madaniyatini o‘rganishda muhim ko‘mak bo‘la olishi hamda sof tembr-tovush idealini aniqlashning turli usullari, boshqa musiqiy amaliyot bilan bog‘liq mos belgilarni izlash chindan ham amaliyotda dolzarb muammo bo‘lib qolayotganini yana bir bor xulosa qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. <https://khorezm-science.uz/uz/site/view?id=11> Isakov Ulugbek Tukhtasinovich Social philosophical genesis of the development of uzbek music culture. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training. december, 2021-12/1. ISSN 2181-9750. 93-98 pages
2. [khorezm-science.uz"arxiv/1641750416.pdf](https://khorezm-science.uz/arxiv/1641750416.pdf) Orziboev Rustam Abdumutalibovich /// The role of musical culture in the development of the spiritual worldview of the peoples of the central asian region. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training. december, 2021-12/1. ISSN 2181-9750 102 page
3. Absalyamova, N. Kulture tyurkov jit v vekax [Tekst] / N. Absalyamova, E. Djilkibaev // Kazaxstanskaya pravda. - 2002. - № 020 (23669).- 31 yanv. – str 23.

4. <https://znanio.ru/media/xvi-xix-asrlarda-ozbek-musiqasinig-madaniyati-musiqiy-nazariy-meros-2680783> Botirova Xilola., XVI-XIX asrlarda o'zbek musiqasinig madaniyati Musiqiy nazariy meros
5. T.S.Vizgo. Muzikalnie instrumenti Sredney Azii. Moskva. 1980.
6. file:///C:/Users/tursu/Downloads/musiqa_tarixi.pdf Botir Raximov O'ZBEK MUSIQASI TARIXI., Urganch 2018
7. Orziboev, R. (2023). XITOY VA MARKAZIY OSIYO KO'CHMANCHI QABILALARINING MUSIQIY MADANIYATI RIVOJLANISH JARAYONLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 220-226.
8. Orziboyev, R. (2023). INNAVATSION METODLLAR ORQALI MUSIQA SAN'ATINI O'QUVCHILARGA O'RGATISH. *Наука и инновация*, 1(9), 19-22.
9. Rustamjon, O. (2023). ANALYSIS OF MUSICAL WORKS OF CENTRAL ASIAN THINKERS IN MUSIC CULTURE. *Uzbek Scholar Journal*, 16, 196-200.
10. Орзибоев, Р. (2022). МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ МУСИҚА МАДАНИЯТИГА ДОИР АСАРЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 452-456.
11. Орзибоев, Р. А., & Абдулмадатов, О. (2022). МОДАЛ ВА ТОНАЛ ГАРМОНИЯ ҲАҚИДА. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 497-502.
12. Tokhtasinovich, I. U., & Abdumutalibovich, O. R. (2022). The Influence of Music Culture on The Peoples of Central Asia in The Development of Uzbek Music Culture. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 5, 70-73.
13. Nasretdinova, M., Isakov, U. B., & Orziboyev, R. (2022). XALQ IJODIYOTINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI. *Scientific progress*, 3(2), 851-856.
14. SultonaliMannopov, A., AbdusalomSoliev, U., & TokhirShokirov, R. (2021). Development of Uzbek National Singing Art during Independence. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 6845-6853.

O‘ZBEKISTONNING JANUBIY SHAHARLARIDA UY-JOY QURILISHIDAGI YUTUQLAR VA MUAMMOLAR

Ollomurodov Nurali Yoqub o‘g‘li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi
998905101992

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XX asrning 50-60 yillarida Respublikaning janubiy shaharlarida uy-joy qurilishi bilan bog‘liq o‘zgarishlar va muammolar, yangi massivlarning paydo bo‘lishi hamda shahar aholisiga ko‘rsatilayotgan maishiy xizmat bilan bog‘liq masalalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *uy-joy, shahar, mablag‘, qurilish, markaz, kommunal xo‘jalik, ijtimoiy hayot, muammo, o‘zgarish.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются изменения и проблемы, связанные с жилищным строительством в южных городах республики в 50-60-е годы XX века, появление новых массивов, а также вопросы, связанные с бытовым обслуживанием горожан.

Ключевые слова: *жилье, город, финансирование, строительство, центр, коммунальное хозяйство, общественная жизнь, проблема, изменение.*

ABSTRACT

This article analyzes the changes and problems related to housing construction in the southern cities of the Republic in the 50s and 60s of the 20th century, the emergence of new massifs, and issues related to household services provided to city residents.

Key words: *housing, city, funding, construction, center, communal economy, social life, problem, change.*

KIRISH

O‘zbekiston SSR Oliy Sovetining 1946 yil 30 avgustda bo‘lib o‘tgan VIII sessiyasida aholini uy-joy bilan ta‘minlash yuzasidan aniq dasturlar belgilab olindi. Xususan, uy-joy muammosini hal qilish uchun katta miqdorda mablag‘ ajratildi, qolaversa, uy-joy qurish uchun korxonalarda alohida jamg‘armalar tashkil etildi. O‘zbekiston hukumati uy-joy qurish uchun 1946 yilga nisbatan 1947 yilda 1,5 baravar ko‘p mablag‘ ajratdi[1]. 1948 yilga kelib uy-joy qurilishi uchun urushgacha bo‘lgan uchta besh yillikdagi mablag‘ga nisbatan 3 marta ko‘p mablag‘ ajratildi[2]. Bu davrda Surxondaryo oblastining bosh shahri bo‘lgan Termizda ham anchagina bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi. 1949 yilda shaharda uy-joy fondlari 1937

yildagiga nisbatan 2 marta ko‘paydi[3]. Shu davrda oblastning Sho‘rchi, Sherobod, Jarqo‘rg‘on rayonlarining markazlarida ham ancha keng ko‘lamli qurilish ishlari amalga oshirildi. Jumladan, 1947-1951 yillarda shahar va shahar tipidagi posyolkalardagi uy-joy fondi qariyb uch baravar oshdi[4]. Bu davrda davlat korxonalari bilan bir qatorda kooperativ tashkilotlar ham aholiga uy-joylar qura boshladi. 1947 yilda Surxondaryo oblasti paxta tozalash tresti uy-joy qurilishi uchun 265 ming rubl, Kitob paxta tozalash zavodiga esa 14 ming rubl kapital mablag‘ ajratildi. Ushbu mablag‘lar hisobiga Surxondaryo paxta tozalash zavodi xodimlar uchun 116 kv metrli 2 ta uy qurilish rejalashtirildi. Biroq, turli sabablarga ko‘ra ajratilgan mablag‘ning katta qismi o‘zlashtirilmadi[5]. Bunday holatni Denov paxta tozalash zavodi misolida ham ko‘rish mumkin. Masalan: 1948 yilda Denov paxta tozalash zavodiga uy-joy qurilishi uchun 214 ming rubl mablag‘ ajratildi. Biroq, ushbu mablag‘ning bor-yo‘g‘i 47 ming rubli o‘zlashtirildi xolos[6]. Yildan-yilga aholi sonining o‘sib borishi bilan birga odamlarning uy-joyga bo‘lgan ehtiyoji ham ortib bordi. 1957 yilda KPSS Markaziy Komiteti va SSSR Ministrlar Soveti “SSSRda uy-joy qurilishini rivojlantirish to‘g‘risida qaror qabul qildi. 1956-1985 yillar oralig‘ida esa Ittifoq miqyosida 3 milliard kv metrdan ziyod bo‘lgan 66 millionga yaqin uy-joylar qurildi[7].

NATIJAR VA ULARNING MUHOKAMASI

O‘zbekistonda ham shu davr mobaynida uy-joy qurilishi yildan yilga ko‘payib bordi. Chunonchi to‘rtinchi besh yillikda (1946-1950 yy)da 6951 ming kv metr, beshinchi besh yillik (1951-1955 yy)da 10752 ming kv metr, oltinchi besh yillikda 18312 ming kv metr, yettinchi besh yillikda 15528 ming kv metr, sakkizinchi besh yillikda 25660 ming kv metr, to‘qqizinchi besh yillikda 24761 ming kv metr, o‘ninchi besh yillikda 27382 ming kv metr, o‘n birinchi besh yillikda esa 27382 ming kv metr uy-joy bunyod etildi[8]. Lekin shunga qaramasdan O‘zbekistonda aholining uy-joy ta‘minoti muammosi hal qilinmagan edi. Bu borada O‘zbekiston Ittifoqda oxirgi o‘rinlardan birida turardi. 1980 yildan 1986 yilgacha har bir shahar aholiga turar joy maydoni 9,6 kvadrat metrdan 11,1 kvadrat metrga oshgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich Ittifoq bo‘yicha 13,1 metr kvadratdan 14,1 metr kvadratga, Latviyada – 15,7 metr kvadratdan 16,7 metr kvadratga, Estoniyada esa 16,0 metr kvadratdan 17,6 metr kvadratga oshdi[9]. O‘zbekistonda aholining yillik o‘sishi yuqori bo‘lganligi bois yildan-yilga turar joylarga bo‘lgan ehtiyoj oshib bordi. Shu sababli ham Janubiy oblastlarning markaziy shaharlarida ko‘p qavatli uylar bunyod etilgan butun-butun mikrorayonlar paydo bo‘ldi. Ana shunday mikrorayonlardan Termiz shahridagi 4 va 5 mikrorayonlarni misol sifatida keltirish mumkin. Aholini uy-joyga bo‘lgan ehtiyojini qondirish uchun respublika hukumati o‘z mablag‘i hisobiga shaxsiy uy

qurayotgan kishilarni har tomonlama qo‘llab quvvatlab bordi. Ularga yer uchastkalari va uzoq muddatli qarzlari berib bordi.

Urushdan keyingi dastlabki besh yillik mobaynida respublikada jami 1771 ming kvadrat metr uy-joy qurildi. Jumladan, davlat va kooperativ tashkilotlari tomonidan esa 887 ming kvadrat metr uy-joy qurildi[10]. Lekin shu davrda shahar aholisining uy-joyga bo‘lgan talabi to‘liq qondirilmagan edi. Respublikada aholi jon boshiga me‘yordagi 9 kvadrat metr o‘rniga 4 kvadrat metrdan uy-joy to‘g‘ri kelardi[11]. 1951 yilda Termiz shahrida yakka tartibda qurilgan uylarning soni 70 tadan ko‘proqni tashkil etdi. 2170 kvadrat metr uy-joy binolari esa to‘liq ta‘mirdan chiqarildi[12]. 1957 yilda O‘zbekiston Ministrlar Sovetining qaroriga ko‘ra Termiz shahrida 165-qurilish tresti tashkil etildi. Natijada trest shu yilning o‘zida 5224 ming rubllik qurilish montaj ishlarini amalga oshirdi[13]. 1958 yilga kelib Termiz shahrida 10 ming kvadrat metrga yaqin turar-joy binolari barpo etildi[14]. 1958 yilda Kitob konserva zavodi ishchilari uchun 1820 kvadrat metr uy-joy bunyod etildi[15].

Shu yili Qarshi yog‘ ekstraksiya zavodining 50 foiz ishchi xizmatchisi uy-joy bilan ta‘minlangan edi[16].

1959 yildan boshlab respublikada shaxsiy uy-joylarni qurish ishlari kamaya boshladi. Chunki shu yildan boshlab, ayrim sabablarga ko‘ra respublikaning Toshkent, Sirdaryo, Farg‘on, Andijon, Qashqadaryo va Surxondaryo oblastlarining shaharlarida shaxsiy uy-joy qurilish ishlari taqiqlandi. 1960 yilga kelib shaxsiy uy-joylarning qurilishi keskin kamayib ketganligi yaqqol sezilib qoldi. Masalan 1958 yilda Qashqadaryoda o‘z mablag‘i hisobiga 108 ming kvadrat metr, Surxondaryoda esa 43 ming kvadrat metr uy-joy qurilgan bo‘lsa, 1960 yilga kelib Qashqadaryoda 98000 kvadrat metr, Surxondaryoda esa atiga 21 ming kvadrat metr uy-joy qurildi[17].

Ishchi xizmatchilarning shaxsiy uy-joy qurish tashabbusini bu tarzda bo‘g‘ib qo‘yilishi tufayli shaharlarda aholini uy-joy bilan ta‘minlashda jiddiy muammolar vujudga keldi. Oqibatda uy-joylarga navbatda turuvchilar soni yildan yilga ko‘payib bordi. Masalan 1963 yilda Termiz shahrida 163 nafar ishchi xizmatchi kvartira olish uchun navbatda turgan bo‘lsa 1969 yilga kelib ularning soni 216 taga yetdi[18]. Qashqadaryo oblastida davlat va kooperativ tashkilotlar tomonidan 1958 yilda 18 ta 1959 yilda 26 ta 1960 yilda esa 28 ta uy-joy qurilgan bo‘lsa, Surxondaryoda esa 1958 yilda 25 ta, 1959 yilda 46 ta, 1960 yilda esa 49 ta uy-joy qurildi. Ishchi va xizmatchilarning shaxsiy va davlat qarzlari hisobiga qurgan uylar esa Qashqadaryoda soni 1958 yilda 108 ta, 1959 yilda 114 ta, 1960 yilda esa 98 ta uyni tashkil etdi. Surxondaryoda 1959 yilda 43 ta, 1959 yilda 23 ta, 1960 yilda 21 ta shunday uy - joylar qurildi[19]. Bu davrda shahar aholisini uy-joy bilan ta‘minlashni yaxshilash

maqsadida qator qurilish tashkilotlari ham tashkil etildi. Jumladan 1963 yil fevralida Surxandaryoda 11 qurilish tresti, 1968 yilda 26 qurilish tresti, keyinroq esa Surxon sovxoz vodstroy va Surxanstroy trestlarining tashkil etilishi natijasida oblast shaharlarida olib borilayotgan qurilish montaj ishlarining hajmi keskin ko'paydi. Agar 1960 yilda Termizda 24 ta uy-joy qurilib foydalanishga topshirilgan bo'lsa, 1961 yilda 6275 kvadrat metr turar-joy binosi ishga tushirilib 21 oilaga uy-joy uchun order berildi[20]. Termiz shahrida 1951-1961 yillar oralig'ida 93,2 ming kvadrat metr uy-joy binolari qurildi[21]. Bu davrda Respublikada shahar aholisining demografiyasi ham ancha o'sdi. Yangi yerlarni o'zlashtirilishi tufayli Respublikada yangi 21 ta shahar vujudga keldi. Jumladan Janubiy oblastlardagi Gagarin, Muborak, Tallimarjon kabi shaharlar asosan aholi migratsiyasi tufayli vujudga kelgan edi[22].

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'z MA 737-fond 3-yozuv, 90-ish, 180-varaq
2. Pravda Vostoka, 1948 yil 28 may.
3. Azimov M. Termiz tarixi. "Nasaf" 2001. –B.164.
4. Surxondaryo viloyati davlat arxivi 70-fond, 1-yozuv, 137-ish, 55-56-varaqlar.
5. O'z MA 2099-fond 4-yozuv, 170-ish, 56-varaq.
6. Surxondaryo viloyati davlat arxivi 70-fond, 1-yozuv, 126-ish, 29-30-varaqlar.
7. Minulskiy K.I. va boshq. KPSSning sotsial siyosati. – Toshkent: "O'zbekiston". 1987. –B.272.
8. O'z MA 868-fond 12-yozuv, 16-ish, 28-varaq
9. Surxondaryo viloyati davlat arxivi 70-fond, 1-yozuv, 136-ish, 13-varaq.
10. Azimov M. Termiz tarixi. – Qarshi: "Nasaf". 2001. –B.16.
11. Surxondaryo viloyati davlat arxivi 70-fond, 1-yozuv, 52-ish, 18-varaq.
12. O'z MA 2099-fond 4-yozuv, 171-ish, 43-varaq.
13. Qashqadaryo viloyat davlat arxivi 31-fond, 1-ro'yxat 362-ish, 262-varaq.
14. Surxondaryo viloyati davlat arxivi 70-fond, 1-yozuv, 228-ish, 360-361-varaqlar.
15. Lenin bayrog'i gazetasi. 1961 yil 18 dekabr soni.
16. Azimov M. Termiz tarixi. – Qarshi: "Nasaf". 2001. – B.116.
17. Bobojonova D. O'zbekistonda demografik jarayonlar va ularning xususiyati. – Tashkent: "Fan". 1995. –B.70.

AGIOGRAFIK ADABIYOTDA TAZKIRA

Sayidolimov Javoxirbek Baxtiyorjon o'g'li,

FarDU o'qitvchisi.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Sharq agiografik adabiyotining janrlaridan hisoblanga tazkiralalar haqida so'z yuritiladi. Shu bilan bir qatorda tazkirlarning agiografik xarakteri haqida ham ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: *agiografiya, tazkira, tasavvuf, pir, murshid, xrestomatiya.*

ABSTRACT

This article talks about tazkiras from the genres of Eastern hagiographic literature. Along with this, information is also given about the hagiographic character of tazkirs.

Key words: *hagiography, tazkira, mysticism, pir, murshid, chrestomathy.*

KIRISH

Tazkira lug'aviy jihatdan "eslamoq, zikr etmoq" kabi ma'nolarni anglatar ekan, ma'lum bir shaxs eslanganda, ko'p hollarda, uning yaxshi xislatlari eslanadi. Shuning uchun tazkiralalar o'zida agiografik ruhni aks ettiradi. Buni qay darajada yoritib berish esa muallifning ijodiy yondashuvi va g'oyaviy maslagiga bog'liq. Har bir zamon va makonda mashhur insonlar ideallashtirilgan. Ijodkor tazkirani o'zi xohlagan usulda, masalan, abjad tizimida, hududiy yo sulola jihatidan, ba'zan alifbo asosida, shaxsan ko'rgan yoki muloqotda bo'lgan-bo'lmaganlik asosida joylashtirishi mumkin. Muallif ijodiy yondashuv vaqtida tazkiralarda ta'rif etilayotgan ijodkor haqida etarli faktlarga ega bo'lmagan, ba'zi paytlarda xalq orasidagi obro'-e'tibori jihatidan mazkur shaxslarning ijodini yoritish vaqtida agiografik xususiyatlariga e'tibor qaratiladi. Mualliflarning o'tmish mutafakkirlari haqidagi tafsilot va ma'lumotlari ikki jihati bilan kitobxon diqqatini o'ziga jalb etadi:

Birinchidan, muallif u yoki bu mutafakkirning hayoti, ijtimoiy kelib chiqishi, maslagi haqida fikr yuritar ekan, ko'pincha tug'ilgan yili, manzili, bolalik va yigitlik onlari, qaysi kasb orqasidan kun kechirishi, faoliyati haqida batafsilroq ma'lumot berishga intiladi. Ayni paytda o'sha donishmandning dunyoqarashi, ustodi-piri, nasl-nasabini ham uqtiradi, bu uning ruhiy olamini chuqurroq idrok etishda muhim omil hisoblanadi. Shu jihatdan ham tazkiralalar agiografik xususiyatni namoyon etadi. Masalan, Alisher Navoiy Bobo Xushkeldi haqida quyidagicha ma'lumot beradi: "Niso shahri atrofidagi qishloqlarning birida yashardi. Bobo Ali balo bilan urushdik, balo bizni bosdi, ammo Xushkeldi o'z dushmanini bosdi, degandek, vabo Nisoning barcha qishloqlariga tarqaldi, ammo Xushkeldi yashaydigan qishloq aholisining

birontasi vaboga uchramadi [1. 210]. Ko‘rinadiki, Bobo Alining g‘ayrioddiy xislatiga urg‘u berilmoqda va bu hol to‘laligicha agiografiyaga qo‘yilgan talablarga mos keladi.

Ikkinchidan, har bir shaxs siymosini kitobxon ko‘z oldida to‘laroq namoyon etish maqsadida ijodkor tasviriyotgan shaxs hayotida ro‘y bergan favqulodda ruhiy holatlardan, ilmiy va jismoniy qudrati-yu karomatlaridan eng diqqatga molik lavhalarni keltirib o‘tadi. “Naqlidir. To‘rt yuz sufiy bilan Barriyaga kirdi. Och qoldilar. – Yo shayx! Bizga bitta pishgan kalla, issiq non bersang, – dedilar. – O‘tiringiz, - dedi. Qo‘lini hirqasiga suqib, bitta pishgan kallani issiq nonga o‘ralgan holda olib, oldilariga qo‘ydi. Yangi xurmo so‘radilar. – Keling, meni daraxtdek siltang, - dedi. Siltadilar, yangi xurmolar to‘kildi. To‘ygunlaricha edilar” [2.134]. Har doim ham mazkur turdagi asarlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri qabul qilish maqbul emas, chunki ayrim o‘rinlarda sharh va izoh talab qilinadi. Bunday hollarda majoziylikka e‘tibor qaratish lozim. “Meni silking, muddaoingiz hosil bo‘ladi”, deyilganda ma‘rifat nazarda tutilmoqda. Ilm bu rizqlantiruvchi vosita ekani hamda e‘tiqod rizqqa eltuvchi yo‘l ekanligiga urg‘u berilmoqda. Mana shuning o‘zi ham tazkiralarning agiografik asarlar qatoriga kirishini ko‘rsatib turibdi. Mansur Xalloy haqidagi jumlar va avliyolarning faoliyatlari bilan bog‘liq tafsilotlar bunga misol bo‘la oladi. Shu narsani ham unutmash kerakki, agiografik asarlar tarixiy shaxslarni gavdalantirsa-da, boshqa turdagi tarixiylikka asoslangan asarlardan farqlanadi. Tarixiy manbalarda nomi keltirilgan shaxslarni tarixiy jihatdan yoritib berishda aniq faktlarga murojaat qilinadi. Muayyan shaxslarning ichki olamini ta‘riflash va mavhum bo‘lgan tushunchalarni aniqlashtirish maqsadida to‘qima obrazlardan keng foydalaniladi. Lekin to‘qima obrazlarning tarixiy asardagi o‘rni asar qurilishiga deyarli ta‘sir qilmaydi, aksincha voqealar tafsilotini to‘ldiruvchi element bo‘lib xizmat qiladi. Agiografik asarlarda to‘qima obrazlar deyarli qatnashmaydi, aksincha, asar qahramonining ruhiy holatini yoritib berish maqsadida uning o‘z nafi bilan bo‘lgan ichki konflikt jarayonida uning ruhiy holati ochib beriladi. E‘tiqodiy jihatdan o‘zini haq yo‘lda hisoblagan har bir shaxs, aslida, o‘zi bilan emas, nafi bilan kurashadi. Buning sababi, yuqorida keltirib o‘tilganidek, inson e‘tiqodiy qarashlarda ko‘pincha aqliy faoliyatga emas, hissiy tuyg‘ularga tayanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sayfiddin Ali Safiyning “Turli toifalar haqidagi latifalar” (latifa deganda satira yo yumorni tushunmaslik lozim, latifa – dastavval ibratomuz hikoya va pand-nasihath ruhida bo‘lgan, unda mo‘jizaviy voqealar hikoya qilinadi [3.248]. Latif so‘zining lug‘aviy ma‘nosi “yoqimli” bo‘lgani sababli ham xalq bunday suhbatlarni intiqlik bilan kutgan), Zayniddin Vosifiyning “Badoe’ ul-vaqoe” (“Ajoyib voqealar”) asarida ham yuqoridagi kabi holatlarni ko‘rishimiz mumkin. Forsiy hamda turkiy tillarda

Fariduddin Attor, Jomiy, Navoiy, Sayfiddin Ali Safiy, Fanoiy kabi ijodkorlar diniy hikoya va qissalarning go‘zal namunasi yaratganlar. Ayniqsa, fors-tojik adabiyotida, xususan, Fariduddin Attorning “Tazkirat ul-avliyo” va “Mantiq ut-tayr” kabi asarlarida agiografik hikoyatlarning betakror namunalarini uchramiz. XIV-XV asrlarga kelib bunday asarlar yaratishga alohida e‘tibor qaratildi. Dastlab “Abdurahmon Jomiy, keyinchalik Navoiy sardorlik qilgan bu katta ijodiy maktabda ilmiy-nazariy bahslar qissaxonliklardan tashqari voizlik, latifago‘ylik, lutf va zarofatga juda katta e‘tibor berilar edi. Mushoirayu mubohasalarda adib va noqillar o‘z nutqlarida o‘tmish va zamon voqealari, mashhur kishilar hayoti va faoliyati xususida hikoyatlar keltirishar, Qur‘oni Karim-u payg‘ambar hadislarini nasr va nazmda ta‘sirchan yo‘sinda bayon etganlar. Keyinchalik bunday hikoyatlar “Habib-us siyar”, “Makorim-ul axloq”, “Majolis-un oshiqin”, “Badoe‘-ul vaqoe’”, “Nafohat-ul uns”, “Futuvvatnoma” singari asarlar tarkibiga kiritildi” [4.239]. Bundan tashqari, tazkiralarning agiografik asarlar qatorida e‘tirof etilishi jahon adabiyoti tajribasida ham mavjud. Shaxsning ruhiy poklanishi jahon adabiyotida ko‘pincha yaxlit asar sifatida yaratiladi, misol uchun Lev Tolstoyning agiografik xarakterdagi “Avliyo Sergiy” qissasida asar qahramonining ruhiy poklanishi, bunga qadar bo‘lgan hamda ruhiy poklanishdan so‘nggi holati batafsil bayon etiladi. Asar so‘nggida esa Sharq adabiyotidagi tazkiralarning singari kichik bir voqea orqali xulosalab beriladi. Tazkiralarda esa bunday jarayon sezilmaydi, ya‘ni ruhiy poklanishga sabab bo‘lgan voqea-hodisa va ruhiy poklanishdan keyingi karomatlari bayon etiladi. Ahamiyatli joyi shundaki, jahon adabiyotida tazkira sifatidagi asarlar Sharq agiografiyasida manoqib tipidagi asarlarga to‘g‘ri keladi. “Qisas ul-anbiyo” turkumidagi asarlarda ayrim payg‘ambarlar, avliyolar yo hakimlar hayoti va faoliyati bilan bog‘liq voqea-hodisalar keng tafsilotlarsiz qisqa holda zikr etilgan. Shu kabi lavhalarning mavjudligi ham tazkiralarning agiografik xarakterini namoyon etadi. Bu mazkur turdagi asarlar bir biridan oziqlangan holda rivojlanib kelganligini ko‘rsatadi. “Ibn Sa‘dning “At taboqot al-kubor” asarida “Muhammad alayhissalom hayoti va faoliyati bilan bog‘liq tafsilotlar bilan bir qatorda sahobalar haqidagi qisqa ma‘lumotlar keltirib o‘tiladi. Bunda mazkur sahobalar hayotidagi ibratli jihatlar tazkiralarga xos usulda bayon etilgan”. [4] Tazkiralarning jahon adabiyotida, dastavval, xrestomatiyalar shaklida yaratilgan bo‘lib, keyinchalik o‘zining asl mohiyatini yo‘qotib borgan: “Xrestomatiyalar dastlab diniy maktablar tomonidan tuzilgan bo‘lib, ularda payg‘ambar va avliyolar, odamning yaratilishi haqidagi diniy asarlardan parchalar keltirilgan” [6.339].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Тошкент. О'zbekiston – 2018. Б-210.
2. Фаридуддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси –1997. Б. 134.
3. N Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi (Eng qadimgi davrda XV asrning birinchi yarimigacha). Toshkent.: Sano-stabdart. 2017-y.248-b
4. Ҳомидий Ҳ. Кўҳна Шарқ дарғалари, Тошкент. 1999, Б.239
5. <https://moturidiy.uz/oz/news/1309>
6. Ҳотамов.Н, Саримсоқов.Б. Адабиётшунослик терминларининг руча-ўзбекча изоҳли луғати. Тошкент. Ўқитувчи. 1979. Б. 339.
7. Umarov, D. (2023). THE FIRST STAGES OF UZBEK STORYTELLING. *Modern Science and Research*, 2(6), 854–859. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/21240>
8. Umarov, D., & Tojimatova, Z. (2023). INTERPRETATION OF THE HERO OF A LITERARY WORK. *Modern Science and Research*, 2(6), 1104-1106.
9. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO*, 2(2), 777-785.
10. Umarov, D. (2023). THE IMPORTANCE OF LITERARY CRITICISM ARTICLES IN LITERARY STUDIES. *Modern Science and Research*, 2(6), 848-853.
11. Baxtiyorjon o'g'li, S. J. (2023). SHARQ AGIOGRAFIYASI RIVOJIDA SIYRA JANRINING AHAMIYATI. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 2(14), 38-41.
12. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.

ЖАНР ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ТАБИАТИ

Орипова Гулнозахон Муродиловна,

Фарғона давлат университети,

филология фанлари бўйича

фалсафа доктори (PhD)

АННОТАЦИЯ

Мақолада жанр тушунчасининг пайдо бўлиши, унинг моҳияти, категория сифатида ривожланиши тадқиқ этилган.

***Калит сўзлар:** жанр, жанс, тарихий категория, жанрлар тизими, адабий давр.*

ABSTRACT

The article examines the emergence of the concept of genre, its essence, and its development as a category.

***Key words:** genre, genre, historical category, system of genres, literary period.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается возникновение понятия жанр, его сущность и развитие как категории.

***Ключевые слова:** жанр, жанр, историческая категория, система жанров, литературный период.*

КИРИШ

Гуманитар соҳага тегишли ва санъат асарлари учун характерли ҳисобланган “жанр” атамаси французча “genre”нинг рус тилидаги транскрипциясидир. Унинг тўғридан-тўғри таржимаси “тур” тушунчасини англатиб, рус санъати тарихида биринчи бўлиб XIX асрда “жанр” атамаси қўлланган. Рус адабиётшунослигида “жанр” атамасининг пайдо бўлиши дастлаб тасвирий санъат билан боғлиқ ҳодиса деб қаралган. Айнан шу масала билан шуғулланган Г.Г.Павлуцкийнинг ёзишича, Францияда “жанр” тасодифан пайдо бўлган¹. Бу ҳақда В.В.Стасов ҳам шундай ёзади: “картиналардаги сюжетлар “инсон ҳаётидан...иккинчи даражали нарса деб қаралди...Ушбу тасвирий санъат қонуниятларига мос келмайдиган картиналар “жанр” деб номланган”².

¹ Павлуцкий Г. Г. К вопросу о значении термина «жанр». — Киев, 1895

² Стасов В. В. О значении Брюллова и Иванова в русском искусстве // Русский вестник. — 1861. — № 9. — С. 18.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Реализмнинг вужудга келиши “жанр” тушунчаси санъатнинг бошқа турларига ҳам тарқалишига сабаб бўлди. И.А.Гончаров уни “Миллион азоб” номли мақоласида театр ва драмага нисбатан қўллайди³. Ф.М.Достоевский эса 1873 йилда ёзган “Ёзувчи кундалиги” асарида рассом-жанристлар Диккенс ва Гоголни қиёслаб, санъатнинг ушбу йўналишига умумий таъриф беради: “Жанр бу шундай санъатки, рассом ҳозирги воқеликнинг замонавий тасвирини ўз кўзлари билан кўрсин ва ҳис қилсин”⁴. Е.Марков эса Достоевский ижодига бағишлаб ёзган мақоласида “адабий жанр” сўз бирикмасини қўллайди.⁵

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

XIX аср охирига келиб 1890 йилда Ф.Брюнетьеранинг адабий жанрлар эволюцияси тўғрисидаги китоби нашр этилган⁶. Лекин баъзи тадқиқотчилар томонидан ушбу китобнинг роли аҳамиятсиздек баҳоланган. Масалан, А.С.Субботин тўғридан-тўғри “атамани руслаштириш бу мақоланинг пайдо бўлиши билан боғлиқ эмас” деб ёзган⁷. Аслида гап ёзилган асарнинг ўзида эмас, деярли ярим асрлик жимжитликдан, яъни Гегель ва Белинский давридан сўнг адабиёт назариясининг жанр муаммосига қизиқиш яна кескинлашувида эди.

Рус академиги А.Н.Веселовский жанр таснифига бағишланган “Тарихий поэтиканинг уч боби” (1899) номли асарида “жанр” тушунчасини таснифий-типологик маънода қўллаган: “XV асрдан бошлаб драма адабий жанр сифатида танилган”⁸. “Жанр” атамасининг энг муҳим ҳаволаси сифатида “род”(жинс) аналогини жорий этиш Ф.Брюнетьеранинг 1890 йилда нашр этилган китобига К.Арсеньев томонидан ёзилган шарҳда ифодаланган эди. Унда “жанр” тушунчаси рус адабиётшунослиги учун анъанавий бўлган “жинс ва турлар”(роды и виды)ни бутунлай ўзгартирган. Муаллиф дастлаб адабий жанрнинг моҳиятини аниқлаштириш учун савол билан мурожаат қилган ҳолда Брюнетьеранинг “жанрлар мавжуд” концепциясини “туғилган адабий жанрлар яшайди...” тарзида баён қилиб, “жанр ўзгарувчанлиги”, “жанрнинг тўлик ўзгариши”, “жанрларнинг эволюцияси” ҳақида фикр юритганлигини исботлайди.⁹ Айнан шу шарҳдан сўнг “адабий жанрлар” атамаси ўзининг

³ Қаранг: Гончаров И. А. Собр. соч.: В 8-ми т. — М., 1980. — Т. 8. — С. 50

⁴ Достоевский Ф. М. Об искусстве. — М., 1973. — С. 219—220.

⁵ Марков Е. Романист-психиатр // Русская речь. — 1879. — № 5. — С. 249

⁶ Brunetière F. L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. — Paris, 1890.

⁷ Субботин А. С. Жанр как категория истории и теории литературы // Проблема стиля и жанра в советской литературе. — Свердловск, 1974. — С.16.

⁸ Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — Л., 1940. — С 13

⁹ Арсеньев К. Новый опыт истории французской критики // Вестник Европы. — 1890. — № 12. — С. 740, 741, 758

таснифий белгилари асосида илмий муомалага киритилган. Мазкур атама А.Н.Веселовскийнинг қайд этилган асарларидан ташқари кўпинча француз муаллифларининг таржималарида ҳам учрайди¹⁰.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

“Жанр” таснифий-типологик тушунча сифатида ўзида “род”(жинс) семантикасини тўлиқ қамраб олади ва улар “кенг маънога эга синонимлар” (В.Н.Захаров) вазифасини бажаради. А.С.Субботиннинг илмий мулоҳазаларида ҳам “жанр” категориясининг “жинс” ва “тур” билан алоқаси масаласи бор¹¹. Бугунги кунгача жанр атамасини қўллаш кўпчилик тадқиқотчилар томонидан сақланиб қолган. Санъат тарихининг XVIII асргача бўлган даврини ўрганиш билан шуғулланган олимлар тадқиқотларида ҳам жанр тушунчаси ривожланганлиги ва “истеъмол”да бўлганлиги қайд этилган. Хорижий олимлар томонидан яратилган луғатларнинг баъзиларида “жанр” тушунчаси XVIII асрга қадар муҳим роль ўйнаганлиги таъкидланган.¹² 1925 йилда нашр қилинган “Адабий атамалар луғати”да “эпик, лирик ва драматик деб ҳисоблаш мумкин бўлган асосий жанрларни алоҳида навларга қўллаш аниқроқдир”, дейилган.¹³

Жанр тузилишини тавсифлаш муаммоси дастлаб формалистлар томонидан тадқиқ этилди. Ю.Н.Тынянов матнларнинг типологик умумийлиги асосида жанр ҳодисасининг содир бўлиши “диалектик жиҳатдан пайдо бўлаётган йўналишнинг бирлашишида поэтик сўзнинг мавзуга айланиши ва керакли даражада “тарқалиши” билан боғлиқ, деган хулосага келади.¹⁴ Бундай бирлашиш, яъни шакл ва мазмуннинг ажралмаслиги жанрни ҳосил қилади. Бахтин роман жанрига нисбатан учта элементнинг кесишиш нуқтасини мазмун, шакл ва услуб, деб асослайди. Н.Д.Таморченко Бахтиннинг жанр муаммосини “уч ўлчовли конструктив яхлитлик” дея баҳолашига аниқлик киритиб, формалистларнинг қонуниятлари асосида у жанрнинг учлик табиатини қуйидагича шакллантиради: биринчидан, “ҳаётий вазият билан функцияланиши”га узвий боқлиқ, иккинчидан, “жанрда дунё манзараси ёки “образ”ининг истиқболи кўринади” ва учинчидан “эстетик реаллик ва ноэстетик мавжудлик ўртасидаги... бу икки оламнинг макон-замонга ўзаро

¹⁰ Қаранг: Летуэрно Ш. Литературное развитие различных племен и народов. - СПб., 1895. - С. 61, 66; Брюнетьер Ф. Европейская литература XIX века. — М. 1900. — С. 12, 26 и др.

¹¹ Субботин А. С. О категории жанра и ее отношениях с «родами» и «видами» // Проблемы литературных жанров. — Томск, 1975. — С. 3

¹² Қаранг: Gupta A., Gupta S. A dictionary of literary terms. Bareilly, 1976, p. 72—73; Scott A. F. Current literary terms. London, 1979, p. 115.

¹³ Словарь литературных терминов: В 2-х т. — М.; Л., 1925. — Т. 1. Ст. 237.

¹⁴ Тынянов Ю.Н. Вопрос о Тютчеве // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. -Москва: «Наука», 1977. -С.39.

таъсири” чегараси муҳим¹⁵. Н.Л.Лейдерман жанр учлигини мазмун, тузилиш ва идрок деб кўрсатган.¹⁶ Е.Н.Левинтованинг фикрига кўра, ҳар қандай жанр “классик учликка асосланади: субъект – замон – макон”.¹⁷

Филологлар Цв.Тодоров ҳамда Э.Ламмертлар (бир-бирларидан мустақил равишда) тарихий ва типологик ёндашув асосида жанр-авлод сифатида ажратишни таклиф қилишди. Уларнинг фикрига кўра, муайян шаклларнинг кўплиги, авлодларнинг бўлиниши учун типологик таркибий пойдеворларни, уларнинг "абдий имкониятлари"ни (Ламмерт) тушунишга тўсқинлик қилади. Тарихий ва назарий (Тодор) жанрларни ажратиш, кўпинча соф жанр моделларини рад қиладиган қаршиликларидан қочиш имконини беради. А.И.Николаев Цв.Тодоровнинг "тарихий" ва "назарий" жанрларни ажратиш таклифи ҳақида мулоҳаза юритиб, одатда, жанр деганда, жинс ва жинс вакиллари ўртасида шакл ва мазмун жиҳатдан ўхшаш асарлар гуруҳи тушунилади, дейди. Бу тушунчанинг ўзига хос ноаниқлиги мавжуд, аслида жанр асар эмас, бу асар яратиш тамойилидир. Агар ёзувчи роман ёзишга қарор қилган бўлса, унда асар ҳали мавжуд эмас, лекин жанр аллақачон мавжуд. Аслида, шунинг учун Цв.Тодоров "тарихий" ва "назарий" жанрларни ажратишни таклиф қилганлигини асослайди.

ХУЛОСА

Жанр тушунчаси икки асосий йўналишда намоён бўлади. Биринчидан, тарихий назарий характернинг концептуал таърифи сифатида у адабий асарларни таснифлашнинг универсал бирлиги вазифасини бажаради. Бунда жанр моҳиятини генетик жиҳатдан очиб беради. Жанр турли даврларда ривожланиб, такрорланиб бориши мумкин. Шакл ва мазмуннинг диалектик муносабати жанрнинг семантик ва тарихий асосидир.

Иккинчидан, жанр – бадиий асарга тарихий шароитда ёндашиш имкониятини яратадиган ҳодиса, яъни тўғридан-тўғри бадиий матн таҳлили поэтика муаммоларига олиб келади. Шунинг учун у типологик тушунча вазифасини бажаради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Павлуцкий Г. Г. К вопросу о значении термина «жанр». — Киев, 1895

¹⁵Тамарченко Н.Д. Жанр // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий. Москва: Изд-во Кулагиной «Intrada», 2008. -С.70.

¹⁶ Лейдерман Н.Л. Теория жанра. – Екатеринбург: ИФИОС «Словесник» УРО РАО; Урал. гос. пед. ун-т, 2010. С. 109.

¹⁷ Левинтова Е.Н. Опыт построения лингвистической теории жанра. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва, 1991. С. 9.

2. Стасов В. В. О значении Брюллова и Иванова в русском искусстве // Русский вестник. — 1861. — № 9. — С. 18.
3. Қаранг: Гончаров И. А. Собр. соч.: В 8-ми т. — М., 1980. — Т. 8. — С. 50
4. Достоевский Ф. М. Об искусстве. — М., 1973. — С. 219—220.
5. Марков Е. Романист-психиатр // Русская речь. — 1879. — № 5. — С. 249
6. Brunetière F. L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. — Paris, 1890.
7. Субботин А. С. Жанр как категория истории и теории литературы // Проблема стиля и жанра в советской литературе. — Свердловск, 1974. — С.16.
8. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — Л., 1940. — С 13
9. Арсеньев К. Новый опыт истории французской критики // Вестник Европы. — 1890. — № 12. —С. 740, 741, 758
10. Субботин А. С. О категории жанра и ее отношениях с «родами» и «видами» // Проблемы литературных жанров. — Томск, 1975. — С. 3
11. Тынянов Ю.Н. Вопрос о Тютчеве // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. -Москва: «Наука», 1977. -С.39.
12. Тамарченко Н.Д. Жанр // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий. Москва: Изд-во Кулагиной «Intrada», 2008. -С.70.
13. Лейдерман Н.Л. Теория жанра. – Екатеринбург: ИФИОС «Словесник» УРО РАО; Урал. гос. пед. ун-т, 2010. С. 109.
14. Левинтова Е.Н. Опыт построения лингвистической теории жанра. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. –Москва, 1991. С. 9.

HOFIZ SHEROZIY RUBOIYLARIDA SO‘FIYLIK TA‘LIMOTI ALOMATLARI

Shomurodova Sevar Ilyasovna

O‘zMU O‘zbek filologiyasi fakulteti

Adabiyotshunoslik kafedrasida katta o‘qituvchisi

shomurodovas1964@gmail.com

Nuriddinov Nodir Nurmat o‘g‘li

TDSHU Eron-afg‘on filologiyasi kafedrasida dotsenti,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

nur_nn@mail.ru

Arifdjanov Zokir Tohirovich

O‘zXIA O‘zbek tili va mumtoz sharq

adabiyoti kafedrasida katta o‘qituvchisi

zokirarifdjanov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqola so‘fiylik (tasavvuf)ning kelib chiqishiga sabab bo‘lgan munozaralarning umumlashgan qisqacha sharhi, Hofiz Sheroziy ruboiylarida tasavvufona qarashlarning aks etishi, tasavvuf va fors poeziyasi orasidagi o‘zaro bog‘lanish masalalarini oydinlashtirishga bag‘ishlangan. Shuningdek, “so‘fizm” etimologiyasiga ham e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, so‘fizm, tariqat, naqshbandiya, ishroqiya, poeziya, g‘azal, ruboiy, ramz, fors she‘riyati, hijo, bahr, tarjima, mazmun.

ABSTRACT

The article is devoted to a brief overview of the debates that led to the origin of Sufism (mysticism), the reflection of views on Sufism in Hafiz Shirazi's Rubaiyats, and the clarification of the issues of interconnection between Sufism and Persian poetry. Attention is also paid to the etymology of "Sufism".

Key words: Sufism, tariqat, Naqshbandiyyah, ishraqiya, poetry, ghazal, rubai, symbol, Persian poetry, hija, bahr, translation, content.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена краткому обзору споров, приведших к зарождению суфизма (мистицизма), отражению взглядов на суфизм в рубайятах Хафиза Ширази, выяснению вопросов взаимосвязи суфизма и персидской поэзии. Внимание также уделяется этимологии слова «суфизм».

Ключевые слова: суфизм, тарикат, нақшбандийя, ишракия, поэзия, газель, рубайи, символ, персидская поэзия, хиджа, бахр, перевод, содержание

KIRISH

Soʻfiylik soʻzining kelib chiqishi, maʼnosi toʻgʻrisida juda koʻp taxminlar boʻlib, ularning ichida diqqatimizni tortgani quyidagilardir:

1. Islom dini endigina qaror topayotgan paytlarda musulmonlik yoʻlini tanlagan insonlar orasidagi muqim boshpanasi boʻlmagan gʻaribu gʻurabolar paygʻambarimiz Muhammad (s.a.v) ning uylari yonida tiklangan chodirda tunar ekanlar. Bunday kishilar “ahli as-suffa”(chodirda tunaydiganlar) deyilgan (Umar Hayyom oʻz ruboiylarida sufiiy qarashlarni targʻib qilgani va hatto “hayyom” forschada “chodir”, yoki, “chodir tikuvchi” ekanini nazarga olsak, “sufiiy” soʻzi “ahli as-suffa”dan kelib chiqqani asosliroqdek tuyuladi);

2. “Suf” arabchada jun (jundan toʻqilgan kiyim) maʼnosini bildirishini, soʻfiylik tariqati tarafdorlari shunday kiyimda yurganliklari uchun soʻfiylik shu soʻz zaminida ham vujudga kelgan, degan fikr;

3. Abu Rayhon Beruniyning “sufizm - yunoncha *sofiya*-bilim, donishmandlik soʻzidan kelib chiqqan” degan mazmundagi fikri. Ulugʻ olimning X asrda yashagani, hamda biz tasavvur va taqqos yoʻli bilangina jonlantiradigan oʻsha davr voqealarini ul zot bevosita koʻrib, sharhlaganliklari, Abu Rayhon Beruniy har bir gapini bilim va tajribaga asoslanib aytganini hisobga olsak ushbu fikrni asosli deb aytish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Nazariy adabiyotlar tadqiqi tavsifiy hamda komponent metodlar asosida amalga oshirildi.

Tasavvufona dunyoqarashni sheʼriyatda aks ettirish jihatlari. Soʻfiylik (at-tasavvuf) haqida soʻz ketganida bu tariqat asoschilari, nazariyotchilari, tashviqotchilari va tarafdorlarining asarlarida ramz va ishora yetakchilik qilishini yodda tutmoq zarur. Gapimizga hujjat tariqasida tasavvufdagi xojagoniy tariqati asoschisi Abduxoliq Gʻijduvoniyy r.a. (1103-1179) targʻib etgan shiorlar (“yotkard”, “bozgasht”, “nigohdosht”, “yoddosht”) ni, yoki naqshbandiya tariqatiga asos solgan Bahovuddin Naqshbandiy r.a. (1318-1389) ning bosh shiori boʻlmish “*dil ba yoru, dast ba kor*” ni, nihoyat, ishroqiya (“nur”) taʼlimotining asoschisi eronlik mutasavvif Shihobuddin Umar Suhravardiy r.a. (1152-1191) ning “Munis ul-ushshoq” asari tasavvuf falsafasi boʻlsa-da, bu asar boshdan-oyoq ramzlardan iborat ekanini taʼkidlashning oʻzi kifoya qiladi.

Bu misollarni aytib oʻtishimizdan maqsad - fors tilida aytilgan qisqagina ibora chuqur mazmunga ega boʻlib, vaqt oʻtishi bilan aforizmga aylansa-da, boshqa bir tilga tarjima qilish uzundan-uzoq sharh talab boʻlib qolishidir. Mohiyatan ramz, metafora, istiora, muqobala, tashbih, taqqosdan iborat fors poeziyasining nodir namunalarini tarjima qilish naqadar mushkulligi kunday ravshan.

NATIJARLAR

Hofiz ruboiylaridagi “lafz ul-g‘ayb”. XVIII-XXI asrlarning ayrim adabiyotshunoslari asarlarida “Tasavvuf fors va arab poeziyasi rivojiga katta hissa qo‘shdi”, mazmunidagi xulosalarni kuzatish mumkin.

Umar Hayyom ruboiylarini ingliz tiliga tarjima qilgan Edvard Fisjerald ham, Hofiz Sheroziy kulliyotini nemis tiliga tarjima qilgan Iogann Volfgan Gyote ham, Hofiz Sheroziyini rus tiliga (Daumerning nemischa tarjimasiga tayanib) o‘g‘irgan rus shoiri Afanasiy Fet ham, Jaloliddin Rumiylarini fransuz tiliga tarjima qilgan J. De Vallenbur ham, Sa‘diy Sheroziy, Farididdin Attor, Jomiy, Navoiy kabi sharqning buyuk shoirlari asarlarini tarjima qilgan Yevropaning boshqa katta-kichik namoyandalarining har bittasi ham o‘zlari boshlab qo‘ygan ishlari davomida fors tilining poetikligi, lug‘aviy boyligiga guvoh bo‘lish bilan birgalikda mazkur shoirlar iqtidori qarshisida lol qolib, ular siymosiga g‘oyibona ta‘zim bajo keltirgan bo‘lsalar ajab emas.

Chunki, biz quvvayi hofizamiz imkoni va maqolamiz maqsadidan kelib chiqib, nomlarini sanab o‘tgan forsiyzabon shoirlar o‘z g‘azallari, ruboiylari hamda boshqa asarlarida o‘z so‘fiylik qarashlari ma‘nosini ifodalashda shunday ramz, shunday ishoralar ishlatganlarki, ularni boshqa tilga o‘g‘irganda mazmun, hijo, qofiya, bahrni baravar saqlab qolish g‘oyatda mushkul vazifa bo‘lib qoladi. Ba‘zan esa ularning asarlaridagi so‘zlarning tarjima qilinayotgan tildagi ekvivalenti umuman mavjud emasligi ayon bo‘lib qoladi. Bunda esa asarning asliyatdagi go‘zalligi, musiqiyliigi, ohangdorligi va “lo‘ndaligi” ga sezilarli putur yetadi.

“Tasavvuf fors she‘riyatini rivojlantirgan”, deyish emas, “tasavvuf fors she‘riyatiga ilohiylik; o‘qiganda, yoki tinglaganda sodda-osongina tushunarli bo‘lib tuyuladigan, ammo, tushuntirib berish mushkul bo‘lgan sirli joziba va xush ohangdorlik, eng muhimi teran ma‘no baxsh etgan”, deyish ma‘qulroqdir.

Fors poeziyasi mavqeini baland ko‘tarib turganlar qatorida “lison ul-g‘ayb (sehrli so‘z sohibi)”, “shakarlab” va yana bir qancha taxalluslar bilan ham ulug‘lanadigan, XIV asrda yashab o‘tgan Shams-ul Hofiz ash-Sheroziy asarlarida “rind” so‘zi ko‘p uchraydi. Rind – so‘fiyona ta‘limot tarafdorlari tomonidan faqirlik, darveshona yashash va hatto, mayxo‘rlik, kayf-safo bilan umr kechirish, bu dunyo ishlariga butunlay beparvo bo‘lgan kimsa obrazi qilib tasvirlanadi.

MUHOKAMA

XIV asr shoiri bo‘lmish Hofiz Sheroziy ijodida so‘fiyona qarashlarning aks etishi masalasiga qaytadigan bo‘lsak, Rind – Hofiz she‘riyatidagi axloqiy ideal bo‘lib, rindona yashash orzusi Hofiz ijodining yo‘lboshchisidir. U rindlikni kuylar ekan, ayrim ikkiyuzlamachi odamlardan xoli bo‘lgan dunyo haqida orzu qiladi. Ha, Hofiz

munofiqlarga qarshi kurashishni targ‘ib qilmaydi, balki faqatgina rindona turmush tarzi orzusi bilan yashaydi. Uning she‘riyatida rind va darvish ijobiy qahramon qilib ko‘rsatilsa, zohid va voiz ularning tersi sifatida baholangan. Faqat va faqat Allohga ishonish (tavakkul) – so‘fiylikning asosiy aqidalaridan. Hofiz buni o‘z g‘azallarining bir matla‘sida shunday ifodalaydi:

*Birav, ey zohidu da‘vat makunam so‘i bihisht,
Ki xudo dar azal az bahri bihishtam nasirisht.*

Mazmuni: (bema‘ni gaplaringni to‘xtatgilu) ketaver, ey zohid, ki Alloh mening taqdirimga azaldan nimani bitgan bo‘lsa, shu bo‘lur.

Zohid – dunyo ishlaridan yuz o‘girib, o‘zini faqat toat-ibodatga baxsh etgan kishi. Shayx esa – sufiyning rahnamosi, piri, ustoz. Hofiz bu gapi bilan tasavvufda oliy maqom tutgan, haqiqiy shayx unvoniga munosib valiy zotlarni emas, o‘zini shayx maqomida ko‘rsatuvchi, riyokorlarni nazarda tutadi. Bu bayt tasavvuf shayxlarini tanqid, yoki riyokorlikda ayblash emas, aksincha, shayxlik orzusi bilan yashaydigan har kim ham bunga munosib bo‘lavermasligini ta‘kidlaydi.

Hofizning mana bu ruboiysida esa:

*Bargir sharobi tarabangezu biyo,
Pinhon zi raqibi sifla bistezu biyo!
Mashinav suxani xasm, ki binshinu marav,
Bishnav az man in nukta, ki barxezu biyo!*

Yuzaki qaraganda bu ruboiy kayf-safo, mayparastlikni targ‘ib etayotganday bo‘lib ko‘rinadi. Shunday bo‘lganida va bu ruboiyning yashirin ichki mazmunidan bexabar qolganimizda ham uni XIX asr ikkinchi yarmidan XX asrning dastlabki choragigacha Rus poeziyasida keng tus olib ketgan “simvolizm”ga dastur qilib olish mumkin bo‘lard. Ammo, Hofiz asarlari bunaqa kichkina maqsad va torgina ma‘noli bo‘lganida sakkiz asrdan buyon ahli ash‘orni qoyil qoldirib, hayratga sola olmagan, takror-takror esga olinadigan bo‘la olmasdi. Bu ruboiy ham aslida “lison ul-g‘ayb”lik mahsulidir. Chunonchi, ruboiyning so‘zma-so‘z tarjimasi:

“shodlik manbai bo‘lmish sharob birla kel, ko‘ngli qora raqibdan pinhona kel! Nodo‘stlar gapiga quloq solmagil, (do‘stona) gapim shulkim, yonginamga kel!” bo‘lsa-da, uning “pinhoni mazmuni” boshqacha. Fors poeziyasi tashqi (shaklan) va ichki (ishoraviy, ramzlar yordamidagi) shakl va mazmunga egaligini nazarda tutsak, ruboiyda dunyoning o‘tkinchi, mayda-chuyda, arziyas tashvishlariga o‘ralashib qolmay, yaxshilik qilish, oliy maqsadlarga intilish, “sharobi antahur” mastligi (Alloh zikri) bilan yashash, insonlarga nisbatan mehrlili va muruvvatli bo‘lish, ko‘ngilni qora niyatlar - g‘iybat, hasad, fisqu fasodlardan ozod tutishni tashviq etadi.

Hofiz o‘zining boshqa bir ruboiysida:

*Ne davlati dunyo ba sitam mearzad,
Ne lazzati mastiyash alam mearzad.
Na hafthazorsola shodii chahon
In mehnati haftro 'za g'am mearzad, – deydi.*

O'zbekcha mazmuni: dunyoning davlati (bitta) sitamga arzimas, mastlikning lazzati alamga arzimas, jahonning yetti ming yillik shodligi bu yetti kunlik g'amga arzimas.

Shoirning yana bir ruboiysi "*Forig' dili on kase, ki monandi hubob, Ham dar sari mayxona sarandoz shavad*" so'zlari bilan tugallangan.

O'zbekcha mazmuni: (Qaynayotgan) suv yuzidagi pufakday (jonfido aylashga tayyor) bo'lib va mayxona ostonasidan bosh ko'tarmaydigan kimsagina qalban ozoddir.

*Olam hama sar ba sar rabotest xarob,
Dar choi xarob ham xarob avlotar,*

degan satrlar bilan tugallangan ruboiy ham Hofiz ijodiga mansub.

Mazmuni: (Garchi) olam boshdan bosh xarob bino (kabi) bo'lsa-da, shu xarob bino ichra xarob bo'lmoq (kerak) yaxshidir.

*Bo shohidi sho 'xu shangu bo barbatu nay,
Kunchevu farog'atevu yak shishai may.
Chun garm shavad zi boda moro ragu pay,
Minnat mabaram yak chav az Hotami Tay!*

Mazmuni: Bir shisha mayu barbat va nayning sho'x, quvnoq sadolari shohidligida bir burchakda o'tirsamu, vujudim bodadan qizib borayotganini his qilsam, Hotami Toydan bir dona arpa tilamasdim.

*Gar hamchu man aftodai in dom shavi,
Ey bas, ki xarobi bodavu chom shavi,
Mo oshiqu rindu mastu olamso 'zem,
Bo mo manishin vagarna badnom shavi!*

O'zbekcha mazmuni: Men kabi (sen ham) bu domga ilinganingda (edi), bir qadah bodaga qurbon bo'lishga rozi turarding, bizku rind, mast va dunyo bexabarmiz, badnom bo'lishdan qo'rqsang, biz bilan o'tirma.

*Ishqi ruhi yor bar mani zor magir,
Bar xastadiloni rindi xammor magir.
So'fi, chu tu rasmi rahravon medoni,
Bar mardumi rind nukta bisyor magir!*

Mazmuni: Mening yor ishqidagi gaplarimni oh-zor deb bilma, xastadil rindlar qo'lidagi qadahni tortib olma, so'fi, sen (faqat) tekis yo'lni bilasan, (ko'p yo'lni

bilguvchi) rindni (o‘z gaplaring bilan) (u tanlagagan to‘g‘ri yo‘llarning biridan) ozdirma!

XULOSA

“Rind” “darajasi”ni olish (ahli zuhd nuqtai nazarida “rind darajasigacha tubanlashish”) uchun ko‘p pog‘onalarni bosib o‘tish talab etiladi. Fors she‘riyatida (shu jumladan Hofiz ruboiylarida) ijobiy sifatlanguvchi “rind”:

- qo‘ldan ketgani (o‘tmish) ga sajda ham taassuf ham qilmaydigan;
- kelish ehtimoli bo‘lgan yaxshilik bilan mag‘rur, yoki kelish ehtimoli bo‘lgan yomonlikdan tushkun holatga tushmaydigan, kelmaganga o‘zini baxsh etmaydigan;
- hoziri(naqdi)dan qanoatlanib va shuni baxt hisoblab yashaydigan;
- na molu davlat, na mansabu martabaga, umuman, dunyoning har qanday tashvishiga bepisand kimsadir.

Hamma gap shundaki, tasavvufda ijobiy baholanadigan rind, darvish, mug‘ va shu kabi boshqa kimsalarning oliy orzusi bo‘lmish: may, mayxo‘rlik, mastlik, “yor visoli”, “xarobotda xaroblik” aslida Alloh madhi, Alloh zikri, o‘zni xudojo‘ylikka butkul baxsh etish, Alloh qudrati oldida hamma narsaning hechligiga ishora va bularni ramziy ifodalashdir.

Muxtasar qilsak, tasavvuf islom dinining rivojiga katta hissa qo‘shgan va bu hissaning salmoqli qismi fors poeziyasiga to‘g‘ri keladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Мирзоев А. М. Рудаки. Жизнь и творчество. – М., 1968.
2. Umar Hayyom. Ruboiylar. “Raduga” nashriyoti. – T., 1985.
3. Hofizi Sherozy, “Kulliyot”. Nashriyoti “Irfon”. – Dushanbe, 1983.
4. “Sino” jurnali, №34-35-36. “Bunyod-e andeshe-ye eslomi” nashriyoti, – Tehron. 2009 yil,

МЕТАФОРНИНГ “ЎТКАН КУНЛАР” РОМАНИДА ҚЎЛЛАНИШИ

Бозоров Зокир Мехрикулович

PhD, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Таълим сифатини
назорат қилиш бўлими бошлиғи

АННОТАЦИЯ

Маълумки, стилистика тилишуносликнинг бир бўлими бўлиб, тилдаги мулоқотнинг турли шароитлари учун бир ҳил бўлмаган танлов усуллари ҳамда тил бирликларининг ягона мазмун бутунлигида ташиқил қилиниши йўлларини, шунингдек ушбу принцип ва усулларда тилдан фойдаланиши турлари, услублари белгиланадиган фарқлар ва уларнинг тизимини ўрганади. Бадиий матнда турли ҳил воқеа-ҳодисалар, предметлар, асар қаҳрамонларини тасвирлашда стилистика жуда муҳим ҳисобланади.

***Калит сўзлар:** стилистика, метафора, маданият, “Ўткан кунлар”, поэтик тасаввур, субъектив мазмун, индивидуал-ижодий ўзига хослик.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТАФОРЫ В РОМАНЕ «МИНУВШИЕ ДНИ»

Бозоров Закир Мехрикулович,

PhD, начальник отдела контроля качества образования Узбекского
государственного университета мировых языков.

АННОТАЦИЯ

Известно, что стилистика — раздел языкознания, изучающий разнообразные способы подбора языковых средств для различных условий языкового общения, а также организацию языковых единиц в единое содержательное целое. Стилистика анализирует различия и систему, определяющую типы и стили использования языка, основываясь на принципах и методах.

В данной работе освещается важная роль стилистики при описании разнообразных событий, предметов и персонажей в художественном тексте. Особое внимание уделяется ключевым понятиям, таким как метафора, культура, «Минувшие дни», поэтическое воображение, субъективное содержание и индивидуально-творческая личность.

***Ключевые слова:** стилистика, метафора, культура, «Минувшие дни», поэтическое воображение, субъективное содержание, индивидуально-творческая личность.*

USE OF METAPHOR IN THE NOVEL “THE DAYS GONE BY”

Bozorov Zakir Mekhrikulovich,

PhD, head of the Department of quality control of Education of the Uzbek State University of World Language.

ABSTRACT

It is known that stylistics is a branch of linguistics that studies various ways of selecting linguistic means for various conditions of linguistic communication, as well as the organization of linguistic units into a single meaningful whole. Stylistics analyzes the differences and system that defines the types and styles of language use based on principles and methods.

This work highlights the important role of stylistics in describing various events, objects and characters in a literary text. Particular attention is paid to key concepts such as metaphor, culture, “The Days Gone by”, poetic imagination, subjective content and individual creative personality.

Key words: *stylistics, metaphor, culture, “The Days Gone by”, poetic imagination, subjective content, individual creative personality.*

КИРИШ

Дунё тилшунослигида стилистиканинг объекти ҳисобланган стилистик воситаларга қуйидагилар киритилади:

1) фонографик стилистик воситалар: аллитерация, ономотопия, пунктуация, метографик воситалар (остиға чизиш, шрифт билан ажратиб кўрсатиш, бош ҳарфлар);

2) синтактик стилистик воситалар: инверсия, парцелляция, такрорлаш, риторик саволлар, синтактик параллелизм, анафора, эпифора, инверсия, эллипсис кириш сўзлари, мурожаатлар);

3) лексик стилистик воситалар: эпитет, киноя, ўхшатиш, метафора, персонификация, литота, оксюморон, аллитерация, аллюзия, амплификация, амфиболия, антитеза, каламбур, градация, муболага, сарказм, синекдоха, перифраз, параллелизм, метонимия, эвфемизм ва бошқалар.

Юқорида таъкидлаб ўтилган стилистик воситалар бадий услубдаги матнларда қўлланиш жиҳатидан ўзига хос хусусиятларга эга. Асарнинг яратилиш даври, жанри, муҳити ва ҳақозоларга кўра стилистик воситаларнинг қўлланишидаги фаол ёки нофаоллигини кузатиш мумкин.

Анъанавий тилшунослик нуқтаи назардан, одатда, метафора шеърятда ишлатиладиган нутқ иборалари таркибига киради. Бу сўзни ўз маъносидан

бошқа бир маънода, яъни мажозий маънода қўллаш усулидир. Роберт Фростнинг таъкидлашича, “шеърият бир тушунчани номлаган ҳолда, бошқасига маъно бериш имконини беради”. Сўзлар ўзларининг асл маъноларига эга, аммо бундан ташқари кўчма маънода ишлатилиши мумкин.

Масалан: The girl is a rose – Қиз бола - бу атиргул [Kovecses, 1986].

Ушбу жумлани том маънода кўриб чиқадиган бўлсак, мантикий мазмунни кўрсата олмаймиз. Аммо “атиргул” сўзи “гўзаллик”, “мулойимлик”, “софлик” рамзи сифатида мажозий маънода қиз болага нисбатан қўлланилиши мумкин. Бундай ёш аёл хушбўй ифорли, гўзал, ўзига жалб этувчи ва шу каби жиҳатлари билан атиргулга ўхшайди. Шеърият мутахассислари сўзларнинг мажозий маънода қўлланиши шоирлар учун қўл келишини таъкидлайдилар.

Ҳис-туйғули ва эхтиросли жараёнлар кундалик ҳаётимизга артистизм унсурларини олиб киради, демакки, у билан бирга нутқимизда сўз истеъмолининг нотабий таъйинини кўрсатувчи ва борлиқни бадий тасвирлашнинг антиқа усулидан иборат бўлган метафора кенг қўлланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Метафора назариясининг яратилишига дахлдор вазифалар етарли даражада изоҳланиш имкониятига эга бўлиб, фақат лингвистика доирасида ҳал этилиши мумкин эмас ва англаш жараёнлари соҳаларини инобатга олинишини тақозо этади.

Когнитив назария тадқиқот марказига инсонни қўяди. У метафорани тушунишни нутқнинг яратилиши ва идрок этилишига ҳамроҳлик қилувчи ментал-миллий жараёнлари билан боғлайди. Метафора атроф-муҳит тўғрисида янги маълумот олиш имкониятини яратувчи икки моҳиятнинг ўзаро ҳамкорлигидан иборат бўлган ментал ва лисоний механизм сифатида тасаввур қилинади.

Л.Л.Нелюбиннинг таъкидлашича, “метафоранинг мақсади нарса ёки ҳодисанинг шунчаки номланиши билан эмас, балки унинг экспрессив тавсифи билан боғлиқ” [Нелюбин, 1990].

Нутқимизда эмоционал-ҳиссий таъсир кўрсатиш зарурати юзага келганда, метафора пайдо бўлади. “Адресатга эмоционал таъсирдан нафақат ёзувчи, публицист, жамоат арбоби, ва умуман жамиятнинг исталган аъзоси манфаатдор. Мақсадларнинг умумийлигидан қўлланилаётган лисоний усулларнинг умумийлиги келиб чиқаради. Ҳис-туйғуларни ва эмоционал босимни ифодалаш соҳаси кундалик нутқимизга артистизм унсурини, у билан бирга эса, метафорани ҳам олиб киради” [Riker, 1990].

Метафора бадий асар муаллифи индивидуал услубининг таркибий қисми ҳисобланади. Шу билан бирга, муаллифнинг атроф-муҳитга субъектив муносабатини акс эттириб, асар персонажлари тавсифига хизмат қилади.

А.В.Халимованинг фикрига кўра, матн нутқнинг максимал ҳажмли бирлиги ҳисобланиб, унда муаллиф фикри ва кечинмалари яхлитлигини мазмуний ифодалаш учун асосий ҳоссаси алоқадорлик ва бутунлик бўлган лисоний белгиларнинг ёпиқ тизимидан фойдаланилади [Xalimova, 2005]. Бадий матн рамзий табиатга эга бўлиб, ўзига хос семиотик реалликдан иборат. Матн тузилмаси сюжет истиқболи атрофида гуруҳланади. Мазмун-мафкура жиҳатдан бадий матн функционал мазмун тобелиги орқали муаллиф нуқтаи назарини намоён қилади. Бадий матннинг мазмун томони мазмун тугуни атрофида гуруҳлашади ва сюжетгача ҳамда сюжет даври синтезидан иборат бўлади.

Сўз санъаткори ўз жамиятининг типик вакили ҳисобланади ва бу ҳолат базавий метафораларнинг индивидуал – муаллифлик услубида ҳам муайян даражада из қолдиради, шунингдек, бадий онгнинг таянч концептлари мазмуни ва таркибига таъсир кўрсатади.

Метафора бир вақтнинг ўзида ҳам ментал, ҳам лисоний механизмдан иборат бўлади. Бу механизм икки турли моҳият касб этувчи ҳодиса ва нарсаларнинг ўхшашлик, анологияси асосидаги ўзаро фаолияти ва қиёсланишидан иборат бўлади. Бошқача айтганда, гап умумий белгиларнинг топилиши ҳақида бормоқда.

Метафора узоқ вақт давомида турли хил нуқтаи назардан ўрганилган. Файласуфлар тилни сўзма-сўз, тафаккур метафорасидан факат шоирлар фойдаланиши мумкин деб ҳисоблашади. Когнитив тилшунослар метафорани муҳим ва аҳамиятга молик деб билишади, чунки улар маъноларнинг конструктивлигини ва вазиятни чуқур тушунишимизга урғу беришади. Метафора маъно жиҳатдан ўрганилиб, аввал том маънода, сўнгра идиоматик маънога қаратилиб, аста-секин жараённи шакллантиради. Агар дунёдаги тилларнинг аксарияти метафора бўлса, демак, биз тилнинг метафорик моҳияти инсон табиатининг рад этилиши, деб айта оламиз.

Жумладан, А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги қуйидаги парчага эътиборимизни қаратсак:

Сарой аҳли кундузги иш кунларидан бўшаб хужраларига қайтқанлар, кўб хужралар кечлик ош пишириш ила машгул, шунинг учун кундузгига қараганда сарой жонлиқ: кишиларнинг шақиллашиб сўзлашишлари, хохлаб кулишишлари саройни кўкка қўтаргудек [Qodiriy, 2009: 6].

Ўзбек халқининг чин маънода ўзига хос миллийлигини акс эттирадиган мазкур романнинг ушбу парчасида метафора лексик стилистик воситаси кечлик ош пишириш ила машғул, сарой жонлиқ, саройни кўкка кўтаргудек каби бирикларда метафора қўлланган. Бу ерда хужралар, сарой сўзлари орқали одамлар, савдогарлар ифодаланмоқда.

Оғир табиатлик, улуғ завдалиқ, кўркам ва оқ юзлик, келишган, қора кўзлик, мутаносиб қора қошлиқ ва эндигина мурти сабз урган бир йигит [Qodiriy, 2009: 6]. Муаллиф мазкур парчада романдаги бош қаҳрамонлардан бири Отабекни тасвирлашга ҳаракат қилган. Бу ерда мурти сабзи урган тасвирий ифодаси орқали Отабекни ўспирин бир йигит, ёши йигирма-йигирма иккилар атрофида эканлигини кўрсатиб, бадиий адабиётнинг ўзига хос бадиий эстетик қийматини намоён этмоқда.

Қандоғдир бир хаёл ичида ўлтурғучи бу йигит Тошканднинг машҳур аъёнларидан бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли — Отабек [Qodiriy, 2009: 6]. Бу йигит яхшигина давлатманд бўлса ҳам, лекин шуҳрати нимаучундир бойлиги билан бўлмай, «Ҳомид хотинбоз» деб шуҳратланган, кишилар Ҳомид орқасидан сўзлашканда унинг отиға тақилган лақабни кўшиб айтмасалар, ёлғиз «Ҳомидбой» дейиш ила уни танита олмайдилар [Qodiriy, 2009: 7].

Романдаги салбий қаҳрамон бўлмиш Ҳомидга берилган таърифдан муаллиф бадиий тасвирий восита, яъни метафорадан моҳирона фойдаланиш орқали ёритиб берган. Бу ерда орқасидан сўзлашган (аслида: у ҳақида гапирганда), отиға тақилган (аслида: исмига кўшиб айтиладиган) сўз бирикмаларида метафора лексик стилистик восита қўллаган.

Манимча, уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир,- деди Раҳмат ва Отабекка юз ўғирди. - Уйлангач, хотининг таъбингга мувофиқ келса бу жуда яхши; йўқса, мунчалиқ оғир гап дунёда бўлмас [Qodiriy, 2009: 10]. Ушбу матнда метафора лексик стилистик воситаи уйланишдек нозик иш ва оғир гап бирикмаларида қўлланган. “Уйланишдек нозик бир иш” бирикмаси аслида “турмуш қурушга жиддий эътибор қаратиш”, “етти ўлчаб бир кесиш”, “кичик бир хато бутун умрга татиғулик ташвишга айланиши мумкин бўлган амал” каби маъноларда қўлланилмоқда. “Оғир гап” бирикмаси эса, юқорида таъкидлаб ўтилган “бутун умрга татиғулик ташвиш” маъносида қўлланмоқда. Аслида ишнинг нозиги бўлмагандек, гапнинг оғири ҳам бўлмайди. Бу ерда метафорик кўчма маъно орқали бадиий адабиётнинг сержилолиги кўрсатиб берилмоқда.

Яна бир мисолга эътибор қаратсак: *Аммо, ҳақиқатда, орадан ўн беш-йигирма йил ўтиб, сиз ҳам катта йигит бўлгансиз, умр - отилган ўқ эмиш [Qodiriy, 2009: 11].*

Мазкур жумлада келтирилган “умр – отилган ўқ эмиш” бирикмаси метафорик кўчма маъно ҳосил қилмоқда. Муаллиф бу ерда умрни шунчалик тез ўтиб кетишини отилган ўқнинг харакатига ўхшатмоқда. Халқимиз орасида мазкур ифодага синоним сифатида қўлланадиган машҳур ибора мавжуд, яъни “умр – оқар дарё”. Бу ибора ҳам метафорик кўчма маъно ҳосил қилиши билан аҳамиятлидир.

- *Отангиз Азизбекнинг мушовири экан, - деди Акрам ҳожиди, - нима учун уни бир оз бўлса ҳам йўлга солмайдир? [Qodiriy, 2009: 15].* Ушбу жумлада келтирилган “йўлга солмайдир” бирикмаси метафорик кўчма маъно ҳосил қилмоқда. Муаллиф бу ерда “йўлга солмоқ” бирикмасини “тарбияламоқ” сўзи ўрнида қўллаган.

Olam manzarasini kategoriyalashda tilning boy fondi hisoblangan metafora va iboralar, shak-shubhasiz, milliy madaniyatning ajralmas qismi, uning o'zligini namoyon qiluvchi ko'zguvidir [Baxronova, 2023]. Демак, тил аънаналари образли ифодалаш воситаларида энг ёрқин акс этади. Бадиий асарларда метафора кенг қўлланилади. Бу ҳолат метафоранинг борлиқни бадиий инъикослаш билан чамбарчас боғлиқлиги билан изоҳланади. Зеро, бадиий асарни тушунишнинг ўзи ва борлиққа муносабат кўпинча метафорага мурожаат орқали ифодаланади.

Мақсад умумийлиги табиий равишда қўлланилаётган тил усулларининг ҳам умумийлигини тақозо қилади. Эҳтиросларни ва унинг босимини ифодалаш соҳаси кундалик нутққа артистизм унсурларини олиб киради, у билан эса метафора пайдо бўлади. Бизнинг таҳлилларимиз кўрсатишича, метафора нафақат фавқуллодда сўз қўллаш ва оламни бадиий тасвирлаш усули ҳисобланади. Метафора улардан ташқари яна поэтик тасаввурнинг субъектив мазмунидаги индивидуал-ижодий ўзига хосликларни акс эттиради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Нелюбин Л.Л. Лингво стилистика современного английского языка: учеб пособие. 3-изд., перераб. идоп. – Москва, 1990. – С.97.
2. Рикер П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение // Теория метафоры. – М.: Прогресс. 1990. – С. 416.
3. Халимова А.В. Взаимодействие досюжетного и сюжетного времени в тексте (на материале драматического текста) автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва, 2005. – С.9.
4. Qodiriy Abdulla. O'tkan kunlar. – Тошкент: “Sharq”. – 2009. – 384 b.
5. Kovescses, G. *Metaphors of Anger, Pride and Love*. – Amsterdam: Benjamins, 1986.

6. Бахронова, Д. К. (2016). Лингвокультурные особенности зооморфных фразеологических единиц. *Вестник Челябинского государственного университета*, (9 (391)), 36-43.

7. Вахронova D.K. OLAM MANZARASI: TIL, TAFAKKUR VA MADANIYAT. – Monografiya, GlobeEdit, 2023. – 212 b.

УДК821.512.133-1

MUALLIF “MEN”INING ADABIY QAHRAMONDA AKS ETISHI**Abdulxamidova Xikmatoy Axrojon qizi**

Farg‘ona davlat universtiteti adabiyotshunoslik kafedrası o‘qituvchisi

xikmatoy96@pf.fdu.uz

Tel: +998908489600

ANNOTATSIYA

Muallif “men”ining adabiy qahramonda aks etishining adabiyotshunoslik uchun ahamiyati oydinlashtirilgan. Adabiyot san’atida muallif va qahramon “men”iga ta’siri tahlil etilgan. Biografik tahlilning badiiy asar uchun ahamiyati asoslangan,

Kalit so‘zlar: Muallif “men”i, qahramon “men”i, xronotop, biografik tahlil, ruhiy psixologizm, muallif biosferasi, peyzaj.

АВТОРСКОЕ «Я» ОТРАЖАЕТСЯ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПЕРСОНАЖЕ**АННОТАЦИЯ**

Авторское «Я» отражается в литературном персонаже. Аннотация: Выяснено значение отражения авторского «Я» в литературном герое для литературоведения. Анализируется влияние автора и героя на «Я» в литературном искусстве. Важность биографического анализа для художественного произведения основана на.

Ключевые слова: Автор «Я», герой «Я», хронотоп, биографический анализ, духовный психологизм, биосфера автора, пейзаж.

THE AUTHOR'S "I" IS REFLECTED IN THE LITERARY CHARACTER**ABSTRACT**

The author's “I” is reflected in the literary character. Abstract: The significance of the reflection of the author's “I” in the literary hero for literary studies has been clarified. The influence of the author and hero on the “I” in literary art is analyzed. The importance of biographical analysis for a work of art is based on.

Key words: Author “I”, hero “I”, chronotope, biographical analysis, spiritual psychologism, biosphere of the author, landscape.

KIRISH

Badiiy asarni ijod mohiyati va ijodkorning asar yaratishdagi ruhiy olamini o‘zida aks ettirgan materiallar asosida tahlil etish biografik tahlil sanaladi. Bunda

biografik ma'lumotlardan farqli ravishda asar yaralishiga turtki bo'lgan voqelik, badiiy niyat hosilalari, badiiy yaratuvchanlikdagi ijodkorning ruhiy-psixologik holati, asar materialini san'at namunasiga aylantirish yuzasidan ijodkor kechinmalarini o'zida mujassam etgan individual masalalar qamrab olinadi. Ularning asarda namoyon bo'lishi xususida Yuriy Borev "badiiy asarni ijodkor shaxsi orqali o'qish uslubi"[14.167] sifatida baxolashi xususidagi fikrlarini Bahodir Karim "San'atkorning individual taqdiri uning ijodini talqin etishda kalit vazifasini o'taydi",[14.167] tarzidagi ijodkorning biografik biosferasi orqali o'rganishga oid to'g'ri ta'kidini keltiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Ijodkor tasvirlagan badiiy makon u yashab turgan geografik makon bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Shuningdek, ijodkorning tafakkuri va quvvayi hofizasi orqali olingan bilimlar bu tasvirlarni yana-da kengaytiradi, boyitadi. "Astronomik vaqt (ayrim Yevropa olimlarining qarashlarida kalendar vaqti (Skaliger, V.Grigorian) badiiy asarlarda qahramon hayoti va umr bayoni bilan bog'langani uchun uni biografik vaqt tushunchasi bilan bog'liq holda talqin qilinadi".[15.234] Estetik ideal va badiiy niyatni so'z imkoniyatlari orqali ifodalash badiiy adabiyotning yetakchi xususiyatlaridan biridir. Yozuvchi asosiy g'oyani nazarda tutgan holda makon va zamon modelini yaratadi. Bu model dastlab ijodkor tafakkurida shakllanadi. Ushbu yaratilgan badiiy makon ma'lum bir muallif tasvirlagan dunyoning badiiy modeli ya'ni metafora orqali dunyoni modellashtirish sanaladi. Natijada yozilgan asarda ijodkorning biosferasiga xos elementlar, u yashab turgan zamon va makon yangiliklari aks etadi. Bu elementlar badiiy asar tahlilida asarni tushunishni osonlashtiradi. Professor B.Karimov nazariy qarashlariga e'tibor berilsa, unda "adabiy makon asarning estetik qiymati yoki adibning badiiy mahorati yuzasidan deyarli hech narsani belgilab bermasligi, adabiy makon yozuvchining "mamlakati" ekanligi ta'kidlanadi. Bir maqolasida esa fransuz adibi O.Balzak ijodiy merosi adabiy ma'noda o'z geografiyasiga, turli maqomdagi fuqarolariga egaligini e'tirof qiladi".[14.88] Shuningdek, Isajon Sulton bioolami orqali mustaqillik davri nasriga kirib kelgan darbadarlik motivi turli makon va zamonlardagi o'zligini anglashga intilgan qahramonlar tasvirida uchraydi. "Badiiy asardagi vaqt birligini adabiy an'ana nuqtai nazaridan kuzatganda, badiiy vaqtni individuallashtirish holati ko'p kuzatiladi. Chunki har qanday vaqt birligi shaxsning unga munosabatiga ko'ra reallashadi. Badiiy asarda shaxsning vaqtga munosabati personaj va muallif munosabati orqali yuzaga chiqishi turli asarlarda farqli kechadi. Ayrim asarlarda qahramon biografik vaqti sifatida ko'zga tashlangan bu hodisa boshqa bir turdagi asarlarda syujet vaqti sifatida yuzaga kelishi mumkin".[13.Б-12] Demak, tasvirlangan badiiy voqelikni

gavdalantirishda yozuvchi yashagan makon va zamon tasviri to'liq gavdalantirilmasa-da, u yashagan badiiy biosfera, nazarda tutilgan detal tasviri orqali ushbu biografiyaga xos elementlarni ajratib olish mumkin. "Boqiy darbadar"dagi etikdo'zning darbadarligini tirikchilik ilinjida musofirlikda yashashga majbur insonlar ifodasi sifatida baholash mumkin. Xususan, Isajon Sulton ta'biri bilan aytganda, *"o'zimga ham xos bu darbadarlik insonga Odam Atodan meros, u jannatdan yerga darbadar etilmadimi? Quvilmadimi? Odam avlodlari mangu darbadar"*dir. Asarda har bir inson darbadar ekan, o'zini doim taftish qilishi, o'zligini anglashga intilish zarurati insoniylikning bir belgisi ekanligi g'oyasi singdirilgan. Roman yaratilgunga qadar ijodkorning boshqa asarlarida aks etgan ijodiy tayyorgarlik tarzidagi qarashlarning o'rta va kichik epik janr namunalarida bo'y ko'rsatishi biografik xronotopning mazmun ko'lamini kengaytirishga xizmat qiladi. "Mitti pushtirang mahluqcha", "Hazrati Xizr izidan" asarlarini "Boqiy darbadar" romani epizodlari uchun tayyorgarlik sifatida baholash mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Yozuvchi biografiyasida uchraydigan muhitning u yaratgan asarlarga ko'chishi, ushbu asarlarda ma'lum davrga xos urf-odat, an'analar, ijodkor turmush tarziga xos madaniy unsurlar badiiy asarda biografik xronotopni yuzaga keltiradi. Badiiy asarga biografik xronotop nuqtai nazaridan yondashish asar koloriti orqali ifodalangan mohiyatni belgilashga yo'l ochadi.

Isajon Sulton romanlarida shamol tasviridan keng foydalanilgan. Bu tabiat hodisasi uning bolalik ongida (ijodkor biosferasiga yoki biografiyasiga xos) iz qoldirgan, badiiy asar yaratilish jarayonida qayta gavdalangan tasvirdir. Biz esa shamolni romanlardagi zamon va makonning o'zgarishini ta'minlovchi motiv sifatida baholaymiz. Ozod tafakkuri ijodkorning badiiy niyatini amalga oshirish bilan birga yozuvchiga tasvir makonini o'zgartirish, ya'ni boshqa makonga ko'chirib o'tkazish imkonini beradi. Shuningdek, voqelikni tezlashtirishga yoki boshqa bir voqelikka bog'lashga, syujet liniyalarida muallif nazarining harakatlanishiga xizmat qiladi. Yozuvchi romanlarida shamol tabiat hodisasidan obraz darajasiga ko'tarilganligi ijodkor tasvir individualizmining natijasidir. Bu "Genetik" romanida bir qadar uchrasa, "Boqiy darbadar"da davrlar osha qahramonga hamroh bo'ladi. "Ozod" romanida esa asarga motiv sifatida kirib kelgan shamol badiiy obraz darajasiga ko'tariladi. Bunda Isajon Sulton asarlarida shamolning badiiy unsur sifatida tadrijiy o'sish, ko'tarilish bosqichlarini kuzatishimiz mumkin. U dastlab asarga tasvir elementi sifatida kirib keladi. Peyzajning bir qismidan obrazga aylanadi. Shamol asar makonini o'zgartirishga va o'zgargan makonda badiiy vaqtning muayyan maqsadda voqealanishiga xizmat qilishi orqali esa motivga aylanadi. Ya'ni muallif undan asar

voqeligini harakatga keltiruvchi kuch sifatida foydalanadi (ya'ni peyzaj – obraz – motiv munosabatini yuzaga keltiradi). Roman yozuvchining buyuk ijod yo'lidagi ijodiy safari tarzida bayon etilgan. Unga qamrab olingan voqeliklar bir qarashda Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonini yodga soladi. Dostondagi qushlar "Ozod" romani obrazlarini ijodkorlarga evriltirib olib kirilgandek, go'yo. Yozuvchi "Lison-ut tayr" dagidek adabiy namoyondalarga metaforik ishoralar orqali murojaat qilsa-da, adiblar nomi sir tutiladi. Ularga xos ijodiy topildiq aynan keltiriladi yoki ishora orqali ma'lum qilinishida reminisensiya muhim o'rin tutadi. "Ozod", "Boqiy darbadar", "Genetik" romanidagi shamol, safar, sinov, uchrashuv motivlari asarning sharqona qarashlar ta'sirida shakllangan realistik ifodasidir. Shu kabilar orqali Isajon Sulton o'zbek adabiyotiga neorealizm yo'nalishini olib kirdi.

Bu uch romanni bir-biriga bog'lab turgan gen injeneringi (ta'bir Y.Solijonovga tegishli) masalasi nafaqat o'zbek, balki jahon adabiyotida ommalashgan mavzu sanalsa-da, unga sharqona nuqtai nazarning birlashishi, romanlardagi bosh g'oyalardan biri – o'zlikni anglash boshqichlarini yorqin ifodalaydi. Darbadar kishi, gen muhandisi, baxt lolasini izlab yo'lga chiqqan sayyohlardek qayta tarbiyalanuvchi obrazlar ifodasi ijodkorga xos xususiyatlarni ko'rsatib beradi. Ushbu romanlarda qahramonlar kamolotiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi obrazlar olib kirilgan. Masalan, Ozodga shamol, darbadarga uning ruhiy "meni" doimiy hamroh sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, bu obrazlar real shaxs sifatida tasvirlanmasa-da, asar qahramonlari bilan kommunikatsiyaga kirishadi. Voqea-hodisalar talqiniga munosabatlarini bildiradi yoki qahramonlar tafakkurining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ta'sir qahramonlar zohirida va botinida namoyon bo'ladi. Asar qanday yozilsa, shunday o'qiladi, degan munaqqidlarning ta'kidlari buning isbotidir. Asardagi qahramon bilan birgalikda ijodkor "men"i ham shakllangan, qahramonlar tafakkurida bu yaqqol ko'zga tashlanadi. "Shamolni ustoz bilgan Ozodning fikri, his tuyg'ulari, istak va tushunchalari tobora teranlasha boradi. Bu teranlik va ma'naviy-ruhiy yuksalish yo'li uning tegrasida jilvalangan zohiriy manzara-holatlaridan botinini mohiyatga tomon ildamlash tarzida kechadi. "Ozod" ko'zlagan maqsad (borish manzili) aniq, intilishlari e'tiqod ishonchiga esh, hamdami piri komil ekani bois, tasvir davomida barcha ishoratlar asrori ayonlashib, uning qalb ko'zgusi va ruh oynasida olam akslana boshlaydi".[12.47]

TAHLIL VA NATIJALAR

Demak, Ozod tafakkuri shakllanib tarixda iz qoldirgan ramzlarni anglashni boshlaydi. Yashirin mohiyatlarga tushunib yetishi xususidagi keyingi fikrlarida muallif "Ozod" romanida qoyadagi na'matak (Oybek) va majnuntol tagida o'tirgan mo'ysafidga (Mirtemir) ishora qiladi. Shubhasiz, yuqoridagi kabi hollar ustozlar

qismati, adabiy-ma'naviy merosidan bahramandlik, abadiy ruhlari oldida chuqur qarzdorlik hissi merosiy qalam qarshisidagi mas'ullikdan tug'ilgan".[12] Bu orqali yozuvchi ijodkorlikni go'yoki o'zigacha qalam tebratganlarning hayoti, mashaqqati bergan to'lovlari, badallari evaziga sabr bilan erishilgan buyuklik sifatida talqin etadi. Lekin ijod bandalari onasini, oilasini, yaqinlarini yoki butun bir hayotini yo'qotishiga qaramay, bu yo'ldan qaytmaydilar. Shunday tovonlar evaziga bo'lsa ham o'zlarining buyuk yaratqilarini yaratishda davom etgan Oybek, Mirtemir, Shavkat Rahmonlarga ishora orqali katta hayot falsafasi ilgari suriladi. Ya'ni ijod, ijodkorlik ulkan fidoiylik, intertekstuallik¹⁸ asosida namoyon bo'lgan. Bu orqali nafaqat ijodkor, balki boshqa adabiy namoyondalarning biografik xronotopi taftish etilganligi ma'lum bo'ladi. Keyingi o'rinda muallif qahramonini undan-da olisroq adabiy muhitga yetaklaydi. "Qon" qismi Abdulla Qodiriyini yodga soladi. "Iz" va "Kuchuk" nomli qismlardagi tasvir qatag'onga uchrab, musulmonchilik an'analariidan mosuvo tarzda bir umumiy jarlikka ko'milgan qatag'on qurbonlarini xotirada gavdalantiradi. Bu voqealarni asarga qamrab olinishi ijodkorlar biografiyasiga chuqurroq olib kirishning samarali usullaridir.

"Ikki qush"da keltirilgan tasvirdan taqdir lolasi-yu baxt qushi sari borayotgan qahramon muallifning o'zi ekanligi ma'lum bo'lib, bunga sabab Haq visolidan umiddir. "Bizlar shu yergacha kela olamiz, uyog'iga o'ta olmaymiz", deya payg'ambar Muhammad (s.a.v)ni merojga olib chiqilishida foydalanilgan so'zni ishlatish orqali ushbu umidni isbotlaydi. Asarda shamol "Ozodning kamol topishiga mutanosib tarzda yo'l boshlovchi donishmand zot, ziyarak roviy, nihoyat ilohiy inoyat mujdasi kabi iyerarxik ketma-ketlikda namoyon bo'ladi. U qahramoni hayotidagi ma'no dashtlari – sinov manzillarida kuzatilgan, ammo kutilmagan voqea-hodisa, timsol va ramzlarni sharhlab, talqin qilib boradi. Shamolni ustoz deb bilgan Ozodning fikri, his tuyg'ulari, istak va tushunchalari tobora teranlasha boradi. Bu teranlik va ma'naviy-ruhiy yuksalish yo'li uning tegrasida jilvalangan zohiriy manzara va holatlardan botiniy mohiyatga tomon ildamlash tarzida kechadi"[12. Б – 48] hamda bu tadrij shamol qarshisidagi Ozodning ma'naviy-moddiy (borliq haqidagi) tafakkuri shakllanishiga xizmat qiladi.

Muallif shamolning shakli bo'lgan shabodani shivirlaguvchi, shamoldan "Yo'l ko'rsatuvchi"ga aylantirib, qahramonini Cho'lpon, Fitrat, Hamzalar taqdiri tomon undaydi. Epik "men" Uchyong'oqning markazidan Zebi, Yo'lchining taqdirini kuzatadi. Bu voqealarda Ozodga hamroh bo'lgan shamol ulg'ayadi. Bu ulg'ayish muallif "men"ining, dunyoqarashining ulg'ayishi edi. Hammasi aksga, barchasi

¹⁸ Intertekstuallik – muallif o'z g'oyaviy badiiy niyatini ifodalash uchun boshqa mualliflar asarlaridan olgan havolalari. Har qanday matn avval mavjud bo'lgan matnlarni transformatsiya qilgan holda o'ziga singdirgan sitatlar majuidir. Baxtin uni qayta idrok etish asosida vujudga kelgan fikrlar sifatida baholaydi.

to‘zonga, bari sarobga mengzalib tasvirlanadi. Albatta, yozuvchi bu fikrlarni ochiq-oydin aytmasdan, kosa tagida nimkosa tarzida ifodalaydi. To‘g‘ri, “Zotan bo‘z yigitni dinamik o‘stirib borib, Eranga aylantirish yozuvchi ijodiy niyatidayoq ko‘zda tutilgan. Shuning uchun barcha struktur-semantik parchalar bosh maqsad negizida adabiy montaj usulida yagona kompozitsion markazga jipslashadi”. [12. Б – 47] Biroq, ijodkor yaratgan qahramon asarda o‘z umrini kechirar ekan, u aynan Eranga emas, balki ijodkor idealini o‘zida tajassum etgan, ruhan va fikran yuksalgan Ozodga aylanadi. Endi unga hayot so‘qmoqlarida hech kim ta’sir ko‘rsata olmaydi. Chunki, uch aks davomida qahramon “men”i shakllanadi. “Boqiy darbadar”da qahramon makoni milliy zamindan jahon makoniga tomon harakatlansa, “Ozod”da qahramon takomillashuvining muallifga xos yo‘li to‘lig‘icha milliy zaminda kechadi. Bu kechimda Ozod shamol bilan aynizamoniylikda, yori bilan esa ayrizamoniylikda tasvirlanadi. Har ikki qahramonni ular bosib o‘tgan qismat yo‘li, ma’naviy maqomi shakllantirib lomakon voqeligiga (zamon va makon tushunchalaridan holi bo‘lgan voqelik) olib kirish orqali ikki romanda ham qurama voqeliklar xronotopi bir roman sifatida shakllantiriladi. Bu esa bugungi o‘zbek romanchiligida sifat va miqdor o‘zgarishlari bilan bir qatorda tasvir va tasavvur (ifoda usulidagi samarali o‘zgarishlar)ning ham rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Isajon Sulton ijodiga o‘zbek adabiy muhitining ko‘rsatgan ta’sirini, tasvir va tasavvur ko‘lamining kengayishiga asos bo‘la olgan milliy adabiyotning yangi aloqa almashish vositasi sifatida tushunish mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Muallif “men”ining adabiy qahramonda aks etishi ijodkor dunyoqarashini baholash uchun ahamiyatlidir. Adabiyot san’atida muallif va qahramon “men”iga ta’siri tahlil etilib, ular orqali badiiy asarni tahlil qilish badiiy asar g‘oyalar tizimini aniqlashtiradi. Biografik tahlilning badiiy asar uchun ahamiyati asoslandi.

Demak, ijodkorning qarashlari, fikrlari badiiy asarda muallif va qahramon nutqi orqali namoyon bo‘ladi. Yozuvchining badiiy mahorati bu ikki nutqdan ununumli foydalangan holda voqelikni ishonarli, obrazli, tasirchan tarzda tasvirlashidir. Bu muallif va qahramon nutqidan ijodkor g‘oyalar mundarijasining o‘sib chiqishini ta’minlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Тўраева Б Тарихий романларда бадий замон муаммоси мавзусидаги филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Тошкент 2018. 101-б.

2. Yo‘ldoshev Q., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J. Adabiyot: Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik majmua. – T.: Yangiyo‘l poligraph service, 2006, – B. 281-282.
3. Исажон Султон. Боқий дарбадар. Роман, қисса, ҳикоялар. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б.5.
4. Прихожан, А.М. Психологическая природа и возрастная динамика тревожности: Личност. аспект: диссертация... доктора психологических наук: Москва 1996. С-167.
5. Исажон Султон насри бадиияти, Кўп пўртаналардан бахс этувчи асар. Ёқубов.И. Т.:2017. 122-б.
6. Нилуфар Тошева Ҳозирги ўзбек насрида фольклорга оид воситаларнинг поэтик функцияси (Исажон Султон насри мисолида). Автореферат Тошкент 2020. 21-б.
7. Генетик. Исажон Султон. Озод – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018.217б.
8. Abdulxamidova Hikmatoy Akhrorjon qizi. International Journal on Integrated Education Poetic Characteristics of Chronotopy of Photos in Isajon Sultan’s Novel "Free" Indaneziya. 2021.
9. Abdulxamidova Khikmatoy Akhrorjon Qizi. Хоразм Маъмун Академияси Ахборотномаси. Isajon Sultonning “Ozod” romanida aks xronotopi. Xorazm. 2021.
10. Xasanova, X. (2020, December). THE MISSION AND LITERATURE OF LETTERS IN STORIES AESTHETIC FUNCTION. “Actual problems of classical and modern uzbek literature” In *Конференция*.
11. Xasanova, X. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) ARTISTIC AESTHETIC FUNCTION OF LETTERS IN THE NOVEL “PAST DAYS 2020. 532-534-betlar”.
12. Ёқубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси: Монография. – Тошкент: “Nurafshon business”, 2021. Б – 48.
13. Умарова М. Тарихий драмада вақт концепцияси: филол. фан.ном... дис. – Тошкент, 2012. Б 12.
14. Каримов Б. Абдулла Қодирий феномени. Тошкент, “Info capital group”. – 2019. Б 167.
15. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе Вопросы литературы и эстетики, - М.: 1975. – С. 234.
16. Abdulxamidova, X., & Sobirova, M. S. Q. (2022). ISAJON SULTONNING “OT YOLI, SOMON PARCHASI VA TOSHBAQA BOLASI” HIKOYASIDA RIVOYAT VA RAMZIYLIK. *International scientific journal of Biruni*, 1(3), 45-49.

17. Abdulhamidova, H. A. Q., & Saminjonova, M. O. Q. (2022). MUSTAQILLIK DAVRI SHE'RIYATIDA MILLIY DETALLARNING IFODALANISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 434-440.
18. Valiyeva, N. (2023). THE CLASSIFICATION OF CHEMICAL TERMINOLOGY IN MODERN ENGLISH AND UZBEK LINGUISTICS. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 35(35).
19. Abdurashidovich, Q. A. Abdulxamidova Xikmatoy Axrorjon qizi, A. Qosimov, R. Umurzakov, & Махмиджонов Шохрухбек.(2022, May 1). THE VIRTUES OF A" HOME WITH A MAN.
20. Mukhammadjonova, G. (2022). THE ARTIST'S IMAGE-LANDSCAPE-LITERARY SYNTHESIS. *Models and methods in modern science*, 1(1), 46-48.
21. Guzalkhan, M. (2021). CREATIVE PERSON AND THE HARD WORK OF CREATIVITY. In *Euro-Asia Conferences* (Vol. 4, No. 1, pp. 239-240).
22. Sabirdinov, A. (2019). Sketches to the novel "Night and day" by Chulpan. *Scientific journal of the Fergana State University*, 1(6), 119-120.
23. Sabirdinov, A. G. (2021). Interpretation of Characters in Utkir Hoshimov's Story "Yanga". *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(6), 196-200.
24. Sabirdinov, A. (2020, December). ASKAR KASIMOV IN THE UZBEK POETRY OF THE XX CENTURY THE ROLE AND IMPORTANCE OF CREATION. In Конференции.
25. Sabirdinov, A. G. (2021). Interpretation of the banned period in the stories of Naim Karimov. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(11), 4-91.
26. Oripova, G. (2019) "Traditions of folk ballads and distinctiveness of uzbek poetry of independence period," *Scientific journal of the Fergana State University: Vol. 2 , Article 12.*
27. Oripova, G. M. (2021). Genesis And Essence Of Genre Concept. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(12), 90-94.
28. Oripova, G., & Ibrohimova, G. (2022). SIROJIDDIN SAYYID IJODIDA MUMTOZ MUSHTARAKLIKLAR. *International scientific journal of Biruni*, 1(2), 251-255.
29. Oripova, G., & Alijanova, M. A. Q. (2022). ASQAD MUXTORNING "CHINOR" ROMANIDA AYOL PORTRETINING BADIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI. *International scientific journal of Biruni*, 1(2), 221-226.

EXPLORING THE IMPACT OF TECHNOLOGY ON LANGUAGE, PARTICULARLY IN THE CONTEXT OF MODERN ENGLISH

Eshonkulov Ravshan Tokhirovich

Foreign Languages department, Faculty of Pedagogy and Physical Education,
University of Economics and Pedagogy
(non-governmental educational institution), Uzbekistan

ABSTRACT

The symbiotic relationship between technology and language is a dynamic interplay that has evolved throughout history. This article delves into the profound influence of technology on the linguistic landscape, with a particular emphasis on its impact on modern English. Starting with a historical perspective, we trace the transformation of language through key technological advancements, from the printing press to the digital age. The rise of the internet, social media platforms, and digital communication tools has ushered in a new era of linguistic innovation and evolution.

Exploring the linguistic consequences of the digital age, we examine the creation of new words and expressions, the prevalence of abbreviations and acronyms, and the simplification of language for efficient communication. The article also investigates the globalization and standardization of language facilitated by technology, as well as the challenges and criticisms surrounding potential linguistic degradation.

As we navigate the complexities of technology-driven linguistic changes, we scrutinize both the positive and negative aspects, acknowledging the adaptability of language in the face of innovation. Finally, we speculate on future trends, considering the ongoing evolution of language in the digital era. This exploration underscores the resilient nature of language, which continues to transform and thrive amidst the ever-changing landscape of technology.

Key words: *technology, language evolution, modern English, digital communication, internet impact, social media language, linguistic innovation, new words and expressions, abbreviations and acronyms, language simplification*

INTRODUCTION

The relationship between technology and language is a dynamic and reciprocal interaction that has shaped the way we communicate and express ourselves. Throughout history, technological advancements have consistently influenced the evolution of language. From the invention of the printing press to the rise of the

internet and digital communication tools, each technological leap has introduced new possibilities and challenges to linguistic expression.

Technology not only serves as a medium for language dissemination but also actively contributes to language transformation. The constant interplay between the two has given rise to novel linguistic phenomena, including the creation of new words and expressions, the emergence of abbreviations and acronyms, and the simplification of language for more efficient communication. As we delve into the digital age, exploring the impact of the internet and social media on language, we witness a profound shift in how we communicate, share information, and construct meaning.

This intricate relationship underscores the adaptive nature of language, showcasing its ability to absorb and reflect the technological advancements of each era. The exploration of the impact of technology on language is not just a historical analysis but a contemporary examination of how our linguistic landscape continues to be shaped by the tools we create.

The evolution of language is a dynamic and ever-changing process, constantly adapting to the shifting currents of societal, cultural, and technological developments. Language is not static; it is a living entity that reflects the experiences, innovations, and challenges of the communities that use it.

Technological advancements play a pivotal role in this dynamic evolution. As new technologies emerge, they introduce novel ways of communication and expression, prompting linguistic shifts and innovations. The dynamic nature of language evolution is particularly evident in the rapid pace of change brought about by the digital age.

In the face of technological progress, language not only incorporates new words and expressions but also undergoes structural transformations. The rise of digital communication platforms, social media, and the internet has accelerated the dissemination of language, allowing it to adapt swiftly to the demands of an interconnected global society.

This dynamic interplay between language and technology highlights the resilience and flexibility of linguistic systems. It showcases how language evolves in response to the evolving needs, preferences, and behaviors of its speakers. Understanding the dynamic nature of language evolution is crucial for appreciating the intricate dance between tradition and innovation that characterizes the linguistic landscape of any era.

HISTORICAL INSIGHTS

The influence of technology on language has been profound and multifaceted throughout history, with key milestones shaping the way we communicate. Three significant technological advancements that notably impacted language evolution include the printing press, the telegraph, and the telephone.

1. Printing Press:

The invention of the printing press by Johannes Gutenberg in the 15th century revolutionized the dissemination of information. Mass production of written materials became possible, leading to increased literacy rates and the standardization of language through printed texts. The printing press played a crucial role in stabilizing language by fixing spelling and grammatical conventions, contributing to the development of a more standardized form of communication.

2. Telegraph:

In the 19th century, the telegraph introduced real-time long-distance communication. Messages could now be transmitted almost instantly over vast distances, impacting the speed and brevity of communication. The telegraph's reliance on Morse code and concise messages influenced a telegraphic style of writing characterized by brevity and succinctness. This style had a lasting impact on journalistic and business communication.

3. Telephone:

The telephone, invented by Alexander Graham Bell in the late 19th century, brought spoken language into the realm of technology. It allowed for direct voice communication over long distances, reducing the reliance on written correspondence. The telephone not only affected the oral aspect of language but also introduced new phrases and etiquette associated with telephonic communication.

In each case, these technological advancements transformed the way people interacted with language, influencing both written and spoken communication. The impact was not only in the realm of efficiency but also in shaping linguistic conventions and fostering new modes of expression. These historical examples illustrate how technology has been a catalyst for linguistic change, setting the stage for the ongoing evolution of language in the modern era.

THE DIGITAL AGE

The advent of social media platforms, texting, and online communication has profoundly shaped the landscape of language, ushering in a new era of linguistic innovation and transformation. Here are key aspects of their role in shaping language:

1. Informal Language and Abbreviations:

Social media and texting are characterized by brevity and immediacy. As a result, users often employ informal language and abbreviations to convey messages concisely. Acronyms, initialisms, and shorthand expressions have become commonplace, influencing not only written communication on these platforms but also bleeding into spoken language.

2. Emojis and Emoticons:

The rise of emojis and emoticons is a unique aspect of online communication. These visual elements add emotional nuance to text-based conversations, allowing for a richer expression of feelings. Emojis have become a global language, transcending linguistic barriers and contributing to a universal mode of communication.

3. Hashtags and Trends:

Social media platforms popularized the use of hashtags, which serve as metadata tags to categorize and discover content. The use of hashtags has extended beyond social media, influencing language by creating trends and promoting specific phrases or expressions associated with particular topics or movements.

4. Linguistic Creativity and Neologisms:

Online communities are hubs of linguistic creativity, giving rise to neologisms and coined terms. Internet memes, viral phrases, and new words emerge and spread rapidly through these platforms, showcasing how language evolves in real-time within digital spaces.

5. Community-Specific Language:

Different online communities and subcultures develop their own linguistic norms and expressions. This includes specialized vocabulary, inside jokes, and community-specific language that reinforces group identity. Online spaces provide a unique environment for the organic growth of these linguistic subcultures.

NEW WORDS AND EXPRESSIONS

The creation of new words and expressions influenced by technology is a fascinating aspect of linguistic evolution. Technology has not only introduced novel concepts but has also given rise to a lexicon that reflects the rapidly changing digital landscape. Here are several ways in which technology has contributed to the formation of new words and expressions:

1. Portmanteau Words:

Technology often leads to the blending of words to create portmanteau terms. For example, "blog" (web + log), "smog" (smoke + fog), and "podcast" (iPod + broadcast) are all portmanteau words born out of technological advancements.

2. Neologisms:

Neologisms are newly coined words or expressions, and technology is a prolific source for their creation. Terms like "selfie," "app," "google" (as a verb), and "vlog" (video + blog) have become integral parts of the modern lexicon, emerging in response to the rise of smartphones, applications, search engines, and online video content.

3. Acronyms and Initialisms:

The prevalence of technology has led to the widespread use of acronyms and initialisms. Examples include "AI" (artificial intelligence), "VR" (virtual reality), and "IoT" (Internet of Things). These shortenings simplify communication about complex technological concepts.

4. Cyber Language:

The digital realm has spawned a unique set of words and expressions related to online activities. Terms like "cyberspace," "cybersecurity," "cyberbullying," and "hacktivism" are products of the internet age, reflecting the intersection of technology and society.

5. Emoji and Emoticons:

While not traditional words, emojis and emoticons are essential components of digital communication, providing a visual layer to expression. The use of symbols like 😊, ❤️, and ☐ has become a significant part of online language.

6. Tech Slang:

Informal language and slang related to technology have proliferated, creating a subculture of expressions used within tech communities. Phrases like "geek out," "code monkey," and "debug" have become commonplace in the tech vernacular.

7. Semantic Shifts:

Technology can also lead to semantic shifts, where existing words take on new meanings in the context of digital advancements. For instance, "cloud," "mouse," and "stream" have acquired additional meanings in the realm of computing and the internet.

8. Memetic Language:

Internet memes contribute to the creation of language by popularizing phrases or expressions associated with viral content. Memes often include unique language elements that spread rapidly across online communities.

The constant influx of new technologies ensures that the creation of words and expressions will continue to be a dynamic process. These linguistic innovations not only reflect our technological advancements but also shape the way we think and communicate in the digital age.

TECH-RELATED TERMS THAT HAVE BECOME COMMONPLACE

App: Originally short for "application," it refers to software designed to perform specific tasks on a mobile device or computer.

Blog: A contraction of "web" and "log," it refers to a regularly updated website or web page, typically run by an individual or a group, that is written in an informal or conversational style.

Vlog: Short for "video blog," it represents a blog in which the content is presented in video form.

Selfie: A self-portrait photograph taken with a smartphone or camera, typically shared on social media.

Hashtag: The symbol "#" followed by a word or phrase, used on social media platforms to categorize content and make it discoverable to a wider audience.

Emoji: A small digital image or icon used to express an idea, emotion, or concept in electronic communication.

Meme: A humorous image, video, or piece of text that is copied and spread rapidly by internet users, often with slight variations.

Cybersecurity: The practice of protecting systems, networks, and programs from digital attacks, unauthorized access, and data breaches.

Artificial Intelligence (AI): The simulation of human intelligence in machines programmed to think and learn like humans.

Virtual Reality (VR): A simulated experience that can be similar to or completely different from the real world, often achieved through the use of specialized electronic equipment.

Internet of Things (IoT): The interconnection of everyday objects to the internet, allowing them to send and receive data.

Streaming: The continuous transmission of audio or video files over the internet without the need for downloading.

Algorithm: A set of rules or procedures for solving problems or performing tasks, often used in computing for data processing and decision-making.

Cloud Computing: The delivery of computing services, including storage, processing power, and software, over the internet.

Hack: Originally meant to find creative solutions, it now commonly refers to gaining unauthorized access to computer systems or data.

Mouse: In addition to the small rodent, it also refers to a pointing device used with computers.

Firewall: A network security system that monitors and controls incoming and outgoing network traffic based on predetermined security rules.

Upgrade: To improve or enhance a software or hardware product, often by installing a newer version.

These terms have seamlessly integrated into our daily conversations, demonstrating how technology has not only shaped our world but also influenced the very language we use to describe it.

FUTURE TRENDS

As emerging technologies continue to shape the way we live and communicate, we can speculate on potential future changes in language. Here are some trends and possibilities:

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR):

The widespread adoption of AR and VR could introduce new vocabulary related to immersive experiences, spatial computing, and augmented environments. Terms like "virtual presence," "haptic feedback," and "AR overlay" might become commonplace.

Quantum Computing:

The development of practical quantum computers may lead to the creation of new terms related to quantum mechanics and computing, such as "quantum encryption," "qubits," and "quantum supremacy."

Biotechnology and Genetics:

Advancements in biotechnology and genetics could give rise to terms related to gene editing, personalized medicine, and bioinformatics. Concepts like "CRISPR therapy," "gene expression profiling," and "biohacking" may become more prevalent.

Space Exploration and Colonization:

Increased focus on space exploration and potential colonization may introduce a space-centric language. Terms like "space habitat," "terraforming," and "interplanetary communication" could become part of everyday discourse.

Artificial General Intelligence (AGI):

If AGI becomes a reality, discussions around superintelligent machines may introduce terminology like "machine consciousness," "ethical AI," and "singularity."

Neurotechnology:

Advances in neurotechnology may lead to the development of terms related to brain-computer interfaces, neural augmentation, and cognitive enhancement. Phrases like "neural implants," "mind uploading," and "brain-to-brain communication" might emerge.

Blockchain and Cryptocurrencies:

Ongoing developments in blockchain technology and the rise of cryptocurrencies may bring about new terms associated with decentralized finance,

smart contracts, and digital currencies. Examples include "DeFi," "non-fungible tokens (NFTs)," and "crypto wallets."

5G Technology:

The widespread implementation of 5G networks could influence language with terms related to high-speed connectivity, low latency, and the Internet of Things (IoT). Expressions like "edge computing," "IoT ecosystem," and "5G-enabled devices" may become more prevalent.

Environmental Technologies:

As sustainability becomes a growing concern, language may evolve to include terms related to renewable energy, carbon capture, and eco-friendly practices. Phrases like "carbon footprint tracking," "green tech," and "climate-positive solutions" could become more common.

Human-Machine Collaboration:

The increasing integration of humans with machines may result in language reflecting collaborative efforts. Terms like "human-machine symbiosis," "co-bot," and "augmented human intelligence" might enter everyday conversations.

Synthetic Biology:

Advances in synthetic biology may introduce terminology related to bioengineering, DNA synthesis, and artificial life. Expressions like "synthetic organisms," "gene synthesis," and "biological computing" may emerge.

It's important to note that the evolution of language is dynamic and influenced by a myriad of factors. The speculative terms mentioned here represent potential linguistic shifts based on current technological trajectories. As these technologies develop, their impact on language will likely be multifaceted and continually shaped by societal, cultural, and linguistic dynamics.

CONCLUSION

In conclusion, the article delves into the intricate relationship between technology and language, specifically focusing on modern English. The key points highlighted include the historical influence of technological milestones such as the printing press and telegraph, the transformative impact of the digital age on linguistic dynamics, and the creation of new words and expressions driven by technology.

The role of social media platforms, online communication, and the globalization of language is explored, emphasizing the emergence of informal language, hashtags, and community-specific linguistic norms. The article acknowledges both the creative aspects and challenges posed by technology, such as concerns about language degradation and standardization.

Looking ahead, the speculation on future language trends considers the potential influence of emerging technologies like AR, VR, quantum computing, and biotechnology. The conclusion underscores the resilient nature of language, its adaptability to technological innovations, and the ongoing evolution of communication in the digital era.

REFERENCES

1. Adams, J. (2007). Student perceptions of the impact of instant messaging on academic writing. *Literacy Learning: The Middle Years*, 2, 37. <https://www.questia.com/library/journal/1G1-166201100/student-perceptions-of-the-impact-of-instant-messaging>
2. Ahmadi, M. R. (2018). The use of technology in English language learning: A literature review. *International Journal of Research in English Education*, 3(2), 115-125. <https://doi.org/10.29252/ijree.3.2.115>
3. Akbarov, A. & Tankosić, A. (2016). Impact of Social Networks and Technology on English Language Learners. *Journal of Linguistic Intercultural Education*, 9(3), 7–28. <https://doi.org/10.29302/jolie.2016.9.3.1>
4. Al Sharqi, L. & Abbasi, I. S. (2015). Flash fiction: A unique writer-reader partnership. *Studies in Literature and Language*, 11(1), 52-56.
5. Al Sharqi, L. & Abbasi, I. S. (2016). Twitter Fiction: A New Creative Literary Landscape. *Advances in Language and Literary Studies*, 7(4), 16-19. <https://doi.org/10.7575/aiac.all.v.7n.4p.16>
6. Axtman, K. (December 2002). *ru online?: The evolving lexicon of wired teens*. *Christian Science Monitor*. Retrieved from <https://www.csmonitor.com/>.
7. Baker, F. (2014). *Is Social Media Killing Literature?* Retrieved from <https://www.thelondonmagazine.org/is-social-media-killing-literature-by-francesca-baker/>

МУҲАММАД ҲАКИМ ТЕРМИЗИЙНИНГ “АЛ-ФАРҚУ БАЙНАЛ АЯТИ ВАЛ-КАРОМАТ” АСАРИ ТАСАВВУФИЙ МАНБА СИФАТИДА

Маҳмуд Нормуродов,

Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази илмий ходими

АННОТАЦИЯ

Муҳаммад Ҳаким Термизий ҳаёти ва ижодига эътибор охирги вақтларда жиддий ўсди. Чунки бу олим мероси ўзининг серқирралиги билан тадқиқотчилар эътиборини ўзига жалб қилмоқда. Унда исломий илмларнинг кўпчилиги билан бирга бир қатор ижтимоий-гуманитар фанлар ҳам акс этади. Олимнинг шундай асарларидан бири “Ал-фарқу байнал аяти вал-каромат” (Мўжиза ва каромат ўртасидаги фарқ) бўлиб, у бир қатор муҳим исломий тушунчалар таҳлилини ўз ичига олган. Ушбу таҳлиллар эса ўз навбатида бир қанча ижтимоий-гуманитар фанларга алоқадорлик касб этган.

Ушбу қимматли асар ҳали қўлёзма ҳолатида турган бўлиб, ўз тадқиқини кутмоқда. Ушбу мақолада асарнинг ижтимоий аҳамияти ва унинг қўлёзмалари ҳақида атрофлича маълумот берилди. Бу эса тадқиқотчи ва ўқувчилар учун бу муҳим китобдан фойдаланишларини осонлаштиради.

Калит сўзлар: Ҳаким Термизий, Ал-фарқу байнал аяти вал-каромат, Париж, Туркия, қўлёзма, нашр.

АННОТАЦИЯ

Внимание к жизни и творчеству Мухаммада Хакима Термизи в последнее время значительно возросло. Потому что наследие этого ученого привлекает внимание исследователей своим блеском. Он включает в себя большинство исламских наук, а также ряд социальных и гуманитарных наук. Одной из таких работ учёного является «Аль-фарку байнал аяти валь-карамат» («Разница между чудом и чудом»), включившая в себя анализ ряда важных исламских концепций. Эти анализы, в свою очередь, связаны с рядом социальных и гуманитарных наук.

Эта ценная работа все еще находится в рукописном виде и ожидает своего изучения. В данной статье представлена подробная информация об общественной значимости произведения и его рукописи. Это облегчает использование этой важной книги как исследователями, так и читателями.

Ключевые слова: Хаким Термизи, Аль-фарку байнал аяти валь-карамат, Париж, Турция, рукопись, издание.

ABSTRACT

Attention to the life and work of Muhammad Hakim Termizi has grown significantly in recent times. Because this scientist's legacy is attracting the attention of researchers with its brilliance. It includes most of the Islamic sciences as well as a number of social and humanitarian sciences. One such work of the scholar is "Al-farqu baynal ayati wal-karamat" (The difference between a miracle and a miracle), which included an analysis of a number of important Islamic concepts. These analyzes, in turn, are related to a number of social and humanitarian sciences.

This valuable work is still in the manuscript state and awaits its study. This article provides detailed information about the social significance of the work and its manuscripts. This makes it easier for researchers and readers alike to use this important book.

Key words: *Hakim Termizi, Al-farqu baynal ayati wal-karamat, Paris, Turkey, manuscript, edition.*

КИРИШ

Тарихдан маълумки, Ўрта Осиё замини қадимдан инсониятнинг миллий-маданий тараққиётидаги йирик ўчоқларидан бири ҳисобланган. Бу ушбу заминдан етишиб чиққан кўплаб буюк алломалар қолдирган маънавий мерослардан ҳам маълумдир. Айниқса, ўрта асрлар тарихида ушбу ҳудудда илм-фаннинг бир қанча соҳаларида юздан зиёд олимлар самарали фаолият юритган. Мана шундай машҳур сиймолар силсиласида исломий илмларнинг бир нечасида асосчи сифатида эътироф этиладиган ислом уйғониш даврининг йирик вакили Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан ибн Бишр Ҳаким Термизий (тахм. 205-320/820-932) раҳматуллоҳи алайҳ алоҳида ўрин эгаллайди.

Олимнинг ҳар бир асари алоҳида тадқиқот мавзуси бўлиб, “Ал-фарқу байнал аяти вал-каромат” (Мўжиза ва каромат ўртасидаги фарқ) китоби ҳам бундан мустасно эмас. Унда жуда кўплаб масалалар кўрилган бўлиб, умуман, Пайғамбарларга хос мўъжизалар ва уларнинг турлари, даражалари, мўжиза фақатгина пайғамбарларга хос эканлиги, шунингдек, каромат эса авлиёларга хос тушунча эканлиги борасида қизиқарли мулоҳаза этиладиган энг қадимги ва чуқур таҳлилли асар ҳисобланади.

МУҲОКАМА

Дарҳақиқат, асарда зикр этилган Пайғамбарларга хос тушунча бўлган “Мўъжиза” сўзи араб тилида “ожиз қолдирувчи” деган маънони билдиради. Уламолар истилоҳида эса қуйидагича: “Пайғамбарлик даъвосини қилаётган

шахсининг Аллоҳ таоло томонидан тасдиқланишига далолат қилувчи ғайриоддий иш мўъжизадир”. Ушбу таърифдан мўъжизанинг шартлари келиб чиқади.

Мўъжиза Аллоҳ таолонинг иши бўлиши, инсоннинг иши бўлмаслиги шарт. Мўъжиза одатдан ташкари иш бўлиши, одамлар одатланиб қолмаган иш бўлиши шарт. Мўъжиза унга қарши чиқишнинг имкони йўқ иш бўлиши, одамлар унга ўхшаш нарсани қила олмасликлари шарт.

“Каромат” сўзи “карума”, “якруму” феълидан олинган масдар бўлиб, юкорилик ва шараф маъносини англатади. Каромат шу маънода икки хил бўлади:

1. Аслий.
2. Касбий.

Биринчи (аслий каромат)нинг мисоли куйидаги оятда:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

Батаҳқиқ, Бану Одамни азизу мукаррам килиб қўйдик ва уларни қуруқлигу денгизда (улов-ла) кўтардик ҳамда уларни пок нарсалар ила ризқлантирдик» (Исро сураси, 70-оят).

Ушбу каромат мўмин бўлсин, кофир бўлсин, башариятнинг ҳамма аъзолари учун умумийдир.

Иккинчи (касбий каромат)нинг мисоли:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

«Албатта, Аллоҳнинг ҳузурида энг ҳурматлийингиз энг тақводорингиздир» (Хужжурот сураси, 13-оят).

Бу каромат такводор мўминда ҳосил бўлади. Одатдан ташкари ишларни каромат дейиш мажозийдир. Чунки Аллоҳ таоло ўша ишларни тақводор мўминнинг икромии учун унинг томонидан содир этади. Аллоҳ таолонинг икром қилиши ўша ишларнинг содир бўлишига сабаб бўлади.

Кароматнинг зоҳир бўлишидаги ҳикмат каромат содир бўлганидан сўнг валийнинг ишончи яна ҳам зиёда бўлиб, дунёдаги зухди-таквоси кучайиб, ҳавойи нафс даъвоси йўқолишидир.

Кароматларнинг ростлигига далил:

1. Аллоҳ таолонинг Биби Марям қиссасидаги ушбу ояти:

كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رُزْقًا

“Закариё ҳар сафар унинг олдига - меҳробга кирганида унинг ҳузурида ризқ кўрди”. (*Оли Имрон сураси, 37-оят*).

2. Куръони Каримдаги Кахф (ғор) соҳибларининг узун киссаси.

3. Имом Бухорий ва Имом Муслимларнинг икки “Саҳиҳ” китобларидаги кирган горларининг оғзига харсанг тушиб колган уч кишининг қиссаси.

4. Куръони Каримдаги куйидаги оят:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

“Ким Аллоҳга тақво қилса, унинг йўлини очиб қўядир. Ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ берур”. (*Талоқ сураси, 2-3-оятлар*).

5. Ва ушбу оят:

إِنْ تَنْفُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا

“Агар Аллоҳга тақво қилсангиз, сизга фурқон килиб беради”. (*Анфол сураси, 29-оят*).

Ушбу икки оятда валийликнинг шарти бўлмиш тақво зикр килинди. Сўнгра тақводор валийнинг каромати зикр этилди. Бу унга ҳамма мусибатлардан қушойиш берилиши, ризқининг ўйламаган, билмаган томондан берилиши ва ҳақ билан ботил орасини фарқловчи нурнинг берилишидир.

НАТИЖАЛАР

Дарҳақиқат, юқорида ўтган маълумотлардан Ҳаким Термизийнинг “Ал-фарқу байнал аяти вал-каромат” асари тасаввуфий юсинда ёзилган қимматли асар бўлиб, унинг борасида тадқиқ ва таҳқиқ ишларини амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида айтиш керак-ки, “Ал-фарқу байнал аяти вал-каромат” асари Ҳаким Термизийнинг муҳим ва йирик асарларидан ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан ўша рисола илмий жихатдан ўрганиб, ундаги улкан ғояларни тадқиқ этиб, турли тилларга таржима қилиш бугунги кун олимларининг муҳим вазифаларидандир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан Термизий. Ал-фарқу байнал аяти вал-каромат. Қўлёзма. Туркия: Исмоил Соиб
2. Холид Заҳрий. Ҳаким Хуросон ва анис аз-замон. – Марокаш: Марказ ад-дироса вал-абҳас ва ихя ат-турос, 2013.

O‘ZBEK JADID YETAKCHILARINING TIL VA YOZUV MASALALARIGA MUNOSABATI

Tog‘ayev To‘lqin Mamanazarovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili
va adabiyoti universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
togay-tm@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek jadidlari yetakchisi Munavvar qori va uning tarafdorlari hamda “Chig‘atoy gurungi” a‘zolarining til, alifbo va imlo masalasiga yondashuvi yoritilgan. Ular o‘rtasida yuzaga kelgan ziddiyatlar bu davrdagi konkret tarixiy sharoit, taraflarning Turkiston o‘lkasida kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ne chog‘li ishtiroki, tutgan pozitsiyalaridan kelib chiqib talqin qilingan.

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, til, alif va imlo, islohot, “Chig‘atoy gurungi”.*

ATTITUDE OF UZBEK JADID LEADERS TO ISSUES OF LANGUAGE AND WRITING

ABSTRACT

This article examines the approach of Munavvarkori, his supporters and members of the Chigatoy Gurungi to the issue of language, alphabet and orthography. The conflicts that arose between them were interpreted based on the specific historical conditions of this period, the active participation of the parties in the socio-political processes taking place in Turkestan, and the positions they occupied.

Keywords: *Jadidism, language, alphabet and spelling, reform, “Chigatay Gurungi”.*

KIRISH

O‘zbek jadidchiligi yetakchisi Munavvar qori Abdurashidxonov (1878-1931) millat va yurt istiqloli uchun kurashgan yirik va atoqli siymodir. U nafaqat Toshkent jadidlarining otasi, balki Behbudiydan keyin butun Turkiston jadidlarining yetakchisi edi. Chor mustamlakachiligi davrida zulmat va asoratga solingan, erki, huquqi va taraqqiyotdan bebahra tutilgan xalqini ma‘rifat yo‘li bilan tarbiyalashga bel bog‘ladi. Jadid ziyolisi bo‘lishdan tortib, safdoshlari, maslakdoshlarini siyosiy harakatlarga boshlagan yo‘lboshchi o‘laroq faoliyat ko‘rsatdi. O‘lkada sho‘rolar hokimiyati o‘rnatilgach, hali dolg‘ali pallalarda qizg‘in siyosiy kurashlar girdobida bo‘ldi. Mustabid tuzum qudratga kelgach, imkoniyati bo‘lgan barcha jabhalarda o‘z yorug‘ g‘oyalarini, niyatlarini amalga oshirishga intildi.

Munavvarqori jadid yetakchisi, buyuk istiqlolchi, siyosiy arbob bo'lish qatorida o'lka madaniy hayotida kechgan til, alifbo-imlo masalalari bilan ham jiddiy shug'ullangan. Bunga doir o'tkazilgan anjuman va qurultoylarda faol ishtirok etgan. Matbuotda chiqishlar qilgan. Pedagog, tilshunos sifatida o'zi tashkil qilgan yangi usul maktablari uchun "Adibi avval", "Adibi soniy" (1907), Qayum Ramazon, Shorasul Zunnun bilan hamkorlikda uch qismdan iborat «O'zbekcha til saboqlig'i» (1925) kitobini nashr etdi.

O'zbek jadidchilik harakatining yana bir yirik vakili Ashurali Zohiriy (1885-1937) sanaladi. Samarqandda Behbudiy, Toshkentda Munavvarqori jadid ijtimoiy harakatining boshida turgan bo'lsa, Ashurali Zohiriy Farg'ona vodiysi ma'rifatparvarlarining yetakchisi edi. U o'zbek ma'rifatparvarlarining ko'pchiligi singari milliy uyg'onish davri ijtimoiy-ma'naviy hayotining turli sohalarida faoliyat ko'rsatdi. Zohiriy mashhur pedagog, jur'atli jurnalist, yetuk tilshunos olim, adabiyotshunos, tarixchi va tarjimon sifatida faoliyat olib bordi. Yurt istiqloli uchun siyosiy maydonda qizg'in kurashgan qahramon bu yo'lda qurbon bo'lgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Keyingi yillarda chop etilgan o'zbek tilidagi ilmiy tadqiqotlarda XX asrning birinchi choragida Turkiston o'lkasida milliy ziyolilarning arab alifbosini isloh etish harakatlariga baho berilganda, ko'proq bir yoqlama yondashuv ko'zga tashlanadi. Turkiston ziyolilari o'rtasida shu tufayli yuzaga kelgan ziddiyatlarni baholashda hozirda turlicha qarashlar mavjud. Ko'p hollarda bu yuzadagina o'rganilib, eski imlochi va yangi imlochilar o'rtasidagi kurash, nari borsa, o'zbekparastlarning panislomist va panturkistlarga qarshi kurashi sifatida talqin qilinadi.

Sho'rolar davrida milliy burjuaziya ziyolilari, «to'dachilar» sifati bilan badnom qilib kelingan Munavvarqori, Ashurali Zohiriy va ularga hamfikr milliyatchilar bilan "Chig'atoy gurungi" a'zolari o'rtasida alifbo, imlo, adabiy til masalalarida kelib chiqqan ziddiyat, kurashlarni avvalo bu davrdagi konkret tarixiy sharoitdan, bu ikki guruhning Turkistonda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ne chog'li ishtiroki, voqelikka munosabatlari, tutgan pozitsiyalaridan kelib chiqib izohlash zarur.

Fitrat rahbarligida ish olib borgan "Chig'atoy gurungi" madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy tashkilot sanalgan. 1919-yilning boshida Milliy ishlar komissarligi tomonidan rasman tasdiq qilingan. "Chig'atoy gurungi" madaniy merosimizni to'plash, o'rganish va ulardan xalqni bahramand etish, o'zbek adabiy tili, milliy yozuv va adabiyotimizni yaratish va yuksaltirish masalalari bilan shug'ullangan. Jamiyat a'zolaridan Qayum Ramazon, Elbek, Shokirjon Rahimiy, Shorasul Zunnun, Oltoy va Botu imlo masalalari bilan maxsus shug'ullanuvchi "Chig'atoy

gurungi”ning “imlo to‘dasi”da ish olib borganlar. Yangi imlochilar o‘zlari isloh etgan imloni gazeta sahifalarida e‘lon qilib, targ‘ib qila boshladilar. Ikki oylik o‘qituvchilar tayyorlash kurslari ochib, yangi imloni o‘rgata boshladilar. “Chig‘atoy gurungi” a‘zolarining o‘qituvchilar uchun imlo qo‘llanmasi bo‘lgan “Bitim yo‘llari” nomli bitikchasi 1919-yilda Maorif komissarligi ruxsati bilan chop etildi. Ko‘pchilik yosh ziyolilar, o‘qituvchilar “Chig‘atoy gurungi” imlosini yoqladilar va ularga ergashdilar.

Munavvar qori va Ashurali Zohiriy o‘z tarafdorlari bilan yangi imloga qarshi bo‘ldilar. Turkiy xalqlar uchun o‘rta bir imlo, yagona yozuv fikrini yoqlagan bu zotlarning pozitsiyasi Turkistonda kechayotgan madaniy, siyosiy voqealar jarayoni bilan bog‘liq edi. Ayni chog‘da yangi imlochilar ilgari surgan alifbo-imlo tamoyillarida ayrim kamchiliklar mavjud ediki, buni vaqtida Ashurali Zohiriy, hatto bir muddat “Chig‘atoy gurungi”ga a‘zo bo‘lgan Shorasul Zunnun matbuotda ko‘rsatib o‘tgandi [Ashurali Zohiriy, 1919; Elchi, 1920]. Maorif komissarligi qo‘llagan “Chig‘atoy gurungi” a‘zolari tashabbusi bilan Toshkentda 1921-yilning boshida Til va imlo qurultoyi bo‘ldi. Qurultoyda eski alifbo-imlo savod chiqarishga, maktab-maorif rivojiga, madaniy taraqqiyotga to‘sqinlik qilayotgani sababli rasmiy isloh etilib, “Chig‘atoy gurungi”ning imlo asoslari qabul qilindi. Ko‘pchilik ziyolilar, o‘qituvchilar yangi imloni yoqlab, buni qo‘llab-quvvatladilar. Qurultoyda imlo masalasida ziyolilar o‘rtasida fikriy ajralish bo‘ldi. Bu borada ziddiyat yangi imlo masalasi o‘rtaga chiqqan 1919-yildan paydo bo‘lgan edi.

Gurungchilar adabiy til va yozuv masalasida asosan o‘zbek millati manfaati nuqtayi nazaridan ish ko‘rdilar. To‘g‘rirog‘i, ular yangi o‘zbek milliy adabiyoti va adabiy tili, ilm-madaniyatini yaratishni maqsad qildilar. Yangi adabiyot va adabiy tilni chig‘atoy adabiyotining chin vorisi bilib, uni Navoiy davridagidek burungi mavqeyiga, shon-shavkatiga qaytishini, boshqa turkiy tillar uchun ham o‘rnak adabiyot, namuna adabiy til holiga ko‘tarishni istadilar. Faqat buni yangi tarixiy sharoitda, o‘zbek millati nomi bilan bog‘liq ravishda vujudga chiqarmoqchi bo‘ldilar. “Chig‘atoy gurungi”ning maqsadi Fitratning ushbu so‘zlarida yanada yaqqol ko‘rinadi: “Chig‘atoy adabiyoti turli shevali turk adabiyoti orasida eng yuksak, eng muhim o‘rinni tutg‘ondur. Boshqa shevadagi turk adabiyoti bunga ushoqliqlari, buning shogirdliklari bilan maqtanib turalar. Chig‘atoy adabiyoti turk adabiyoti orasida yuksak, yuqori, oliy bo‘lg‘onlig‘in qabul etmak mutlaqo lozimdir... Adabiyotimizning turk adabiyotlari orasida eng yuqori o‘rinda turg‘onidan, tilimizningda turk tillari orasida yuqori mavqe tutg‘onini chiqarg‘on kabi bo‘ldim” [Birinchi o‘lka o‘zbek til va imlo qurultoyi, 1921].

“Chig‘atoy gurungi” azolari «butun turk urug‘larining tili bir turli bo‘lsin va yozishlari ham bir qoida ostida yozilsin” kabi masalalarni imkonsiz deb bilganidan

yolg'iz o'zbeklarning "o'ziga tegishli bo'lgan shevasida va o'ziga tegishli sanalgan imlosida o'qib, yozishlari hamda shul imlo va tilni yalpi shul xalqning o'ziga qabul etdirish" fikri bilan ish ko'rdilar. Gurung a'zolaridan Elbek bu haqda shunday yozadi: "1921-yilgi Til-imlo qurultoyiga "Turkistonda bo'lg'on turk urug'larining yolg'iz o'zbeklarnigina chaqirmoqchi bo'ldiq ham bu qurultoyi "O'zbek qurultoyi" deb atadik" [Elbek, 1920].

Munavvar qori, Musa Begiyev, Ashurali Zohiriy va ularga maslakdosh millatparvarlar Turkiston ozodligi uchun kurash ketayotgan bir sharoitda milliy-madaniy jabhada yolg'iz o'zbek millati nomi bilan yo'l tutilsa, kurashning dushman foydasiga hal bo'lishi mumkinligini ta'kidlar edilar. Shuning uchun ham ular O'rta Osiyodagi turkiy xalqlar uchun umumiy bir til, yagona yozuv va adabiyot yaratishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ydilar [Мунаввар қори, 2001; 55].

Aslida bu g'oya Munavvar qori, Ashurali Zohiriy kabi millatparvarlarning maslakdoshi, Turkiston istiqloolchilik harakati rahbarlaridan biri yirik olim va siyosat arbobi Zaki Validiy tomonidan ilgari surilib, quvvatlanayotgan edi. Bu umumiy til asosida turkiy xalqlarning umum adabiyotini yaratish ko'zda tutilgan. Z.Validiyning fikricha, "milliy qiymatlar va dostonlar ham faqat qozoq va urug'li o'zbek, qirg'iz, qoraqalpoq guruhlari bo'yicha yaxshi muhofaza etilganligidan kelajakda milliy adabiyotning ham bu guruhlar atrofida vujudga kelajagi, kent turki, totor va boshqird qabilalarining ularga qo'shiluvlari o'z-o'zidan anglashiladi" [Zeki Velidi, 1929; 575].

Bu o'ziga xos panturkistik g'oya Turkiston hudididan chetga chiqmagan, uni butun turkiy dunyoga nisbatan amalga oshirish xomxayol ekanini bu fikr tarafdorlari yaxshi bilishgan. Shuning uchun ham O'rta Osiyo turkiy xalqlari (o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, qoraqalpoq va boshqalar)ning umumiy til va yozuv birligi bu xalqlarning birdamligini mustahkamlaydi va bunday yagona harakat bilan Turkiston mustaqilligiga tezroq erishish mumkin, deb hisoblar edilar. Bu vaqtda Zaki Validiy, Munavvar qori, Ashurali Zohiriy singari g'oyaviy rahnamolar istiqloolchi kuchlar bilan Turkiston Milliy Birligi tuzib, milliy ozodlik kurashi olib borayotgan edilar [Ўзбекистоннинг янги тарихи, 2000; 305-312]. Til va yozuv masalasi bu davrda ijtimoiy-madaniy sohada muhim siyosiy ahamiyat kasb etayotgani sababli Munavar qori va uning tarafdorlari hamda "Chig'atoy gurungi" o'rtasida alifbo-imlo, adabiy til sohasida jiddiy kurash kechgan.

1922-yil fevral oyida Toshkentda chaqirilgan O'zbek madaniyati va xodimlarining o'lka qurultoyi ham til-imlo masalasi tufayli ikki taraf guruh o'rtasidagi bahs va janjallar bilan o'tdi. Milliy taraqqiyot omili bo'lgan maktab-maorif, matbuot-nashr ishlarida turlilik, parokandalik yuzaga keldi. Buning salbiy oqibatini anglagan ziyolilar o'rtadagi nizoga barham berishga va birlashishga qaror

qildilar. Toshkentdagi o‘zbek maorif va madaniyat xodimlari butun o‘lkadagi maorifparvar kuchlarga qarata “Yerlik xalq maorifida muttahid frunt” shiori bilan chiqdilar. Bunda Munavvar qori, Mannon Ramz, Zahiriddin A‘lam, Elbek, Shahid Ehson Ahmadiyev, Salimxon Tillaxonov, Cho‘lpon, Xolmuhammad Oxundiy, Majid Qodir va boshqalar faol ishtirok etdilar. “Muttahid frunt”ning o‘rtalikda qabul qilingan imlo asoslari matbuotda e‘lon qilindi [Yerlik xalq., 1923]. Ular o‘zbek maorifini ko‘tarish, ilmiy xizmatni yo‘lga qo‘yish, o‘rtadagi fikr ayirmaligini yo‘qotib, samimiyat barpo qilish uchun “Nashri maorif” jamiyatini tuzdilar. Biroq oradan ko‘p o‘tmay bu birlashuv barham topdi, ziyolilar o‘rtasidagi yozuv masalasidagi kelishmovchilik davom etdi. 1923-yilning oktyabrida Buxoroda O‘rta Osiyo o‘zbeklarining Til va imlo o‘lka anjumani chaqirildi. Unda yana alifboni isloh qilish, imlo asoslarini ishlab chiqish masalalari ko‘rildi. Konferensiya qarori Turkiston Jumhuriyati Maorif komissarligining 1923-yil 18-oktyabrdagi 48-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan [O‘ktam, 1923]. Ta’kidlash kerakki, bu yig‘inda kelgusida alifboni lotinlashtirish fikri ma’qullandi. Bu ishning amaliy tomonlari muhokama qilindi. Turkiy dunyoda qo‘zg‘alayotgan lotinga o‘tish harakati, shuningdek, ziyolilar o‘rtasidagi noahillik sabab Buxoro anjumanidan so‘ng ham yozuvda boshboshdoqlik davom etdi.

Keyinroq sho‘rolar tuzumi mustahkam oyoqqa turib, o‘zbek adabiyoti va adabiy tilini, milliy madaniyatini proletarlashtirish, sovetcha “baynalminallashtirish” jarayoni boshlangach, jadid ziyolilarining har ikki guruhiga “burjua millatchilari” tamg‘asi bosildi. Hatto A.K.Borovkovdek yirik tilshunos olim ham hukmron mafkura nog‘arasiga o‘ynashga majbur bo‘ldi. U keyinchalik shunday yozadi: “Umum turk” tili va “chig‘atoy” tilini o‘zbek xalqiga tiqishtirish Turkistonda milliy burjuaziyaning madaniy hukmronligini ta’minlash, burjua madaniyatini sotsialistik madaniyatga qarshi qo‘yish uchun zarur edi” [БорОВКОВ, 1941]. Ayniqsa, katta avlod ziyolilarining sho‘ro tuzumi, xalq uchun ziyonli ekanini fosh etishda Ziyosaid (Qosim Solihov)ning xizmatlari ajralib turadi. U Munavvar qori va uning tarafdorlarini ham, ular bilan alifbo-imlo masalasida tortishgan “Chig‘atoy gurungi” a’zolarini ham xalq e’tibori uchun o‘zaro kurashgan millatchilar, aksilinqilobchilar sifatida birday qoralaydi. Jadidlar keskin tanqid qilingan turkum maqolalari va matbuotga oid kitobini e‘lon qiladi [Ziyosaid, 1974]. Keyinchalik o‘zi ham ular kabi sho‘rolar qatog‘oni qurboni bo‘ladi.

XULOSA

Arab alifbosi bu davrlarda bir necha bor isloh etilganiga qaramay, 1929-yilgacha, ya’ni o‘zbek xalqi lotin alifbosiga o‘tgunga qadar yozuv birligiga erishib

bo'lmadi. Bu alifbo 1921-yildan boshlab o'zbeklar orasida uch bor isloh qilingan bo'lsa-da, uni tuzatib, bu sohada yagona fikrga kelib bo'lmadi. Shu sababli, turkiy xalqlar, jumladan, o'zbeklar ham o'z tillari uchun ancha sodda va ancha qulay bo'lgan lotin alifbosini qabul qildilar. Fitrat, Ashurali Zohiriy, Cho'lpon, G'ozil Olim, Qayum Ramazon, Elbek, Abdulla Alaviy, Shokirjon Rahimiy, Rahim In'omov singari mashhur olim va yozuvchilar, ko'zga ko'ringan madaniyat xodimlari, milliy ziyolilar lotin yozuvi asosidagi yangi o'zbek alifbosi va imlosini ishlab chiqish, uni hayotga joriy etish ishiga katta hissa qo'shdilar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Ashurali Zohiriy. Imlo masalasi haqida ikkinchi turli mulohaza // Ishtirokiyun, 1919, 19-iyun; Elchi (Sh.Zunnun) // Ishtirokiyun, 1920, 26-sentyabr.
2. 1921-yil yanvarda bo'lg'on Birinchi o'lka o'zbek til va imlo qurultoyining chiqarg'on qarorlari. Toshkent: Turkiston jumhuriyatining davlat nashriyoti, 1922.
3. Elbek. Imlo va til qurultoyining chaqirilishi oldidan // Ishtirokiyun. 1920, 27 noyabr.
4. Мунаввар қори. Хотираларим /Нашрга тайёрловчи С.Холбоев. Toshkent: Шарқ, 2001.
5. Zeki Velidi Togan. Bugünkü Türkili (Türkistan ve yakın tarihi). Istanbul: Enderun kitabevi, 1929. -575 b.
6. Ўзбекистоннинг янги тарихи, Тошкент: Шарқ, 2000.
7. Yerlik xalq maorifida muttahir frunt //Turkiston, 1923, 1-yanvar.
8. O'ktam (Qayum Ramazon). O'rta Osiyo o'zbeklarining til va imlo konferensiyasi //Turkiston, 1923, 31-oktyabr.
9. Боровков А.К. Узбекский литературный язык в период 1905-1917. Toshkent: 1941.
10. Ziyosaid. Ziyolilar masalasi ustida // Qizil O'zbekiston. 1926, 88-son; 100-son. Shu muallif. Tanlangan asarlar. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1974.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ДЛЯ ИНЖЕНЕРОВ

Н.М.Кузиев,
КарИЭИ, доцент
(98-878-05-51)

АННОТАЦИЯ

В статье приведены всесторонние рассуждения о целях и смысловых компонентах педагогического процесса при создании модели процесса формирования технического мышления. Из-за многогранности инженерной профессиональной деятельности, очень сложно определить общие требования к личности инженера разнообразных направлений, специальностей и компонента а также их степени.

Ключевые слова: профессиональный, инженер, деятельность, технический, мышление, интеллект, качества.

ANNOTATSIYA

Мазкур мақолада техник тафаккурни шакллантириши жараёни методикасини яратишдаги педагогик жараён ҳақида атрофлича фикр юритилган. Муҳандислик касбий фаолияти кўпқиррали бўлганлиги сабабли, турли йўналиш, ихтисослик, мутахассислик ва уларни компонент ҳамда даражалари муҳандис шахсига бўлган умумий талабларни аниқлаш жуда мураккабдир.

Таянч сўзлар: касбий, муҳандис, фаолият, техник, тафаккур, интеллект, сифат.

ABSTRACT

The article presents a comprehensive discussion of the goals and semantic components of the pedagogical process when creating a model of the process of forming technical thinking. Due to the diversity of engineering professional activities, it is very difficult to determine the General requirements for the individual engineer of various fields, specialties and components, as well as their degree.

Key words: professional, engineer, technical activities, thinking, intelligence, quality.

В психологии и педагогике имеется большое количество работ, посвященных поиску способов формирования технического мышления у обучающихся в школе и в специальных учебных заведениях среднего звена.

На начальном этапе моделирования процесса формирования технического мышления будущих инженеров, по нашему мнению, необходимо собрать в единую систему все выявленные и экспериментально проверенные в психологических и педагогических исследованиях способы формирования данного вида мышления.

Существуют исследования, в которых обосновываются отдельные способы формирования технического мышления студентов высших учебных заведений [7].

Если бы технические способности были сформированы в довузовский период, перед системой высшего образования только стояли бы задачи диагностики этих способностей у абитуриентов и соответствующего профессионального отбора.

Мышление как психический процесс проявляется и формируется только в проблемных ситуациях, когда обучающемуся приходится преодолевать определенные препятствия. Это ситуации усвоения нового сложного материала и решения задач. Развивает мышление не само знание, а деятельность по его усвоению и осознание этой деятельности, т.е. рефлексия. Психическое развитие, особенно интеллектуальное развитие человека, осуществляется только в условиях преодоления «препятствий», интеллектуальных трудностей». Главным источником интеллектуального развития является познавательная потребность личности. Важнейшим правилом развития способностей человека является обучение на грани высокой, но преодолимой трудности. Только такое обучение создает зону ближайшего развития. Легкое учение приносит не пользу, а вред, так как не увлекает задатки.

Поэтому в разрабатываемой системе формирования технического мышления в качестве основного обучающего воздействия будет рассматриваться учебная задача. Разные виды задач активизируют и формируют различные умственные действия. Решение задачи представляет определенную трудность, которая «дозирована» преподавателем в зависимости от конкретных условий обучения, специфики учебного материала, индивидуальных особенностей обучающихся. Усваиваемые в процессе решения задач познавательные операции носят обобщенный характер, образуя некую когнитивную «сетку».

Таксономия учебных задач разработала Д. Толлингера. В ней содержится 36 типов учебных действий, объединенных в 6 категорий учебных задач. Таксономия построена по принципу усложнения познавательных действий. Задачи первой категории включают воспроизведение запомненных

данных и требуют узнавания или репродукции отдельных фактов, правил. Эти задачи формулируются следующим образом: какая из, как называется, дайте определение и т.д. Ко второй категории отнесены задачи, решение которых включает элементарные мыслительные действия: перечисление, сопоставление, конкретизация. К третьей категории относятся задачи, предполагающие реализацию сложных мыслительных операций (трансформацию, индукцию, дедукцию, аргументацию, оценку, интерпретацию). В четвертую категорию входят задачи, предполагающие обобщение знаний и порождение речевых высказываний (составление конспекта, резюме, доклада, отчета, самостоятельные письменные работы и проекты). Пятая категория определяется как требующая творческого мышления, т.е. предполагающая самостоятельность в решении задач. Это, как правило, задачи практического приложения, проблемные задачи и др. Они начинаются примерно так: придумайте практический пример, сформулируйте основную проблему и т.д. В шестую группу входят рефлексивные задачи, которые решаются в ситуации необходимости осознания и выделения собственных способов когнитивных действий.

Чтобы учебная задача стала действенным средством организации учебной деятельности и проектирования учебных результатов, необходимо соблюдать следующие условия:

1. Разработать систему задач, которые соотносились бы с учебными целями.
2. Ориентироваться при конструировании задач не только на ближайшие учебные цели, но и на отдаленные.
3. Конструировать учебную задачу так, чтобы средства деятельности, усвоение которых предусматривается при решении задач, выступали как прямой продукт обучения.

Проблемно-задачное обучение наиболее адекватно логике развития человека студенческого возраста. В этот период происходит активное пере-структурирование всей системы интеллекта, выражающееся в усложнении и «уплотнении», специализации функций. В этом смысле студенческий возраст как период сложного структурирования интеллекта сензитивен к обучающим воздействиям проблемного характера.

Результатом проблемно-задачного обучения является формирование следующих интеллектуальных новообразований: чувствительность к проблеме, умение структурировать проблемную ситуацию в задачу, умение формулировать проблему.

Поскольку важнейшим средством формирования технического мышления с нашей точки зрения является задача, необходимо определить специфику и виды *технических задач*. Техническая задача - это задача (т.е. цель, данная в определенных условиях) по поводу какого-то технического объекта. Решается техническая задача в процессе поисковой деятельности.

Обобщенное представление об этапах решения любых задач [5]: осознание задачи (различение известного и неизвестного; предвосхищение неизвестного), поиск принципа решения (выдвижение гипотезы и ее проверка); реализация найденного решения (исполнительные действия и проверка правильности решения).

Появление «технического объекта» в структуре задачи расширяет набор действий по ее решению. Этапы решения технической задачи [1]:

I. Предварительный этап:

1. Осмысление условий задачи, осознание основной ее цели и практической значимости ее решения.

2. Уточнение необходимых данных и определение недостающих сведений для решения задачи.

II. Основной этап:

1. Нахождение и уточнение основных и необходимых закономерностей.

2. Определение круга правильных и точных технических обозначений.

3. Создание первичных схем, раскрывающих содержание работы или сущность взаимодействия механизмов.

4. Поиск принципа решения задачи и воплощение его в схему.

III. Завершающий этап:

1. Компоновка отдельных узлов или механизмов в единую схему.

2. Первичная практическая проверка правильности единой схемы ("прикидка" в производственных условиях или на макете).

3. Уточнение единой схемы и исправление выявленных ошибок.

4. Окончательное вычерчивание схемы и полное оформление решения задачи.

5. Экспериментальная проверка решения задачи в производственных условиях.

Конкретный набор действий по решению технической задачи будет зависеть от вида задачи.

Обобщение накопленного в науке опыта формирования технического мышления было проведено в соответствии с описанной ранее структурой технического мышления, которую можно рассматривать как единство и

взаимодействие трех компонентов: понятийного, образного и действенного. Из этого следует, что в процессе обучения студенты должны не только овладеть системой технических и технологических понятий, которые в техническом мышлении сопровождаются соответствующими образами, но и научиться осуществлять как с понятиями, так и с образами соответствующие действия.

Результатом формирования технического мышления должно быть успешное решение технических задач, в процессе которого техническое мышление проявляется в следующих своих характеристиках: творческий характер (креативность), интегративность, оперативность и рефлексивность. Ориентация на эти характеристики позволяет сделать процесс формирования технического мышления диагностичным.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Возрастные и индивидуальные особенности образного мышления учащихся [Текст] / под ред. И. С. Якиманской. - М. : Педагогика, 1989. - 223 с.
2. Войцеховская, М. Ф. Развитие интеллектуального компонента творческих способностей учащихся на основе использования информационных технологий в педагогическом процессе : автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст] / М. Ф. Войцеховская. — М., 2005. — 24 с.
3. Дружинин, В. Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие [Текст] / В. Н. Дружинин. - М. : ПерСе; СПб. : Иматон-М, 2001.
4. Ермак, Е. С. Компоненты вербального и невербального мышления в структуре формирующегося технического интеллекта : автореф. дис. ... канд. психол. наук [Текст] / Е. С. Ермак. - СПб., 1998. - 26 с.
5. Зиновкина, М. М. Инженерное мышление (Теория и инновационные педагогические технологии) : монография [Текст] / М. М. Зиновкина. - М. : МГИУ, 1996. — 283 с.

VIEWS ON THE POETIC FEATURES OF PROVERBS IN UZBEK AND ENGLISH FOLKLORE

Toshpulatova Dildora Ikromjon kizi

Uzbekistan state world languages university

PhD student

Tel:+998913682344,

e-mail:toshpolatovadildora1@gmail.com

ABSTRACT

The article comparatively analyzes the poetic features of proverbs in Uzbek and English folklore. Particularly, the forms of proverbs, as well as tropes and figures of speech used in proverbs have been confirmed with the examples.

Key-words: *prose and poetic types of proverbs, mono and polydescriptive proverbs, lexical repetition and its types, tajnis (homonymy) in proverbs.*

O'ZBEK VA INGLIZ FOLKLORSHUNOSLIGIDA MAQOLNING POETIK XUSUSIYATLARI HAQIDAGI QARASHLAR

Toshpulatova Dildora Ikromjon qizi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

Tel:+998913682344, e-mail:toshpolatovadildora1@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek va ingliz folklorshunosligidagi maqolning poetik xususiyatlari qiyosiy tahlilga tortilgan. Xususan, o'zbek hamda ingliz maqollarining shakliy tuzilishi, ularda qo'llanadigan badiiy tasvir va ifoda vositalari misollar yordamida dalillab berilgan.

Kalit so'zlar: nasriy va she'riy maqollar, bir va ko'p deskriptivli maqollar, leksik takror va uning turlari, tajnis.

ВЗГЛЯДЫ О ПОЭТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОСЛОВИЦ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Тошпулатова Дилдора Икромжон кизи

Узбекский государственный университет мировых языков

PhD докторант

Тел: +998913682344, e-mail: toshpolatovadildora1@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье сравнительно проанализированы поэтические особенности пословиц в узбекском и английском фольклоре. В частности, на примерах

подтверждены формы пословиц, а также тропы и фигуры речи употребляемые в пословицах.

Ключевые слова: прозаические и поэтические виды пословиц, моно и полидескриптивные пословицы, лексический повтор и его виды, таджик (омонимия) в пословицах.

INTRODUCTION

Although a proverb exists in every language, it is natural that the formal structure, system of images, and means of artistic representation and expression have their own characteristics because they express the wisdom of a certain nation. In particular, in Uzbek and English paremiology, the poetic aspects of this genre differ from each other, but also have some commonalities. B. Soatov defines the proverb as a genre that clearly and succinctly reflects the uniqueness of the material and spiritual culture of the people, the level of development in a concise form [1,3]. He thinks about issues such as genre specification, structural stability and meaningful evolution of proverbs, artistic expression and pictorial means. In his scientific research, he dwells deeply on the genre characteristics of proverbs [1,8].

DISCUSSION AND RESULTS

Form structure. The relationship between form and content in proverbs varies in different languages, that shows which form has more superiority in expressing their meaning deeply and completely. There are various opinions about the formal structure of folk proverbs. For example, many researchers believe that folk proverbs have both a prose and poetic structure, while some researchers believe that proverbs do not have a poetic structure [1,79]. For example, M.A. Ribnikova, M.P. Shtokmar, B. Tilavov, S.G. Lazutin, M. Alimboyev, T. Nietullayev, B. Sarimsakov support the opinion that there are proverbs in prose and poetry. Z. Tomashevskiy and V.P. Anikin believe that proverbs are found only in prose form. In the Uzbek paremiological treasury, there are proverbs of both forms, but the majority of proverbs are in poetic form. In particular, B. Soatov in his scientific research deeply studied the poetics of Uzbek folk proverbs with one and many descriptors and scientifically substantiated the fact that proverbs with two descriptors are more than proverbs of other forms.

In English folklore, there is a strong tendency to study proverbs as mono and polydescriptive proverbs, rather than dividing them into poetic or prose forms. In particular, the studies of A. Dundes, V. Mieder and N. Norrick provide complete information on this matter [2,21]. It should be noted that English folk proverbs consist of a large part of two descriptive proverbs.

The memorability of proverbs is primarily due to their rhythmic melody. As B. Soatov pointed out, in particular, the tone is an external sign of the relationship

between the descriptive poles, which is felt by taking a short pause. [1,45]. Not only in poetic, but also in prose proverbs, this feature leads. In particular, there is a unique rhythmic form in the proverb *Yulg'ich yulib to'ymas*. *Yulg'ich* – is a person who tries to appropriate the property of others and the community, to gain wealth in this way, to extort something from someone and take advantage of it, who lives only for this reason. If the given proverb takes the form of “*Yulg'ich odam yulib olsa ham to'ymaydi*”, the tone would be lost and it would sound the same as a sentence in ordinary speech. While rhythmic melodiousness dominates in prose proverbs, strong metaphorical movement appears as the main element. In the same way, this proverb is exaggerating the meaning of the metaphor *yulg'ich*. For proverbs in prose form, meter and rhyme are not typical, the reason for this is that, unlike poetic proverbs, they have a very compact form. If rhythmic melodiousness is considered sufficient for most proverbs used in their own sense, the presence of metaphor is one of the main conditions for metaphorical proverbs. Rhythmic melody and metaphorical movement are clearly visible in prose proverbs such as, *Yantoq gullasa, chilgi pishar; Odobli bola elga manzur; Urushning kengashi yo'q; Yomg'ir – ekinning joni; Boshliq bo'lsang, boshli bo'l; Er yigitni nomus o'ldirar; To'ygan yerdan tuqqan yer yaxshi; O'g'rini qaroqchi urar; Qimirlagan – qir oshar*.

Another reason for the absence of meter and rhyme in prose proverbs is that they are in one descriptive form and consist of one logical pole. We will witness two different points of view of Uzbek and English paremiologists who thought about the same descriptive proverbs. A. Dundes believes that one descriptive proverbs have a contradictory relationship, and two or more descriptive proverbs have a contradictory and not contradictory relationship [3,970]. B. Soatov supports the method of "subject" and "explanation" shown by Dundes, but he was able to show that one descriptive proverbs have contradictory and not contradictory relations as well as two descriptive ones [1,47-48]. Indeed, we can also see such a logical paradox in one descriptive proverbs like *Opposites attract; The clothes make the man; Better safe than sorry*.

The genre of the proverb appeared historically in one descriptive form. In the course of the development of philosophical and artistic thinking, drawing instructive conclusions by comparing or contrasting complex phenomena, in our opinion, was mainly reflected in proverbs due to the expansion of explanatory components. In this way, two, three, four and many descriptive proverbs were created [1,50]. From these points, we can conclude as follows: proverbs were originally in prose form, in the course of time, unnecessary parts were removed from them, and parts compatible with time, space and place were added. The development of literature led to the

appearance of elements such as meter and rhyme, and the use of proverbs in poetic forms.

Uzbek folk poetic proverbs mainly have a two-, four- and six-line stanzas structure form, and were created in syllabic meter. Two-line proverbs have two descriptors, which in many cases appear as a binary opposition: *Bor bo'lsa yetar, Yo'q bo'lsa ketar*; *Yoshga – xizmat, Qariga – hurmat*; *Kuyovni o'g'il bil, kelinni – qiz*. According to B. Soatov's point of view, Uzbek folk proverbs are widely used from the five-syllable to the fourteen-syllable weight. In our opinion, there are also three- and four-syllable proverbs in the Uzbek paremiological treasury like *Oz so'zla, ko'p tingla*; *Yoshdan – xato, Kattadan – uzr*; *Ilmli o'zar, Ilmsiz to'zar*; . Although they are not the majority, they are quickly remembered due to their compactness. The most common meter in Uzbek proverbs is seven-syllable, and the ratio of syllables in them is 4+3. In the paremiological treasure of the Uzbek people, we can see the shape of the metrical system aruz in the proverbial sayings of classical poets. In particular, many proverbs written by Navoi are a clear example of this: *Sihat tilasang ko'p yema, Izzat tilasang ko'p dema*.

Although meter is not emphasized in English folk proverbs, the issue of weight has been the cause of special controversy due to verses in the Proverbs of Solomon. Alter and Anneke Viljoen conclude that the hymns were written in poetic form: *A wise son brings joy to his father, but a foolish son brings grief to his mother*. But many biblical scholars comment on the predominance of rhythmic-syntactic parallelisms, rather than weight.

Artistic representation and means of expression. In addition to having mandatory elements such as weight, pause, rhythmic pause, tone, rhyme, proverbs should be composed of metaphors, parallelism, exaggeration, animation, and allegorical images. "Metaphors, metonymy, and synecdoche from the means of artistic expression determine the artistic form of this genre to a certain extent. In addition, phonetic devices such as alliteration, figurative methods such as simile, comparison, qualification, revitalization, and stylistic forms such as reduction and repetition are often used in the proverb. [4,26]

If a number of proverbs used in their meaning are carefully studied, they also reveal artistic images and means of expression. In proverbs, *Pul ketsa-ketsin, obro' ketmasin*; *Boyning nomini gadoy chiqazar* the art of contrast serves to bring out the wisdom hidden in it by contrasting concepts and images. The various concepts and images in these proverbs help the reader to easily understand the conclusion of the proverb without any questions. Parallelisms are one of the main terms of antithesis in most Anglo-American proverbs. For example, in the proverb *No pain, no gain*, the

syntactic and semantic parallelism created by the opposite words *pain*, *gain* helps to increase the level of expressiveness of the thought. The proverb *A wise man lives a thousand years and a foolish man lives a year* has an antonymic character from beginning to end. As the main theme of the proverb is *wise* and *foolish*, their arrival with the conflicting metaphors of *thousand years* and *one year* gives stylistic color to this wisdom.

Another means of artistic expression is repetition. This type of art is mainly found in poetry, but it is also used in proverbs to emphasize the meaning of a word and the essence of an instructive idea, particularly, in the proverb, *Botir qilichsiz ham botir* the word *botir* (*brave*) reinforces the meaning by reemphasizing the meaning of courage and bravery. According to Totne Litovkina's research, the art of repetition can be found in a quarter of American proverbs [5,327-253]. For instance, examples of lexical repetition are reflected in proverbs such as *A friend in need is a friend indeed; Ill got, ill spent; Do as I say, not as I do*. Several types of repetition can be seen in literature:

1. Anaphora. A word or group of words is repeated at the beginning of sentences and verses: ***Out of debt, out of danger.***
2. Epiphora. In this type of anaphora, a word or words come at the end of sentences: ***Better a donkey that carries me than a horse that throws me.***
3. Symplision. A word at the beginning of a sentence or verse is repeated at the end of the sentence: ***A donkey looks beautiful to a donkey.***
4. Negative-positive repetition. First the negative, then the repetition in the positive: ***It's not difficult to die well, it's difficult to live well.***
5. Epizeuxis. A repetition of a word or words in succession: ***Who will do, will do.***
6. Anadiplosis. The occurrence of the word or phrase that comes at the end of the first sentence at the beginning of the second sentence: ***If no one flatters you, you flatter yourself.***

Among the lexical repetitions listed above, the most common in English proverbs is anaphora. The phenomenon of ellipsis can be the reason why epiphora is rarely observed in both folk proverbs.

Another tool that serves to enhance expressiveness is tajnis. "Tajnis is the art of effectively expressing a certain idea, image or symbol by using two words that are different in meaning, but have the same form or are close to each other in form." [6,65] This art, which is manifested as a phenomenon of homonymy at the morphological level of the language, is divided into several types. In the following proverb, the tajnisi tomm is one of the type of tajnis: *Boyga siringni boy berma*. The

words *boy (rich)* belong to two different groups of words - noun and verb, so they are called mustawfi tajnis. Through this wise saying, it is skillfully expressed that the poor person should not tell the rich man about his situation, otherwise the rich person can take advantage of this situation and put the poor person in a worse situation. Therefore, regardless of whether proverbs are used literally or figuratively, they can be skillfully used artistic images and means of expression.

REFERENCES

1. Соатов Б. Ўзбек халқ мақолларининг жанр хусусиятлари ва поэтикаси. – Тошкент, Фан, 1994. – Б.3.
2. Дандис А. О структуре пословицы. – Паремнологический сборник. М., 1978 – С.21.
3. Dundes A. On the structure of the Proverb. *Proverbum*, no.25. – 1975. – P.970.
4. Ўзбек халқ мақоллари, I том. Тошкент, Ўзбекистон ССР “Фан нашриёти”. 1987. Б.26.
5. Tóthné Litovkina, Anna (1994). The most powerful markers of proverbiality. Perception of proverbiality and familiarity with them among 40 Americans. *Semiotische Berichte 1–4*, 327–353
6. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. Тошкент, Шарқ. – 1999. Б. 65.

ANTROPONIMIKANING TILSHUNOSLIKDA O‘RGANILISH TARAQQIYOTIGA DOIR

Xakimov Xamidulla Inamovich,

filol.f.n, dotsent,

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

ANNOTATSIYA

Tilning leksik tizimida antroponimlar alohida o‘rin tutadi, ular oz‘iga xos paradigmatic va sintagmatic xususiyatlarga ega. Konkret nomlar bilan bog‘langan antroponimlar lingvistik universaldir va tilning boy lug‘at tarkibini tashkil etadi. Demak, antroponimikaning diqqat markazida so‘z va uning murakkab onomastik belgi sifatidagi lingvistik tadqiqi barcha tillar uchun dolzarblik kasb etadi.

Kalit so‘zlar: onomastika, antroponim, ism, nominativ vosita, badiiy-uslubiy vosita.

О РАЗВИТИИ ИЗУЧЕНИЯ АНТРОПОНИМИКИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Хакимов Хамидулла Инамович,

к.филол.н., доцент,

Узбекский государственный университет мировых языков

АННОТАЦИЯ

Антропонимы занимают особое место в лексической системе языка, обладая уникальными парадигматическими и синтагматическими свойствами. Те, которые связаны с конкретными именами, являются лингвистическими универсалиями и способствуют богатому словарному запасу языка. Следовательно, исследование антропонимики, фокусирующееся на слове и его сложных лингвистических аспектах как сложном ономастическом знаке, остается актуальным для всех языков.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, имя, номинативный аппарат, художественно-стилистический прием.

ON THE DEVELOPMENT OF THE STUDY OF ANTHROPONYMY IN LINGUISTICS

Khakimov Khamidulla Inamovich,

Ph.D., Associate Professor,

Uzbek State University of World Languages

ABSTRACT

Anthroponyms hold a distinctive position within the lexical system of language, boasting unique paradigmatic and syntagmatic properties. Those associated with

specific names are linguistic universals and contribute to the language's rich vocabulary. Consequently, the study of anthroponymics, focusing on the word and its intricate linguistic aspects as a complex onomastic sign, remains pertinent across all languages.

Keywords: *onomastics, anthroponym, name, nominative device, artistic and stylistic device.*

KIRISH

O‘zbek tili bugungi kunda o‘zbek millatining fikr almashuv quroli sifatida katta ijtimoiy vazifa ado etmoqda. O‘zbek tilining bugungi taraqqiyotida tilshunos olimlarimiz, yozuvchilarimiz, shoirlarimizning xizmatlari beqiyos. Ularning katta mehnatlari tufayli o‘zbek tilining turli sohalarida qat’iy normalar belgilandi, til birliklarining aloqa jarayonidagi lisoniy imkoniyatlari haqidagi tadqiqotlar o‘quvchilarga, izlanuvchilarga asoslab berildi va berilmoqda. Til taraqqiyotidagi ko‘pgina masalalar olimlarimiz tomonidan dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo‘yilmoqda. O‘zbek tilining davlat tili maqomida dunyoda obro‘si ortib bormoqda, bu esa o‘z o‘rnida tilimiz leksikasini, uning grammatik qurilishini boshqa tillar bilan ham qiyosiy-chog‘ishtirma aspektida chuqurroq va har tomonlama tadqiq qilish vazifasini qo‘ymoqda.

Tilshunoslik tadqiqotining obykti sifatida o‘ziga xos nomlar o‘z nomi bilan atalgan obyektini boshqa predmetlardan farqlash uchun xizmat qiluvchi so‘z yoki ibora ekanligini bildiradi.¹⁹ Tilshunoslikning bu bo‘limi onomastika nomi bilan ma’lum. Umuman olganda, onomastik makon deyarli cheksizdir, bu esa uni ma’lum tarmoqlarga bo‘lishning obyektiv ehtiyojini keltirib chiqaradi. Demak, onomastik makonda antroponimiya, toponimiya, zoonimiya, fitonimiya, kosmonimiya, astronomiya, xrononimiya, xrematonimiya, mifonimiya va hklarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Shu qatorda, ba’zi olimlar nomlarni “jonli va tirik deb qabul qilinadigan mavjudot nomlari” va “jonsiz narsalar nomlari”ga ajratadi²⁰, ular orasida antopononimlar va toponimlar eng muhim o‘rinni egallaydi.

Hammamizga ma’lumki, ism inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, o‘zbek xalqida ismlarning o‘rni va mohiyati katta. Bola tug‘ilgach, unga yaxshi niyatlar ila ism tanlanadi, bu jarayonga nominatorlar (ya’ni, ism qo‘yuvchilar) turlicha yondashishadi. “Chaqaloqqa qo‘yilgan ism uning taqdiriga ta’sir qiladi” deyilgan tasavvurlar davrlar o‘tishi bilan ismni bolaning himoyachisiga, unga qandaydir bog‘langan, unga doimo va bir umr esh, hamdam bo‘lib yuradigan vositaga

¹⁹ Подольская Н.В. Словарь ономастической терминологии (СПОТ). – Москва: Наука, 1988. – 91 с.

²⁰ Bach A. Deutsche Namenkunde. – Heiderberg, 1952 – P.1-4.

aylantira borgan²¹. Masalan, S.Kenjayeveva o‘zbek ismlarini o‘zbek antroponimikasini o‘rganib, ularni bag‘ishlov ismlar, tasviriy ismlar va ism-istaklarga ajratib tasniflaydi²².

Tilimizdagi nomlar o‘zi anglatayotgan tushunchaning xarakteri, narsalarning atalishidagi xususiyati va belgilariga ko‘ra farqlanadi. Tildagi atoqli otlarning katta bir guruhini kishilarga qo‘yiluvchi maxsus nomlar tashkil etadi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi.

METODOLOGIYA

Antroponimiya (yunoncha ἄνθρωπος] “inson”, “shaxs” va ὄνυμα [όνυμα] “ism” va -ia [-ia] “aloqa” yoki “sifat” qo‘shimchasidan) hosil qilingan, hamda antropologik onomastika bu onomastikaning odamlar ismlari, shu jumladan familiyalarining kelib chiqishi va ma’nosini o‘rganadigan bo‘limidir. Shuningdek, onomastika atamasi mumtoz yunoncha ὀνομοςῆ (onomastiké) dan kelib chiqqan va “ism qo‘yish san’ati” deb ham tarjima qilinadi. Kishiga ism berish va kishilarning atoqli otlari qadimiy tarixga ega bo‘lib, bolani nomlashda ma’lum tarixiy davr, iqtisodiy-siyosiy hayot, ma’naviy turmush doirasining turli-tuman urf-odatlarini muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, diniy tasavvurlar bolalarning nomlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Turkiy xalqlarning V- VII asrlar tarixini o‘zida ifodalagan O‘rxun-Enasoy yozma yodgorliklari matnlarida uchrovchi bir qator ismlar: Oqbosh, Qoraxon, Qorakur va boshqalar turkiy xalqlarning eng qadimgi antroponimlaridir. Davrlar o‘tishi bilan bir qator ismlar eskiradi va iste’moldan chiqadi, ularning o‘rniga yangi-yangi atoqli otlar kirib keladi.

Antroponimlar haqida Mahmud Koshg‘ariy o‘zining “Devoni lug‘otit turk” asarida ma’lumot berib o‘tgan. “Devon” dagi kishilarning ismlari shu jihatdan qimmatliki, bir necha arabcha ismlarni istisno qilganda kishi ismlarining deyarli hammasi turkiycha bo‘lib, hozirgi paytda iste’moldan chiqqan “Devoni lug‘otit turk”dagi 60 dan ortiq kishi ismlari orasida xonlarning, pahlavonlarning, urug‘ boshliqlarining, oddiy kishilarning ismlari, laqablari bor. Akademik I.Krachkovskiy musulmon mamlakatidagi qullarga va cho‘rilarga Yoqut, Zumrad, Kufer (kamfora) kabi asl toshlarni yoki xushbo‘y moddalarni nomlarini qo‘yish rasm bo‘lgan deb yozgan. Mahmud Koshg‘ariy bu fikrni isbotlaydi. Demak, Kumush, Tilla ba’zan Oltin kabi qimmatbaho metall nomlari bilan atalgan ba’zi nomlar dastlab qul va cho‘rilarga qo‘yilgan narxlar bo‘lgan. Koshg‘ariy o‘z asarida ko‘plab ismlarning etimologiyasini berib o‘tgan. Ota – onaning farzand oldidagi dastlabki, burchi o‘z farzandiga yaxshi bir ism qo‘yishidir. Zero, bu ism bilan kelajakda bolasi uyalib

²¹ Begmatov E.A. O‘zbek ismlari ma’nosi. – Toshkent: O‘zME, 2010 (uchinchi nashri). – B. 588.

²² Kenjayeveva S.E. O‘zbek antroponimlarining semantik va sotsiolingvistik tadqiqi: F.nom...diss. avtoreferati. – Toshkent, 2011.

qolmasin, bu esa unga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xalqimiz azaldan bolaga ism qo'yishda milliy urf-odatlar, ishonch va e'tiqodlariga qarab ism qo'ygan. Badiiy asarlarda ham yozuvchi o'z qahramoniga ism berishda shu qahramonning xarakter xususiyatidan kelib chiqqan holda ism tanlaydi. Tanlangan ism bevosita qahramon haqida ma'lumot beradi. Ism tanlash ham bir mahoratdir. Har bir yozuvchining o'z qahramonlariga ism tanlashida o'ziga xos uslubi bor. Masalan: Abdulla Qodiriy o'z qahramonlariga ism tanlashda Otabek "k" harfi bilan tugaydi va Kumush "K" harfi bilan boshlanadi, Anvar "r" harfi bilan tugaydi va Ra'no "R" harfi bilan boshlanadi. Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasidagi Qobil bobo obrazi ismning naqadar to'g'ri tanlanganligi, ismi jismiga mosligini ko'rishimiz mumkin, ya'ni bu obrazlarda sodda, kamtarin, mo'min, qobil xarakterli insonlar tasvirlangan. Xalqimizda ism tanlashda xalq urf-odatlaridan keng foydalaniladi. Bunga misol A.Qahhorning "Bemor" hikoyasidagi Sotiboldi obraziga Sotiboldi deb nom berilishi ham bejiz emas, uning zamirida xalq urf-odatlarini yaqqol sezish mumkin. Bu ismlarning paydo bo'lishi chaqaloqni "sotib olish" udumini ado etish bilan chambarchas bog'liqdir. O'tmishdan farzandlari turmasdan nobud bo'lavergan o'zbek oilalarida "sotib olish" odatiga katta umid bog'lashgan. Bu odatga ko'ra, bola tug'ilgach xoh o'g'il, xoh u qiz bo'lsin, tarozining bir pallasiga go'dak ikkinchi pallasiga ozuqa solinadi. Ular og'irligi tenglashtiriladi va Doya xotin bilan uy egasi (bolaning onasi) o'rtasida o'sha udum bilan aloqador dialogik xarakterdagi so'zlar aytilgach, bola "sotib olingan" hisoblanadi. Doya xotinga ozuqa va ko'plab sovg'a - salomlar ham berishadi. Ism qo'yishda tarixiy davrning ta'siri, ijtimoiy muhiti, oilaviy kelib chiqishi, kasb kori ham bevosita ta'sir qiladi. Tarixiy davrlardan shuni ko'rish mumkinki, hech bir payt qul yoki ijtimoiy ahvoli og'ir kambag'al oilada tug'ilgan bolaga bek, xon, shoh, boyvachcha kabi elementlar qo'shilmaydi. Ularning ijtimoiy kelib chiqishiga qarab zodagon oilaning farzandlariga Hakimboyvachcha, Xudoyorxon, Azizbek kabi ismlar tanlansa, ijtimoiy kelib chiqishi pastroq bo'lgan oilada tug'ilgan bolalarga esa oddiy ismlar tanlangan. Hozirgi paytda har bir inson o'ziga yoqqan ismni tanlab qo'yadi. Badiiy asarlarda shuni ham ko'rish mumkinki, A.Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asarida Xudoyorxonning xotini Og'acha oyim, bu obrazning asl ismi Ma'suda xonim bo'lgan ammo Og'acha oyim deb mashhur bo'lishiga uning Qashqar qizi bo'lganligidandir. Uyg'urlar bizdagi kabi "xonim, bekach" deyish o'rniga "Og'acha" deganlar. Bunday misollarni ko'plab keltirishimiz mumkin. Bu ham albatta, yozuvchining badiiy va ilmiy bilimiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Tilshunos N.Mirzayev "O'zbek zooantroponimlar" nomli maqolasida qadimgi turkiy xalqlar ba'zi yirtqich va uy hayvonlari haqida turli xil totem tasavvurga ega bo'lgani bayon etgan. Bo'riga bo'lgan ishonch esa totem tasavvuriga bog'liq ot bo'lib,

uning asosiy qismi o'zbeklarning turli guruhlarida bolaning tug'ulishi, uning hayotini saqlab qolish bilan bog'langan. Bo'ri, Bo'riboy, Boybo'ri, Bo'ritosh, Bo'rigul, Bo'rixol kabi ismlar yirtqich hayvonlarga e'tiqod tufayli paydo bo'lganini yozib, keyingi davrlarda bunday atoqli otlarning ishlatilish doirasi ancha kengayganini aytib o'tadi. Antropozoomorfizmlarni o'rgangan D.Baxronova ham "qadimgi afsonalarda hayvon obrazlarining ko'plab uchrashi asosini totemizm bilan izohlash mumkin. Turkiylarda chaqaloqqa Lochin, Bo'riboy, Samandar, Arslon, Sherzod; ispanlarda Lobato, Gaviota, Lucio, Paloma, Borrego va h.k. ismlarning berilishida; muchal yillarining, yulduz turkumlarining hayvon nomi bilan atalishida ham totemizm ta'siri seziladi"²³, deb hayvon nomlarining nom sifarida qo'yilishiga o'z munosabatini bildiradi. Tilshunos E.Qilichev tadqiqotlarida antroponimlarning stilistik qo'llanilishi haqida fikr yuritiladi. U yozuvchi S.Ayniy asarlarida qo'llanilgan antroponimlar haqida quyidagilarni yozadi: Yozuvchi (S.Ayniy) asarlari strukturasiidagi antroponimlar tasvirlanayotgan voqea mazmuniga mos holda uni badiiy aks ettirish uchun xizmat qilgan. Uning asarlarida so'zlamaydigan ism yoki laqab yo'q, desa ham bo'ladi. Deyarli har bir antroponim tasviriy bo'lib, nimadirni aks ettiradi. O'zbek tili leksik sistemasining bir qismi hisoblangan antroponimlarning o'zi ham o'ziga xos yana bir sistemani tashkil qiladi. Bular: 1. Ismlar sistemasi: Kumush, Feruza, Dilshod, Alisher. 2. Laqablar sistemasi: Kar, cho'loq. 3. Taxalluslar sistemasi: Navoiy, Gulxaniy, Julqunboy. 4. Familiyalar sistemasi: Saidnosirova, Qahhorova, Mo'minova. 5. Patronomik nomlar sistemasi: Rasulovna, Nusratovich. 6. Shartli nomlar sistemasi: Bahrom-Baxi, Shoxrux-Shoxi. E.Begmatov aytganidek, atoqli otlarni har tomonlama o'rganish o'z tadqiqotlarni kutmoqda.

XULOSA

O'zbek antroponimiyasini o'rganishdan maqsad nomlarning turli tarixiy davrlardagi holati va rivojini tadqiq qilish. Umuman, laqab va taxalluslarni faqatgina nominativ vosita sifatida o'rganish yetmaydi, balki ularni badiiy-uslubiy vosita tarzida tadqiq qilish ham muhimdir. Bunday kuzatuvlarda ism, laqab va taxalluslar orasidagi atoqli otlarga xos umumiylik va o'zaro farqlarni ochib berish alohida ahamiyatga egadir. Nomshunoslik sohasida erishiluvchi nazariy xulosalar va qo'lga kiritilgan ashyoviy, daliliy materiallari o'zbek antroponimlarning izohli, etimologik, imloviy lug'atlarni yaratish uchun xizmat qilmog'i kerak. Hozirga qadar bu til lug'atlarning birortasi ham to'liq tuzilgani yo'q. Yuqoridagi mulohazalardan ayon bo'ladiki, o'zbek tilidagi antroponimlarning mavjud tiplari ularning hajmi va chegarasi hozirga qadar belgilangan emas. E. Vohidov ta'kidlaganidek, "Ismlarning

²³ Baxronova D. Antropozoomorfizmlarning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari (o'zbek va ispan tillari materialida). – PhD diss., 2017. – B 64.

tarixi uzoq, Ismlarda asrlik qismat”. Demak, tariximizni, qadriyatlarimizni, milliy o‘zligimizni anglashda antroponimlarni turli nuqtai nazardan tadqiqi ulkan ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. “Anor” – T 2014 -198 b.
2. Baxronova D. Antropozoomorfizmlarning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari (o‘zbek va ispan tillari materialida). – PhD diss., 2017. – 157 b.
3. Begmatov E. Uluqov N. “O‘zbek onomastikasiterminlarining izohli lug‘ati, - Namangan 2006, -103 b.
4. Begmatov E. “O‘zbek ismlari izohi” - T., 2016.- 606 b.
5. [http:// www. pedagog. uz](http://www.pedagog.uz) / Pedagogik ta’lim muassasalari portali; <http://www.edu.uz>
6. Kenjayeva S. O‘zbek antroponimlarining semantik va sotsiolingivistik tadqiqi. nom...diss. avtoreferati.-Toshkent , 2011.
7. Qilichev E. O‘zbek tili onomastikasi. T.:2004.

AMIR TEMURNING HOKIMIYAT TEPASIGA KELISHI VA MARKAZIY DAVLAT BOSHQARUVINING TAKOMILLASHUVI

Nimatjonov Hasanjon Zohirjon o'g'li

Qo'qon davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti 102 02/23 guruh talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sobibqiron Amir Temurning tavallud topgan davrida Movarounnahrning siyosiy ahvoli, Amir Temurning siyosat maydoniga qay tarzda kelgani va markaziy davlat boshqaruvini takomillashtirgani haqida ma'lumotlar ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Amir Temur, sohibqiron, Tarag'ay, barlos, Chig'atoy ulus, bekklik, Movarounnahr.*

ABSTRACT

This article analyzes the political situation of Movarounnahr during the birth of Sobibqiron Amir Temur. Information about how Amir Temur came to the political arena and improved the central state administration is covered on a scientific basis.

Key words: *Amir Temur, sahibqiran, Taragai, barlos, Chigatai ulus, bekklik, Movarounnahr.*

KIRISH

Amir Temur turkiy barlos urug'ining biy (urug' oqsoqoli)laridan bo'lish Muhammad Tarag'ay va Buxoro shariat gonunlari sharh-lovchisining qizi Takina Mohbegimlarning farzandi bo'lib, 1336-vilda Shahrisabga yaqin Xo'ja Ilgor qishlog'ida tavallud topgan. Uning to'liq ismi Sohibqiron Amir Temur ibn Amir Tarag'ay ibn Amir Barkuldir. Temur siyosiy kurash maydoniga kirib kelgan XIV asing 60-yillarida mo'g'ullarning Chig'atoy ulusi hukmronligi davom etayotgan edi. 1346-yili Chig'atoy ulusi xoni Qozonxon Amir Qazog'on tomonidan oldiriladi. 1358-yilda Amir Qazog'on ham o'ldiriladi, ulusda parokandalik jarayoni kuchayadi. O'lkaning turli hududlarida mustagillik da'vosi bilan ish ko'rayotgan 10 ga yaqin mahalliy bekkliklar, chunonchi, Xorazmda so'fiylar, Qashqadaryoda barloslar, Ohangaron vodiysida jaloyirlar, Buxoroda sadrlar, Termiz atrofida sayidlar amirlarining va hokazo kuchlarning ajratuvchilik harakatlari yurt butunligiga jiddiy xavf tug'dirayotgandi. Ulus o'ntacha mustaqil bekkliklarga bo'lingan bo'lib, ularning beklari o'rtasida doimo nizo, janjal bo'lardi. Buning ustiga o'z hukmronligini mustahkamlash maqsadida 1360-yilda Movarounnahrga katta qo'shin tor-tib kelgan Mo'g'uliston xoni Tug'luq Temur? xuruji ham dard ustiga chipon bo'lgan edi. Bunday galtis vaziyatda siyosiy kurash maydonida hozir bo'lgan yosh Temurbek oldida

nihoyatda ehtiyotkorlik, aql-zakovat bilan ish ko'rish, o'z atrofiga yurtparvar, vatanparvar kuchlarni to'plash, so'ngra qulay imkoniyat tug'ilishi bilan yurt dushmanlariga gaqshatqich zarba berish vazifasi turardi. Temurbek uddaburonlik bilan o'ziga xos taktika qo'llab, o'zining bosh orzu-maqсадlaridan voz kechmagan holda, vaziyat taqo-zosi bilan vagtdan yutish, ishonchli kuch topish uchun vaqtincha 1361-yilda Tugluq Temur xizmatiga kiradi. Biroq bir yil muddat o'tar-o'tmay Balx hokimi, Amir Qazog'onning nabirasi Amir Husayn bilan do'stlashib, u bilan birgalikda yurt birligi va ozodligini tiklash-ga kirishadi. U 1362-1364-yillarda mo'g'ul qo'shinlariga bir necha marta zarba beradi. Tug'luq Temurning og'li Ilyosxo'ja 1365-yil bahorida Movaro-unnahrga yurish qiladi. Chinoz atrofida, Sirdaryo bo'yidagi «Loy jangi»da Amir Temur va Amir Husayn qo'shinining Ilyosxo'ja bosh-liq - mo'gul go'shinidan kutilmaganda yengilishi Amir Temur uchun juda katta saboq boldi. Ilyosxo'ja qo'shinlari Samargandga tomon yurdi. Mahalliy aholi mudofaaga ko'tarildi, bu harakat sar-badorlar harakati nomi bilan mashhur. Harakatga tolibi ilm vaki-li Mavlonozoda, jun tituvchilar oqsoqoli Abu Bakr Kalaviy va mohir mergan Xordaki Buxoriylar boshchilik giladilar. Jome masjidida to'plangan 10 mingga yaqin aholi Mavlonozoda da' vati bilan mo'-g'ullarga qarshi kurashda faol qatnashadilar. Ilyosxo'ja Samarqandda katta zarbaga uchrab Movarounnahrda chiqib ketishga majbur bo'ladi. Samarqandda hokimiyat sarbadorlar qo'lga o'tadi. Ular xalg turmushini yaxshilashga garatilgan tadbirlar ko'radilar, mo'g'ullarga tarafdorlik qilganlarning yer va mulklari musodara etiladi. Samarqand sarbadorlari g'alabasidan xabar topgan Amir Husayn va Amir Temur 1366-yil bahorida Samarqandga keladilar. Amir Husayn hiylasi bilan sarbadorlar boshliqlari go'lga olinib, o'ldiriladi. Amir Temurning sa'y-harakatlari tufayligina Mavlonozoda tirik goladi. Amir Husayn Movarounnahrda Amir Temurni goldirib o'zi Xurosonga ketadi. Amir Temurning keyingi jo'shqin faoliyati davomida uning Amir Husayn bilan ittifoqi mustahkam bo'lolmadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tabiatan shuhratparast, hokimiyatparast shaxs bo'lgan Amir Husayn ganday qilib bo'lmasin Amir Temurga pand berish, unga hiyonat qilishdan qaytmaydi va do'stlik munosabati yaqinlik va qarindoshlik aloqasi bilan qat'iy qilingan edi. Ammo Amir Husaynning kongli makr va g'addorlik o'y-xayolidan bo'shamasdi» (Sh. Yazdiy. «Zafarnoma». 207-bet).

Xalqimizda «birovga cho' qazisang, o'zing yiqilasan» deyilganidek, Amir Husayn ham o'zi qazigan cho'ga o'zi viqildi. Vaziyat taqozosi bilan Amir Temur Amir Husayn o'rnashib olgan Balga 1370-yilning bahorida qo'shin tortib boradi va uni mahv etadi. Shun-dan so'ng Amir Temur Movarounnahrning yagona hukmdori

bo'lib qoldi. Samarqand mamlakat poytaxtiga aylandi. Yurtni boshqarish jilovini qo'lga kiritgan Amir Temur oldida hali g'oyatda katta, murakkab vazifalar ko'ndalang bo'lib turardi. Eng asosiysi, mamlakat hududlarini birlashtirish, yagona markazlashgan davlat tuzishdan iborat bosh vazifani hal etish kerak edi. Busiz mamlakat taraqqiyoti-ni olga bostirish, uning dovrug'ini jahon miqyosiga ko tarish mum-kin emasdi. Shu boisdan, dastlab Sirdaryo va Amudaryo oralig idagi hududlar diplomatik yo 1 bilan birlashtirildi. Amir Temur sharqiy hududlarni mo'g'ullar ta'siridan ozod etish uchun 1370-yil oxiri va 1371-yil boshida Sharqiy Turkiston tomon yurish qiladi. Mog'ul xoni Kepak Temurga gaqshatich zarba beradi, Farg'ona mulki va boshga bir qator hududlar egallanadi. Ko'p o't-may, Afgoniston shimolidagi Shibirg'on viloyati ham uning tasar-rufiga olindi. Tarixiy manbalarda Amir Temurning Mog'uliston tomon 7 marta harbiy yurishlar qilgani tilga olinadi. Uning qudratli mog'ul hukm-dorlaridan sanalgan Amir Qamariddin bilan olib borgan ko'p yillik urushlari mamlakatining sharqiy hududlarini mog'ullar asoratidan xalos qilish, yurt tinchligi, osoyishtaligini qaror toptirishga qaratilgan edi.

O'z tasarrufida Qoshgar, Issiqko'l va Yettisuv vohasini birlashtirgan hamda 1369-yili Ilyosxon jani taxtdan ag`darib, Mog'uliston xoni bo'lib ko'tarilgan Qamariddin bilan 1370-1389-villar davomida Amir Temur hayot-mamot janglari olib bordi. Bu jang-u jadallar oqibatida Movarounnahrqa qarashli asosiy sharqiy hududlar uning tarkibiga go'shib olindiki, bu hol yurtimiz hududida markazlashgan davlatning vujudga kelishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

<p>Amir Temur tomonidan markazlashgan qudratli davlatga asos solinishi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 1361-1365-yillar Mo'g'uliston xoni Tug' luq Temur-ning o'gli Ilyoso jaga qarshi urushi • 1370-yili Amir Husaynga qarshi Balga yurish va uni bartaraf etishi. • 1370-1371-yillarda Farg'ona, O'tror, Yassi, Toshkent, Hisor, Badashon, Qunduz bo'ysundirildi. • 1381-yili Hirot, Seyiston, Mozandaron, Saraxs, Sabza-vor bo'ysundiriladi. • 1371-1389-yillarda jami 7 marta Mo'g'uliston hukm-dori Amir Qamariddinga qarshi jang-u jadallar olib boril-di va sharqiy, shimoliy hududlar yurtga birlashtirildi. * 1371-, 1373-, 1375-, 1379-, 1388-villarda Xorazmdagi sofiylar sulolasi hukmdorlari: Husayn, Yusuf va Sulay-mon so'fiylarga qarshi olib borilgan urushlar va Xorazm-ning yurt tarkibiga go'shib olinishi.
--	---

Jadvaldan ko'rinib turganidek, Amir Temur o'z saltanati tarkibi-ga Xorazm mulkini ham qo'shib olish uchun ko'p sa'y-harakatlarda bo'ladi. Chingizon tomonidan Jo'ji ulusiga berilgan Xorazm yer-lari Oltin Ordadan mustagil bo'lib, hokimiyat tepasida Qo'ng'iro't so'fiylari turardi. Keyinroq ikkiga bo'linib, janubiy qismi Chig'a-toy ulusiga boysundirilgan edi, ammo Qo'ng'iro't so'fiylari janubiy qismni ham fath etadi. Amir Temur esa butun Xorazmni o'z ulusi-ning tarkibiy qismi, deb hisoblar edi. Shu bois, Xorazmni o'z tasar-rufiga olish uchun bir necha marta yurish giladi. 1388-yilda bo'lgan so'nggi Xorazm yurishi natijasida Sulaymon so'fiy hukmronligi ag'darilib, bu o'lka Amir Temur saltanati tarki-biga uzil-kesil qo'shib olindi. Shunday gilib, Amir Temur bir necha yillar davom etgan qonli kurashlar, muhim tadbirlar, kezi kelganda diplomatik aloqalarni muvaffaqiyatli qo'llash natijasida mamlakatni mo'g'ullar zulmidan ozod etdi, siyosiy tarqoqlik, o'zaro nizolarni bartaraf qildi. Movarounnahr va Xuroson hududlari birlashtirilib, yagona markazlashgan davlat barpo etishga muvaffaq bo'lindi. Amir Temur kuchli, markazlashgan davlat barpo etish barobarida o'z qudratini jahonga mashhur qilish, hududlarini kengaytirish maqsadida XIV asrning 80-yillaridan e'tiboran xorijiy yurtlar tomon ko'p-lab harbiy yurishlar uyushtiradi. Uning 1386-1388-yillardagi «uch yillik», 1392-1396-yillardagi «besh yillik» va nihoyat 1399-1404-yillardagi «yetti yillik» yurishlari xuddi shu maqsadlarga qaratilgandi. Bu harbiy yurishlar davomida Eron, Kavkazorti hududlari, Shimoliy Hindiston, Suriya, Iroq yerlari, Kichik Osiyoning talay qismi egal-lanadi. Shu tariqa qudratli saltanat vujudga kelib, uning dovrugi butun olamni tutdi. Biroq kezi kelganda shuni ta'kidlash joizki, Sohibqironning ko'plab jahongirlik yurishlariga faqat bir yoqla-ma nuqtayi nazardan baho berib bolmaydi. Negaki, bu yurishlar goho mamlakat hududlariga tajovuz qilgan ajnabiy kuchlarga zarba berish, goho mugaddas islom ta'limoti g'oyalarini, ularni tahqir-lovchilaridan himoya qilish yoxud Sohibqiron yurtiga muttasil dushmanlik gilib kelgan xorijiy davlatlarga nisbatan so'nggi chora sifatida amalga oshirilgan. Jumladan, Amir Temurning Oltin Orda xoni To'xtamishga garshi bir necha marta (1389-, 1391-, 1395-yy.) olib borgan jang-u jadallari, eng avvalo, yurt osoyishtaligi, uning hududiy yaxlitligini ta'minlash magsadiga yo'naltirilgan edi. Ayniqsa, To'xtamishning Xorazm yerlariga da'vosi bunda muhim sabablardan biri bo'lgan. Amir Temur tomonidan Oltin O'rdaning mahv etilishi esa, tabiiyki, uning tarkibiga kirgan hududlarning, chunonchi, rus knyazliklarining mustagillikka erishuvida alohida ahamiyatga ega bo'lganligi ham tarixiy faktdir. Shuningdek, Sohibqiron qo'shinining Turkiya sultoni Boyazid kuchlari bilan 1402-yilda Anqara yaqinida bo'lib o'tgan hayot-ma-mot urushi ham, avalo, turk sultonining qaysarligi, manmanligi, murosasizligi, adolat talabiga qo'l siltaganligi tufayli yuz bergan. Bu beomon jangni o'z foydasiga hal etgan Amir Temur esa ayni

paytda, o'z qudratini nafaqat Sharqda, balki G'arbda ham namoyish etishga musharraf bo'ladi. Shu buyuk g'alabadan so'ng G'arbiy Yevropaning Angliya, Fransiya, Ispaniya singari nufuzli davlatlari va ularning hukmdorlari Amir Temur bilan yaqindan aloqa bog'lash, hamkor-lik qilish, ayniqsa, savdo-sotiq munosabatlarini o'rnatishga faol yo'l tutganliklari buning yaqqol dalilidir. Darhagiqat, Amir Temurning naqadar uzoqni kora bilish salohiyatini uning Yevropa hukmdorlari — Fransiya qiroli Karl VI (1380-1422), Angliya qiroli Genrix IV(1399-1413), Kastiliya va Leon qiroli Genrix III (1390-1407) bilan diplomatik aloqalari va yozishmalaridan ham bilsa bo'ladi. Jumladan Fransiya qiroli Karl VI ga yo'llagan maktubida savdo aloqalarini yo'lga qo'yishni taklif qilib «Dunyo savdo ahli bilan obod bo'lajak», degan fikrni bildirgan edi. Fransiya qiroli 1403-yil 15-iyunda yozgan javob xatida taklifni mamnuniyat bilan qabul qilganini bildiradi. Bu davrga kelib, Buyuk Ipak yo'li shuhratining yanada ortishi davomida Movarounnahr va Xuroson dunyoning turli mamlakatlari bilan har jihatdan yaqindan bog'lanib, xalqaro karvon savdosining eng muhim markaziga aylandiki, bu esa Vatanimizning iqtisodiy, madaniy va ma'naviy yuksalishiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Amir Temur qudratli saltanatni barpo etar ekan, uni odillik bilan idora qilish, boshqaruv tizimini yanada takomillashtirishga ham alohida ahamiyat berdi. U o'zbek davlatchiligining somoniylar, qora-xoniylar, g'aznaviylar, saljugiylar, xorazmshohlar davrida tarkib topib, rivojlanib borgan tizimi, tartib-qoidalari, huquqiy asoslarini yangi tarixiy davrning talab-htiyojlariga moslab yanada takomillashtirdi, ularga yangicha ruh, mazmun va saygal berdi. Amir Temur o'ziga shakllangan o'zbek davlatchiligining asoslariga izchil amal qilish bilan birga ularni mazmunan boyitishga jiddiy hissa go'shai. Amir Temur milliy davlatchilik asoslarini rivojlantirishda, jamiyat rivojida barcha ijtimoiy tabaqalar faoliyatini nazarda tutish va ularning manfaatlarini ta'minlashga alohida e'tibor berdi. Shundan kelib chiqib, Amir Temur dunyo tarixida birinchi bo'lib jamiyat ijtimoiy tarkibini 12 tabaqaga ajratib, ularning har birining alohida mavqeyi, manfaatlarini, shunga muvofiq keladigan davlat va jamiyatning o'zaro munosabatlarini belgilab bergan. Uning davrida boshqaruv ikki idoradan, ya'ni dargoh va vazirlik-lardan iborat bo'lgan. Dargoh tepasida oliy hukmdorning o'zi tur-gan. Mamlakat va davlat ahamiyatiga molik masalalar uning ko'rsat-masi bilan hal etilgan. Dargoh faoliyatini boshqarish, uning vazirliklari, mahalliy hoki-miyat idoralari va umuman saltanada kechayotgan jarayonlar bilan bog'liq ishlar oliy devon zimmasida bo'lgan. Oliy devonda har kuni 4 vazir, ya'ni ijroiya idoralari nomidan bosh vazir, harbiy vazir, mulk-chilik va soliq ishlari vaziri, moliya vaziri hozir bo'lib, o'ziga xos ravishda humdorga hisob berib turgan. Sohibqiron Amir Temurning davlat boshqaruviga xos eng muhim xususiyatlaridan biri unda adolat me'zoniga alohida ahamiyat berilganligidir. U har

doim «Kuch - adolatda!» deb ta'kidlar va unga amal qilardi. Uning davlat boshqaruvi tizimi masalalariga bag'ish-langani mashhur tuzuklarida ham har bir ishda adolat me'zoniga amal qilishlik, nohaqlik, adolatsizlikka nisbatan murosasizlik g'oyasi chuqur ifodalanganligi bejiz emas. Zero, xoh moliya-soliq tizimida, xoh savdo-tijorat sohasida yoxud mulkiy masalalarda bo'lsin, hamma narsada odilona, gonunchilik goidalari, talablariga asoslanib ish yuritish Amir Temurning qat'iyat va izchillik bilan o'tkazgan davlatchilik siyosatining asosiy me'zoni bolgan. O'z amali, mansa-bini suiiste' mol qilish, poraxorlik, maishiy buzuvchilik kabi og'ir jino-yatlar sanalib, ularni sodir etuvchilar qattiq jazolangan. Amir Temur tuzuklariga asos gilib olingan davlatchilik siyosatining muhim jihati yana shundan iboratki, uning davrida har bir sohaga kadrlar tan-lash, lavozimlarga tayinlashda ularning iqtidoru qobiliyatiga, bilimu iste'dodiga, nasl-nasabiga alohida e'tibor berilgan. Davlatga sadoqat bilan xizmat qilgan xodimlar doimo rag'batlantirilib, martabala-ri oshirib borilgan.

XULOSA

Ushbu maqolada Amir Temurning davlat boshqaruv sohasida, hamda ichki va tashqi siyosatda amalga oshirgan islohotlari oz davrida uning saltanatini yanada mustahkam bolishiga olib kelgan va hozirgi kunda kundan-kun gullab-yashnab borayotgan Mustaqil Ozbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng kolamli islohotlar ham davlat boshqaruv sohasida mamlakatimizning ertangi kuniga bolgan ishonchni yanada mustahkamlab, buyuk davlat arbobi Amir Temur tajribasini chuqur organib, amalda buyuk bobolarimiz tajribasidan unumli foydalanilayotganining isboti sifatida ko'rish mumkin Amir Temur buyuk davlat asoschisi. Hindistongacha bulgan mamlakatlar buysundirildi. Amir Temur davlatni aql-zakovot va huquqiy asos bilan idora etgan. Amir Temur nomi tarixda Movarounnaxr va buyuk Turkiston o'lkalarida ilm-fan homiysi sifatida ham qolganini ta'kidlash lozimdir. Ma'lumki, u nafaqat o'z mamlakatini, balki o'zga o'lkalarni ham obod qilish uchun katta kuch va g'ayrat sarflagan. Darhaqiqat o'tmishga nazar tashlaydigan bo'lsak, Amir Temur nomi tariximiz sahifalaridan qora bo'yoq bilan o'chirildi, unitilishga mahkum etildi. Lekin o'zbek xalqi o'z ajdodlarini, o'z bahodirlarini unitmadi, hamisha yuragida, qalb to'rida saqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT (REFERENCE)

1. Q.Usmonov, M.Sodiqov, S.Burxonova- "O'zbekiston Tarixi-2016" 152-158-betlar

TRUST MANAGEMENT CONTRACT IN THE COMMON LAW SYSTEM

Topildiev Bakhromjon Rakhimjonovich,

The Professor of Civil Law Department of Tashkent State University of Law

Edvardas Juhnevičius

Professor of the University of Gdansk

ABSTRACT

Trusts have long served an important role in Common Law legal systems as a mechanism to hold and manage assets on behalf of beneficiaries. The terms and operation of a trust are outlined in a trust deed created by the settlor. However, trusts have also proven at times to be rigid and inflexible when circumstances change in unforeseen ways not addressed in the original deed. This has led to efforts to reform trust law and administration to build in greater flexibility [1]. One method is through the inclusion of a trust management contract alongside the trust deed to provide guidance to trustees on executing their duties in a way the settlor would have wanted. This article examines the use of trust management contracts under Common Law and their implications for trust governance and operation compared to relying solely on a trust deed.

Keywords: *Trust Management Contract, Common Law System, Fiduciary Duty, Trustee, Settlor, Beneficiary, Trust Property, Trustee's Powers and Duties, Implied Terms, Good Faith*

INTRODUCTION

A trust refers to a fiduciary arrangement where a trustee holds and manages assets on behalf of beneficiaries [2]. It is a mechanism for a settlor to arrange for property to be used to benefit others, typically family members. The Common Law system recognizes two general types of trusts – fixed trusts which impose fixed obligations on trustees with limited flexibility, and discretionary trusts which provide trustees more discretion over distributions and investments [3].

A trust deed is a legal document that establishes the trust and outlines key terms such as naming beneficiaries, specifying trustee powers and duties, setting rules for distributions, and defining processes for appointing and removing trustees [4]. The deed may also outline administrative details related to managing the trust and its assets over time. A well-drafted trust deed strives to put effective arrangements in place to govern operation of the trust over potentially long time periods as circumstances change.

However, trust deeds often fail to fully anticipate issues that may emerge years into administration of a trust. As a result, reform efforts have focused on mechanisms to build greater flexibility into trust governance [5]. Trust management contracts have been one method that allows settlors to provide legally binding guidance separate from the trust deed on how trustees should execute their duties in specified situations. This gives trustees direction when the deed alone may be unclear or fail to address novel circumstances.

Key Attributes of Trust Management Contracts

A trust management contract, sometimes called a trust administration contract or trust governance contract, is a legally binding document between a settlor and trustees that exists alongside the trust deed [6]. It covers areas where the settlor wants to provide guidance, conditions, and pre-authorized actions to the trustees to ensure the trust operates as intended [7]. The contract allows settlors to provide legally enforceable direction on how discretion should be exercised on issues not addressed in the trust deed.

Contracts offer greater flexibility than amending the trust deed itself because changes can be made without needing to alter the underlying trust structure [8]. They allow additional guidance to binding on trustees without rewriting the trust document, which may not even be possible if the settlor is no longer living or capable.

Key attributes and provisions often included in trust management contracts include [9]:

- Guidance on matters not addressed in trust deed – Provides direction on issues emerging over the trust’s lifetime that could not be anticipated such as technology changes affecting administration or asset management.
- Investment criteria and strategy – Lays out investment goals, risk tolerance, asset allocation, and other guidelines trustees must consider. Allows settlors to have input on investment approach.
- Standards for exercise of discretion – Defines when and how trustee discretion should be exercised on distributions, asset use, sale of property, and other decisions.
- Trustee appointment and succession process – Provides clear process and criteria for appointment, resignation and replacement of trustees over time.
- Governing law and jurisdiction – Establishes legal system and jurisdiction for interpreting and enforcing contract terms.
- Amendment process – Lays out how contract can be amended by trustees and any limited rights of settlor or beneficiaries to amend.

- Trustee reporting requirements – Defines what information trustees must provide to beneficiaries such as notification of changes, accounting statements, meeting minutes, etc.

- Trustee duties and standard of care – Codifies expectations around duties, standard of care, loyalty, and performance expectations.

- Conditions for trust termination – Specifies any situation that could trigger early termination such as gross misconduct or failure to produce required reporting.

The common thread across these examples is the contract providing supplemental binding guidance to empower trustees to be adaptable when ambiguous provisions or unforeseeable events might otherwise paralyze decision-making and administration.

Global Perspectives on Trust Contract Uptake

The concept of trust management contracts originated in the late 1900s in jurisdictions such as Jersey, an island in the English Channel where trust law has evolved extensively [11]. The idea remained relatively obscure and unknown until the late 1900s and early 2000s when legislation began adopting frameworks specifically enabling supplemental trust contracts [12]. These statutory developments overcame skepticism about whether such contracts represented improper delegations of trustee duties.

Today, trust contracts have seen expanding international uptake, though global adoption remains uneven and the concept faces ongoing distrust in some jurisdictions. In civil law countries, enhancement mechanisms more akin to trust contracts have also emerged to address trust inflexibility concerns such as “reference arrangements” [13].

Leading jurisdictions embracing trust contracts through some combination of legislation and legal precedent accepting their validity include islands and territories such as Jersey, Guernsey, Gibraltar, Cayman Islands, and Belize. Trust contracts have also gained recognition in New Zealand and some Canadian provinces while uptake has been more limited in other Commonwealth countries like England, Australia, and Singapore [14]. Reasons cited for lagging adoption include prohibitive perpetuities rules limiting contractual guidance timeframe, tax implications constraining inclusion of certain provisions, and cultural biases favoring positional trusts [15].

In the United States, a key development was promulgation of the Uniform Trust Code in 2000 which gave national momentum to modernizing trust law, including providing a path to legitimizing supplemental trust contracts [16]. The UTC has now

been adopted fully or partially by over half of states. However, persistent jurisdictional variations in trust law continue to contribute to uneven adoption of management contracts. Looking ahead, expanded state adoption of enabling statutes modelled after the UTC providing a clear framework for validation and enforcement of trust contracts may support wider uptake.

Use Cases and Applications

Trust management contracts provide settlors flexibility to customize trust arrangements separate from the underlying deed to align with their values and goals for the trust assets and beneficiaries. They have proven useful in addressing a variety of common issues that emerge over a trust's lifetime [10]. Some examples include:

Sudden wealth infusion – If a trust receives an unexpected infusion of assets such as an inheritance or litigation payout, a contract can provide guidance on investment and distributions tailored for the new assets that differs from treatment of original assets.

Business interests – If a trust holds ownership in a family business, guidance may be needed on business succession planning, professional management, partial liquidations, and other issues to balance business and beneficiary needs over generations.

Asset restructuring – Contract terms can facilitate corporate restructurings, asset transfers between trusts, or other complex transactions needed to optimize management as economic conditions evolve.

Beneficiary management – Detailed standards around qualifying for distributions linked to education, life events, character requirements or incentive structures promote alignment with settlor values.

Special needs beneficiaries – Customized beneficiary-specific guidance facilitates effective financial support for beneficiaries with disabilities, addiction issues, or other special needs without amending deed.

Dynasty planning – Long-term multi-generational trusts require greater flexibility to foreseeably adapt over an extended time frame to balance continuity and change.

Technology impacts – Emerging technologies like cryptocurrencies and AI/algorithms shaping investing require guidance customized to leverage opportunities they provide.

Tax optimization – As tax regimes evolve, flexibility on domicile changes, asset structuring and distribution policies can support tax efficient operation.

The common thread across these examples is the contract providing supplemental binding guidance to empower trustees to be adaptable when ambiguous provisions or unforeseeable events might otherwise paralyze decision-making and administration.

Trust Contract Legal Validity and Enforceability

A key issue examined in jurisdictions adopting legislation and legal precedent on trust contracts is analyzing validity and enforceability considerations. Analysis weighs protecting legal integrity of the trust structure itself and trustee duties defined under trust law against realizing benefits supplemental contracts confer through added flexibility in administration.

In assessing enforceability, some key considerations include [17]:

- Contract exercise contingent on trustee discretion – Terms do not supersede trustee power but guide how discretion should be exercised. Trustee retains decision rights.

- No conflict with trust purpose or terms – Guidance should align with overall trust purpose rather than fundamentally alter it.

- No unlawful delegation of duties – Contract provides direction not delegation to third parties. Trustee remains legally responsible.

- No legal cap on trustee duties – Legally required minimum trustee duties under trust law remain intact. Contract addresses supplemental areas only trustees could already define policy on.

- Uphold fiduciary loyalty and conflicts of interest – Cannot override base level trustee obligations around loyalty, conflicts of interest etc. aimed at beneficiary protections.

- Contract formation process – Requirements such as trustee consent and settlor capacity protect legal validity.

To provide legal grounding for enforceability, courts in adopting jurisdictions have ruled trust contracts satisfy these criteria related to maintaining integrity of trust structure while facilitating administration over time in way impossible to comprehensively specify at trust creation [18]. Contracts supplement but cannot fundamentally conflict with or undermine trustee authority and obligations under governing trust law. Jurisdictions also increasingly specify that trustees must provide written acknowledgement when accepting contract provisions that they understand associated responsibility [19].

Looking ahead, an area requiring further guidance is beneficiary rights related to trust contracts which remain poorly defined in many jurisdictions [20]. For example,

guidelines are needed on whether beneficiaries can legally access contract terms given their interest in administration, if they can pursue breach claims, and if they hold any limited participation rights in contract formation or amendments. Clarifying standing recognizes beneficiaries bear impacts of contract operation.

Drafting Effective Trust Contract Provisions

Within jurisdictions where trust contracts have legal standing, attention has turned to guidance on drafting effective contracts that adhere to enforceability requirements while maximizing flexibility value [21]. Recommendations around planning and drafting provisions emphasize [22]:

Clearly stating intent – Be explicit Contract exists to provide supplemental but binding guidance to trustees on administration issues not addressed in trust deed.

Defining contractual parties – Name trustees and any trust protectors or advisers as parties subject to provisions. Approval and consent processes should verify all parties agree to administration guidance.

Specifying trustees must acknowledge – Require trustees provide signed acknowledgement of contract terms and associated accountability.

Linking contract and trust deed terms – Reference trust deed directly and note contract provides additional enforceable conditions trustees most consider when exercising discretionary judgement in identified areas.

Granting amendment authority – Outline procedures for amending contract over time to retain relevance. Amendment processes should balance settlor protection for initial trust purpose with flexibility to modify approaches over extended durations.

Addressing governing law – Establish law that will govern contract interpretation and enforcement to ensure consistency in application.

Analyzing trustee and beneficiary rights – Assess standing of all parties impacted by contract across areas like access to terms, enforcement capacity, and consent processes.

Reviewing contract periodically – Build in expectations for trustees to revisit guidance periodically to validate consistency with current trust administration context or determine if amendments are appropriate.

Taken together, strong drafting principles ensure contracts optimized to deliver administration guidance across projected trust duration without undermining trust structure or trustee fiduciary duties. Ongoing review and refinement is encouraged as use of trust contracts continues evolving in jurisdictions globally.

CONCLUSION

Trust management contracts represent an important evolution in trust law enabling supplementary binding guidance customized by settlors to facilitate administration over time as circumstances evolve. When thoughtfully crafted, trust contracts can provide trustees legally enforceable direction on exercising discretion related to investments, distributions, succession planning and other issues that may emerge over extended trust lifetimes. Trust contracts uphold integrity of core trust structure while introducing targeted flexibility where most useful.

Looking ahead, continued adoption of clear legal frameworks for validating and enforcing trust contracts across Common Law jurisdictions globally remains critical for wider adoption. As uptake grows, analysis of optimal contract scope and provisions is likely to continue unfolding. But jurisdictions where trust contracts have gained early legal grounding provide models highlighting significant value potential from supplemental trust contracts alongside declarations for advisors and policymakers continuing to shape trust law modernization pathways. With enabling legislation now enacted across multiple Common Law countries and states, the stage appears set for trust contracts to potentially transition over the next decade from an obscure novelty to a broadly embraced enhancement strengthening trust functionality.

REFERENCES

1. Hayton, D. (2015). Towards a better law for trust management contracts. *King's Law Journal*, 26(3), 453-456. <https://doi.org/10.1080/09615768.2015.1126064>
2. Rothschild, N. P. (2009). Asset protection and dynasty trusts. *American College of Trust and Estate Counsel (ACTEC) Journal*, 34(2), 154–178.
3. Schaefer, J. K., & Schaefer, P. V. (2013). Contracting in trusts. *Probate & Property*, 27(4). Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/real_property_trust_estate/publications/probate-property-magazine/
4. Swartz, N. D. (2020). Trust and Contract: The Variable Fiduciary Duties Associated with Trust Management Contracts and the Needed Implementation of Uniform Legislation. *Arkansas Law Review*, 73(2), 523–547.
5. Criddle, E. R., & Fox, M. L. (2013). Reform of the Trust in the Twenty-First Century an Opportunity to Codify the Uniform Trust Code. *Ohio Northern University Law Review*, 39(4), 931–962.
6. Martin, P. W. (2020) Trust Management Contract: A (Nearly) Perfect Solution, *Business Law Today*. Retrieved from <https://businesslawtoday.org/>
7. Hayton, D. J., Matthews, P., & Mitchell, C. (2013). Underhill and Hayton law relating to trusts and trustees (18th ed.). LexisNexis.

8. Horton, T.G. (2014). The trust governance contract. *Quinnipiac Probate Law Journal*, 27(2014), 159–89.
9. Swartz, N. D. (2020). Trust and Contract: The Variable Fiduciary Duties Associated with Trust Management Contracts and the Needed Implementation of Uniform Legislation. *Arkansas Law Review*, 73(2), 523–547.
10. Horton, T.G. (2015). The trust management contract. *Quinnipiac Probate Law Journal*, 28(2015), 220–37.
11. [Matthews, P. (2006). The trust management contract: a fig leaf or good value?. Paper presented at The Society of Trust and Estate Practitioners 11th International Conference, Jersey.
12. Martin, J. (2015). Concise Court judgment clarifies Jersey’s approach to Trust Management Companies. *Ogier*. Retrieved from <https://www.ogier.com>
13. Fox, M. L., & Criddle, E. R. (2013). The power of the beneficiary: Total discretion trusts revisited. *ACTEC Law Journal*, 38(3), 333–352.
14. Horton, T.G. (2015). The Uniform Trust Code and the problem of general and specific intent trusts creating default and mandatory trust law rules. *Michigan State Law Review*, 2015(1), 107–155.
15. Swartz, N. D. (2020). Trust and Contract: The Variable Fiduciary Duties Associated with Trust Management Contracts and the Needed Implementation of Uniform Legislation. *Arkansas Law Review*, 73(2), 523–547.
16. Goodwin, E. L. (2002). Modernizing the Trust in the Recognition of the Emergence of the Asset Management Industry. *Boston University Law Review*, 82(3), 671–739.
17. Hubbard, M. (2020). The trust management contract–The ‘non-delegation’ misconception. *Trusts & Trustees*, 26(9), 893-903. <https://doi.org/10.1093/tandt/ttaa080>
18. Fox, M. L., & Criddle, E. R. (2013). The power of the beneficiary: Total discretion trusts revisited. *ACTEC Law Journal*, 38(3), 333–352.
19. Walker, J. L. (2018). Contracting in trust law: Examining and addressing trustee performance. *Loyola Consumer Law Review*, 31(1), 96–154.
20. Halpin, A. (2021). Trust Management Contracts: The Beneficiaries’ Perspective. *ACTEC Law Journal*, 47(1), 77–101.
21. Hubbard, M. (2020). The trust management contract–The ‘non-delegation’ misconception. *Trusts & Trustees*, 26(9), 893-903. <https://doi.org/10.1093/tandt/ttaa080>
22. Martin, P. W. (2015). Preparing trust management contracts–process and drafting. *STEP Journal*. Retrieved from <https://www.step.org/>

QIYOSIY DINSHUNOSLIK SOHASINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Pardayev Abdurahim Chori o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

stajyor-tadqiqotchisi

e-mail: choriyevich94@mail.ru

tel: 97 140 06 00

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dinshunoslik sohasining vujudga kelishi, qadimda dinshunoslik sohasiga oid yozilgan asarlar keltirilgan. G'arb va sharq olimlarining qiyosiy dinshunoslik sohasi rivojlanishi uchun qo'shgan hissalarini haqida yozilgan. Ayniqsa musulmon olimlaridan Abu Rayhon Beruniy asarlari musulmon qiyosiy dinshunoslik sohasiga tamal toshi bo'lib xizmat qilganligini bilib olishimiz mumkin. XI-XII asrlar musulmon dunyosida dinlar tarixi, turli ta'limotlar, e'tiqodlarni o'rganish borasida bir qator asarlar yozilib, musulmon qiyosiy dinshunosligi sohasi alohida ilm sifatida shakllangan. Ushbu davrda yozilgan asarlarning avvalgi davrda yozilgan kitoblardan asosiy farqi, ularda raddiya va tanqid kam nisbatni tashkil etgan. Dinlar haqidagi xabarlar asosan ensiklopedik shaklda yoritilgan. Bu vaqtda Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Abu Muhammad Ali ibn Hazm Andalusiy (994-1064), Abul Maoliy Muhammad ibn Ubaydulloh (vaf. 1092) va Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniy (1076-1153) kabi olimlar dinlar tarixi, aqidalari, marosimlari to'g'risida asarlar yozib qoldirdilar. Musulmon olimlarining qiyosiy dinshunoslikka oid asarlarida obyektivlik va xolislik asosiy o'rinda turgan. Har bir din, e'tiqod to'g'risida fikr yuritilganda, ularni kamsitish, ta'limotlarini past sanash va raddiya berish kabi holatlar deyarli uchramaydi.

Kalit so'zlar: *din, dinlar tarixi, qadimgi dinlar, diniy marosim, ibodat, dinshunos tadqiqotchilar, maqolat, radd, radiya, tarojim, manoqib, tabaqot, tazkira.*

KIRISH

Dinlar borasidagi ilk qarashlar Qadimgi Yunoniston va Rim tarixchilarining asarlarida uchraydi. Jumladan qadimgi yunon tarixchisi Gerodotning (mil. avv. V asr) "Tarix" asarida qadimgi xalqlarning dinlari va e'tiqodlari yoritilgan. Shuningdek, Tatsit Korneliy (50-120) kabi qadimgi Rim tarixchilarining asarlarida qadimgi rimliklar, yunonlar, yahudiylar, german qabilalarining e'tiqodlari yoritilgan.

Antik davrda yozilgan kitoblardagi dinlarga oid qarashlar o'rta asrlar

Yevropasida xristianlik dini qaror topgunga qadar asosiy ma'lumotlar sifatida qabul qilingan. VI asrda xristianlik Vizantiyada davlat dini deb e'lon qilinganidan so'ng, dunyodagi dinlar tarixi xristianlik nuqtai nazaridan o'rganila boshlangan. Ammo, yevropalik dastlabki "dinshunos tadqiqotchilar" nasroniylarning xristianlikdan boshqa dinlarga bo'lgan qiziqishlarini va o'zga dinni qabul qilishlarini oldini olish uchun noxristian dinlarga salbiy munosabat bildirganlar.

Musulmonlarning ham turli dinlar aqidalarini o'rganishlari uzoq o'tmishga ega. Dastlab, VII-VIII asrlarda turli firqalar o'rtasidagi munozaralarni o'z ichiga olgan "maqolot"lar yozilgan. "Maqolot"larda ba'zi firqalar, islomdan boshqa e'tiqodlarning qarashlari islom aqidasi bilan qiyoslangan va ular qattiq tanqid qilingan"²⁴. Dastlabki "maqolot" turidagi asarlar asosan shialik e'tiqodidagi insonlar tomonidan yozilgan va ular "ashob al-maqolot" deb nomlangan. Biroq, vaqt o'tishi bilan sunniy olimlar ham "maqolot" janrida asarlar yozishgan. Shunday asarlardan eng mashhurlari Abu Mansur Moturidiyning "Maqolot" va Abul Hasan Ash'ariyning "Maqolot al-islomiyin va ixtilaf al-musolliyn" nomli asarlari hisoblanadi.

Fors tarixchisi Abdulloh ibn Muqaffa (724-759) qadimgi hind, fors dinlari va asotirlarini ilk marta arab tiliga tarjima qilgan. Bu tarjimalar natijasida musulmonlar islomdan boshqa dinlarning tarixi, ta'limotlari va qissalari to'g'risida xabardor bo'lishgan. Ibn Muqaffa tomonidan tarjima qilingan asarlardan yana biri mazdakiylik asoschisi Mazdakning hayotiga bag'ishlangan, pahlaviy tilida yozilgan "Mazdaknoma" kitobi bo'lib, bu tarjima bugungi kunga qadar yetib kelmagan²⁵. Shuningdek, olim hindlarning "Kalila va Dimna" eposini ham arab tiliga tarjima qilgan. O'zbek olimasi Suyima G'aniyevaning fikricha, Ibn Muqoffaning ushbu tarjimasi hindlar eposining lotin, slavyan, ivrit, fransuz, italyan va nemis tiliga qilingan tarjimalarida asos bo'lib hizmat qilgan²⁶.

Arab tarixchisi Hishom ibn Kalbiy (737-819)ning "Kitob al-asnom" (Butlar kitobi) asarida johiliyat davri arablarining butlari va marosimlari tasvirlangan. Kitobda johiliyat davrida arablar e'tiqod qilgan dinlar qattiq tanqid qilingan. Britaniyalik islomshunos olim Gerald Houtingning fikricha, islomdagi shirk (Allohga sherik nisbat berish) gunohi bilan "johiliyat arablarining butparastligi"ni birlashtirishda "Kitob al-asnom" muhim o'rin tutgan²⁷.

IX-X asrlarda ham musulmon olimlar tomonidan dinlarni qiyosiy o'rganishga oid ko'plab asarlar yozilgan. Ammo, bu asarlarning aksariyati hozirgi davrga qadar

²⁴ Guy Mannot. *Islam at religions*. – Paris: "Maisonneuve et Larose", 1986. – P. 29-30.

²⁵ Edward G. Browne. *A Literary History of Persia. From the Earliest Times until Firdawsi*. – London: T. F. Unwin, – P. 169.

²⁶ Kalila va Dimna / tarj. Suyima G'anieva. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – B. 2.

²⁷ Gerald R. Hawting. *The idea of idolatry and the emergence of Islam: from polemic to history*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 68, 88-95.

yetib kelmagan. Muhammad ibn Huzaylning (vaf. 840) “Kitab al-majus va-sanaviya” (Majusiylik va sanaviylik kitobi), Abul Abbos Saraxsiyning (vaf. 899) “Risola fi vasf mazohib as-sobiin” (Sobiyylik firqalari sifatleri to‘g‘risida risola), Abu Zayd Balxiyning (vaf. 934) “Kitab sharo‘i al-adyon” (Dinlar shariati kitobi), Ibn Nadimning (vaf. 995) “Kitab al-muqaddas ‘inda al-muslimin va-l-yahud va-l-masihiyin” (Musulmonlar, yahudiylar va nasroniylar nazdida muqaddas kitob), “al-Asotir va-l-hikoyat va-s-sihr” (Afsonalar, hikoyalar va sehr), “Maqolot an g‘oyri muvahhidin amsoli al-hindus va-l-buziin va-s-siniin va-l-almaniin” (Hindlar, buddaviylar, xitoyliklar va olmonlar kabi tavhidda bo‘lmaganlar to‘g‘risida maqolalar), Musabbihiyning (vaf. 1029) “Dark al-bug‘yat fi vasf ad-diyonot va-l-ibodot” (Dinlar va e‘tiqodlar tavsifida maqsad me‘yori) nomli kitoblari yo‘qolgan yoki boshqa sabablar bilan bugungacha yetib kelmagan. Bu asarlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar “tarojim”, “manoqib”, “tabaqot” va “tazkira” manbalari orqali yetib kelgan.

Shuningdek, shialikka mansub olimlardan Hasan ibn Muso Navbaxtiyning (vaf. 910) “al-Oro va-d-diyonat” (Fikrlar va dinlar) kitobi ham dinlar tarixiga oid muhim asarlardan hisoblangan. Afsuski, bu asar ham yetib kelmagan. Olimning zamondoshlaridan bo‘lgan Ahmad ibn Ali Najoshiy “Rijol an-Najoshiy” (Najoshiyning hadis roviylari) asarida Navbaxtiyning ko‘p kitoblari borligi, ular orasida “Fikrlar va dinlar” kitobi ajralib turishi, uni ustoz Abu Abdulloh qo‘lida o‘qib chiqqanini ta‘kidlagan²⁸.

“Arab Gerodoti” nomini olgan tarixchi Abul Hasan Ali Mas‘udiyning (vaf. 957) “Muruj az-zahab va ma‘odin al-javohir” (Oltin yaylovlar va javohirlar koni), “Tarix fi axbor al-umam min al-arab va-l-ajam” (Arab va ajam xalqlaridan xabarlar tarixi), “Kitob al-maqolot” (Maqolalar kitobi), “Kitob axbor az-zamon va ajoyib al-buldon” (Zamon xabarleri va mamlakatlar ajoyibotlari haqida kitob) asarlarida slavyanlar, yunonlar, rimliklar va arablarning e‘tiqodlari yoritilgan bo‘lib²⁹, afsuski, bu asarlar ham turli sabablarga ko‘ra, bugungacha yetib kelmagan. 932-yilda Misr yahudiylaridan bo‘lgan Said Fayumiy Tavrot va Talmudni arab tiliga tarjima qilgan³⁰. Tohir Maqdisiyning (vaf. 966) “al-Bad va-t-tarix” (Ibtido va tarix) nomli 6 juzdan iborat kitobi insoniyat tarixiga bag‘ishlangan bo‘lib, asarda qadimgi xitoy, hind, turk, fors dinlari, shuningdek, yahudiylik, nasroniylik va sobiyylik to‘g‘risida qimmatli ma‘lumotlar berilgan³¹.

XI-XII asrlar musulmon dunyosida dinlar tarixi, turli ta‘limotlar, e‘tiqodlarni

²⁸ Ahmad ibn Ali Najoshiy. Rijol an-Najoshiy. – Qohira: Muassasa an-nashr al-islamiy, 2013. – B. 63.

²⁹ Qarang: Ibn Nadim. Fihrist. – Bayrut: Dor al-ma‘rifa, 2013. – B. 219-220.

³⁰ Toha Hoshimiy. Tarix al-adyon va falsafatiha. – Bayrut: Dor al-maktaba va-l-haya, 1963. – B. 23-24.

³¹ Tohir Maqdisiy. Al-Ba‘d va-t-tarix. – Bayrut: Maktaba as-saqofa va-d-diniyya, 1976. – J. I. – 218 b.

o'rganish borasida bir qator asarlar yozilib, musulmon qiyosiy dinshunosligi sohasi alohida ilm sifatida shakllangan. Ushbu davrda yozilgan asarlarning avvalgi davrda yozilgan kitoblardan asosiy farqi, ularda raddiya va tanqid kam nisbatni tashkil etgan. Dinlar haqidagi xabarlar asosan ensiklopedik shaklda yoritilgan. Bu vaqtda Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Abu Muhammad Ali ibn Hazm Andalusiy (994-1064), Abul Maoliy Muhammad ibn Ubaydulloh (vaf. 1092) va Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniy (1076-1153) kabi olimlar dinlar tarixi, aqidalari, marosimlari to'g'risida asarlar yozib qoldirdilar.

Sharqda qiyosiy dinshunoslik asoschisi sifatida e'tirof etiladigan Abu Rayhon Beruniyning "al-Osor al-boqiya an al-qurun al-holiya" (Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar), "Hindiston" nomi bilan mashhur "Kitab fi tahqiq ma li-l-hind min maqulatin, maqbulatin fi-l-aql av marzulatin" (Hindlarning aqlga sig'adigan va sig'maydigan ta'limotlarini aniqlash kitobi), "Qonuni Mas'udiy" va "at-Tafhim li availi sinaat at-tanjim" (Munajjimlik san'atidan boshlang'ich tushunchalar) nomli asarlarida dinlar tarixi, asoschilari, marosimlari, e'tiqodlari, bayramlari, ulardagi firqalar shuningdek, qadimgi xalqlarning taqvimlari batafsil yoritilgan. Olimning birinchi asari "al-Osor al-boqiya an al-qurun al-holiya" 1000-yilda Kaspiy dengizining janubiy-sharqidagi Jurjon va Tobaristonda hukmronlik qilgan Ziyoriylar sulolasidan bo'lgan Qobus ibn Vashmgirga³² (978-981, 998-1012) atab yozilgan. Ziyoriylar 928-1042-yillar oralig'ida mintaqada hukmronlik qilganlar.

Alloma ushbu asarida o'z davrigacha ma'lum bo'lgan, turli xalqlarning taqvimlarini to'plagan. Bu taqvimlarning paydo bo'lish sabablari, turli taqvimlarning oy va sanalaridagi farqlar, bayram, marosim, ibodat o'tkaziladigan kunlarni aniqlash kabi masalalar asarning asosini tashkil etadi. Kitobning muqaddimasida insonlarning yaratilishi, to'fon, islomgacha bo'lgan arab dunyosi tarixi va Xorazm to'g'risida bayon qilingan. Shu bilan birga, asarning katta qismi O'rta Osiyo nasroniylarining tarixi, diniy urf-odatlari va an'analariga bag'ishlangan. Bundan tashqari, "al-Osor al-boqiya"da yahudiylarning taqvimlari, Iso payg'ambar tomonidan bashorat berilgan "xaloskor" (Messiya), Paraklit (Furoqlit), Zulqarnayn, Ya'juj va Ma'juj, soxta payg'ambarlar hamda turli mintaqalarda yashovchi insonlarning e'tiqodlari borasida ham xabarlar kelgan. Ammo, alloma asarda dinlar tasnifiga oid biror qarashni ilgari surmagan.

Abu Rayhon Beruniy "al-Osor al-boqiya"ning yozilish maqsadini, "Olimlardan biri mendan xalqlar tarixi, ular amal qiladigan taqvimlarning boshlanishi, oylar va

³² Abul Hasan Shamsu-l-ma'oliy Qobus ibn Vashmgir ibn Ziyor ibn Jiliy (vaf. 1012). Ziyoriylarning to'rtinchi hukmdori. Abu Rayxon Beruniyga homiylik qilgan. 1012 yilda vafot etgandan so'ng, uning o'g'li Manuchehr ibn Qobus davrida ziyoriylar g'aznaviylarga tobe bo'lishgan. Qarang: Abu Rayhon Beruniy. *Osor al-boqiya an al-qurun al-holiya*. – Leypsig: F.A. Brockhaus, 1878. – B. 4 (Bundan keyin: Beruniy. *Al-Osor al-boqiya*); Ibn Xallikon. *Vafayot al-a'yon*. – Bayrut: Dor as-sodr, 2007. – J. 4. – B. 79-81.

yillardagi qarama-qarshiliklar, bularning sabablari, xalqlarning mashhur bayramlari, maxsus belgilangan kunlar, millatlarning baʼzisi amal qilib, baʼzilari amal qilmaydigan marosimlari haqida soʻradi. Men imkon boricha ularni juda ravshan bayon etib, oʻqiguvchi fahmlaydigan, turli kitoblarni topib, bu kitoblarga nisbatan tushunmovchilik qolmaydigan bir asar yozishga daʼvat etdi”³³, deb bayon qilgan.

Abu Rayhon Beruniy bu asarni yozishda qadimgi xalqlar, ularning eʼtiqodlari, marosimlari, yil hisoblari haqidagi rivoyatlar chalkashib ketganini hamda yolgʻon va asossiz maʼlumotlar koʻp ekanini taʼkidlagan. Bu asossiz maʼlumotlarni qabul etmaslik uchun olim dinlarga oid rivoyatlarning oʻz davriga eng yaqin va mashhurini, soʻngra yaqinroq hamda mashhurrogʻini ketma-ket oʻrganish, rivoyatlarni har bir dinning mashhur siymolaridan qabul qilish, tuzatish mumkin boʻlganini tuzatish, boshqalarini oʻz xolicha qoldirish zarurligini taʼkidlagan. Olimning asarni yozishda qoʻllagan xolislik uslubi keyingi davr dinshunos olimlaridan Abdulkarim Shahrisoniyga oʻzining ijobiy taʼsirini oʻtkazgan.

“Al-Osor al-boqiya”ni yozishda Abu Rayhon Beruniy foydalangan manbalariga tanqidiy yondashgan. Olim foydalangan manbalarning aksariyati bugungi kunga qadar yetib kelmagan. Bu haqda 1957-yilda Mixail Aleksandrovich Salye tomonidan asarning rus tiliga qilingan tarjimasi kirish qismida keltirilgan sovet tarixchi-arxeologi Sergey Pavlovich Tolstovning fikriga koʻra, Abu Rayhon Beruniyning manbalardagi maʼlumotlarni qabul qilishdagi haqqoniyliги koʻplab tarixiy kitoblarning yoʻqolib ketganiga sabab boʻlgan³⁴.

“Al-Osor al-boqiya”ning ilk arabcha zamonaviy-tanqidiy nashri 1878-yilda nemis sharqshunos olimi Eduard Zaxau tomonidan “Chronologie orientalischer Völker von Albērūni” (Beruniydan sharq xalqlarining xronologiyasi) nomi bilan amalga oshirilgan. E.Zaxau shu asarni “The Chronology of Ancient Nations” (Qadimgi xalqlar xronologiyasi) nomi bilan 1879-yilda ingliz tiliga ham tarjima qilgan. Asar dunyoning koʻp tillariga, jumladan, 1903-yilda fransuz va fors tiliga, 1957-yilda rus tiliga tarjima qilingan. Oʻzbek tilidagi tarjima esa 1968-yilda Abdufattoh Rasulov tomonidan amalga oshirilgan. Oʻzbek tilidagi tarjima tahririga muhtoj boʻlib, kirish qismida sovet mafkurasi yaqqol sezilib turadi. Xususan, tarjimon Abu Rayhon Beruniyni biror-bir dinni boshqasidan ustuvor koʻrmagan inson sifatida koʻrsatishga harakat qilgan.

Allomaning dinlar tarixiga, xususan hind eʼtiqodlari va taʼlimotlariga bagʻishlangan ikkinchi kitobi “Kitab fi tahqiq ma li-l-hind min maqulatin, maqbulatin fi-l-aql av marzulatin” boʻlib, qisqa qilib “Hindiston” deb ataladi. Asar taxminan

³³ Beruniy. Al-Osor al-boqiya. – B. 4.

³⁴ Qarang: Бируни. Избранные произведения. Т. 1. Памятники минувших поколений // перевод и примечания М.А.Салье – Ташкент: ФАН УзССР, 1957. – С. 15.

1017-1030 yillar oralig'ida yozilgan. Arabshunos olim V.Rozen, Beruniyning "Hindiston" asari qadimgi va o'rta asr G'arb va Sharq adabiyotida misli ko'rilmagan yodgorlik³⁵ deb, asarga yuksak baho bergan.

XI asrni "Beruniy asri" deb atagan Jorj Sarton bu asar haqida: "U "Hindiston" asarini 1030-yilda G'aznada yozib tugatdi. Asar brahmaniy Hindistonining tavsifi va aholisining turmush sharoitini o'rganishga bag'ishlangan. Beruniy hind falsafasiga, ayniqsa Bhagavat-gitaga maftun edi. U sanskrit tilidagi juda ko'p kitoblarni, musulmonlar hindlar to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lishlari uchun arabchaga tarjima qilgan", - degan fikrni bildirgan³⁶.

Abu Rayhon Beruniy Hindiston haqida gapirar ekan, hindlarga xos bo'lgan har bir narsalarni bayon qilishda juda ehtiyotkorona munosabatda bo'lgan. O'zi duch kelgan masalalarga aqliy yondashgan. Hindlar uchun tabiiy, boshqalar uchun g'ayri tabiiy bo'lgan narsalarga ob'yektiv munosabat bildirib, ularni hind millatining urf-odatlaridan kelib chiqqan holda sharhlagan. "Bu kitob – deydi, muallif, – bahslashish va tortishish kitobi emas. Xusumatchilarning xujjatlarini keltirmayman, haqdan og'ishganlarga qarshilik bildirmayman. Bu faqatgina bayon qilish kitobi xolos. Shuning uchun, men bu kitobda hindlarning so'zlarini o'z xolicha yozaman"³⁷.

"Hindiston" jami sakson bobdan iborat bo'lib, o'ndan ortiq bobi hindlarning Xudo, ko'rinadigan va ko'rinmaydigan olam, ruh-tana munosabatlari, ruhning ko'chib yurishi (reinkarnatsiya-tanosux), jannat va do'zax, najotga erishish (nirvana), tabaqalanish tizimi (kasta), muqaddas matnlar (vedalar), butlar, qurbonlik marosimlari, diniy bayramlari to'g'risida ma'lumotlarni o'z ichiga olgan.

Alloma hind xalqining kasta (varna) tizimi ularning diniy e'tiqodlariga ham ta'sir qilganini keltirgan. Asarda keltirilishicha, hindlarning yuqori tabaqasi bilan avom xalqning e'tiqodi bir-biridan farq qiladi. Yuqori tabaqa aqliy narsalar ustida mushohada yuritsa, avom xalq tabiati ko'targan narsalarni qabul qilish bilan cheklanadi. Asl-mohiyatni tekshirib o'tirmaydi, aql yuritmaydi. Shuningdek ular tanosuxga butkul ishonadilar³⁸.

Shuningdek, Abu Rayhon Beruniy tomonidan hindlarning ikki kitobi – olamning boshlanishi va mavjudotning tavsifi to'g'risida "Sankhya" va jonni badandan qutqarish – nirvana to'g'risidagi "Patanjali" kabi muqaddas kitoblar hind tilidan arab tiliga tarjima qilingan. Bu ikki kitobda hind dinlarining hukmlari keltirilmagan bo'lib,

³⁵ В.Р. Розен. «Записки Восточного Отд. Имп. Русского Археологического Общества». Т. 11. – СПб: Типография Императорской Академии Наук, 1886. – С. 147.

³⁶ George Sarton. Introduction to the history of science. – Baltimore: Pub. for the Carnegie Institution of Washington, 1962. – P. 707.

³⁷ Beruniy. Kitab fi tahqiq ma li-l-hind min maqulatin, maqbulatin fi-l-aql av marzulin. – Bayrut: Alim al-kutub, 1983. B. 15-16. (Bundan keyingi o'rinlarda: Beruniy. Hindiston)

³⁸ Beruniy. Hindiston. – B. 27.

faqatgina ularning e'tiqodlari bayon qilingan. Allomaning "Hindiston"i esa hindlarning hukm va e'tiqodlarini bayon qilishda yuqoridagi ikki kitobning o'rnini to'ldirgan va hindlar to'g'risidagi barcha savollarga to'liq javob bergan.

"Hindiston" 1884-yilda E.Zaxau tomonidan nemis tiliga, 1888-yilda ingliz tiliga tarjima qilingan. 1958-yilda Haydarobodda, 1983-yilda Bayrutda zamonaviy tanqidiy matni nashr etilgan. Asarning o'zbekcha tarjimasi A.Rasulov, Yu.Hakimjonov va G'.Jalolovlar tomonidan 1965-yilda amalga oshirilgan.

Olimning yana bir asari "Qonuni Mas'udiy" bo'lib, 1030-yilda g'aznaviylar sultoni Mas'ud (1030-1040)ga atab yozilgan. Unda asosan astronomiya, astrologiya, geodeziya, metereologiya, geografiyaga oid ilmlar jamlangan. Bu asar jami 11 bo'lim, 135 bobdan iborat. Shu bilan birga, asarda yahudiylar, nasroniylar, majusiylar va hindlar yashaydigan shaharlar, ularning bayram kunlari, diniy marosimlari to'g'risida ham xabarlar mavjud.

Abu Rayhon Beruniyning 1029-yilda yozilgan "at-Tafhim liavaili sinaat at-tanjim" (Munajjimlik san'atidan boshlang'ich tushunchalar) kitobi astrologiyaga oid bo'lishiga qaramay, unda xristianlik marosimlari ham zikr qilingan. Alloma asarda "nasroniy" so'zini Iso payg'ambarning Baytul Maqdis yaqinidagi Nosiro degan qishloqda dunyoda kelgani bilan bog'lagan. "Unga odamlar doim nosiralik Iso deb murojaat qilishgan. Ushbu nisbat tufayli uning xalqi nasroniy nomi bilan mashhur"³⁹, - deydi, olim. Olimning keyingi ikki asari bugungi kunda asosan astronomiya va astrologiya fanlaridan olib borilayotgan tadqiqotlarning asosiy manbasi bo'lib kelmoqda.

Dinlarni qiyosiy o'rganishning tamal toshini musulmon sharqida Beruniy qo'ygan bo'lsa, uning g'arbida, ya'ni Andalusiyada bu ilmga Ibn Hazm Andalusiy asos solgan. Ibn Hazmning to'liq ismi Abu Muhammad Ali ibn Ahmad ibn Said ibn Hazm ibn G'olib ibn Solih ibn Xalaf ibn Ma'dan ibn Sufyon ibn Yazid Andalusiy Qurtubiy⁴⁰ bo'lib, 994-yilda Pireney yarimoroli, Andalusiya viloyati sharqida joylashgan Qurtuba (hoz. Kordova) shahrida tavallud topgan.

Ibn Hazmning mazhabi borasida turli fikrlar mavjud. Masalan, Shamsiddin Zahabiy "Siyar a'lam an-nubalo"da olimni dastlab molikiy, so'ng shofe'iy mazhabida bo'lganini va keyinchalik zohiriy⁴¹ mazhabini qabul qilganini keltirgan⁴². Misrlik taniqli dinshunos olim Muhammad Abu Zahro esa, allomaning mujtahid bo'lganini,

³⁹ Beruniy. At-Tafhim liavaili sinaat at-tanjim. – London: Luzac&CO, 1934. – B. 179.

⁴⁰ Ibn Xallikon: Vafayot al-a'yon.– Bayrut: Dor as-sodr, 2007. – J. 3. – B. 325-330; Muhammad Abu Zahro. Ibn Hazm: hayatuhu, asruhu, arohu va fiqhuhu. – Qohira: Dor al-fikr al-arabiy, 1978. – B. 21.

⁴¹ Zohiriya mazhabi dastlab fors millatiga mansub faqih Dovud ibn Ali Zohiriy tomonidan shakllantirilgan bo'lib, keyinchalik Ibn Hazm Andalusiy tomonidan rivojlantirilgan. Zohiriya mazhabi aqidada ham, fiqhda ham alohida mazhab deb qaraladi.

⁴² Shamsiddin Zahabiy. Siyaru a'lam an-nubalo.– Bayrut: Muassasa ar-risala, 1996. –J. 18. – B. 186.

shuning uchun unga bir mazhabni tayin qilish mumkin emasligini ta'kidlagan⁴³.

Olim yozgan asarlar hozirgi kunga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U ilm-fanning o'ndan ziyod sohalarida kitoblar yozgan. 26 yoshigacha barcha islomiy ilmlarni o'rganib chiqqan va islomdan boshqa dinlar: yahudiylik, xristianlik, shuningdek, zardushtiylik, moniylik, mazdakiylik, hinduiylik, buddaviylik kabi e'tiqodlar tarixini o'rgangan. Natijada, 1020-1040-yillar oralig'ida dinshunoslikka oid yagona va mashhur asari "al-Fisol fi-l-milal va-l-ahvai va-n-nihal"ni yozgan. Asarda Quyosh va Oyga sig'inuvchilar, hind diniy-falsafiy ta'limotlari, but-sanamlarga ibodat qiluvchilarning aqidalari, yahudiylik, xristianlik, islom dinlaridagi va majusiylikdagi firqalarning ta'limotlari mavzulashtirilgan holda, qiyosiy o'rganilgan⁴⁴. Abu Rayhon Beruniyning uslubidan farqli ravishda, Ibn Hazm o'zi yashagan mintaqa (Andalus, Ispaniya)da islomga qarshi boshqa din vakillari tomonidan olib borilgan tashviqotlar sababli raddiya uslubidan ko'p foydalangan.

Ibn Hazm "al-Fisol"ning yozilishi to'g'risida shunday degan: "Insonlarning o'z dinlarida firqalarga bo'linib ketishi haqida juda ko'plab maqola, risola va kitoblar yozilgan. Ba'zilar bir necha o'n jild va undan ham ko'p kitoblar yozib, dinlar haqida ko'p so'z yuritishgan, ko'plab ma'lumotlarni keltirganlar. Lekin ularda xolis fikrlar kam bo'lib, juda ko'p xatolarga yo'l qo'yilgan. Shuningdek, bu kitoblarning aksariyati aqlga tayanmagan holda holda yozilgan. Ba'zilar esa, bu borada qisqa va muxtasar ma'lumotlar bilan cheklangan. Men ushbu asarimda islomdagi firqa va yo'nalishlar haqida ma'lumot berish bilan birga, yahudiylik va xristianlik ta'limotlari, muqaddas manbalari, ulardagi firqa va yo'nalishlar, shuningdek, yunon falsafasi, qadimgi dinlar, otashparastlik, quyosh va yulduzlarga sig'inish, zardushtiylik, hinduiylik, buddaviylik, konfutsiylik haqida ham ma'lumotlar berib o'tdim"⁴⁵.

"Al-Fisol" asari besh juzdan iborat bo'lib, ular quyidagilar:

Birinchi juzda qisqa muqaddimadan so'ng muallif islomdagi firqalarning yo'lboshchilari haqida ma'lumot bergan. So'ngra, yunon faylasuflari, ularning falsafiy qarashlarini keltirib, ularning islom aqidasiiga zid so'zlariga ilmiy raddiyalar bergan. Bundan keyin, yahudiy va xristianlar, ushbu dinlardagi firqalar soni, ularning aqidaviy ixtiloflari, shuningdek, Tavrot va Injil haqida bahs yuritgan. Birinchi juz tanosux mavzusini islomga ko'ra sharhlab, ruh haqiqatini batafsil yoritish bilan tamomlangan.

Ikkinchi juzda to'rt Kanonik (Muqaddas) Injil, islomdagi ilk ixtiloflar to'g'risidagi hadislar bayoni, tavhid, qazo va qadar, ilohiy sifatlar haqida so'z

⁴³ Muhammad Abu Zahro. Ibn Hazm: hayatuhu, asruhu, arouhu va fiqhu. – Qohira: Dor al-fikr al-arabiy, 1978. – B. 147.

⁴⁴ Encyclopaedia Britannica article on Ibn Hazm // <http://www.muslimphilosophy.com/hazm/ibnhazm.html>

⁴⁵ Ibn Hazm. al-Fisol fi-l-milal va-l-ahvai va-n-nihal. – Bayrut: Dor al-jiyil, 1996. – J. I. – B. 35. (Bundan keying o'rinlarda: Ibn Hazm. Al-Fisol)

yuritilgan. Ibn Hazm Injil yoki Tavrot haqida fikr yuritganda aqliy qonun qoidalar va ochiq-oydin asoslarga suyangan. Olim ilohiy kitoblardan matnlar keltirib, ularni batafsil izohlagan.

Uchinchi juzda Qur'oni karim va uning mo'jizalari, hidoyat, tavfiq, Allohning bandalar fe'llarini yaratishi, iymon va kufr, toat va ma'siyat, va'da va ta'qib haqida so'z yuritilgan.

To'rtinchi juzda nabiy va rasullar, farishtalar, shafolat, mezon, qiyomat kuni, shu bilan birga, shialik, mo'taziliylik, murjiiylik va xorijiylik kabi oqimlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Beshinchi juzda esa, muallif sehr, mo'jizalar, metafizika, ayollarning payg'ambarligi masalasi, baqo va fano masalalari, yulduzlar ilmi, harakat va sukunat, jism va ruh haqida so'z yuritgan.

Montgomeri Uott kabi britaniyalik sharqshunos olimlar fikriga ko'ra, "al-Fisol" obyektiv asar emas, sababi unda dinlar va e'tiqodlarga nisbatan raddiyalar juda ko'p. Isroillik tadqiqotchi Izrail Fridlender esa "al-Fisol"ning xolisligini e'tirof etgan⁴⁶.

Ibn Hazmning ushbu asari bu soha bo'yicha yozilgan asarlardan mavzuni bayon etishda muallifning tanqidiy yondashganligi va dinlar ta'limotlarini batafsil keltirib o'tganligi bilan o'z ahamiyatiga ega. G'arb dinshunos olimlari Abu Rayhon Beruniy va Ibn Hazmni qiyosiy dinshunoslik fanining asoschilari sifatida e'tirof etganlar⁴⁷. Har ikki olimning dinlarni o'rganish bo'yicha olib borgan izlanish va uslublarida o'zaro hamohanglik ham, qarama-qarshilik ham mavjud. O'xshash jihati shundan iboratki, har ikki alloma dinlar tarixini va ta'limotlarini yoritishda asl manbalarga murojaat qilgan. Farqli tomoni shundaki, Abu Rayhon Beruniy asarlarida boshqa e'tiqodlarga raddiya berish holati umuman uchramaydi, Ibn Hazm esa mutakallim sifatida islomdan boshqa e'tiqodlarga qattiq raddiyalar bergan. Umuman olganda, ikki ulug' allomaning qoldirgan asarlari asrlar o'tsa-da o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Bu davrda dinlar tarixiga oid asar yozgan olimlardan yana biri eronlik Abul Maoliy Muhammad ibn Ubaydulloh hisoblanadi. Abul Maoliyning "Bayon al-adyon" asari fors tilida yozilgan. Asar muallif hayotining so'nggi yillarida, 1092-yilda Xurosonda yozilgan. Kitobning hajmi kichik bo'lib, unda islomdan avvalgi e'tiqodlar va islom mazhablari yoritilgan. Eronlik tarixchi olim Abbos Iqbolning so'zlariga ko'ra, "Bayon al-adyon" dinlar, mazhablar tarixiga oid fors tilida yozilgan eng qadimiy asar bo'lib, o'zida fors tilining eng go'zal va eng qadimgi namunalarini

⁴⁶ William Montgomery Watt. *Muslim-Christian Encounters: Perceptions and Misperceptions*. – London: Routledge, 1991. – P. 48; Israel Friedlaender. *The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm* // *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 29. – American Oriental Society, 1908. – 1-183 p.

⁴⁷ E.J. van Donzel. *Islamic Desk Reference*. – Leiden: Brill Publishers, 1994. – P. 150.

saqlagan⁴⁸.

Abul Maoliy ushbu asarni yozishda o‘zidan avvalgi bir qator manbalardan foydalangan. Masalan, Tohir Maqdisiyning “al-Bad va-t-tarix”, Abu Rayhon Beruniyning “Hindiston”, Abul Hasan Nishopuriy Omiriy (vaf. 992)ning “al-Amad ala-l-abad” (Cheksiz muddat)⁴⁹, Abul Xayr Hammor (vaf. 1048)ning “Sirot al-faylasuf” (Faylasuf yo‘li)⁵⁰ va Abu Iso Varroq (889-994)ning “Maqolot”idan foydalangan⁵¹.

“Bayon al-adyon” besh qismdan iborat bo‘lib, uning birinchi qismida dastlab insonlarning geografik mintaqalarga bo‘linishi klassik uslubda bayon qilingan. Ushbu mintaqalarda yashaydigan xalqlar sifatida, forslar, dariylar (afg‘on millati), turklar, yunonlar, habashlar (efiopiyaaliklar), hindlar va afrikaliklarni keltirgan. Britaniyalik islomshunos Bernard Lyuis olimning bu tasnifi XI asrda yashagan musulmon olimlari xalqlarni geografik jihatdan qanday tasniflaganini bilish uchun g‘oyat ahamiyatli ekanini ta’kidlagan⁵². Shuningdek, asarning birinchi qismida zardushtiylarning “Oliy iloh”i, forslar va dariylarning “Xudo”si, yunonlar, qibtiylar va ahli kitoblarning turli nomlar bilan nomlagan “Iloh”lari hamda turklarning “Ko‘k Tangri”si to‘g‘risida ma’lumotlar bergan. Hindlar va habashlarni madaniyatdan uzoq, yovvoyi odamlar deb ta’riflab, ularning e’tiqodlarini bayon qilgan⁵³.

“Bayon al-adyon”ning ikkinchi qismida, arablarning johiliyat e’tiqodlari, yunon falsafasida ilohga munosabat, yahudiylik, xristianlik, majusiylik, sobiiylik va sanaviylik e’tiqodlari zikr qilingan.

Abul Maoliy yahudiy firqalaridan biri bo‘lgan somiriylik haqida bahs qilingan o‘rinda, ularni Muso (a.s.) va Horun (a.s.)ni tan olmasliklarini, Tavrot va Zaburga qo‘shimcha yana 19 kitobni muqaddas deb bilishlarini keltirgan. “Ota-o‘g‘il-muqaddas ruh” shaklida xudoga ishonuvchi xristianlarning uch firqasi: ya’qubiylik, nestorianlik va malkoiylik e’tiqodlarini bayon qilgan.

Uchinchi qism, payg‘ambar Muhammad (s.a.v)ning “yetmish uch firqa” to‘g‘risidagi hadisining izohiga bag‘ishlangan. Abul Maoliy yetmish uch firqani sakkizta katta guruh: 1. sunniylik. 2. mo‘taziliylik. 3. shialik. 4. xorijiylik. 5. jabariylik. 6. mushabbihalik. 7. sufiylik. 8. murjiylik kabilarga ajratib olgan. Olim

⁴⁸ Abul Maoliy Ubaydulloh. Bayon al-adyon. Abbos Iqbol tahqiqi. – Tehron: Intishoroti ibn Sino, 1934. – B. 5. (Keyingi o‘rinlarda. Abul Maoliy. Bayon al-adyon)

⁴⁹ Abu Nasr Forobiy va Abu Ali ibn Sinolar davrida Movarounnahr va Xurosonda mashhur bo‘lgan faylasuf Abul Hasan Omiriyning falsafa va kalomga oid asari. Asarning yagona nusxasi “Sulaymoniya” kutubxonasida № 179/2 tartib raqami ostida saqlanadi.

⁵⁰ Bag‘dodlik hakim, faylasuf, mutakallim Abul Xayr Hasan ibn Hammorning falsafaga oid asari. Bu asar bizgacha yetib kelmagan.

⁵¹ Abul Maoliy. Bayon al-adyon. – B. 11-58.

⁵² Bernard Lewis. The Muslim Discovery of Europe. – London: Taylor & Francis, Ltd., 1984. – P. 65.

⁵³ Abul Maoliy. Bayon al-adyon. – B. 45-57.

har bir guruh ichidagi firqalarni keltirib, ularning sonini yetmish uchtaga yetkazgan. Hadisdagi najot topuvchi firqa (“firqai nojiya”) – “ahli sunna” tarkibiga, hanafiylik, dovudiylik⁵⁴, shofe’iylik, molikiylik, hanbaliylik va ash’ariylikni kiritgan. Tarkibga moturidiylik ta’limotining kiritilmaganining sababi shuki, alloma uni hanafiylik tarkibida zikr qilgan.

Asarning to’rtinchi qismi, “ahli sunna” tarkibiga kiruvchi mazhablardan boshlanib, qolgan firqalarning e’tiqodlariga bag’ishlangan. Har bir firqaning asoschisi, e’tiqodlari to’g’risida batafsil to’xtab o’tilgan.

So’nggi, beshinchi qism esa, ilohlik va payg’ambarlikni da’vo qilgan Musaylama, Tulayha, Ahtal Dabiy, Muxtor Saqafiy, Bayon ibn Sam’on, Abdulloh ibn Harb, Abu Mansur Kisf, Xoyrur Roy, Abu Iso Isfahoniy, Muhammad Muborqiy, Husayn ibn Mansur, Muhammad Ironshahriy va Ahmad Kayyol kabi shaxslar to’g’risida bo’lib, ularning da’volari hamda e’tiqodlarini bayon qilingan. Shuningdek, ilohlik dav’osini qilgan ikki shaxs Muqanna va Bobakning “ruhiy hasta” bo’lgani keltirilgan⁵⁵.

“Bayon al-adyon”ning ilk zamonaviy tanqidiy matni 1934-yilda Abbos Iqbol tomonidan amalga oshirilgan. Bu nashrda asarning beshinchi qism mavjud emas. Ammo, boshqa bir eronlik tarixchi Muhammad Taqi Donishpezuh beshinchi qismni topib, nashr qilgan⁵⁶.

XULOSA

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, XI-XII asrlar musulmon olimlarining qiyosiy dinshunoslikka oid asarlarida obyektivlik va xolislik asosiy o’rinda turgan. Har bir din, e’tiqod to’g’risida fikr yuritilganda, ularni kamsitish, ta’limotlarini past sanash va raddiya berish kabi holatlar deyarli uchramaydi. Ushbu asarlardagi mana shu jihat, XIX asrning 50-yillaridan boshlab G’arb dinshunosligi sohasida izlanishlar va tadqiqotlar olib borgan olimlar uchun asos bo’lib xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Abul Fath Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniy. *Al-Milal va-n-nihal*. – Bayrut: Dor al-ma’rifa, 2001. – 663 b.
2. Abul Fath Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniy. *Mafotih al-asror va masobih al-abror*. – Tehron: Markaz al-buhus va-d-diroso li-t-taros, 2008. – 1382 b.
3. Abul Fath Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniy. *Musoraat al-falosifa*. – Qohira: Matbaat al-jabalaviy, 1976. – 98 b.

⁵⁴ Zohiriylik mazhabining ikkinchi nomi.

⁵⁵ Abul Maoliy. *Bayon al-adyon*. – B. 60-66.

⁵⁶ Qarang: Mehmet Aydin. *Beyânü’l-edyân // TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. – Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2016-2022. – S. 33.

4. Abul Fath Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniy. Nihayat al-iqdom. – Bayrut: Maktaba al-masna, 2009. – 522 b.
5. Abdulkarim Sam’oniy. At-Tahbir fi mo‘jam al-kabir. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiiyya, 1417/1998. – J. 2. – 658 b.
6. Abdulqohir Bag‘dodiy. Al-Farq bayna-l-firoq. – Bayrut: Dor al-ma’rifa, 2003. – 328 b.
7. Abdulvahob Musayriy. Mavsua al-yahud va-l-yahudiya va-s-sahyuniya. – Qohira: Dor ash-shuruq, 1999. – J. V. – 534 b.
8. Abu Bakr ibn Ahmad Dimashqiy. Tabaqot ash-shofe’iyya. – Haydarobod: Matbaa al-maorif al-usmaniyya, 1978. – J. 1. – 374 b.
9. Abu Nasr Forobiy. Kitab at-tahsil as-sa’ada. – Bayrut: Dor va maktaba al-hilol, 1995. – 186 b.
10. Abu Rayhon Beruniy. At-Tafhim liavaili sinaat at-tanjim. – London: Luzac&CO, 1934. – 701 b.
11. Abu Rayhon Beruniy. Kitaob fi tahqiq ma li-l-hind min ma’qulatin, maqbulatin fi-l-aql av marzulin. – Bayrut: Alim al-kutub, 1983. – 537 b.
12. Abu Rayhon Beruniy. Osor al-boqiya an qurun al-holiya. – Leypsig: F.A. Brockhaus, 1878. – 478 b.
13. Abu Rayhon Beruniy. Qonuni Mas’udiy. – Qohira: Amir G‘ozi Vaqfi, 1954. – 649 b.
14. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. / Tarj. A.Rasulov. – Toshkent: Fan, 1968. – J. I. – 456 b.
15. Abul Hasan Ash’ariy. Maqolot al-islamiyyin va ixtilav al-musollin. – Bayrut: Maktaba al-asriyya, 1990. – J. I. – 340 b.
16. Abul Maoliy. Bayon al-adyon. – Tehron: Intishoroti ibn Sino, 1934. – 66 b.

TYPOLOGY OF CIVILIZATIONS

Ochilova Nigora Ruzimuratovna

Associate Professor of the Department of "Social Sciences".

Karshi Engineering and Economic Institute, (Uzbekistan)

University of Information Technology and Management

ABSTRACT

Civilization is understood as the holistic progressive development of mankind in the post-savage and barbaric period, the sum of social relations that ensure the existence of culture. When such a definition of the concept of "civilization" is given, it becomes clear that the civilizational approach to social development is more meaningful than the formational approach. Because if a civilization has a global character, the formation will have a local character

Keywords: *civilization, progress, cultural aspect, technocrat class, technical progress, scientific information, integration, social relations.*

АННОТАЦИЯ

Цивилизация понимается как целостное прогрессивное развитие человечества в постдикий и варварский период, сумма общественных отношений, обеспечивающих существование культуры. Когда дается такое определение понятия «цивилизация», становится ясно, что цивилизационный подход к общественному развитию является более содержательным, чем формационный подход. Потому что если цивилизация будет иметь глобальный характер, то и формация будет иметь локальный характер.

Ключевые слова: *цивилизация, прогресс, культурный аспект, класс технократов, технический прогресс, научная информация, интеграция, общественные отношения.*

INTRODUCTION

Civilization originally emerged as a concept that contrasted progress based on reason and justice with savagery. Indeed, the French thinker M. Montaigne, who first used this concept in the sixteenth century, calls a society based on reason and justice in his work. [1. S.13-17.] In the early stages of social development, man was closely connected with the community (tribe or tribe) in which he lived, and considered himself a part of that community. The development of this team would lead to its development as well. Under such conditions, the social and cultural aspects of society were inseparable: social life meant the life of a particular culture, and achievements in society were considered cultural achievements. Just as the consciousness of the

ancient community depended on the material activities of the people, the cultural life of the society was absorbed into social life.

DISCUSSION AND RESULTS

The peculiarity of the first-person community depended on its naturalness. Tribal and inter-tribal relations were formed in the process of the life and activity of people in unity and cooperation, during the struggle for life. The abolition of these relations, and the emergence of social relations of a different nature in their place, made a radical turn in the development of society. Such a turn meant that civilization was now beginning to take shape.

If we take a closer look at this stage of society's life, the main features of civilization become clear. They are:

- social division of labor;
- differentiation of the city from the village;
- difference of mental labor from physical labor;
- the emergence of commodity-money relations and commodity production;
- formation of the state;
- recognition of the right to inherit property;
- changes in the form of the family;
- development of spiritual production.

It is these features that signify the degree of civilization of society.

Two centuries later, in the theory of progress founded by the French Enlightenment in the eighteenth century, the development of an ideal society based on reason began to be called "civilization." During the Restoration in France, F. Giza's views on civilization were particularly noteworthy. In his view, civilization is a concept that characterizes the unity of two elements - the levels of social and intellectual development. [2. S.9-25]. In the nineteenth century, this concept began to be used to describe the stages of development of human society.

L. Morgan, [3. S.97-102]. Later F. Engels [4. S.45.] Called the period of human history after savagery and barbarism the period of civilization.

Late XIX th - early XX th centuries Morgan and F. Engels' ideas were developed differently by thinkers. This was preceded by a change in the paradigms of civilization. (By paradigm shift we mean a simple exchange of theories and concepts put forward by the authors, not a change in the approach to the object of study (i.e., tsivilification).) The point is that until the end of the nineteenth century, an evolutionist paradigm about civilization prevailed. According to him, the history and cultural development of mankind are of a holistic nature. [5. S.111-117].

Based on the main ideas of this paradigm, K. Jaspers and his supporters interpret the holistic progressive development of mankind in the post-savage and barbaric period as a civilization.

In his book *The Beginnings and Purposes of Historical Development*, Karl Jaspers divides human development into four stages: the prehistoric period, the period of great historical and ancient cultures (local histories), the period of the beginning of universal history, and the period of technology (transition to a unified world history). It is clear from these considerations that K. Jaspers connects civilization with the historical culture that humanity has traversed. [6. S.36-43]. In contrast, another group of philosophers analyzes the concept of "civilization" based on the ideas of a unique - cyclical paradigm and describes it as a specific socio-cultural phenomenon. [7.S.77-83].

For example, N. In Danilevsky's *Russia and Europe*, civilization is associated with a specific subject of historical development. In his view, there is no universal history, and there can be no universal. Therefore, it is only possible to think of specific civilizations that have an individual character. [8. S.9-25]. The German philosopher O., who continued his thought. Spengler describes civilization as the final stage of any cultural development. Civilization is a time when cultural progress is dying, says the philosopher. O. According to Spengler, "civilization is a system of technomechanical factors, the culmination of any culture. Culture, on the other hand, denies its own inner potential and becomes a civilization." [9. S.43].

The transition from culture to civilization means the transition from creativity to productivity, from progress to stagnation, from courage to a "mechanical" life. O. According to Spengler, the main features of civilization are related to the development of industry and technology, the degradation of art and literature, the concentration of people in several cities, the transformation of the nation into an imageless mass. [10. S.65].

Unlike O. Spengler, A. Toynbee does not deny the connection between culture and civilization. He sees civilization as a specific socio-cultural form of society (ancient Egypt, ancient Babylon, ancient Arab civilizations). [11. S.55.]

Reflections on the connection between culture and civilization can also be seen in the views of M. Weber. In his view, culture and civilization are interrelated concepts, that is, while civilization represents a specific stage of human society, culture represents a qualitative aspect of civilization. [12. S. 25-37.]

The development of science and technology, economic efficiency has subjugated all spheres of social life, and therefore the substantial basis of civilization and its universal criterion are related to the development of technology and

economics. Weber[13.S.94]. Based on the technogenic approach, social development is divided into agrarian civilization, industrial civilization and postindustrial (information) civilization[14. S.77-83.] The third stage of civilization was introduced by E. after the 1950 s. Toffler calls it an information civilization. The thinker characterizes this period as a period of complex automation.

Of course, it is not in vain that civilization is described in so many variants. They represent different aspects of the historical process. However, the disadvantage of these options is that they all exaggerate one or another aspect of the historical process. During the last decade of the twentieth century, new and new concepts, views, ideas about civilization have emerged. Models for the development of world civilization are being developed not only in the Western world, but also in other countries of the world, and are being referred to the scientific community. For example, the Japanese historian Sh. Ito traces the main reason for the changes taking place in the field of culture to the interrelationship of local civilization with that of a global civilization. The historian even G. Hegel and K. Marx's views on civilization Toynbee and O. Tries to synthesize with Spengler's theory of local civilizations [15.S.15-23].

As a result of such concepts and views, new and new concepts emerge: “central civilization” (D. Wilkinson) [16.S.4-12], “the process of civilization” (N. Elias), [17.S.19.] “Divided Civilization” (S. Huntington) [17. S.7-13], “Civilization of Illiteracy” (M. Nadin). [18. S.9-25]. New and new problems are put on the agenda: civilization is the source of savagery (S. Latush, P. Kaufman) [19.S.81], Self-Cultural Identification and the Clash of Civilizations (S. Huntington) [20. S.33] and so on. In Uzbek philosophy, too, there are many pamphlets and articles on the development of civilizations, the peculiarities of modern civilization. The world scientific community renowned scientist F. He also praised Suleymanova's fundamental book "East and West". The scientist was first able to substantiate the existence of a dialectical connection between different types of civilizations. Second, he proved with convincing evidence that it was the East that prepared the ground for the development of Western civilization.

Third, the fact that the dialogue between Eastern and Western civilizations has been going on for centuries has shed light on the fact that this dialogue has its own laws. Fourth, F. Sulaymonova book, S. In Huntington's words, it demonstrated the beginning of the process of cultural self-identification in our country [20. S.35].

In particular, I. Karimov's book "Uzbekistan on the threshold of the XXI century: threats to security, conditions of stability and guarantees of development" reveals the

peculiarities of modern civilization, its negative trends, the relationship between global and local civilization [21. S.19-28].

Thus, the concept of "civilization" has been interpreted on the basis of different approaches in different philosophical and epistemological concepts. Philosophical, culturological, sociological, ethnopsychological, geographical concepts and views on civilization can ultimately be divided into three main groups:

1. The interpreter of civilization as a holistic progressive development of mankind in the post-savage and barbaric period.

2. Connecting civilization with a specific subject of historical development, describing it as a certain stage of social progress or regression, development or decline of material and spiritual culture;

3. The founder of civilization with man-made development.

Naturally, in order to more accurately express the meaning of the concept of "civilization", it is expedient to analyze the views on the development of philosophical ideas, to identify logically grounded conclusions in these views that do not provoke objections. Based on these conclusions, civilization is understood as the holistic progressive development of mankind in the post-savage and barbaric period, the sum of social relations that ensure the existence of culture. When such a definition of the concept of "civilization" is given, it becomes clear that the civilizational approach to social development is more meaningful than the formational approach. Because if a civilization has a global character, the formation will have a local character. Moreover, the formation recognizes the priority of economic indicators in society, while civilization allows the study of society as a whole reality. Such an approach to the issue provides a basis for identifying the nature of many modern problems and finding ways to overcome them.

REFERENCES

1. Monten M. Opyty.- M.: Eksmo, 2007. - [1. S.9-25].
2. Gizo F. History of civilization in Europe.- M.: Territory budushchego, 2007.- [2. S.9-25].
3. Morgan L. Pervobytnoe obshchestvo: Issledovaniya progressa chelovechestva iz dikogo sostoyaniya k barvarstvu i iz barvarstva k tsivilizatsii.- SPb: L.F.Panteleev, 1900.- [3. S.97-102].
4. Engels F. Proisxojdenie semi, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva: v svyazi s issledovaniyami Lyuisa G. Morgana.- M.: URSS, 2007.- [4. S.45].
5. Tokarev S. History of foreign ethnography.- M.: Vysshaya school, 1978.- [5. S.111-117].

6. Yaspers K. Smysl i naznachenie istorii.- M .: Respublika, 1994.- [6. S.36-43].
7. Danilevskiy N. Russia and Europe: Russia and Europe: cultural and political views of the Slavic world to the Germano-Romance.- M .: Eksmo, 2003; Toynbi A. Civilization pered sudom istorii.- Moscow: AYRIS PRESS, 2006; Shpengler O. Zakat Evropy. Gestalt and activity. Essays on the morphology of world history.- M .: Eksmo, 2006.- [7.S.77-83.].
8. Danilevskiy N. Russia and Europe: Russia and Europe: views on cultural and political relations of the Slavic world to the Germano-Romance.- M .: Eksmo, 2003.- [8. S.9-25].
9. Shpengler O. Zakat Evropy. Gestalt and activity. Essays on the morphology of world history.- M .: Eks-mo, 2006.- ” [9. S.43].
10. Shpengler O. Zakat Evropy. Gestalt and activity. Essays on the morphology of world history.- M .: Eksmo, 2006.- . [10. S.65].
11. Toynbi A. Civilization pered sudom istorii.- M .: AYRIS PRESS, 2006.- [11. S.55].
12. Weber M. Agrarian history of the ancient world.- M .: Kanon-press-Ts: Kuchkovo pole, 2001.- [12. S. 25-37].
13. See Weber M. Agrarian history of the ancient world.- M .: Kanon-press, 2001.- [13.S.94].
14. See Bell D. Gryadushchee postindustrialnoe obshchestvo: opyt sotsialnogo prognozirovaniya.- M .: Academia, 2004; Rostou U. Politics and stadii rosta.- M .: Progress, 1973. -[14. S.77-83].; Toffler E. Shok budushchego.- M .: AST, 2003.-. www.nsu.ru/filf/rpha/papers/civ/wilkinsn.htm - 114k.
15. O protsesse tsivilizatsii: cotsiogeneticheskoe i psychogeneticheskoe issledovanie.-SPb .: Univ. kn., 2001.- [15.S.15-23].he third wave: democratization in the twentieth century.- M .: ROSSPEN, 2003.-[16.S.4-12],
16. www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/04/03/0000153589/012iONOW.pdf.
17. Civilizations. Issue 2. - M .: Nauka, 1993.- [18. S.9-25.]
18. Huntington S. Collection of civilizations.- M: AST, 2006.- [19.S.81]
19. Sulaymonova F. East and West.- T.: Uzbekistan, 1997.- [20. S.35].
20. Karimov I. Uzbekistan on the threshold of the XXI century: threats to security, conditions of stability and guarantees of development.//On the path to security and sustainable development. Volume 6.- T.: Uzbekistan, 1997.- [21. S.19-28].
21. N. Ochilova. THE MAIN FEATURES OF WESTERN EUROPE MEDIEVAL, MODERN PHILOSOPHY AND PHILOSOPHICAL VIEWS IN THE 9TH-12TH CENTURIES IN CENTRAL ASIA. Journal of Critical Reviews . ISSN- 2394-5125. Vol 7, Issue 14, 2020. 193-199. DOI: <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.14.34>

22. N. Ochilova . East And West: Integration And Cooperation In The Process Of Globalization. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2020.2(11),543-546.
23. N. Ochilova. The role of aesthetics in shaping the younger generation. Multidisciplinary Research SJIF Impact Factor :5.614 ISI I.F. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal March 2020. 123-125
24. N. Ochilova. The importance of understanding national identity in Education of the young neighboring. «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 // Volume:1, ISSUE:6 APRIL 2021. 209-214. www.scientificprogress.uz
25. N. Ochilova. Problems of science № 3 (62), 2021 Russian impact factor: 0.17 Scientific methodical magazine. ISSN 2413-2101 (Print) ISSN 2542-078X Online) Moscow 2021. 37-41
26. N. Ochilova. The Role of Aesthetics in Shaping the Younger Generation . International Journal of Academic Management Science Research (IJAMSR) ISSN: 2643-900X Vol. 5 Issue 2, February - 2021, Pages: 102-103. The Research Paper is Original and Innovative. It is Peer-Reviewed. Washington DC, USA <http://www.ijeais.org/ijamsr> ijamsreditor@gmail.com
27. N. Ochilova. THE IMPORTANCE OF SPIRITUAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE WITH INTELLECTUAL POTENTIAL «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 // Volume: 1, ISSUE: 5 MARCH 2021. 251-254. www.scientificprogress.uz

LOTIN AMERIKASI BA'ZI DAVLATLARI NOMLARINING ETIMOLOGIK VA TOPONIMIK TADQIQI

Maftuna Farmonqulova Ulug'bek qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Dunyodagi har bir davlat nomlanishining o'ziga xos tarixi va sabablari mavjud. Davlatlarga berilgan nomlarni etimologik va toponimik nuqtayi nazardan tahlil qilinadigan bo'lsa, hozirgi nomining berilishida u yerda yashagan dastlabki qabilalar va ularning tili, mahalliy dialekt, tarixda bo'lib o'tgan bosqinlarning ta'siri yoki o'sha hududning qishloq xo'jaligi va tabiati asosiy sabablardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

***Kalit so'zlar:** etimologik tahlil, toponomik tahlil, qabila, mahalliy dialekt, hudud, tabiat.*

ETYMOLOGICAL AND TOPONYMIC STUDY OF SOME LATIN AMERICAN COUNTRY NAMES

Maftuna Farmonkulova

student at the Uzbekistan State University of World Languages

ABSTRACT

Each country in the world has a unique history and reasons behind its name. When analyzing the names of states from the perspectives of etymology and toponymy, it becomes evident that the current names are often derived from the original tribes that inhabited the region, their language, local dialect, historical invasions, or the agriculture and nature of the area.

***Keywords:** etymological analysis, toponymic analysis, tribe, local dialect, territory, nature.*

KIRISH

Ispan tili aholi soni bo'yicha eng ko'p muloqot qilinadigan tillardan biri hisoblanadi, Lotin Amerikasi (Braziliyadan tashqari) mamlakatlari va Yevropada Ispaniya, Afrikada Gvineya Ekvatorial kabi davlatlar aholisi shu tilda so'zlashishadi. Tabiiyki, ispan tilida so'zlashuvchi aksariyat davlatlar va shaharlarning nomlari shu tildan olingan. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, AQShda ham juda ko'p aholi ispan tilida so'zlashadi va bu mamlakatdagi ba'zi shaharlarning nomlari ham ispan tilidan

kelib chiqqan, masalan: Los Ángeles, Las Vegas, San-Fransisko, Santa José va hk. Biroq, Lotin Amerikasi hududigagi ba’zi davlat nomlarining tarjimasini to’laligicha ispan tiliga daxldor bo’lsa, ba’zilarining nomlanishida esa tarixiy hodisalarning, qadimgi hindu qabilalarining, joylashish o’rnining ta’siri mavjud.

METODOLOGIYA

Meksika ispan tilida so’zlashuvchi davlatlardan biri. Biroq nomlanishi esa ispanchaga daxldor emas. Bu davlatning nomlanishiga doir bir qancha farazlar mavjud bo’lib, ular Meksika etimologiyasini tushuntirishga harakat qiladi. Dastlabki, nomlanish davri 14-asr Mesoamerikaga (Shimoliy Amerikaning janubida va Markaziy Amerikaning aksariyat qismidagi tarixiy mintaqaga va madaniy hudud) to’g’ri keladi, deb qaraladi. O’sha davrdagi nahuatl tilidagi (Uto-Azteklar til oilasiga kiruvchi qabila tili) “Asr o’rtalaridagi o’simlik” (Mexitli) va “Oyning kindikidagi joy” (Mēxihco) kabi iboralari davlat nomining kelib chiqishiga sabab bo’lgan deb qaraladi va bu hali-hanuz olimlar orasida keng muhokamaga sabab bo’lmoqda. [1] “Anahuak” (suv bilan o’ralgan yer degan ma’noni anglatadi va Meksikaning qadimiy yadrosi) Xristofor Kolumbgacha bo’lgan davrda hozirgi Meksikaga berilgan nahuatl tilidagidagi nom edi. [2]

Bir afsonaga ko’ra, Mexika *Huitzilopochtli ning* urush xudosi va homiysi yashirin ism sifatida **Mexitl** yoki **Mexi** nomiga ega bo’lgan. Shundan keyin “Meksi joyi” yoki “Urush xudosi mamlakati” degan ma’noni anglatgan. [3]

Kosta Rika [Costa Rica] – bu davlat nomi ispan tilidan olingan bo’lib, “boy qirg’oq” degan ma’noni anglatadi. Kosta Rikaga bu nomning berilishiga oid bir qancha faraz va taxminlar mavjud. Dastlabki farazlardan biri, Xristofor Kolumb Kosta Rikaga kelganida, mahalliy aholining boylilarini ko’rib, bu hududga “boy qirg’oq” nomini bergan deb qaraladi. Boshqa bir nazariyalardan biri ispan konkistadori *Francisco Hernández de Córdoba* bu hududga Kosta Rika nomini bergan shaxs deb ta’kidlanadi. Sababi, Francisco Hernández mintaqaga hududning geografik joylashishi, qazilma boyliklari, iqlimi, hududga oid barcha ma’lumotlarning o’rganib chiqibgina shu nomni bergan bo’lsa, Xristofor Kolumb esa faqatgina hozirgi Puerto Limon hududini ko’rib, Kosta Rika nomini berishga qaror qilgan deb qaraladi. Yana bir taxminlarga ko’ra, Kosta Rika nomi qadimgi **huétar** tilida mavjud bo’lgan “cotarrique” so’zining o’zgargan ko’rinishi bo’lib, hali-hanuz tarjimasini noma’lum qolmoqda. Shunisi ayonki, Kosta Rika atamasi 1539 - yil 17 - dekabrda Panamada ishlab chiqilgan Ispaniya hukumatining rasmiy hujjatida ilk bor tilga olingan.

Chili soʻzining kelib chiqishi haqida turli xil nazariyalar mavjud . XVII asr ispan yilnomachisi Diego de Rosalesga tadqiqotlariga koʻra, Inklar *Aconcagua* vodiysini Chili deb atashgan. [4, 11] Pikunche qabila boshligʻi **Cacique** (Taino xalqining qabila boshligʻi) Tili deb nomlangan, Inklar istilosi paytida hududni boshqargan.[5] Yana bir nazariyaga koʻra, Chili oʻz nomini “yerning chekkasi” yoki “dengiz qafasi” degan maʼnoni anglatuvchi amerika tubjoy aholisi soʻzidan olgan boʻlishi mumkin, deb qaraladi. [6] Boshqa bir maʼlumotlarga koʻra, Chili davlatining nomi **Mapuche** tilidagi “chilli” soʻzidan olingan boʻlib, u “yerning tugash joyi” degan maʼnoni anglatadi, [7] yoki **kechua** tilida (Peru va And togʻlarida yashuvchi mahalliy qabila tili) “sovuq”, [8] yoki **tcili** tilidan tarjima qilinganda “qor” [9] yoki “Yerning eng chuqur nuqtasi” [10, 12] degan maʼnolarni beradi.

Argentina nomi lotincha “Argentum” soʻzidan olingan boʻlib, kumush degan maʼnoni anglatadi. Bu atama birinchi marta 1536- yilda tuzilgan Atlasda mintaqani belgilash uchun ishlatilgan, keyin esa 1602 - yilda Martin del Barco Centeneraning “La Argentina” deb nomlangan sheʼrida ishlatilgan. “Argentina” dan oldin bu hudud odatda “Rio de la Plata” deb atalgan, yaʼni “kumush daryo”. Bunday nomlanishiga sabab esa hudud yaqinidagi togʻlardan kumush konlari juda koʻp topilganligi ekan. Argentinaning poytaxti Buenos Aires boʻlib, bu nom ham toʻlalgicha ispan tilidan olingan va “yaxshi havoli” degan tarjimini beradi.

XULOSA

Qisqa qilib aytganda, dunyodagi barcha davlatlar nomlari kelib chiqilishining oʻziga xos tarixi bor ekan. Berilgan nomlarning mohiyatiga yetish uchun etimologiya va toponimika fanlariga chuqurroq kirish lozim. Har bir mintaqaga nom berilishida uning iqlimi, tabiiy qazilma boyliklari-yu, atrof- muhit va u yerda yashagan mahalliy qabilalar va ularning tili oʻz taʼsirini koʻrsatmay qolmas ekan.

REFERENCES

1. Tibón, Gutierre (1980 2a edición), Historia del nombre y de la Fundación de Mexico.
2. Historia de la Ciudad de México, Machine Gobierno del Distrito Federal.
3. Aguilar-Moreno, M. Aztek dunyosida hayot uchun qoʻllanma.
4. “La Incógnita Sobre el Origen de la Palabra Chile”; “Picunche (odamlar)”. Britannica ensiklopediyasi.
5. Encina, Fransisko A.; Leopoldo Kastedo (1961). Resumen de la Historia de Chili . jild. I (4-nashr).
6. Americana ensiklopediyasi. Grolier Onlayn. 2005.
7. Hudson, Rex A., ed. (1995). “Chili: mamlakatni oʻrganish”.

8. Chisholm, Hugh, ed. (1911). "Chili". Britannica ensiklopediyasi (11-nashr).
9. Ensiklopediya Microsoft Encarta Online. 2005.
10. Pearson, Neale J. (2004). Grolier multimedia ensiklopediyasi.
11. Бахронова Д.К., Абдурахматова Н. Испан ва ўзбек тилларига ўзлашган неологизмларнинг тарихий-семантик тадқиқи. Молодой ученый, 52 (394), 2021. – С. 446-449.
12. Вахронова Дилрабо. LISON, KOGNITIV ONG VA OLAM MANZARASI. O‘zMU xabarлари, 1/1/2023. – 209-213

BEGONALASHUV MUAMMOSI - JAMIYATNING INQIROZI

Abduraxmonov Z.M.

O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

z-abduraxmonov86@mail.ru, +998973440429

ANNOTATSIYA

Maqolada shaxsning jamiyatdan begonalashuv jarayoni va uning shakllari ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil etilgan bo'lib, begonalashuv muammosining ortib borishi natijasida ijtimoiy hayotda parchalanish, yakkalanish natijasida inson o'z-o'zini inkor etishi, xudbinlikni keng yoyilish jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Begonalashuv, shaxs begonalasuvi, jamiyatdan yakkalanish, web-begonalashuv*

АННОТАЦИЯ

В статье социально-философски проанализирован процесс отчуждения личности от общества и его формы, освещены аспекты расщепляться в общественной жизни в результате нарастания проблемы отчуждения, самоотречения человека в результате изоляции, широкого распространения эгоизма.

Ключевые слова: *отчуждение, отчуждение личности, отчуждение от общества, веб-отчуждение.*

ABSTRACT

The socio-philosophical article analyzes the process of alienation of the individual from society and its forms, highlights the aspects of splitting in public life as a result of the growing problem of alienation, self-denial of a person as a result of isolation, widespread egoism.

Keywords: *alienation, alienation of personality, alienation from society, web - alienation.*

So'nggi yuz yillkda shaxsning jamiyatdan begonalashuvi muammosi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ushbu falsafiy muammo hozirgi global muammolar sirasiga kiradi. Negaki jamoaviylikni inkor etib individualizmning ortishi natijasida ijtimoiy muammolarning turli ko'rinishlari vujudga kela boshladi. Postmodern jamiyatning o'ziga xos xususiyatlari jamiyat hayotining barcha jabhalarida axborot texnologiyalari va globallashuv ta'sirida shakllanadigan dunyoqarashning yangi shakllarining paydo bo'lishini ifoda etmoqda. Begonalashuv muammosi jamiyatning barcha sohalariga ta'sir qila boshladi. Shubxasiz eng oliy qadriyat bu insonning hayoti, uning taqdiri

hisoblanadi. Dunyoda ayni damda 8 milyarddan oshiq inson istiqomat qilmoqda. Aslida ushbu muammo barchamizga birdek ta'luqli hisoblanadi.

Begonalashuvning eng daxshatli oqibati- xudkushlik. Ilm fanda "suisid" deb ataladigan bu ofat xar yili 800 ming kishining umriga zomun bo'ladi, 15-29 yoshdagilar ichida ko'proq tarqalgan[1, 29]. Raqamlar shuni ko'rsatmoqdaki 365 kun davomida 800 ming kishi hayotdan bevaqt ko'z yummoqda. Undan tashqari yana qanchadan - qancha kishining ruhiyatida turli xil buzulishlar ro'y berib, jamiyatdan uzoq kishilar va bir-biriga nisbatan har doim raqobatchi yoki dushman kayfiyatidagilar soni ortmoqda. Har kuni dunyoni turli nuqtalarida insoniyat bir-birini qonini to'kmoqda.

Begonalshuv vujudga kelishiga ko'plab omillar sabab bo'lmoqda ulardan ayrimlari quyidagilar: ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy merosning qashshoqlashuvi, qadriyatlarining qadrsizlanishi. Insonda bu muammoning sababi sifatida boshqa kishilar bilan muloqotga kirisha olishda ko'plab to'siqlarga uchrashi, o'zini jamiyatning bir a'zosi sifatida his qila olmaslik. Ijtimoiy hayotda aksariyat holatlarda kuzatiladigan jihat xudbinlik, manfaatparastlikning ortishi natijasida kishilarda jamiyatga nisbatan daxldorlik tuyg'usining sustlashuvi sezilarli darajada oshib ma'lum bir muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ularni sanab o'tamiz 1) Shaxsda salbiy kayfiyatning ortishi va jamoa bilan o'zaro munosabatlarda ziddiyatlarning tez-tez kuzatilishi 2) Inson o'z "Men" nini to'la qonli anglay olmasligi 3) Ijtimoiy hayotdagi jarayonlarni to'g'ri baholay olmaslik 4) O'zaro munosabatga kirisha olish fazilatining yo'qolishi 5) Hayotning mohiyatini anglay olmaslik keyinchalik esa shaxsning begonalashuvi undan keyingi bosqichda esa shaxsning o'z-o'zi inkor etishi jamiyatda o'z o'rnini topa olmasligi hamda hayotda uning uchun biror ma'no qolmaganligini har daqiqa his etib turadi.

Neofreydistlar (xususan, E.Fromm) begonalashuv manbalarini shaxsni tabiatdan ajratishda ekanligini kashf etdilar va buning natijasi sifatida atrof-muhit bilan uyg'unlashuv yo'qolishini ko'rsatib o'tdilar [2, 15]. Darhaqiqat begonalashuvni dastlabki bosqichi insonning tabiatni ustudan xukmronlik qilishga urinishdan boshlandi. Keyinchalik jamiyatdan begonalashish yuzaga keldi yakka-yakka kishilar toifasi ko'payib borgach jamiyatda, davlatda o'ziga xos "xaos" paydo bo'ladi. Negaki jamiyatni jamiyat, davlatni davlat qilib turadigan asosiy omil bu kishilarning bir-birini qo'llashi, hamjihatligi bilan belgilanadi. Yunon faylasufi Arastu bejizga insonni "ijtimoiy maxluq" deb atamagan. Inson go'daklik vaqtidan uni o'rab turgan ijtimoiy muhit qadriyatlarini, insoniy xatti-harakatlarni, umum qabul qilgan tartib qoidalarga amal qilishi sabab bo'ladi. Bunda aksincha bo'lishi ham mumkin. Baliq yashashi uchun suvni ahamiyati qay darajada muhim bo'lsa inson uchun ham jamiyat shunday

ahamiyatlidir. Insonning borligi, doimo dunyoda insoniyatni yashab qolishini ta'minlaydi. Bunda ko'plab omillar qatorida sharoitga moslashish eng ustuvorlaridan biri sanaladi.

Sartning fikriga ko'ra, vaqt o'tishi bilan odam tobora begonalashgan mavjudotga aylanadi, chunki zamonaviy iqtisodiyot va kundalik hayot odamlarni sezilarli darajada o'rta darajadagi inson qilib qo'yadi va bu hatto ularning fikr yuritishini ham standartlashtiradi [3, 207]. Jamiyat hayotida bir toifadagi kishilar o'z xatti-harakatlari bilan yaqqol ajralib turishadi. U toifadagi kishilarda o'zga insonlar bilan munosabatda bo'lishda ma'lum bir chegarolovchi jihatlari yuzaga chiqmoqda. Marginal turmush tarzi kishini bir qobiqqa o'ralashtirib, jamiyatdan uzoqlashib, o'zaro munosabatlarda uzulish ro'y beradi, o'zini jamoa orasida noqulay seza boshlaydi. Bu jarayon muttasil davom etishida 1) ta'sirga uchrash oqibatida jamiyat qabul qilgan qadriyatlardan voz kechilishi va undan begonalashadi. Paydo bo'lgan bo'shliq to'ldirilishi zarur yangi ko'rinishdagi muloqot manbalarini topadi. Bunga misol qilib "ommaviy madaniyat"ni olishimiz mumkin. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning axborot bazasi ushbu "madaniyat" bilan to'yingan.

Biz internet va ijtimoiy tarmoqlarni faqat qoralash niyatida emasmiz. Albatta uning ijobiy jihatlari ham bisyor. Misol tariqasida sizga biror sohadagi xoxlagan ma'lumotni topish uchun o'rningizdan turish ham kerak emas, yoki dunyoning qaysi nuqtasida qanday ob-havo qandayligi, biror kutubxona, muzeyga virtual sayohat qilishingiz uchun klaviatura tugmachalarini bosishni o'zi kifoya.

2) O'z-o'zini inkor etish natijasida begonalashuvning eng xavfli darajasi yuzaga keladi, bunda kishi egoizm, shavqatsizlik, axloqning normalarini inkor etish, insoniy xususiyatlarni yo'qotish kabi muammolar jamiyat hayotidan uni siqib chiqaradi. Bu toifadagi kishilar avvalgidek hayotga, jamiyatga, ularning bir qismiga aylanishi juda qiyin jarayon hisoblanadi. Shaxsni jamiyatdan begonalashuvida ikki holat sabab bo'ladi 1) jamiyatdan chekinish 2) shaxsning marginallashuvi(turmush tarzida yaqqol ajralish) tabiiyki ijtimoiy hayotdan, iqtisoddan, axloqdan umuman olganda ijtimoiy sohaning barchasidan rad etilish yuz beradi va o'zining qarashlariga yaqinroq bo'lgan ijtimoiy qatlamni topishga ma'lum bir harakatlar qiladi yoki umuman o'zi ruhiy yo'lg'izlanadi. Bu bosqichning farqli tomoni shundaki jamiyatning tarqoqligi, parchalanishi kuchayib borib, shaxs o'z hamkasblaridan, yaqinlaridan, xatto o'z oilasidan jisman yaqin bo'lsada, ruxan uzoqlasha borayotganini his etmoqda. Olomonlik milliy his-tuyg'ulardan, ruhiyatdan, ma'nan go'zallik, insonga ulug'vorlik bag'ishlovchi yagona maqsadlar atrofida uyushish ishtiyoqidan, milliy-ma'naviy joziba, kuch-qudrat va ilhom bag'ishlovchi olijanob tuyg'ulardan, sevgi, muhabbat, hamkorlik, o'zgalarning og'ir vaziyatlaridagi

holatlarida hamdardlik, qo'llaḡ-quvvatlash, birodarlikdan va o'zligidan mahrum bo'lgan, tarqoq hayot kechirishga moyil insonlar to'dasidir [4]. Oqibatda o'zaro aloqaga kirishish va madaniyatdan begonalashish ro'y bermoqda, keyingi jarayon inson va jamiyat uchun juda xavfli bo'lib kishining ish faoliyati va oila munosabatlarida yaqqol uzulishi va o'z-o'zidan begonalashishga olib keladi.

Shaxsning jamiyatdan begonaga aylanishiga ham ichki, ham tashqi omillar ta'sir etadi. Har ikki omil yuzaga kelishiga uzoq vaqt talab etiladi, qaysiki kishilar bilan o'zaro muloqotga, kirishish kam kuzatiladi, oiladagi samimiy munosabatlar kuzatilmay qoladi. Bu jarayon muttasil davom etishi barobarida ijtimoiy qadriyatlar, munosabatlar unutila boshlaydi. Shaxsda marginallik kayfiyati kuchayib ketadi, turli xildagi inson salomatligi uchun o'ta zararli bo'lgan spirtli ichimliklarga ruju qo'yish, narkotik moddalarni iste'mol qilish, o'g'rilik, internet tarmog'i orqali o'ynaladigan qimor, yoki shavqatsizlikni oddiy xolga aylantirish uchun kinolar va turli xil o'yinlar bilan sutka davomida band bo'lish va shu bilan real hayotdagi voqelikni unutish virtual hayotda o'zini vaqtini shunchaki o'tkazish emas balki bu o'yinlardagi qotilliklar, shavqatsizliklar yosh avlodni diydasi qattiq, jinoyatga moyil qilib undan tashqari asab tizimidagi buzulishlarga sababchi bo'layotganligini shifokorlar ta'kidlamodalar. Ushbu bosqichning o'ziga xos xususiyati shundaki, ijtimoiy aloqalarning uzilishi keyingi rivojlanishi insonning oila va hamkasblari bilan aloqalarining qisman uzilishiga olib keladi.

Marginal kayfiyatning qamrovi oshgan sari shaxs uchun jamiyat a'zolari bilan muloqotga kirishishi xolati shu darajada qisqarib boradi, ayniqsa oilada va ish faoliyatida yaqqol ko'zga tashlanadi, aslida kishining eng vaqti oilada va ish faoliyatida o'tishini hisobga olsak muammoning qay darajada jiddiyligini tasavvur qilish quyin emas. Ushbu bosqichda shaxs kommunikativ biqlikda boshqacha qilib aytganda, shaxsning madaniyatdan begonalashish paydo bo'ladi. Uchinchi bosqich - bu to'liq jamoadan voz kechadi. Bu ish va oila bilan deyarli to'liq ajralish bilan tavsiflanadi. Agar oilani jamiyatning eng kichik xujayrasi deb olsak, undagi begonalashish butun boshli jamiyatning inqiroziga sabab bo'ladi. Jamoadan uzoqlashish bosqichlari odamlarning xatti-harakatlari ichki va tashqi sharoitlar ta'sirida o'zgarishi bilan bog'liq. Bir bosqichdan ikkinchisiga o'tish, uning ijtimoiy xulq-atvorining uzoq davom etishi, oiladagi o'zaro munosabatlarning darz ketishi, o'zaro hamjihatlikning etishmasligi ayni haqiqat. Falsafiy nuqtai nazardan, bir bosqichdan ikkinchisiga o'tish miqdoriy xususiyatlarning ortishi, sifat o'zgarishlariga olib keladi. Har bir keyingi bosqich avvalgisidan kelib chiqadi, uning davomi, ammo sifat jihatidan boshqacha darajada, oldingi bosqichda oldingilariga kamaytirilmaydigan yangi xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Biror kishi ijtimoiylashuvdan chekinishning bir bosqichidan ikkinchisiga o'tishi bilan shaxsning oilasi va hamkasblari, ijtimoiy muhit va hukmron jamiyatning qadriyatlari bilan aloqasi susayadi va shaxsda tobora ko'proq marginal xususiyatlarga moyillik ortadi. Shaxsning jamiyat normalarini inkor etish kishilarning bir-biriga nisbatan faqatgina manfaat nuqtai-nazaridan yaqin bo'lishi mumkin aslida esa ularni yakdil qilib turadigan xech narsa yo'q. Faqatgina foyda ilinjida ularning o'zaro munosabati, yakdilligi davom etadi. Lekin har doim har ikkalasida ham ishonchsizlik diqqat makazida turadi.

Shaxsni jamiyatdan begonalashish mexanizmi-bu submadaniyat normalarini avj olishi ta'sirida yuzaga keladi. Shaxs jamiyatda o'z o'rnini topa olmagach, uning madaniyat, umume'tirof etilgan qadriyatlar dunyosi bilan aloqalari zaiflashadi. Ruhiiy dunyoning o'zi shaxsiyat chetga suriladi. Madaniyat dastlab avlodlar tomonidan to'plangan kommunikativ tizim bo'lganligi sababli tajriba va shaxsni ma'naviy begonalashuv jarayoni har bir kishining faoliyati va harakatlarida o'ziga xos shaklda namoyon bo'lib bir tomondan, individual va ijtimoiy hayotning ma'naviy sohasidagi o'zgarishlarni, Ikkinchi tomondan esa ma'naviy begonalashuv ijtimoiy hayotda qadriyatlarni ratsionalizatsiya qilish qobiliyatini yo'qotish bilan tavsiflanadi. Uchinchi tomondan ma'naviy begonalashuv bugungi jamiyatning marginallashtirishda yorqin namoyon bo'ladi. To'rtinchidan, ma'naviy begonalashuv bu kishilar o'rtasida deviant xatti-harakatlarning o'sishi, iste'molchilarning kayfiyatini kuchayishi, individual, ijtimoiy-guruhiy va umummilliy identifikatsiya inqiroziga olib keladi.

Yuqori darajadagi postmodern zamonaviy jamiyat tuzilmalarida shaxsning o'zgarmasligi va avtonomiyasi, markazsizlashtirish, jamiyatning bo'linishi, plyuralizm va parchalanish bilan, shaxsni marginallashtirish ehtimoli sezilarli darajada oshadi. Bozor munosabatlari va jamiyat a'zolarining ijtimoiy tabaqalanishi ular o'rtasida o'zaro begonalashishni yoxud sinfiy adovatni emas, balki ijtimoiy sheriklikni vujudga keltirish uchun insonparvarlik, halollik, hamkorlik, insof, adolat, me'yorlari, qonun ustuvorligi, faoliyatimizning amaliy mo'ljaligi aylanmog'i zarur [5, 9]. Ayni damda kishilik jamiyatida insonlar o'rtasida o'zaro adovatning kuchayib borayotganligi muammoning yanada chuqurlashuviga olib kelmoqda.

Xulosa o'rnida begonalashuv muammosini bartaraf etish uchun etosferani shakllantirmoq lozim, o'ziga xos "sferani" vujudga keltirish uchun oila va ta'limni axloq tamoyillari asosida va ikki ijtimoiy institutni hamkorligi orqali erishiladi.

REFERENCES

1. Alimasov V. Begonalashuv // Tafakkur jurnali, 2020. №2.-B. 29

2. Фромм, Э. Анатомия человеческой деструктивности. Пер.; авт. вступит. ст. П.С. Гуревич / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с. 15
3. Сартр, Ж.-П. Первичное отношение к другому: любовь, язык, мазохизм / Ж.П. Сартр // Проблема человека в западной философии. – М.: Прогресс, 1988. – С. 207–209
4. Otamurodov S. Globallashuv: millatni asrash mas'uliyati. Toshkent: "Ozbekiston", 2018. 7 b
5. Erkayev A. Ma'naviyatshunoslik. 1-kitob. Ma'naviyat ontologiyasi va fenomenologiyasi.-Toshkent: Ma'naviyat, 2018. 9b

SAMARQANDLIKLARNING KO‘CHIRIB KELTIRILGAN AHOLIGA KO‘RSATGAN INSONPARVARLIK YORDAMI

Zarina Abdurahmonovna BODIROVA,

Oriental universiteti, Tarix yo‘nalishi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushi davrida o‘zbek xalqining insoniylik, oliyanoblik, bolajonlik fazilatlari urush ketayotgan hududlardan va frontga yaqin joylardan ko‘chirib keltirilgan aholiga, bolalarga ko‘rsatgan ochiq ko‘ngilligi, hamdardligi va g‘amxo‘rligida o‘z ifodasini topgan holat aks etganligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘zlashtirish, ko‘chish, insonparvarlik, bolalar himoyasi, muhtojlik.

ABSTRACT

This article discusses the situation in which humanity, nobility, and childlike qualities of the Uzbek people were reflected during the Second World War. It was analyzed that the situation reflected in the open heart, sympathy and care shown to the people and children relocated from the war zones and places close to the front.

Key words: assimilation, migration, humanitarianism, child protection, need.

KIRISH

O‘zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti huzurida 1941 yil 10 iyulida maxsus komissiya tuzildi va mahalliy sovetlarning ijroiya qo‘mitalari qoshida tuzilgan alohida bo‘limlar kishilarni hisobga olish va joylashtirish bilan shug‘ullandilar. 1941 yilning noyabr oyida O‘zbekiston Xalq Komissarlar Soveti va O‘zbekiston Kompartiyasi Markaziy Qo‘mitasining respublikamizga ommaviy ravishda ko‘plab aholi va bolalarni ko‘chirib keltirilishi munosabati bilan “Frontga yaqin joylardan ko‘chirib keltirilgan bolalarni joylashtirish haqida”gi qarori qabul qilindi. Bu qaror munosabati bilan Toshkent shahridagi markaziy temir yo‘l vokzali qoshida “Bolalarni evakuatsiya qilish markaziy punkti” tashkil etildi. Bu punktning Samarqand temir yo‘li qoshida ham evakopunkt bo‘limi vujudga keldi. Bu evakopunktida bir kecha–kunduzda minglab kishilar qabul qilib olindi.

Ko‘chirib keltirilgan bolalarni qabul qilib olish, ularni bolalar uylariga, kollektivlarga joylashtirish, yakka tartibda tarbiyaga olish, o‘qitish, ishlab chiqarishga yuborish, adashib yurgan balog‘atga etmagan, qarovsiz qolgan bolalarni topib ro‘yxatga olish, ularni rejali joylashtirish kabi mas‘uliyatli ishlarni bajarishda evakopunkt xodimlari tinimsiz ishladi.

Qisqa vaqt davomida Rossiya, Ukraina, Belorussiya, Moldaviya, Boltiqbo‘yi Respublikalaridan ko‘chirib keltirilgan bir milliondan ko‘proq kishilar va 200

mingdan ziyod etim bolalarni O‘zbekiston xalqi o‘z bag‘riga olar ekan, shundan 165 ming kishi Samarqand viloyatiga joylashtirildi. Ulardan 20 mingdan ziyodi bolalar edi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Viloyat mehnatkashlari ko‘chirib keltirilgan aholini bag‘rikenglik bilan qabul qilib oldi. Ularni boshpana va ish bilan ta‘minladi. Xalq o‘z noni, kiyim–kechagi, turar joyini ko‘chib kelganlar bilan baham ko‘rdi. Ko‘chirib keltirilganlarga Samarqandning o‘zida olti kvartirali to‘rtta uy, yaxshi isitilgan oltita barak (ko‘p kishi yashaydigan bino-A.B) qurib berildi, studentlarning yotoqxonalarini va bo‘sh kvartiralar ajratib berildi.⁵⁷

1941 yilning oktyabr-dekabr oylarida shaharga ko‘chirib keltirilayotganlar, ayniqsa, ko‘payib ketdi. Ko‘chib kelganlarning ko‘pchilik qismi Samarqand shahrining o‘zida o‘rnashib qoldi. Bu jarayon shaharda aholining zichlashuviga olib keldi, yuvinish joylari, dezinfeksiya qiladigan kameralar etishmasligi shaharda yuqumli kasalliklar paydo bo‘lish xavfini tug‘dirdi. 1942 yilning yanvarida bu masala shahar partiya aktivi yig‘ilishida muhokama qilindi va chora-tadbirlar belgilandi.

1942 yilning yanvar oyida Toshkent shahrida jamoatchi xotin-qizlarning yig‘ilishi bo‘lib o‘tadi. Yig‘ilish qatnashchilari respublikamizdagi barcha ayollarga qarata murojaatini qabul qiladi. Murojaatda etim bolalarni o‘z tarbiyasiga olishga da‘vat etiladi.

Bu murojaat va O‘zbekiston Xalq Komissarlar Sovetining 1942 yil fevral oyida qabul qilgan “Front yoqasidan ko‘chirib keltirilgan bolalarni joylashtirish to‘g‘risida”gi qarori respublikaning hamma joyida: shahar va qishloqlarda, korxonalar va muassasalarda, ko‘cha va mahallalarda keng va har tomonlama muhokama qilindi hamda hamjihatlik bilan ma‘qullandi. Murojaatda etim bolalarni o‘z tarbiyasiga olishga da‘vat etilar ekan, ko‘plab oilalar boquvchisiz qolgan bolalarni o‘zlariga farzandlikka oldilar, topgan-tutganlarini ular bilan baham ko‘rdilar.

Samarqand viloyat mehnatkashlari bu murojaatga javoban qizg‘in ish boshlab yubordilar. Ko‘pgina oilalar ko‘chirib keltirilgan ota-onasidan, boquvchisidan ajralgan, vaqtincha yoki doimiy etim bo‘lib qolgan bolalarni ota-onalik mehri bilan qabul qilib oldilar.

Viloyatdagi F.Engels nomli kolxoz raisi Fotima Qosimova uyida olti farzandi bo‘lgani holda front yoqasidan ko‘chirib keltirilgan, vaqtincha yoki doimiy boquvchisidan ajralgan 10 ta bolani farzandlikka oldi.⁵⁸ Samarqandlik Niyoz Fuzaylov frontdan og‘ir yarador bo‘lib qaytgandan keyin, turmush o‘rtog‘i bilan

⁵⁷ Самарқанд тарихи. Икки томлик. 2-том. Т.: Масъул муҳаррир И.М.Мўминов “Фан”, 1970. – Б.235.

⁵⁸ Самарқанд тарихи. Икки томлик. 2-том. Масъул муҳаррир И.М.Мўминов. Т.: “Фан”, 1970. – Б.238.

birga o'qituvchilik qilib, farzandlari qatori etti nafar etim bolani ham tarbiyalashdi. Viloyatning Kattaqo'rg'on shahridan bo'lgan urush nogironi Abduhamid Samadovning insonparvarligi va baynalminalligi butun dunyoga ovoza bo'ldi. U urushdan nogiron bo'lib qaytgach, urushning oxirlari va urush tamom bo'lgandan keyingi yillarda o'zi hali bo'ydoq bo'lishiga qaramay, bolalarning kimligi – tili, irqi va millatidan qat'iy nazar 16 bolani olib tarbiyalaydi.⁵⁹

Samarqand paxta tozalash zavodining masteri Nurillaev, shu zavod jin mashinalari sexining boshlig'i Prokopovich, shoira Ra'no Uzoqova, Paxtakor tumanidagi Qarnab qishloq Sovetining raisi Ahmedov, muallimlardan Nurmanov, Navro'zov va boshqa ko'pgina kishilar ko'chirib keltirilgan bolalarni o'z oilalari tarbiyasiga oldilar.

Ko'chirib keltirilgan, ota-onasidan ajrab qolgan bolalarni joylashtirish uchun viloyat ijroiya qo'mitasi va partiya komiteti qaroriga ko'ra Samarqandning qishloq tumanlari Jomboy, Bulung'ur, Forish, Narpay, Pastdarg'om va viloyatning boshqa tumanlarida 8 ta bolalar uyi tashkil etilib, ular 4270 bolani tarbiyalashni o'z zimmlariga oldilar. Samarqand shahridagi 11 ta bolalar uyiga qo'shimcha ravishda 660 bola joylashtirildi.⁶⁰

1942 yilning boshlariga kelib Samarqand shahridagi mavjud 10 ta bolalar uyida 1512 bola tarbiyalandi, ulardan 590 nafari front yoqasidan ko'chirib keltirilgan bolalar edi. Bolalar uyida tarbiyalanuvchilar oy sayin ko'payib, 1943 yil yoz oylarida 1810 kishiga etdi. Bundan tashqari Samarqand shahrida polyak bolalari uchun bolalar uylari ochildi. Moskvadan ko'chirib keltirilgan 120 ispan yoshlari uchun internat ishga tushirildi.⁶¹

Samarqand paxta tozalash zavodi jamoasi 16 go'dak uchun uy-joy va hamma zarur imkoniyatlarni yaratdilar. Samarqand tumanidagi meva-konserva zavodi jamoasi, Kalinin nomli kolxoz va boshqa yuzlab xo'jaliklar, idoralar respublikamizga keltirilgan bolalarni tarbiyalash uchun bolalar muassasalarini tashkil etdilar. Viloyat mehnatkashlari maxsus tashkil etilgan bolalar uylariga 1100 bolani joylashtirdilar, ular uchun ajratilgan xonalar kerakli narsalar bilan jihozlandi. Tarbiyalanuvchilar oziq-ovqat, kiyim-kechak, ko'rpa-yostiq, o'yinchoq kabilar bilan ta'minlanib turildi.

Samarqand viloyati mehnatkashlarining insoniylik fazilatlaridan biri shu bo'ldiki, frontga yaqin tumanlardan ko'chirib keltirilgan 165 ming kishini joylashtirdilar va ularga mehribonliklar ko'rsatdilar. Faqat 1942 yilning 20 fevraliga qadar ko'chirib keltirilganlardan 8 ming kishi Bog'ishamol tumaniga joylashtirildi.

⁵⁹ Турдиев С. Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистон меҳнаткашларининг кўчириб келтирилган болаларга ғамхўрлиги Т.: “Фан”, 1987. – Б.27.

⁶⁰ Самарқанд тарихи. Икки томлик. 2-том. Масъул муҳаррир И.Мўминов. Т.: “Фан”, 1970. – Б.238.

⁶¹ Турдиев С. Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистон меҳнаткашларининг кўчириб келтирилган болаларга ғамхўрлиги Т.: “Фан”, 1987. – Б.33.

Temiryo‘l tumaniga nemislar bosib olgan hududlardan 1663 oila ko‘chirtirib kelindi. Samarqandliklar ota-onasiz qolgan 20 mingdan ziyod bolani o‘z bag‘riga oldilar.⁶²

Ikkinchi jahon urushi yillarida Samarqand viloyati bolalarni qabul qilib olish punktlariga 1131 nazoratsiz, 1048 qarovsiz qolgan va 83 adashib yurgan, jami 2262 bola topshirildi.⁶³

Urush yillarida Samarqand viloyatiga frontga yaqin hududlar va urush ketayotgan joylarga emas, balki urushga tortilgan, fashistlar Germaniyasi tomonidan bosib olingan davlatlardan ham bolalar va aholi ko‘chirib kelindi. Ularga xalqimiz mehr va insoniylik yordamini ko‘rsatdi. Ko‘chirib keltirilganlarga o‘z uylaridan joy berdi, maxsus bolalar uylari tashkil qilindi va internatlarga joylashtirildi.

Samarqand viloyatida tashkil etilgan bolalar uyiga polyak bolalari joylashtirildi. Keyinchalik viloyatning Narpay tumanida polyak bolalari uchun yana uchta bolalar uyi tashkil etildi. Bolalar uyini kerakli narsalar bilan ta‘minlash maqsadida maxsus fond tashkil etildi. Bundan tashqari bolalar uylariga otaliqdagi xo‘jalik yoki tashkilotlarning yordami kuchaytirildi.

Samarqand viloyat xalq deputatlari ijroiya qo‘mitasining 1942 yil 12 maydagi qarori bilan Narpay tumanidagi polyak bolalar uyining yordamchi xo‘jaligi uchun 500 kg va Samarqand shahridagi polyak bolalar uyining yordamchi xo‘jaligi uchun 500 kg kartoshka urug‘i ajratildi.⁶⁴

Samarqand davlat universiteti professori, tarix fanlari doktori SHodmonqul Pirimqulov “Polyak fuqarolari Samarqandda (1941-1946 y.y.)” nomli monografiyasida polyak fuqarolarining Samarqand viloyatiga ko‘chirtirib kelinishi, joylashtirilishi va ish bilan ta‘minlanishi, polyak bolalarini o‘qitish, ularni tarbiyalashni quyidagicha ta‘riflaydi:

“1941 yil 1 oktyabrdan SSSR Ichki Ishlar xalq komissarligi ko‘rsatmasiga muvofiq, O‘zbekiston hududiga dastlab 100 ming polyak fuqarolarini joylashtirish ko‘zda tutilgan edi. SHundan 25 000 kishi Samarqand viloyati hududiga kelishi kerak edi.

1941 yilning 3 oktyabrida Samarqand viloyati ijroiya qo‘mitasi “mutlaqo maxfiy” grifi bilan “Viloyat tumanlarida 25 000 ko‘chirib keltirilgan polyak fuqarolarini joylashtirish haqida “№ 30-qarorini qabul qildi. Bu qarorning birinchi bandiga binoan, viloyat tumanlariga polyak fuqarolarini joylashtirishning quyidagi tartibi belgilandi:

⁶² X. Аминов, Н.Иброхимов Самарқанд – фронтга. Самарқанд. Сўғдиёна, 1994. – Б-34.

⁶³ Ефимов В.И. Патриотические подвиги трудящихся Самаркандской области в годы Великой Отечественной войны. Самарқанд, 1962. – С.13.

⁶⁴ Самарқанд вилояти давлат архиви (Самарқанд ВДА), 74-фонд, 1-рўйхат, 4407-иш, 330-варак.

Pastdarg‘om tumaniga 3000 kishi, Jizzaxga – 2500, Qoradaryo, Paxtakor, Payariq, Jomboy va Bulung‘ur tumanlarining har biriga – 2000 kishidan, Narpay, Oqdaryo, Zomin, G‘allaorol va Mitan tumanlarini har biriga – 1500 kishidan, Kattaqo‘rg‘on va Xatirchi tumanlariga 1000 kishidan joylashtirishi rejalashtirildi”.

SH. Pirimqulov ma‘lumotlariga ko‘ra , 1944 yilning oxiri va

1945 yilning boshlarida viloyat hududida polyak fuqarolarining soni 13500-13700 kishi bo‘lib, ular viloyat tumanlarida quyidagicha joylashgan, ya‘ni Kattaqo‘rg‘on tumanida – 1475 kishi, Narpayda – 920 kishi, Pastdarg‘omda – 845, Jizzaxda – 685, Bulung‘urda – 560, Paxtakorda – 55, G‘allaorolda – 430, Xatirchida – 370, Zominda – 280, Payariqda – 250, Jomboyda – 164, Qoradaryoda – 130, Oqdaryoda – 120, Komsomol (hozirgi Tayloq)da – 75, Urgutda – 75, Forishda – 14, Nurota tumanida esa 12 kishi, shahardagi Siyob tumanida – 3658 kishi, Temiryo‘l tumanida – 786, Bog‘ishamol tumanida esa 537 kishini tashkil etgan.⁶⁵

Ko‘chirtirib kelgan polyak fuqarolari viloyat hududidagi yirik korxonalar, zavod, fabrika, qurilish ob‘ektlari, jamoa va davlat xo‘jaliklarida faoliyat ko‘rsatgan. Ularni Samarqand shahridagi harbiy mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalar ishchilari orasida Zomin g‘allakorlariyu, Narpay paxtakorlari o‘rtasida, Langar konchilari yonida xullas, sanoat va xalq xo‘jaligining front uchun xizmat qilayotgan barcha jabhalarida ko‘rish mumkin edi. Urush yillarida Bulung‘ur va Narpayga ko‘chirib keltirilgan va ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yilgan qand zavodlariga 200 ga yaqin polyak mutaxassisleri ishga jalb qilingan edi.⁶⁶

Viloyat hududidagi polyak fuqarolarining bir qismini ularda bo‘lgan mutaxassislik sohasi bo‘yicha ish bilan ta‘minlanishiga erishilgan. Misol uchun, 1945 yilga kelib viloyatda 54 muxandis, 298 buxgalter, 114 o‘qituvchi, 183 shofyor, 40 tipografiya xodimi va 14 huquqshunos o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha ishlaganlar. Polyak fuqarolarining bir qismi viloyatdagi harbiy sanoat korxonalariga ishga joylashtirilgan, jumladan, front ehtiyojlari uchun mahsulot ishlab chiqaradigan “Kinap” va “Krasniy dvigatel” (hozirgi “Alpomish”) zavodlarida ulardan 51 kishi mehnat qilgan.⁶⁷ Viloyat hududidagi Qo‘ytosh koni qurilishiga polyak fuqarolaridan 40 kishi, Langar koni qurilishiga 50 kishi va Ingichka koniga 40 kishi ishlash uchun safarbar qilingan.⁶⁸

Polsha fuqarolari orasida o‘z kasbining mohir ustalari bo‘lgan hunarmandlar ko‘pchilikni tashkil etgan. Samarqand viloyatida ularning soni 550 dan ko‘p bo‘lganligi, aksariyat hollarda, polshalik hunarmandlarga o‘zlarining artellarini tuzish

⁶⁵ Pirимкулов Ш. Поляк фуқаролари Самарқандда (1941-1946 й.й.). Самарқанд “Зарафшон”, 1999. – Б. 19-20.

⁶⁶ Самарқанд вилоят давлат архиви, 10 й.ж, 88-варақ.

⁶⁷ Самарқанд ВДА, 78-фонд, 12-рўйхат, 68-йиғма жилд, 88-варақ.

⁶⁸ Ўша жойда.

imkoniyati berilgan. Viloyat hududidagi artellarda “Vatan”, “Kirov” (Samarqand shahrida) “Mehnat” (Pastdarg‘om tumanida), “Trud” arteli (Jizzax shahrida) da 150 dan ortiq polshalik hunarmandlar o‘z mahoratlarini namoyon qildi.⁶⁹

Umuman olganda, 1945 yilga kelib viloyatdagi 13 mingga yaqin polshalik fuqarolardan 4907 kishi sanoat, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, meditsina sohasi, turli ta‘lim tizimlari va boshqa sohalarda foydali mehnat bilan band bo‘lganlar.⁷⁰

REFERENCES

1. X. Аминов, Н.Иброхимов Самарқанд – фронтга. Самарқанд. Сўғдиёна, 1994. – Б-34.
2. Ефимов В.И. Патриотические подвиги трудящихся Самаркандской области в годы Великой Отечественной войны. Самарканд, 1962. – С.13.
3. Самарқанд вилояти давлат архиви (Самарқанд ВДА), 74-фонд, 1-рўйхат, 4407-иш, 330-варақ.
4. Пиримкулов Ш. Поляк фуқаролари Самарқандда (1941-1946 й.й.). Самарқанд “Зарафшон”, 1999. – Б. 19-20.

⁶⁹ Самарқанд ВДА, 74-фонд, 12-рўйхат, 68-йиғма жилд, 88-варақ.

⁷⁰ Пиримкулов Ш. Поляк фуқаролари Самарқандда (1941-1946 й.й.). Самарқанд “Зарафшон”, 1999. – Б. 38.

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASINING TAVSIFI VA UNING SAMARADORLIGI

Sulaymanova Sevaraxon Bahodirjon qizi

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

e-mail: sevaraxon3108@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida muammoli ta'lim texnologiyasining ahamiyati, uning qo'llanilishi va bu asosida ta'lim samaradorligiga erishish mumkinligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *muammo, ta'lim, muammoli ta'lim, muammoli ta'lim texnologiyalari, muammoli vaziyat, yechim, natija.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещена важность технологии проблемного обучения в системе высшего образования, ее применение и возможность достижения на ее основе образовательной эффективности.

Ключевые слова: *проблема, образование, проблемное образование, проблемные образовательные технологии, проблемная ситуация, решение, результат.*

ABSTRACT

This article highlights the importance of problem-based learning technology in the higher education system, its application, and the possibility of achieving educational efficiency based on this.

Key words: *problem, education, problem-based education, problem-based educational technologies, problem situation, solution, result.*

KIRISH

So'ngi yillarda ta'lim mazmunini samaradorligini oshiruvchi ta'limning bir qator ishonchli interfaol metod va yo'llari izlanmoqda. Hozirgi kun tajribasida muammoli ta'lim deganda mashg'ulotlarda o'qituvchi-pedagoglar tomonidan yaratiladigan muammoli vaziyatlar va ularni yechishga qaratilgan o'quvchilarning faol mustaqil faoliyati tushuniladi. Buning natijasida talabalar kasbiy bilimlarga, ko'nikmalarga ega bo'ladi va fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Muammoli ta'lim texnologiyasida quyidagilar asos qilib belgilanadi: ijtimoiy, konstruktiviy, badiiy ifodalash, ilmiy-tadqiqiy. Bu asoslarni amalga oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi: so'z, san'at asarlari, texnik qurilmalar, o'yinlar va boshqalar. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltiradi. Muammoli

vaziyatning mohiyati – talabaga tanish bo‘lgan ma’lumotlar va yangi faktlar, hodisalar o‘rtasidagi ziddiyatdir. Bu ziddiyat bilimlarni ijodiy o‘zlashtirish uchun harakatlantiruvchi kuchdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Muammoli ta’limni amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog D.Dyui 1894-yilda Chikagoda tashkil etgan tajriba maktabida qo‘llagan. XX asrning 60-yillarida bu yo‘nalishda tadqiqotlar olib borildi. 70-80-yillarga kelib, amaliyotga keng joriy etildi. Muammoli o‘qitishni chuqur o‘rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan bo‘lib, uning asosida “Tafakkur – muammoli vaziyatdan boshlanadi” degan g‘oya yotadi.

Muammoli ta’lim – ta’lim jarayonini olib borishda o‘quvchilar oldiga yechish uchun muammoni qo‘yish orqali muammoli vaziyatni vujudga keltirish va mashg‘ulot davomida uning yechimini topish. Muammo o‘qituvchi tomonidan yoki o‘quvchilar tomonidan qo‘yilishi mumkin.

Muammoli ta’lim texnologiyalari –

o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan.

Fikrlash psixologiyasi nuqtayi nazaridan muammoli o‘qitish g‘oyasi va tamoyillari S.L.Rubinshteyn, M.I.Maxmutov, V.Okon, I.Y.Lerner tomonidan ishlab chiqilgan.

Muammoli ta’lim turi ilmiy-uslubiy jihatdan 3 xil ko‘rinishga ega.

1. Muammoli vaziyatni vujudga keltirish.
2. Muammoning qo‘yilishi.
3. Muammoning yechimini topish.

Muammoli vaziyatlar kiritilib, an’anaviy, bayon etish o‘quv materialining eng maqbul tarkibi hisoblanadi. Pedagog muammoli vaziyat yaratadi, o‘quvchini uni yechishga yo‘naltiradi, yechimni izlashni tashkil etadi. Muammoli o‘qitishni boshqarish pedagogik mahoratni talab etadi, chunki muammoli vaziyatning paydo bo‘lishi individual holat bo‘lib, tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan yondashuvni talab etadi.

O‘quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o‘qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, talabalar oldiga muammoli masalalar qo‘yadi, ularni yechimining yo‘llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo, yangi bilimlar va harakat usullar sari, o‘zi yo‘lga boshlaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Shuni qat’iyatlik bilan ta’kidlash lozimki, yangi bilimlar ma’lumot uchun emas, balki muammo yoki muammolarni yechimi uchun beriladi. An’anaviy pedagogik

usuldagi – bilimlardan muammoga qarab – talabalar mustaqil ilmiy izlanish ko‘nikma va malakalarini hosil qila olmaydi, chunki ularga o‘zlashtirish uchun tayyor natijalar taqdim etiladi. Muammoning yechimi ijodiy fikrlashni taqozo etadi. Shablonlarni takrorlash bilan bog‘liq bo‘lgan reproduktiv psixik jarayonlar, muammoli vaziyatlarda hech qanday samara bermaydi.

Agar inson muntazam tayyor bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga o‘rgatilgan bo‘lsa, uning tabiiy ijodiy qobiliyatini so‘ndirish ham mumkin; u mustaqil fikrlashni «esdan chiqaradi» fikrlash jarayoni muammoli masalalarni yechishda a‘lo darajada namoyon bo‘ladi va rivojlanadi.

Muammoli ta‘limda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo‘ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma‘lum muammoga (muammo – murakkab nazariy yoki amaliy masala bo‘lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi, uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo‘ladi, «gap nimada?» degan savol tug‘iladi. Talaba noma‘lum yechimni topish uchun mustaqil yoki o‘qituvchi yordamida izlanadi.

Muammoni jamoaviy hal etishda paydo bo‘luvchi sub‘ekt-ob‘ekt-sub‘ekt munosabatlari ijodiy fikrlashni faollashtirishga olib keladi.

Muammoli o‘qitishning asosiy belgisi, bu ilmiy, o‘quv yoki barcha faoliyat turlarida paydo bo‘ladigan zaruriy ob‘ektiv qarama-qarshiliklar aksi hisoblanadi. Bu esa barcha sohalarining harakatlantiruvchi va rivojlantiruvchi manbaidir. Shu sababli muammoli o‘qitishni rivojlantiruvchi deb atash mumkin, zero uning maqsadi – bilimlarni, farazlarni shakllantirish, ularni ishlab chiqish va yechishdan iboratdir.

Muammoli o‘qitishda fikrlash jarayoni faqat muammoli vaziyatni yechish maqsadida joriy etiladi, u nostandart masalalarni yechish uchun zarur bo‘lgan fikrlashni shakllantiradi.

Muammoli o‘qitish samaradorligining to‘rtta bosh sharti mavjud:

- muammo mazmuniga qarab yetarli qiziqish uyg‘otishni ta‘minlash;
- muammo yechimidagi har bir bosqichda paydo bo‘ladigan ishlarni bajara olish mumkinligini ta‘minlash (ma‘lum va noma‘lumlar nisbatining maqbulligi);
- muammo yechimida olinadigan axborotni o‘quvchilar uchun muhimligi;
- pedagog va o‘quvchi orasidagi munosabat xayrixohlik ruhida kechishi, ya‘ni o‘quvchilar tomonidan bildirilgan barcha fikr va farazlar e‘tiborsiz va rag‘batsiz qolmasligi zarur.

Muammoli o‘qitishning bosh psixologik-pedagogik maqsadlari quyidagilardan iborat:

- tahsil oluvchining fikrlash doirasi va qobiliyatlarini o‘stirish, ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirish;

- muammoni mustaqil yechishda va faol izlanish davrida olingan bilim va ko‘nikmalarni tahsil oluvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi, buning natijasida ushbu bilim va ko‘nikmalar an’anaviy o‘qitishdagidan ko‘ra ancha mustahkam bo‘lishi;

- nostandart muammolarni ko‘ra oluvchi, qo‘ya oluvchi va yecha oluvchi o‘quvchining faol ijodiy shaxsini tarbiyalash;

- kasbiy muammoli fikrlashni rivojlantirish – har bir aniq faoliyatda o‘zining xususiyatlariga egaligi.

Ta’limning an’anaviy usulidan muammoliga o‘tish muvaffaqiyati, quyidagi ikki omil bilan belgilanadigan «muammolik darajasi»ga bog‘liq bo‘ladi:

- muammoning murakkablik darajasi – mazkur muammo doirasida tahsil oluvchi uchun ma’lum va noma’lumlar nisbatiga ko‘ra aniqlanadi;

- muammo yechimida tahsil oluvchi ijodiy ishtirokining ham jamoaviy, ham shaxsiy hissalari hisobga olinadi.

Muammoli o‘qitishning uchta asosiy shakli mavjud:

1. O‘quv materialini muammoli bayon etish – ma’ruzaviy mashg‘ulotlarda monolog tarzda, seminar mashg‘ulotlarida esa dialog tarzda olib boriladi. O‘qituvchi ma’ruza paytida o‘quv materialini bayon etayotganida muammoli masalalar tuzadi va ularni o‘zi yechadi, talabalar esa yechimlarni izlash jarayoniga faqat xayolan qo‘shiladilar.

2. Qisman izlanuvchan faoliyat tajribalar, laboratoriya ishlarini bajarishda muammoli seminarlar, evristik suhbatlar davomida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi muammoli savollar tizimini tuzadi, bu savollarga javoblar olingan bilimlar bazasiga tayanadi, ammo ular oldingi bilimlarda mavjud emas, ya’ni savollar tahsil oluvchilarga intellektual qiyinchiliklar tug‘diradi va maqsadga yo‘naltirilgan ijodiy izlanishga undaydi. O‘qituvchi imkoni boricha «boshqacha javoblar» yo‘naltiruvchi savollarni tayyorlab qo‘yishi lozim, u tahsil oluvchilar javoblariga tayanib, yakuniy xulosa qiladi. An’anaviy tushuntirish va reproduktiv o‘qitishga esa, bilim-tanishi va bilim-nusxa shakllanadi, xolos.

3. Mustaqil tadqiqot faoliyatida tahsil oluvchilar mustaqil ravishda muammoni ifoda etadilar va uni yechadilar (kurs yoki bitiruv ishlarida, ilmiy tadqiqot ishlarida) va o‘qituvchi nazorati bilan yakunlanadi, bu esa 4-darajali mahsuldorlik faoliyatini (ijod) va 4-darajali eng samarali, mustahkam bilimni (bilim - qayta shakllanish) egallashni ta’minlaydi.

XULOSA

Talabalar bilim olish jarayonida juda ko'p muammoli vaziyatlarga duch kelishi mumkin. Talabalar dars mashg'ulotlari borishi davomida muammoli vaziyatlar orqali mavzuni qabul qilishlari, anlash faoliyati, ijodkorlik qobiliyatlari yanada rivojlanadi. Ta'limda muammoli vaziyatlar yaratilgan dars mashg'ulotlari samarasi orqali yangi bilimlardan kelajakda unumli foydalana olish, ta'lim muammolarini yecha olish, mustaqil izlanishga o'rganish, ijodiy tajribalarning rivojlanishi, ta'lim jarayonining vazifalarini tahlil qilishga keng imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. N.N.Azizxo'jayeva Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006. – 160 b.
2. H.T.Omonov, N.X.Xo'jayev, S.A.Madyarova, E.U.Eshchonov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi., Toshkent Moliya instituti. – T.: "Iqtisod-moliya". 2009. – 240 b.
3. Педагогика профессионального образования. Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2004.
4. Sulaymanova, S. B. Q. (2022). BADIY YO 'NALISHDAGI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TASVIRIY SAN'ATDA PERSPEKTIVAGA RIOYA QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK NAZARIYA VA TA'LIM AMALIYOTIDAGI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 16-23.
5. Сулайманова, С. Б. К. (2022). BADIY TA'LIMDA TALABALARNI O'QITISHDA SAMARALI DIDAKTIK PRINSIPLARDAN FOYDALANISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 143-150.
6. Сулайманова, С., Омонов, Д., & Аъзамжонов, А. (2022). Алишер Навоий асарларидан бадий олий таълим муассасаларида тасвирий санъатни ўқитиш жараёнида фойдаланишнинг зарурияти. *Research Focus*, 1(2), 272-277.
7. Sadikovna, S. G., Kurbonova, B., Akhmedova, N., & Sulaymanova, S. (2020). FUNDAMENTALS OF PROFESSIONALISM DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE OF PRACTICAL EXERCISES ON FORMING THE SKILLS AND.
8. Akhmedova, N. E. (2023). DEVELOPING ARTISTIC AND AESTHETIC COMPETENCE IN THE EDUCATION OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS IN TRADITIONAL AND FOLK ART. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 170-173.
9. A'Zamjonov, A. A. Z. (2022). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHGA INNOVATSION YONDASHUV YO'LLARI

MAVZUSI BO'YICHA AMALIY ISHLANMA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 56-60.

10. A'zamjonov, A., & Hamdamov, K. H. (2022). TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARI MAZMUNINING DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI BILAN BOG'LIQLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 71-77.

11. Yunusaliev, M. (2023). THE IMPORTANCE OF THE SCALE OF THE VIEWING ANGLE IN PERSPECTIVE. *Science and innovation*, 2(A4), 15-20.

12. O'Rinov, M. X. O. G. (2022). CHIZMACHILIK FANI DARSLARIDA UYG'UNLASHGAN TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 167-173.

13. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOYIY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.

14. Qurbonova, B., & G'ulomova, O. (2023). BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA BADIY MATNNI TAHLIL QILISH METODIKASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4), 750-752.

15. Kurbonova, B. M. (2023). AESTHETIC PERCEPTION IS A PRODUCT OF ARTISTIC THINKING. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS*, 3(26), 97-101.

16. Sulaymanova, S. B. Q. (2023). BADIY AN'ANALARGA YO 'G 'IRILGAN QUROQCHILIK SAN'ATI NAMUNALARINING TASVIRIY SAN'ATDAGI O 'RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(9), 106-111.

17. Qurbonova, B., Sulaymanova, S., Akhmedova, N., & Yunusaliyev, M. (2023). Big Data, Artificial Intelligence and Smart Cities. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 402, p. 03013). EDP Sciences.

18. Сулайманова, С., Омонов, Д., & Аъзамжонов, А. (2022). Алишер Навоий асарларидан бадий олий таълим муассасаларида тасвирий санъатни ўқитиш жараёнида фойдаланишнинг зарурияти. *Research Focus*, 1(2), 272-277.

19. Sulaymanova, S. B. Q. (2022). BADIY OLIY TA'LIM MUASSASALARDA TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHGA BO 'LGAN EHTIYOJNING OSHISHI VA UNING BUGUNGI HOLATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 89-96.

20. Юнусалиев, М., Мадаминов, Н., & Мамуров, А. (2022). МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД РИСОВАНИЕМ НАТЮРМОРТА. *Research Focus*, 1(2), 326-332.

IMPLIKATURA HODISASINING “HAMKORLIK PRINSIPLARI” ASOSIDA TAHLILI

Sharipova Fazilat Dillmurod qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada implikatura hodisasining “hamkorlik prinsiplari” asosida tahlili haqida so‘z boradi. Uning ma‘no va mazmuni hamda tarjimadagai ahamiyati haqida muhokama qilinadi.

***Kalit so‘zlar:** implikatura, “hamkorlik prinsiplari”, muloqot, tarjima, ritorik tuzilishi, tautologik iboralar.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу феномена импликатуры на основе «принципов кооперации». Обсуждаются его значение и содержание, а также значение при переводе.

***Ключевые слова:** импликатура, «принципы сотрудничества», коммуникация, перевод, риторическая структура, тавтологические выражения.*

ABSTRACT

This article deals with the analysis of the phenomenon of implicature based on the "principles of cooperation". Its meaning and content and its importance in translation are discussed.

***Keywords:** implicature, "principles of cooperation", communication, translation, rhetorical structure, tautological expressions.*

KIRISH

Muloqot – odatda, lisoniy belgilar orqali so‘zlovchining qabul qiluvchiga yuborgan ma‘lumoti sifatida ifodalanadi. Implikatura muloqot davomida boshqa narsa deyish orqali bilvosita qo‘shimcha ma‘noni nazarda tutishni anglatadi. Shu ma‘noda, ushbu bobda implikaturani o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilganda yuzaga keladigan muammolarga, shuningdek, “O‘tkan kunlar” romanidagi xatlarning ingliz tilidagi tarjimalarida implikaturaning tarjima qilinishi, ularning tahlili, shuningdek, so‘zlashuv mazmunini o‘zida mujassam etgan va real hayotni o‘zida aks ettirgan turli muloqot qismlari xususida so‘z yuritamiz.

So‘zlashuv implikaturasini tarjima qilishda esa tarjima matni (target text) ning makrostrukturasi va ritorik tuzilishi asliyat matni (source text)da qayta ko‘rib chiqilishi, bunda o‘xshash implikatsiyaga ega so‘zlar va tuzilmalar topilishi talab qilinadi. Tarjimonlar matni boshqa tilga tarjima qilishda, odatda, ataylab yoki

bilmagan holda shunday yo‘l tutishadi va bu tadqiqotimizda olib boriladigan tahlillar natijasida tasdiqlanishi kutilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Graysning fikricha, muloqot davomida so‘zlovchi va tinglovchi “**hamkorlik prinsipi**” (**cooperative principle**) asosida birlashadilar. Va ushbu “hamkorlik prinsipi” Grays taqdim etgan muloqot implikaturasini tushunish va tahlil etish kaliti deb hisoblaydigan maksimalarni anglatadi.⁷¹

Miqdor maksimalari (kerakli darajada axborotlilik)

- Yetarli darajada ma’lumot beruvchi bo‘lish; keragidan ortiq axborot yetkazmaslik;

Sifat maksimali (to‘g‘rilik, ishonchlilik)

- Noto‘g‘ri deb hisoblangan yoki yetarli dalillarga ega bo‘lmagan narsalarni aytmaslik;

Aloqa maksimali (muvofiqlik)

- Tegishli bo‘lishlik;
- Barqaror va izchil bo‘lish;

Maksimal uslub (aniqlik)

- Muxtasar bo‘lish
- Aniq ifoda etish.

H.Grays matnda hosil bo‘ladigan ko‘chirma yashirin ma’noni implikatura hodisasiga qaram deb hisoblaydi. Shuningdek, u muloqot davomida ushbu maksimalardan birortasiga amal qilinmaganda muloqot implikaturasi namoyon bo‘ladi, deb hisoblaydi.

MUHOKAMA

Xatlarni o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida qator muammolar keltirib chiqaradigan, shuningdek, tilning madaniy tomonlarini aks ettiradigan implikaturaning namoyon bo‘lishi va uning tarjima tilida o‘zining yashirin ifodasini topganligini ko‘rib chiqamiz.

Asliyat matni: *“ikki yil bo‘ldi Marg‘ilon kelib yurishlaringizni men o‘zimcha yeshdim, lekin topib yeshdim: sizning barcha mashaqqatlaringiz — dushmanlaringizdan o‘ch olish uchun bo‘lg‘anini ongladim.”*

I.Tuxtasinov, O. Mo‘minov, A.Hamidov tarjimasi: *“For these two years, so I guessed it: you came, you were worried and busy just to take revenge on your enemies, otherwise you would have seen me.”*

⁷¹Grice P. Studies in the Way of Words. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. - P.26-27.

Mark Riz tarjimasida: “...Finally, after two years, I *found out* the reason you secretly traveled to Margilan...”

Ushbu jumla “hamkorlik prinsipi”dagi miqdor maksimasiga asosan amalga oshirilgan. Kumushning Otabekni u bilan ko‘rishmay ketganini “*yeshdim, lekin topib yeshdim*” tarzida anglashi gapda miqdor maksimasining “Keragidan ortiq ma’lumot bermaslik” tamoyiligi zid kelgan.

“*Yeshdim*” ifodasining takror qo‘llanilishi nutqning emotsional ta’sirchanligiga, uni oshirishga xizmat qiluvchi vosita – taftologiya hodisasini keltirib chiqargan. I.Tuxtasinov, O.Mo‘minov, A.Hamidov tarjimasida *yeshdim* so‘zi *guessed* tarzida bir marta qo‘llangan va miqdor maksimasiga rioya qilingan. Mark Riz tarjimasida ham *found out* birikmasi ishtirokida miqdor maksimasiga amal qilingan va muloqot implikaturasi tarjimada saqlanmagan.

Graysning fikriga ko‘ra, taftologiya ishtorok etgan jumlar suhbatning ifodaviyligini (implikatsiyasini) so‘roq ostiga qo‘yadi, chunki ular nutqiy muloqotda zarur bo‘lgan darajada axborotni yetkazish majburiyatini, ya’ni Graysning miqdor maksimasiga zid keladi.⁷² Shu nuqtai nazardan, taftologik so‘zlarni izohlashda uch xil yondashuv yuzaga kelgan, xususan:

- 1) radikal pragmatik yondashuv;
- 2) radikal semantik yondashuv ;
- 3) radikal bo‘lmagan yondashuv.⁷³

Radikal pragmatik yondashuvda taftologik ibora talqinini muloqotning universal tamoyillari boshqaradi va bu iboralar “to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumot bermaydi, ammo kontekstda mazmunli bo‘ladi”⁷⁴. Bundan farqli o‘laroq, radikal semantik yondashuvda tavgologik iboralarni talqin qilish qisman so‘zlashuv va tilga xosdir. Uchinchi, ya’ni radikal bo‘lmagan yondashuv tavgologik iboralarni sharhlashda semantika va pragmatikani birlashtiradi. Ba’zan tavgologik iboralar faqat vaziyat kontekstidan kelib chiqadigan oniy implikatsiyalarga va semantik tasvirlardan kelib chiqadigan asosiy implikatsiyalarga ega bo‘ladi. Ushbu fikrga qo‘shilgan holda, Okamoto ta’kidlaydiki, “asosiy ma’nolarini hisobga olgan holda, tavgologiyalar pragmatik jihatdan tushunib bo‘lmaydigan qo‘shimcha ma’nolarni berishi mumkin”⁷⁵.

⁷² Shehab, E. <http://scholar.najah.edu/sites/default/files/journalarticle/translatibility-utterances-containing-implicatures%20%80%8E-arabic-english.pdf>

⁷³ Gazdar G. Pragmatics: Implicature, presupposition, and logical form. - New York: Academic, 1979. – P.127.

⁷⁴ Okamoto Sh. Nominal repetitive constructions in Japanese: The “tautology” controversy revisited, Journal of Pragmatics, vol. 20, 1993. - P.433-466.

⁷⁵ Okamoto Sh. Nominal repetitive constructions in Japanese: The “tautology” controversy revisited, Journal of Pragmatics, vol. 20, 1993. - P. 433-466.

XULOSA

Tarjimon badiiy matni tarjima qilayotgan paytda yuz kelishi mumkin bo'lgan shunday muammo borki, u ham bo'lsa tarjimon qachon matndagi implisit ma'noga qo'shimcha axborot yuklashni bilishi kerak. Har qanday yozuvchi o'z tajribasi va o'zi ulg'aygan madaniyatidan kelib chiqib asarda implisit mazmunni yaratadi. Tarjimon implisit ifodani eksplisit tarzda aniq va tushunarli qilib o'girishga harakat qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Shehab,E.
[http://scholar.najah.edu/sites/default/files/journalarticle/translatability-utterances-containing-implicatures %E2%80%8E-arabic-english.pdf](http://scholar.najah.edu/sites/default/files/journalarticle/translatability-utterances-containing-implicatures%E2%80%8E-arabic-english.pdf)
2. Grice H. P. Logic and conversation. - Cole, P., and J.L. Morgan: Academic Press, 1975. - P.41-58.
3. Grice P. Studies in the Way of Words. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. - P.26-27.
4. Ogden C. K. and Richards, I. A. The meaning of meaning, 8thedition. - New York, Harcourt, Brace & World, Inc, 1983.

INGLIZ TILI DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Ashurov Jahongir Abdisattorovich

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti, Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi.

Nosirova Dilfuza Nabiyevna

Andijon viloyati Yuridik texnikumi yuristlar uchun xorijiy til o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida ingliz tili darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Globallashuv jarayonida hayotimizni axborot texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin. Ingliz tilini o'rganish va o'qitish jarayonida undan unumli foydalanishning eng samarali usullardan hisoblanadi.

***Kalit so'zlar:** ingliz tili, axborot texnologiyalari, usullar, metodlar, samaradorlik.*

ABSTRACT

This article highlights the advantages of using information technologies in English language classes in the Republic of Uzbekistan. In the process of globalization, it is difficult to imagine our life without information technology. It is considered to be one of the most effective ways to use it effectively in the process of learning and teaching English.

***Key words:** English language, information technologies, methods, methods, efficiency.*

KIRISH

Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish axborot jamiyati rivojlanishining muhim yo'nalishlaridan biridir. Bunday sharoitda ta'lim o'quvchilarda yangi ko'nikmalarni - bu zamonaviy ta'limga moslashish va o'zini topish qobiliyatini, mustaqil ravishda ma'lumot to'plash, tahlil qilish, umumlashtirish va boshqa odamlarga etkazish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirishi kerak [1]. O'quvchilarning mustaqil ishlariga, o'qitishning jamoaviy shakllariga, zarur ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining yangi modelini hayotga tatbiq etish davr talablariga adekvat javobdir. Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan faol foydalanish ushbu transformatsiyada katta rol o'ynashi kerak, chunki:

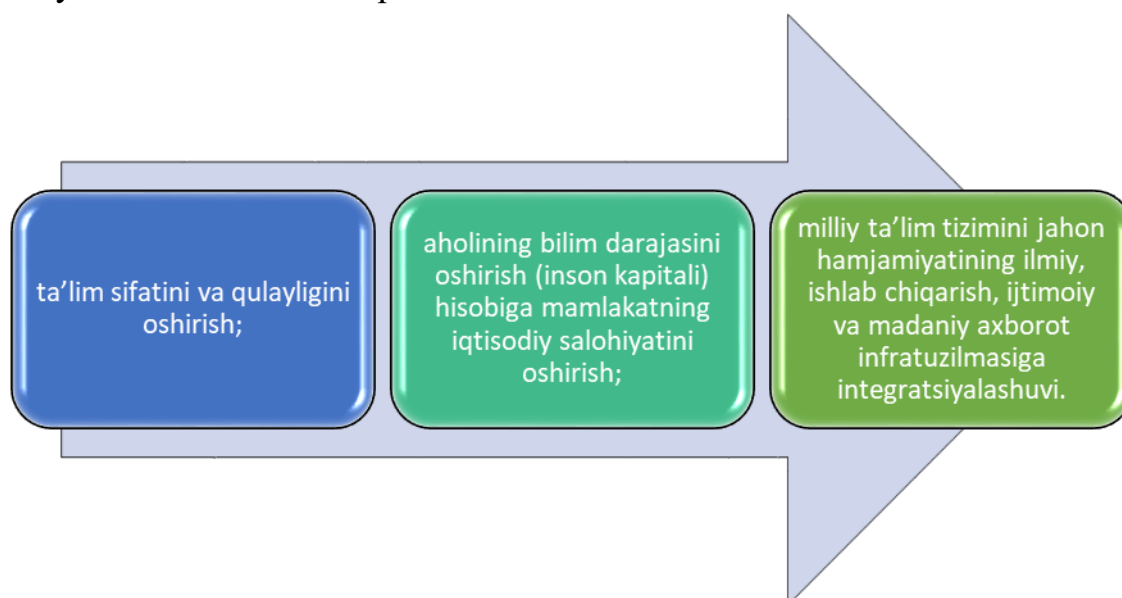
✓ Axborot texnologiyalaridan ni o'rganish va o'quv jarayonida qo'llash talabalarga zamonaviy jamiyatda hayot va mehnat faoliyati uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni olish imkonini beradi;

- ✓ axborot texnologiyalaridan ta'lim sifatini oshiradigan o'qitishning yangi shakl va usullarini ishlab chiqishda samarali vosita hisoblanadi;
- ✓ axborot texnologiyalaridan keng foydalanish ta'limning ochiqqligini oshirish, uzluksiz ta'limdan - ta'limga (Life Long Learning - LLL-paradigma) o'tish, axborot jamiyati va bilimga asoslangan iqtisodiyot rivojlanish sharoitlariga doimiy moslashishni ta'minlash uchun sharoit yaratadi [3].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

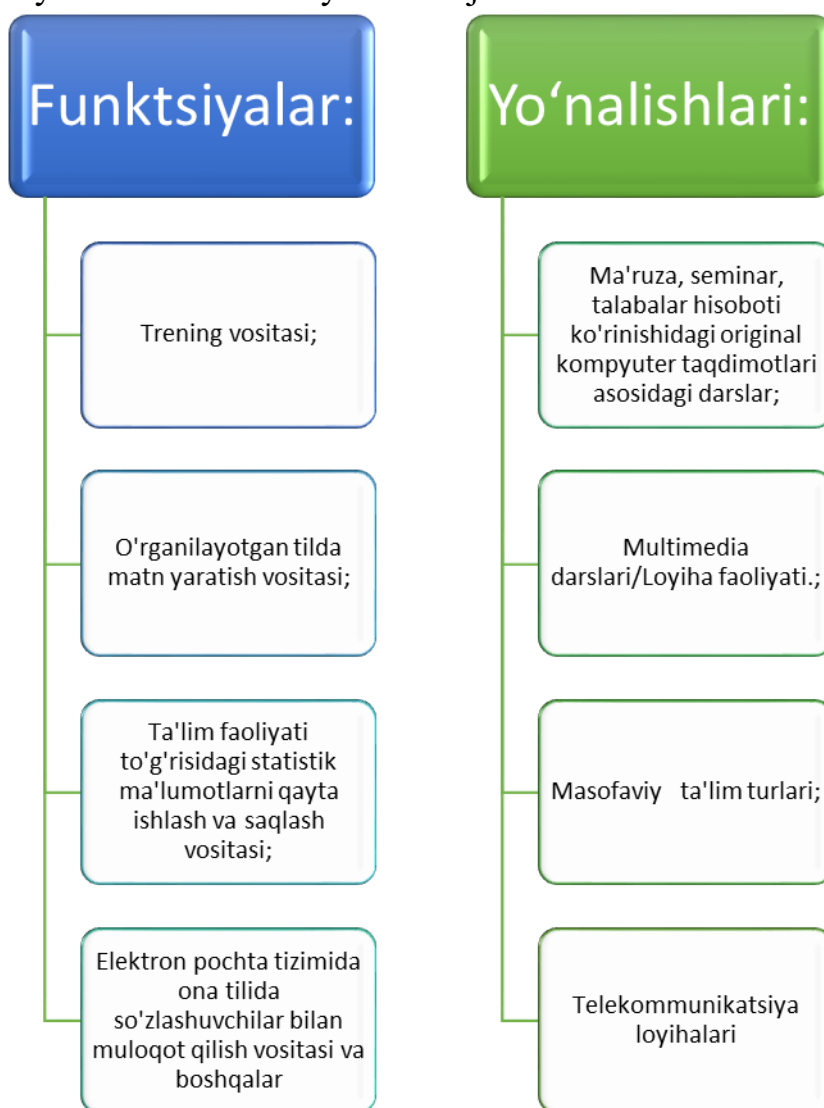
O'z-o'zidan o'rganishga qiziqishni oshirishga yordam beradigan axborot texnologiyalari bilan ishlashning yangiligi emas, balki o'quv topshiriqlarini taqdim etishni qiyinchilik darajasiga ko'ra tartibga solish, to'g'ri qaror qabul qilishni rag'batlantirish ham motivatsiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanadigan o'qitish tizimining an'anaviy tizimidan tubdan farqi uning texnologik bazasida, kompyuter va kommunikatsiya texnologiyalarining yuqori salohiyatini ro'yobga chiqarishdadir. Bu bizga ta'limning ba'zi asosiy muammolarini hal qilish imkonini beradi:

Zamonaviy ta'limda xorijiy tillarini o'qitish sohasidagi yangilanish jarayonlari o'qituvchilarga darslik va boshqa o'quv qo'llanmalarini mustaqil tanlash huquqi va imkoniyatini beradigan vaziyatni yaratilmoqda. Zamonaviy o'qituvchi ingliz tilini o'qitishdagi mavjud vaziyatni tahlil qilish, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalardan samarali foydalanish foydasiga muayyan uslubiy tizim doirasidagi faoliyatni qat'iy tartibga soluvchi tayyor uslubiy "retseptlar" dan voz kechadi. O'qituvchining vazifasi har bir talaba uchun amaliy tilni o'zlashtirish uchun sharoit yaratish, har bir o'quvchiga o'z faolligi va ijodkorligini namoyon etish imkonini beradigan o'qitish usullarini tanlashdir. O'qituvchining vazifasi xorijiy tillarini

o'qitish jarayonida talabaning kognitiv faoliyatini faollashtirishdir. Hamkorlikda o'qitish, loyiha asosidagi yangi usullar, axborot texnologiyalaridan foydalanish, internet resurslari kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'limga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, bolalarning qobiliyatlari, ularning darajasini inobatga olgan holda ta'limni individuallashtirish va differentsiallashtirishni ta'minlaydi. Zamonaviy texnologiyalar, shubhasiz, axborot texnologiyalari bo'lib, ular an'anaviy usullarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega. Kompyuterda o'qitish juda katta motivatsion salohiyatga ega. Kompyuter - bu o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonida qo'llaniladigan vosita bo'lib, u xorijiy tillarini o'qitish jarayonida turli funktsiyalarni bajarishi mumkin:

Shunday qilib, axborot texnologiyalari ingliz tilini o'qitish jarayonini imkon qadar real sharoitlarga yaqinlashtiradi. Kompyuterlar yangi axborotni idrok etishi, ma'lum bir usulda qayta ishlashi va qarorlar qabul qilishi, kerakli ma'lumotlarni eslab qolishi, harakatlanuvchi tasvirlarni takrorlashi, nutq sintezatorlari, videomagnitofonlar, magnitafonlar kabi texnik o'qitish vositalarining ishlashini

boshqarishi mumkin [2]. Axborot texnologiyalari o'qituvchilarning o'rganishni individuallashtirish va ingliz tilini o'qitishda talabalarning kognitiv faolligini oshirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi va ularga o'quv jarayonini o'quvchilarning individual xususiyatlariga maksimal darajada moslashtirishga imkon beradi. Har bir talaba o'z ritmida ishlash imkoniyatini oladi, ya'ni o'zingiz uchun materialni assimilyatsiya qilishning optimal hajmi va tezligini tanlash. Ingliz tili darslarida kompyuterlardan foydalanish o'quv jarayonining intensivligini sezilarli darajada oshiradi. Axborot texnologiyalarda o'qitish bilan an'anaviy o'qitish sharoitida bir vaqtning o'zida bajarilganidan ko'ra ko'proq miqdordagi material so'riladi. Bundan tashqari, kompyuterdan foydalanganda material yanada qattiqroq so'riladi. Uslubiy jihatdan, ingliz tili darslarida axborot texnologiyalari bilan ishlash shakllari har xil bo'lishi mumkin: yangi materialni o'zlashtirish yoki uni o'quv dasturlari yordamida mustahkamlash, insholar, taqdimotlar, diktantlar yozish, murakkab matnlar bilan ishlashda tarjimon dasturlaridan foydalanish, ingliz tilida savodxonlik va imloni tekshirish, so'z boyligini to'ldirish va grammatik materialni o'zlashtirishni tekshirish uchun o'quv dasturlari [3].

Axborot texnologiyalari, shuningdek, o'quv jarayonini har tomonlama (joriy, bosqichli, yakuniy) nazorat qilishni ta'minlaydi. Nazorat, ma'lumki, ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, talaba va o'qituvchi o'rtasidagi fikr-mulohaza sifatida xizmat qiladi. Talabalarning bilim sifatini nazorat qilish uchun kompyuterdan foydalanganda baholashda katta yutuqlarga erishiladi. Bundan tashqari, axborot texnologiyalari o'qish vaqtini sezilarli darajada tejashga yordam beradi, chunki barcha talabalarning bilimlari bir vaqtning o'zida tekshiriladi. Bu esa o'qituvchiga o'quvchilar bilan ishlashning ijodiy jihatlariga ko'proq e'tibor qaratish imkonini beradi. Axborot texnologiyalarining yana bir afzalligi – ta'lim jarayonida statistik ma'lumotlarni to'plash qobiliyatidir. Statistik ma'lumotlarni (xatolar soni, to'g'ri/noto'g'ri javoblar, yordam so'rovlari, individual topshiriqlarga sarflangan vaqt) tahlil qilib, o'qituvchi o'quvchilar bilimni rivojlantirish darajasi va sifatini baholaydi [2]. Axborot texnologiyalar ingliz tili darslarida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish uchun ham qulay imkoniyatlar yaratadi. Talabalar kompyuterdan individual mavzularni o'rganish va o'z bilimlarini o'z-o'zini tekshirish uchun foydalanishlari mumkin. Bundan tashqari, kompyuter eng sabrli o'qituvchi bo'lib, u har qanday topshiriqni kerak bo'lganda takrorlashi, to'g'ri javobga erishishi va pirovardida mashq qilinayotgan mahoratni avtomatlashtirishi mumkin.

Axborot texnologiyalarga asoslangan o'quv dasturlari an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan juda ko'p afzalliklarga ega. Ular sizga nutq faoliyatining har xil turlarini o'rgatish va ularni turli kombinatsiyalarda birlashtirishga imkon beradi, til

hodisalarini tushunishga yordam beradi, lingvistik qobiliyatlarni shakllantirish, kommunikativ vaziyatlarni yaratish, til va nutq harakatlarini avtomatlashtirish, shuningdek, talabalarning individual yondashuvini va intensivligini ta'minlaydi [2].

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI YORDAM BERADI:

o'quv jarayonini o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini namoyon etishiga yordam beradigan yangi, ilgari mavjud bo'lmagan materiallar bilan ta'minlash;

passiv tinglovchilarni jalb qilish;

amaliy mashg'ulotlarni ko'proq ko'rgazmali qilish;

o'quvchilarni material bilan mustaqil ishlashga o'rgatish;

tezkor fikr bildirish; javobdan qo'rqish kabi salbiy psixologik omilni olib tashlash;

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, axborot texnologiyalaridan foydalanishning shubhasiz afzalligi o'qituvchi va talabaning izlanish va ijodiy faoliyati usullariga o'tishdir. Bu tilning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir qiladi o'quvchilarning malakalarini, tinglash, gapirish, o'qish malakalarini shakllantirish, yozishni takomillashtirish, ijodiy, ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash. Axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchini kundalik ishning muhim qismidan, masalan, individual topshiriqni bajarishni tekshirishdan ozod qilish imkoniyatini beradi: mashqlar, frontal so'rov, katta hajmdagi lingvistik materialni taqdim etish. Shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanish darsni jozibador va chinakam zamonaviy qiladi, o'qitish individuallashtiriladi, nazorat va xulosalar ob'ektiv va o'z vaqtida amalga oshiriladi. Zamonaviy sharoitda xorijiy tillarini o'qitish jarayoniga tobora yuqori talablar qo'yilmoqda. Axborot hajmi tezlik bilan o'sib bormoqda va ularni saqlash, uzatish va qayta ishlashning zamonaviy usullari endi samarali emas. Kompyuter texnologiyalari esa ta'lim samaradorligini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Akhmedova, M. (2023). Peculiarities of teaching Russian as a foreign language in the online system in Uzbekistan. Solution of social problems in management and economy, 2(10), 12-17.

2. Ikramova X. M. (2021). Chet tili darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 885-890.
3. Расулова А.В. Интернет учит новый язык // Компьютерра. – 2023. – № 27–28. – С. 36–39.
4. Sharifa, U. (2023). THE NEED TO USE DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION. *Open Access Repository*, 10(1), 148-150.
5. Gulamovna, U. S. Improving speech competence of students in uzbek language lessons. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(12), 278-284.
6. Усмонова, Ш. Г. (2022). АДАБИЁТ ДАРСЛАРИДА МИЛЛИЙЛИК ВА ИНСОНПАРВАРЛИК ҲОЯЛАРИНИНГ КУЙЛАНИШИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(5), 19-24.
7. Gulamovna, U. S. (2023). О ‘ЗБЕК ТИЛИНИНГ СОҲАДА ҚО’ЛЛАНИШИ ДАРСЛАРИДА СТИЛИСТИКАНИНГ О’РНИ. *ВАРҚАРОРЛИК ВА ЙЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ*, 3(4), 280-284.
8. Усманова, Ш. Г. (2023). РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ДУХОВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО УЗБЕКСКОМУ ЯЗЫКУ. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(4).
9. Nabiyevna, N. D. (2023). Quality Education is the Foundation of Our Future. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(2), 229-233.
10. Nabiyevna, Nosirova Dilfuza. "Validity of Problems of Intercultural Communication in the Modern Conditions." *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture* 4.3 (2023): 34-39.
11. Nabiyevna, N. D. (2023). Validity of Problems of Intercultural Communication in the Modern Conditions. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 4(3), 34-39.
12. Nabiyevna, N. D., & Sobirovna, K. N. (2022). IMPORTANCE OF MODERN METHODS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES. *Conferencea*, 46-48.
13. Nosirova, D. N. (2022). FAN, IQTISODIYOT VA TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR, SUN’IY INTELLEKT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 923-927.
14. Nosirova, D. N. (2023). YOSHLAR O’RTASIDA JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISH VA UNGA QARSHI KURASHISH. *Scientific progress*, 4(2), 141-144.

15. Nabiyevna, N. D. (2023). Human Value and the Future of Our People Depend on Quality Education. *World of Science: Journal on Modern Research Methodologies*, 2(3), 14-18.

BADIIY ADABIYOTDA KONFLIKT MASALALARI

Dilshodbek Sharipov

Turan International University

Erkin tadqiqotchisi

dilshodbeksharipov93@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola badiiy asarning muhim va personajlarning ichki va tashqi olamini tadqiq qilish uchun eng zarur elementlaridan biri konflikt (ziddiyat)ni tavsiflash maqsad qilib olingan. Muallif o'zbek adabiyotidagi asarlar hamda Xolid Husayniyning "Shamol ortidan yugurib" asarlaridagi konflikt turlari qiyos metodi asosida dalillangan. Xolid Husayniyning "Shamol ortidan yugurib" asaridagi konflikt hamda uning turlarini ko'rsatuvchi o'rinlar talaygina.

Badiiy asardagi to'qnashuvlar ziddiyatlar(konflikt) turlari ilmiy adabiyotdagi turlari bilan birga romanning sujet va kompozitsiyasidan kelib chiqqan holda boshqa bir turlari haqida ham fikrlar olib borilgan. Zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan insonning boshqa bir inson, tabiat, jamiyat, taqdir va boshqa narsalar o'rtasidagi ziddiyatlar haqida qarashlar va misollar mavjud.

***Kalit so'zlar:** konflikt, psixologik, xarakterlararo, ziddiyat, ijtimoiy, ayb va najot, inson va taqdir, dilemma, inson va tabiat, bestseller, inson va muhit.*

АННОТАЦИЯ

Целью данной статьи является описание конфликта, одного из важнейших элементов художественного произведения и одного из самых необходимых элементов для исследования внутреннего и внешнего мира персонажей. На основе метода сравнения обосновываются типы конфликтов в авторских произведениях узбекской литературы и «Бегущем по ветру» Халида Хусайни. В произведении Халида Хусайни «Бегущий за ветром» есть много мест, показывающих конфликт и его виды.

Наряду с типами конфликтов в художественном произведении, наряду с типами конфликтов в научной литературе высказывались мнения и о других типах, исходя из тематики и композиции романа. С точки зрения современного литературоведения существуют взгляды и примеры конфликтов человека с другим человеком, природой, обществом, судьбой и другими вещами.

***Ключевые слова:** конфликт, психологический, межличностный, конфликт, социальный, вина и спасение, человек и судьба, дилемма, человек и природа, бестселлер, человек и окружающая среда.*

ABSTRACT

The purpose of this article is to describe conflict, one of the most important elements of a work of art and one of the most necessary elements for researching the inner and outer world of characters. The types of conflicts in the author's works of Uzbek literature and Khalid Husayni's "Running with the Wind" are proved based on the method of comparison. There are many places showing the conflict and its types in Khaled Husayni's "Running After the Wind".

Along with the types of conflicts in the work of art, along with the types of conflicts in scientific literature, opinions were also made about other types based on the subject and composition of the novel. From the point of view of modern literary studies, there are views and examples of conflicts between a person and another person, nature, society, fate and other things.

Keywords: *conflict, psychological, interpersonal, social, guilt and salvation, man and fate, dilemma, man and nature, bestseller, man and environment.*

KIRISH

Har qanday hayotiy jarayon deysizmi, ijtimoiy hayot deysizmi, badiiy asar deysizmi barining rivojlanishida va xattoki, soʻnshida ham konflikt (ziddiyat) muhim rol oʻynaydi. Nega shunday?

Hayotning ilk bosqichidan boshlab ziddiyatlar inson bilan hamnafas qadam tashlaydi. Yaxshilik va yomonlik, ezgulik va qabohat, oq va qora doimo bir-biri bilan doimo kurashda. Bu kurashlarning inikosi esa badiiy adabiyotda jilolanadi. Badiiy adabiyot ham qadimdan insonlarning azaliy orzulari bilan bir qatorda azaliy muammolarni ham talqin qilib keladi. Ana shu azaliy muammolar badiiy asarda konflikt (qarama-qarshilik) sifatida namoyon boʻladi.

KONFLIKT (lot. conflictus – toʻqnashuv) - personajlarning asar sujetida badiiy ifodasini topadigan oʻzaro toʻqnashuv va kurashlari, qahramon bilan muhit orasida yoki uning ruhiyatida kechuvchi ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar. Konflikt termini anʼanaviy tarzda koʻproq epik va dramatik asarlarga nisbatan qoʻllanadi. (6;24)

Ziddiyatlar badiiy asarda markaziy oʻrinni egallaydi, bu voqealarni rivojlantiradigan keskinlik va dramtizmni taʼminlaydi. Adabiyotda, filmda yoki hayotiy vaziyatlarda yuzaga kelishi mumkin boʻlgan konfliktlarning bir nechta turlari mavjud. Bu qarama-qarshiliklarni tabiatiga koʻra turli turlarga boʻlish mumkin. Dilmurod Quronovning “Adabiyotshunoslik lugʻati”da konfliktning uch turi farqlangan: 1) xarakterlararo; 2) qahramon va muhit; 3) ichki (psixologik) (6;25).

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Bizning fikrimizcha ziddiyatlarni yana quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Ichki ziddiyat(Psixologik): Bu turdagi ziddiyat qahramonning ongida sodir bo'ladi. Bu qahramonning o'z qo'rquvlari, shubhalari yoki axloqiy dilemmalari (mantiqiy hukm) bilan kurashishini o'z ichiga oladi. Ichki konflikt ko'pincha qiyin qarorlar, hissiy tartibsizliklar yoki o'z-o'zini kashf qilish atrofida aylanadi. Masalan, Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat" romani bosh qahramoni Yusuf o'zligini anglash borasidagi ruhiy kurashlarini olish mumkin. (7;92)

2. Inson va inson (Xarakterlararo): Bu turdagi konfliktda qahramon boshqa personaj yoki personajlar guruhining qarshiligiga duch keladi. Bu jismoniy qarama-qarshiliklar, og'zaki tortishuvlar yoki ijtimoiy mojarolarni o'z ichiga olishi mumkin. Misol uchun hammaga ma'lum va mashhur bo'lgan "O'tkan kunlar" romanidagi Otabek va uning dushmanlari Homid, Mutal, Sodiqni keltirish mumkin. (4;80)

3. Odam va tabiat: Bu konfliktda ob-havo, hayvonlar yoki atrof-muhitning boshqa elementlari kabi tabiiy kuchlarga qarshi kurashayotgan qahramon ishtirok etadi. Qahramonlar cho'l bilan kurashayotgan omon qolish hikoyalari inson va tabiat to'qnashuvlarining keng tarqalgan namunasi. Jahon adabiyoti durdonalari hisoblangan "Chol va dengiz" asarida Baliqchi dengiz bilan kurash olib borsa, (5;32) "Hayotga muhabbat" hikoyasida Inson tabiat va hayvonlar bilan kurash olib boradi. (3; 23)

4. Inson va jamiyat: Qahramon jamiyat me'yorlari, qoidalari yoki umidlariga qarshi turadi. Bu mojaro ko'pincha adolatsizlik, kamsitish yoki xarakter zulmkor deb hisoblagan ijtimoiy me'yorlarga qarshi kurash kabi masalalar bilan shug'ullanadi.

"Ikki eshik orasi" qahramonlaridan biri muallim Samadovni bunga misol qilish mumkin. (2;45)

5. Odam va g'ayritabiiy: Ushbu turdagi to'qnashuvda qahramon tabiiy dunyodan tashqari kuchlarga duch keladi. Bu g'ayritabiiy mavjudotlar, afsonaviy mavjudotlar yoki paranormal elementlar bilan janglarni o'z ichiga olishi mumkin.

Odatda xalq og'zaki ijodida yoki fantastik asarlarda aynan shu ko'rinishdagi konfliktlarga duch kelish mumkin. Oddiy misol "Rustamxon" dostonida Rustamxonning ajdaxo bilan olishuvi. (1;62)

6. Odam va texnologiya/mashinalar: Ziddiyatlar bosh qahramonning mashinalar, texnologiya yoki sun'iy intellektga qarshi kurashidan kelib chiqadi. Konfliktning bu turi zamonaviy adabiyot va ilmiy-fantastik adabiyotlarda keng tarqalgan. Bunga Hojiakbar Shayxovning ko'plab asarlarini misol qilish mumkin

7. Inson va Taqdir: Qahramon voqealarning oldindan belgilab qo'yilgan yo'nalishi yoki o'zgarmas kelajak bilan kurashadi. Ushbu turdagi mojarolar ko'pincha iroda erkinligi, taqdir va muqarrarlikka qarshi kurash mavzularini o'rganadi. Yuqorida keltirgan misolimiz, Yusuf shu turdagi konfliktga ham mos keladi. (7;112)

Ushbu toifalar bir-birini istisno qilmaydi va ko'plab asarlar bir nechta ziddiyatlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, konflikt turlari hikoyaning rivojlanishiga qarab rivojlanishi va o'zgarishi mumkin, bu hikoyaga badiiylik va murakkablik qo'shadi. Konfliktlarni o'rganish va hal qilish adabiyotda va asarlarning boshqa shakllarida syujet va xarakter rivojlanishini shakllantirishda hal qiluvchi element hisoblanadi.

Yuqoridagi keltirilgan konflikt turlarini jahon adabiyotidagi "bestseller"lardan biri, "Shamol ortidan yugurib" asari bo'yicha ham tahlil qilish mumkin. Xolid Husayniyning "Shamol ortidan yugurib" asari qahramonlar, xususan, bosh qahramon Amir boshidan kechirgan ichki ziddiyatlarga boy. Romanda o'rganilgan asosiy ichki ziddiyatlardan ba'zilari:

1. Psixologik (ichki) konflikt: Asar boshdan oxirigacha qahramonlarning ichki kurashlari asosida kechadi. Asarning bosh qahramoni Amir bolalikdagi qilgan nohaqliklari uchun yillar davomida ichki bezovtalik bilan umr kechiradi. Mana, yana bir sahna Hasan va Asef to'qnashuvi hamda ularni uzoqdan ko'rib turgan Amirning o'zi bilan o'zi kurashishi:

"Qo'limda qandaydir iliqlikni his etdim. Mushtimni tishlab qonatib yuboribman. Ko'zimdan yosh quyilib borardi. Nimadir qilishim kerak. Hasanni bu hayvonlarning changalidan qutqarishim kerak. Balki qocharman?"

Mana, qochib boryapman. Boshqa ilojim yo'q. Asef meni ham tutib olganida, nima bo'lardi?"

O'shanda do'stimni jirkanch kimsalar qo'lidan qutqarishni emas, faqat o'z jonimni xalos etishni o'ylardim. Tamom.

Otamning mehrini qozonish men uchun qimmatga tushdi". (10;150)

Yoki Amirning turmush o'rtog'i Surayyoning ichki kurashi, o'tmish gunohi va uni hal qilish borasidagi kurashlarini ifoda etishi:

"– Sizga hammasini aytmagandim. O'sha kuni... otam bizni topib keldi. Qo'lida miltiq. O'sha... yigitga «miltig'imda ikkita patron bor, bittasi sening, ikkinchisi mening umringa nuqta qo'ya-di» deb aytdi. O'shanda... og'zimga kelgan gaplar-

ni aytdim, dodladim, baqirib-chaqirdim. Unga...o'z otamga o'lim tiladim. – Surayyo hamon tinim- siz yig'lardi. – O'z otamga! Otam indamay qo'lim-dan tutib, olib chiqib ketdi. Uyda onam meni ko'z yosh bilan qarshi oldi. Meni quchoqlab turib yum-yum yig'ladi. Nimadir demoqchi bo'lar, lekin men uning gaplariga tushunmasdim". (10;155)

2. Qahramon va muhit: Asar qahramonlari va muhit o'rtasidagi konflikt romanning bir necha qismlarida aks etadi. Masalan, Amirning Afg'oniston hududidan chiqib ketish jarayoni, sovet askarlari bilan bo'lgan muloqot, benzovozdagi muhit,

yerto'ladigi sharoit, va nihoyat Amerika muhita va bizga tanish Amir. Bobo (Amirning otasi)ning Amerika muhitidagi dastlabki kunlari, General Tohiriyning Amerika muhitidagi hayoti, va uning o'z vataniga qaytish istagi, boshqa mamlakatda begonaligini his qilib yashashi va hokazolarni misol qilish mumkin.

3. Xarakterlararo konflikt. Asardagi ayrim ziddiyatlar ma'lum epizodlarda davom etib, keyinchalik g'oyib bo'lsa, ayrim ziddiyatlar asarning bosh qismidan boshlanadi, voqealar rivojlangan sari konflikt ham rivojlanib boradi va asar so'ngida yechiladi. Boboning sovet askari bilan tortishuvi, yoki haydovchi Karim bilan tortishuvi, Amerikadagi do'kon sotuvchisi bilan bo'lgan bahslar unchalik uzoqqa cho'zilmasa ham, Asef va Hasan, Asef va Amir konflikti asarning tugun qimidan boshlanib, epilogda o'z nihoyasiga yetadi.

Yuqoridagilardan tashqari yana asarda bir necha ziddiyatlarga guvoh bo'lish mumkin, lekin ularni ham konflikt turi deyishdan yiroqmiz.

1. Ayb va najot: Romandagi markaziy ziddiyatlardan biri Amirning Hasanga hujum paytida aralashmagani uchun chuqur aybdorlik hissi atrofida bo'ladi. Bu aybdorlik uning kattalar hayotida uni ta'qib qilishda davom etadi, uning qarorlari va harakatlarini shakllantiradi. O'tmish gunohlaridan qutilish uchun intilish Amir uchun harakatlantiruvchi kuchga aylanadi va asarning ko'p qismi uning o'tmishdagi xatolarini tuzatishga urinishlariga bag'ishlangan:

“Men majnuntol tagidagi o'rindiqqa cho'karkanman, Rahimxonning telefonda aytgan so'nggi so'zlarini esladim: «o'tmishdagi xatolaringni tuzatishing, nomingni oqlab olishing uchun

qulay fursat tug'ildi»” (10;180)

2. Ota va o'g'il munosabatlari: Amir otasi Boboning umidlari va ularning keskin munosabatlari bilan kurashadi. U doimiy ravishda otasiga o'zini ko'rsatishga ehtiyoj sezadi va uning roziligini izlaydi, lekin Boboning yuqori talablari va umidsizliklari Amirning ichki g'alayonlarini keltirib chiqaradi.

“Bobo mening ham qo'limdan ish kelishini ko'rib qo'ysin. Qachongacha o'z uyimda begonadek yashayman?” (10;58)

3. Madaniy o'ziga xoslik va mansublik: Amir o'zining chet davlatda yashovchi afg'on ekanligi bilan kurashmoqda. U kamsitish va noto'g'ri qarashlarga duch keladi va uning o'z o'rnini o'zgartirish hissi uning ichki ziddiyatiga hissa qo'shadi. Roman Amirning afg'on merosi va Amerikadagi hayoti o'rtasidagi ziddiyatni o'rganadi.

“– Iltimos, politsiyani bezovta qilmasangiz, – o'tindim ulardan. – Biz hozir ketamiz.

Men darhol cho'ntagimdagi bor pulni chiqarib, ularga yetkazilgan zararni to'ladim.

Er-xotinlarning qo'li hamon qaltirab turardi. Rost, Kobulda hamma bir-birini tanir,

bir-biriga ishonardi.

U yerda kredit kartasi o'rnida yassi tayoqchalar olib yurilardi. Ba'zan Hasan bilan non olgani borar, novvoy tayoqchani bir chetini kertib qo'yar, oying oxirida otam tayoqchadagi belgilarga qarab, novvoy bilan hisob-kitob qilar, hech qanday hujjat talab qilinmasdi." (10;80)

4. Xiyonat va do'stlik: Hasan va Amirning xiyonati do'stini qo'llab-quvvatlamasligi ichki ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Amir o'z harakatlarining oqibatlarini va ularning Hasan bilan munosabatlariga ta'siri bilan kurashadi. Roman do'stlik, sadoqat va xiyonatning murakkab jihatlariga chuqur kirib boradi.

"O'sha mash'um kunda, ivirsib yotgan tor ko'chada bir chetda biqinib o'tirganicha, ko'z o'ngimda ro'y bergan nohaqlikka aralashmaganimni Hasan

ham bilgan, balki meni ko'rgan hamdir? Men unga xiyonat qilayotganimni bila turib ham, meni qutqarishga urinayotir". (10;35)

5. Qo'rquv va ishonchsizlik: Amir ichki qo'rquv va ishonchsizlik bilan kurashadi, ayniqsa bolaligida. Bu qo'rquvlar ko'pincha uning Baba bilan bo'lgan munosabati, unga qo'yilgan jamiyatning umidlari va hikoyada sodir bo'lgan travmatik voqealar bilan bog'liq.

Ushbu ichki va tashqi ziddiyatlarni o'rganish qahramonlarga badiiy chuqurlik va murakkablik qo'shib, ularni bir-biriga bog'langan. Amirning ichki kurashlari romanning hissiy o'zagini tashkil qiladi va asarda qahramon bu to'qnashuvlar bilan kurashar ekan, yechim va shaxsiy o'sishni izlaydi.

"Shamol ortidan yugurib" nafaqat tashqi voqealar hikoyasi, balki inson ruhiyatini chuqur o'rganish, qahramonlarni shakllantiradigan ichki kurashlarini va ularning o'z-o'zini kashf qilish va qutqarish yo'lidagi jarayonni tasvirlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Fozil Yo'ldosh, Hodi Zaripov Rustamxon [Book]. - Toshkent : Cho'lpon, 2016.
2. Hoshimov O'tkir Ikki eshik orasi [Book]. - Toshkent : Sharq, 2012.
3. London Jek Hayotga Muhabbat [Journal].
4. Qodiriy Abdulla O'tkan kunlar [Book]. - Toshkent : Navro'z, 2019.
5. Хемингуей Эрнест Чол ва денгиз [Book] / ed. ФОФУРОВ Иброҳим. - Тошкент : Ёш гвардия, 1986.
6. Дилмурод КУРОНОВ Адабиётшунослик лугати [Book]. - Тошкент : Akademnashr, 2013.
7. Ҳамдам Улуғбек Мувозанат [Book]. - Тошкент : Шарқ, 1997.

8. Ҳусайний Холид Минг қуёш шуъласи [Book]. - Тошкент : Янги аср авлоди, 2016.
9. Ҳусайний Холид Тоғлар ҳам садо берди [Book]. - Тошкент : Янги аср авлоди, 2016.
10. Ҳусайний Холид Шамол ортидан югуриб [Book]. - Тошкент : Янги аср авлоди, 2016.

MUHAMMAD YUSUFNING TARJIMALARI

Saydaxmedova Nigora Sulaymonovna

Namangan davlat universiteti, o'zbek adabiyotshunosligi kafedrası

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: saydaxmedovanigora@gmail.com

Tel:+998974688833

ANNOTATSIYA

Muhammad Yusuf hayoti va ijodini, asarlarini o'rganish, so'z qo'llash mahoratini o'quvchiga etkazish uchun yuksak pedagogik mahorat, bilim zarur. Muhammad Yusuf adabiyotning turli janrlarida (maqola, she'r, hikoya, hajviya, doston) ijod qilib, asardan asarga o'sa borgan. Shoir barmoq vaznida yuksak saviyada ijod qilgan. Uning o'ziga xos iste'dodi, avvalo, shoir sifatida o'zbek she'riyatiga kiritgan yangiliklarida yorqin namoyon bo'ladi. Izlanishlarimiz davomida Muhammad Yusufning she'rlari, hajviyalaridan tashqari tarjima asarlari ham borligiga guvohi bo'ldik. Shoirning tarjima asarlari va tarjimonlik mahorati haqida dissertatsiyalar yoki u haqidagi kitob, maqolalarda fikr-mushohazalarni uchratmadik. Maqolada shoirning dostonlari hamda, yangi iste'dod qirrasini, tarjimasi ijodkorning benazir she'r-u dostonlari bilan birga lug'at boyligi, o'tkir didi, nozik ta'biga bog'liq ijodiy jarayonligi haqida atroflicha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: tarjimayi hol, maqola, she'r, hikoya, hajviya, doston, barmoq vazni, tarjima asarlar, Diop Mamadu Traope, Jabron Xalil Jabron.

MUHAMMAD YUSUF'S TRANSLATIONS

ABSTRACT

High pedagogical skills and knowledge are necessary to learn the life and work of Muhammad Yusuf, his works, and to convey the skill of using words to the student. Muhammad Yusuf created in various genres of literature (article, poem, story, comedy, epic) and grew from work to work. The poet created at a high level. His unique talent, first of all, as a poet, is clearly manifested in the innovations he introduced into Uzbek poetry. In the course of our research, we witnessed the existence of translated works of Muhammad Yusuf in addition to his poems and comics. We did not find any dissertations about the poet's translated works and translation skills, or opinions about him in books and articles. In the article, the epics of the poet and the new edge of talent, translation of the artist's unique poems and

epics, along with the wealth of vocabulary, sharp taste, and the creative process related to the delicate taste, are discussed in detail.

Key words: *biography, article, poem, story, comic, epic, finger weight, translated works, Diop Mamadou Traope, Jabron Khalil Jabron.*

KIRISH

Muhammad Yusufning sevgi lirikasi milliy tafakkur yo‘sini, ruhiyatining o‘zbekona koloriti, millatimizga xos andisha, tortinchoqlik va tuyqus qilinadigan dangallik ifodasi hamda quyucq mubolag‘a sof o‘zbekona ohanglarda jaranglashi bilan boshqalarnikidan ajralib turadi[7,189-bet]. Tuyg‘ularning betakror yo‘sinidagi she‘riy misralaridan tashqari, shoirning dostonlari, hajviyalari, tarjima asarlari ham mavjud. Muhammad Yusuf “Ey, dil”, “Qora quyosh”, “Ko‘hna quduq”, “Temirlar nidosi”, “Osmonning oxiri” kabi asarlarda dostonnavisligi zuhurlangan.

Dostonlardagi mahzunlik tariximizdagi qora dog‘lardan ko‘ngilga ko‘chgan iztiroblar aksidir. Tariximizda millatni sotganlar, bir-birini oyog‘idan tortganlar ozmuncha bo‘lganmi? Shoir yuragini qiynagan dardlar – o‘z tarixini yaxshi bilmaslik, og‘izbirlik yo‘qligidan iborat. U tarix haqida so‘z ocharkan, har bir so‘z zimmasiga tarixning “qora kun”ini rost ko‘rsatish vazifasini yuklaydi. Umuman, shoir yoki asar tili, kitob haqida so‘z ketganda professor Nizomiddin Mahmudovning quyidagi fikrlarini eslash o‘rinli bo‘lardi: “Kitobdagi so‘z rost va raso bo‘lishi, kitxonni ishontirishi, tuyg‘ulariga ta’sir qilishi yoki, kamida, bu tuyg‘ularni qiynamasligi shart. Aks holda, kitobning sariq chaqalik qiymati qolmaydi. Kitob badiiy bo‘ladimi, ilmiy bo‘ladimi, bundan qat’iy nazar, undagi til tugal, til idroki intizomi uchun ibrat maqomida bo‘lmog‘i lozim”[11]. Bizningcha, xuddi shunday xususiyat Muhammad Yusuf asarlarida yorqin seziladi. Shoir dostonlarida har bir so‘zning o‘z o‘rni bor. Shoirning so‘z qo‘llash mahorati mazmun mohiyatiga mos so‘zlarni kerakli joyda ishlatishida ko‘rinadi. Muallif dostonlarda arxaizmlardan ham, sheva so‘zlaridan ham me’yorda foydalanadi.

Izlanishlarimiz davomida Muhammad Yusufning she‘rlari, hajviyalaridan tashqari tarjima asarlari ham borligiga guvohi bo‘ldik. Shoirning tarjima asarlari va tarjimonlik mahorati haqida dissirtatsiyalar yoki u haqidagi kitob, maqolalarda fikr-mushohadalarni uchratmadik. Quyida shu masalalarga to‘xtalib o‘tganmiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarjima ijodkorning benazir she‘r-u dostonlari bilan birga lug‘at boyligi, o‘tkir didi, nozik ta’biga bog‘liq ijodiy jarayondir. Muhammad Yusuf Diop Mamadu Traopening “So‘zlarim senga” (1983)[5], Xarivontray Bachchanning “Toshkentdagi xabarlar” (1983)[14], Sh. Appazov “Kuz”, “Junjikma” (1984)[2], Neruda Pablo

(Chili) “Sotqin generallar” (1986)[13], Mikola Lukiv “Otam xatlari”, “Obolonida” (1987)[12], Jabron Xalil Jabron “Vardaxonim” (1991)[7, 84-b] hikoyalarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Bu tarjimalarda badiiy asarning mazmuni, badiiylik, ohangdorligi, muallifning asl niyati, asarning milliy xususiyati, she‘riy san’atlar jozibasi aks etgan. Shu bois bu asarlar ona tilida yaratilgan asardek sevib o‘qiladi. Albatta, bunda tarjimonning mehnatini alohida e‘tirof etish lozim. Tarjimon asarning badiiy konsepsiyasini to‘g‘ri idrok etgan va qayta yaratish jarayonida ko‘proq milliylikka e‘tibor qaratgan. Shoir asliyat ruhuni saqlagan holda, fikrni yanada bo‘rtirib ko‘rsatish uchun o‘zbek xalq maqollari, iboralari, go‘zal o‘xshatishlarni berishi ularning jozibadorligini yanada oshirgan.

Bizning fikrimizcha, tarjimon mehnatini alohida e‘tirof etish lozim. Jabronning “Vardaxonim” hikoyasi tarjimasida *“Bir narsani tagiga yetganday”, “Yolg‘iz farzandidan ayrilgan bechora onadek”, “Qo‘rqoqlikni siltab tashladim”, “Sizga yuragimni yozib, qalbimni ochmoqchiman”, “Meni bir mo‘jizadek ko‘z-ko‘z qilardi”, “biroq g‘aflatdan uyg‘onib”, “peshonamga yaraqlab chiqqan”, “go‘yo u ko‘zlari bilan yuragimga qo‘l solsa”, “dimog‘i ko‘tarilgan”* kabi ibora va o‘xshatishlar, tasirchan tasviriy vositalar badiiy matnda tasvirning aniqligi va obrazlilikini ta‘minlashda faol qo‘llangan.

Kitobxon asarning yechimi va xulosasigacha oxiri yo‘q savol-javoblarga ko‘milib ketadi va nihoyat bir xulosaga keladi. “Ko‘pincha mag‘rurlik ayollarni kambag‘al erga xiyonat qilib, badavlat erkaklar tuzog‘iga ilintiradi. Chunki ayollardagi anvoiy kiyim-kechaklarga, lazzatli hayotga bo‘lgan havas ko‘zlarini ko‘r qiladida, iflos ishlarga yetaklaydi”[7, 104-b]. Vardaxonim esa bularning aksi, xizmatkorlar to‘la dang‘illama saroyini tashlab, bir dasta kitobidan boshqa hech vaqosi bo‘lmagan bir kambag‘al odamning uyini afzal ko‘radi. Vardaxonim dunyodan voz kechgan, an‘ana, tartib-qoidalarni inkor etgan, o‘zidan 30 yosh katta badavlat erkakning (Rashidbek No‘monga ko‘ngilsiz bo‘lgan) boyliklari ichida yashashni o‘g‘irlik, riyo deb biladi, u o‘zi uchun jasarot bilan erk yo‘lini tanlaydi. Shu o‘rinda bosh qahramonni Cho‘lponning “Kecha va kunduz”[15] asaridagi erksevar, jasur Zebi bilan qiyoslasak o‘rinli bo‘ladi. Har ikki qahramon ham xatarli biroq eng to‘g‘ri yo‘lni tanlaydi. Livan hududida, keyinchalik Amerika Qo‘shma Shtatlarida yashab ijod etgan arab yozuvchisi Jabron Xalil Jabron qalamiga mansub hikoya unda ko‘tarilgan mavzu, sharqiy va g‘arbiy adabiy an‘analarini omuxtaligi bilan ajralib turadi. O‘zbek kitobxonlariga uning asarlari hozirgacha yetib kelmagani, muallifdagi badiiy mushohada, uning falsafiy qarashlari, badiiy ifodadagi orginallik va boshqa-boshqa ijobiy nuqtalar meni qo‘lingizdagi hikoyani tarjima qilishga undadi – deydi tarjimon[7,94]. Aynan tarjimaning mustaqillik yilida amalga oshirilishi, inson

erki mavzusi yetakchi bo'lgani ushbu hikoya shoir didiga mos degan fikrdamiz. Tarjimalrni mahorat jihatdan tekshirish, o'rniga tushmagan, xato qo'llangan, yo qofiya talabi, o'zga tillar qoidalariga muvofiq kelmaydigan, nasriy asar, she'r mazmunini buzadigan, muallif fikrini o'zgartiradigan jihatlar mavjudligi mutaxassislar oldidagi vazifalardan biri.

She'riy tarjimalarda ham mahorat bilan topib qo'llangan badiiy kashfiyot darajasidagi so'zlar mavjud. Tatarchadan:

Bo'm-bo'sh bog'cha aylanar jim,

Ko'ngil zoriga:

"Yoshligimni bermas edim,

Dunyo moliga..." (Sh.Apazov "Kuz", 39- b.)

Tarjimon mahoratini aynan uning so'zga munosabati, u yoki bu so'zni qanchalik topib, o'z o'rnida qo'llay bilgan-bilmaganini boshqa tarjimalarida ham ko'rishimiz mumkin:

Sovuqlik... borsin o'z

Muzlari sari.

Toshsin muz taftidan

Tog' buloqlari.

Sovima shirador

Shinni misol, bas.

Bir mening yonishim bizlarga yetmas!

(Sh.Apazov "Junjikma")

Muhammad Yusuf she'rlarini ham tarjimonlar mahorat, iste'dod va izlanish samarasi o'laroq ustalik bilan kitobxonlarga taqdim etmoqdalar. Jumladan, rus kitobxonlari ham shoir ijodidan bebahra qolishmagan, R.Kazakbayeva "Узбекистан", "Признание", "Кристина", "Послестичи"; "Математика", "Тюльпанчик мой любимый балый мак степной" (Памяти Шавката Рахмона), "Застой", "Райхон" (Подражание Мухаммаду Юсуфу), "Жестокосердие", "Скучаю", "Под джидой", "Желание", "Тюбетейка", из поэмы "Чёрное солнце"[8], G. Reznikov "Если верой в Завтра окрылен ты", "Человек" "Я люблю тебя", "Марухский перевал"[6]; she'rlarini rus tiliga; B. Seytayev "Биз бахытлы боламыз"[3]; Erkin "Anamnan xat"[1] she'rlarini qoraqalpoq tiliga tarjima qilishgan. Ayniqsa, "Muhammed Yusuf secmeler"[16] nomli turkcha tarjima saylanmasi nashri, shoir tavalludining 2022-yil aprel oyida Amerika Qo'shma shtatlari, Turkiya mamlakatlarida keng nishonlanishi ham shoirga bo'lgan ehtiromning yuksak ko'rinishidir[16].

Hozirgi sharoitda adabiyot o'qituvchisidan aloqa o'rnatuvchi (kommunikatorlik) sifatiga ega bo'lish ham talab etiladi. Bunda sinfdagi barcha o'quvchilar bilan birdek ta'limiy aloqa o'rnatish, o'quvchilarni tinglay olish, muammoni yechish uchun mantiqiy izchillikka ega savollarni berish hamda o'quvchilarning savollariga qisqa, aniq, lo'nda va yo'naltiruvchi javob bera bilish, munozarani tashkillashtirish, o'quv xonasi (yoki auditoriya)da ijodiy muhitni hosil qilish kabilar alohida o'rin tutadi [15]. Ta'kidlash kerakki, tadqiqotlar, ba'zi metodik maqolalar yaratilganiga qaramay, darslikdagiga qo'shimcha tarzda sinfdan tashqari o'qish uchun shoir she'rlarini tanlashda quyidagilarni e'tiborga olish lozim:

- o'quvchilarning yosh xususiyatlarini;
- ularning umumiy adabiy tayyorgarligi, bilim va malaka hamda ko'nikmalarini;
- qishiqish, xohish va istaklarini;
- asarnimng ta'limiy va tarbiyaviy mazmun qamroviga egaligini;
- she'rlarning janr xususiyati;
- mashhurligini, ya'ni qo'shiqqa aylanganligini va boshqalarni va o'rganish metodikasini ishlab chiqish zarur.

Aytib o'tilganlarni amalga oshirish uchun o'qituvchi zamon bilan hamnafas bo'lishi va shoir ijodini o'tishda nafaqat innovatsion metod va usullarni qo'llashi, balki axborot texnologiyalari sohasidagi yutuqlardan, internet materiallaridan ham foydalanish kerak. Qisqasi, shoir she'rlarini saralab olishda axloqiy-ta'limiy jihatning ustuvorligi pedagogik printsiptiga asoslanish lozim. Biz sinfdan tashqari o'qish uchun Muhammad Yusufning buyuk siymolar, Vatan mavzusiga "Bobur nidosi", "Usmon Nosir", "Samarqand", "Amir Temur", "Navoiy"; ijtimoiy-siyosiy mavzudagi "Do'ppi", "Talabalar madhiyasi", "Belbog'", "To'n haqida she'r"; tabiat mavzusidagi "Oq tulpor", "Erka kiyik", "Kapalaklar", "Jayron", "Ko'klamoyim", "Tilla qo'ng'iz" kabi she'rlarini tavsiya etamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Анамнан хат: қосық // Еркин Қарақалпақстан, 2011, 15 январь.
2. Аппазов Ш. Куз; Жунжикма: шеърлар / Муҳаммад Юсуф тарж. // Ёшлик, 1983. – № 8. – Б.39.
3. Б. Сейтаев. Биз бахытлы боламыз: қосықлар / аўдарған Б. Сейтаев. – Нокис : Қарақалпақстан. – 47 б.
4. Диоп Мамаду Траоре.. Сўзларим сенга. Тошкент: шеър / Муҳаммад Юсуф тарж. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1983, 26 сентябрь.

5. Диоп Мамаду Траоре.. Сўзларим сенга. Тошкент: шеър / Муҳаммад Юсуф тарж. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1983, 26 сентябрь.
6. Если верой в Завтра окрылен ты: Человек; Я люблю тебя; Марухский перевал: стихи / перевод Г.Резниковского // Звезда Востока, 2010. – № 3, № 4. – С. 41–43.
7. Жаброн Халил Жаброн. Вардахоним: ҳикоя / Муҳаммад Юсуф тарж. // Шарқ юлдузи, 1991. – № 11. – Б. 104.
8. Йўлдошев Қ. Сўз ёлқини. – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи 2018. – Б 189.
9. Кристина; Признание; Послестишие: стихи / перевод Р. Казакбаева // Наманганская правда, 2013, 27 апрель.
10. Қодиров Н. Муҳаммад Юсуф наманганликлар нигоҳида. Монография. – Наманган, 2016. – Б.180-190.
11. Қодиров Н. Муҳаммад Юсуф наманганликлар нигоҳида. Монография. – Наманган, 2016. – Б.122-127.
12. Маҳмудов Н. Сўзимиз рост ва расо бўлсин // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2014, 10 январь.
13. Никола Лукив. Отам хатлари; Оболонида: шеърлар / Муҳаммад Юсуф тарж. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1987, 10 июль.
14. Неруда Пабло (Чили). Сотқин генераллар; Ватан: шеърлар / Муҳаммад Юсуф тарж. // Тошкент оқшоми, 1986. 15 сентябрь.
15. Харивонтрай Баччан.Тошкентдаги хабарлар: шеърлар / Муҳаммад Юсуф тарж. // Ўқитувчилар газетаси, 1983, 21 сентябрь.
16. Sariboyeva M. Umum ta`lim maktablarida Alisher Navoiy epik asarlarini zamonaviy usullarda o`rgatish: Ped. fan. nom... diss. – Toshkent, 2011.

Internet saytlar

https://azertag.az/xeber/Ankarada_boyuk_ozbek_sair_Muhammed_Yusufin_xatiresi_ehtiramla_yad_edilib-2080691

<https://vatandoshlarfondi.uz/news/shoir-muhammad-yusuf-tavallud-topgan-kun-amerika-qoshma-shtatlarida-keng-nishonlandi>

**MUHAMMAD YUSUF IJODIDA QO‘LLANILGAN
POETONIMLARNING LINGVOPOETIK, JIHATDAN TAHLIL QILISH
TAMOYILLARI**

Tojimatov Rasuljon G‘anijonovich

Turan xalqaro universiteti O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada lingvistik tushuncha hamda poetonimlar lingvopoetik, sifatida muhokama qilinadi asosiy element til madaniyatni tushunish. Buni aniqladi bu hodisani har tamomlana tahlil qilish yordam beradi til muhitining tabiati va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash tadqiqotsiz tahlil qilib bo‘lmaydi.

Kalit so‘zlar: *metafora, onomastik, birliklar, poetonimlar, lingvopoetik, zoopoetonim, fitonim.*

ABSTRACT

The article discusses the linguistic concept and poetonyms lingvopoetic, as the main element of understanding language and culture. It is clear that a comprehensive analysis of this phenomenon will help to determine the nature and specific features of the language environment, which cannot be analyzed without research.

Key words: *metaphor, onomastic, units, poetonyms, linguopoetics, zoopoetonym, phytonym.*

KIRISH

Bugungi kunda dunyo tilshunosligida badiiy matndagi onomastik birliklar (poetonimlar)ga oid tadqiqotlarda masalalarga yondashuvning ustuvorligi integrativ xarakterga ega ekanligidadir. Ularda allyuziv nomlar, onomastik metafora, badiiy matnning onomastik ko‘lami, nomlarning intertekstuallik bilan aloqador jihatlari kabi muammolarni o‘rganish, shuningdek, onomastik birliklarning lingvopoetik, lingvokulturologik omillarini ochib berish dolzarblik kasb etadi.

Respublikamizda ham milliy o‘zligimizni anglash, xalq ma’naviyatini yuksaltirish, o‘zbek milliy va adabiy tili qo‘llanish doirasini kengaytirishga alohida e’tibor berilmoqdaki, natijada tilning xalq tarixi, madaniyati va ma’naviyatining o‘ziga xos ifodachisi, yuksak estetik qimmat hamda hadsiz ifoda imkoniyatlariga ega xazina ekanligi haqidagi oydin haqiqat barqarorlashmoqda.

Keyingi yillarda o‘zbek tilshunosligida ayrim olingan ijodkor badiiy mahsullarida lingvopoetik yondashuvning takomillashuvi badiiy matni tashkil qiluvchi til birliklarini har tomonlama tadqiq qilish masalasini muhim ahamiyatga ega vazifalarbiriga aylanmoqda. Chunki har qanday til birligi badiiy matnda

muallifning badiiy niyatiga xizmat qiluvchi bebaho vositaga aylanishi hamda o'ziga xos poetik qonuniyatlarni namoyon qilishi mumkin. Jumladan, onomastik birliklar ham bundan mustasno emas. O'zbek nomshunosligida onomastik birliklar (poetonim)ning umumnazariy masalalari bo'yicha bir qator tadqiqotlar yaratilgan bo'lsa-da, ularning badiiy matndagi estetik vazifalari, lingvopoetik xususiyatlari maxsus tadqiq qilinmagan. Xususan, tilimizdagi kishi nomlari, turli geografik ob'ektlarga qo'yilgan nomlar badiiy matnda muayyan ob'ekt nomigina bo'lib qolmasdan, balki ijodkorning xilma-xil badiiy niyatlarini ta'kidlash uchun ham xizmat qiladi. Bu esa onomastik birliklarga nihoyatda boy tilimizning mazkur birliklar vositasida yuzaga keluvchi ifoda imkoniyatlarini aniqlash, o'zbek badiiy matnlaridagi nomlarni xalqimizning tarixi, ma'naviy-madaniy qadriyatlarini bilan birgalikda o'rganish muhimligini ko'rsatadi. Dunyo tilshunosligining yangi ilmiy konhephiyalari asosida onomastik birliklarning badiiy matnni shakllantirishdagi o'rni va vazifalari, nomlarning nominativ vazifasidan tashqari ramziy ma'nolarni anglatishi, ularning lingvopoetik xususiyatlari, o'zbek lingvomadaniyatida tutgan o'rni kabi masalalarni tadqiq etish oldimizga qo'ygan vazifamizdan hisoblanadi.

O'zbek adabiyotshunos olimi Dilmurod Quronov o'zining "Badiiyat sirlari" maqolasida: taniqli adabiyotshunos M.Baxtin eng oddiy jumladan to yirik adabiy asarlargacha – barchasini "nutqiy janrlar" tushunchasi doirasida sharhlar ekan, ularni jarayondagi bir zanjir deb hisoblaydi. Darhaqiqat, nutq jarayonida aytilgan gan mazmuniga so'zlovchi bunga qadar aytgan gaplar (kengroq qaralsa, so'zlovchining bu gap ay tilgunga qadar shakllangan shaxsiyati) ham, boshqa muloqot ishtirokchilari aytgan gaplar ham ta'sir kiladi. SHunga qaramay, muayyan gapda so'zlovchining o'sha onda ongiyu qalbidan kechgan uy-hislari, modeligina mujassamlashadi. Demak, muayyan gapni butunning (nutk jarayonining) qismi sifatida ham, alohida yaxlit sifatida ham tushunishimiz mumkin⁷⁶, deya ta'kidlagan. Mazkur fikrlar, tabiiyki, badiiy asarga ham to'liq tegishlidir. Konkret asarni ham muallifning butun ijodi va davr adabiyoti kontekstida, ham alohida olingan holda tushunish mumkin. Xuddi gapga o'xshash, konkret asarda ham ijodiy jarayon – san'atkorning ijod onlaridagi uy-hislari, unga o'sha lahzalarda ayon bo'lgan olamu odam mohiyatining modeli akslanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishiga ko'ra, badiiy adabiyotda badiiy obrazni, xoh u jonli, xoh u jonsiz ramzlarni jonlantirishda otlarlar, atamalar yoki atoqli otlardan samarali foydalaniladi. Badiiy matnlarda qahramon ismi, adabiy personajlar nomi,

⁷⁶ Куронов Д. *Бадийят сирлари // Тафаккур. - 1998. – № 1. – Б. 78-83.*

joy nomlari, davr, asarlar, predmet ma'lum davr nomlari atoqli otlar bilan nomlanadi. Xususan rus tilshunos olimi A.Nikonov "Personaj ismi – badiiy obrazni yaratuvchi vositalardan biri bo'lib, u personajning ijtimoiy mansubligini, milliy va mahalliy koloriti: o'ziga xos belgisini xarakterlaydi, agar voqealar o'tmishda sodir bo'lgan bo'lsa tarixiy haqiqatni yaratishi mumkin", deb ta'kidlaydi⁷⁷. Ushbu fikrda, asosan badiiy asardagi atoqli otlar va ijtimoiy sharoitlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka e'tibor qaratilgan, badiiy matn tuzilishidagi xususiyat esa mustaqil birlik sifatida ifodalangan poetonimlarga qaratilgandir. Poetonim bu – (yunoncha) "she'riy san'at" va "ism" – adabiy asarda qo'llaniladigan har qanday atoqli ot⁷⁸.

Darhaqiqat, poetonimning ma'no maydoni faqatgina kontekstlarda namoyon bo'ladi, poetonim esa badiiy matnning yopiq dunyosidir. Uzoq yillar davomida badiiy matnda atoqli otlarni belgilashda adabiy antroponim asosiy termin bo'lib hisoblangan. Antropoetonim yunoncha "odam" va poetonim) – badiiy asarda tilga olingan lirik qahramon, personaj, badiiy ifodaning sub'ektidir.

Badiiy asar tilini o'rgangan tilshunoslar tadqiqotlar avvalida adabiy antroponim deganda faqatgina muallif tomonidan yaratilgan atoqli otlarnigina nazarda tutishgan. Badiiy asarlarda personajlarning nomlari sifatida ishlatilgan aniq tarixiy shaxslarning atoqli otlari bundan mustasno bo'lgan. Keyinchalik badiiy obrazlarni jonlantirishda ishtirok etadigan barcha atoqli otlarni adabiy antroponimlar nomi bilan o'rganildi.

Badiiy asardagi atoqli otlarning barcha bo'limlariga mos keluvchi universal termin sifatida tanlash zarurati paydo bo'lganligi sababli poetik onomastika uchun poetonim termini tanlab olingan.

Poetonim terminining mazmun mohiyatini kengaytirish talab etilgan. "Onomastik terminologiya lug'ati" da uning quyidagi ma'nolari beriladi: poetik nom (poetonim) – stilistik va ideologik vazifasini xarakterlovchi xususiyatga ega badiiy adabiyotdagi unsurdir. O'ylab topilgan ismlar toifasiga kiradi, ammo odatda yozuvchilar tomonidan aniq mavjud bo'lgan nom – ismlar qo'llaniladi⁷⁹.

Ta'kidlanishicha, badiiy matn ijodkorning dunyoni, voqelikni obrazli-estetik idrok qilishi mahsuli sifatida paydo bo'ladi. Badiiy matnning yaratilishi ham, uning uzi ham, badiiy butunlik sifatida o'quvchi (tinglovchi) tomonidan tushunilishi, idrok etilishi xam murakkab estetik faoliyatdir⁸⁰.

O'zbek tilshunosligida maydonga kelgan ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan badiiy asar tilini umumiy tamoyillar asosida lingvopoetik taxlil olib borilganda, O'zbekiston

⁷⁷ Никонов В. А. Имя и общество. – Москва, 1974. – С. 234.

⁷⁸ Силаева Г.А. О содержании понятия "литературный антропоним" // Русская ономастика. Рязань, 1977. – С. 152.

⁷⁹ <http://imja.name/pohtonimy/termin-pohtonim.shtml>

⁸⁰ Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б.148.

xalq shoiri Muhammad Yusufning estetik butunlik sifatidagi badiiy asarlarining mohiyati va mahoratini xolis baholash mumkin bo‘ladi.

Keyingi yillarda dunyo filologlarining diqqat markazida bo‘lgan masalalardan biri onomastik birliklarning badiiy matndagi o‘rni masalasidir. Bu borada onomastik birliklarga badiiy matnning ko‘pqatlamliligini ta‘minlovchi poetik vosita sifatida yondashilgan bir qator tadqiqotlar yaratildi. O‘zbek tilshunosligida badiiy matnning lingvopoetik xususiyatlari, muayyan bir ijodkorning tildan foydalanish mahorati kabi masalalar maxsus o‘rganilgan. Jumladan, I.Mirzaev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, M.YAqubbekova hamda M.Yo‘ldoshevlarning tadqiqotlari ilmiy-nazariy jihatdan muhim ahamiyatga ega⁸¹.

Tilshunoslikda poetik onomastika masalasi, onomastik birliklarning badiiy matndagi vazifalari, prehedent nom, onomastik metafora, “so‘zlovchi” nomlar, allyuziv nomlar mohiyati hamda badiiy matnning onomastik ko‘lami tadqiq qilingan ilmiy tadqiqotlarda onomastik birliklarga badiiy matnning ko‘pqatlamliligini ta‘minlovchi poetik vosita sifatida yondashilgan⁸². Ularda nomlarning badiiy asardagi vazifalari xususida fikrlar bildirilgan. Jumladan, ayrim tilshunoslar nomlar badiiy matnda nominativ vazifa bilan bir qatorda tavsifiy, g‘oyaviy, estetik va ramziy vazifalarni bajaradi, deb hisoblasa, ayrim ishlarda nomlarning o‘xshatish vazifasida kelishiga asosiy e‘tibor qaratilgan, ba‘zilarida metaforik ma‘no kasb etishi alohida vazifa sifatida ko‘rsatilgan.

Ma‘lumki, qadimiy poetika fanining tilshunoslikka tatbiqi natijasida bu boradagi tadqiqotlar samarasi ham, qamrovi ham benihoya kengayib ketdi. Hatto ishlar shu darajada takomillashdiki, XX asr avvalida o‘rtaga tashlangan fikrlar etilib, o‘tgan asr oxirida poetikaning maxsus turi – lingvopoetika paydo bo‘ldi. Onomastik birliklarning lingvopoetik tadqiqi fanlararo hamkorlik tamoyiliga asoslangan bo‘lib, bunda badiiy matn, poetika va tilshunoslikning xususiy muammosi hisoblangan onomastika sohasi muayyan maqsad asosida o‘zaro birlashadi. Soha terminologik

⁸¹ Мирзаев И.К. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Ташкент, 1992; Нурмонов А. Тилшуносликнинг адабиёт билан муносабати // Танланган асарлар. 3 жилдли. – Тошкент: Академнашр, 2012. – 3-жилд. – Б. 163; Махмудов Н. Ойбек шеърятдаги ўхшатишларнинг лингвопоэтикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1985. – № 6. – Б. 48-51; Шу муаллиф. Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг лингвопоэтикасига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1987. – № 4. – Б. 34-36; Шу муаллиф. Шайхзода сўзининг лингвопоэтикасига чизгилар / Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2009. – Б. 12-17; Якуббекова М.М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2005; Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Шу муаллиф. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2009; Каримов Қ. «Кутадғу билиг» асариди учрайдиған шахс номлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1967. – № 2. – Б.42;

⁸² Магазаник Э.Б. Поэтика имен собственных в русской классической литературе: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Самарканд, 1967; Шу муаллиф. Ономапоэтика или «говорящие имена» в литературе. – Ташкент: Фан, 1978; Гаррапова Г.Х. Поэтическая ономастика прозы Мухаммета Магдеева: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2000

tizimidagi asosiy terminlardan biri “poetonim”dir. “Poetonim” termini ilk bor 1956 yilda V.M.Mixaylov tomonidan qo‘llangan bo‘lib, mazkur termin mohiyatan “badiiy asarda qo‘llangan har qanday ism”ni ifodalash uchun ishlatilgan⁸³. Keyinchalik S.I.Zinin ushbu terminga alohida diqqat qaratgan va bir qator tadqiqotlar olib borgan. Mazkur tadqiqotlar ayni soha terminologiyasini tartibga solgani, “poetonim” sifatida har qanday onomastik birlik emas, balki badiiy yuki, poetik qimmatini bor nomlarga tushunilgani bilan ham muhim. S.I.Zinin poetik yuki bor shaxs nomlarini “poetik antroponim”, poetik yuki bor joy nomlarini “poetik toponim” hamda ayni xususiyatli hayvon va qush nomlarini esa “poetik zoonim” deb atagan⁸⁴. Bizningcha ham, badiiy matndagi har qanday nom emas, balki ijodkor badiiy niyatini yoritishga xizmat qilgan nomlar poetonim termini ostida o‘rganilishi maqsadga muvofiq. Chunki ayni termin onomastik birliklardan yasaladigan poetonimlarning ichki turlarini nomlashda ham qulaydir. Biz tilshunos olimi Dilrabo Andaniyazova fikrlariga qo‘shilgan holda, poetik yukli shaxs nomlariga nisbatan “antroponim” emas, balki “antropoetonim”, hayvonlarga atab qo‘yilgan nomlar uchun “zoopoetonim”, joy nomlariga nisbatan “topopoetonim” tarzidagi sof sohaviy terminlarni qo‘llash sohaga oid terminlarni bir qadar tartibga solishga yordam beradi, degan fikrlari⁸⁵ tarafdorimiz. Olima ta’kidicha, onomastik birliklar badiiy matnda onomastik metafora, allyuziv nom, “so‘zlovchi” nom kabi lingvopoetik vazifalarda keladi. Shuningdek, bu birliklar ijodkorning sub’ektiv munosabatini ifodalab keluvchi, matni shakllantiruvchi vosita hamdir. Nomlarning yuqoridagi vazifalari badiiy matnda boshqa lingvopoetik vositalar qatorida muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon adabiyotining buyuk namoyandalari adabiy merosida, har bir millatning taniqli shoir yoki yozuvchisining har bir she’riy, nasriy, dramatik asarlardagi poetonimlar ijodkorning o‘ziga xos badiiy tafakkuri va iste’dodi qirralarini namoyon etadi.

“Koinot qachonlardir bir nuqtaning, bir zarraning portlashidan paydo bo‘lgan, deyiladi. Agar shu fikr to‘g‘ri bo‘lsa, poetik so‘z, ya’ni she’riyatning mohiyatida lohududga sochilib ketgan koinotni to‘plab, sidirib, yana o‘sha nuqtaning ichiga sig‘dirish istagi yotadi”, – deydi Ramiz Ravshan. Va, shoirning zimmasidagi qutlug‘ vazifa haqida gapirib: “har bir asl shoir Tangrini o‘z ona tilida tasvirleydi va haqiqiy shoir Tangri diydorini tilab, qushday, qanot qoqa-qoqa, o‘z tilining osmonini kengaytiradi”, -deydi. Qushning qanot qoqishidan ohang yaraladi, kuyga aylanadi,

⁸³ Калинин В.М. Поэтика собственных имен в произведениях романтического направления: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Донецк, 1987. – С. 4.

⁸⁴ Зинин С.И. Имена персонажей в художественной литературе и фольклоре / С.И. Зинин, А.Г. Степанов // Антропонимика. – М., 1970. – С. 330–355

⁸⁵ Анданиязова Д.Р. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2017. – Б.12.

soʻzga aylanadi. Shu bepoyon osmon qushlarga va shoirlarga armugʻon qilindi, deya bejiz aytilmaydi⁸⁶.

Oʻzbek shoiri Muhammad Yusuf badiiy soʻz olamidan maydonga kelgan har bir sheʼridagi poetonimlarda shoir hayoti davomidagi kuzatishlari, quvonchu iztiroblari, hayajoni, ruhiy tushkunliklari, baxt va baxtsizliklari, yorugʻ olam va insoniyat taqdiri borasidagi oʻy-mulohazalari, qomusiy bilimi, cheksiz-chegarasiz zakovati oʻz ifodasini topgan.

SHoir ijodining badiiy olamida poetonimlar katta oʻrin tutadi. Masalan, *rayhon* fitonimi “jannat hidi”, “olamdagi tengsiz ifor” maʼnosida qoʻllash oʻzbek badiiy nutqida anʼanaga aylangan boʻlib, buni quyidagi misolda koʻrish mumkin:

Rayhon hidlaringni

Yoʻllaringa sep...

YOki

Boʻyi rayhon yurtimning

Qadrin bilib yurdimmi.

Kulganda shod...

Oʻzbek tilida *rayhon* (fitonim) poetonimi oʻzida “oʻta shirin hidli”, “jannat ifori”, “tengsiz iforli” kabi maʼno yukini oʻz zimmasiga olgan holda, M.YUusuf qalamida falsafaning tildagi umumiylik va xususiylik kategoriyasining voqelanishiga guvoh boʻlamiz. SHoir sheʼr bagʻishlagan shaxsning oʻzigagina xos barcha individual ijobiy hususiyatlari shu birgina soʻzga mujassam eta olgan. “Sen xushboʻy ayolsan”, “suluvlikda tengsizsan”, “goʻzalligingni tengi yoʻq” kabi anʼnaviy taʼrif va sifatlashlardan qochib, ular zimmasidagi poetik mazmun yukini birgina “rayhon” poetonimi zimmasiga yuklagan va oʻzbek tili badiiy uslubi uchun oʻziga xos yangi, yaʼni “rayhon hid” birikmasini yaratib bera olgan.

Sheʼrdagi “rayhon” poetonimining yana bir vazifasi sifatida ularning allyuziv nom sifatida qoʻllanib, matnlarda katta hajmli axborotni ixcham shaklda ifodalash imkoniyatini yuzaga keltira olgan.

ADABIYOTLAR ROʻYHATI (REFERENCES)

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 22 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Xalq soʻzi, 2017 yil 23 dekabr. 258-son.
2. Quronov D. [Badiiyat sirlari // Tafakkur. - 1998. – № 1. – B. 78-83](#)
3. Yoʻldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – B.148.
4. <http://imja.name/pohtonimy/termin-poehtonim.shtml>

⁸⁶ Юлдашев М. Муҳаммад Юсуфни англаш //ЎзДСМИ хабарлари. – Тошкент,2020. №3(15). – Б.28-30.

5. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б.148.
6. Мирзаев И.К. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Ташкент, 1992; Нурмонов А. Тилшуносликнинг адабиёт билан муносабати // Танланган асарлар. 3 жилдли. – Тошкент: Академнашр, 2012. – 3-жилд. – Б. 163; Махмудов Н. Ойбек шеърятдаги ўхшатишларнинг лингвопоэтикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1985. – № 6. – Б. 48-51; Шу муаллиф. Абдулла Қаҳҳор хикояларининг лингвопоэтикасига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1987. – № 4. – Б. 34-36; Шу муаллиф. Шайхзода сўзининг лингвопоэтикасига чизгилар / Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2009. – Б. 12-17; Якуббекова М.М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2005;
7. Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Шу муаллиф. Бадиий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2009;
8. Каримов Қ. «Қутадғу билиг» асарида учрайдиган шахс номлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1967. – № 2. – Б.42;
9. Магазаник Э.Б. Поэтика имен собственных в русской классической литературе: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Самарканд, 1967; Шу муаллиф. Ономапоэтика или «говорящие имена» в литературе. – Ташкент: Фан, 1978;
10. Гаррапова Г.Х. Поэтическая ономастика прозы Мухаммета Магдеева: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2000
11. Калинин В.М. Поэтика собственных имен в произведениях романтического направления: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Донецк, 1987. – С. 4.
12. Зинин С.И. Имена персонажей в художественной литературе и фольклоре / С.И. Зинин, А.Г. Степанов // Антропонимика. – М., 1970. – С. 330–355.
13. Анданиязова Д.Р. Бадиий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2017. – Б.12.
14. Юлдашев М. Муҳаммад Юсуфни англаш //ЎзДСМИ хабарлари. – Тошкент,2020. №3(15). – Б.28-30.

REALISTIK RANGTASVIRNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Muxamadkodir Tadjimadovich Yunusaliyev

Fargʻona davlat universiteti katta oʻqituvchisi,

godirjon060858@gmail.com

+998 93 642 24 43

ANNOTATSIYA

Davlat taʼlim standarti boʻyicha, talabalar naturadan realistik yoʻnalishda rasm chizish qoidalarini oʻrganar ekanlar, ular realistik yoʻnalishni maʼzmuni hamda uni tasviriy sanʼatning tarixiy jarayonida paydo boʻlishidagi omillar va sabablarini shuningdek realistik sanʼatning maqsad va vazifalari haqida maʼlum bir oʻziga hos konkret tushunchaga ega boʻlishlari shart. Chunki realistik yoʻnalishdagi rangtasvirning oʻziga hos ishlash qonun qoidalari mavjud boʻlib, undagi qoidalarni talabalar aniq tushungan holda puxta oʻzlashtirishlari kerak boʻladi. Aks holda talabalar klassitsizm bilan romantizm, akademizm bilan naturalizm yoʻnalishlari tamoyilidagi asosiy jihatlarini bir-biriga nisbatan farqlamasdan turib realistik rangtasvirni mohiyatiga tushunib yetolmaydilar. Shunday ekan yuqorida keltirilgan ushbu yoʻnalish oqimlarida ishlangan tasviriy sanʼat asarlarining bir-biridan farqlash talabalar uchun dolzarb masaladir. Quyidagi ushbu maqolada tasviriy sanʼatning tarixiy jarayonida, klassitsizm, akademizm, naturalizm, romantizm va impressionizm yoʻnalishlari tamoyillaridagi tafovutlari va ularga nisbatan realistik yoʻnalishning asosiy farq qiluvchi jihati boʻlgan qoidalari asosiga qaratilgan maqsad va vazifasining maʼzmuni hamda oʻziga hos xususiyatlari yuzasidan muammoli vaziyat yechimlari tahlili berilgan.

Kalit soʻzlar: *Klassitsizm, naturalizm, akademizm, romantizm, impressio-nizm, realizm, yoʻnalish, janr, oqim, estetik, badiiy pozitsiya, antik davr, yangi burilish, ilgʻor jamoatchilik kayfiyati, milliy madaniyat, milliy adabiyot, Barbizon maktabi, fazoviy perspektiva, plastik anatomiya.*

АННОТАЦИЯ

Согласно государственному образовательному стандарту, изучая правила рисования с натуры в реалистическом направлении, учащиеся будут понимать содержание реалистического направления, а также факторы и причины его возникновения в историческом процессе изобразительного искусства, а также будучи реалистичными, они должны иметь конкретное понимание целей и задач искусства. Существуют определенные правила реалистической живописи, и учащиеся должны усвоить их с четким пониманием. В противном случае учащиеся не смогут понять сущность реалистической живописи, не

выделив основные стороны классицизма и романтизма, академизма и натурализма. Поэтому перед студентами остро стоит вопрос разграничения произведений изобразительного искусства, созданных в потоках вышеуказанных направлений. В данной статье дается анализ различных сторон классицизма, натурализма, академизма, романтизма и импрессионизма в историческом процессе изобразительного искусства и основная цель и задача реализма по отношению к ним, а также варианты решения проблемной ситуации.

Ключевые слова: Классицизм, натурализм, академизм, романтизм, импрессионизм, реализм, направление, эстетика, художественная позиция, античность, жанр, течение, новый поворот, передовые общественные настроения, национальная культура, национальная литература, барбизонская школа, пространственная перспектива, пластическая анатомия.

ABSTRACT

According to the state educational standard, by studying the rules of drawing from life in a realistic direction, students will understand the content of the realistic direction, as well as the factors and reasons for its emergence in the historical process of fine art, and also being realistic, they must have a specific understanding of the goals and objectives of art. There are certain rules of realistic painting and students must learn them with a clear understanding. Otherwise, students will not be able to understand the essence of realistic painting without highlighting the main aspects of classicism and romanticism, academicism and naturalism. Therefore, students are faced with the acute issue of distinguishing between works of fine art created in the streams of the above directions. This article provides an analysis of the various aspects of classicism, naturalism, academicism, romanticism and impressionism in the historical process of fine art and the main goal and task of realism in relation to them, as well as options for solving the problem situation.

Key words: *Classicism, naturalism, academicism, romanticism, impressionism, realism, direction, aesthetics, artistic position, genre, flow, antiquity, new turn, advanced social sentiments, national culture, national literature, Barbizon school, spatial perspective, plastic anatomy.*

KIRISH

Realistik rangtasvir obyektiv voqelikni tabiiy va tipiklik belgilarini haqqoniy aks ettirishni o‘zining asosiy maqsadi qilib qo‘ygan yo‘nalishdir.

Realizm – bu estetik va badiiy pozitsiya bo‘lib, unga ko‘ra san‘atning vazifasi haqiqatni iloji boricha aniq va ob‘ektiv tasvirlashdir. Biroq shu bilan birga, voqelik va

***N. Pussen "Vaqt musiqasiga raqs"
1636.(klassitsizm)***

voqelikning falsafiy tushunchalarini haqqoniy va shunga mos ravishda san‘atdagi realizm va naturalizm tushunchalarini farqlash zarur. Tasviriy san‘at rivojida, asosan rang-tasvirda realizm ijodiy yo‘nalish sifatida klassitsizm, romantizm va akademizmning yetakchi rolini buzib, rad etdi.

Klassitsizm so‘zi lotinchadan olingan bo‘lib XVII-XVIII asrlar Yevropa san‘atida «namunali» badiiy yo‘nalish bo‘lib, qadimiy antik davr klassiklarning

ideallariga qaratilgan. Bunga Nikola Pussenning 1636-yillarda ishlagan «Vaqt musiqasiga raqs» nomli asarini misol keltirishimiz mumkin. Akademizm XVI-XIX asrlarda san‘at akademiyalarida rivojlangan Yevropa san‘atidagi yo‘nalish bo‘lib, u mumtoz san‘atning tashqi ko‘rinishlariga dogmatik

**Frensis Kots. «Ayol» portreti 1768y.
(akadevizm)**

**E.Preyer. «Natyurvort» 1873
y.(naturalizm)**

amal qilishga asoslanadi. Akade-miklik badiiy ta'limni tizimlash-tirishga hamda klassik an'analarni mustahkamlashga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi, u "abadiy" qonunlar va qoidalar tizimi deb hisobladi. Akademizm yo'nalishi-ning e'tiborga loyiq bo'lgan jihatlarini Frensis Kotsning 1768-yillarda ishlagan «Ayol portreti» nomli asarida ko'rishimiz mumkin.

Naturalizm keng ma'noda: voqelikni ko'rinishidagi barcha tafsilotlarni to'liq va mutlaqo aniq aks ettirish tendensiyasidir. Tasviriy san'atda bu tendentsiya doimiy ravishda namoyon bo'lib, vaqti-vaqti bilan muay-yan tarixiy yo'nalishlar, oqim-lar, maktablar, alohida ustalar-ning ijodiy uslublari va usullarida shakllandi.

Naturalizm yo'nalishining xarakterli jihatini nemis naturalist rassomi E.Preyer tomonidan 1873-yilda yozilgan natyurmortda ko'rishimiz mumkin. Natyurmortdagi narsalarni tabiiy ko'rinishini yuqori aniqlikda ko'chi-rilgan, hatto qo'nib turgan pashsha ham nazardan chetda qolmagan.

Romantizm va realizm haqida so'z yuritishdan avval quyidagi to'rtinchi va beshinchi rasmlarda tasvirlangan «Eman daraxtlari» nomli bitta manzarani ikki

buyuk rus rassomlari tomonidan turli vaqtlarda ikki hil yo‘nalishda tasvirlangan. Biri haqiqiy romantizm yo‘nalishi vakili Arxip Kuindji [1-44], ikkinchisi realizm

**A.Kuindji «Eman daraxtlari» 1905 y.
(romantizm)**

**I.Shishkin. «Eman daraxtlari» 1886
yil.(realizm)**

**«Etretadagi qoyalar» 1869 y.G.Kurbet
(realizm)**

yo‘nalishi-ning yirik namoyon-dasi buyuk o‘rmonlar kuychisi Ivan Shishkin tomonidan tasvir-langan bo‘lib, u uchun borliqni haqiqiy ko‘rinishini real tarzda tasvirlash muhim bo‘lgan va unga erishgan [2-45]. Bu ikki asarni bir-biriga taqqoslaganda romantizm bilan realizm yonalishlari qoidalarini yaqqol sezish mumkin.

Romantizm XVIII asr oxiri XIX asrning birinchi yarmida Evropa va Amerika madaniyatidagi g‘oyaviy-badiiy yo‘nalish bo‘lib, shaxsning ma’naviy va ijodiy hayotining ichki his tuyg‘ularini tasdiqlovchi, kuchli ehtirolarga boy xarakterlarni ruhiy holatini hamda tabiat manzaralarini shifobaxsh ekanligiga ishora beruvchi ertaknamo ekzotik tarzda tasvirlash. U inson faoliyatining turli sohalariga tarqaldi. XVIII asrda haqiqatda emas, balki kitoblarda mavjud bo‘lgan g‘alati, chiroyli va mavjud bo‘lgan hamma narsa romantik deb atalgan. XIX asrning boshlarida

romantizm klassitsizm va akademizmga qarama-qarshi bo‘lgan yangi yo‘nalishning belgisiga aylandi.

Realizm XIX asr boshlarida romantizm tubida shakllana boshladi. Bu yangi burilish ilg'or jamoatchilik kayfiyati va millatlar, milliy madaniyatlar

*K. Mone. 1886 y. Avtoportret.
(impressionizm)*

shakllanishining kuchayishi, etnik tarix va madaniyatga, birinchi navbatda, milliy adabiyotga qiziqish bilan bog'liq edi. Rangtasvirda "realism" atamasining paydo bo'lishi odatda fransuz rassomi Gustav Kurbetning (1819-1877) ishi bilan bog'liq bo'lib, u 1855-yilda Parijda maxsus yaratilgan "Realizm pavilyonida" shaxsiy ko'rgazmasini ochgan, garchi undan oldin bo'lsa ham. Barbizon maktabining rassomlari realistik tarzda ishladilar (Teodor Russo, Jan-Fransua Millet, Jyul Breton). 18-asrning 70-yillarida realizm ikki asosiy yo'nalishga bo'lingan - akademik san'atdagi naturalizm va impressionizm, ularning vakillari dastlab o'zlarini naturalistlar deb atashgan.

MUHOKAMA

Realizm – bu tomoshabinni hayratda qoldirish darajasida batafsil, fotografik aniqlikda bajarilgan san'at asaridir.

Impressionizm – (*fransuzcha impression so'zidan olingan bo'lib – taassurot demakdir*) – bu oqimdagi rassomlarining vazifasi havo muhitidagi tabiat ko'rinishini, o'zlarining hissiyotlari orqali tomoshabinga etkazishdir. Bu oqim 1860-yillarda boshlanib, 1874-yilda birinchi marta Parijda «impressionistlar» ko'rgazmasini tashkil qildilar [3-12]. Bu ko'rgazmada Klod Mone, Pyer Ogyust Renuar, Edgar Dega, Eduard Mane, Alfred Sisley, Kamil Pissarro kabi Fransuz impressionist rassomlarining ijodiy asarlari joy olgan edi. 1870 yillardan realistik oqim Rossiya o'lkalariga yoyila boshladi va u yerda realistic rangtasvir misli ko'rilmagan darajada rivojlandi. A.K.Savrasov, I.K.Ayvazovskiy I.E.Repin, V.I. Surikov, V.A.Serov, I.I.Levitan, I.I.Shishkin, K.P. Bryullov va hoko-zo shu kabi bir qator rus rassomlari o'zlarining ijodlari bilan realizm san'atini yanada boyitdilar. Pavel Benkov, Nikolayev Aleksandr (taxallusi usta Mo'min) kabi bir qator rus realistic oqimi rassomlarining 1930-yillardan O'zbekistonga kelib ijod qilishi U.Tansikboyev, Ch.Ahmarov, R.Ahmedov, N.Abdullayev, S.Abdullayev, N.Qo'ziboyev kabi o'zbek

rassomlari kabi keksa avlod vakillarining shakllanishiga turtki bo'ldi. Ular o'zbek realistik san'atini rivojlanishiga muhim poydevor vazifasini o'tadilar.

NATIJARLAR

Davr talabi darajasidagi pedagog rassomlarni tayyorlashda realistik san'atning asosiy vazifasi shundan iboratki borliqni haqqoniy tasvirlashda realizmning asosi bo'lgan perspektiva va plastik anatomiya fanlari qonuniyatlari asosiga tayanadilar. Busiz zamonaviy davr talabidagi kadrlarni tayyorlashning iloji yo'q. Chunki kelajak avlodni tafakkurida estetik ong va ijodiy salohiyatni shakllantirishda realizmning asoslari muhim ro'l o'ynaydi.

XULOSA

Shuning uchun ham davlat ta'lim standarti talablarida berilgan amaliy dars mashg'ulotlarini realizmning asoslariga tayangan holda, bosqichma-bosqich qoidalar asosida bajarish nazarda tutilgan.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. Виталий Манин. «ИВАН ШИШКИН». Издательство «Белый город». г. Москва. 2004 г. 44 – 48.
2. TolipovN., AbdirasilovS., OripovaN. «RANGTASVIR» (2-qism). O'quv qo'llanma, Toshkent., 2003. TDPU –B. 5–19.
3. В. А. Кулаков. «КЛЮД МОНЕ». Издательство «Изобразительное искусство». г. Москва. 1989 г. 5 –12.

QO'SHIMCHA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Юнусалиев, М., Мадаминов, Н., & Мамуров, А. (2022). МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД РИСОВАНИЕМ НАТЮРМОТА. *Research Focus*, 1(2), 326-332.
2. Soliyev, O. R. (2022). TASVIRNING ASARGA AYLANISHIDAGI MUHIM OMILLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 61-64.
3. Yunusaliyev, M. T., & Sulaymonova, S. B. (2022). AKVAREL TEXNIKASIDA YORUG'LIK VA RANG MUNOSABATLARIDA RANGLAR GAMMASINING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 850-857.
4. Sohibov, R. (2023). RANGLARNING ASOSIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING AMALIY SAN'ATDA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(7), 74-80.
5. Yunusaliyev, M. T., & Sulaymonova, S. B. (2022). QALAMTASVIRDA PERSPEKTIVANING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1039-1044.

6. Yunusaliev, M. (2023). THE VALUE OF WATERCOLOR AND GOUACHE MATERIAL IN THE TECHNIQUE OF WATER-BASED PAINT. *Science and innovation*, 2(C9), 5-10.
7. Madaminov, N. M., Yunusaliyev, M. T., & Mamurov, A. A. (2022). TASVIRIY SAN'ATDA RANGLAR GARMONIYASI (ЦВЕТОТЕРАПИЯ) ORQALI INSONLARNI DAVOLASHNING O'ZIGA XOSLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1265-1272.
8. Курбанова, Б. М., Юнусалиев, М., & Арзиева, Н. (2022). ОСОБЕННОСТИ ТЕХНИКИ: АКВАРЕЛЬ, МАСЛО И ГУАШЬ. *Research Focus*, 1(2), 319-325.
9. Курбанова, Б. М. (2022). ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО СОЗДАНИЮ ПОРТРЕТА. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1051-1057.
10. Yuldashev, I. T., & Axmedova, N. E. (2022). DEKORATIV KOMPOZITSIYALARNI BAJARISHDA RANG MUNOSABATLARIDAGI O'ZARO UYG'UNLIK. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 989-995.
11. Arziyeva, N., & Dodoboyev, A. (2022). TASVIRIY SAN'AT VOSITASIDA O'QUVCHILARINING BADIY VA IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 996-1002.
12. A'Zamjonov, A., & Hamdamov, K. H. (2022). TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARI MAZMUNI-INING DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI BILAN BOG'LIQLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 71-77.
13. Sulaymanova, S. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ. *Farg'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 75-79.
14. Sulaymanova, S. (2022). TALABALAR RANGTASVIR VA QALAMTASVIR FALARIDAN TOPSHIRIQLARNI MUSTAQIL BAJARISHDA PERSPEKTIVAGA RIOYA QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK TALABLAR. *Science and innovation*, 1(B8), 1559-1564.
15. Sulaymanova, S. (2023). TASVIRIY SAN'AT FANLARIDA PERSPEKTIVANING MUHIM AHAMIYATI VA UNING QO'LLANILISH XUSUSIYATLARI. *Scientific journal of the Fergana State University*, (1), 16-16.

16. Ozodbek, S., Muhammadjon, O. R., & Sevaraxon, S. (2022). MARKAZIY OSIYO XALQLARI TASVIRIY SAN'AT TARIXINING FANDAGI O'RNII. *Research Focus*, 1(2), 259-263.
17. Yunusaliyev, M. T., & Sulaymonova, S. B. (2022). AKVAREL TEXNIKASIDA YORUG'LIK VA RANG MUNOSABATLARIDA RANGLAR GAMMASINING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 850-857.
18. Sadikovna, S. G., Kurbonova, B., Akhmedova, N., & Sulaymanova, S. (2020). FUNDAMENTALS OF PROFESSIONALISM DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE OF PRACTICAL EXERCISES ON FORMING THE SKILLS AND.
19. Sulaymanova, S. B. Q. (2022). BADIY YO'NALISHDAGI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TASVIRIY SAN'ATDA PERSPEKTIVAGA RIOYA QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK NAZARIYA VA TA'LIM AMALIYOTIDAGI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 16-23.
20. Sulaymonova, S. B. Q. (2021). TASVIRIY SAN'AT ORQALI DUNYO SIVILIZATSIYASINI O'RGANISH OMILLARI. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 730-735.

ENHANCING ENGLISH LANGUAGE TEACHING FOR ISLAMIC STUDIES STUDENTS: A FOCUS ON CURRICULUM DESIGN

Khasanova Dilbar

Senior teacher of the department Foreign Languages, PhD

International Islamic academy of Uzbekistan

khasanovadilbar88@gmail.com

ABSTRACT

This article explores the implementation of English language teaching specifically tailored for Islamic Studies students. The curriculum design is centered around religious materials to create an engaging learning experience. By organizing lessons under Islamic themes, a learner-friendly atmosphere is fostered, promoting practical and enriching lessons for students of all proficiency levels. This approach incorporates references to Qur'anic dictionaries and books on Tafseer for advanced students, aligning teaching and learning with specific targets. Additionally, the article addresses challenges faced by teachers, such as lack of motivation, inadequate resources, and large class sizes, emphasizing the need for creative solutions within the educational system.

Key words: *method, style, Technology, Higher Education, Islamic education.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье исследуется реализация преподавания английского языка, специально разработанного для студентов-исламоведов. В основе учебной программы лежат религиозные материалы, что обеспечивает увлекательный учебный процесс. Организуя уроки по исламским темам, создается дружелюбная атмосфера, способствующая практическим и обогащающим урокам для учащихся всех уровней подготовки. Этот подход включает ссылки на словари Корана и книги по Тафсиру для продвинутых студентов, согласовывая преподавание и обучение с конкретными целями. Кроме того, в статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются учителя, такие как отсутствие мотивации, нехватка ресурсов и большие размеры классов, подчеркивая необходимость творческих решений в рамках образовательной системы.

Ключевые слова: *метод, стиль, технология, высшее образование, исламское образование.*

INTRODUCTION

In the context of globalization and the increasing competition among nations, Uzbekistan faces challenges at both regional and international levels. The article

discusses the impact of the ASEAN Free Trade Area (AFTA) and global free trade on the strategic plan for English, Technology, and Higher Education for 2030. The focus is on producing smart and competitive generations through effective English language teaching.

In teaching English as a foreign language, teachers face several problems: lack of motivation among students, inadequate time allotment, inadequate instructional resources and materials, and oversized classes of students. To overcome these problems is actually the responsibility of the educational system. However, the teachers also have to use their creativity to be aware of the limitations and constraints, and collectively make an effort to address and find ways to deal with these problems. To overcome these problems is actually the responsibility of the educational system. However, the teachers should also find the easiest and practical ways of giving lessons, no matter the lessons are based on Business, Medicine or religion. The main point here is to have a perfect content that is based on their proficiency.

The possible problems associated with the teaching of English in non-professional education are:

- very minimum teaching-learning sessions with the exception of language department classes,
- low frequency of language drill and real usage,
- oversized classes of students,
- teachers with mediocre language mastery and inadequate teaching competence

Methods:

The article identifies key problems faced by teachers in English language education, including student motivation, time constraints, inadequate resources, and large class sizes. It emphasizes that overcoming these issues is a shared responsibility of the educational system and teachers. The lexical approach to second language teaching, concentrating on developing learners' proficiency with words and word combinations, is introduced as an alternative to grammar-based approaches.

Results:

The article discusses the significance of integrating Islamic epistemology into English language teaching. It highlights the three main points related to Islamic epistemology, emphasizing the role of knowledge in making individuals aware of Allah and their relationship with Allah. The article also explores the need for integrating religion into language pedagogy, aligning English language teaching with Islamic principles. Recommendations include adopting a tawhīd principle in the English language curriculum design and fostering an academic atmosphere that implicitly integrates Islamic epistemology.

Discussion:

The discussion delves into the responsibilities of both English language teachers and students in an Islamic educational setting. It emphasizes the importance of modeling virtuous behavior and integrating Islamic conduct into teaching practices. The article suggests that teachers should be aware of Islamic duties and students should show respect and politeness toward their teachers. Additionally, it underscores the opportunity for effective English teaching in Islamic schools and the relevance of incorporating Islamic values into English language research policies.

The lexical approach to second language teaching, according to Lewis (Moudraia 2001), has received interest in recent years as an alternative to grammar-based approaches. The lexical approach concentrates on developing learners' proficiency with lexis, or words and word combinations. It is based on the idea that an important part of language acquisition is the ability to comprehend and produce lexical phrases as unanalyzed wholes, or "chunks" and that these chunks become the raw data by which learners perceived patterns of language traditionally thought of as grammar.

However, not always teaching grammar and topic related Vocabulary can help to conduct a fruitful lesson. A number of researchers and studies on Islamic epistemology have been conducted by many scholars. As Halstead (2004) notes three main points related to Islamic epistemology. *First*, knowledge may be based on revelation and the activity of human intellect. All branches of knowledge are aimed to make people aware of Allah and of their relationship with Allah. *Second*, the pursuit of knowledge should enhance students' spiritual consciousness that nurtures their faith (*īmān*), virtuous action (*'amal sāliḥ*), and certainty (*yaqīn*). *Third*, teachers should possess academic expertise and character and moral integrity for parts of their teaching objectives are to expand the students' spiritual and moral awareness. Adebayo (2010) emphasizes that the Islamic education promotes the acquisition of foreign languages like English through the framework of Islamization of science. Thus, religion should be integrated into linguistics or language pedagogy. In other words, ELT should be delivered in the way it fits Islamic religious principles. Sa'adi (2011) analyzed the epistemological perspectives proposed by Iqbal, Fazlur Rahman, Al-Faruqi, Nasution, Madjid, Abdullah, and others within the context of Indonesian Islamic higher education. It is concluded that Abdullah's notion of interconnection and integration between religious knowledge and certain study area is fairly comprehensive. It implies that the curriculum of the Indonesian Islamic higher education should consist of religious knowledge, natural and technical sciences, and social and humanities sciences. Islamic pedagogy and epistemology are strongly

attached to Quranic revelation, prophetic tradition (*Sunna and Hadith*), and the opinion of the righteous predecessors. By comparison, western pedagogy and epistemology are based on secular and rationalist philosophies and ideologies which exclude religious subjects from public education. Shah, Muhamad, & Ismail (2012) report that the design of English language curriculum should be grounded in *tawhīd* principle in that the ultimate goal of the curriculum is to make the students aware of the existence of Allah. It includes the Islamization of appropriate Western curriculum model. The adapted curriculum model should be prudently supported by Islamic ELT materials.

With regard to the academic atmosphere, the learners have to realize that not all English language lecturers have formally learned Islamic epistemology at Islamic higher education nor did they all experienced studying at Islamic schools. Yet, they still could integrate the Islamic epistemology implicitly through modeling virtuous action and digesting Islamic conduct for lecturer and students. Accordingly, an English teacher should: be polite, patient, caring, not arrogant, not to joke excessively, humble in lectures and conferences, opened to argumentation and criticism, and knowledgeable of religious duty. The teacher should always remind the students about the intention of learning that is to seek Allah's blessing. On the other hand, a Moslem student should be respectful towards and polite to the teachers. That is by greeting the teacher first; standing when the teacher stands; listening attentively to the teacher; not speaking to the teacher much when s/he is tired; not to asking him/her a question when s/he is on his/her way home; asking the teacher's permission before addressing a question; and arguing politely with the teacher. A real description of Islamic schools and figure out the opportunity for an effective English teaching in the schools will hopefully aid teaching language. The second variable help student researchers to strengthening what the theorists termed English as an International Language (EIL). English teachers are nowadays challenged to accommodate local or particular needs into their teaching practices because, in the globalized world, a student is supposed to talk about his/her own local culture and international culture (Brown, 2012). Thus, a research on English language skills, teaching strategies, teaching models and teaching materials that are linked with Islamic values ought to be a part of the research policy.

CONCLUSION

The article concludes with two key recommendations. First, English language teaching practitioners should explore the philosophy of language education within the Indonesian and Islamic educational contexts, with al-Qur'an as the basis for knowledge. Second, a workshop is proposed to help English language teachers

integrate Islamic epistemology into instructional activities, considering current issues in English language teaching. This approach aims to produce educational products that align with the specific needs of Islamic educational institutions.

Two recommendations are proposed. First, ELT practitioners are to explore the philosophy of language education within Indonesia context in general and in Islamic educational institutions in particular. For this purpose, the notion of al-Qur'an as the basis of all branches of knowledge including linguistics and language pedagogy could be a stimulating point of departure. Second, a relevant workshop must help the lecturers of English Education Department at PTKI integrate Islamic epistemology into the instructional activities. The workshop ought to be linked with the current issues in ELT field such as post method pedagogy and EIL. With the understanding of the issues, ELT practitioners will observe, conduct researches, and generate educational products that accommodate the particularity of Islamic educational institution.

REFERENCES:

1. Adebayo, R. I. (2010). Islam and the Promotion of Multilingualism : Lessons For The Nigerian Muslim. *Allawh: Journal of Arabic & Islamic Studies*, 2(6), 1–4.
2. Akmalovna, T. N., Muminova, D., Khasanova, D., & Kadyrova, M. (2022). TEACHING GRAMMAR FOR RELIGIOUS STUDIES STUDENTS BASED ON NEEDS ANALYSIS. *Journal of Positive School Psychology*, 6003-6011.
3. Al-Ghazali, I. (2013). *Menggapai Cahaya Hidayah/Bidayatul Hidayah. (Translated by Abiza el Rinaldi & Uswatun Hasanah)*. Klaten: Pustaka Wasilah.
4. Al-Hadar, H. J. (2011). *Islam "Mazhab" Fadlullah*. Bandung: Mizania.
5. Alwasilah, A. C. (2010). *Filsafat Bahasa dan Pendidikan*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
6. Dilbar, K. (2019). DEVELOPMENT AND ASSESSMENT OF FUNCTIONAL LITERACY OF SCHOOL CHILDREN BASED ON INTERNATIONAL PIRLS RESEARCH. *Сўз санъати халқаро журналі*, 1(5)
7. Khasanova, D. (2019). Does the way of assessing affect the result of testing? “. In *Trends in Teaching Foreign Language: achievements and Solutions” International Conference* (pp. 84-85).
8. Rustamovna, F. K. (2022). Lexico-Semantic Features of Religious Terms. *Eurasian Research Bulletin*, 13, 110-113.
9. Shamsematova, B. R. (2022). Specific Features Of Language Units Expressing National Value In The Works Of Uzbek Writers. *Eurasian Research Bulletin*, 13, 114-116.

10. Хасанова, D. (2020). THE ROLE OF TEST MAKING IN LEARNING PROCESS. *The Light of Islam*, 2020(3), 166-174.
11. Арипова, К. Ю. (2019). ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОМУ ЭТИКЕТУ. *Вопросы педагогики*, (5-1), 21-24.

YOSHLARNING MUSIQIY-ESTETIK DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISHDA “FORTEPIANO” CHOLG’USINING AHAMIYATI

Shamsudinova Mohlaroyim Muzaffarjon qizi

Farg’ona ixtisoslashtirilgan san’at maktabi o’qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada madaniyat va san’at sohasidagi islohotlar va bu islohotlar jamiyatimizdagi tutgan o’rni, bo’lajak fortepiano cholg’usi ijrochilarining informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirishda musiqa oid kitoblar va qo’llanmalar, tarixiy-badiiy asarlar, fortepiano cholg’usini ijro etishga doir ensiklopediyalar, amaliy va nazariy metodlar orqali ko’nikma va malakani o’stirish, dunyoqarashni shakllantirish, musiqa fanini o’qitish muammolariga oid ilmiy-metodik manbalar tahlil qilingan.

***Kalit so’z va iboralar:** san’at, mdaniyat, ko’rik-tanlovlar, fortepiano ijrochiligi mutaxassisligi fanini o’qitish, bo’lajak fortepiano ijrochilarining informatsion-analitik kompetentligi, musiqiy ta’lim, musiqiy ensiklopediyalar, tarixiy-badiiy asarlar, ilmiy-metodik yondoshuv, ko’rgazmali ta’lim, jo’rnavozlik amaliyoti, ansambl ijrochiligi, nazariy va amaliy bilimlar.*

ЗНАЧЕНИЕ ИНСТРУМЕНТА “ФОРТЕПИАНО” В РАЗВИТИИ МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ МОЛОДЁЖИ.

Шамсудинова Мохларойим Музаффаржон кизи

Учитель Ферганской специализированной школы искусств

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются реформы в сфере культуры и искусства, роль этих реформ в нашем обществе, развитие информационно-аналитический компетентность будущих пианистов, развитию навыков и компетентности, используются книги и пособия по музыке, историко-художественные произведения, энциклопедии по игре на фортепиано, практические и теоретические методы. Проанализированы источники, связанные с проблемами формирования мировоззрения и музыкального образования.

***Ключевые слова и фразы:** культура, искусство, конкурсы, обучение науке игры на фортепиано, информационно-аналитическая компетентность будущих пианистов, музыкальное образование, музыкальные энциклопедии, историко-художественные труды, научно-методический подход, наглядное*

воспитание, аккомпанементская практика, ансамблевое исполнительство, теоретические и практические знания.

THE IMPORTANCE OF THE “PIANO” IN THE DEVELOPMENT OF THE MUSIC-AESTHETIC WORLDVIEW OF YOUNG PEOPLE

Shamsudinova Mokhlaroyim Muzaffarjon kizi

Teacher of the Fergana Soecialized school of Arts

ABSTRACT

This article discusses reforms in the field of culture and art, the role of reforms in our society, the development of information and analytical competence of future pianists, development of skills and competence, books and manuals on music, historical and artistic works, encyclopedias on piano playing are used, practical and theoretical methods. The next related to the problems of worldview information and music education are analyzed.

***Key words and phrases:** culture, art, competitions, teaching the science of piano playing, information and analytical competence of future pianists, music education, music encyclopedias, historical artistic works, scientific and methodological approach, visual education, accompaniment practice, ensemble performance, theoretical and practical knowledge.*

KIRISH (Введение/Introduction).

San’at mojizadir. Yurak va miyaning shunday bir joylari borki, u yerga faqat san’at vositasidagina kirish mumkin. Mustaqillik yillaridan boshlab san’at va madaniyatga alohida etibor berilgan, yangi O’zbekistonning tarixini yatarish, moddiy va nomoddiy madaniy me’ros durdonalarini saqlash va targ’ib etish. Aholi, xususan yoshlar madaniy saviyasini yuksaltirish, ulardagi bor bilimlarni yanada rivojlantirish hozirgi kundagi dolzarb mavzulardan biridir. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta’biri bilan aytganda, mamlakatimizda madaniyat va san’at taraqqiy etmasa, jamiyat rivojlanmaydi. Bundan tashqari, ingliz san’atshunos olimi F.R.Martini “Temuriylar singari san’at va madaniyatni qadrlaydigan hukmdor Markaziy Osiyoda hech vaqt bol’magan”- deb yozadi. Xususan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 26-maydagi “ Respublikasi Madaniyat vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori ushbu soxa vakillarining keng ko’lamdagi san’atshunos yoshlarning uzoq kutilgan orzulari, istaklarini ro’yobga chiqarishga katta imkoniyat, sharoit yaratdi.

XXI-asr axborot texnologiyalar asri. Axborot texnologiyalarining san'at sohasida tutgan o'rni beqiyos. Chunki har bir musiqa yaratilishidan to tinglovchiga yetib borungacha qadar turli bosqichlardan o'tadi. Masalan, bir san'atkor o'z ijodini rivojlantirish yo'lida akbatta axborot texnologiyalardan foydalanadi, ular, radio, ommaviy axborotlar, qo'shiq yozish studiyalari va h.q. Oliy ta'limlarda ham musiqa ta'limi yoki mutaxassislik fanlariga ham chuqur e'tibor qaratilmoqda. Har bir darslar malakali, darsga innovatsion yondoshgan, darslarni ham amaliy ham nazariy va ko'rgazmali tarzda o'tadigan pedagoglar tomonidan tashkillanmoqda. Yoshlarning madaniyatini, dunyo qarashini, chet el talabalari bilan hamnafas bo'lishi uchun yurtboshimiz tomonidan barcha shart sharoitlar yaratib berilmoqda

Fortepiano cholg'usi ijrochiligiga kelsak, bu asbobning tarixi juda qadim zamonlarda, ya'ni, qadimgi Yunonistonda borib taqaladi. Pefagor yashagan davrda "monoxord" deb nomlanuvchi cholg'u asbobi bo'lgan. Yollar davomida bu cholg'u takomillashib XII-asrda "Klavikord" cholg'u asbobi paydo bo'lgan. Bora bora rivojlanishlar natijasida "Fortepiano" cholg'u asbobi vujudga keldi. Fortepiano-bu keng diapazonli, kuchli ovozga ega bo'lgan cholg'u bo'lib, boshqa hech qaysi musiqa cholg'usi bunday yorqin imkoniyatlarga ega emas.

Bog'chadan boshlangan qiziqish yetti yillik musiqa va san'at maktabida davom etadi. Bu yerda bola musiqaning boshlang'ich bilimlarni egallaydi. Nafaqat fortepiano ijrochiligini, nazariya, solfedjio, xor va qoshimcha cholg'u fanlarini o'zlashtiradi. Yetti yil davomida o'quvchi o'zbek va chet el kompozitorlar asarlarini o'rganib ijro etishadi. Musiqa maktabida o'qish jarayonida "Kamalar yulduzlari", "Istiqlol g'unchalari", Xalqaro ko'rik tanlovlarda qatnashib o'z bilim darajasini yanada oshirib, keyingi bosqichda Ixtisoslashtirilgan san'at maktabiga intixon orqali qabul qilinadi. Bu yerda o'quvchi ikki yil davomida malakali pedagoglar tomonidan bilim oladilar. Fortepiano ijrochiligini o'rgatish jarayoni yaxlit sistema sifatida qarab, hozirgi bosqichdagi yoshlarning musiqiy-estetik tarbiyasini yanada rivojlantirishga qaratilgan. Pedagogning vazifasi, nafaqat fortepiano chalishni o'rgatish bilan cheklanmaydi. Pedagog o'quvchilarda musiqaga qiziqish, ularning musiqaga bo'lgan e'tiborini yanada kuchaytirish, musiqiy-ijodiy va ijrochilik qoniliyatlarini rivojlantirish, musiqa asarlarini chuqur idrok etishlari va mustaqil baholay olishlariga erishishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (Литература и методология/Literature and methotology)

Fortepiano sinfidagi ta'limning hozirgi musiqiy-estetik tarbiyaning maqsadlari va vazifalariga mos mazmunini belgilashda yanayam samaraliroq yondoshish M.N.Skatkin ishlab chiqqan sistemasiga tayanishdan iborat bo'lib, bu sistema

musiqiy faoliyatning shartlariga moslashgan. Fortepiano cholg'usida ijro texnikasini oshirish juda ham muhim hisoblanadi. Bunda mashqlar, gammalar, etyudlar yordamida amalga oshirish mumkin. Biz albatta ushbu jarayonni ham innovatsion texnologiyalar yordamida amalga oshirishimiz mumkin. Masalan, mashqlarni yoki gammalarni elektro pianinoda turli ritmlar ostida ijto etish yordamida ham ijro texnikasi ham oquvchining informatsion-analitik kompetentligi osadi. Ammo klassik asarlar ijrosi albatta fortepianoda bo'lishi lozim, bunda o'quvchi asarning xarakterini, dinamik belgilarini, asarning mohiyatini va o'zining asar ijrosi davomidagi ichki kechinmalarini ifoda qila oladi. Fortepiano chalishni o'rgatish mazmunini belgilashda mazkur masala bo'yicha M.Lamentning ta'lim mazmuni haqidagi, V.Asafyevning musiqani yaratish, ijro qilish, idok etishda ko'rinadigan musiqa san'atining uch birligi xaqidagi S.Rappoportning bilish va aloqa faoliyatining ajralmas birligi bo'lmish musiqiy-ijrochilik faoliyat haqidagi, N.Vetluginaning musiqa san'atiga bolaning estetik munosabati, modeli haqida yetakchi psixologik-pedagogik va musiqashunoslik konsepsiyalarini jamlashga asoslanadi. Bu modelga uchta komponent, musiqani idrok va ijro etish hamda juz'iy musiqa yaratish bo'yicha ijodiy faoliyat tajribasini, musiqaga va musiqiy faoliyatga estetik munosabat tajribasi. Markaziy Osiyo kompozitorlari orasida birinchilar qatorida o'zbek fortepiano san'atining zabardast ustozlari Georgiy Mushel ijodini aytib o'tish joizdir. U o'zining "24 prelyudiya va fugalar" turkumida Baxning kompozitorlik ijodiga xos polifonik uslubi asnosida o'zbekona ohanglardan to'g'ri va o'rinli foydalangan holda, o'ziga xos uyg'unlikni ifoda etib, mukammal ijodiy maxoratini yana bir bor namoyon etgan.

NATIJALAR (Результаты/Results)

Fortepiano sinfida mutaxassislik fanidan tashqari ansambl ijrochiligi darsi ham bo'ladi. "Ansambl" (fransuzcha "ensemble"- birlik, uyg'unlik, ohangdoshlik)- degan ma'nolarni bildiradi. Ushbu fanda ma'lum musiqa asarlarining bir nechta ijrochilar tomonidan birga bir birlarini eshitib, xis qilib, to'g'ri sanoq ostida diqqat bilan ijro etilishidir. Ushbu fanning yutuqlari shundaki, ijrochi nafaqat o'zini balkim sherigini ham tinglashni o'rganadi. Ijrochilar soniga qarab ansambllar duet (2 kishi) trio yoki terset (3 kishi) kvartet (4 kishi) kvintet (5 kishi) va h.q. Hozirgi kunda ansamb ijrochiligida ham innovatsion texnologiyalardan keng foydalanilmoqda.

Jo'rnavoqlik. Musiqa ijrochiligida yakkaxon honanda, sozanda, raqqosa yoki ijrichilar guruhiga bir yoki bir nechta musiqa cholg'ular (ansambl, orkestor)ning jo'r bo'lishi. Jo'rnavozning vazifalari quyidagilardan iborat;

- Yakkaxon ijrochini tinglash.
- Yakkaxon ijrochi partiyasini kuzatib borish.
- Yakkaxon ijrochi bilan birga asarni boshlash va tugatish

- Yakkaxon ijrochiga asarning mohiyatini ochib berishda yordam berish
- Ularning ishlash xususiyatlari va ishlashdagi qiyinchiliklarining sababini bilish.
- Umumiy musiqiy iste'dod.
- Tinglash qobiliyati.
- Badiiylik.
- Ijrochilik maxorati.
- Pedagogik mahorat.

MUHOKAMA (Обсуждение/Discussion)

Demak musiqiy-estetik tarbiyasi nafosat tarbiyasi ham, odamiylik tarbiyasi ham, to'la-to'kis ahamiyatga ega bo'lgan go'zallik tarbiyasidir. Shu sababli talaba-yoshlarni estetik ruhda tarbiyalash go'yat murakkab, ko'p qirrali dinamik jarayon bo'lib, uning yordamida barkamol shaxs tarbiyasi jarayonini olib borishning optimal variantlarini qo'lga kiritish mumkin. "Musiqiy-estetik tarbiya"- o'quvchilarni voqelikdagi, san'atdagi, tabiatdagi, kishilarning ijtimoiy va mehnat munosabatlarini tarbiyalashdir. Albatta, musiqa shaxsni shakllantirish, uning ijobiy fazilatlarini oshirib, sayqallantiradi. Musiqa-san'at sifatida ijtimoiy ong shakli bo'lib, u kishining his-tuyg'ularini ifodalash bilan birga voqelik va davr ruhini ham o'zida aks ettiradi. Mashhur polyak basrakori K.Shimanovskiy <<Jamiyatda musiqaning tarbiyaviy ahamiyati>> sarlavhali maqolasida musiqaning tabiiy kuch-qudrati haqida fikr yuritardi. Ze'ro, kuy va musiqiy ifoda kishining hissiyotiga chuqur ta'sir qilib, unda har xil hislarni uyg'otadi, turlicha kayfiyatlarni hosil qiladi. Fortepiano cholg'usidagi kuylarning ham ta'siri katta. G'amgin, quvonchlik, vahimalik, xushchag'choq, sekin yoki tez, baland yoki past tovushlar insonni emotsional holatga olib lelishi mumkin. Fortepiano cholg'u asbobi O'zbekistonga XIX asrda kirib kelgan. Hozirgi kunda keng ommaga tarqalib, musiqa ta'lim tizimiga zaruriy musiqa cholg'u asbobi sifatida o'quv dasturiga kiritilgan. U ijrochidan tinimsiz mehnat va harakat, yuksak musiqa savodxonligini va muntazam ravishda mashq va mashg'ulotlarni talab qiladi. Fortepiano fanidan mashg'ulotlar jarayoni yakka tartibda o'tqazilib, bu jarayon pedagogdan har bir talabaga indihar bir individual yondashib, alohida uslibni qo'llash imkoniyatini beradi. Har bitta talabaning bazaviy tayyotgarligi, o'zlashtirish qobiliyati va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda jarayonda pedagog shogirdiga dastur asosida dars beradi.

XULOSA (Заключение/Conclusion).

Xulosa o'rnida, yoshlarning musiqiy-estetik qobiliyatini rivojlantirishda ba'zi tamoyillarni ilgari surish lozim deb hisoblayman, bular; talaba-yoshlarni badiiy didini

milliy va zamonaviylik asosida o'zlashtirish, ularni chet el yoshlari bilan hamnafas tarzda yuqori texnologiyalar asosida informatsion-analitik kompetentligini oshirish, eshituvchanlik qobiliyatini yetishtirib berishimiz lozim. Shu sababli musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, insonni atrofidagi go'zal narsalarni to'g'ri idrok etishga, qadrlashga o'rgatadi, insonda yuksak manaviy dunyoqarashni shakllantiradi. Bu jarayonda shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarning individual ifodasi, ijtimoiy ahamiyatga moillikxususiyatlar kombinatsiyasi, inson ijtimoiyligi shakli ekanini nazarda tutadigan bo'lsak, bu borada musiqaning ahamiyati yana bir bor oydinlashadi va musiqiy ta'lim tizimida yangicha yondashuv borasidagi izlanishlarimiz zamonaviy axborot-pedagogik texnologiyalarini joriy qilish bilan bog'liq ekanini ko'rsatmoqda. Bu metodikadan foydalanish musiqa o'quv tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishga olib keladi, hamda shaxsni musiqiy tomondan tarbiyalash va rivojlantirishga yordam beradi. Fortepiano cholg'usini o'rganish ham musiqiy ta'limning muhim omillaridan biri. Fortepiano cholg'u asbobida chalishni o'rganish talabalarga solfedjio, farmoniya, nazariya, musiqa tahlili, xor va xorshunoslik, dirijyorlik fanlaridan ayniqsa qo'l keladi. Shuningdek, ularning kelajak pedagogik isjlarida qiynalmay faoliyat yuritishlarida katta yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (Использованная литература/References)

1. A.H.Jabborov. O'zbek kompozitorlari va musiqashunoslari.-T.,2004.
2. N.S.Yanov-Yanovskiy. Fortepiannaya muzika v sb. Istoriya uzbekskoy sovetskoy muziki" II tom – T. 1973.
3. T.A.Galovyans., E.S.Meyke. Kompozitori i muzikovedi Uzbekistana. – T. 1999.
4. K.Zoitov. Umumiy fortepiano. – T. 2004.
5. Yan Pekker. Georgiy Mushel. – M. 1996.
6. A.Vohidov. Stilisticheskiye osobennosti prelyudii i fug G. Mushel- T. 1982
7. Mamasiddiqov Ibroxim- "San'at va uning shakllanish tarixi"
8. A.Jabborov, S.Begmatova, M.Azamova "O'zbek musiqa tarixi"
9. M.Mo'minov "Musiqqa san'ati talaba shaxsining badiiy-estetik tarbiyasida"
10. N.Sharipov "Sharq mutafakkirlarining musiqa san'ati bo'rasidagi qarashlari"
11. И.Мартинов. Музыкальная история. М. 1975
12. И.Гофман. Фортепианная игра. Ответы на вопросы о фортепианной игре. 1961
13. Д.Ражабова. Фортепиано машгулотлари. Укитувчи, 1994
14. Работа над фугой; Метод и школа Баха.
15. В.Д.Осипова. Полифония- Учебное пособие в двух частях.

ҲОЗИРГИ ДАВРДА ЁШЛАР СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИНИНГ ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИГА ТАЪСИРИ

Боймирзаева Моҳира Шавкатжановна

Республика маънавият ва маърифат кенгаши

мустақил тадқиқотчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ёшларнинг бугунги кунда сиёсий ҳолатга алоқадор бўлган барқарорлигининг хусусиятлари таҳлил қилинган. Бугунги кундаги жараёнларнинг мураккаблиги ва тезкорлик билан ўзгариши шароитида сиёсий барқарорликни таъминлаш масаласига комплекс ёндашишни тақозо этмоқда. Ушбу масалада олиб борилган қатор тадқиқотлар давлатдаги барқарорликни таъминлаш ва унга доир чора-тадбирларни қўллашда турли элементлар ва жараёнларни инобатга олиш муҳимлигини кўрсатмоқда.

***Калит сўзлар:** сиёсий фаоллиг, барқарор, жамият барқарорлиги, ижтимоий капитал.*

ABSTRACT

This article analyzes the characteristics of youth stability related to the political situation today. In the conditions of today's complex and rapidly changing processes, it is necessary to take a comprehensive approach to the issue of ensuring political stability. A number of studies carried out in this matter show the importance of taking into account various elements and processes in ensuring stability in the state and applying related measures.

***Key words:** political activity, sustainable, social stability, social capital.*

КИРИШ

Таъкидланишича, сиёсий барқарорликни таъминлашда давлатнинг яшаб қолиш учун муҳим бўлган соҳалари ва уларнинг элементлари мавжуд вазиятга муайян даражада таъсир қилиб, истиқболда сиёсий тизимнинг инқирозига олиб келиши мумкин. Хусусан, соҳа мутахассисларига асосан сиёсий барқарорлик билан ялпи ички маҳсулот, инвестицион иқлим, инфляция даражаси ва бошқа шу каби – иқтисодийнинг қатор кўрсаткичлари⁸⁷; сиёсий ва демографик вазият билан боғлиқ ҳолат⁸⁸, коррупция даражасининг кўлами⁸⁹ бевосита боғлиқдир.

⁸⁷Jong-A-Pin R. Essays on political instability: Measurement, causes and consequence// Enscheda: Print Partners Ipskamp B.V., Enschede, The Netherlands.2008. P.150.

⁸⁸Goldstone J. A., Bates R.H., Epstein D. L., Gurr T. R., Lustick M. B., Marshal M. G., Ulfelder J., Woodward M. A global model for forecasting political instability// American Journal of Political Science. 2010. Vol.54, No.1. Pp.190–208.

Бундан ташқари, айрим тоифа экспертларининг қайд этишича тез суръатларда ривожланиб бораётган иқтисодиёт⁹⁰ сиёсий барқарорлик ва жамият ривожланишига салбий таъсир кўрсатган бир вақтда, ривожланган ижтимоий капитал⁹¹, институционал ва шахслараро ишончнинг юқори даражаси сиёсий институтларнинг беқорлигини келтириб чиқаради⁹².

Ижтимоий фанлар доирасида ёшлар мавжуд сиёсий режимнинг барқарорлигига таъсир қилувчи омил сифатида яқин даврлардан буён ўрганиб келинмоқда ва охириги ўн йилликда дунёнинг турли нуқталарида кузатилган инқоризли ҳолатлар ушбу масалага янада атрофлича ёндашиш, тизимли равишда ўрганиш ишларини олиб боришни тақозо этмоқда.

Жумладан, 2011-2013 йиллар оралиғидаги “Араб баҳори” даврида қатор сиёсий инқирозлар кузатилиб, уларни ҳаракатга келтирувчи асосий куч – ёшлар эканлиги алоҳида билдириб ўтилмоқда⁹³. Бу ёшларнинг олий маълумотга эга бўлган, бироқ кутган натижалари ва интилишлари амалда ушалмаган тоифа, шунингдек жамиятда кўпчилиқни ташкил қилувчи аҳоли қатламининг (минтақада ёшларнинг (14-25 ёшдагилар) сони умумий аҳолига нисбатан 30 фоизни ташкил этган) мавжудлиги беқарорлик юзага келишининг факторларидан бирига айланди⁹⁴.

Бироқ, бошқа бир гуруҳ олимлари юқорида келтирилганлардан фарқли равишда, ёшларнинг кўплаб инқилобий жараён, митинг ва қаршилик ҳаракатларидаги иштироки давлатларнинг маданий ва сиёсий ривожланишига туртки берганини ва бунинг натижасида уларда янги жараёнлар, ислохотлар кузатилганини қайд этишган⁹⁵.

⁸⁹ Aurore G. Political instability and the interventions of IMF and the World Bank in non-democratic regimes// Centre d'Economie de la Sorbonne, University Paris 1 Pantheon Sorbonne. Paris, France 2012. Pp.-28.

⁹⁰ Olson M. Rapid Growth as a Destabilizing Force// The Journal of Economic History. 2963. Vol. 23, No. 4. Pp. 529-552. Huntington S. Political order in changing societies// New Haven, CT: Yale University. 1968. P. 264.

⁹¹ Патнэм. Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии// Перевод с английского Андрея Захарова. М: Наука, 1993. (1996).

Лухманова З. Т. Роль социального капитала в стабилизации авторитарных режимов// Развитие территории// Сибирский институт управления-РАНХиГС 2019. № 2 (16).

⁹² Chloupkova J., Lind G., Svendsen H., Svendsen T. G. Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland//2003. Agriculture and Human Values 20: 241–252.

Trejo G. Religious Competition and Ethnic Mobilization in Latin America: Why the Catholic Church Promotes Indigenous Movements in Mexico//The American Political Science Review, Vol. 103, No. 3 (August 2009), Pp. 323-342.

Juan A., Pierskalla J.H. Civil war violence and political trust: Microlevel evidence from Nepal//Conflict Management and Peace Science. 2016, Vol. 33(1) 67–88

⁹³ Коротаяев А.В., Шишкина А.Р. Волна глобальной социально-политической дестабилизации 2011-2015 гг.: количественный анализ//Полис. Политические исследования. 2017. № 6. Стр.150.

⁹⁴ USAID Convenes Conference for Arab Youth Development//USAID. 2011.

URL: <http://www.usaid.gov/press/releases/2011/pr111114.html>.

⁹⁵ Коротаяев А. В., Ходунов А. С., Бурова А. Н., Малков С. Ю., Халтурина Д. А., Зинькина Ю. В. Социально-демографический анализ Арабской весны. Арабская весна 2011 года. Системный мониторинг глобальных и

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Айтиш мумкинки, ёшларнинг сиёсий фаоллиги даражаси давлатнинг ижтимоий-сиёсий тизимини трансформация қилишда муҳим ўрин тутди ва мазкур масалага алоҳида ёндашишни талаб этади. Ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги усуллари барқарорликнинг омили сифатида сайловларда иштирок этиш орқали бир томондан ва бошқа тарафлама оммавий чиқишлар (намойиш, митинг, норозилик ва бошқ.) орқали ҳам намоён бўлади.

Бундан келиб чиқадики, бугунги кунда ёшларнинг оммавий характердаги турли жараён ва тадбирлардаги иштироки амалдаги сиёсий режимга нисбатан ҳам конструктив – ижтимоий-сиёсий муҳим жараён (сайлов, ҳашар, ҳайрия акциялари ва бошқ.)лардаги иштироки, волонтерлик қилиш кабилар орқали ижобий ёки деструктив – ислохотлар ва сиёсий ҳокимиятга қарши чиқиш, ишончсизликни фаол тарғиб қилиш усуллари ёрдамида салбий характер касб этиши мумкин.

1980 йилларда Эрон Курдистонида ижтимоий-сиёсий беқарорлик кучайишининг энг муҳим омилларидан бири минтақадаги иқтисодий қийинчиликлар билан бирга “ёшлар уюми” эди (бу даврда ёшларнинг улуши 1976 йилги аҳолини рўйхатга олиш натижаларига асосан умумий аҳоли сонининг қарийб 33,1 фоизини ташкил этган)⁹⁶. Бу каби ҳолатларнинг асосий сабаби сифатида эса аҳоли сонининг кўпайиб бориши ва жамиятда ўртача умр кўриш даражасининг ортиши ресурсларнинг чекланганлик шароитида объектив равишда ижтимоий конфликтларнинг ривожланишига сабаб бўлади⁹⁷.

Яқин Шарқдаги юз берган замонавий воқеалар ҳақида тўхталганда, олимлар “ёшлар уюми”ни бутун минтақадаги оммавий кўзғолонларнинг муҳим омили бўлиши мумкинлигини таъкидлайдилар⁹⁸. Айнан шу нуқтаи назар тадқиқотчи ЛаГраффе томонидан ҳам қўллаб-қувватланиб, унинг фикрига асосан Мисрда “ёшлар уюмининг” пайдо бўлиши “Араб баҳори”нинг бошланишига мустаҳкам замин яратган⁹⁹.

региональных рисков//Отв. ред. А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина, А. С. Ходунов. М.: ЛИБРОКОМ. 2012. Стр. 28–76.

⁹⁶ Ходунов А. С. Иран: политико-демографическое развитие как фактор стабильности и потрясений//Азия и Африка сегодня. №. 7. 2014. Стр. 26-30.

⁹⁷ Acemoglu D., Fergusson L., Johnson S. Population and Civil War// Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. 2017.

⁹⁸ Коротаев А. В., Ходунов А. С., Бурова А. Н., Малков С. Ю., Халтурина Д. А., Зинькина Ю. В. Социально-демографический анализ Арабской весны. Арабская весна 2011 года. Системный мониторинг глобальных и региональных рисков//Отв. ред. А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина, А. С. Ходунов. М.: ЛИБРОКОМ/ 2012. Стр. 28–76.

⁹⁹ LaGraffe D. The youth bulge in Egypt: An intersection of demographics, security, and the Arab Spring// Journal of Strategic Security, Vol. 5, No. 2 (Summer 2012), Pp. 65-80. P. 68.

Шунингдек, Брунгарт (Braungart) 1971 й. Шри Ланкадаги сиёсий зўравонликни тадқиқ қилиш жараёнида шундай хулосаларга келганки, давлатдаги беқарорлик бир вақтнинг ўзида ёшлар сонининг ортиб бориши, айниқса юқори ишсизлик кўрсаткичларига қарамасдан аксарият ёшларнинг муайян таълим даражасига эга бўлган шароитда юз берган¹⁰⁰. Шу ўринда, Хоффман ва Джамал (Hoffman, Jamal) таъкидлаганидек, амалдаги тузумга нисбатан ёшлар орасидаги норозиликнинг сабаби уларнинг ишсизлиги ҳисобланади¹⁰¹.

Барқарорликка таъсир қилувчи юқорида келтирилганлардан ташқари яна бир вазиятни кескинлаштирувчи триггер – урбанизация омили мавжуд. Урбанизация ўз навбатида барқарорликка таъсир этишда “ёшлар уюми” билан биргаликда фаолият кўрсатади. Аниқроғи, шаҳар ва ҳудуд марказларига чет жойлар (қишлоқ, овул ва бошқ.)дан асосан ёшлар кўчиб ўтади ва ушбу шароитда икки омилнинг биргаликдаги таъсири сезиларли даражада барқарорликни таъминлашда муаммоларни келтириб чиқаради.

Айниқса, радикал фикрдаги ёшлар сони шаҳар аҳолиси орасида айниқса тез ўсиб бориши кузатилиб, бундай ёшлар энг йирик шаҳарларда/сиёсий марказларда тўпланади, бу тенденция эса ўз навбатида беқарорликка олиб келиши мумкин¹⁰².

Яна бир жиҳат, турли фанлар доирасида ўрганилиб, тадқиқ этиладиган “авлодлар ўртасидаги фарқ/тушунмовчилик” ҳам ёшларни (салбий, радикал) ҳатти-ҳаракати ортидан турли инқирозли вазиятларнинг вужудга келиш мотивларига ойдинлик киритади¹⁰³.

Шундан кўриниб турибдики, барқарорликка таъсир қилувчи омиллар нафақат ёшлар улушининг ортиши билан, балки етарлича моддий таъминотга эга бўлмаслик – камбағаллик¹⁰⁴; янги ғоялар ва ноанъанавий диний қарашларга очиқлик; эскича қараш ва бошқарув шакллариغا нисбатан қаршилик; ижтимоий таранглик жараёнлари ва сиёсий конфликтларга осон жалб қилиш имконини оширувчи ёшларда “ижтимоий масъулиятсизлик” (оила ва ишга нисбатан)¹⁰⁵;

¹⁰⁰ Braungart R. G. Historical generations and youth movements: A theoretical perspective//Research in Social Movements, Conflict and Change// JAI Press, Greenwich, CT.//Vol. 6.1984. P.14.

¹⁰¹ Hoffman M., Jamal A. The Youth and the Arab Spring: Cohort Differences and Similarities// Brill. 2011. URL: <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/10.1163/187633712x632399>

¹⁰² Коротаев А. В., Божевольнов Ю. В., Гринин Л. Е., Зинькина Ю. В., Малков С. Ю. Ловушка на выходе из ловушки. Логические и математические модели// 2011. С. 138–164. Стр. 154.

¹⁰³ Mead M. Culture and Commitment. A Study of Generation Gap. London: The Boudly Head, 1970. P.120.Pp.75.

¹⁰⁴ Fearon J. D., Laitin D. D. Ethnicity, insurgency, and civil war. American political science review // Т. 97.№. 1. 2003. Pp. 75-90.

¹⁰⁵ Goldstone J. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict//Journal of International Affairs 56(1). 2002. Pp.10-11

кутилган эҳтиёжларининг қондирилмаслиги натижасида ёшларда террористик ва экстремистик фаолиятга хайрихоҳлик кабилардан иборатдир¹⁰⁶.

Таъкидлаш жоизки, юқорида қайд этиб ўтилган элементларнинг жамият аъзолари орасида мавжудлиги, айниқса буларнинг ёшларда кўп кузатилиши улар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кучайтириши, яъни ўхшаш позиция ва қарашларга эга эканлигини англаётганларнинг муайян бир гуруҳларга уюшишига олиб келиши эҳтимолини кучайтиради. Айнан шунинг натижасида кутилган умидлари амалга ошмаган ёки ўзини оқламаган ваъдалар фуқароларнинг ижтимоий ҳаракатларга бирлашишига сабаб бўлади¹⁰⁷ ва ушбу тузилмалар ўз навбатида эса ижтимоий тармоқларга асосланади¹⁰⁸.

2011 йилда араб дунёсидаги (хусусан, Шимолий Африка ва Яқин Шарқ мамлакатлари (Тунис, Миср, Ливия, Сурия ва бошқалар)) норозиликларни ўрганган кўплаб тадқиқотчилар ёшларнинг инқилобий ҳаракатларига сабаб сифатида фуқароларнинг ушалмаган умидлари, коррупция ва авторитар ҳукуматнинг зўравонликка таянган мавжуд ҳокимият тизимидан норозилик бўлган деб ҳисоблашади. Зўравонлик ва сиёсий ҳокимият вакиллари фаолиятининг назоратсизлиги ва коррупция фуқароларнинг золим тузумга қарши бирлашишига олиб келди¹⁰⁹.

Бошқа томондан, тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ҳукуматлар ёшлар ўртасида сиёсий демографик таҳдидлар ҳақида огоҳлантирилади ва “ёшлар уюми” хавфидан хабардор бўлади.

Шу муносабат билан давлат барқарорликни сақлаш учун репрессив бошқарув механизмларидан фойдаланиб, буни 1976-2000 йиллардаги ёшларнинг деструктив хатти-ҳаракатлари ва давлат репрессиялари ўртасидаги муносабатларнинг статистик таҳлилини тасдиқлайди¹¹⁰.

Аниқроғи, давлат ўз барқарорлигини таъминлаш ва яшаб қолиш учун ёшларни муайян ҳолатда ушлаб туриш механизмларини амалиётда қўллаш бўйича зарур чора-тадбирларни амалга оширади.

¹⁰⁶Urdal H. A clash of generations? Youth bulges and political violence //International studies quarterly. №. 3. 2006. Pp.607-629. P.609.

¹⁰⁷ Gurr T.R. Why Men Rebel. Princeton University Press, 1970. Pp.20.

¹⁰⁸ Diani, M., McAdam D. Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action. Oxford and New York: Oxford University. 2003.Pp.14.

Diani, M., “Cities in the World: Local Civil Society and Global Issues in Britain.” Chap. 3 in Transnational Protest and Global Activism, edited by D. della Porta and S. Tarrow. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.2004. Pp.12.

¹⁰⁹ Wedeen, L. Ambiguities of domination: Politics, rhetoric and symbols in contemporary Syria.

Chicago: University of Chicago Press. 2015. p.7-8. in Bratton M. Political Attitudes and Behavior Under Autocracy. Oxford Research Encyclopedia of Politics. USA: Oxford University Press. 2016.

¹¹⁰Nordas R., Davenport Chr. Youth Bulges and State Repression//American Journal of Political Science, Vol. 57, No. 4 (October 2013), Pp. 926-940.

REND корпорацияси томонидан кубалик ёшларнинг ижтимоий-сиёсий кайфиятини ўрганиш натижаларига асосан давлат ва ёшлар ўртасидаги муносабатлар ёмонлашгани аниқланган (1989) ва бунга асосий сабаб ёшларда кучайган аскетизмга дуч келиш бошланганлиги, ижтимоий фаоллик имкониятларининг чекланиши ва шахсий моддий, маънавий ва маданий интилишлар амалга ошмаганлиги билан боғлиқ. Айнан ушбу ҳолатга қаршилик сифатида ёш фуқаролар орасида мавжуд тузум ва ундаги ўрнатилган тартиб-қоидаларга қарши фаолиятларни вужудга келишига сабаб бўлган¹¹¹.

Юқорида қайд этилган фикрлар ва юз берган тарихий воқеликларнинг фактологик асослари ҳамда бугунги ривожланиш тенденцияларини инобатга олган ҳолда айтиш мумкинки, муайян бир давлатдаги сиёсий барқарорликка таъсир қилувчи омиллар нафақат аҳоли орасида ёшлар улушининг жадал равишда ортиб бориши, балки қуйидаги триггерларнинг таъсири билан ҳам боғлиқ:

- “Ёшлар уюми” (умумий аҳоли сонига нисбатан);
- ишсизликнинг юқори кўрсаткичлари сақланиб турган бир шароитда таълим сифатининг юқори даражаси;
- ёшларнинг умумий сонига нисбатан ишсизликнинг юқори даражаси ва ресурслар миқдорининг чекланганлиги;
- давлат бошқаруви органлари ва бошқа сиёсий институтларга нисбатан ишончнинг пастлиги;
- коррупцион жараёнларнинг жамиятда кенг тарқалганлиги;
- ижтимоий фаоллик даражасининг юқорилиги;
- урбанизация (чекка ҳудудларда яшовчи ёшларнинг шаҳар марказларига миграцияси);
- ижтимоий ҳолати (ижтимоий кайфияти ва мотивациясининг пастлиги) ва бошқалар.

ХУЛОСА

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, бугунги глобаллашув жараёни ва тезкор маълумотлар алмашинуви шароитида жамият аъзолари манфаатлари, уларнинг талаб ва эҳтиёжларини инобатга олиш, айниқса ёшлар улуши юқори бўлган давлатларда барқарорликни таъминлаш учун амалдаги сиёсий элита ва ҳукумат ёшлар қатламининг муаммоларини инобатга олувчи, уларга ечимларни инобатга олган чора-тадбирлардан иборат – конструктив ёшлар сиёсатини олиб бориши зарурдир.

¹¹¹ Gonzalez E., McCarthy K.F. Cuba After Castro/Cuba's Disaffected Youth//RAND Corporation, 2004, // <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mg111rc.10>. Pp.34.

Зеро, ўсиб келаётган ёш авлод жорий ҳокимиятнинг асоси ва жамиятнинг келажагидир.

Ёшлар сиёсати – бу давлат томонидан тизимли равишда амалга ошириладиган ва ёшлар учун муҳим бўлган масалалар, жумладан ижтимоий мослашуви, сиёсий фаоллиги, иқтисодик-ҳуқуқий манфаатларининг қондирилиши юзасидан қабул қилинадиган стратегик қарорлар ва ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар мажмуидир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. Jong-A-Pin R. Essays on political instability: Measurement, causes and consequence// Enscheda: Print Partners Ipskamp B.V., Enschede, The Netherlands.2008. P.150.
2. Goldstone J. A., Bates R.H., Epstein D. L., Gurr T. R., Lustick M. B., Marshal M. G., Ulfelder J., Woodward M. A global model for forecasting political instability// American Journal of Political Science. 2010. Vol.54, No.1. Pp.190–208.
3. Aurore G. Political instability and the interventions of IMF and the World Bank in non-democratic regimes// Centre d’Economie de la Sorbonne, University Paris 1 Pantheon Sorbonne. Paris, France 2012. Pp.-28.
4. Olson M. Rapid Growth as a Destabilizing Force// The Journal of Economic History. 2963. Vol. 23, No. 4. Pp. 529-552. Huntington S. Political order in changing societies// New Haven, CT: Yale University. 1968. P. 264.
5. Boronov, S. (2022). Internal and external factors of taliban origin. Journal of Social Research in Uzbekistan, 2(02), 15-23.
6. Ravshanov, F. R., & Azimov, H. Y. (2021). Danger and Security: History and Present. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(4), 280-285.
7. Buronov, S. (2023). WATER GEOPOLITICS IN CENTRAL ASIA: THREAT ANALYSIS. *Oriental Journal of History, Politics and Law*, 3(03), 27-34.
8. Buranov, S. (2023, May). GLOBAL SECURITY CHALLENGES: INFORMATION SECURITY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 155-159).
9. Mead M. Culture and Commitment. A Study of Generation Gap. London: The Boudly Head, 1970. P.120.Pp.75.
10. Azimov, H. Y. (2022). Main Directions of Modern International Security Approaches. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(2), 151-157.
11. Fearon J. D., Laitin D. D. Ethnicity, insurgency, and civil war. *American political science review* // Т. 97.№. 1. 2003. Pp. 75-90.

12. Goldstone J. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict//Journal of International Affairs 56(1). 2002. Pp.10-11
13. Urdal H. A clash of generations? Youth bulges and political violence //International studies quarterly. №. 3. 2006. Pp.607-629. P.609.
14. Gurr T.R. Why Men Rebel. Princeton University Press, 1970. Pp.20.
15. Yakubovich, A. H. (2019). The emergence of the Syrian crisis and the impact of the external forces on it. Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research, (4 (6)), 92-97.
16. GOZIEV, R. The Rise of State Authority in the Post-Pandemic World. *THE WORLD AFTERTHE*, 37.
17. GOZIEV, R., & ÖZCAN, M. S. Ö. (2020). AŞIRI SAĞIN YÜKSELİŞİ VE ALMANYA İÇİN ALTERNATİF PARTİSİ (AFD). Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(21), 76-89.
18. Diani, M., McAdam D. Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action. Oxford and New York: Oxford University. 2003.Pp.14.
19. S.Bo'ronov, H.Azimov. (2023). Sharq mamlakatlarida xavfsizlik muammolari va mojarolari.
20. Diani, M., "Cities in the World: Local Civil Society and Global Issues in Britain." Chap. 3 in Transnational Protest and Global Activism, edited by D. della Porta and S. Tarrow. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.2004. Pp.12.

CAPACITIES OF NATIONAL CULTURAL CENTRES

Abdullayeva E.A.

Lecturer, Fergana State University

ABSTRACT

The article considers prospects of using experience of cultural centers in the context of development of regional international relations. Cultural centres, as bearers of national heritage and identity, provide unique platforms for the exchange of culture and art among different communities. Based on the analysis of the experience of successful cultural initiatives in different regions of the world, the authors of the article identify key strategies and approaches that contribute to strengthening international relations at the regional level.

Keywords: *Cultural centres, international relations, regional development, cultural exchange, identity, partnership, local communities, intercultural interaction, development strategies, transboundary cooperation.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются перспективы использования опыта культурных центров в контексте развития региональных международных связей. Культурные центры, как носители национального наследия и самобытности, предоставляют уникальные платформы для обмена культурой и искусством между различными сообществами. На основе анализа опыта успешных культурных инициатив в разных регионах мира авторы статьи выделяют ключевые стратегии и подходы, способствующие укреплению международных связей на региональном уровне.

Ключевые слова: *Культурные центры, международные отношения, региональное развитие, культурный обмен, идентичность, партнерство, местные сообщества, межкультурное взаимодействие, стратегии развития, трансграничное сотрудничество.*

INTRODUCTION

The National Cultural Centres are continuous sources of cultural exchange and play an important role in the development of international relations through the practice of cultural diplomacy. Cultural centres are institutions whose purpose is to understand, bring together and respect different cultures. They serve as platforms for the exchange of ideas, art, languages and traditions, thus creating bridges between different societies. Cultural centres in the modern world are not only the bearers of

cultural heritage, but also key figures in shaping the image of the country outside its borders.

The development of international relations is becoming an integral part of the strategy for regional progress. In today's world, interaction between regions takes on a new level of importance. International relations facilitate the exchange of knowledge, experience and resources among different parts of the world, creating an enabling environment for innovation and sustainable development. Regional progress is closely linked to the ability to establish and maintain effective international partnerships, and in this context the role of cultural centres as catalysts for cultural exchange becomes crucial.

Cultural centres are unique venues where diverse aspects of culture and art are brought together, creating a unique space for intercultural exchange. Here is a meeting of traditions, languages, music, art and lifestyle. These centres not only provide a unique opportunity for locals to better understand the culture of other countries, but also become a place where foreigners can immerse themselves in the authentic atmosphere of the region. Cultural centres thus serve as a bridge between different cultural contexts, promoting mutual understanding and respect for diversity.

DISCUSSION AND RESULTS

Many successful projects implemented by cultural centres around the world highlight their important role in strengthening international ties. For example, projects aimed at the exchange of art exhibitions, festivals, lectures and master classes promote an active dialogue between representatives of different cultures. In addition, language programmes run by cultural centres contribute not only to language learning but also to the cultural context.

Projects such as cultural exchanges and resident programmes for artists provide opportunities for creative interaction and the formation of international art networks. Such efforts not only strengthen the bonds between individuals, but also establish a solid foundation for long-term cooperation and understanding between different regions of the world.

A key aspect of the future use of cultural centres is their ability to enhance the image of the region. The cultural and educational programmes conducted by the centres can serve as a powerful tool for shaping a positive perception of the region on a global scale. The provision of unique cultural events, exhibitions, lectures and festivals promotes attention to and respect for the cultural heritage of the region. These programmes also support intercultural understanding, providing a framework for strengthening regional relations.

To maximize impact, partnerships between cultural centres and regional authorities should be actively promoted. The cooperation of the two parties will make it possible to better integrate cultural and educational initiatives into the region's development strategies. Regional authorities can support cultural centres through the allocation of financial resources, the provision of venues for events, and active participation in the development of programmes that promote intercultural exchange and understanding. Such a partnership would contribute to the sustainability of cultural centres and strengthen their role in regional development.

Language is a key element of cultural understanding, and the use of language programmes can therefore significantly strengthen cultural ties in the region. Cultural centres, by offering foreign language courses, provide an opportunity for the inhabitants of the region to immerse themselves in the language and culture of other countries. This not only facilitates the exchange of knowledge and skills, but also creates stronger links between different communities in the region. Language programmes are becoming a bridge that reduces language barriers and allows for deeper and more reciprocal exchanges between regions.

One of the significant advantages provided by cultural centres for regional development is the ability to attract investment through cultural events and projects. The unique and creative programmes organized by cultural centres attract not only the local population but also a wide audience from other regions and countries. This interest can form the basis of partnerships with private companies, sponsors and public institutions, which in turn contribute to the economic development of the region.

Cultural centres play an important role in the development of tourism, attracting travellers with their unique activities and atmosphere. Travelers seek to immerse themselves in authentic culture and art, and cultural centres provide ideal conditions for this. The development of tourism infrastructure in the region, supported by cultural centres, helps to attract investment, create new jobs and strengthen the regional image on the world stage. This positive image attracts not only tourists, but also new business partnerships, contributing to the sustainable development of the region.

Cultural exchanges organized by cultural centres can be an effective tool in resolving international conflicts. By providing space for dialogue and understanding between cultures and countries, the centres contribute to reducing tensions and building long-term trust. Projects aimed at bringing people together through art, music and education can create a positive environment conducive to resolving

differences and strengthening links between regions, and can set an example for the world community.

The main obstacle faced by cultural centres is financial and organizational difficulties. These centres often have limited budgets, which may limit the scope and quality of activities. Active engagement with the business sector and the involvement of sponsors and partners are needed to overcome this obstacle. Efficient use of resources and optimization of organizational processes will also help to address financial and organizational challenges. Financial support from the State is also to be noted. As an example, the Friendship House in Ferghana (Fergana region) was opened. Each of the eight cultural centres in operation was allocated separate premises.

Understanding between different cultures often faces linguistic and cultural barriers. These obstacles must be actively overcome if cultural relations are to flourish through the centres. Language courses, the translation of events and the creation of a multilingual environment in cultural centres can help overcome language barriers. In addition, the training of staff and the involvement of the local community in cultural initiatives would help to bring different cultural groups closer together and ensure a deeper and more productive exchange.

Governmental and non-governmental organizations can play an important role in supporting and developing cultural centres. Public financial support, tax breaks and subsidies can reduce financial difficulties. It is also important to work actively with governmental and non-governmental partners to jointly develop and implement projects. The promotion of an enabling legal and institutional environment also plays an important role in ensuring the stability and sustainability of cultural centres. Joint efforts by the State and civil society will help to overcome obstacles and create an enabling environment for strengthening cultural ties in the region.

In conclusion, it is important to emphasize the importance of integrating the experience of cultural centres into the development strategies of the region in the sphere of international relations. International interaction through cultural and educational programmes not only strengthens international ties, but also contributes to creating a favourable climate for economic growth, cultural exchange and conflict resolution. Using the experience of cultural centres acts as a catalyst for sustainable development, bringing the region not only new ideas and practices, but also strengthening its position on the world stage. This is becoming a key factor in achieving harmony and progress in today's world, where cultural diversity and mutual understanding are becoming integral parts of the development and well-being of society.

REFERENCES

1. The Constitution of the Republic of Uzbekistan/ URL: <https://constitution.uz/ru/clause/index> (date of address: 20.11.2023).
2. Majsujon SULAYMONOV - corr. UzA. Friendship House in Fergana/ URL: https://uza.uz/ru/posts/dom-druzhbyv-fergane_427319 (address date: 20.11.2023).
3. Suleimanova P.V. NATIONAL CULTURAL CENTERS AS A MEANS OF FORMATION OF SOCIOCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS// Modern problems of science and education. - 2013. - 6.; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=11137> (дата обращения: 20.11.2023).
4. Asanovna, A. E. (2022). Language and intercultural communication in Uzbekistan. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(01)*, 1-3.
5. Abdullayeva, E. A. (2021). INTERCULTURAL COMMUNICATION AS AN ATMOSPHERE OF MUTUAL UNDERSTANDING OF SPEAKERS OF DIFFERENT CULTURES. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(10)*, 197-201.

YAQIN SHARQDA BARQARORLIKNI TA'MINLASH BO'YICHA QATAR SIYOSATINING ZAMONAVIY HOLATI

Mamanazarova Malohat Xo'shvaqt qizi

O'zXIA 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola Qatar siyosatining Yaqin Sharq hududidagi roli va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan islohatlari tahlil qilishga qaratilgan. Qatarining Yaqin Sharq mintaqasida arab bo'lmagan davlatlar: Turkiya, Eron va Isroil bilan munosabatlari tashqi siyosatninig muhim va ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *Yaqin Sharq, barqarorlik, keskinlik, zamonaviy islohat, huquqiy asos.*

ABSTRACT

This article aims to analyze the role of Qatar's policy in the Middle East region and reforms aimed at ensuring stability. Qatar's relations with non-Arab countries in the Middle East region: Turkey, Iran and Israel are one of the important and priority directions of foreign policy.

Key words: *Middle East, stability, tension, modern reform, legal framework.*

KIRISH

Qatar-Turkiya Respublikasi munosabatlari. Qatarining Yaqin sharq mintaqasidagi siyosatida Turkiya muhim o'ringa ega. Aynan Qatar va Turkiyaning Yaqin Sharq mintaqasida Saudiya Arabistoni, Misr, BAAGA nisbatan geostrategik raqobatlaridagi o'xshashlik o'zaro ikki davlat aloqasini mustahkamlamoqda.

Qatar va Turkiyaning arab mintaqasida, ayniqsa Misr, Liviya inqirozi, shuningdek, Suriya fuqarolar urushida yetakchilik mavqeini mustahkamlash borasidagi birgalikdagi sa'y-harakatlari ularning munosabatlarini ittifoq sifatida tavsiflash mumkinligiga olib keldi¹¹².

Qatar mustaqillikka erishgandan bir-yil o'tib, 1972-yilda Qatar Davlati va Turkiya Respublikasi o'rtasida elchilar darajasida diplomatik munosabatlar o'rnatildi. Keyinchalik Qatar hukumati 1979-yilda Anqarada o'z elchixonasini ochdi. O'sha-yili Dohada Turkiya elchixonasi ochildi. 1980-yillarda ikki davlat o'rtasida ikki tomonlama shartnomalar imzolana boshladi.

¹¹² Al-Haj S. Turkey and Qatar look to be building a new alliance // Middle East Monitor. 15 March 2015 - <https://www.middleeastmonitor.com/20150315-turkey-and-qatar-look-to-be-building-a-new-alliance/>

Ikki davlat o‘rtasida birinchi texnik va iqtisodiy hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma 1985-yilda imzolangan¹¹³. Qatar amiri Hamad bin Xalifa Ol Soniyning 2001-yil 25-26-dekabr kunlari Turkiyaga tashrifi o‘zaro soliqqa tortishni to‘xtatish, sarmoyalarni o‘zaro rag‘batlantirish va himoya qilish to‘g‘risidagi bitimlarni imzolash orqali iqtisodiy va harbiy hamkorlikning huquqiy asoslarini yaratishga zamin yaratdi. 2002-yil iyul oyida Qatar va Turkiya o‘rtasida harbiy tayyorgarlik sohasida hamkorlik to‘g‘risidagi bitim, shuningdek, mudofaa sanoati sohasida o‘zaro anglashuv memorandumi imzolandi. Bu mudofaa sohasida hamkorlikning asosiy sabablaridan biri Saudiya Arabistoni tomonidan 1995-yildagi Qatar amiri Xamadan – at-Tanini hokimiyatdan ag‘darishga urinish bo‘lgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mamlakatlar o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashda “Musulmon birodarlar” harakati muhim rol o‘ynadi, bu ham Qatar islomchilari, ham Turkiya islomchilari bilan yaqin aloqalar o‘rnatishda ifodalangan. Keyinchalik “Musulmon birodarlar”ning mo‘tadil islomchiligi Turkiya va Qatar hukumatlari o‘rtasida umumiy tashqi siyosat yo‘nalishini barpo etishda mafkuraviy asos bo‘ldi. Turkiya bilan yaqinlashishga urinishlar Qatar tomonidan “Adolat va tarqqiyot” partiyasi va R.T.Erdog‘on hokimiyatga kelishidan oldin ham bo‘lgan. Bu, asosan, Saudiya-Qatar munosabatlaridagi 1990-yillardagi keskinlashuv bilan bog‘liq edi.

Saudiya Arabistonining 1992-yilda Qatarga bostirib kirishga urinishi va 1995-yilda Shayx Hamadni ag‘darishga bo‘lgan muvaffaqiyatsiz urinish Qatar hukmron oilasiga ruhiy jarohatlar yetkazdi. Ular uchun Saudiya Arabistoni xavfsizligi uchun asosiy tahdidga aylandi¹¹⁴. Bu Qatarni Yaqin Sharqdagi ittifoqchilarni Fors ko‘rfazidan tashqarida izlashga majbur qildi.

Qatar amiri Hamad bin Xalifa Ol Soniyning 2001-yil 25-26-dekabr kunlari Turkiyaga tashrifi qator kelishuvlarni imzolash orqali iqtisodiy va harbiy hamkorlikning huquqiy asoslariga zamin yaratdi. Ushbu bayonnomalar ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish to‘g‘risidagi bitim, Sarmoyalarni o‘zaro rag‘batlantirish va himoya qilish to‘g‘risidagi bitim, Harbiy sohada hamkorlik to‘g‘risidagi bitimlardan iborat edi. 2002-yil iyul oyida Qatar va Turkiya o‘rtasida harbiy tayyorgarlik sohasida hamkorlik to‘g‘risidagi bitim, shuningdek, mudofaa sanoati sohasida o‘zaro anglashuv memorandumi imzolandi¹¹⁵

¹¹³ Хайруллин Т. Формирование Катарско-Турецкого Альянса // Азия и Африка сегодня. — 2019. — №4. — С.30

¹¹⁴ Yaghi M.A Comparative Analysis of the role of Saudi Arabia, Qatar and United Arab Emirates in the Syrian Crisis / Paper presented at 2018 Gulf Research Meeting. 31 July - 3 August 2018. – University of Cambridge, 2018. – P.22.

¹¹⁵ Al-Harmi J. Qatar and Turkey ... Relations that transcend traditional diplomatic frames // YeniSafak. 10 September - <https://www.yenisafak.com/en/news/qatar-and-turkey-relations-that-transcend-traditional-diplomatic-frames-2297729> - 15.12.2018

Biroq Qatar va Turkiyaning haqiqiy strategik sheriklarga aylanishi Turkiyada “Musulmon birodarlar”ga yaqin Rajab Toyyib Erdo‘g‘on boshchiligidagi “Adolat va taraqqiyot partiyasi” (ATP) hokimiyat tepasiga kelganidan so‘ng boshlandi. Ammo dastlab APT o‘zini “Musulmon birodarlar” va Qatar bilan yaqin aloqasi va yaqinligini namoyon qilmaslikka harakat qilib, o‘zini xalq nazarida markazlashgan siyosiy kuch sifatida ko‘rsatishga intildi. Bu davrda Turkiya hukumati mamlakatning Yevropa Ittifoqiga qo‘shilishi, AQSh bilan kelishish va global iqtisodiyotga yanada integratsiyalashuviga e‘tibor qaratdi.

Turkiya prezidenti R.T.Erdog‘anning Qatar va "Musulmon birodarlar" bilan yaqinlashish yo‘nalishidagi faoliyati “Adolat va taraqqiyot partiyasi”ni 2007-yilgi parlament saylovlarida ishonchli g‘alaba qozonganidan so‘ng sezilarli darajada faollashdi. 2008-yilda Qatar Davlatining Istanbulda Bosh konsulligi ochilganidan so‘ng, davlat rahbarlari darajasidagi tashriflar yangi bosqichga ko‘tarildi. Buni 2008-yil fevral va aprel oylarida Turkiya Prezidenti Abdulla Gulning Moliya vaziri, Energetika vaziri, Jamoat qurilishi va aholi punktlari vaziri hamda yirik tadbirkorlar guruhi hamrohligida Qatarga qilgan rasmiy tashriflari tasdiqlaydi¹¹⁶.

Bundan tashqari, o‘sha vaqtdagi Turkiya Bosh vaziri R.T. Erdog‘an 2008-yilning aprel oyida Qatarga ham tashrif buyurgan va Dohada Demokratiya, taraqqiyot va erkin savdo forumida asosiy nutq so‘zlagan, shundan so‘ng Qatar amiri, bosh vazir va tashqi ishlar vaziri bilan iqtisodiy kelishuvlar yuzasidan muzokaralar o‘tkazgan. 2008-yilda Qatar Tashqi ishlar vaziri va Bosh vaziri Turkiyaga javob ziyoratlarini amalga oshirdi va bu tashrif davomida 1-Turkiya-Qatar biznes forumi o‘tkazildi.

Qatar va Turkiya hamkorligining muhim yo‘nalishi – Falastinni qo‘llab-quvvatlashga qaratatilgan. Qatar va Turkiyaning “Musulmon birodarlar”ning qardosh tashkiloti XAMASni birgalikda qo‘llab-quvvatlashi ham ittifoqning mustahkamlanishiga yordam berdi. 2007-yilda guruh Fathni G‘azo sektoridan siqib chiqargandan so‘ng, Xamasni qo‘llab-quvvatlagan yagona davlatlar Turkiya bilan birga Qatar edi. Hamas va Qatar o‘rtasidagi munosabatlar 2008 va 2009-yillarda Doha sammitiga XAMAS yetakchisi Xolid Mash‘al taklif qilinganidan keyin mustahkamlangan. Sammit chog‘ida Qatar Isroilning G‘azodagi urushi oqibatida yetkazilgan zararni qoplash uchun 250 million dollar xayriya qilishini ma‘lum qildi. Qatar G‘azo blokadasini adolatsiz va axloqsiz deb atadi va G‘azodagi XAMAS hukumati, jumladan Falastin ma‘muriyatining sobiq bosh vaziri Ismoil Haniya Qatarga "shartsiz" qo‘llab-quvvatlagani uchun minnatdorchilik bildirishga undadi. Bu harakatlar Qatarining "Falastin masalasi"ning muhim o‘yinchisiga aylanishiga hissa qo‘shdi. Keyinchalik Qatar hukumati XAMASga muntazam ravishda siyosiy, moddiy,

¹¹⁶ Хайруллин Т. Формирование Катарско-Турецкого Альянса // Азия и Африка сегодня. – 2019. – №4. – С.30.

gumanitar va xayriya yordamini ko'rsata boshladi. O'z navbatida, Isroil G'azo sektorini bombardimon qilgandan so'ng, Turkiya aniq isroillikka qarshi pozitsiyani egalladi va "Musulmon birodarlar" va XAMAS bilan yanada yaqinlashdi.

Turkiya 2010-yilda Falastinga "Ozodlik flotiliyasi" deb nomlangan oltita gumanitar yordam kemasini jo'natib, Isroilning G'azo sektorini blokadalash siyosatini buzish niyatida edi. Biroq 2010-yil 31-may kuni O'rta yer dengizining xalqaro suvlarida "flotilla" Isroil harbiy kuchlari tomonidan hujumga uchradi, natijada bir necha kishi halok bo'ldi. Reydga nisbatan keng tarqalgan xalqaro qoralash va munosabat bildirildi. Turkiya hukumati bu voqeaga o'ta og'riqli munosabatda bo'ldi va Isroil tomondan G'azo sektori blokadasini bekor qilishni talab qildi. Keyinchalik G'azo blokadasini yumshatildi. G'azo falastinliklarini qo'llab-quvvatlash chizig'i, shuningdek, Adalao va taraqqiyot partiyasining 2011-yilgi umumiy saylovlar oldidan mashhurligini oshirishning muhim ichki maqsadiga xizmat qildi.

2014-yilda harbiy sohadagi hamkorlikni tartibga solish uchun ikki davlat o'rtasida Oliy strategik qo'mita tuzildi. 2015-yilda Qatar poytaxti Dohadan janubda joylashgan Turkiyaning "Tarek bin Ziyod" harbiy bazasi Turkiya quruqlikdagi kuchlari va havo kuchlari bo'linmasini joylashtirish uchun ochildi. Bu bazadagi 3000 nafarga yaqin turk harbiylari mavjud¹¹⁷. 2016-yil iyul oyida Turkiya armiyasining harbiy to'ntarishga urinishganda, Qatar rahbari birdamlik namoyishi sifatida Prezident R.T.Erdog'anga qo'ng'iroq qilgan birinchi davlat bo'ldi. Qatar ham davlat to'ntarishini keskin qoraladi¹¹⁸.

Turkiya aynan Qatarni 2017-yildagi diplomatik inqiroz sharoitida keng qo'llagan davlat bo'ldi. Turkiyaning Saudiya Arabiston va Misr bilan mintaqaviy yetakchilik, "Musulmon birodarlari", Suriya va Liviyadagi raqobati, Qatar bilan yaqinlashish imkonini berdi.

2021-yil 6-7 dekabr kunlari Turkiya prezidenti R.T.Erdog'an Qatarga tashrif buyurib, ikki tomanla hamkorlik bo'yicha bir qator kelishuvlarga erishdi. Bu safar Turkiyadagi iqtisodiy inkiroz fonida yuz bergani va Qatardan mamlakatga investisiya jalb qilish masalasi asosiy mavzulardan biri bo'ldi. Shuningdek, R.T.Erdog'anning Dohada bo'lib turgan vaqtida Saudiya Arabistoni valiahd shahzodasi Muhammad bin Salmonning ham tashrifi o'zaro aloqalarni qayta ko'rib chiqishga imkon yaratdi, biroq Turkiya-Saudiya Arabistoni munosabatlari murakaabligicha qolmoqda¹¹⁹.

¹¹⁷ Колесникова М.А. Военный аспект внешней политики Турции на африканском направлении // Проблемы национальной стратегии. – № 1.(58). – 2020. – С.37.

¹¹⁸ Qatar denounces military coup attempt in Turkey // <https://www.reuters.com/article/turkey-security-qatar/refile-update-2-qatar-denounces-military-coup-attempt-in-turkey-idUSL8N1A15HN> - July 16, 2016

¹¹⁹ Анха А.Г. Результаты визита Эрдогана в Катар // <https://www.hawarnews.com/ru/haber/rezultaty-vizita-erdogana-v-katar-h18735.html> - 14 Декабрь 2021

Iqtisodiy aloqalarga ko‘ra, 2018-yil yakuniga ko‘ra ikki davlat o‘rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi 2017-yilga nisbatan 57 foizga o‘shib, 1,4 milliard dollar darajasiga yetdi. Hozirda Qatarda 180 dan ortiq turk shirkati faoliyat yuritmoqda va turk kompaniyalari tomonidan Qatarda amalga oshirilgan loyihalarning umumiy qiymati 17,4 milliard dollar darajasiga yetdi. Bundan tashqari, Qatar turk pudratchilari tomonidan amalga oshirilgan loyihalar soni bo‘yicha Fors ko‘rfazi davlatlari orasida birinchi o‘rinda turadi. Qatarining Turkiyaga kiritgan sarmoyalari hajmi ham barqaror ravishda ortib bormoqda. Turkiyaning Qatar bilan aloqalarini chuqurlashtirishga muvofiq, Turkiya qatarlik sayyohlar uchun muhim manzilga aylandi¹²⁰.

2020-yil may oyida Qatar moliyaviy barqarorlik va savdoni qo‘llab-quvvatlash maqsadida o‘zining ilgari belgilangan kelishuvini uch barobarga oshirib, uni o‘n besh milliard dollarga ko‘tardi. Keyingi noyabr oyida Qatar amirining Turkiyaga tashrifi chog‘ida ikki davlat o‘nta yangi bitimni imzoladi¹²¹.

Rivojlanayotgan Qatar-Turkiya ittifoqi ancha katta salohiyatga ega. Darhaqiqat, o‘zining ulkan iqtisodiy, demografik va harbiy salohiyatiga (Eron, Saudiya Arabistoni yoki Misr bilan solishtirish mumkin) qaramay, Turkiya (arab bo‘lmagan davlat sifatida) asosan arablar yashaydigan mintaqada mintaqaviy yetakchilikka erishish uchun hech qanday real imkoniyatga ega emas. Boshqa tomondan, Qatar o‘zining ulkan moliyaviy resurslari va inkor etib bo‘lmaydigan arab o‘ziga xosligiga qaramay, mintaqada yetakchilik mavqeini egallashga jiddiy urinishlar qilish uchun juda kichikdir¹²². Shu sababdan Qatar-Turkiya alyansini shakllantirish geosiyosiy zarurat hisoblanadi.

2. *Qatar-Eron Islom Respublikasi munosabatlari.* Qatarining Fors Ko‘rfazi arab monarxiyalari tomonidan ma‘qul ko‘rilmaydigan tashqi siyosatining yo‘nalishlaridan biri Eron Islom Respublikasi bilan aloqalaridir. Eron 1972-yilgi davlat to‘ntarishidan so‘ng amir Xalifa bin Hamad Ol-Soniy hokimiyatini tan olgan birinchi davlatlardan biri hisoblanadi. Bu vaqtda Eronda Paxlaviylar sulolasi hokimiyatda edi. Mamlakatlar o‘rtasidagi munosabatlar qisman geografik yaqinlik va o‘zaro manfaatlarga asoslanadi. Shu bois Qatar FKADHKga a‘zo bo‘lsada, BAA va Saudiya Arabistoni qaraganda Eronning ichki va tashqi siyosatini keskin tanqid qilish siyosatini olib bormaydi.

Ikki davlat o‘rtasida yaqin iqtisodiy aloqalar mavjud bo‘lib, bu ularning diplomatik munosabatlariga, xususan, neft va gaz sanoatiga ta‘sir qiladi. Qatar

¹²⁰ Turkey-Qatar Economic and Trade Relations // https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-commercial-and-economic-relations-with-qatar.en.mfa

¹²¹ Meliha Benli Altunışık. The end of the Gulf rift may not signal the end of Turkey-Qatar relations // <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/the-end-of-the-gulf-rift-may-not-signal-the-end-of-turkey-qatar-relations/> -April 5, 2021

¹²² Хайруллин Т. Формирование Катарско-Турецкого Альянса // Азия и Африка сегодня. – 2019. – №4. – С.31.

neftining katta qismi Eron bilan bog‘liq bo‘lgan kondan keladi. Eron va Qatar dunyodagi eng yirik tabiiy gaz konini birgalikda nazorat qiladi. Qatar dunyodagi jami tasdiqlangan gaz zahiralarining 13 foiziga egalik qiladi. Qatar konning o‘z qismidan kuniga 650 million kubometr gaz qazib oladi, Eron esa xuddi shu kondan kuniga 430 million kubometr gaz qazib oladi. Bu kon Qatar Shimoliy Pars, Eronda Janubiy Pars deb nomalanadi. Eron va Qatar neft va tabiiy gaz sohasidagi aloqalardan tashqari, yuk tashish sohasida ham hamkorlik qiladi.

Eron-Iroq urishida Qatar davlati Iroqni qo‘llab-quvvatladi. Natija 1989-yil may oyida Eron Qatardan Shimoliy/Janubiy Pars supergigant neft va gaz konining 1/3 qismini talab qildi, tomonlar kondan birgalikda foydalanish bo‘yicha kelishuvga erishdilar. Shuningdek, “Sovuq urush”dan keyin Qatar Eronni Fors ko‘rfazidagi mintaqaviy xavfsizlik tizimiga jalb etishga intildi va 1991-yil ikki tomonlama shatnoma imzolandi. Ushbu kelishuv arab monarxialari tomonidan jiddiy qarshilik bois amalga oshmadi. 1992-yilda Karun daryosidan Erondan Qatarga suv yetkazib rejalashtirildi va bu oxiriga yetmadi.

Qatar Eron birgalikda gaz qazib olish borasida birgalikda faoliyat yuritsha intiladi. 2009-yil 11-yanvarda uch davlat (Qatar, Eron va Rossiya) vakillari Tehronda uchrashib, o‘zlarining gaz zaxiralarini ishlab chiqarish bo‘yicha kelishib oldilar. Garchi tomonlar o‘z geosiyosiy maqsadlarini ilgari surishsada, umumiy kelishuv jahon gaz bozorida o‘z o‘rniga ega bo‘lishga qaratilgan. COVID-19 pandemiya davrida Qatar ikki marta 2020 mart va 2021-yil sentyabrda Eronga yordam yubordi.

2022-yilning 12-aprelida Eron Qatarda bo‘lib o‘tadigan futbol bo‘yicha jahon chempionati muxlislarini qabul qilish maqsadida Qatar bilan bir qator kelishuvlarga erishdi. Qatar axborot agentligining xabar berishicha, ikki davlat Doha Flight Information Region (FIR)ni Tehron FIR bilan bog‘lash bo‘yicha operatsiyalar bo‘yicha kelishuv imzolagan. Shuningdek, ular o‘rtasidagi reyslar sonini kengaytirishga kelishib oldilar va transport hamkorligini yaxshilash yo‘llari va port sektorida xususiy sarmoyaviy istiqbollar haqida muzokaralar olib borildi¹²³.

Qatardagi Eron jamiyati anchagina katta, ammo bu jamiyatga integratsiyalashgan va hukmron rejimga tahdid solmaydi. Boisi Qatar xavfsizligi bevosita AQSh va Saudiya Arabistoni bilan bog‘liqdir.

Bugungi kunda Qatar va Eron o‘rtasida taranglik holatlari ham mavjud. Hatto Qatar 2016-yilda Eron bilan diplomati aloqalarni uzdi. Sababi:

Birinchidan, Saudiya Arabistoni bosimi kuchliligi va asosiy hamkorlari bo‘lgan Fors Ko‘rfazi monarxialari manfaatlarini hisobga olish. Mazkur davlatlar Qatarning

¹²³ Iran hoping to host World Cup fans after agreement with Qatar // <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/12/iran-preparing-to-host-world-cup-fans-after-agreement-with-qatar> - 12.04.2022

Eron siyosatini muntazam jiddiy tanqid qilishadi. 2017-yil Qatar inqirozi va uning doirasida Eron bilan aloqalarni uzish talabi qo‘-yilishidan ham buni kuzatish mumkin.;

Ichchinchidan, Suriyadagi Eron-Qatar raqobati. Ikki tomon ham qarama-qarshi pozitsiyada turishi. Shu sabali ham 2021-yilda Suriya muammosini hal qilish bo‘yicha Ostona formati: Rossiya-Turkiya-Eron o‘rniga yangi Rossiya-Turkiya-Qatar formati shakllantirildi¹²⁴.

Biroq 2017-yilda qayta tikladi. 2018-yil avgust oyida Eron prezidenti Hasan Ruhoniy Qatar amiri Tamim bin Hamad Ol Tani bilan muzokaralar o‘tkazdi va Saudiya Arabistoni va uning ittifoqchilari bilan hozirgi qarama-qarshilikda Qatarni so‘zsiz qo‘llab-quvvatlashini tasdiqladi. Lekin tovar aylanmasi bugungi kunda ancha kam- 2017-yilgi ma‘lumotlarga ko‘ra 250 million dollarni tashkil etadi.

Dohaning Tehron bilan normal munosabatlarni saqlab qolish istagi sabablari ham iqtisodiy, ham siyosiydir. Ma‘lumki, Qatarining iqtisodiy farovonligi suyultirilgan gaz (SNG) eksportiga asoslanadi. Shu bilan birga, eronliklar va qatarlar Fors ko‘rfazining shelfidagi bir xil gaz konini (eroncha variantda – Janubiy Pars, Qatar variantida – Shimoliy gumbaz) o‘zlashtirmoqda. Eron bilan munosabatlarning har qanday keskinlashishi Qatar iqtisodiyotiga salbiy ta‘sir qiladi. Qolaversa, “Saudiya gegemonligi”dan cho‘chigan Qatarining hukmron oilasi Eronni kelajakda o‘z xavfsizligi kafolatlaridan biri sifatida ko‘radi¹²⁵.

Isroil bilan aloqalar. Qatar 1990-yillarning o‘rtalaridan beri Isroil bilan yuqori darajadagi aloqalarga ega. U 1996-yilda Isroilning o‘sha paytdagi Bosh vaziri Shimon Peresning tashrifiga mezbonlik qilgan va Isroilga 2000-yildan 2009-yilgi Isroil-Hamas mojarosi boshlanmaguncha Dohada rasmiy savdo ofisini ochishga ruxsat bergan. Xabar qilinishicha, kichik miqyosdagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri Isroil-Qatar savdosi, shuningdek, Isroil xavfsizlik amaldorlari, sportchilar, shifokorlar va boshqa isroilliklarning Dohaga tashriflari o‘sha to‘qnashuvdan keyin ham davom etgan. Shu bilan birga, Amir Tamim muntazam ravishda Isroilni falastinliklarni suiiste‘mol qilishda ayblaydi va Falastinning Birlashgan Millatlar Tashkilotiga to‘liq a‘zo bo‘lish va tan olinishi yo‘lidagi sa‘y-harakatlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Qatar rasmiylari Isroil-Falastin mojarosini hal qilishda sezilarli muvaffaqiyatga erishmaguncha, Isroil bilan munosabatlarni normallashtirishda BAA va Bahraynga qo‘shilishdan voz kechishlarini aytishdi.

¹²⁴ Россия, Турция и Катар создали новый формат по урегулированию в Сирии // <https://iz.ru/1135809/2021-03-11/rossiia-turciia-i-katar-sozdali-novyi-format-po-uregulirovaniu-v-sirii> - 11 марта 2021

¹²⁵ Кузнецов А.А. Разногласия между государствами Совета сотрудничестве-ства арабских государств Персидского Залива как фактор изменения политической ситуации в регионе Ближнего Востока. // Международная аналитика. – 2017. – №.2. –С.72.

Qatar 2007-yildan beri G‘azo sektorini amalda nazorat qilib kelayotgan “Musulmon Birodarlar”ning sho‘basi bo‘lgan va AQSh tomonidan belgilangan terrorchilik guruhi bo‘lgan Xamas guruhi bilan aloqada. Xamasning yuqori rahbarlarining ba'zilari Dohada joylashgan va uning siyosiy byurosining amaldagi rahbari Ismoil Haniya 2020-yilda u erga ko‘chib o‘tgan. Qatar 2021-yilning may oyida Isroil va XAMAS o‘rtasidagi o‘n bir kunlik to‘qnashuvlarga barham berishda asosiy vositachi bo‘lgan va bu qisman G‘azoga qo‘shimcha yordam va‘dalari bilan yordam bergan¹²⁶.

XULOSA

Xulosa qilib ayganda, rivojlanayotgan Qatar-Turkiya ittifoqi ancha katta salohiyatga ega edi. Darhaqiqat, o‘zining ulkan iqtisodiy, demografik va harbiy salohiyatiga (Eron, Saudiya Arabistoni yoki Misr bilan solishtirish mumkin) qaramay, Turkiya (arab bo‘lmagan davlat sifatida) asosan arablar yashaydigan mintaqada mintaqaviy yetakchilikka erishish uchun hech qanday real imkoniyatga ega emas edi. Boshqa tomondan, Qatar o‘zining ulkan moliyaviy resurslari va inkor etib bo‘lmaydigan arab o‘ziga xosligiga qaramay, mintaqada yetakchilik mavqeini egallashga jiddiy urinishlar qilish uchun juda kichikdir. Qolaversa, “arab bahori” voqealaridan bir necha-yil avval biz “Musulmon birodarlar”ning mo‘tadil islomchiligiga asoslangan Qatar-Turkiya ittifoqining aniq konturlari shakllanganini ko‘ramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Al-Haj S. Turkey and Qatar look to be building a new alliance // Middle East Monitor. 15 March 2015 - <https://www.middleeastmonitor.com/20150315-turkey-and-qatar-look-to-be-building-a-new-alliance/>
2. Mukhammadsidiqov, M., & Turaev, A. (2020). Influence of us neoconservatism on formation of national security paradigm. *The Light of Islam*, 2020(3), 7-14.
3. Habibullo, A., & Durdon, M. (2021). Xalqaro xavfsizlik o'quv qo'llanma.
4. Хайруллин Т. Формирование Катарско-Турецкого Альянса // Азия и Африка сегодня. — 2019. — №4. — С.30
5. Ravshanov, F. R., & Azimov, H. Y. (2021). Danger and Security: History and Present. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(4), 280-285.

¹²⁶ Katzman K. Qatar: Governance, Security, and U.S. Policy // Congressional Research Service, R44533-
<https://crsreports.congress.gov> - April 11, 2022

6. Azimov, H. Y. (2022). Main Directions of Modern International Security Approaches. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(2), 151-157.
7. Yaghi M.A Comparative Analysis of the role of Saudi Arabia, Qatar and United Arab Emirates in the Syrian Crisis / Paper presented at 2018 Gulf Research Meeting. 31 July - 3 August 2018. – University of Cambridge,2018. – P.22.
8. Azimov, H. Y. (2023). ERON VA SAUDIYA ARABISTONI PODSHOHLIGI MUNOSABATLARINING TARIXI VA ZAMONAVIY HOLATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 857-863.
9. Madaminova, D. I., & Zilong, W. (2022). The Problem of Migration and Approaches to Its Study. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(1), 176-183.
10. Yakubovich, A. H. (2019). The emergence of the Syrian crisis and the impact of the external forces on it. *Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research*, (4 (6)), 92-97.
11. Al-Harmi J. Qatar and Turkey ... Relations that transcend traditional diplomatic frames // *YeniSafak*. 10 September - <https://www.yenisafak.com/en/news/qatar-and-turkey-relations-that-transcend-traditionaldiplomatic-frames-2297729> -15.12.2018
12. Katzman K. Qatar: Governance, Security, and U.S. Policy // Congressional Research Service, R44533- <https://crsreports.congress.gov> - April 11, 2022
13. S.Bo'ronov, H.Azimov. (2023). Sharq mamlakatlarida xavfsizlik muammolari va mojarolari.
14. Кузнецов А.А. Разногласия между государствами Совета сотрудниче-ства арабских государств Персидского Залива как фактор изменения политической ситуации в регионе Ближнего Востока. // *Международная аналитика*. – 2017. – №.2. –С.72.

ЁШ АВЛОДНИ ДИНИЙ ВА МИЛЛИЙ БАҒРИКЕНГ ЭТИБ ТАРБИЯЛАШ - БУЮК ДАВЛАТЧИЛИГИМИЗ ПОЙДЕВОРИ БЎЛИБ ХИЗМАТ ҚИЛАДИ

Мухаммадолим МУҲАММАДСИДДИҚОВ,

Сиёсий фанлар доктори, профессор

XXI аср бизнинг ҳаётимизга фан ва технология, ривожланган инсоният эришган ютуқлар билан бирга ўзига хос бўлган мураккаб жараёнлар билан ҳам кириб келди. Бугун бунга бир қанча аянчли ҳолатларни мисол қилиб келтириш мумкин. Хусусан, ҳозирги даврда жаҳон миқёсида авж олган миллий интеграциялашув, сиёсийлашган халқаро миссионерлик, экстремизм нафақат бир давлат ва миллат учун, балки бутун инсоният учун мураккаб вазиятларни юзага келтирмоқда. “Глобаллашув жараёнининг тобора шиддатли тус олиши нафақат инсоният имкониятларини кенгайтирмоқда, балки зиддиятларнинг кескинлашуви, ривожланган ва қолоқ давлатлар ўртасидаги тафовутнинг ўсишига олиб келмоқда. Бунинг оқибатида тинчлик ва барқарорликка раҳна солаётган, моҳияти ва кўламига кўра трансмиллий хусусиятга эга турли хатти-ҳаракатлар содир этилмоқда”¹²⁷. Бундай вазиятда келажак авлодни турли ёт ғояларга тарғиб этиш кўринишидаги таҳдидлар авваломбор, асрлар давомида шаклланган миллий-маънавий қиёфамиз, диний бағрикенглик муҳитига раҳна солади. Уларнинг маънавий асосларини емиради, миллий кадриятларнинг авлодлараро ворисийлигини узади ва истиқболда улкан хатарларни келтириб чиқаради. Миссионерлик ва прозелитизм каби бузғунчи ғоялар моҳият эътибори билан «...аввало, аниқ бир шахсга, яъни иймон-эътиқоди мустаҳкам шаклланмаган, ўз ҳаётини тўғри йўлга қўя олмаган, шахсий муаммолар гирдобидида қолиб, тушкунлик кайфиятига тушган кишиларга ёки ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ёшларни ўз домига илинтиришга қаратилмоқда. Одатда бундай кишиларнинг муқим иш жойига эга эмаслиги ва ёшларнинг қизиқувчанлиги уларга жуда қўл келади»¹²⁸. Шу жиҳатдан, ҳозирда ижтимоий жараён сифатида намоён бўлаётган диний ва миллий идентификация миссионерлик каби ғайриинсоний таҳдидларга қарши курашда муҳим аҳамият касб этади. «Бугун инсоният ўзи орзу қилган ва ўзининг муносиб яшаш андозасига эриша олмай, қалби, шуури нотинч бир даврни бошидан кечиряпти»¹²⁹, - дея таъкидлайди проф. Т.Жўраев. Бу даврда огоҳлик,

¹²⁷ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1 Т. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 33.

¹²⁸ Ташанов А. Вайронкор ғоялар ва бузғунчи мафкуралар. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – Б. 202.

¹²⁹ Жўраев Т. Миллий давлатчилик: ҳавфсизлик ва барқарорлик. – Тошкент: Akademya, 2007. – Б. 4.

атрофимизда, айниқса, жаҳонда содир бўлаётган ижтимоий бўҳронларга нисбатан ҳушёрлик ва зийраклик ўта муҳимдир.

Ислом дини бизни эзгулик ва тинчликка, ҳаётда асл инсоний фазилатларни қарор топтиришга даъват этади. Шу муносабат билан, фақат барча мусулмон мамлакатлари билан биргаликда энг муҳим вазифани яъни, улуғ аждодларимиз диний-маънавий меросининг ажралмас қисми бўлган мусулмон ахлоқ-одоб қоидаларини, жумладан, мўътадиллик, муроса қилиш, тинчлик-хотиржамлик ва бир-бирини ўзаро тушуниб яшашга интилиш каби олижаноб фазилатларни асраб-авайлаш ва бугунги реал вазиятни ҳисобга олган ҳолда бутунжаҳон ҳамжамиятига етказишдек ғоят муҳим вазифани ҳал қилишимиз мумкин, деб таъкидлаш ўринлидир¹³⁰.

Замонавий ўзбек жамиятида диний тикланиш контекстида диний ўзига хосликни шакллантиришнинг маънавий асослари ва руҳияти давлатимиз раҳбари томонидан «мўътадиллик, муроса қилиш, тинчлик-хотиржамлик ва бир-бирини ўзаро тушуниб яшашга интилиш» тушунчалари билан кўрсатиб ўтилди. Ҳақиқатан ҳам улкан мусулмон оламида бундай диний ўзига хослик деярли учрамайди ва бу минтақамизга хос хусусиятлардан биридир. Шунингдек, бугун диний ўзига хосликка таъсир кўрсатадиган асосий ташқи ва ички омиллар мавжудки, улар ижтимоий ҳаётни модернизация қилиш, глобаллашув, диний ташкилотларнинг миссионерлик фаолияти, ижтимоий маконни виртуализация қилиш ва кибермаконнинг пайдо бўлиши, таълим муассасаларида дин асосларини ўрганиш, дин қадриятларига мурожаат қилиш ва бошқалардир.

Диний ўзига хослик диний онг томонидан қурилган ва диний ҳулқ-атворда акс эттирилган. Масалан, айрим диний қоидаларнинг рад этилиши диндорнинг онги ва хатти-ҳаракатларидаги зиддиятга олиб келади, бу эса ўзига хос инқирозни келтириб чиқаради ва шахснинг янги диний жамоада топиши ушбу гуруҳ вакиллари билан ўз-ўзини таниб олишга ёрдам беради. Бу эса ушбу гуруҳнинг қадриятларини қабул қилишига, тегишли ҳулқ-атворга ва ниҳоят янги динни қуришга олиб келади. Шундай қилиб, диний онг ва диний ўзига хосликнинг ўзаро таъсири жараёни ҳақида гапириш мумкин. Ҳақиқий ижтимоий ҳаётда номинал ва ҳақиқий диний ўзига хослик бир-бирига мос келмаслиги мумкин, аммо ҳар икки ҳолда ҳам шахс диний онгнинг ташувчиси бўлади.

Таъкидлаш мумкинки, миссионерлик каби таҳдидларнинг замонавий

¹³⁰ Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2 Т. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 453.

жамият, диний ўзига хосликка таъсирининг конструктив оқибатларини таъкидлаш жоиз. Миссионерлик таъсиридаги ғоялар авваламбор, ўзбекларнинг нафақат диний, балки этник ва фуқаролик ўзига хослигини қўллаб-қувватлайдиган анъанавий диний маданиятга салбий таъсир кўрсатади. Шунингдек, сохта ва ноанъанавий диний қадриятлар ва меъёрларнинг тарқалиши натижасида жамиятнинг маънавий ривожланишида юзага келадиган салбий ўзгаришларга олиб келади. Миссионерликнинг биргина учқуни биринчи навбатда, диний фазилатлар ва ахлоқий покликни тарғиб қилишга қаратилса ҳам, агарда мусулмонлар учун муҳим бўлган қадриятларга дахл қилинса анъанавий мусулмон жамиятида катта зиддиятларни келтириб чиқаришга қодир.

Жамият маънавий ҳаётида миссионерлик ва прозелитизм каби ғоявий таъсирларнинг ҳалокатли оқибатлари орасида қуйидагиларни таъкидлаш лозим: 1) гипноз ва турли психотехника ёрдамида издошларнинг онгини ўзгартириш; 2) бошқа анъанавий конфессиялар вакилларига душман муносабати; 3) миссионерлик тарафдорлари томонидан ўз издошларига нисбатан бирон бир қоидалар билан чекланмаган кучдан фойдаланиш; 4) миссионерлик вакиллари томонидан издошларнинг соғлиғига зарар етказадиган сохта тиббий амалиётлардан фойдаланиш; 5) миссионерлик тарафдорлари томонидан сиёсий мақсадларга эришиш; 6) тижорат фойда олиш учун миссионерликдан фойдаланиш; 7) миссионерлик фаолиятининг мамлакатимиз қонунларига мос келмаслиги.

Мамлакатимизда виждон ва эътиқод эркинлиги, турли миллат вакилларининг ҳуқуқлари кенг кафолатланиб, диний бағрикенглик муҳити мустаҳкамланмоқда. Ҳозирги вақтда диёримизда 130 дан зиёд миллат ва элат вакиллари ўзаро ҳамжиҳат яшамоқда, 16 та конфессияга мансуб диний ташкилотлар эркин фаолият юритмоқда¹³¹. Динлараро ўзаро муносабатлар муайян диний ғояларга ва бир қатор психологик хусусиятларга эга бўлган шахслар томонидан амалга оширилади. Диндорларга хос бўлган диний онгнинг бағрикенглик табиати нафақат уларнинг когнитив жараёнларига таъсир қилади, балки ижтимоий муносабатлар контекстида коммуникатив мулоқотга ҳам ёрдам беради. Шундай қилиб, диний жамоаларнинг фаолияти диндорлар йиғиндиси сифатида тавсифланади.

Глобаллашув шароитида жамоалар ўртасидаги муносабатларнинг янги шакллари, уларнинг хилма-хиллиги ва оммавий характери пайдо бўлди. Бунинг

¹³¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1 Т. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 138-139.

сабаби, бугунги кунда ахборот алмашиш тезлиги ошди, жаҳон иқтисодий ва сиёсий тенденциялари деярли барча инсониятга таъсир кўрсатмоқда. Натижада, ижтимоий муносабатлар контекстида цивилизациялараро ёки маданиятлараро, давлатлараро ва динлараро ўзаро муносабатларнинг вариантлари мавжуд бўлган кўп ўлчовли мулоқот бўлиб ўтади. Турли шакллардаги алоқа инсонга ўзига хос бўлмаган ва асосий маънога эга бўлган ҳаракат сифатида намоён бўлади.

Глобаллашув берган имкониятлардан фойдаланган мафкуравий ва маънавий тажовузларнинг кучаяётганлиги ҳар бир давлатга ўзининг таъсирини ўтказмай қолмайди. Шу боис бу масалага ўн чандон масъулият билан қараш ва амалий ҳаракат қилиш талаб этилади. Бугунги кун ҳар биримиздан сиёсий хушёрликни, бугунги кун талабларига жавоб бера оладиган юксак интеллектуал салоҳиятни талаб қилади. Чунки дунёдаги ёвуз ниятли сиёсий ҳаракат ва кучлар ўз таъсир доирасини миллатчилик, ахлоқсизлик, диний экстремизм, шовинизм, неофашизм, ирқчилик, сепаратизм, демократияни экспорт қилиш, ғарбона оммавий маданият, миссионерлик, прозелитизм каби ниқобланган ғоялар ва мафкуралар орқали кенгайтиришга ҳаракат қилиб, янгидан-янги усул ва воситаларни кашф қилмоқда. Шу туфайли эртанги кунини ўйлаган ҳар бир давлат ҳам ўз фаолиятида масъулиятни ҳис этган ҳолда сиёсий жиҳатдан хушёр бўлиши, воқеликни тўғри баҳолаши ва бу борадаги масаланинг ечимини бера олиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида: «Бугунги дунё ёшлари – сон жиҳатидан бутун инсоният тарихидаги энг йирик авлоддир, чунки улар 2 миллиард кишини ташкил этмоқда. Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси «вируси» тарқалишининг олдини олишдир»¹³². Бу билан фақатгина ўз юрти ёшларининг эмас, балки дунё аҳолисининг катта қисмини ташкил этадиган, инсониятнинг эртанги тақдирига тўғридан-тўғри таъсир этувчи ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида тарбиялаш лозимлигига, ёш авлод муаммоларига бефарқлик ўта хатарли эканига инсоният эътиборини қаратди.

¹³² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. «Халқ сўзи», 2017 йил 20 сентябрь.

Президентимиз мана шу муаммони глобал миқёсда ҳал этиш заруратидан келиб чиқиб, муҳим ҳуқуқий ҳужжат – БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенциясини ишлаб чиқишни тақлиф этди.

Айни шу жиҳат, маънавият ва маърифат жамият тараққиётини белгиловчи муҳим омил эканлигини асослайди. Жамият маънавиятини ривожлантириш, уни юксакликка кўтариш миллий ўзликни англашни, энг муҳими эса глобаллашув шароитида халқимиз, айниқса, ёшларимиз онгида ҳар қандай маънавий, мафкуравий таҳдидларга қарши тура олиш иммунитетини шакллантиради.

Ёшлар маънавий дунёсини миссионерликдан ҳимоя қилишда ҳам “Жаҳолатга қарши маърифат” концептуал ғояси ҳозирги маънавий-мафкуравий фаолиятнинг асосини ташкил қилмоқда. Зеро, бугунги кунда ахборот алмашувининг жадаллашуви, мафкуравий жараёнларнинг глобаллашуви инсонлар, айниқса, ўниб-ўсиб келаётган ёш авлод маънавиятига ўзининг турфа таъсирини ўтказмоқда. Ана шундай вазиятда ёшларга қандай тарбия берилса, маънавияти нима билан суғорилса, келажакда давлатнинг маънавий-маърифий ҳаётида у ўз ифодасини шундайлигича топади. Шунингдек, аҳоли осойишталигини таъминлаш, оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш, нурунийлар ижтимоий фаоллигини ошириш, маҳаллани жинойтчиликдан холи ҳудудга айлантиришда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг роли ва мавқеини янада мустаҳкамлаш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги «Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ–5938-сон Фармони мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ташкил қилинди¹³³. Ушбу вазирлик фаолиятидаги устувор йўналишлардан бири ҳам ёш авлодни миллий менталитетимизга ёт бўлган миссионерлик каби маънавий-мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилиш борасида кенг қўламли ишлар олиб боришга қаратилган.

Шунингдек, давлатимиз етакчисининг ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги ишларни янги тизим асосида йўлга қўйиш бўйича илгари сурган 5

¹³³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги «Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ–5938-сон Фармони / lex.uz

та муҳим ташаббуси ҳам ёшларни миссионерлик таҳдидларидан ҳимоялашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади: Биринчи ташаббус ёшларнинг мусиқа, рассомлик, адабиёт, театр ва санъатнинг бошқа турларига қизиқишларини оширишга, истеъдодини юзага чиқаришга хизмат қилади ва бу ёшларда бадиий маданиятини шакллантиради, эстетик дидини оширади. Иккинчи ташаббус ёшларни жисмоний чиниқтириш, уларнинг спорт соҳасида қобилиятини намоён қилишлари учун зарур шароитлар яратишга йўналтирилган бўлиб, бу ташаббус ёшларда жисмоний маданиятни шакллантиради ҳамда жисмоний маданият маънавий маданиятга асос бўлади. Учинчи ташаббус аҳоли ва ёшлар ўртасида компьютер технологиялари ва интернетдан самарали фойдаланишни ташкил этишга қаратилган. Тўртинчи ташаббус ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш бўйича тизимли ишларни ташкил этишга йўналтирилган. Бешинчи ташаббус хотин-қизларни иш билан таъминлаш масалаларини назарда тутди. Бу борада хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, айниқса, уларнинг маърифий даражасини янада ошириш, иш билан таъминлашни кўзда тутди.

Айни муҳим ҳужжатлар асосида мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар ёшларда соғлом дунёқараш, жумладан, китобхонлик кўникмасини шакллантириш, Интернет, ахборот-коммуникация технологияларидан оқилона фойдаланиш маданиятини ошириш, уларда ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафкуравий иммунитетни кучайтириш, дунёда юз бераётган мураккаб геосиёсий ва ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг мазмун-моҳиятини ҳар томонлама чуқур ёритиб бориш, терроризм, диний экстремизм, ақидапарастлик, сепаратизм, одам савдоси, «оммавий маданият», миссионерлик, нарқобизнес ва бошқа таҳдидларга қарши самарали ғоявий кураш олиб бориш, жамиятимизнинг барқарор ривожланишига тўсқинлик қилаётган ички таҳдидлар – эл-юрт тақдирига лоқайдлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, оилавий кадриятлар ва ёшлар тарбиясига эътиборсизлик каби ҳолатларга барҳам беришга қаратилган.

Маълумки, мамлакатимиз аҳолисининг 30 фоизини 14 ёшдан 30 ёшгача бўлган йигит-қизлар ташкил этади. Ёшларнинг таълим олиши, касб-ҳунар эгаллаши учун кенг шароит яратиш билан бирга, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишни ташкил этиш ҳам долзарб масаладир. Қолаверса, 18-25 ёшлардаги одамнинг ҳаётга муносабати ва дунёқараши ҳали тўла шаклланиб улгурмаган давр бўлгани боис улар келажакдаги шахсий режаларини амалга оширишда қандайдир «мўъжизакор» маънавий раҳнамога муҳтож бўлади.

Анъанавий муҳитда тарбия олган инсон ҳаётида аксар ҳолатларда шу маънавий раҳнамо вазифасини диний эътиқод ўтайди.

«Ҳаётий меъёрларимиз тўғрилигига ишонч қилмасдан яшашимиз мумкинми? Йўқ, инсон ишончсиз сўқир ва ҳимоясиздир. Инсонни эътиқодсиз даҳшат ва таҳликали кўрқув қамраб олади... Лекин ҳар доим ҳам эътиқоднинг предмети бўлиб Худо ёки бошқа диний таълимотлар роль ўйнайдими? Ҳақиқатан ҳам эътиқод ва дин ўртасида чамбарчас боғлиқлик мавжудми?»¹³⁴. Америкалик психолог ва социолог Э.Фроммнинг фикрича, илоҳиёт билан бирга, ақл-заковатга, инсониятга, буюк шахсларга нисбатан ҳам эътиқод бўлиши, инсон шу эътиқод билан ҳам мақсади сари одимламоғи мумкин. Этник ва миллий хусусиятлар кучли шаклланган жамиятда эса, диний эътиқод яққол эътиқод шакли сифатида намоён бўлади. Лекин бу эътиқод ҳар доим ҳам изчил назарий диний билимга асосланади, дегани эмас. Негаки, диний эътиқоди бўла туриб, аммо унинг асослари бўйича етарли назарий билимга эга бўлмаган кишилар, хусусан, ёшлар баъзан тушуниб, кўпинча эса тушунмаган ҳолда дин номидан иш кўраётган турли хил гуруҳларга нисбатан ўзларида мойиллик сезадилар. «Ёшларнинг онгида қандай кайфият устунлигини айтсанг, мен сенга кейинги авлоднинг табиати қандай бўлишини айтиб бераман», – деган эди инглиз сиёсий арбоби Эдмунд Берк. Шу жиҳатдан ҳам миссионерларнинг жамиятнинг эртанги кунини белгилаб берадиган авлод онгини эгаллаш, назорат қилишни кўзлаб иш юритаётганини такрор таъкидлаш жоиз.

Миссионерликнинг таниқли назарийчиси П.Джонстоун ўзининг «Дунё операцияси» китобида талаба ёшларни миссионерлик фаолиятининг асосий объекти эканлигини таъкидлаб, жумладан, шундай ёзади: «Бутун дунёда университет ва коллежларда 37 миллион талаба таҳсил олади. Уларнинг кўплари 20 йилдан сўнг йирик мансабларни эгаллашади». Бу каби мулоҳазалар нега ёшлар миссионерлик фаолиятининг асосий объектига айланганини муайян даражада тушуниш имконини беради, албатта.

Шундай экан, хулоса сифатида шунини айтиш мумкинки, бугунги ёш авлодни баркамол қилиб тарбиялашда, уларда ватанпарварлик, инсонпарварлик каби хусусиятлар билан бирга диний ва миллий бағрикенглик, юксак маънавият эгаси бўлишлик ҳамда бошқа миллат ва дин вакилларига нисбатан ҳурмат билан қараб, инсоний қадр-қимматни эъзозлайдиган қилиб тарбиялаш биз кураётган буюк давлатчилигимиз пойдевори бўлиб хизмат қилади.

¹³⁴ Фром Э. Бегство от свободы. Человек для себя. – Минск: ООО «Попурри». 1998. – С. 541.

JAHON TILSHUNOSLIGIDA DINIY BARQAROR BIRIKMALAR

Xudoynazarova O'g'lonoy Allamurodovna

Termiz davlat universiteti Fakultetlararo chet tillari kafedrası

katta o'qituvchisi, f.f.f.d.

ANNOTATSIYA

Barqaror birikmalar turli tillarda turlicha talqin etiladi. O'zbek tilshunosligida ular maqol, aforizmlar, iboralar, idiomalar, ekzotizmlar va boshqa bir qator birliklarni qamrab oluvchi leksik birliklar sifatida tushunilsa, ingliz tilshunosligida esa ularga juda keng sathga ega bo'lgan so'zlar birikmasi sifatida qaraladi.

***Kalit so'zlar:** barqaror birikmalar, din, frazeologizm, idioma, kollokatsiya, binomiallar, trinomiallar, polinomiallar.*

АННОТАЦИЯ

Стабильные соединения на разных языках интерпретируются по-разному. В узбекском языкознании под ними понимаются лексические единицы, включающие в себя пословицы, афоризмы, словосочетания, идиомы, экзотики и ряд других единиц, тогда как в английском языкознании они рассматриваются как сочетания слов очень широкого уровня.

***Ключевые слова:** устойчивые сочетания, религия, фразеология, фразеологизм, словосочетание, биномы, триномы, многочлены.*

ABSTRACT

Stable compounds are interpreted differently in different languages. In Uzbek linguistics, they are understood as lexical units, including proverbs, aphorisms, phrases, idioms, exotics and a number of other units, while in English linguistics they are considered as combinations of words of a very broad level.

***Key words:** stable combinations, religion, phraseology, phraseological unit, phrase, binomials, trinomials, polynomials.*

KIRISH

Barqaror birikma-sintaktik qurilma ko'rinishidagi ko'chma ma'noli lisoniy birlik.¹³⁵ Barqaror birikma tushunchasi ustida juda ko'p baxs-munozaralar mavjud bo'lib, dunyo lingvistlari bu borada qator mulohazalarni taqdim etadilar. Barqaror birikmalarga biz quyidagi leksik birliklarni misol keltirishimiz mumkin:

Binomiallar-har bir tilda uchrovchi bir semantik xususiyatga ega ikki leksik birliklarning birikmasidir (heaven and earth).¹³⁶ Binomiallar idiomatiklik (odds and

¹³⁵ Б.Менглиев. Хозирги ўзбек тили. Тошкент.-2020 й. 25-октябрь.-192 б.

¹³⁶ Y.Malkiel. 1959

ends) va madaniy o`ziga xosligi (Horut va Morut) tufayli tarjimada muammo tug`diruvchi birliklardir.¹³⁷ Binomiallar asosan semit tillarining diniy manbalarida uchraydi. Diniy binomiallar boshqa kollokatsiyalardan farqi ular idiomatik, alliterativ, madaniy turlarga bo`linadi. Diniy binomiallar tadqiqoti hali chuqur o`rganilmagan va bu borada Ibroniylar tilida arab binomiallarining qiyosiy tadqiqotiga asoslangan yagona tadqiqot mavjud.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Binomiallarni o`rganayotgan olimlar bunday konstruksiyalar uchun turli xil atamalardan foydalanganlar (Mollin, 2014). Tilshunoslar bir qator olimlar tomonidan qo`llanilgan binomial termini o`rnida boshqa terminlarni ishlastirishni ma`qul deb topadilar. Indiana universiteti lingvistlari Uilyam Kuper hamda Jon Robert Ross *freezes-qotishmalar* terminini, arab tilshunosi *conjoined lexical pairs*-yaxlit leksik juftliklar, T.Gorgis va Y. al-Tamimi *contrastive lexical couples*-chog`ishtirma leksik juftliklar, Piter Tiersma *qo`shma frazalar*, ayrim manbalarda *word pairs-juft so`zlar*, *doublets- ikkiliklar*, *Siamese twins-Siam egizaklari (keyinchalik conjoined twins-birlashgan egizaklar)* nomlari bilan ham atalgan.¹³⁸ Ammo, bu atamalarning hech biri Malkielning binomiallar borasidagi qarashlariga mos kelmaydi.

Yana boshqa bir olimlar barqaror birliklar sifatida quyidagi lingvistik hodisalarni ko`rsatib o`tadi. Ular: *idioms-idiomalar*, *gambits-*, *proverbs-maqollar*, *proverbial phrases-*, *catchphrases-*, *quotations-iqtiboslar* va *hokozo*.¹³⁹

Barqaror birlik sifatida Monomial deganda biz birikmasi bo`lgan terminologik ifodani nazarda tutamiz.

o`zgaruvchan va doimiy terminologik birliklar hosil qiluvchi bir yoki bir nechta kombinatsiyalar / klasterlar, ajralmas birikma sifatida va bog`lovchilar bilan birlashib, atama hosil qilishi mumkin bo`lgan ifodalar.

Muayyan bilim sohasi talablariga muvofiq birikma sifatida *trinomial* termini ham qo`llaniladi. Trinomial idiomaning yana bir turi bo`lib, unda uchta so`z birgalikda bitta manoni anglatadi. Misol: *I've looked here, there and everywhere for my glasses but cannot find them. Men ko'zoynagimni bu yerdan, u yerdan va hamma joydan izladim, lekin uni hech qayerdan topa olmadim. "Vegasdagi bakalavrlar"* nomli kinoda *faint of heart* birligini trinomiallar sifatida keltirgan.¹⁴⁰

Collocation-kollokatsiya termini etimologik jihatdan lotin tiliga tegishli bo`lib, *collocate-us*, *col (con)*-yonma-yon, birgalikda *locare*-joylashtirish ma`nosini

¹³⁷ A.Carvalho. 2008. Mollin, 2014

¹³⁸ Ghuzayyil Mohammed al Otaibi. Religious binomials in Hebrew and Arabic. Article. International Journal of Linguistics Literature & Translation . April 2021

¹³⁹ Richard J.Alexander. Fixed expressions in English: Reference book and the teacher.

¹⁴⁰ Hangover Movie.

bildiradi. Amerikalik tilshunos Zellig Xarris collocation-kollakatsiya terminini colligation termini bilan bog`laydi. *Colligation-kolligatsiya* bu- so`z birikmasi, grammatik so`zlarning jumalalarda yonma-yon joylashuvidir. (Bartsch 2004: 65).

Kollokatsiyalarning birinchi nazariyasiga nisbatan har biri alohida ma`no anglatadigan turli so`z turkumlariga mansub ikki so`zning kombinatsiyasi deya ta`rif beriladi. Ikkinchi nazariyaga ko`ra kollokatsiyalarga grammatik vositalar yordamida birikkkan ikki leksik birlik sifatida ham yondashish mavjud. Masalan: *under consideration, finish+ing*. Uchinchi nazariya-kollokatsiyalar tarkibidagi har bir so`z o`zicha ma`no kasb etadi. Va ular kollokatsiyalar tarkibida cheklangan ma`noga ega bo`ladi. Masalan white-oq so`zi. *White paint*-oq kraska, *white coffee*-sutli qahva birikmalarida biz white so`zining eng birinchi ma`nosi qo`llanilayotganligini ko`ramiz. Ammo, *white horse*-pishqirgan to`lqinlar, *white coal*-energiya beruvchi ichimlik birliklarida har ikki so`z ham ko`chma ma`no anglatmoqda. Bu yerda ular idioma emas, metafora bo`lib kelayapdi.¹⁴¹ Kollokatsiyalar va idiomalarni bir-biridan ajratib turuvchi jihat kollokatsiyalardagi har bir so`zning alohida ma`no kasb etishi hisoblansa, idiomalar tarkibidagi so`zlar birikmasi orqali ma`no anglashilishining imkonsizligidadir. Masalan: *river-rise* birligi kollokatsiyalarga misol bo`lsa *fly off the handle*-idiomatik birlikdir.

Ingliz tilidagi *It is raining cats and dogs* idiomasini olaylik. Ushbu idioma tarkibidagi rain-mustaqil ma`no anglatayapdi, ammo cats and dogs esa idiomatik ma`no kasb etmoqda. Shu jihatdan bu tuidagi idiomalar *partial or unilateral idioms* (qisman yoki bir tomonlama idiomalar) deb ataladi. Idiomalar barqaror birlik yoki erkin birlik sifatida shakllanadi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni qayd etishimiz lozimki, o`zbek lingvistikasidan farqli holda ingliz lingvistikasida diniy barqaror birikmalar keng doirada tadqiq etilgan, bu esa ikki til o`rtasidagi umumiylik va xususiylikni aniqlashda, o`zbek lingvistikasiga shu sohaga oid ayrim o`zlashmalarni qabul qilishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Б.Менглиев. Хозирги ўзбек тили. Тошкент.-2020 й. 25-октябрь.-192 б.
2. A.Carvalho. 2008. Mollin, 2014
3. Ghuzayyil Mohammed al Otaibi. Religious binomials in Hebrew and Arabic. Article. International Journal of Linguistics Literature & Translation . April 2021
4. Richard J.Alexander. Fixed expressions in English: Reference book and the teacher.

¹⁴¹ Gramley and Pätzold 1992

ISTIROHAT BOG'LARIDA JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH IJTIMOIY EHTIYOJ SIFATIDA

Abdullayev Sarvarjon Shuxrat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Magistratura tinglovchisi, Mayor

ANNOTATSIYA

Parklar har qanday jamoaning ajralmas qismi bo'lib, dam olish va dam olish uchun boshpana bo'lib xizmat qiladi. Biroq, ushbu jamoat joylaridan to'liq bahramand bo'lish uchun jamoat xavfsizligini ta'minlash juda zarur. Parkka boruvchilarning xavfsizligi ustuvor vazifa bo'lishi kerak, chunki bu odamlarning umumiy farovonligi va qoniqishiga bevosita ta'sir qiladi. Shu maqsadda hamma uchun xavfsiz muhitni kafolatlash uchun turli chora-tadbirlar amalga oshirilishi mumkin.

***Kalit so'zlar:** jamoat xavfsizligi, foydali tomonlari, faol jamiyat, salomatlik, havoni tozalash.*

ABSTRACT

Parks are an integral part of any community and serve as a haven for recreation and relaxation. However, in order to fully enjoy these public spaces, it is essential to ensure public safety. The safety of park goers should be a priority as it directly affects the overall well-being and satisfaction of the people. To this end, various measures can be taken to guarantee a safe environment for all.

***Key words:** public safety, benefits, active society, health, air purification.*

KIRISH

Parklar jamiyat uchun foydalidir, chunki ular jamiyat a'zolari uchun xavfsiz yig'ilish va tabiatdan zavqlanish uchun joy yaratadi, bolalar ota-onalarining nazorati ostida o'ynashlari mumkin va jamiyat a'zolari o'zlarining sog'lig'ini u bilan yaxshilashlari mumkin.

Sizning jamiyatingiz bog'lar va dam olish maskanlaridan to'liq foyda olishlari uchun bu joylar jozibali dizaynlarga, qulayliklarga va hamma uchun o'yin maydonlariga ega bo'lishi kerak. Bog'lar va o'yin maydonchalarining ahamiyati va ular sizning jamoangizga qanday foydali qo'shimchalar bo'lishi mumkinligi haqida bilib oling.

Jamoat bog'lari shaharlarda yoki shaharchalarda joylashgan bo'lib, ularning maqsadi atrofdagi jamoaga asoslangan keng ko'lamli dam olish ehtiyojlarini qondirishdir. Ushbu istirohat bog'larida barcha yoshdagi mehmonlarni bir kun

davomida faol va jo'shqin ushlab turish uchun ko'plab tadbirlar va qulayliklar mavjud.

Jamoat bog'larida odatda sayr joylari hamda pavilyonlar va hammom, avtoturargoh, yopiq dam olish maskani, tadbir maydoni va saytdagi park xizmatchilari kabi boshqa qo'shimcha imkoniyatlar mavjud.

Bog'larning afzalliklari ularni atrofdagi aholi uchun juda foydali bo'lmasdan qolmaydi. Shaharlarda jamoat bog'lari aholining tabiatdan zavqlanishi va faol bo'lishining yagona variantlaridan biri bo'lishi mumkin. Turli xil qulayliklardan tashqari, jamoat maydonchalari va bog'lar boshqa ko'p jihatdan foydalidir:

- Jamiyat identifikatsiyasiga hissa qo'shadi;
- Faol va passiv dam olish imkoniyatlarini taqdim etish;
- Barcha yoshdagilarga murojaat qilish;
- Jamiyat salomatligi va farovonligiga hissa qo'shish;
- Qimmatbaho yashil maydon yaratish.

Parklar ko'p sabablarga ko'ra odamlar uchun foydalidir va ular mahalliy o'simliklar va hayvonlar uchun ham foydalidir. Ayniqsa, shaharlar kabi shaharlarda bog'lar mahalliy flora va faunaning o'sishini rag'batlantirish uchun samarali maydon hisoblanadi. Bu hududni yovvoyi tabiat uchun yanada jozibali va xavfsiz qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Parklar va o'yin maydonchalari jamoalarning qalbiga aylanishi mumkin, ya'ni jamoani rejalashtiruvchilar ushbu dam olish joylarini yuqori ustuvorliklarga aylantirishlari kerak. Parklar jamiyatni obod qiladigan yashil maydonlardan ko'proq. Aholi, bolalar va mahalliy hukumatlar mahalliy park yoki o'yin maydonini yaratishdan foyda ko'rishadi.

Jamoat bog'lari odamlarni jismoniy sog'lig'ining o'ziga xos jihatlarini nazorat qilishga yoki kuchli va sog'lom jamoalar uchun umumiy sog'liq uchun foyda ko'rishga undashi mumkin. Parklar va dam olish maskanlari ruhiy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi, bu esa sog'lomlashtirish imtiyozlarini jismoniy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi.

Parklarga tez-tez tashrif buyurish depressiya va xavotirni kamaytirishga yordam beradi va parklarda mashq qilish stressni kamaytiradi va kortizol darajasini 15% ga kamaytiradi. Tabiatdan ilhomlangan manzaralarni shunchaki ko'rish kamroq qo'rquv va g'azab, ko'proq e'tibor va tinchlik haqidagi xabarlarga olib keladi.

Odamlar yaqin atrofda parkga ega bo'lganda, ular sog'lom va faol hayot tarzi uchun ochiq joylarga osongina kirishlari mumkin. Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC) xabar berishicha, amerikaliklarning 50% dan kamrog'i parkdan yarim mil uzoqlikda yashaydi, hatto kamroq odamlar xavfsiz yurish yoki

jamoat joylariga kirishlari mumkin bo'lgan hududda yashaydilar. Jamoat bog'lariga sarmoya kiritish ko'pchilik amerikaliklarga erkin mashq qilishlari va kundalik hayotlaridan dekompressiya qilishlari mumkin bo'lgan jamoat ochiq joylariga kirish imkoniyatini berishi mumkin.

Jamiyatlar o'z aholisining farovonligini oshirishi kerak. Dam olish maskanlarini yaratish ham ong, ham tana ehtiyojlarini qondirishning bir usuli hisoblanadi. Jamiyat a'zolari parkdan itlarini sayr qilish, basketbol o'ynash, velosipedda yurish yoki do'stlari bilan sayr qilish uchun foydalanishlari mumkin. Bo'sh joydan qanday foydalanishni tanlashlaridan qat'iy nazar, ular parkning jamoaga taqdim etadigan jismoniy, ruhiy va ijtimoiy salomatlik imkoniyatidan o'ziga xos tarzda foyda olishlari mumkin.

Shaharlarda avtomobillar va sanoat korxonalaridan havoning ifloslanishi aholi uchun xavfli darajaga yetishi mumkin. Dam olish joylarida daraxt ekish bu muammo bilan kurashishi mumkin. Bir tadqiqot shuni ko'rsatadiki, hatto bir gektar daraxt ham atmosferadan 40,7 tonnagacha karbonat angidridni olib tashlashi mumkin. Assortiment daraxt turiga va uning yoshiga bog'liq bo'lsa-da, daraxtlarni o'z ichiga olgan bog'lar kabi jamoat joylari shahar va mahallalarga ekologik toza yechimlarni olib kirishga yordam beradi.

Ushbu yashil maydonlardan eng katta foyda olish uchun shaharlar havoning ifloslanishiga qo'shimcha hissa qo'shadigan texnik uskunalardan foydalanishni kamaytirishi kerak. Yashillikning havo ifloslanishini kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda qo'shgan hissasi shaharlardagi bog'lar va o'yin maydonchalarining ahamiyati sabablaridan biridir.

Odamlar parklarni izlaydilar, chunki ular tabiiy muhit va ijtimoiy muhit bilan aloqa o'rnatadilar, bu do'stlar bilan uchrashish, boshqalarni tomosha qilish va ko'rish imkoniyatini beradi, bularning barchasi qulaylik va xavfsizlik tuyg'usini o'rnatishga yordam beradi. Yaxshi ishlab chiqilgan va yaxshi foydalanilgan bog'lar va dam olish maskanlari mahalliy jamoalar uchun katta boylikdir. Ammo parklar xavfli bo'lib qolganda va natijada jamiyat uchun o'z qiymati va foydasini yo'qotganda, bu aktiv tezda javobgarlikka aylanishi mumkin.

Park va dam olish maskanlarini xavfsiz saqlash jamiyat salomatligining kalitidir va ulardan foydalanish darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Fuqarolar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar vazifa kuchi Markaziy bog'dan foydalanish va xavfsizligi bo'yicha parkdan foydalanish darajasi va xavfsizlikni idrok etish o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik borligini aniqladi: ijobiy faoliyatga jalb qilingan mehmonlar soni qancha ko'p bo'lsa, foydalanish darajasi ham shuncha ko'p bo'ladi.

Bu anti-ijtimoiy xatti-harakatlarni to'xtatadi. "Taskforce" dam olish dasturlarini yaxshilangan xavfsizlik bilan bog'lab, kengaytirilgan dam olish tashabbuslariga e'tibor ko'proq foydalanishni rag'batlantiradi va oxir-oqibat xavfsizroq park muhitini yaratadi. Parklarda va ochiq joylarda xavfsizlik masalasini hal qilish murakkab vazifadir. Muammoni faqat dizayn yoki bitta harakat bilan hal qilib bo'lmaydi.

Xavfsiz park maydonlarini yaratish va saqlash uchun zarur bo'lgan narsa dizayn, dasturlash, texnik xizmat ko'rsatish va fuqarolarning ishtirokini o'z ichiga olgan integral strategiyadir. Park xavfsizligi tadqiqotidagi asosiy topilma park va rekreatsiya o'rtasida bog'liqlik borligini ko'rsatadi.

Foydalanish va xavfsizlik: odamlar parklardan ijobiy va ko'p miqdorda foydalansa, hamma odamlar o'zlarini xavfsizroq his qilishadi. Ushbu topilmalarni tushuntiruvchi omillar ko'kalamzorlashtirishning jamiyat va shaxsiy farovonlikni yaxshilashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Tabiiy muhitda o'tkaziladigan vaqt aqliy charchoqni ketkazadi, bu esa o'z navbatida psixologlar tomonidan zo'ravonlikning kashshoflari sifatida tan olingan e'tiborsizlik, asabiylashish va impulsivlikni yengillashtiradi.

Yashil maydonlar ham qo'shnilar o'rtasida tez-tez va tasodifiy aloqani qo'llab-quvvatlaydi. Park qanday qilib xavfsiz deb baholanadi? Ko'p jinoyat statistikasiga qarash orqali, lekin bu foydasiz bo'lishi mumkin.

Ko'pgina jinoyatlar, xususan jinsiy tajovuz, odatda xabar qilinmaydi va past jinoyatchilik statistikasiga aslida odamlar yuqori xavfli deb hisoblagan joylardan ketishlari ta'sir qilishi mumkin. Shunday qilib, bo'shliq xavfsiz yoki yo'qligini baholashda hislar muhimroq bo'lishi mumkin.

Xavfsizlik auditi usuli birinchi marta Kanadada METRAC (ayollarga qarshi jamoat zo'ravonligi) bo'yicha Metro harakat qo'mitasi va Shimoliy Amerika bo'ylab shahar muhitida sezilgan xavfni baholash uchun muvaffaqiyatli ishlatilgan. Xavfsizlik auditi jarayoni ma'lum bir makon foydalanuvchilarining ishtiroki va fikr-mulohazalariga asoslanadi. Bu jismoniy muhitni baholashga imkon beradi

Foydalanuvchilar xavfsizlik muammolarini aniqlashda ishtirok etganda, ular yechimning ajralmas qismiga aylanadi. Jamiyatga asoslangan xavfsizlik tekshiruvlari natijalari shaxsiy xavfsizlikni oshirish strategiyasini yaratish va amalga oshirish uchun muhim boshlang'ich nuqtadir. Auditlar, shuningdek, parklarni xavfsizroq qilish uchun dizayn, operatsion va dasturiy yechimlarni inventarizatsiya qilishni ta'minlaydi.

XULOSA

Jamoat joylari sifatida bog'lar dam olish va dam olishni istagan shaxslar uchun xavfsiz boshpana berish uchun mo'ljallangan. Jamoat xavfsizligini ta'minlash parkga

tashrif buyuruvchilar qo'rquv va tashvishsiz ushbu joylardan to'liq bahramand bo'lishlarini kafolatlashning asosiy maqsadi bo'lishi kerak.

Samarali yoritish, tez-tez patrullik qilish, kuzatuv tizimlari, aniq belgilar, jamoat xavfsizligi ustaxonalari va huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik kabi turli xil strategiyalarni amalga oshirish orqali jamoalar hamma uchun behavotir va xavfsiz muhit yaratishi mumkin. Faqatgina jamoaviy sa'y-harakatlar orqali biz parklarda jamoat xavfsizligiga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni qondirishimiz, jamiyat farovonligini oshirishimiz va barcha shaxslar uchun hayot sifatini oshirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Bryant Park Case Study, jamoat joylari uchun loyiha, 2005-yil;
2. Shaharlar xavfsizroq mahallalarni yaratish uchun bog'lardan qanday foydalanadilar, shahar bog'lari forumi bo'yicha brifing hujjatlari, Amerika rejalashtirish assotsiatsiyasi, 2012-yil;
3. Jim Xilborn, shahar bog'larida jinoyatchilik va tartibsizlik bilan shug'ullanish, AQSh adliya vazirligi, jamiyatga yo'naltirilgan politsiya xizmatlari idorasi. 2009-yil;
4. Mark Frensis, FASLA, landshaft arxitekturasi uchun amaliy ish usuli, Bryant Park Case Study, landshaft arxitekturasi fondi, Washington, Kolumbiya, 1999-yil.

BIOMETRIK MA'LUMOTLARNI TO'PLASH VA ULARDAN FOYDALANISHNI TARTIBGA SOLUVCHI QONUNLAR

Jo'rayeva Sevinchoy Zavqiddinovna

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xususiy huquq fakulteti 2-bosqich talabasi
sevinch2105@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy dasturlar, saytlar hamda mobil-illovalar yordamida barmoq izlari, yuzni aniqlash, iris(ko'znining rangdor pardasi)ni aniqlash, retina(ko'z orqa yupqa pardasi)ni aniqlash, kaft izlari, qo'l gometriyasi, DNK, ovoz tovushidan aniqlash kabi biometrik ma'lumotlarni to'plash, foydalanishni tartibga solishni belgilash, ilmiy-nazariy va huquqiy jihatdan tahlil qilingan bo'lib, bu borada biometrik ma'lumotlardan foydalanishning huquqiy maqomini muqobillashtirish yuzasidan milliy qonunchiligimiz o'rganiladi. Shuningdek, tashkilotlar hamda korxonalar tomonidan jismoniy shaxslarning biometrik ma'lumotlarini to'plash va foydalanish huquqning obyekti bo'la oladimi yoki ushbu huquqiy munosabat xalqaro qonunlar yordamida tartibga solinadimi degan savollarga javob beriladi. Ijtimoiy hayot tendensiyalari mutassil yangilanishlar, zamonaviy axborot komunikatsiya va texnologiyalarini jadal rivojlanishi, biometrik ma'lumotlarni to'plash va foydalanish doirasini uzoq yillar davomida yaratilib, takomillashtirilib kelinayotgan milliy qonunchiligimiz qamrab ola olishi yoki bo'lmasa yangi huquq normalari, tarmoqlari va insitutlariga bo'lgan talab bor yo'qligini ochib beriladi.

Kalit so'zlar: barmoq izlari, GDPR, an'anaviy identifikatsiya, CCPA, BIPA, sun'iy intellekt, Yevropa Ittifoqi.

ABSTRACT

In this article, using modern programs, websites and mobile applications, fingerprints, face detection, iris detection, retina detection, palm prints, hand geometry, DNA, collection of biometric data such as voice recognition, determination of regulation of use, analyzed from a scientific-theoretical and legal point of view, and in this regard, our national legislation on alternative legal status of the use of biometric data is studied. Also, questions will be answered as to whether the collection and use of biometric data of individuals by organizations and enterprises can be the object of law or whether this legal relationship is regulated by international laws. The trends of social life are continuous updates, the rapid development of modern information communication and technologies, the scope of

collection and use of biometric data can be covered by our national legislation, which has been created and improved for many years, or not, it depends on new legal norms, networks and institutes. it will be revealed whether there is a demand.

Key words: fingerprints, GDPR, traditional identification, CCPA, BIPA, artificial intelligence, European Union.

АННОТАЦИЯ

В этой статье используются современные программы, веб-сайты и мобильные приложения, отпечатки пальцев, распознавание лиц, распознавание радужной оболочки глаза, распознавание сетчатки, отпечатки ладоней, геометрия руки, ДНК, сбор биометрических данных, таких как распознавание голоса, определение регулирования использования, анализируются с помощью с научно-теоретической и правовой точки зрения, и в этой связи изучено наше национальное законодательство об альтернативном правовом статусе использования биометрических данных. Также будут даны ответы на вопросы о том, может ли сбор и использование биометрических данных физических лиц организациями и предприятиями быть объектом права или регулируются ли эти правоотношения международным правом. Тенденции общественной жизни – постоянное обновление, стремительное развитие современных информационных коммуникаций и технологий, сфера сбора и использования биометрических данных может быть охвачена нашим национальным законодательством, которое совершенствуется на протяжении многих лет или же может быть выясняется спрос новым нормам, сетям и институтами права.

Ключевые слова: отпечатки пальцев, GDPR, традиционная идентификация, CCPA, BIPA, искусственный интеллект, Европейский Союз.

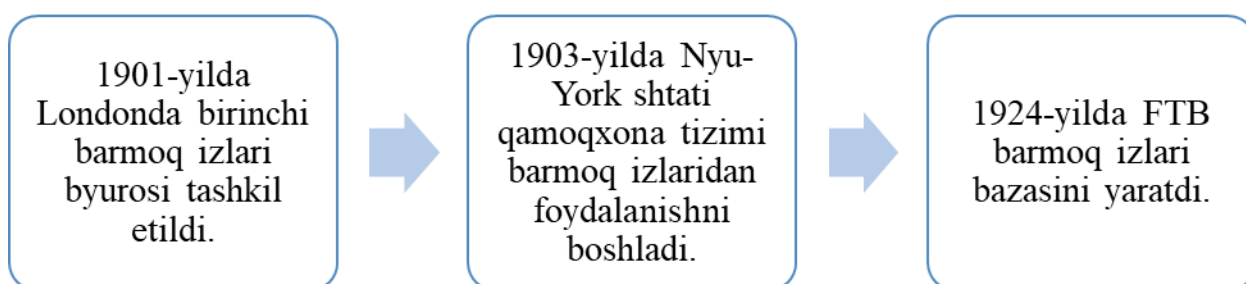
KIRISH

Ma'lumki, so'nggi yillarda kiberjinoatlar va kompyuter tizimlari xavfsizligi bilan bog'liq muammolar ko'paydi. Tashkilotlarga kiberhujumlar xavfi ortib bormoqda, bu esa yuridik va jismoniy shaxslarning shaxsiy ma'lumotlariga, kredit kartalarining ma'lumotlariga va eng xavfli biometrik ma'lumotlariga xavf solmoqda. Biroq, butun jahon bo'ylab kiberxavflarni oldini oluvchi va tartibga soluvchi qonunlarda sezilarli bo'shliqlar mavjudligi yaqqol nomoyon bo'lmoqda. Ushbu tadqiqot biometrik ma'lumotlarni to'plashni tartibga solish, sohadagi qoidalarining kamchiliklarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berishga qaratilgan.

Biometrik ma'lumotlarni to'plash va ulardan foydalanishni tartibga soluvchi qonunlarni tahlil qilishdan oldin, biometrik ma'lumotlar tushunchasiga to'xtalib

o‘tsak. Biometrik ma’lumotlar deganda, jismoniy shaxsning jismoniy, fiziologik yoki xulq-atvor xususiyatlariga tegishli texnik qayta ishlash natijasida olingan, ya’ni jismoniy shaxsning yuz tasvirlari yoki barmoq izlari ma’lumotlari kabi noyob identifikatsiya qilish imkonini beruvchi yoki tasdiqlovchi shaxsiy ma’lumotlardir.[1]

Biometrik ma’lumotlarning tarixi haqida gap boradigan bo‘lsa, tarix qadimgi davrlarga borib taqaladi. Barmoq izlaridan muhr yoki imzo o‘rnida qadimgi Bobil va Xitoyda ishlatilgan. XX asr boshlariga kelib huquqni muhofaza qilish organlari barmoq izlaridan keng ko‘lamda foydalana boshlashdi. Quyidagi diagrammada misollar keltirib o‘tiladi:

Ovozni aniqlash, yuzni aniqlash kabi boshqa biometrik ma’lumotlardan foydalanish uchun texnologiyalar XX asrning ikkinchi yarmida yaratildi. Ushbu texnologiyalar 2010-yildan boshlab turli xil tijorat maqsadlarida foydalanish ommalashdi va hozirgi kunga kelib ilovalarda keng qo‘llanilmoqda. Biometrik ma’lumotlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lishiga qaramay, butun jahonda ma’lumotlarni himoya qilish uchun yagona bir qonunning, ya’ni xalqaro shartnomaning mavjud emasligi eng katta muammolardan biri bo‘lib kelmoqda.

Usullar

Biometrik ma’lumotlarni to‘plash va foydalanishdan so‘z borar ekan, avvalo, bu holatni tartibga soluvchi qanday qonun hujjatlari mavjudligi haqida o‘rganish lozim. Jahon davlatlaridagi holatga ko‘z tashlansa, xalqaro toifadagi yagona bir hujjatning yo‘qligi, davlatlarning milliy qonunchiligida bu munosabatlar tartibga solingan bo‘lsagina qonunning mavjudligi yohud mazkur hujjatlarning umuman yo‘qligi sezilarli darajada katta bo‘shliqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Ammo Yevropa Ittifoqiga a’zo davlatlar shaxsiy va biometrik ma’lumotlarni himoya qilish uchun bitta, yagona hujjatga amal qilishadi.

GDPR – ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha umumiy reglament hisoblanib, Yevropa Ittifoqi va Yevropa iqtisodiy hududidagi ma’lumotlarni himoya qilish va maxfiylik to‘g‘risidagi Yevropa Ittifoqi qonunchiligidagi nizomdir. GDPR ning asosiy vazifalari bu Yevropa Ittifoqidagi ham davlat, ham xususiy tashkilotlar

tomonidan shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashni, shu jumladan shaxsiy ma'lumotlarni Yevropa Ittifoqidan tashqariga o'tkazishni tartibga soladi.

GDPR ishlash mexanizmi o'rganilar ekan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida biometrik ma'lumotlarni to'plash va foydalanish tartibga solingani aniqlandi. Qonunning asosiy vazifalaridan biri Yevropa Ittifoqi va Yevropa iqtisodiy zonalari aholilarining ma'lumotlarini himoya qilish hisoblanadi. Rivojlangan asrda ko'plab tashkilot, hamda korxonalar jismoniy shaxslarning biometrik ma'lumotlarini ularning xohishlariga ko'ra, yoki ulardan so'ramasdan ham to'plamoqda. Misol uchun, banklarning ilovalariga kirish uchun barmoq izi yoki yuzni skanerlashni talab etadi. Albatta, ilova ilk marotaba ochilganda biometrik ma'lumotlardan foydalanishi mumkin yoki mumkin emasligini so'rashi yoki so'ramasdan ham ishlatishi mumkin. Aynan shu kabi ilovalarga kiber hujumlar uyushtirilsa, biometrik ma'lumotlar o'g'irlanishi yoki zarar yetishi mumkin.

Biometrik ma'lumotlar hozirgi kunga kelib xavfsizlik va qulaylikni yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan kuchli vositalardan biri hisoblanadi. Bunday turdagi ma'lumotlardan foydalanuvchi bir-biridan farq qilovchi ilovalar va sohalar kundan kunga ko'payib bormoqda, jumladan:

- Xavfsizlik va kirish nazorati: Ko'plab ilovalarda ommalashgan shaxsning shaxsini tasdiqlash orqali ularga xavfsiz tizimga kirish huquqini berish jarayonida ham biometrik ma'lumotlardan foydalaniladi. Misol qilib, barmoq izlarini skanerlash orqali smartfon va noutbuklarni qulfdan chiqarishni aytish mumkin.

- Huquqni muhofaza qilish organlari: Biometrik ma'lumotlarning ahamiyati katta bo'lgan yana bir soha bu huquqni muhofaza qilish organlaridir. Organ xodimlari jinoyatchilarni aniqlash uchun barmoq izlari bazasidan foydalanishadi.

- Imigratsiya va chegara nazorati: Ma'lumki, turli davlatlarga tashrif buyuruvchilarni mamlakatga kirayotganda yuz skaynerlanadi yoki barmoq izlari talab etilib, tekshiruvdan o'tkaziladi. Bu holat sayohatchilarning shaxsini tekshirish va noqonuniy immigratsiyaning oldini olish uchun ishlatilishi mumkin.

- Moliyaviy xizmatlar: Raqamlashyotgan davrda ko'plab banklarda yoki ularning ilovalarda biometrik ma'lumotlar shaxsni tasdiqlash uchun talab etiladi. Bu firibgarlikning oldini olishga yordam beradi.

Yuqorida sanab o'tilgan sohalar va ilovalarning deyarli barchasi biometrik ma'lumotlarni to'playdi va foydalanadi. Huquqni muhofaza qilish organlari va chegara nazoratining biometrik ma'lumotlardan foydalanishi butun dunyo bo'ylab kuzatilib asosiy maqsad tinchlikni, qonun ustivorligini ta'minlash, jinoyatchilikning oldini olish hisoblanadi.

Hayotimizning barcha jabhalariga kirib kelayotgan raqamlashgan texnologiya o'zi bilan bir qancha qulayliklar olib kelmoqda. Misol tariqasida, an'anaviy identifikatsiya shakllaridan biri bo'lgan pin-kodlarni osonlikcha buzib kirib, insonlarning shaxsiy hayotlariga xavf solinmoqda. Aynan shu hollarda an'anaviy identifikatsiya shakllaridan qochib biometrik ma'lumotlardan foydalanish bir qator afzalliklar yaratadi. Biometrik ma'lumotlarni soxtalashtirish yoki o'g'irlash mushkul jarayon hisoblanadi. Ammo, biometrik ma'lumotlardan foydalanish bilan bog'liq muammolar ham yo'q emas. Masalan, biometrik ma'lumotlar buzilgan bo'lsa, u shaxsni taqlid qilish, himoyalangan hududlarga bema'lol kirish uchun vaziyat yaratadi.

XXI asr sun'iy intellektlarning rivojlanishi va yangi pog'onaga ko'tarilishi bo'ldi. Ijtimoiy tarmoqlarda uzatilayotgan ijtimoiy roliklarda sun'iy intellektning rivojlanishi orqali kelajakda biometrik ma'lumotlarni soxtalashtirishning iloji borligi namoyon bo'lmoqda, bunday hollarda barcha shaxsiy ma'lumotlarni xavfsizligini ta'minlash har bir foydalanuvchining zimmasidagi vazifa bo'lib qoladi. Ya'ni, ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarni, kredit karta raqamlarni va foto suratlarni ulashish vaqtida xavfsizlik choralari ko'rish kerak.

Natijalar

Yuqoridagi ma'lumotlar tahlil qilinsa, butun jahon uchun biometrik ma'lumotlarni to'plash va ulardan foydalanishni tartibga soluvchi qonun kerak degan fikrga boriladi. Misol uchun, Qo'shma Shtatlarda yagona keng qamrovli federal qonun yo'q. Ammo, bir qancha shtatlarda, jumladan Illinoys, Texas va Vashington shtatlarida 2017-yilda biometrik maxfiylik qonunini qabul qildi. Kaliforniyada biometrik ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi qoidalar 2018-yil oxiriga kelib kuchaytirildi.

Kaliforniya iste'molchilarining maxfiyligi to'g'risidagi qonun (CCPA) shtat aholisi uchun maxfiylik huquqlari va iste'molchilarning himoyasini kuchaytirishga qaratilgan shtat qonuni hisoblanadi va qonun 2020-yil 1-yanvardan kuchga kirdi. CCPA Kaliforniya Bosh prokuraturasi tomonidan amalga oshiriladi. CCPAni buzgan korxonalar har bir qoidabuzarlik uchun 7500 dollargacha jarimaga tortilishi mumkin.[2]

Jarimalar haqida so'z borar ekan, GDPR ni buzgan holatda qanday jarimaga tortilishini ham aytib o'tish lozim. Quyida amaliyotdan misol keltirib o'tiladi. GDPR 2020-yil 30-oktabrda I.C.O Marriottga 2014-yildan boshlab 339 million mehmonning shaxsiy ma'lumotlari o'g'irlangani sababli 18.4 million funt sterling miqdorida jarima soldi. [3] Jarima solinmasa ham bo'lar edi degan fikrlar bo'lishi mumkin, chunki kompaniya Amerika Qo'shma Shtatlarida joylangan edi. Ammo mijozlarining

30 millionga yaqini Yevropa iqtisodiy hududlarining aholilarini tashkil etar va ularning shaxsiy ma'lumotlari, passport raqamlari va kredit to'lovlari bilan bog'liq masalalar oshkor bo'lgan edi. Bu vaziyatda GDPR o'z foydalanuvchilarini, albatta, himoya qilishi kerak edi va u shunday ham qildi.

Ta'kidlanganidek, 339 million mehmonning ma'lumotlari o'g'irlangan bo'lib, undan faqatgina 30 million insonning huquqlari himoya qilindi. Bu holat esa, o'z o'zidan har bir davlat uchun shaxsiy va biometrik ma'lumotlarni himoya qiluvchi qonun kerakligiga ishora beradi.

Biometrik ma'lumotlar tez sur'atlar bilan ommalashib borayotganligi sababli, AQSh va Buyuk Britaniya kabi davlatlar o'z fuqarolarini ommaviy kuzatish uchun biometrik vositalardan foydalanishni boshladilar. Bu ma'lumotlar subyekti sifatida barcha uchun maxfiylik va ma'lumotlarni himoya qilishda yangi muammolarni yaratishi mumkin. Biroz tassavvur qilib ko'ring, yuz xususiyatlaringiz va barmoq izlaringizdan noto'g'ri foydalanish mobil telefon raqamingizdan noto'g'ri foydalanishdan ko'ra daxshatliroq bo'lishi ham mumkin. Ya'ni, telefon raqamingiz bilan biron bir tarmoqda yanglishlik bilan ro'yxatdan o'tdingiz, endi sizning raqamingiz ularni bazasida bor. Ammo siz biron tarmoqqa kirshingiz uchun yuzni skanerlash yoki barmoq izini olish kerakligini so'rasa va siz buni bajarsangiz, keyinchalik bu tarmoq soxtaligi haqida xabar topsangiz, natijada sizning biometrik ma'lumotlaringiz ularda mavjud bo'ladi.

Illinoys biometrik ma'lumotlarning maxfiyligi to'g'risidagi qonun - BIPA Qo'shma Shtatlardagi eng keng qamrovli biometrik ma'lumotlar qonunidir. Bu xususiy tashkilotlardan biometrik ma'lumotlarini yig'ishdan oldin jismoniy shaxslardan rozilik olishi, ularning ma'lumotlaridan qanday foydalanilishi va saqlanishi to'g'risida jismoniy shaxslarni xabardor qilishi hamda biometrik ma'lumotlarni ruxsatsiz kirish, foydalanish yoki oshkor etilishidan himoya qilishini talab qiladi. BIPA, shuningdek, qonun buzilishi natijasida zarar ko'rgan shaxslar uchun shaxsiy da'vo huquqini beradi.

Shtat qonunlari oddiy ko'rinishi mumkin, ammo bu qonunlar biometrik ma'lumotlarni himoya qilish uchun yaratilayotgan qonunlar uchun yaxshi andoza bo'la oladi. Sababi, qonunda eng muhim jihatardan biri rozilik va xabardor qilish muhofazalanadi. Biometrik ma'lumotlarni to'plash bilan shug'ullanish tartibga solinar ekan, har bir shaxsdan uning ma'lumotlari olinishidan avval roziligini olish zarur.

Tadqiqotlar o'rganilar ekan, biometrik ma'lumotlarni to'plashni tartibga solish shaxsiy daxlsizlikni ta'minlovchi asosiy manbalardan biri ekanligi aniq bo'ldi. Shaxsiy daxlsizlik tushunchasi sharhlansa, bu shaxslarning shaxsiy ma'lumotlarini

to‘plash, foydalanish va oshkor qilishni nazorat qilish huquqi degan ma’noni yaratish mumkin. Bu xalqaro huquqda va ko‘plab mamlakatlar qonunlarida tan olingan asosiy inson huquqlaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-moddasida ham bu huquq mustahkamlab qo‘yilgan: “Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega”. Bosh qomusimizda bu huquqni e’tirof etilishi har bir aholimizning shaxsiy daxlsizgini ta’minlashga qaratilgan harakatlardan so‘zlaydi.

Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risidagi qonunning 26-moddasida biometrik va genetik ma’lumotlarga ishlov berish mustahkamlab qo‘yilgan. Moddada subyektning shaxsini aniqlash uchun foydalandigan biometrik va genetik ma’lumotlardan faqatgina subyektning roziligi bilan ishlov berilishi aytilgan. Faqat xalqaro shartnomalarni ro‘yobga chiqarish, odil sudlovni amalga oshirish va ijro ishini yuritish mustasno qiluvchi holatlar hisoblanadi. Yuqoridagi qonunlardagi moddalarni umumlashtirib, milliy qonunchilikda biometrik ma’lumotlarni to‘plash va foydalanish tartibga solinishi aniqlandi. Ammo bu sohada bir qancha bo‘shliqlar borligi ham ayon bo‘ldi.

XULOSA

Biometrik ma’lumotlar to‘g‘risidagi qonunlar muhim ahamiyatga ega, chunki ular biometrik ma’lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligini himoya qilishga yordam beradi. Shuningdek, ular biometrik ma’lumotlardan adolatli va axloqiy tarzda foydalanilishini ta’minlashga zamin yaratadi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirilsa, biometrik ma’lumotlar har bir insonning shaxsiy huquqi hisoblanadi. Ularni to‘plash yoki foydalanishda, albatta, shaxsning roziligi talab etiladi. Biometrik ma’lumotlarga zarar yetkazilsa, qonunlar yordamida himoya qilanadi va zarar qoplanish uchun tovon puli undiriladi.

Tadqiqot davomida ko‘plab mamlakatlarda biometrik ma’lumotlarni muhofaza qiluvchi qonunlar mavjudligi o‘rganildi. Milliy qonunchiligimizda biometrik ma’lumolar haqida bir qancha moddalar topish mumkin, ammo aniq va to‘liq tartibga soluvchi qonunning yo‘qligi haqiqat. Shu sababli qonunchiligimizga taklif qilib quyidagilar bildiriladi:

Biometrik ma’lumotlarni muhofaza qilish to‘g‘risida alohida qonun loyihasi ishlab chiqilishi lozim. Bu qonun yordamida jismoniy shaxslar o‘z huquqlarini qanchalik himoya qilinayotganini, qanday asoslarda ularning haq-huquqlari buzilishini bilib olishadi.

Biometrik ma’lumotlardan foydalanish odat tusiga kirmoqda, albatta bu ko‘plab qulayliklarni olib kelayotgani sir emas. Vaqtni tejash, qog‘ozbozlikni oldini olish kabi ko‘plab foydali tomonlari mavjud. Ammo tanganing ikkinchi tomonida o‘ziga yarasha kamchiliklar ham yo‘q emas. Ikkinchi taklif esa amaliyot uchun beriladi:

Avvalo universitet hududiga kirishida oʻrnatilgan turniketlarni tahlil qilinsa. Talabalarni vaqtin tejash, yaʼni biron bir maʼsul shaxsga talabalik guvhnomasini koʻrsatib kirish eshik oldida tirbandlikni vujudga keltiradi va buning oqibatida navbat uzayib, talabalar darslarga kechikadi. Qolaversa, talabalik guvohnomasini unutilib qoldirish hech gap emas. Biroq turniket shaxsni tasdiqlagandan soʻng ekranda shaxsning pasportdagi rasmi va ism, familyasini paydo boʻladi. Kuzatuvlar natijasida shuni aytish mumkin, bu holat barcha talabalar uchun ham qulay emas, aksincha noqulayliklar tugʻdiradi. Pasportdagi rasm va qolgan maʼlumotlarning barchasi shaxsiy maʼlumot hisoblanib, biometrik maʼlumotlarning shaxsni tasdiqlashi natijasida paydo boʻlmoqda. Bu holat barchani oldida koʻrsatilishi maxfiylik prinsipiga zid holatdir. Taklif oʻrnida quyidagi bildiriladi aytib, turniketda faqat yozuv chiqarilishi maqsadga muvofiq. Misol uchun ‘shaxsingiz tasdiqlandi’, ‘oʻtishingiz mumkin’ kabilar.

REFERENCES

1. Maryann C. Stallone (2019). The Proliferation of Biometric Data and Legislation to Regulate its Use. *Cyber & Privacy Alert*
2. Mualliflar jamoasi (2021). Biometric data and privacy laws (GDPR, CCPA/CPRA).
3. Marcus Smith, Seumas Miller (2021). Biometric Identification, Law and Ethics. Kitob 57-76.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi “Oʻzbekiston” Toshkent, 2023. B. 118
5. Shaxsga doir maʼlumotlar toʻgʻrisida qonun

ЎЗБЕКИСТОНДА ЧЕТ ЭЛ ЮРИДИК ШАХСЛАРИНИ ҚАЙТА ТАШКИЛ ЭТИШНИ КОЛЛИЗИОН-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Эргашев Азамат Эргашевич

ТДЮУ Халқаро хусусий ҳуқуқ кафедраси доценти в.б.,

Email: Azamat_8668@mail.ru

АННОТОЦИЯ

Ушбу мақолада халқаро хусусий ҳуқуқда юридик шахсларни қайта ташкил этиш ва тугатишни ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштиришга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳуқуқни қўллаш амалиёти, айрим хорижий мамлакатлар қонунчилиги ва амалиёти ҳамда юридик фанда мавжуд бўлган концептуал ёндашувлар, илмий-назарий қарашлар ва ҳуқуқий категориялардан иборат эканлиги таҳлил қилинган.

***Калим сўзлар.** Юридик шахс, қайта ташкил этиш, коллизия, чет эл юридик шахслари, қўшиб юбориш, қўшиб олиш, жамиятни қўшиб юбориш, ташкилий-ҳуқуқий шакли.*

ABSTRACT

In this article, it is analyzed that it consists of normative legal documents aimed at improving the legal regulation of the reorganization and liquidation of legal entities in international private law, the practice of applying the law, the legislation and practice of some foreign countries, as well as the conceptual approaches, scientific-theoretical views and legal categories that exist in legal science. done

***Keywords.** Legal entity, reorganization, collision, foreign legal entities, merger, acquisition, merger of society, organizational-legal form.*

КИРИШ

Замонавий шароитларда иқтисодий-ижтимоий алоқаларнинг кенгайиши, чет элементи билан мураккаблашган турли юридик шахслар иштирокидаги муносабатларни самарали тартибга солиш долзарблигини белгилаб беради.

Миллий қонунчилик чет эл юридик шахсларининг Ўзбекистон Республикасида фаолият юритиши учун кенг имкониятлар яратиб беради. Статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, “2019 йилда Ўзбекистон Республикасида янги ташкил этилган корхона ва ташкилотларнинг (деҳқон хўжаликлари ва фермер хўжаликларсиз) 339 мингта рўйхатга олинган. Шундан 323 мингтаси фаол, 15,5 мингтаси нофаол. Янги ташкил этилганлари 55

мингтани ташкил этган бўлса, 16,7 мингта ташкилот фаолияти тугатилган. Бу кўрсаткичларнинг асосий қисми Тошкент шаҳрига тўғри келади”¹⁴².

Иқтисодий фаолият турлари бўйича кичик корхоналар (деҳқон хўжаликлари ва фермерларсиз) янги ташкил этилганларининг кўрсаткичлари «2017 йилда 31,3 минг, 2018 йил 38,2 минг, 2019 йил ҳолатида эса, 48,9 мингтани ташкил этган бўлса, тугатилганлари сони 2017 йилда 25,2 минг, 2018 йил 21,9 минг, 2019 йил ҳолатида эса, 15,6 мингтани ташкил этди»¹⁴³.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Юқоридаги кўрсаткичлари юридик шахсларни фаол ёки нофаол ҳолатда бўлиши, унинг муайян вақт оралиғида албатта қайта ташкил этилиши ёки тугатилишини кўрсатади. Юридик шахсни қайта ташкил этиш унинг ташкилий-ҳуқуқий шакли, миллий ҳуқуқ тизими ҳамда коллизия нормалар билан боғлиқлиги нуқтаи назардан қандай ўзига хосликларга эга? деган савол туғилиши табиий. Қайд этиш лозимки, юридик шахсни қайта ташкил этиш бўйича миллий ҳуқуқшунос олимлар томонидан муайян тадқиқот ишлари олиб борилган бўлсада, айнан ушбу саволлар қўйилмаган.

Фуқаролик ҳуқуқида юридик шахсларни коллизия ҳуқуқий тартибга солиш Фуқаролик кодексининг 1177-моддаси назарда тутилган бўлиб, “унда агар Ўзбекистон Республикасининг қонунида чет эл юридик шахслари учун бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, чет эл юридик шахслари Ўзбекистон Республикасида фуқаролик қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган тадбиркорлик фаолиятини ва бошқа фаолиятни амалга ошириш назарда тутилган”¹⁴⁴.

Бу ўринда Ўзбекистонда чет эл юридик шахсларини қайта ташкил этишни коллизия-ҳуқуқий тартибга солиш зарурати нимада? деган ўринли савол туғилади. Юридик адабиётларда мазкур масалада турлича фикрлар мавжуд. Хусусан, М.М.Богуславскийнинг фикрича, “коллизия норма ҳаволаки хусусиятга эга, у фақат тегишли масалани ҳал қилувчи моддий ҳуқуққа ҳавола қилади. Халқаро хусусий ҳуқуқ дастлаб айнан коллизия ҳуқуқ тарзида вужудга келган ва ҳозирга қадар бир қатор давлатларда шундай қабул қилинади”¹⁴⁵.

¹⁴² http://web.stat.uz/open_data/uz/18.1%20Number%20of%20enterprises%20and%20organizations%20by%20area_uzb.pdf

¹⁴³ http://web.stat.uz/open_data/uz/18.4%20Number%20of%20small%20businesses%20by%20types%20of%20economic%20activity%20in%20terms%20of%20territory_uzb.pdf

¹⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 11-12-сон, 1-модда

¹⁴⁵ Богуславский М.М. Международное частное право. Издание пятое, переработанное и дополненное. – Москва.: Юристъ, 2005. 60-61-б. (-510-с.)

С.Джолдасованинг таъкидлашича, “халқаро мерос ҳуқуқида коллизияни шундай ҳуқуқий ҳолат сифатида аниқлаш лозимки, бунда меросга оид муносабатлар чет эл элементи орқали ўзаро таъсир йўли билан тартибга солиш имконини берувчи икки ёки ундан ортиқ миллий ҳуқуқий тизим билан боғланади”¹⁴⁶.

Муаллифнинг бу борадаги фикрларида айнан коллизион ҳуқуқий нормалар етарли даражада барқарорликка эга бўлишни тақазо этади. Бу эса, юридик шахсларга нисбатан қўллаш ва ҳуқуқий тартибга солишга имкон беради. Коллизион нормаларда ифодаланган юридик терминлар бевосита халқаро хусусий ҳуқуқда қўлланиладиган терминларга мос келишини англатади. Асосийси, юридик терминлар чет элда мавжуд юридик институтларни тезкорлик билан, оқилона ва тўлиқ таснифлашга имкон бериши ва бу билан тегишли муносабатга нисбатан қўлланиши мумкин бўлган нормани рўёбга чиқаришни таъминлайди.

Бу ўринда коллизион норма фақат мерос муносабатларига эмас, балки халқаро хусусий ҳуқуқ предметиға кирувчи бошқа масалаларни ҳам қамраб олади. Ҳар қандай ҳолатда ҳам коллизион норма албатта бир неча миллий ҳуқуқ тизими билан алоқада бўлади. Коллизион норма ҳавола қилсада ундан у ҳавола қилган муайян моддий-ҳуқуқий норма асосида фойдаланиш мумкин. Унинг воситасида юзага келган муаммо қонун ҳужжати асосида ҳал қилинади. Бирок, бу билан коллизион норманинг аҳамиятини шунчаки кўрсаткич берувчи, маълумот тақдим қилувчи норма сифатида қабул қилмаслик лозим. Чунки, коллизион норма моддий ҳуқуқий норма билан биргаликда фуқаролик муомаласи иштирокчилари учун муайян қоидаларни назарда тутади.

Юридик шахсларни қайта ташкил этиш ва тугатишга доир чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатларда коллизион нормаларни қўллаш муайян мураккабликларни ҳам келтириб чиқаради. Жумладан, коллизион нормани қўллашда у чет эл давлати ҳуқуқиға ҳавола қилар экан суд ёки бошқа давлат органи фаолиятини мураккаблаштиради. Чунки, ушбу орган ўзининг миллий қонунчилиги, икки томонлама тузилган шартномаларға асосланган ҳолда коллизион нормани қўллаш орқали чет эл ҳуқуқини қўллаши лозим. Чет эл ҳуқуқи мазмунини аниқлаш, унинг моҳиятини тушуниш эса, яна бошқа масалаларни келтириб чиқариши мумкин.

Л.Х.Мингазовнинг фикрича, “оптимал ҳуқуқий нормани яратишға ҳаракат қилиш зарур. Бунда оптимал нормани тавсифловчи хусусият бўлиб норма

¹⁴⁶ Джолдасова С.Д. Регулирование отношений наследования в международном частном праве на основе коллизионных норм. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Т.: ТГЮИ, 2010. 12-б.

мазмунининг ва таркибий элементларининг такомиллашганлиги, ифодаланишнинг аниқлиги ва бошқа техник-юридик кўрсаткичлар ҳисобланади. Ҳуқуқий норманинг самарадорлиги ҳуқуқий таъсир кўрсатишнинг муваффақияти ва самарадорлигини таъминлайди”¹⁴⁷.

Л.Х.Мингазовнинг фикрини А.Я.Аухатов қўллаб-қувватлайди ва “ҳуқуқий норманинг амал қилиши ва самарадорлиги унинг ички такомили, ижтимоий қиймати, оптималлиги ва бошқа хусусиятлари билан боғлиқ деб ҳисоблайди”¹⁴⁸. Қонун чиқарувчи коллизион нормаларни шакллантиришда муаммони “ҳалқаро микёсдаги қонун чиқарувчи” сифатида кўриши зарур. Бунда “у бошқа ҳуқуқий тартиботларга эга давлатларнинг моддий ҳуқуқида мавжуд фарқлар, шу жумладан компанияларнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари маълум бўлади”¹⁴⁹.

А.Б.Левитин фикрича “коллизион нормалар чет эл элементлари билан мураккаблашган фуқаролик ҳуқуқий муносабатларни тартибга солмайди, уларнинг вазифаси асосан қўлланиши зарур бўлган бирон бир давлатнинг ички моддий ҳуқуқи нормасини кўрсатишдан, яъни унга ҳавола қилишдан иборат. Коллизион норма воситасида вужудга келган муносабатларни келажакда тартибга солиниши маълум ҳуқуқий соҳанинг моддий-ҳуқуқий нормаси воситасида амалга оширилади”¹⁵⁰.

Х.Рахмонқуловнинг фикрича, “фуқаролик-ҳуқуқий ва халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларини бир-биридан ажратиб, ёки уларни бир-бирига қарама-қарши қўйиб бўлмайди, фуқаролик-ҳуқуқ нормаларисиз халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларини қўллашнинг иложи бўлмаганидек, коллизион, яъни халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларисиз моддий ҳуқуқ нормаларини халқаро мулк, мулк билан боғлиқ шахсий, оилавий, меҳнат муносабатлари ва процессуал ҳаракатларга нисбатан қўллаб бўлмайди, улар биргаликда вазифани бажаришга қаратилади”¹⁵¹.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, коллизион нормалар воситасида тартибга солинадиган муносабатлар табиати турли ҳуқуқ нормаларининг мажмуаси сифатида намоён бўлади. Бунда муносабатларнинг ҳар бир хусусияти ўзига хосликка эга бўлади.

Фикримизча, юридик шахсни қайта ташкил этиш ҳар доим ҳам юридик шахсни тугатишни англатмайди. Масалан, қўшиб юбориш, қўшиб олиш, бўлиш

¹⁴⁷ Мингазов Л. Х. Эффективность норм международного права: теоретические проблемы. – 1999. – С. 86.

¹⁴⁸ Аухатов А.Я. Российское законодательство в области коллизионно-правового регулирования юридических лиц. Журнал российского права. 2009. №7 (151), 104-б. (100-110-с.).

¹⁴⁹ Аухатов А.Я. Российское законодательство в области коллизионно-правового регулирования юридических лиц. Журнал российского права. 2009. №7 (151), 105-б. (100-110-с.).

¹⁵⁰ Левитин А. Б. Спорные вопросы международного частного права //Учен. зап. ВИЮН. – 1957. – №. 2/6. – С. 70-76.

¹⁵¹ Муаллифлар жамоаси. Халқаро хусусий ҳуқуқ. Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси. 2002. 17-б. (448-б.).

ўзига хос тарзда амалга оширилади ва бунда юридик шахс фаолиятини тугатади. Ажратиб чиқариш шаклидаги қайта ташкил этишда эса, қайта ташкил этилаётган юридик шахс ўз фаолиятини тугатмайди («Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонуннинг 96-моддаси).

И.Б.Зокировнинг фикрича, «юридик шахсни бекор қилишнинг иккинчи шакли – уни ҳуқуқ субъекти сифатида тугатиш ҳисобланади. Корхонани тугатиш унинг ҳуқуқ ва бурчларини ҳуқуқий ворислик тартибида бошқа шахсга ўтмасдан бекор бўлишига олиб келади. Зеро, ташкилотларни тугатиш уларни қайта ташкил этишдан ҳам муҳимроқ аҳамиятга эга. Бунинг асосий сабаби юридик шахс қайта ташкил этилганда кредиторларнинг талаби ворислик асосида янгидан ташкил этилган корхонага ворислик бўйича ўтади. Тугатилганда эса юридик шахс ўз-ўзидан ҳуқуқ субъекти сифатида барҳам топади ва шу билан биргаликда унинг ҳуқуқ ва бурчлари ҳам тугайди. Шунинг учун ҳам корхонани тугатишда кредиторларнинг ҳуқуқ ва бурчларини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади»¹⁵².

Юридик шахсларни «қўшиб юбориш» атамаси айни пайтда юридик шахсларни «бирлаштириш» атамаси билан бир маънода ишлатилиш ҳолатларига ҳам тўхталиб ўтиш лозим. «1963 йилдаги Гражданлик кодексига юридик шахснинг тугатилиши билан унинг қайта тузилиши тартибига фақат битта 38–модда бағишланган бўлиб, ундабундай тартиб, “агар СССР Иттифоқи қонунлари билан бошқача ҳол белгиланмаган бўлса, Ўзбекистон ССР қонунлари билан белгиланади” ўрнатилган эди, холос. Ҳақиқатда эса, бундай масалалар ушбу Кодекснинг 3–моддасига биноан собиқ СССР қонунлари билан тартибга солинарди»¹⁵³.

С.С.Гуломовнинг фикрига кўра, “жамиятни қўшиб юбориш деганда, икки ёки бир неча юридик шахсни ўз фаолиятларини тугатиб, ўзларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўтказиш йўли билан янги юридик шахсни вужудга келтиришлари тушинилади ва шу орқали қўшиб юборишда янги вужудга келган жамият бирлашган жамиятларнинг универсал ҳуқуқий вориси ҳисобланади»¹⁵⁴.

Ф.Кутлымуратовнинг фикрича, «юридик шахсни қайта ташкил этиш ихтиёрий асосда амалга оширилади. Айрим ҳолларда юридик шахс ажратиб

¹⁵² Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм. И.Б.Зокиров; Масъул муҳаррир: Ҳ.Раҳмонкулов: Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. 187 б. (-611 бет).

¹⁵³ Раҳмонкулов Ҳ.Р. Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари. –Тошкент: О’zbekiston. 2008. –92 б.

¹⁵⁴ Раҳманкулов Х.Р., Гулямов С.С. Корпоративное право.-Тошкент: ТГЮИ, 2004.-394 с.

чиқариш ёки бир ёки бир неча юридик шахсга бўлиш ваколатли давлат органи ёки суднинг қарорига кўра амалга оширилиши мумкин”¹⁵⁵.

Фикримизча, юридик шахсларни ташкилий–ҳуқуқий шакллари уни ташкил этишга ўзини таъсирини кўрсатади. Масалан, тижоратчи ва нотижорат ташкилотларини қайта ташкил этиш ўзига хос режимга эга. Юридик шахсни қайта ташкил этишни тўғри талқин қилиш зарур. Бунда юридик шахсни тугатиш унинг ҳуқуқ ва бурчлари ҳуқуқий ворислик тартибида бошқа шахсга ўтмасдан бекор қилинишига олиб келади (ФКнинг 53–моддаси). Юридик шахсни қайта ташкил этиш эса, анъанавий равишда бешта усулда, яъни кўшиб юбориш, кўшиб олиш, бўлиш, ажратиб чиқариш, ўзгартириш шаклида амалга оширилади (ФКнинг 49–моддаси). Юридик шахсни қайта ташкил этишда юридик шахс тугатилиши, ҳуқуқ субъекти бекор бўлишини ҳам эътибордан четда қолдирмаслик лозим.

Н.Имомовнинг фикрича, “Фуқаролик кодексига тижоратчи бўлган ташкилотларнинг мутлақ рўйхатини киритиш амалий жиҳатдан зарур бўлган, чунки бу бозор иқтисодиётига ўтиш даврида муҳим шарт бўлиб ҳисобланар эди. Тижоратчи бўлган ташкилотларнинг ташкилий–ҳуқуқий шакллари белгилаш қонун чиқарувчи учун уларни оммавий–ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш зарурати билан изоҳланади”¹⁵⁶.

Д.М.Караходжаеванинг фикрича, “мулкий муносабатларни тартибга солиш концепцияси давлат назорати ва ўзини ўзи тартибга солиш институтлари томонидан ўзаро тенг равишда уйғун ҳолатда қўллашни тақозо қилади ва бу давлат ҳамда мулкдор манфаатларини таъминлайди. Бунда нафақат суд ва маъмурий органлар балки, нодавлат ўзини ўзи тартибга солувчи ҳамда жамоат ташкилотлари ҳам фаол қатнашиши зарур”¹⁵⁷.

Фикримизча, тижоратчи бўлган ташкилотларнинг ташкилий–ҳуқуқий шакллари белгилаш анъанавий шаклланган ва бутун дунёда амал қилувчи тизим қоидаларидан келиб чиқиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги ПФ–5739–сон Фармонида кўра, янги тартиб амал қилмоқда. Унга кўра, “тадбиркорлик субъектлари – юридик шахсларни ихтиёрий тугатишда бир ёки бир неча даврий босма нашрларда корхонанинг тугатилиши тўғрисида эълонлар бериш талаб

¹⁵⁵ Кутлымуратов Ф.К. Проблемы гражданско-правового регулирования принудительной реорганизации юридических лиц: Дисс...канд.юрид.наук. – Т.,2009. -С.104 -106.

¹⁵⁶ Имомов Н. Юридик шахсларни турларга бўлишнинг танқидий таҳлили. //Yuridik fanlar axborotnomasi-Вестник юридических наук-Review of Law Sciences. 1 (2017) 68-74.

¹⁵⁷ Караходжаева Д.М. Проблемы развития и совершенствования законодательства о праве собственности юридических лиц в Республике Узбекистан. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Т.: ТГЮИ, 2008.

этилмайди, бунда тегишли маълумотлар рўйхатдан ўтказувчи органнинг расмий сайтига жойлаштирилади. Давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб молия–хўжалик фаолиятини амалга оширмаган ҳамда солиқ қарзи мавжуд бўлмаган корхоналарнинг молия–хўжалик фаолияти текширилмайди. Давлат солиқ хизмати органлари томонидан ўтказиладиган, тугатиладиган корхонанинг молия–хўжалик фаолиятини текширишнинг энг узоқ даврийлиги уч йилни ташкил этади.

Молия–хўжалик фаолиятини текшириш учун ваколатли давлат органларидан корхона тўғрисидаги мавжуд маълумотларни олиш Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйишнинг автоматлаштирилган тизими орқали амалга оширилади. Корхонани ихтиёрий тугатишнинг умумий муддати рўйхатдан ўтказувчи орган ихтиёрий тугатиш тўғрисида хабардор қилинган кундан бошлаб олти ойдан ошмаслиги керак”¹⁵⁸.

Мазкур Фармон “юридик шахсни тугатишда муҳим норматив–ҳуқуқий ҳужжат вазифасини бажармоқда. Чунки, илгари мавжуд бўлган тартиб турли овозагарчиликлар, сансалорликлар ҳамда бюрократик тўсиқларни беихтиёр қўйилишига олиб келар эди. Бир тарафдан солиқ қарзини ундиришдан иборат эзгу мақсадлар қўйилган ҳолда, бошқа тарафдан коррупцияга йўл очиш ёки юридик шахсни тугатишнинг “тубсиз чуқурликдан” иборат жараён бошланар эди”¹⁵⁹.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 21 августдаги «Тадбиркорлик субъектларини ихтиёрий тугатиш ва уларнинг фаолиятини тўхтатиш тартиби ҳамда Молия–хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган тадбиркорлик субъектларини давлат реестридан чиқариш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида»ги 704–сон қарорида «молия–хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган тижорат ташкилотлари фаолиятини ҳаракатсиз ҳолатга ўтказиш учун тўққиз ой мобайнида молия–хўжалик фаолияти бўйича банк ҳисобварақларига пул маблағлари тушмаганлиги ҳамда тўққиз ой мобайнида солиқ ҳисоботлари тақдим этилмаганлиги асос бўлади»¹⁶⁰.

Ш.Нуриддинованинг фикрича, “юридик шахслар бекор бўлишини тартибга солувчи фуқаролик қонун ҳужжатларининг умумий тавсифи шуни кўрсатадики,

¹⁵⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги ПФ–5739–сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.06.2019 й., 06/19/5739/3249–сон.

¹⁵⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги ПФ–5739–сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.06.2019 й., 06/19/5739/3249–сон.

¹⁶⁰ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 21 августдаги «Тадбиркорлик субъектларини ихтиёрий тугатиш ва уларнинг фаолиятини тўхтатиш тартиби ҳамда Молия–хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган тадбиркорлик субъектларини давлат реестридан чиқариш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида»ги 704–сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.08.2019 й., 09/19/704/3608–сон.

юримдик шахсларни бекор бўлиши билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи қонун ҳужжатлари муайян бир тизимга солинмаган ва уларни амалиётда тўлиқ татбиқ этишнинг изчил механизми ҳам мавжуд эмас. “Юримдик шахсларни қайта ташкил этиш тартиби тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Низомини қабул қилиш мақсадга мувофиқ”¹⁶¹. Ушбу фикрга яқин фикрни А.Шукруллаев ҳам илгари суради ва “Ўзбекистон Республикасининг “Юримдик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш тўғрисида” ги қабул қабул қилиш зарурияти борлигини таъкидлайди”¹⁶².

Фикримизча, юримдик шахсларнинг тури, ташкилий–ҳуқуқий шакли, давлат иштирокига доир нормалар мавжуд экан, уларни қайта ташкил этишга доир қонун ҳужжатлари ҳам бўлиши табиий. Бунда барча ташкилий–ҳуқуқий шаклдаги юримдик шахсларни битта низом билан тартибга солиш қонунчилик техникаси нуқтаи назаридан пухта таҳлил қилиниши талаб қилинади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 21 августдаги «Тадбиркорлик субъектларини ихтиёрий тугатиш ва уларнинг фаолиятини тўхтатиш тартиби ҳамда Молия-ҳўжалик фаолиятини амалга оширмаётган тадбиркорлик субъектларини давлат реестридан чиқариш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида» ги 704-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.08.2019 й., 09/19/704/3608-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги ПФ–5739-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.06.2019 й., 06/19/5739/3249-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги ПФ–5739-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.06.2019 й., 06/19/5739/3249-сон.
4. Нуриддинова Ш.Т. Юримдик шахсларнинг бекор бўлиш усуллари ва уларни қўллашнинг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари. Юримдик фанлар номзоди диссертацияси. ТДЮИ, -Т., 2008. -41-б.
5. Шукруллаев А.Х. Қишлоқ хўжалик корхоналарини қайта ташкил этиш ва тугатишнинг фуқаролик ҳуқуқий тартибга солиниши. Юримдик фанлар номзоди

¹⁶¹ Нуриддинова Ш.Т. Юримдик шахсларнинг бекор бўлиш усуллари ва уларни қўллашнинг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари. Юримдик фанлар номзоди диссертацияси. ТДЮИ, -Т., 2008. -41-б.

¹⁶² Шукруллаев А.Х. Қишлоқ хўжалик корхоналарини қайта ташкил этиш ва тугатишнинг фуқаролик ҳуқуқий тартибга солиниши. Юримдик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация. Т.: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. 2001. 12-б.

илмий даражасини олиш учун диссертация. Т.: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. 2001. 12-б.

6. Имомов Н.Ф. Юридик шахс моҳиятини фўқаролик-ҳуқуқий талқини (назарий масалалар). Монография. Тошкент: ТДЮУ, 2017. 125-б. (-156 б.)

7. Мингазов Л. Х. Эффективность норм международного права: теоретические проблемы. – 1999. – С. 86.

8. Аухатов А.Я. Российское законодательство в области коллизионно-правового регулирования юридических лиц. Журнал российского права. 2009. №7 (151), 104-б. (100-110-с.).

9. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 11-12-сон, 1-модда

10. Богуславский М.М. Международное частное право. Издание пятое, переработанное и дополненное. –Москва.: Юристь, 2005. 60-61-б. (-510-с.)

MEHNAT FAOLIYATIDA OPERATORNING FUNKSIONAL HOLATINI O'RGANISH

Norimbetov T.B.

I.A.Karimov nomidagi TDTUning Olmaliq filiali “Ijtimoiy –gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrasida dotsenti, ps.f.n.

Norimbetova N.T.

Ipak yo'li innovatsiyalar universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Operatorning funksional holati bu shaxs holatining u amalga oshiradigan faoliyatining samaradorligi va uni amalga oshirishda ishtirok etadigan tana tizimlarining, faoliyatning ichki qiymati mezonlari bo'yicha integral xarakteristikasi tushuniladi. Operator mehnat faoliyatiga jalb qilinganda, operativ dam olish holati tegishli safarbarlik holati bilan almashtiriladi. Bu adekvat safarbarlik holati deb ataladi. Adekvat safarbarlik holati insonning funksional imkoniyatlarining keskinlik darajasining aniq shartlar bilan qo'yiladigan talablarga to'liq mos kelishi bilan tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: funksional holat, dam olish holati va operativ dam olish holatlari, faollashtirish nazariyasi, adekvat safarbarlik holati, funksional qulaylik, fiziologik, psixologik va biokimyoviy parametrlar, operator faoliyatining yuqori samaradorligi.

АННОТАЦИЯ

Функциональные состояния оператора, это состояния, которые возникают в процессе трудовой деятельности и обусловлены воздействием процесса труда и условий, в которых он протекает в трудовой деятельности. Функциональным состоянием оператора понимается интегративная характеристика состояния человека с точки зрения эффективности выполняемой им деятельности. В трудовую деятельность оператора состояние оперативного покоя сменяется состоянием адекватной мобилизации. Состояние адекватной мобилизации характеризуется полным соответствием степени напряжения функциональных возможностей человека требованиям, предъявляемым конкретными условиями.

Ключевые слова: функциональное состояние, состояние покоя и состояния оперативного покоя, теория активации, состояние адекватной мобилизации, функциональный комфорт, физиологические, психологические и биохимические показатели, высокая эффективность деятельности оператора.

KIRISH

Muhandislik psixologiyasida operatorning funksional holatini o'rganish psixologiya fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Inson faoliyatini turli fanlar tomonidan o'rganiladi, Mexnat faoliyatida insonni yaxlit holatiga psixologik, fiziologik, tibbiy nuqtayi nazardan qarashlar mavjud. Tibbiyot inson salomatligi haqida, fiziologlar inson organizmlarining tuzilishi, xatti –harakatlari haqida, psixologlar insonning ruhiy holati haqida bilimlarni tahlil qiladi. Muhandislik psixologiyasi operatorning funksional holatlarini ya'ni ish jarayonida yuzaga keladigan va mehnat ta'siridan kelib chiqadigan holatlarni o'rganadi. Aniqroq qilib aytganda, operatorning funksional holati bu shaxs holatining u amalga oshiradigan faoliyatining samaradorligi va uni amalga oshirishda ishtirok etadigan tana tizimlarining ishonchlilik va faoliyatning ichki qiymati mezonlari bo'yicha integral xarakteristikasi tushuniladi. Boshqa fanlardan farqli ravishda muhandislik psixologiyasida operatorning funksional holatini alohida yo'nalishi sifatida tahlil qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Funksional holatlarni tahlil qilishda muhandislik psixologiyasi operator faoliyatining dam olish holati va operativ dam olish holatlariga ajratib o'rganadi. Operativ dam olish ma'lum bir muammoni hal qilishga qaratilgan bo'lib, tana tizimlarini faollashtirish darajasini optimal qiymatlarini tanlashda namoyon bo'ladi. Faollashtirish nazariyasi funksional holatlarni o'rganish uchun psixofiziologik asosdir. Unga ko'ra, faollashuvning ortishi uyg'onish shkalasi bo'yicha yuqori darajaga o'tishga olib keladi. Biroq, Yerkes-Dodson qonuni sifatida ma'lum bo'lgan bu munosabatlar faqat ma'lum bir chegaragacha oshadi va keyin kamayishi mumkin. Bu turli vazifalarni bajarish uchun optimal faollashtirish darajasi zonalari mavjudligini ko'rsatadi. Operator mehnat faoliyatiga jalb qilinganda, operativ dam olish holati tegishli safarbarlik holati bilan almashtiriladi. Bu adekvat safarbarlik holati deb ataladi. Adekvat safarbarlik holati insonning funksional imkoniyatlarining keskinlik darajasining aniq shartlar bilan qo'yiladigan talablarga to'liq mos kelishi bilan tavsiflanadi. Ushbu talablar empirik yoki hisoblash yo'li bilan tananing ishlash mexanizmlari va ish jarayonining tuzilishi haqidagi mavjud bilimlarga asoslangan holda aniqlanadi.

Adekvat safarbarlik holatining bir turi bu mehnat jarayonida ishtirok etuvchi shaxsning funksional holatidir. Bunda vositalar va mehnat sharoitlari insonning funksional imkoniyatlariga mos kelishi va uning mehnatga ijobiy munosabatini yuzaga keltirishi kerak. Bu psixofiziologik jarayonlarning etarli darajada mobilizatsiyasini ta'minlaydi, charchoqning rivojlanishini kechiktiradi va sog'lig'iga

zarar etkazmasdan uzoq muddatli ishlashga yordam beradi. Funktsional qulaylikning psixofiziologik asosi bu insonning uzoq muddatli ishlashi tananing minimal energiya va yuqori ko'rsatkichlar bilan ta'minlanganda samaralidir. Hissiy jihatdan, - funktsional qulaylik muammosida etakchi rol ni ishdan qoniqish egallaydi, uning tarkibiy qismlari maqsad, mazmun, jarayon va faoliyat shartlariga munosabatdir. Funktsional qulaylik bu insonning asabiy va aqliy funktsiyalarini safarbar qilish bilan tavsiflangan faol holat bo'lib, bu ularning uzoq muddatli saqlanishi va rivojlanishiga yordam beradi. Bu holat har doim faoliyat maqsadini amalga oshirishga qaratilgan. Funktsional qulaylik ko'rsatkichlari ma'lum bir zonada guruhlangan va shaxsning qobiliyatlari va faoliyat turiga qarab o'zgaradi. Funktsional qulaylik darajasini baholash ushbu holatni ta'minlaydigan optimal vosita va hissiy holatni aniqlash uchun psixofiziologik tadqiqotlar yordamida amalga oshiriladi.

Faollashuv darajasi uning fiziologik imkoniyatlaridan oshib ketgan hollarda, adekvat mobilizatsiya holati dinamik mos kelmaslik holatiga aylanadi. Bu tananing reaksiyasi yukiga mos kelmasligi yoki kerakli psixofiziologik xarakterlar insonning haqiqiy imkoniyatlaridan oshib ketishi bilan tavsiflanadi. Adekvat safarbarlik holati inson faoliyati uchun maqbuldir, dinamik nomuvofiqlik holati noqulay va samaradorlik darajasining pasayishiga olib keladi. Agar u tez-tez takrorlansa, dinamik nomuvofiqlik patologik holatlarning paydo bo'lishi yizaga keltiradi.

Ko'rib chiqilgan ikki turdagi holatlar doirasida operatorning deyarli barcha ma'lum funktsional holatlari turlarini tavsiflash mumkin. Ularning soni juda ko'p va ularning barchasini ushbu ilmyi maqolada tavsiflash mumkin emas. Shuning uchun biz faqat eng keraklil bo'lgan shart-sharoitlarni ko'rib chiqamiz. Bu shart-sharoitlar ikki turga bo'linadi. Birinchi holda, tananing paydo bo'ladigan mehnat sharoitlariga munosabati adekvat safarbarlik xususiyatiga ega, ya'ni operatorning holatidagi o'zgarishlar ushbu omillar ta'siriga tabiiy reaksiya bo'lib, uning ishining normal samaradorligini belgilaydi. Ikkinchi holda, operator holatidagi o'zgarishlar belgilangan me'yordan tashqariga chiqadi. Tananing bu reaksiyasi inson faoliyatida sezilarli buzilishlar bilan birga keladi.

Operatorning asosiy funktsional holatlarini amaldagi metodlarga qarab, vaziyatni fiziologik, psixologik va biokimyoviy parametrlardagi o'zgarishlar bilan kuzatish mumkin. Fiziologik ko'rsatkichlar, organizmning kuchlanish darajasini tavsiflaydi va har doim ham operatorning ish faoliyatini aniqlashga va uning o'zgarishini taxmin qilishga imkon bermaydi. Psixologik o'lchovlar fiziologik ko'rsatkichlarga qaraganda ko'proq ishlash bilan bog'liq. Bu ularning faoliyatidagi tartibga solish funktsiyasi bilan bog'liq. Operator tomonidan axborotni qayta ishlash jarayoni murakkab ierarxik tuzilma sifatida ifodalanishi mumkin, uning har bir darajasi muayyan psixik jarayonlarga mos keladi. Operatorlar faoliyatini psixologik tahlil

qilish bizga eng umumiy holatda uning funksional holatini baholash uchun operatorning operativ xotirasini, diqqatini va tezligini sinab ko'rish zarurligini ta'kidlash imkonini beradi. Nisbatan yuqori qiymatga ega bo'lgan psixologik ko'rsatkichlar ham muhim kamchiliklarga ega, chunki ularni o'lchash operatorga sinov ta'sirini talab qiladi va uni asosiy faoliyatdan chalg'itadi.

Biokimyoviy ko'rsatkichlar operatorning kuchlanish darajasi, stress holatlarining paydo bo'lishi va boshqalar haqida yaxshi ma'lumot berishi mumkin, ammo amalda ular kamdan-kam qo'llaniladi.

XULOSA

Shunday qilib, operatorning holatini kuzatish uning faoliyatining yuqori samaradorligini ta'minlashning muhim vositasidir. Shu bilan birga, uning sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash muammosini hal qilishga qaratilgan. Demak muhandislik psixologiyasida operatorning funksional holatini o'rganish va ilmiy tadqiqotlar olib borish mehnat faoliyati samaradorligining rivojlanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Норимбетов, Т. Б. (2023). ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СТРЕСС КАК ФАКТОР ВЛИЯЮЩЕЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 744-747.
2. Norimbetov T. B. Norimbetova N. T. Основные причины отклоняющего поведения в младшем школьном возрасте. *NamDU ilmiy axborotnomasi - Научный вестник NamGU 2020 yil 5-son*. 460-466 bet.
3. Norimbetov T. B. O'smirlarda kasbiy tasavvurlar shakillanishining psixologik asoslari. (uslb qo'llanma) 4.42. b.t. Toshkent "Zamin nashr" 2021y.
4. Norimbetov T. B. Ijtimoiy psihologik trening. (O'quv-uslb qo'llanma) Toshkent. "Innovatsiya Ziyo" nashriyoti 2022y. 112 bet.
5. Фугелова, Т. А. Инженерная психология: учеб. пособие для вузов М.: Издательство Юрайт, 2019. - 316 с.
6. Mamanovich, R. K. (2021). Components of political culture in political processes. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 953-959.
7. Rasulov, H. M. (2021). ELECTION PHENOMENON I THE PROBLEM OF IMPROVING THE ELECTRIC CULTURE OF THE POPULATION. *ВОСТОЧНО ЕВРОПЕЙСКИЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ*, 75(part 6), 28.
8. Расулов, Х. (2021). Ҳукукий маданият: муаммонинг ижтимоий-сиёсий омиллари. *Общество и инновации*, 2(10/S), 335-342.

ATTENTION TO THE EDUCATION OF STUDENTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Rakhimova Mashkhura

Senior teacher of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature
named after Alisher Navoi

Phone: +99 890 9429868

ABSTRACT

In this article, the importance of education in our country and the role of scientific activity in the organization of methods of organizing students' scientific activity. It is emphasized that as a way of directing young people to scientific activity, it helps them to present themselves to the scientific community, to gain experience in scientific discussions and roundtable discussions.

Keywords. *Creative activity, education, youth, pedagogical skill, scientific activity, scientific approach, methodological method.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается значение образования в нашей стране и роль научной деятельности в организации методов организации научной деятельности студентов. Подчеркивается, что как способ направления молодежи к научной деятельности она помогает им презентовать себя научному сообществу, приобрести опыт научных дискуссий и круглых столов.

Ключевые слова: *Творческая деятельность, образование, молодежь, педагогическое мастерство, научная деятельность, научный подход, методический метод.*

INTRODUCTION

In accordance with the tasks defined in the New Uzbekistan Development Strategy for 2022-2026 and the Address of the President of the Republic of Uzbekistan to the "Oliy Majlis" and the People of Uzbekistan, further raising the standard of living of the population, aligning the quality of education with advanced international standards, stable economic to take our growth and poverty reduction reforms to a new level and The President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, in his address to the Oliy Majlis and the people of Uzbekistan, emphasized that improving the quality of education is the only right way to develop the new Uzbekistan. we see that attention is paid separately.

Therefore, we should continue the reforms we have started in this field, go to educational centers, communicate more with teachers and trainers, and jointly solve the issues raised by them to improve the quality of educational work. By 2023 He

said that he would propose naming it as "Year of attention to people and quality education" in our country. In his address to the parliament, the president emphasized the issue of education. It is not an exaggeration to say that this has opened a wide path for the interest in science among young people.

Improving the quality of education is the only correct way to the development of New Uzbekistan! It is not for nothing that they emphasized that we should continue the reforms we have started in this field, go to educational institutions, communicate more with teachers and trainers, and jointly solve the issues raised by them in terms of quality improvement. We believe that it can be a clear example of how we can build the future of Uzbekistan through education. We are trying to create all the necessary conditions for every person living in this country to live a peaceful and happy life, to be in good health, to get a good education, and to raise a family. We won't stop. We aim to build New Uzbekistan based on the principle of "social state". We must strengthen this in the Constitution.

DISCUSSION AND RESULTS

Today, education of students of higher educational institutions with a new way of thinking, creative thinkers, and high spirituality is one of the most urgent problems facing our educational institutions. Solving such problems largely depends on the effective methods, tools and ways of their formation used in the educational process. So, it can be said that it depends on the professor-pedagogue to continuously implement the educational process at all stages in managing the activity of independent work of young people in educational institutions. For this, it is necessary to make it an urgent task to form the education of learning to work independently in educational institutions. In the system of pedagogical education and training, each subject exerts its influence for certain purposes in the formation of the spirituality of students and young people. It is determined by the rules of ethics of students, the criteria for evaluating knowledge in subjects, internal procedures and regulations. In Uzbekistan, the state policy in this field and the concept of education reform are reflected in the new version of the Law "On Education" adopted by the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan on August 29, 1997, and in the National Personnel Training Program. Scientific research, which is an important component of education, is a factor influencing the change of human worldview, combining theoretical ideas with practice, and promoting the development of society. Improving the process of scientific activity that creates creative forces and abilities of students will help them to become mature specialists. This makes it necessary to analyze the methods of organizing scientific research activities.

Logical methods such as historicity and logic, analysis and synthesis, generalization, comparison were used in the study of issues of organization of students' scientific research.

Adoption of the new version of the Law "On Education" in Uzbekistan, increasing attention to the effective use of mechanisms to ensure the balance of science, education and production, Presidential schools of a completely new content and form, Creativity schools, new higher educational institutions, branches of prestigious foreign universities, training of personnel under the joint educational program was launched in cooperation with leading foreign universities. In the Concept of the development of higher education until 2030, the acquisition of research skills and qualifications of future specialists in their fields is listed among the strategic tasks of the development of higher education. VVKrayevsky emphasizes scientific research as a "systematic, purposeful" phenomenon. The scientific research process, which is a special form of creativity, has its own methodological character. It is manifested in the extent to which the subject knows the phenomena of existence. In the process of scientific research, the subject has an active, consistent influence on the object, creates or discovers something new. Orientation of students to scientific research work can be done in two ways: the first is directly during the course of the lesson: organization of problem lessons in seminars, practical training classes, setting problematic tasks and encouraging them to solve them, within the scope of students' specialization or a subject achieve the creation of educational projects; - the second is a logical continuation of the lesson, carrying out educational and research activities outside the classroom: independent work, essays, coursework, scientific, educational and research work, performances at Olympiads and exhibitions and participate in conferences with scientific articles. In addition, conferences play an important role in directing students to research work. Scientific work - (academic conference in English) is a form of organization of scientific activity, in which scientists, researchers, students present and discuss their work. Participation in conferences and other scientific forums helps researchers and students to present themselves to the scientific community, to gain experience in scientific discussions and debates, to sharpen their speech, to prepare for speaking and answering questions during scientific seminars and dissertation defenses. It also allows popularization of their scientific research. It should be remembered that conferences and other scientific forums are an event that consists in discussing issues in a certain field of science and jointly searching for ways to solve problems. Conferences can be held in various forms: the public gathers in a certain place and at a certain time to listen to reports and discuss them; students post their work on the portal, we can see that the

discussion takes place remotely. Preparation for scientific works is useful for students, because the student goes deeper into the topic of research, acquires new knowledge. The scientific-practical conference program for students in different cities and educational institutions may differ, but there is a certain procedure for organizing the event, which consists of: introduction, opening of the event; greeting conference participants; scientific documents; Discussions are divided into sections, and general conclusions and suggestions are given on this basis. Each speaker will be given up to half an hour for his speech. After the speech of the last participant, there will be a discussion in the section. Based on the work results of all departments, the overall result is summarized. Field trips are often included in research programs.

It should be noted that participation in scientific work gives students many opportunities. Firstly, they will have the experience of lecturing and defending their point of view in front of a large audience, scientists, secondly, in the process of regular speeches, the student will be able to develop public speaking skills, thirdly, correcting mistakes, and fourthly, ambiguities during the question-and-answer process. or doubtful opinions are shown, fifthly, the student will have the opportunity to identify and correct the mistakes made in the research, sixthly, he can make new friends among like-minded people at public events, seventhly, useful cooperation that will be useful in the future and It is also possible to have contacts and conclude commercial contracts.

Scientific-practical conferences are aimed at discussing practical tasks, unlike scientific works. Such conferences help students learn how to apply theory in practice. Participation of young researchers in scientific conferences allows their work to reach a wider audience. This will lead students to work on their speech more carefully, and their speaking skills will be sharpened. During the conference, the student can see his work from a general scientific point of view and draw appropriate conclusions for himself. Traditional student conferences organized in higher education institutions are of great importance. Through this, students' interest and ability in scientific activity is determined, students' passion for science increases. "Scientific-research activity gives a person practical help in self-awareness, self-evaluation, that is, if a person wants to be a real scientist, he can manage his passions and aspirations, make rational, effective and optimal decisions. should be engaged in heuristic activities that serve goodness. The result of such activity is manifested as discovery, creativity.

In conclusion, it should be noted that for the implementation of state policy in the field of higher education, in our opinion, first of all, the development of the integration of science, education and production, innovations in the field of education and the active policy of the state in the field of youth and relying on it implemented

reforms are yielding significant results; secondly, to further develop the priorities of the reform of the higher education system of our country, in which the level of coverage in higher educational institutions expand and improving the quality of education, introducing digital technologies and educational platforms, attracting young people to scientific activities, forming innovative structures, commercializing the results of scientific research, achieving international recognition and many other specific directions based on foreign experiences. should be considered. Thirdly, especially while preserving the existing opportunities in the educational system, the process of renewal in the field of education was started on the basis of the national educational system. This indicates that it serves to further improve the system of training highly qualified national personnel in our country.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni Ta‘lim to‘g‘risida. qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son)
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son farmoni.// O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida (qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 30.10.2020 y., 06/20/6097/1431-son).
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Ta‘lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida (qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 07/20/4884/1484-son)
5. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA CHET TILLARINI O‘RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. *Научный Фокус, 1(1)*, 1472-1478.
6. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI. *Научный Фокус, 1(1)*, 1466-1471.
7. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. *World scientific research journal, 15(2)*, 3-7.
8. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5)*, 652-668.

9. Orakbayevna, K. D., Normuminovich, M., & Muxiddinovna, M. Z. (2021). English language teaching methodology for non-native speakers. *Linguistics and Culture Review*, 5(S3), 1721-1725.
10. Orakbayevna, K. D. (2022, February). SYNTACTIC AND SEMANTIC FEATURES OF COMPARISON IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES. In *Conference Zone* (pp. 145-147).
11. KHUSENALIYEVNA, K. D., CHORIYEVNA, A. Z., & ORAKBAYEVNA, K. D. (2021). Lexico-semantic features of technical teams of English and Uzbek languages. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, 27(2), 4083-4088.
12. Orakbayevna, K. D. (2022). THE IMPORTANCE OF GRAMMAR IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE. *Confrencea*, 7(7), 69-72.
13. Orakbayevna, K. D. (2022). Using effective language learning strategies in teaching English. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 2, 1-3.
14. Orakbaevna, K. D. (2022). USING THE PRINCIPLE OF UNITY IN EDUCATION. *PEDAGOG*, 1(4), 1467-1473.
15. Турдимуратов, Я. А. (2022). КОЧЕВОЕ ХОЗЯЙСТВО УЗБЕКОВ ЮЖНОГО УЗБЕКИСТАНА В КОНЦЕ XIX–НАЧАЛО XX ВВ. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(7), 546-557.
16. Turdimuratov, Y. A. (2023). О ‘ZBEKISTONDA BOLALAR SPORTINI RIVOJLANTIRISHGA OID DAVLAT SIYOSATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 144-152.
17. Turdimuratov, Y. A. (2023). ETNOSPORT – MILLIY SPORT TURLARI VA XALQ O‘YINLARINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3 (11), 132-139.
18. Турдимуратов, Я. А. (2023). НАРОДНЫЕ ПОВЕРЬЯ В ТРАДИЦИОННОМ ХОЗЯЙСТВЕ УЗБЕКОВ, СВЯЗАННЫЕ С «КУЛЬТОМ СВЯТЫХ». *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 188-198.

АНАЛИЗ АРХИТЕКТониКИ ПАРАНДЖИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10396804>

Гайсина Р.Ш.

Старший преподаватель кафедры «Дизайн одежды» Национального института художеств и дизайна имени Камолiddина Бехзода

АННОТАЦИЯ:

Изучение традиционной одежды интересно не только с точки зрения этнографии, но и со стороны истории костюма. Ее происхождение, семантика, композиционное и декоративное решение вызывают повышенный интерес в связи с возрождением национальных традиций. Данная статья рассматривает архитектуру паранджи на примере двух изделий. Подробно предоставлен разбор изделий в плане конструкции, декоративного оформления.

Ключевые слова: паранджи, архитектура, дизайн, национальность, религиозное платье.

PARANJA ARXITEKTONIKASINING TAHLILI

Gaisina R.Sh.

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti “Libos dizayni” kafedrasi katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

An'anaviy kiyimlarni o'rganish nafaqat etnografiya nuqtai nazaridan, balki kostyum tarixidan ham qiziqarli. Uning kelib chiqishi, semantikasi, kompozitsion va dekorativ yechimlari milliy an'analarning tiklanishi munosabati bilan qiziqish uyg'otadi. Ushbu maqolada paranja arxitektonikasi ikkita mahsulot misolida ko'rib chiqiladi. Dizayn va bezak jihatidan mahsulotlarning batafsil tahlili taqdim etiladi.

Калит so'zlar: paranji, arxitektura, dizayn, milliylik, ilsomiy libos.

ANALYSIS OF THE ARCHITECTONICS OF THE PARANJA

Gaisina R.Sh.

Senior Lecturer, Department of Fashion Design, National Institute of Fine Art and Design named after Kamoliddin Bekhzod

ABSTRACT

The study of traditional clothing is interesting not only from the point of view of ethnography, but also from the history of costume. Its origin, semantics, compositional and decorative solutions are of increased interest in connection with

the revival of national traditions. This article examines the architectonics of the paranja using the example of two products. A detailed analysis of the products in terms of design and decoration is provided.

Key words: *veil, architecture, design, nationality, religious dress.*

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы. Формирование национального традиционного костюма происходит на протяжении длительного времени. Оно отражает в себе историю своего народа с его традиционными и своеобразными проявлениями материальной культуры, его связи с другими народами, влияние социального строя и экономики на развитие национальной культуры.

Литературный обзор. Изучением традиционного костюма Средней Азии занимались многие исследователи этнографии. Среди них можно отметить Бикжанову М.А., Писарчик А.К., Сухореву О.А. В своих трудах они изучали одежду народов Средней Азии в частности Самарканда, Бухоры, Ферганы, Нураты, Ташкента. Изучение традиционной одежды отражены в статье Ибрагимов Б.Б. «Народная одежда Средней Азии (XVIII-первая половина XIX веков), Гейзларовой Т., Старостиной О.В ««Скрывание» женщины: Повседневная и обрядовая практика у народов Средней Азии», Рахимовой З. «Паранджа – магическое пространство узбекской женщины (к истории женских головных накидок центральной Азии)».

С точки зрения истории костюма данная тема проявляет интерес к тектонике, архитектонике и крою. В словаре термин «тектоника» формулируется как качество формы, определяемое отражением на её поверхности внутренней конструкции (функциональной структуры) формальное качество, оно обусловлено мерой выражения, ясностью конструктивных членений, подразделений целого на части, отношений величин, выявления верха и низа, центра и периферии композиции. В отличие от тектоники архитектоника призвана выражать соподчиненность главного и второстепенного, то есть композиционный смысл формы [7].

Архитектоническая система традиционного костюма складывается в рамках устойчивой бытности. Форма его эволюционировала медленно, оставаясь неизменной в течении многих веков, в строгом соответствии с развитием содержательной сути костюма.

Предложенная статья рассматривает вид верхней женской одежды как паранджа. Паранджа (фаранжи) представляет собой длинный халат, который надевается воротом на голову, окутывая всю фигуру с головы до ног с

длинными зауженными к низу рукавами закинутыми назад. Лицо закрывала черная сетка сотканная из конного волоса чачван (чашмбанд).

На территории средней Азии паранжа имеет большое распространение. Самарканд, Бухора, Каканд, Харезм, Ташкент. В зависимости от региона паранжа отличается по объему, длине, декоративному оформлению, ткани. О.А. Сухарева в статье «Опыт анализа покровов традиционной «туникообразной» среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции» приводит анализ развития паранжи. Паранжу носили преимущественно в городах, и там ее изготавливали по заказу и для продажи. В сельские районы она проникла с городских рынков – ее покупали многие жители сельских районов главным образом для приданного невест из состоятельных семей [4].

Изначально паранжа имела назначение плечевого изделия, затем покрывающей голову и тело. В последствии назначение и функциональность изменилась – она стала обрядовая, служащей для накрывания тобута (насилка) на которых выносят тело умершего, а также частично сохранила назначения для свадебного обряда «килин салом».

Объектом исследования являются две паранджи из частной коллекции. По словам владельца первая и вторая паранджа относятся к концу XIX началу XX. Исследование тектоники и архитектоники изделия проведено на анализе изделия по конструкции, использованию материала, технологии пошива, композиционного решения: декоративного оформления, пропорционального отношения деталей к целому.

Первое изделие – паранжа темно зеленого цвета; ткань помбархат на хлопчатобумажной основе; горловина обработана втачным воротником выкроенным в виде полосы, воротник простеган, концы воротника имеют закругление; рукава выполнены на основе цельнокроенного рукава «входящие», длинные (129 см.), зауженные к низу. В средней части на плече имеется перегиб который образует плечевой пережат (плечевой шов отсутствует). Боковые части расположены от под мышек до низа, имеют расширение к низу. Изделие распашное. Карманы отсутствуют. На уровне 41 см. от плеча вниз с двух сторон имеется декоративное оформление - обшивка тесьмой и вышивкой, имитирующее прорези в карманы. Концы тесьмы сверху и снизу не обработаны имеют растрепанность. Изделие на подкладке. Подкладка состоит из частей отличающихся формой, размером и тканью. Спереди в области борта, подкладка имеет ширину на уровне груди 21 см. в низу 30 см., выполнена из бекасама, по косой (угол наклона 45°). По низу подкладка на ширину 25 см. выполнена из бекасама по косой (угол наклона 45°) в противоположном

направлении относительно угла наклона детали «подборта». На стыке деталей подкладки «подборта» и нижней части рисунок образует угол. На рукавах имеется подкладка не на всю длину (длина по рукаву 30 см.) из хлопчатобумажной ткани коричневого цвета с рисунком «клетка». Средняя часть подкладки из атласа. На деталях подкладки наблюдается, надставление ткани в некоторых местах. Скорее всего из – за узкой ширины материала или же из – за экономии ткани. Изделие подстегано с изнаночной стороны по подкладке. Ширина между строчек стежки 10 см. Низ изделия отстрочен на ширину 1 см. По борту, низу изделия, настроена декоративная тесьма «шерози» вышитая цветочным орнаментом. И в дополнение рядом с нашитой тесьмой выполнена вышивка гладью с рисунком «оху пайти» - след оленя. По горловине также настроена тесьма с изгибом в области груди, что зрительно создает более изящную форму горловины. Концы этой тесьмы растрепаны. Данная тесьма нашита первой, так как видно, что она лежит под тесьмой нашитой по воротнику и бортам. Низ рукавов оформлен только с видимой «лицевой» стороны по нижнему краю и верх от него на 5 см. тесьмой «шерози» с вышивкой, концы тесьмы разлохмачены. Также имеется вышивка на уровне груди имитирующая завязки паранджи, а по задней части горловины рисунок вышивки выполнен в виде острого угла с завершением в виде нескольких листочков.

Второе изделие – паранжа фиолетового цвета из бархата, заглаженного в разных направлениях. Воротник в виде полосы, простеган, концы воротника имеют заострение. Рукава выполнены на основе цельнокроенного рукава «входящие», длинные (129см.), зауженные к низу, верхний и нижний перегиб рукава отстрочен швом 0.5 см. от края. Верхний отстроченный перегиб направлен на плечевой шов. В средней части, в отличие от первой рассмотренной паранджи, на плече имеется плечевой шов. Боковые части расположены от под мышек до низа, имеют расширение к низу. Изделие распашное. Карманы отсутствуют, но на уровне 41 см. от плеча вниз с двух сторон имеется декоративное оформление - обшивка тесьмой «шерози» и вышивкой, имитирующее прорези в карманы. Концы тесьмы не обработаны имеют растрепанность. В дополнении к декору ложных прорезей карманов (на месте предполагаемой прорези, отступая 5см. от верхнего края нашитой тесьмы «шерози») имеется пришитая тесемка ручной работы шириной около 1 см., сложенная по - палам со свободными концами с завершениями в виде бубонов - кисточек «попук». Изделие на подкладке. Подкладка состоит из частей отличающихся формой, размером и тканью. Спереди в области борта,

подкладка имеет ширину на уровне груди 21 см., в низу 30 см., выполнена из атласа, по косой (угол наклона 45°). По низу подкладка на ширину 25 см. выполнена из атласа по косой (угол наклона 45°) в противоположном направлении относительно угла наклона детали «подборта». На стыке деталей подкладки «подборта» и нижней части рисунок образует угол. Область горловины со стороны подкладки выполнена также из атласа. Эта деталь имеет прямоугольную форму с вырезом под горловину с верхней стороны, и относительно вертикали деталь раскроена поперек (рисунок ткани расположен по горизонтали). Средняя часть подкладки выполнена из хлопчатобумажной ткани светло голубого цвета. На рукавах имеется подкладка не на всю длину (длина по рукаву 30 см.) из хлопчатобумажной ткани, той же как и средняя часть. Так как рукава не имели прямую функцию, ткань подкладки сохранилась лучше и хорошо видно, что цвет ткани намного насыщеннее и темнее чем на детали средней части. Из этого можно сделать вывод, что хлопчатобумажная ткань из которой были выполнены все детали изначально имела насыщенный голубой цвет. На деталях из основной ткани и подкладки наблюдается, надрывание ткани в некоторых местах (особенно на деталях рукавов из основной ткани. Скорее всего из – за узкой ширины материала или же из – за экономии ткани. Низ изделия подшит полосой шириной 4 см., из хлопчатобумажной ткани черного цвета, на сторону подкладки. Изделие подстегано с изнаночной стороны по подкладке. Ширина между строчек стежки 10 -12 см. По борту, воротнику, по низу изделия настроена декоративная тесьма ручной работы «шерози» с выполненной на ней вышивкой в геометрический рисунок. По горловине также настроена тесьма с изгибом в области груди, что зрительно создает более изящную форму горловины. Концы этой тесьмы растрепаны. Данная тесьма нашита первой, так как видно, что она лежит под тесьмой нашитой по воротнику и бортам. Чуть ниже изгиба тесьмы, на груди, с двух сторон расположены декоративные воздушные петли выполненные из тесьмы ручного плетения шириной 1 см. (из нитей двух цветов – желтого и коричневого). Концы петель оформлены бубонами – кисточками «попук» розового цвета. С каждой стороны по два бубона. В дополнение параллельно нашитой тесьме по воротнику, бортам и низу изделия выполнена вышивка гладью с рисунком «оху пайти» - след оленя. На этом изделии вышивка немного отличается стилизацией и пластикой от первой рассмотренной паранджи. Также на груди имеется вышивка имитирующая завязки, а по горловине со стороны спинки выполнен рисунок в виде вертикально расположенной тесьмы длиной 15 см. На рукавах в нижней части

имеется вышивка в виде поперечной полосы, выполненная насквозь. По нижнему краю рукавов и 5 см от него настрочена вышитая декоративная тесьма «шерози». Рукава заложены на сторону спинки. На расстоянии 40 см. от нижнего края соединены ручным стежком в одной точке по верхнему перегибу рукавов. На уровне этого соединения на обоих рукавах нашита под углом с расширением книзу декоративная тесьма ручного плетения длиной 15см. Тесьма выполнена из нитей: по центру – черного и белого цвета; по основному полю фиолетового цвета» и по краям красного цвета. Нижний край тесьмы, с каждой стороны раздвоен и оформлен двумя бубонами – кисточками «попук» светло желтого цвета.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Подводя итог изучения и анализа архитектоники паранжи по двум исследуемым источникам можно сделать вывод: первое и второе изделие имеют сходство: по форме и пропорциям, в общих чертах по крою (отличие в наличие плечевого шва у второй паранжи). Также отличие наблюдается в габаритных размерах самих деталей, в исполнении изделий в разных тканях верха и подклада, декоративного оформления. Стоит отметить что и первое и второе изделие пошито не в ручную, а на машинке. Декоративная тесьма, которой декорированы два изделия имеет ручную вышивку различного орнамента. Помимо декоративной тесьмы имеется декор ручной вышивкой, в орнаменте «оху пайти» и наличие бубонов - кисточек «попук» у второго изделия. По итогу анализа можно сделать заключение о том, что два исследуемых изделия относятся к началу XXвека. Тектонику изделия формирует ее конструкция, материал из которого оно выполнено (материал основы и материал подклада). Архитектоника изделия основывается на отношении композиционного решения к форме (учитывая способ ношения изделия, пропорции деталей к целому, расположение декоративного оформления всего изделия).

Изучение традиционной одежды интересно не только с точки зрения этнографии, но и со стороны истории костюма. Его происхождение, семантика, композиционное и декоративное решение вызывают повышенный интерес не только как часть культуры традиционной одежды прошлого, но и в связи с возрождением национальных традиций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES)

1. Абдуллаев Т.А. Хасанова С.А. «Одежда узбеков (XIX – начало XX в.). изд.: «Фан», Ташкент -1978 г.

2. Абдуллаева Ф.С. Ўзбекистон модаси. Тарихи ва ривожининг асосий тенденциялари. Монография. Изд.«Авто Олам», Т.: 2021-192с.
3. Костюм народов Средней Азии. Историко – этнографические очерки. Изд. «Наука», М.:1979, с. 92 - 96
4. Рахимова, З. (2016). Паранджа–магическое пространство узбекской женщины (к истории женских головных накидок центральной азии). *Central Asian journal of art studies*, 1(2).
5. Сухорева О.А. История среднеазиатского костюма. Самарканд (2я половина XIX – начало XX в.).
6. Тереза, Г., & Старостина, О. В. «Скрывание» женщины: повседневная и обрядовая практика у народов средней Азии.
7. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

DEVELOPING COMPETENCE OF STUDENTS USING MODERN INFORMATION AND COMPUTER TECHNOLOGIES

Khaydarova Oliyа Kakhkharovna

Associate Professor of the "Pedagogy and Teaching Methodology" Department.
University of Economics and Pedagogy.

ABSTRACT

In educational institutions, there is a need to create an information system that ensures the development of students' competence, is aimed at meeting social demands and showing students their talent, knowledge, skills, as well as developing and managing their cultural, educational and scientific potential, that is, competence.

Keywords: *information and telecommunication technologies, educational institution, research and pedagogical research, creation of modern information systems, searching and finding information on the Internet*

АННОТАЦИЯ

В образовательных учреждениях возникает необходимость создания информационной системы, обеспечивающей развитие компетентности обучающихся, направленной на удовлетворение социальных запросов и проявление у обучающихся их таланта, знаний, умений, а также развитие и управление их культурными, образовательными и научными способностями. потенциал, то есть компетентность.

Ключевые слова: *информационные и телекоммуникационные технологии, образовательное учреждение, научные и педагогические исследования, создание современных информационных систем, поиск и нахождение информации в сети Интернет.*

INTRODUCTION

Education is the backbone of modern society. The educational system is related to knowledge that becomes information, because this information serves as a resource for modern technologies and production. Education forms human capital, which includes knowledge and skills.

In this place, the importance of using innovative and new pedagogical technologies in education is increasing. When talking about the importance of imparting knowledge to students, President Sh. Mirziyoyev - "The world is changing rapidly, stability and nations Today, when various new threats and dangers are emerging that lead to the stable development, it is more important than ever to pay attention to spirituality and enlightenment, moral education, and the desire of young

people to acquire knowledge and reach maturity. it is worth noting. If the society is enlightened, it means that the perspective and future of the society is bright.

Today, the role and importance of modern, advanced pedagogical technologies in the education of students is incomparable. In fact, modern, advanced pedagogical technologies in education increase the productivity of the educational process and form the independent thinking process of students. In a word, modern advanced pedagogical technologies, firstly, provide students with an opportunity to improve their knowledge, skills and qualifications, and secondly, they help the teacher's professional growth and spiritual development.

It is not for nothing that the 21st century is called the age of information technologies. Today, the information and communication system is developing at a high level on a global scale, and this, along with other fields, is rapidly penetrating the field of education and has an impact on its higher quality organization. From this point of view, today's teacher should be able to deeply understand the use of ICT, be able to analyze it and be knowledgeable at the level of innovation, choose and use methods that are understandable, easy and interesting for all students in the process of organizing a lesson, modern ICT and multimedia tools, use of computers, encouraging students to work creatively and independently is a very important factor.

As our President said, "Today we have to worry about every representative of the young generation. The state policy on youth is also aimed at this. All levels of government, ministries and departments, self-government bodies of citizens, public organizations, that is, everyone participates in the implementation of this policy.

In response to changes in social life, the education system is also changing. According to the new educational paradigm, the school has the task of developing students' creative activity, developing their ability to acquire and apply knowledge independently. In this regard, teachers are currently focusing on finding and implementing effective ways to develop students' creative abilities. Modern school creative development is a secondary process, the development of personality, thinking culture and intelligence, and it depends not on the actions of the teacher, but on the activities of the students themselves. It is a means of achieving the goal of personal development, science knowledge and skills. consideration as reflected in state documents.

DISCUSSION AND RESULTS

Today, in the form of collective and individual education, the problem of finding tools for developing mental abilities related to the creative activity of young students is urgent.

The absolutization of the technological content of human life basically suppressed and continues to suppress human nature, reduced social life to purely technological processes, formalized human society and brought them to information exchange and information technology, reduced education, reduced it to learning and learning, human removed its resources from circulation. Cultures have universal characteristics such as faith, conscience, love, tolerance, etc. From here comes an increase in aggression and social alienation at all levels of public life, including school. At the same time, the child, as a phenomenon, is capable of multi-dimensional creative expression and creative self-awareness, especially junior high school students see the sensitivity characteristics to develop imagination and creative abilities. have preserved to a greater extent.

Today, on the basis of modern information and computer technologies, the formation of students' competence is carried out in the following directions: information and telecommunication technologies as an object of study, that is, they acquire general understanding and skills on new information technologies, their components and fields of use; information and telecommunication technologies as a means of teaching, that is, knowledge is imparted on the basis of modern information and pedagogical technologies, and lectures, practical and laboratory classes are organized on the basis of modern computer software tools; as a means of managing the educational process, i.e., tools for creating an information, analysis and prediction system to increase the efficiency of all work activities of the educational institution are taught; knowledge and skills on the creation and implementation of modern information systems are formed to increase the effectiveness of scientific research and pedagogical research.

Using modern information and computer technologies, it is important to focus on mastering the topics of information resources and society's informatization, searching and finding information on the Internet, using new information technologies in the educational system, forming educational-methodical and pedagogical-research activities based on information technologies: Education there is a need to create an information system that ensures the development of students' competence in institutions, is aimed at meeting social demands and showing students their talent, knowledge, skills, as well as developing and managing their cultural, educational and scientific potential, i.e. competence.

In this case, any communication carried out with the means of modern information and communication technologies allows them to expand the information system, create conditions for acquiring knowledge and independent education, using educational and informational resources in their pedagogical activities,

communicating, searching for and finding the necessary information, various social and social networks of the network. to be able to work on educational sites, and at the same time gives the opportunity to develop competence.

The information system for the development of students' competence is an information system aimed at ensuring the quality of education and the development of all subjects of the educational process, creating the necessary conditions for independent knowledge and research activities of students.

CONCLUSION

The main functions of the information system are as follows: providing assistance in the organization of independent education, professional development and self-improvement activities in the field of education; study of advanced pedagogical practices, generalization and their use in work; collection, storage and processing of information related to professional activity and other fields; updating and deepening of knowledge and skills; organization of the lesson process on the basis of new information and pedagogical technologies.

The information system serves to create a methodical environment for students, pedagogues and education workers, to effectively use the necessary information, to receive methodical help from modern information sources, to form the necessary knowledge, skills and competences related to their activities.

REFERENCES

1. Bepalko V.P. Slagaemye pedagogical technology. -Moscow: Pedagogy, 1989. - 190 p
2. Robert I. New information technologies and standards: didakticheskie problemy, perspective usage. - M.: Informatics I obrazovanie, 1991. No. 4. - S 18-25.
3. Saidahmedov N. Technologies of using new pedagogical technologies in pedagogical practice. Tashkent: 2000. - 46 p.
4. Tolipov O'. Pedagogical technologies of development of general labor and professional skills and qualifications in the system of higher pedagogical education. - T.: Science, 2004. - 167 p

QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL QILISH USULLARI

Yigitaliyev Abubakir Farxodjon o'g'li

Nizomiy nomidagi TDPU 1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada qisqa masofaga yuguruvchilarning sport mashg'ulotlarini rivojlantirishning usullari yoritib o'tilgan. Mazkur maqola ishida nazorat va tadqiqot guruhining natijalari tahlili, tajribadan olingan ma'lumotlar, xulosalar va adabiyotlar ro'yxati berilgan.

Kalit so'zlar: qisqa masofalar, yugurish, pedagogik eksperiment, texnik tayyorgarlik, mashg'ulot texnikasi, vegetativ, sensor, intensivligi, parametr, morfologik, psixoemotsional.

ABSTRACT

The article describes methods of developing sports training for short-distance runners. This article provides an analysis of the results of the control and research group, data from the experience, conclusions and a list of literature.

Key words: short distances, running, pedagogical experiment, technical training, training technique, vegetative, sensory, intensity, parameter, morphological, psychoemotional.

АННОТАЦИЯ

В статье описаны методы развития спортивной подготовки бегунов на короткие дистанции. В данной статье представлен анализ результатов контрольно-исследовательской группы, данные опыта, выводы и список литературы.

Ключевые слова: короткие дистанции, бег, педагогический эксперимент, техническая подготовка, техника тренировки, вегетативный, сенсорный, интенсивность, параметр, морфологический, психоэмоциональный.

KIRISH

Bugungi kunda qisqa masofaga yuguruvchilar natijalari dinamikasi nafaqat o'ta murakkab ko'p qirrali kinematik tizimga ega bo'lgan periferik lokomotor tizimning ishi, balki markaziy asab tizimining turli darajalarida joylashgan harakatlarini boshqarishning markaziy mexanizmlari ishi bilan ham uzviy bog'liqdir.

Vegetativ markazlar mexanizmlarning bir bo'lagi bo'lib, vosita va sensor tizim bilan bir qatorda vegetativ jarayon darajasining motor harakatlarining intensivligiga mos kelishini ta'minlaydi. Sensor markazlari ishlaydigan mushak guruhlarining quvvat va tezlik parametrlarini hal qiladi.

Bir soʻz bilan aytganda, masofada poyga tezligi umumiy tana funksiyasi deb qaralishi kerak. Yugurish qadamlarining mukammal individual texnikasi - bu sportchining imkoniyatlarini oshirishning asosiy sharti xisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi: Yuguruvchilarda yugurish bosqichlari texnikasi samaradorligi darajasini oshirishni taʼminlaydigan yangicha qarash va yondashuvlarni nazariy asoslash. Qisqa masofaga yugurishda quvib oʻtish bosqichlarida texnikani takomillashtirish sharoitlarini aniqlash va oʻquv tajribasida ushbu shartlarning samaradorligini tekshirishdan iborat.

Tadqiqot vazifasi: Qisqa masofaga yuguruvchi sportchilar trenirovka jarayonining samaradorligi, tananing yuklamalarga moslashish xolatini hisobga olgan holatda, mashgʻulot yuklamalarini muntazam ravishda nazorat qilish orqali tezlikni astasekin oshirib borishi bilan belgilanadi. Mushak ishining asosiy parametrlari - bu individual ritm va uni dam olish bilan almashtirish chastotasini hisobga olgan holatda intensivlik va hajm bilan bogʻliqdir. Mashgʻulot ishlarining intensivligi va hajmining maqbul nisbati, vosita funksiyasini rivojlantirish jarayonini boshqarish usuli sifatida qaraladigan tana reaksiyasi xususiyatiga qarab aniqlanadi.

Mushak ishini kuchaytirishga moslashishning asosiy xususiyatlari orasida tana hajmining ichki muhit koʻrsatkichlari va tashqi omil taʼsir xarakterining oʻzgarishi mos keladi. Adaptiv oʻzgarishlar oʻzining shoshilinch taʼsir bilan ajralib turadi. Tezkor oʻzgarishlarga mashgʻulot yuklamasi taʼsir qiladi va normal holatga keladi. Umumiy moslashish tana tizimlari faoliyatidagi sezilarli morfologik oʻzgarishlar bilan barqarorlashadi. Bu esa oʻz navbatida mashgʻulot jarayonining uzluksizligini talab qiladi.

Tanada muntazam intensivlik va hajmdagi mashqlarni bajarish qobiliyatini oshiradigan muntazam mashgʻulot yuklamasi taʼsirida tegishli reaksiyalar paydo boʻladi. Shuni yodda tutishimiz lozimki, tana sekin-asta bazi bir xil mashqlarga koʻnikadi va moslashadi qolaversa mashgʻulot effekti yoʻqoladi, aynan shuning uchun ishlash xolati va yuklamaning shiddati oʻzgarishi kerak boʻladi.

Sport mahoratining oʻsishi uchun raqobatbardosh harakatlarning toʻgʻri texnikasini oʻrganish juda ahamiyatlidir. Dastlabki mashqdan boshlab yuguruvchi fizika qonunlari asosida harakatlarni amalga oshirishi lozim: tananing ogʻirlik markazini saqlab qolish zarurligi va yugurish paytida uning harakati, harakatlarning soni, boshqaruv elementlari va tana qismlarini joylashtirish burchaklari oyoqni tayanchga qoʻyayotganda, itarish, uchish bosqichi va boshqalar. Yugurish pogʻonasining individual kuch-quvvat va vaqt-makon parametrlaridan eng kichik ogʻirlik pastroq ishlash tezligiga olib keladi.

Mashg'ulot eksperimenti 14-16 yoshdagi 37 nafar shug'ullanuvchilar bilan nazarda tutilgan mashg'ulot sharoitlarini samaradorligini tekshirish uchun qolaversa yugurish tezligini oshirish bo'yicha o'tkazildi. Shug'ullanuvchilar nazorat va tadqiqot guruhlariga bo'lindi – qatnashuvchilar soniga mos holatda 18 kishi nazorat guruhiga va 19 kishi tadqiqot guruhiga ajratib olindi.

Tadqiqotdan oldin 60 metr masofada shug'ullanuvchilarning dastlabki jismoniy tayyorgarligi darajasi va 100 metrga yugurgan shug'ullanuvchilarning tezlik ko'rsatkichlarini aniqlash uchun test o'tkazildi. Tadqiqotda qayta ishlash ikkala guruhdagi sportchilarda deyarli sezilarli farqlar aniqlanmadi. Undan tashqari, barcha shug'ullanuvchilarning yugurish ko'rsatkichlari 60 va 100 m masofalarga yugurish yordamida aniqlandi (pastki start holatidan).

So'ngra natijalar tahlil qilinganda ikkala guruhdagi yuguruvchilar o'rtasida sezilarli farqlar aniqlanmadi. Nazorat guruhi mashg'ulotlari an'anaviy metodika bo'yicha va o'quv dastur bo'yicha, tajriba guruhida esa bizning metodika va usulimizni hisobga olgan holatda o'tkazildi.

Depsinuvchi oyoqning optimal burchaklari har bir yuguruvchi uchun tana vazniga nisbati bo'yicha alohida holatda hisoblab chiqilgan, orqa va oldi va lateral yo'nalishlarda bosh va tana tebranishlarining belgilangan amplitudasi, qo'llarning xarakteristiklari qiymati o'lchandi va ular muvofiqlashtirildi.

Yuguruvchilarning har bir yugurishi barcha tavsiya etilgan masofalar oralig'ida faqat murabbiy nazorati ostida shug'ullanuvchilarning individual xususiyatlariga mos keladigan vaqt oralig'i va parametrlarini muvofiqlashtirish darajasini belgilash bilan amalga oshirildi. Bu haddan tashqari asab-mushak kuchlanishini bartaraf etishga, kerakli qulaylik va harakatlanish erkinligini ta'minlashga, psixoemotsional holatni yaxshilashga, mashg'ulotlardan qoniqishni oshirishga yordam berdi.

Tajriba so'ngida 60m oraliqda ikkala guruhdagi qisqa masofaga yuguruvchilarning tezlik va tezkorlik ko'rsatkichlari dinamikasini va kuch ko'rsatkichlarini aniqlash uchun qayta sinov o'tkazildi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shug'ullanuvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda yugurish qadamlarini bajarish texnikasini doimiy ravishda kuzatib borish asosida 14-16 yoshdagi shug'ullanuvchilarning o'quv mashg'ulot jarayonini tashkil etish bo'yicha uslubiy yondashuv samaradorligini isbotladi. Yugurish pog'onasining yetakchi parametrlarini hisobga olgan holda, oyoqni tayanchga qo'yish maqsadga muvofiq. Uning ishlatilishi 60 va 100 m masofalarda yugurish tezligini sezilarli darajada oshirish uchun mo'ljallangan.

Shu bilan birga, yugurish texnikasidan foydalanish ham katta ahamiyatga ega, chunki u mushaklarni bo'shshishiga yordam beradi, yugurish paytida ishlayotgan mushaklarning kuchlanish holatini maqbul boshqarish uchun sharoit yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Usmonxo'jayev T.S., Rahimov M.M., Qudratov R.Q., Meliyev X.A., Rasulova T.R., Qurbonov S. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari. T., O'qituvchi, 2005, 350 b.
2. Andris E.R., Qudratov R.Q. Yengil atletika// O'quv qo'llanma. T., O'zDJTI, 1998. 126 b.
3. Рустамов, Л.Х. (2013). Источники и этапы развития теории и методики физического воспитания. *Педагогика и современность*, (3), 69-76.
4. Рустамов, Л. Х. (2013). Физическая культура и ее влияние на организм человека. In *Актуальные вопросы современной науки* (pp. 99-103).
5. Rustamov, L. (2022). TALABALARNING KASBIY FAOLIYATLARIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUVNI AMALGA OSHIRISH. *Science and innovation*, 1(B8), 1259-1262.

PROSPECTS AND METHODS OF PUBLIC TRANSPORT DEVELOPMENT IN OUR COUNTRY

J.R.Menglikulov

Student of Karshi Engineering-Economic Institute,

N.M.Kuziev

Teacher of Karshi Institute of Engineering and Economics

ABSTRACT

This article talks about the introduction of the transport sector in our country, the development of public transport, the attention paid to this sector today, the decisions and decrees signed by our honorable President in this sector, the recent achievements and the work to be done.

Keywords: *Electric bus, compressed gas engine, electric engine, urbanization process, public transport, transport communications.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассказывается о внедрении транспортного сектора в нашей стране, развитии общественного транспорта, внимании, уделяемом этому сектору сегодня, решениях и указах, подписанных нашим уважаемым Президентом в этой сфере, последних достижениях и предстоящей работе. .

Ключевые слова: *электробус, газовый двигатель, электродвигатель, процесс урбанизации, общественный транспорт, транспортные коммуникации.*

INTRODUCTION

There are countries in the world that have their own economic and social potential and power. Both directions, in turn, are integrally and closely related to the country's transport sector. For this reason, in order to observe growth in the country's economy, it is necessary to improve its transport sector and increase the size of its material and technical base.

The transport sector entered Uzbekistan at the beginning of the years of independence. Since the 2000s, fundamental reforms have been carried out in air transport and other areas of transport[1]. Later, huge reforms were carried out in the railway sector. In particular, we can say that the first railway line "Tashkent-Samarkand" with a length of 344 km was put into operation [2]. In addition, year after year, the transport sector expanded and the road infrastructure improved.

However, there were still a lot of shortcomings and things to be done in this area. If we take the field of agriculture alone, we directly refer to transport networks in the production of products, their processing, transport and organization of transportation. In addition, as a result of the growth of the country's population and

the development of the urbanization process, the need for cargo and passenger transport, that is, public transport, has increased. We can see this in the table below [3]: **(1- table)**

T/r	Indicator levels	In May 2022	In May 2023	Growth Rate: (in percent)
1	Number of daily passengers: (thousands)	478	782	63%
2	Kunlik avtobus yo‘nalishlari soni:(piece)	806	1330	40%
3	Number of daily bus trips:(piece)	10 424	16 741	60%

In order to prevent such problems, the President's decision No. PQ-4143 of February 1, 2019 "On measures to fundamentally improve the state management system in the field of transport" was adopted[4]. As a result of this, a wide range of measures aimed at developing the field of transport and transport communications in our country, ensuring a high level of safety of transport, improving the management system in the field of transport, and training qualified specialists for the field were implemented. As an implementation of the decision, the "Ministry of Transport of the Republic of Uzbekistan" was established on the basis of the Road Transport Agency of Uzbekistan [4].

By July 19, 2019, President Shavkat Miromonovich Mirziyoyev's decision No. PQ-4397 "On additional measures for the rapid development of the automobile industry of the Republic of Uzbekistan" was also signed [5]. This decision, in turn, became important in the further development of the transport sector at the country level.

As another of our achievements, we can say that the demand for the public transport network of the transport sector in our country has increased. The main reason for this is the comfortable conditions created today, affordable prices, and environmentally friendly transport. Looking at the current year, the Chinese company "Yutong Bus" announced that it has started delivering 800 buses to Tashkent, including 300 electric buses. [6]. **(1-and 2-rasm:)**

1-picture.

2- picture.

In addition, it is planned to purchase another 1000 compressed gas buses from China for the city of Nukus and the regional centers of our country this year..

CONCLUSION

Instead of a conclusion, it is permissible to raise one question. What other innovations should we implement to develop the transport sector in Uzbekistan??

First, it is necessary to establish a unified transport system in the country, generalizing the transport sector.

Secondly, it is desirable to introduce this system in an automated manner in order to improve the way of living of the population and create comfortable conditions for them.

c) In addition, it is necessary to improve the road infrastructure, organize the construction of highways that meet the requirements of world standards.

REFERENCES

1. Decision PQ-4143 "On measures to fundamentally improve the state management system in the field of transport".
2. "Decision PQ-4397 "On additional measures for the rapid development of the automobile industry of the Republic of Uzbekistan".
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/03/yutong/>
4. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekistonning_transport_sohasi
5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Toshkent-Samarqand_teziyurar_temir_yo%CA%BBli
6. <https://daryo.uz/2023/06/14/toshkentda-jamoat-transportidan-foydalanuvchilar-soni-oshdi>

РЕЛИГИОЗНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ БОРЬБА ВО ВРЕМЯ АМИРА ТИМУРА

Мамасалиев Мирзоулуг Мирсаидович

доцент кафедры «Общественных наук» КарИЭИ

ORCID: 0000-0003-3145-7380

АННОТАЦИЯ

В статье делается попытка раскрыть приход эмира Тимура к государственному управлению, идею государственности, заложенную в Мавераннахре эмиром Тимуром в XIV веке, политику обеспечения баланса исторических противоречий, гармонизации различных, порой крайне противоречивых идеологических противоречий.

Ключевые слова: идеология, религия, государство, управление, Сахибкиран, вера, политика.

AMIR TEMUR DAVRIDA DINIY-MAFKURAVIY KURASHLAR

Mamasaliyev Mirzoulug' Mirsaidovich

QarMII "Ijtimoiy fanlar" kafedrasida dotsenti

ANNOTATSIYA

Maqolada Amir Temurning davlat boshqaruviga kelishi, Movarounnahrda XIV asrda Amir Temur tomonidan vujudga keltirilgan davlatchilik g'oyasi, tarixiy qarama-qarshiliklar muvozanatini ta'minlash, turli, ba'zida o'ta ziddiyatli mafkuraviy ziddiyatlarni uyg'unlashtirish siyosati, ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: mafkura, din, davlat, boshqaruv, Sahibqiron, e'tiqod, siyosat

RELIGIOUS AND IDEOLOGICAL STRUGGLE DURING AMIR TIMUR

Mamasaliev Mirzoulug

Docent of the Department of "Social Sciences" KarEEI

ABSTRACT

The article attempts to reveal the arrival of Emir Timur to public administration, the idea of statehood laid down in Transoxiana by Emir Timur in the XIV century, the policy of ensuring the balance of historical contradictions, the harmonization of various, sometimes extremely contradictory ideological contradictions.

Keywords: ideology, religion, state, management, Sahibqiran, faith, politics

ВВЕДЕНИЕ

Одной из высших характеристик Амира Темура является способность рационально использовать национальные и религиозные ценности и формировать на их основе комплексную политику. Однако поскольку сущностью религии является выражение человеческого достоинства, чести, достоинства, веры и надежд, то по мере роста этих ценностей в обществе возрастает и потребность в справедливой политике.

Государства опираются на религиозные ценности в гармонизации интересов общества, мобилизации людей к цели, обеспечении мира и процветания. Потому что государство, как живой организм, получает питание от идей, реализует будущие цели своей жизненной силой. В этом отношении

Политика, воплощающая ценности в обществе, осуществляется по существу через осознание человеком своего существования. В понимании человеческого разума совершенное и загадочное чудо мироздания гармония существующего существования проявляется в обеспечении баланса между религией и государственной деятельностью. Одна из особенностей этих двух полюсов выражается в гармонии общих целей с людьми в управлении. Проблема в том, что в истории человечества проблема взаимоотношений религии и государства представляет собой процесс, который на протяжении веков наблюдался с весьма противоречивой эволюцией. Суть, на наш взгляд, заключается в политизации религии с одной стороны и абсолютизации власти с другой. В обоих случаях есть ошибка. Они стали причиной возникновения различных «измов» и, как следствие, распада наций с единой верой.

Совершенное творение Вселенной находится в ее равновесии. Эта реальность легитимности может развиваться только в обществе, основанном на собственных ценностях. Поэтому, когда религия как ценность, как государственный орган приходит к общим целям, в обществе создается баланс. То есть при гармонии содержания и формы создается уникальная для Вселенной гармония. Его Святейшество Амир Темур сказал по этому поводу: «Я всегда высоко поднимал флаг ислама и считал распространение веры мощной основой своего величия. Я верил, что вера и сила рождаются от одной матери. Поэтому сила, основанная на сильной вере, будет велика», — говорит он.¹⁶³ Сущность этой идеи можно интерпретировать в понятиях «вера», «власть», «авторитет» и «государство». Для того чтобы мощь государственной власти была высока, если ее вера будет полной, возникнет величие.

¹⁶³ Amir Temur Ko'ragon. Zafar yo'li. T.: «Nur» 1992. 11-b.

Прогресс человечества в истории государственности был создан человеческими интересами и сотрудничеством государств. В процессе объединения того и другого возникает философия политики. С этой точки зрения существуют две противоречивые причины преследования религиозных учений, а также учёных и учёных со стороны государства.

Прогресс человечества в истории государственности был создан человеческими интересами и сотрудничеством государства. И в процессе единения возникает политическая философия того и другого. С этой точкой зрения существуют две противоречивые причины следования религиозных учений, а также учений и учений со стороны государства.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Особенность политического влияния характерна для всех мировых религий, и эта ситуация была различной в разные исторические периоды и страны. Политизация религии — это непрерывный процесс, который будет продолжаться до тех пор, пока в обществе существует управление. Однако мы не можем говорить о политизации ислама в буквальном смысле, поскольку в исламе нет разделения на религию и политику. Поэтому возникает вопрос для наблюдения, как народ Моваруннахр, который был унижен, унижен, а его религия и ценности растоптаны монгольским нашествием на протяжении 150 лет, сумел за 35 лет построить фундамент великой империи правления Амира Темура? Какие идеи лежат в основе культуры, объединившей 27 стран и создавшей порядок? Какие ценности являются источниками силы и творческого потенциала человека? С какими ценностями сочетаются общие интересы людей? Каковы были питательные критерии единой идеологии, объединившей народ?

Религиозно-идеологическая борьба во времена Амира Темура проходила с чрезвычайно острыми конфликтами. Эта борьба рассматривается как религиозные различия между Моваруннахром-Кашгаром, Йеттисувом и Восточным Тянь-Шанем. В XVIII-XIX веках эта борьба велась между беками (умарами) и ханами, опиравшимися на союзных с иранцами культурных тюрков-мусульман в Моваруннахре и Кашгаре, с одной стороны, и буддистов и христианских уйгуров в Йеттисуве и уйгурах. земель, а культурная г Йеттисува, с другой стороны, между кочевниками, поддерживавшими тюрков-мусульман, и сыновьями Чингисхана продолжалась жестокая борьба. Сталкивались мусульманские (тюрки, принявшие ислам) и кочевые тюрко-монгольские традиции, основанные на шаманизме и буддизме. Чигатойские ханы иногда выбирали своим центром Ташкент, Бухару и Каршинскую область, иногда

Алмалик на берегах Или, а иногда Бешбалык дальше на восток. Туркестан оставался между двумя силами и двумя культурами. В 1334-1338 годах жившие вокруг Алмалыка чигатайские ханы Бузан и Ченкши сами были буддистами, а их сыновья - христианами и считались врагами ислама. Они находились под влиянием испанских, бургундских и александрийских христианских миссионеров, и в Алмалыке было основано христианское епископство.

Султан Али, получивший власть благодаря мусульманам, в 1339 году обезглавил всех священников. Тем временем Узбек-хан (1212-1240) принял ислам в Золотой Орде, то есть в народе Джоджи, и заставил тюркские и монгольские народы своего народа принять мусульманство. После этого Халил Султан, вступивший на путь суфизма среди чига-тайцев и даже дослужившийся до звания шейха, полностью уничтожил немусульманские элементы на юге Туркестана и Туглук Темур-хана (1348-1362) в север.

Таким образом, правление Чингиса завершилось распространением ислама и исламской культуры в северных районах Туркестана. Однако на этом проблема не закончилась. Борьба культур и образов жизни продолжалась в форме общих для обеих сторон сект и сект внутри ислама. Хотя монголы по своим верованиям считаются мусульманами, их государственное управление основывалось на языческих тюрко-монгольских традициях. Одной из важных задач монголов было дистанцирование от этих дел религии и шариата, которые стали вмешиваться в политические дела государства Караханидов и Хорезмшахов в Туркестане. Поражение немусульманских шаманов и буддистов снизило внимание и влияние ханов (внуков Чингиса), имевших образ жизни, основанный на этой религии и старых верованиях. На данный момент простой «турецкий ислам» (Халил Султан, Бахавуддин Накшбанд), развивающийся под руководством турецких святых Северного Туркестана, и ирано-исламских шейхов юга страны, где проживает больше таджиков, а таджикские жреческие аристократы (шейхи Термеза, убитые Халилом Султаном) погибли, между ними началась борьба.

Монгольские попрошайки в Южном Туркестане объединяются с таджикской знатью (амиром Казахстана). В то же время городское таджикское население Хорасана и Моваруннахра развернуло классовую борьбу против правящей монгольской династии и военной знати. В 1365 году в Самарканде было основано Сарбадорское государство. То есть возникли благоприятные условия для человека, который может использовать религиозную, культурную и классовую борьбу. Монгольский бек, воспитанный на основе ислама, мог управлять местными тюрками с помощью таджиков-мусульман и в то же время,

согласно традициям каганата, мог опираться на интересы народа. мог наладить отношения с представителями династии, мог удерживать юг силой севера (кочевников). Эту задачу успешно выполняет Амир Темур, выходец из клана Барлос.¹⁶⁴ В этой череде конфликтов возникает необходимость в политической идеологии, создающей и закрепляющей общие интересы, чтобы перехватить бразды правления. Лезвием идеологии, основанной на религиозных идеях, Амир Темур освободил Моваруннахр от захватчиков и в то же время сумел восстановить достоинство ислама, попираемого монголами. В результате все тюркские народы один за другим стали объединяться вокруг Сахибкирана.

Прежде всего, патриотизм знаменитых предков, а затем религия ислама и четырех великих сект, зародившихся в этой стране, воспитали желание и волю туранца быть человеком. Под влиянием представителей сект Футувват (юношество, щедрость), Яссавия, Ходжагон (позднее Накшбандия) и Кубравия, находившихся в стадии формирования накануне монгольского нашествия, он очистил веру народа и стал саморазрушительный враг добился духовной победы над ним.¹⁶⁵ Суть в том, что идеология как политика имела ведущие силы, следовавшие за ней в обществе. Прийти к власти Сахибкирана, не найдя решения этой проблемы, было невозможно. Но до сих пор нет четкого мнения о политических идеях, которые сформировали государственную идеологию Амира Темура. Кто-то говорит, что он защищал футувват, кто-то Яссавию, а некоторые трактуют и оценивают его как приверженца Ходжагана.[5-6] Другие исследователи предпочитают не поднимать этот вопрос. В результате социально-политические конфликты этого периода не были решены.

Есть свидетельства того, что Амир Темур в своей жизни и практической деятельности следовал правилам щедрости и воплотил в себе качества футуватиста. Примеров этому от «Тузуклара» немало. В глазах сторонников щедрости преобладало не мирское богатство, а довольство Аллаха и человеческое достоинство. В то же время нет недостатка в свидетельствах того, что Амир Темур был приверженцем суфийского ордена Яссавия. Причиной этого, с одной стороны, является то, что «...учение Яссавии с его крепкой дисциплиной, чисто исламскими сектантскими, мистико-мистическими идеями объединило народ Туркестана против тирании и произвола монголов» [5- 6]. с другой стороны, есть основание полагать, что Амир Темур Ходжа Ахмед Яссави принес духовную, духовную пищу и силу из своего святого пути.

¹⁶⁴ З. Валидий. Современный Туркестан и его недавняя история. Стамбул, 1947. Т.1: С. 85.

¹⁶⁵ Mukimov Z. Amir Temur tuzuklari. Samarkand univ. 2008. 25-b.

Сохибкиран полагается на шариат и образование ученых, чтобы укрепить свои знания и веру. Место ученых в прогрессе и развитии общества он ощущал как свою потребность и умел направить их потенциал на укрепление основ государственного строительства. В результате он становится обладателем высокой просвещенности, способным сочетать идеи религии и науки. Ибн Арабшах сказал: «Амир Тимур был добр к ученым и держал Сайида Шарифа рядом с собой. Он выказывал полное уважение к ученым и добродетелям и считал их более почетными, чем кто-либо другой. Каждого из них он поставил в свой ранг и выразил ему свое уважение и честь. Он распространял по отношению к ним свою доброту, смешанную с благоговением. Он провел бы с ними содержательную дискуссию, что было бы честной роскошью».¹⁶⁶

Отсюда ясно, что влияние религиозных наук и учений, созданных великими учеными своего времени, на высокое просвещение Амира Темура было несомненно велико. В частности, шейх Саид Али Хамадони (умер в 1384 г.), основатель секты Накшбанди, шейх Ходжа Баховуддин (умер в 1389 г.), поэт Лутфулло Нишопури (умер в 1384 г.), шейх Камолиддин Ходжанди (умер в 1390 г.) по этике и мистицизму (умер), поэт Ахмад Кирмани, написавший «Темурнаму», и произведения, написанные учеными других стран, несомненно, приобрели несравненное значение в политической деятельности Джохангира. Именно эти знания помогли ему правильно понять ислам, в то же время уметь отличать религию от фанатизма, понимать законы развития общественной жизни посредством науки.

«Этот феномен отчетливо просматривался в мыслях людей, особенно молодежи», — говорит Н. Гоипов, философ и ученый, изучавший культуру времен Амира Темура. В стране подрастало новое поколение, полное веры, преданное религии ислама, в то же время жаждущее знаний, готовое к упорному труду, искусное в профессии и преданное великому творчеству. Таким образом, идеи секты Накшбандия стали сильной социальной идеологией в Моваруннахре и других регионах Султаната во времена Амира Темура». Это очень важный социальный фактор для развития государства и его баланса.

Следует отметить, что особого признания заслуживает роль религии в жизни общества, ее место в понимании человеком норм духовно-нравственных правил. В то же время секуляризм выражает свои взгляды и стремится реализовать их в жизни. Наука, наряду с политикой, экономикой и культурой, пытается изменить мир, окружающий человека, решая социальные проблемы, это приводит к обеспечению его баланса в направлении цели (интересов

¹⁶⁶ G'oirov N. Amir Temur davri madaniyati. -T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2001. 19-6.

народа). Эти принципы баланса выражены в главе «Правление Дину Шариата» в «Тузуклари Темур». Например: «Я убедился на своем опыте, что если государство не будет построено на основе религиозного порядка, если оно не будет привязано к порядку, то королевство потеряет свое очарование, силу и порядок. Такое царство подобно обнаженному человеку, и кто увидит его, отвернется (от него). Или это похоже на дом без крыши, без двери, куда люди всех мастей входят и выходят без колебаний»,¹⁶⁷ говорит он.

Если государство не построено на основе религии и порядка (ценностей) и его содержание не ограничено законами, то несомненно, что королевство не будет обладать властью и порядком. Здесь под «религиозным порядком» наш дедушка понимает общественный порядок, а под «законом и порядком» он подразумевает законы, связанные с управлением властью. Общество и государство будут развиваться только тогда, когда они будут в гармонии друг с другом. Например, американский исламовед Б. Льюис подтверждает наше мнение, говоря: «С момента утверждения ислама религия и государство были постоянно связаны между мусульманами, что подтверждается письменными источниками, историей и опытом»¹⁶⁸. Более того, политолог А.Х.Якуб утверждает, что взаимоотношения политики и религии совместимы с идеей создания идеального общества, основанного на принципах ислама.

Принимая во внимание, что духовные и культурные основы народа Моваруннахра сформированы исламской религией, мы признаем, что закономерно влияние законов шариата на правовые основы государственного управления. В частности, угнетение исламских ценностей монгольским нашествием придает новый смысл религиозному фактору возникновения освободительного движения и идей независимости в стране и становится одним из важнейших факторов внутривнутриполитического развития. Подобные процессы создают идеологическую основу для мобилизации народа на борьбу за национальное освобождение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Можно заключить, что нет никаких сомнений в том, что светская наука является составной частью божественной науки. Если мы глубоко поймем суть политической философии, созданной Амиром Темуром, наши возможности сегодня расширятся. Но эти взгляды не доходят до конца, а, наоборот, приглашают нас к новым исследованиям. Это приглашение определяет важность ислама в поиске истоков нашей доктрины национальной

¹⁶⁷ Lewis B. The Return of Islam // Religion and Politics in the Middle East. - Westview Press, 1981. - P.133-154.

¹⁶⁸ Колесников А. Ал-Афгани // Ислам: Энциклопедический словарь. М.: Наука, 1999. С. 34.

государственности, ее исследовании и интеграции в содержание нашей политической и общественной жизни сегодня. Поэтому единственный путь перейти от национального возрождения к национальному росту – это изучение философских и теоретических основ учения по вопросам религии и идеологии, основанных на наших древних ценностях и их взаимосвязанных законах. Они продолжают становиться конструктивными идеями в совершенствовании управления современным государством и обществом, обеспечении баланса интересов в обществе, реализации устойчивых перспектив развития, укреплении межэтнической и межрелигиозной толерантности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

1. Amir Temur Ko‘ragon. Zafar yo‘li. T.: «Nur» 1992. 11-b.
2. З. Валидий. Современный Туркестан и его недавняя история. Стамбул, 1947. Т.1: С. 85.
3. Mukimov Z. Amir Temur tuzuklari. Samarkand univ. 2008. 25-b.
4. G‘oipov N. Amir Temur davri madaniyati. -T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2001. 19-6.
5. Колесников А. Ал-Афгани // Ислам: Энциклопедический словарь. М.: Наука, 1999. С. 34.
6. Temur tuzuklari. «Shodlik» nashriyoti, 2018. 75-b.
7. Lewis B. The Return of Islam // Religion and Politics in the Middle East. - Westview Press, 1981.-P.133-154.
8. Mamasaliyev, Mirzoulug‘ Mirsaidovich AMIR TEMUR DAVRIDA MARKAZLASHGAN BOSHQARUV TIZIMINING SHAKLLARI // ORIENSS. 2022. №5-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/amir-temur-davrیدا-markazlashgan-boshqaruv-tizimining-shakllari> (дата обращения: 11.12.2023).
9. Mamasaliev, M. M. (2023). Philosophical and Moral Aspects of Amir Temur's Foreign Policy. *Miasto Przyszłości*, 35, 210-215.
10. Мамасалиев, М. (2023). АМИР ТЕМУРНИНГ ТАШҚИ СИЁСАТДАГИ ФАЛСАФИЙ-АХЛОҚИЙ ЖИҲАТЛАР. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(4), 170-175.
11. Мамасалиев, М. М. (2023). ГОСУДАРСТВЕННАЯ АДМИНИСТРАЦИЯ АМИРА ТЕМУРА: ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ. *International scientific journal of Biruni*, 2(3), 145-152.
12. Mamasaliev, M. M. (2023). FORMS OF CENTRALIZED MANAGEMENT SYSTEM IN THE ERA OF AMIR TEMUR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 246-254.

UO’K 631.671:633.51

O’RTACHA SHO’RLANGAN OG’IR QUMOQ TUPROQLARNING MELIORATIV HOLATINI YAXSHILASH VA PAXTADAN MO’L HOSIL OLISH TEXNOLOGIYASI

Doniyorov Toshmamat Omonovich

QMII, Gidravlika va gidroinshootlar kafedrasini dotsenti,

qishloq xo’jaligi fanlari bo’yicha falsafa doktori,

E-mail addresses: dtoshmamat@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani hududida SPERSAL kimyoviy meliorantini qo’llab, o’rtacha sho’rlangan erlarda tuproq meliorativ holatini yaxshilash va sho’r yuvishga sarflanadigan suv tejamkorligi masalalari bo’yicha o’tkazilgan dala tajribalari natijalari keltirilgan.

Kalitli so’zlar: kimyoviy meliorant SPERSAL, sug’orish me’yori, mavsumiy sug’orish normasi, egatlab sug’orish, tuproq, sho’rlanish, suv tejamkor texnologiya.

АННОТАЦИЯ

В статье представлены результаты проведенных полевых опытов на территории Каршинского района Кашкадарьинской области по улучшению мелиоративного состояния среднесоленых почв с применением химического мелиоранта SPERSAL и экономия воды затрачиваемой на промывку почв.

Ключевые слова: химический мелиорант SPERSAL, норма полива, оросительная норма, полив по бороздам, почва, засоление, водосберегающие технологии.

ABSTRACT

The article presents the results of field experiments on the territory of the Karshi district of the Kashkadarya region to improve the meliorative state of moderately saline soils using the chemical meliorant SPERSAL and save water spent on soil leaching.

Key words: chemical meliorant SPERSAL, irrigation rate, irrigation norm, egatlab irrigation, soil, salinity, water saving technology.

KIRISH

Dunyo miqyosida iqlimning isib borishini va suv resurslariga bo’lgan talabni oshib borishini hamda mamlakatimizda, ayniqsa Qashqadaryo viloyatda sug’orishga sarflanayotgan suvning asosiy qismi transchegaraviy daryolardan nasos stansiyalari

orqali olinayotganini inobatga olib, biz navbatdagi ilmiy-tadqiqot ishlarimizni Qarshi cho'lining sho'rlangan yerlarida g'o'zani egatlab sug'orishda suv tejamkor texnologiyalarni qo'llab, paxta hosildorligini ko'tarish, hamda tuproqning meliorativ holatini yaxshilashga bag'ishladik.

Bugungi kunda dunyoning 40 dan ortiq mamlakatidagi 2 mlrddan ziyod aholi suv tanqisligini sezmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, qariyb 1,5 mlrd aholi toza ichimlik suvidan foydalana olmaydi, 2,3 mlrd aholi esa sanitar talabga javob bermaydigan suvni iste'mol qilishga majbur bo'lmoqda. Har kuni 2 mln tonnadan ortiq, shu jumladan plastik chiqindilar suv havzalariga tashlanadi¹.

Mamlakatimiz Prezidenti tomonidan qabul qilingan qator qarorlar: 2017-yil 27-noyabrda "2018-2019 yillarda irrigatsiyani rivojlantirish va sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash davlat dasturi to'g'risida"gi PQ-3405-son qarori, 2019-yil 9-oktabrdagi "Suv resurslarini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4486-son qarori va 2019-yil 17-iyundagi "Qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5742-son qarorlari ijrosi sababli suv resurslaridan tejamli foydalanish siyosati natijasida suvning umumiy miqdori o'tgan asrning 90-yillariga nisbatan yiliga 64 mlrd m³ dan hozirda o'rtacha 51 mlrd m³ gacha kamaytirildi. Shuningdek, mos ravishda 1 gektar sug'oriladigan maydonga o'rtacha 16 ming m³ suv ishlatilgan bo'lsa, bugungi kunda bu ko'rsatkich 10 ming m³ ga tushirildi. Mamlakatimizda olinadigan chuchuk suvning qariyb 90 foizi qishloq xo'jaligida foydalaniladi (*dunyoda ushbu ko'rsatkich o'rtacha 65 foizini tashkil etadi*), (kommunal sohada, 4,5 foiz, sanoat va energetika sohasida 4,3 foiz, baliqchilikda 1,2 foiz). Qishloq xo'jaligida har bir gektarga suv sarfi esa ayrim davlatlarga nisbatan 2-2,5 barobar ko'p. Ekin maydonlariga suv yetkazib berishda sezilarli yo'qotishlar bor¹.

QO'LLANILGAN USULLAR

Buning uchun quyida keltirilgan tartibda Qarshi tumanining "Nasaf" nomli xo'jaligida g'o'zaning Buxoro-6 navida tajribalar o'tkazdik:

1. Xo'jalikda har doim qo'llanilgan agrotexnika bo'yicha parvarishlangan (nazorat).
2. ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % bo'yicha egatlab sug'orish.
3. ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % bo'yicha egatlab sug'orish va qo'shimcha gektariga 5 kg SPERSAL kimyoviy meliorantni qo'llash (Qo'llanilgan kimyoviy meliorantning ta'sirini o'rganish maqsadida).

4. ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda 25 % ga kamaytirilgan me'yorlar bilan sug'orish (Qashqadaryoda yillar davomida kuzatilayotgan suv taqchilligi e'toborga olingan).

5. ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda 25 % ga oshirilgan me'yorlar bilan sug'orish (O'rtacha darajada sho'rlangan tuproqlarning meliorativ holatini yaxshilanishni o'rganish maqsadida)

6. ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda 25 % ga oshirilgan me'yorlar bilan sug'orish va qo'shimcha gektariga 5 kg SPERSAL kimyoyiy meliorantni qo'llash (o'rtacha darajada sho'rlangan tuproqlarning meliorativ holatini yaxshilanishini o'rganish maqsadida).

7. ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda 50 % ga oshirilgan me'yorlar bilan sug'orish (oshirilgan sug'orish me'yorining sho'rlangan tuproqlarning meliorativ holatiga ta'sirini o'rganish maqsadida).

8. ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda 50 % ga oshirilgan me'yorlar bilan sug'orish va qo'shimcha gektariga 5 kg SPERSAL kimyoyiy meliorantni qo'llash (oshirilgan sug'orish me'yorida meliorantning sho'rlangan tuproqlarning meliorativ holatiga ta'sirini o'rganish maqsadida).

Tadqiqot uchun kichik maydonchali (maydonchalar o'lchami 1440 m²), nishabligi 0,002 va egatlar oralig'i 0,9 m bo'lgan tajriba dalasi tanlangan, u sizot suvlari sathi ekin maydoni sathidan 2,2-2,5 m pastda joylashgan ochiq zovur bilan tutashgan. Qaytariqlar soni 4 tani tashkil etgan. Tuproqning sug'orishdan oldingi namligi shu mintaqada qabul qilingan va ijobiy natijalarga erishilgan "Buxoro-6" navi uchun ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tizim qabul qilindi.

Tajriba variantlarida keltirilgan namlik ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda iborasi g'o'zaning muayyan o'suv davrida bir marta sug'orish uchun zarur suv hajmini anglatadi. Biz dala tajribamizda g'o'zaning o'sish davrini chigitning unib chiqishi, chinbarg chiqarishi, gullash-shonalash va pishish davrlariga ajratganmiz. G'o'zaning ildiz tizimi gullash-shonalash davrigacha 0-70 sm tuproq qatlamigacha borishini nazarda tutgan holda, ChDNS (chegaraviy dala nam sig'imi) 21,6 % va tuproq hajmiy massasi 1,44 g/sm³ ekanligini inobatga olib, shu qatlamni sug'orish uchun namlik ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibdani S.N.Rijovning formulasi yordamida (780 m³/ga) hisobladik. Gullash-shonalash va pishish davrigacha bo'lgan sug'orishlarni hisoblashda 0-100 sm lik qatlam uchun ChDNS 21,6 %, tuproqning hajmiy massasi 1,44 g/sm³ va namlik ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda 1083 m³/ga ga teng ekanligini aniqladik. Demak, tajribaning barcha variantlarida keltirilgan namlik ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartibda gullash-shonalash

davigacha bo'lgan sug'orishlarda 780 m³/ga, keyingi sug'orishlarda 1083 m³/ga teng ekanligi belgilangan.

Dala, laboratoriya tadqiqotlari, g'o'zaning o'sishi va rivojlanishi bo'yicha kuzatuvlar Paxta seleksiyasi, urug'chiligi va etishtirish agrotexnologiyalari ilmiy-tadqiqot institutining "Dala tajribalarni o'tkazish uslublari" (O'zPITI, 2007 yil), "Методы агрохимических-агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах" uslubiy qo'llanmalari asosida bajarildi.

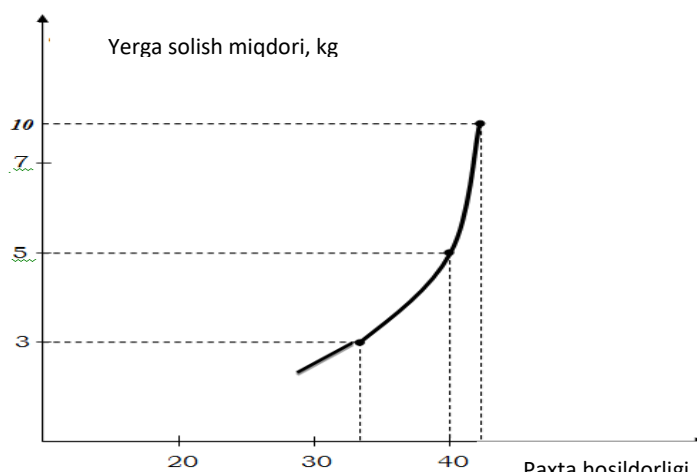
Olingan ma'lumotlarning aniqligi va ishonchliligi umum qabul qilingan B.A. Dospexovning "Методика полевого опыта" uslubiy yordamida matematik-statistik tahlil qilindi.

G'o'zaning o'sishi, rivojlanishi bo'yicha fenologik kuzatuvlar va paxta hosildorligi hisobi Paxta seleksiyasi, urug'chiligi va etishtirish agrotexnologiyalari ilmiy-tadqiqot institutida qabul qilingan "Методы проведения опытов с хлопчатником" (Tashkent, 1983) qo'llanmasi asosida olib borilgan. Tuproqning morfologik belgilari va genetik gorizontlar bo'yicha tuproq kesmasi S.A.Zaxarov tasnifi bo'yicha tavsiflangan, tuproq mexanik tarkibi, hajmiy va solishtirma massasi N.A. Kachinskiyning tsilindr usulida aniqlangan. Tuproqdagi gumus miqdori I.V. Tyurin, azot va fosforning umumiy miqdorlari L.P. Gritsenko, I.M. Maltsevaning takomillashgan usullarida, nitratli azot miqdori Grandval-Lyaju, harakatchan fosfor miqdori B.P. Machigin, almashinuvchi kaliy miqdori P.V. Protasov usulida aniqlangan. Tuproq suv shimuvchanligi, eng kichik suv sig'imi, namlikning kapillyar ko'tarilish balandligi, tuproq, sug'orish suvi, drenaj va sizot suvlari tarkibidagi suvda erigan tuzlar miqdorini aniqlash, tuproqdagi namlik dinamikasini o'rganish, tajriba uchastkasiga berilayotgan sho'r yuvish va sug'orish uchun beriladigan suv hisobini yuritish, paxta hosildorligi asosida qo'llanilgan variantlarning iqtisodiy samaradorligi "Dala tajribalarini o'tkazish uslublari" (Toshkent, 2007) qo'llanmasi asosida aniqlangan.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Shvetsariyaning Sibonovartis firmasi tomonidan sintezlangan SPERSAL kimyoviy meliorantini Qarshi cho'lining og'ir mexanik tarkibli o'rtacha sho'rlangan tuproqlarida qo'llash uchun uning Meksika, Ispaniya, Marokko, Pokiston, Hindiston, Isroil, Gretsiya va AQSh (Kaliforniya shtati) mamlakatlarda o'tkazilgan sinov natijalari o'rganilgan. Ushbu mamlakatlar mutaxassislarining sho'rlangan erlarda o'tkazilgan sinovi natijalari ma'lumotlariga ko'ra SPERSAL kimyoviy melioranti g'o'za va boshqa ekinlarning o'sishi va rivojlanishi uchun ijobiy ta'sir ko'rsatishi isbotlangan.

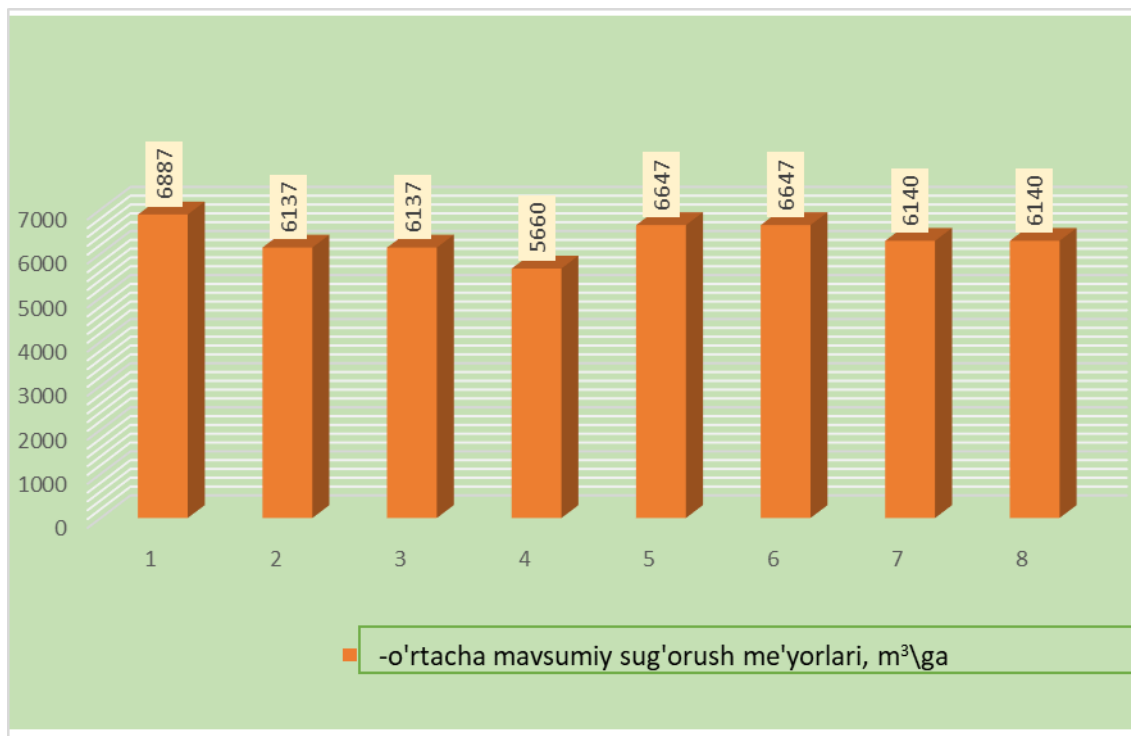
Tuproqqa solingan kimyoviy meliorant SPERSALning me'yoriy miqdori Shveysariyaning "Sibo-Novartis" firmasi tavsiyasiga binoan qabul qilindi. Ushbu me'yorni biz preparatning xarid narxi va paxta hosildorligi ko'rsatkichlarini taqqoslash asosida optimal me'yor sifatida qabul qildik. Preparatning dastlabki sinovi natijalari asosida aniqlanishicha uni tuproqqa 3 kg/ga miqdorda qo'llanilganda paxta hosili nisbatan kam, 7 kg/ga miqdorida ishlatilganda esa preparat harid narxining oshishi bilan bir qatorda 5 kg/ga preparat ishlatilganga nisbatan kamroq hosildorlik oshishi kuzatilgan.

1-rasm. SPERSAL preparatini tuproqqa sepish miqdorini aniqlash grafigi.

SPERSAL kimyoviy meliorantining fizik-kimyoviy ta'siri mohiyati quyidagicha: SPERSAL kimyoviy melioranti tuproqqa sepilganda, tuproq singdirish kompleksida natriy kationining siqib chiqarilishi natijasida kaltsiy va magniy kationlari almashinuv reaksiyasi yuz beradi.

O'simlik ildiz qatlami tuproqida hosil bo'lgan xlorli, natriy sulfid, natriy bikarbonat kabi tuzlar ekinni sug'orish uchun berilgan suv yordamida erib, pastki qatlamlarga tushadi.

2-rasm. Tajriba variantlarida qo'llanilgan mavsumiy sug'orish meyorlari

SPERSAL kimyoviy melioranti sepilganda tuproqda almashinuv reaksiyasi ro'y beradi. Sho'r yuvish oldidan sho'rlanish darajasi va turiga mos ravishda SPERSAL kimyoviy melioranti zarur miqdorini tuproqqa sepib, sho'r yuvilganda, berilayotgan suv va o'simlik ildiz qatlami joylashgan tuproqni sho'rsizlantirish uchun sarflanayotgan solishtirma xarajatlar miqdori kamayadi. Ya'ni, sho'r yuvish me'yorini kamayishi uchun ma'lum sharoit yaratiladi. Tuproq suv-fizik xossalarning o'zgarishi hisobiga suvning tuproqqa shimilish jadalligi ortadi, shuningdek sug'orish texnikasi elementlari ham o'zgaradi. SPERSAL kimyoviy meliorantini dastlabki qo'llash natijalaridan ma'lumki, kuchsiz va o'rtacha sho'rlangan tuproqlarda 1-5 l/ga me'yorda sepilishi tavsiya qilingan. Preparat ekologik jihatdan zararsiz, Shvetsariya sog'liqni saqlash vazirligining litsenziyasiga ega. Biroq, preparat dala sharoitida qo'llanilganda, traktorchi va bu ish bilan shug'ullangan boshqa ishchilar uning salbiy ta'siridan saqlanish uchun qo'l va yuzlarini suv yordamida yaxshilab yuvishlari tavsiya qilinadi.

Variantlardagi tajriba ma'lumotlar g'o'zaning o'sishi va rivojlanishi, shu bilan birga tuproq yuzasi soya bo'lish darajasi oshishi natijasida egat tubidan uning ustiga qarab tuzlar migratsiyasi jadalligi bir-biridan farqlanishini ko'rsatadi. Tajriba variantlaridagi tahlillari va ularni solishtirish natijasida amalda tuproq suv tanqisligiga nisbatan 25 va 50 % ko'p suv berilgan va sug'orishdan oldin SPERSAL preparati berilgan barcha variantlarda vegetatsiya oxiriga borib tuproqdagi tuzlar miqdori kamayganligi kuzatildi. Eng samarali deb 5, 6, 7, 8 variantlar topildi, ammo

ular orasida sug'orishning sho'r yuvadigan rejim va SPERSAL preparati qo'llanilgan 7 va 8 variantlar alohida ajralib turdi.

Ma'lumotlaridan ko'rinadiki, vegetatsiya davri oxirida bahorgi davrga nisbatan nazorat variantida tuproq 100 sm qatlamidagi tuzlar miqdori qattiq qoldiq bo'yicha 1,3 marta, xlor-ioni bo'yicha 1,41 marta, natriy- 1,1 marta kamaygan. Taqqoslash davrida 7 va 8 variantlarda tuzlar umumiy miqdori 2,4-2,5 marta, xlor-ion - 2,3-2,6 marta, natriy va kaliy miqdori 0,83-1,81 kamayganligi kuzatildi.

Vegetatsiya davrida deyarli barcha variantlarda suvda eruvchi tuzlarning kamayganligi qayd etildi. 1 va 2 variantlardagi Na_2SO_4 miqdorining 1, 3 va 1, 8 marta oshganligi bundan mustasno. $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$ va Na_2SO_4 miqdorlarida juda kam o'zgarish kuzatildi. 5, 6, 7 va 8 variantlar tuproqlarida CaSO_4 miqdori tegishlicha 2,3; 3,6; 3,7 va 3,9 marta kamaydi; MgSO_4 -2, 3; 4,4 va 4 marta, NaCl - 2,2; 2,3; 2,3 va 2,6 marta kamaydi.

O'rtacha paxta hosili 1-variantda 26,6 ts/ga; 2 -variantda 38,4 ts/ga; 3 da - 39,7 ts/ga; 4 variantda - 32,7 ts/ga; 5 da - 41,3 ts/ga; 6 da - 43,5 ts/ga; 7 da- 41,2 ts/ga; 8 da- 44,9 ts/ga. Nazorat variantiga nisbatan paxta hosilidagi farq tegishlicha variantlar bo'yicha 2-8; 3-10; 4-3,1; 5-11,7; 6-13,9; 7-11,6; 8-15,3 ts/ga ni tashkil etdi.

XULOSALAR

O'tkazilgan tajribalar natijalari tahlilini taqqoslash orqali quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Taqirsimon tuproqlar sharoitida maqbul suv-tuz tartibini qo'zani egatlab suqorishda «sho'r yuvish» tartibini hosil qilish va 5 kg/ga me'yorda SPERSAL kimyoviy melioranti qo'llash orqali rostdash mumkin.

2. Eng maqbul sug'orish texnikasi va gektariga 5 kg me'yorda SPERSAL kimyoviy melioranti qo'llab va suvni 50% oshiq me'yor bilan sug'orilgan variantlar bo'ldi. Bu variantlarda ChDNS ga nisbatan sug'orish oldi namligi 70-70-60 % da va 4 marta sug'orilganda mavsumiy sug'orish me'yori nazorat variantiga nisbatan 590-880 m³/ga kam sarflanishi aniqlandi.

3. Manbaining suv resurslari bilan ta'minlanishini hisobga olgan holda sug'orish me'yorini 25 % va 50 % oshirish yoki kamaytirish, sug'orishlar sonini boshqarish orqali mavsum davomida 5220-7190 m³/ga suv berib, g'o'zadan 43,5-45,1 ts/ga hosil olindi.

4. Tuproqqa 5 kg/ga me'yorda qo'llangan SPERSAL kimyoviy melioranti umuman olganda tuproq suv tartibi hosil bo'lishi va yo'nalishiga sezilarli ta'sir etmaydi. Shu bilan birga sug'orish me'yori 25-50% oshiqcha berilganda ham birlik hosil uchun sarflangan sug'orish suvi 1,50-1,64 baravargacha kamaydi. Shu sababli taqirsimon tuproqlarda suv resurslari ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartib

sharoitida tuproq yuzasini plyonka bilan mulchalash orqali suvdan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyati yaratildi.

5. G'o'zaning bo'yi, hosil elementlari shakllanishi bo'yicha eng past nazorat (tuproq namligi ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % tartib bo'yicha sug'orilgan) variantda kuzatildi. Eng yuqori ko'rsatkich sug'orish me'yorini 25-50% oshiq me'yor bilan sug'orib, 5 kg/ga miqdorda SPERSAL qo'llanilgan variantlarda kuzatilib, paxta hosili 43,5-45 ts/ga tashkil etganligi va bu nazorat variantiga nisbatan 13-15 ts/ga yuqori hosil olinganligi aniqlandi.

6. Qarshi cho'lining og'ir mexanik, tarkibli o'tloqlashib borayotgan taqirsimon o'rtacha sho'rlangan tuproqlarida g'o'zadan mo'l va barqaror hosil olish uchun tuproqqa 5 kg/ga miqdorida SPERSAL preparatini qo'llash, sug'orish oldi namligi ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % da 25-50 foizga oshirilgan me'yorlarda sug'orish tavsiya etiladi.

Yuqorida qayd etilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, tuproqqa SPERSAL kimyoviy meliorantini va g'o'zani oshirilgan me'yorlar bilan sug'orish natijasida meliorativ holati yaxshi bo'lmagan yerlar tuproqlari ildiz qatlamida tuz rejimini barqarorlashtirishni maqsadli boshqarish imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. <https://m.kun.uz/uz/news/2023/06/23/ozbekiston-eng-kop-suv-ishlatadigan-mamlakatlardan-ayrim-yechimlar-malum-qilindi>.
2. T.O.Doniyorov, M.Avkakulov. Tuproq meliorativ holatini yaxshilashda suv tejamkor texnologiyalarning ahamiyati. Innovatsion texnologiyalar ilmiy-texnik jurnali 2022\1(45)-son. 77-81 betlar.
3. Doniyorov, T. O., & Naimov, A. R. O. G. L. (2023). CHIMQO 'RG 'ON SUV OMBORI MISOLIDA QASHQADARYO VILOYATI GIDROENERGETIK POTENSIALINI ORTTIRISH YO 'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(6), 143-147.
4. Urishev, B., Kuvvatov, D., Doniyorov, T., Kuvvatov, U., & Umirov, A. (2023, March). Hydraulic storage of solar energy for supplying pumping units with drip irrigation of plants. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2612, No. 1). AIP Publishing.
5. Doniyorov, T. O. (2023). QASHQADARYONING SHO 'RLANGAN TUPROQLARI MELIORATIV HOLATINI YAXSHILASHDA SPERSAL KIMYOVIY MELIORANTINI QO 'LLASH NATIJALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 269-276.

BOR POSTULOTLAR

Aslonov Xayrullo Shukrullo o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti "Aniq fanlar" fakulteti o'qituvchisi

Xayitboyeva Naziraxon

Andijon davlat pedagogika instituti Fizika va astronomiya yo'nalishi

3-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Klassik fizika qonunlari o'z mohiyatiga ko'ra, uzluksiz jarayonlarni ifodalashga qodirdir. Kimyoviy elementlar atomlari nurlanish spektridagi spektral chiziqlarning xarakteri atom ichidagi jarayonlar uzlukli ekanligini ko'rsatadi. Buni birinchi bo'lib Nils Bor tushundi va klassik fizika qonunlarini atom ichkarisidagi jarayonlarga tatbiq qilib bo'lmasligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: *postulot, fizik qonun, Atomlarning statsionar holatlari.*

АННОТАЦИЯ

Законы классической физики способны описывать непрерывные процессы. Характер спектральной линии в спектре излучения атомов химических элементов показывает, что процессы внутри атома непрерывны. Нильс Бор был первым, кто это понял и показал, что законы классической физики неприменимы к внутриатомным процессам.

Ключевые слова: *постулат, физический закон, стационарные состояния атомов.*

ABSTRACT

The laws of classical physics are capable of representing continuous processes. The character of the spectral line in the radiation spectrum of the atoms of chemical elements shows that the processes inside the atom are continuous. Niels Bohr was the first to understand this and showed that the laws of classical physics cannot be applied to intraatomic processes.

Key words: *postulate, physical law, stationary states of atoms.*

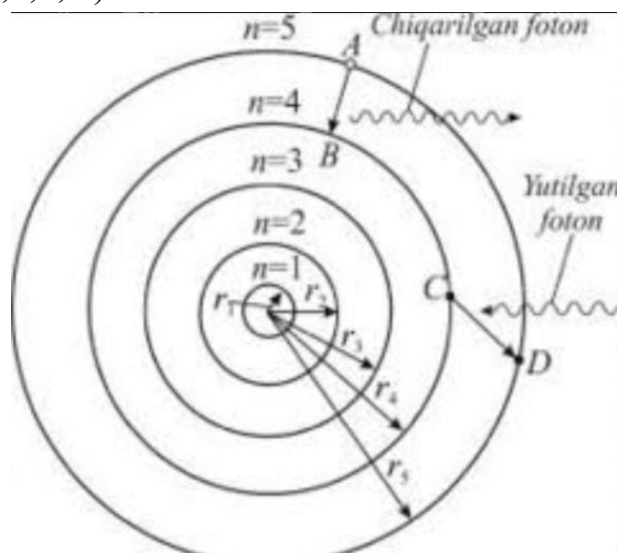
KIRISH

Rezerfordning atom tuzilishi planetar modeli to'g'ri hisoblansada, lekin atomning energiya nurlashi jarayonini, atomlarning turg'unligini tushuntirishda qiyinchiliklarga duch keldi. 1913-yilda Rezerfordning atom tuzilishi modeli Nils Bor tomonidan mukammallashtirildi va bu qiyinchiliklar bartaraf qilindi. N.Bor Rezerford tajribalarida kuzatilgan, lekin klassik fizika tushuntira olmaydigan natijalarni, qonuniyatlarni tushuntirishda o'zi-ning vodorod atomi tuzilishi modelini taklif qildi. Bor model vodorod atomi tuzilishining birinchi muvaffaqiyatli modeli

bo'lib, atom tuzilishi to'g'risidagi tasawurlarning rivojlanishida muhim o'rin tutdi. Bor modeli de-Broyl gipotezasining vujudga kelishida ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Atom nurlanishi spektridagi qonuniyatlar, atomdagi energetik sathlar birinchi marta Bor tomonidan tushuntirildi. Vodorod atomi tuzilishining Bor taklif qilgan modeh uning quyidagi postulatlarida asoslanadi:

ADABIYOTLAR SHARHI. 1. Atom uzoq vaqt statsionar holatlarda bo'la oladi. Atom statsionar holatlarda energiyaning $E_1, E_2, E_3, \dots, E_n$ diskret qiymatlariga ega bo'ladi. Atom statsionar holatlarda energiya nurlamaydi. Shuning uchun bunday holatlar statsionar holatlar deyiladi. Atomning statsionar holatlariga statsionar orbitalar mos keladi. 2. Atomda bo'lishi mumkin bo'lgan statsionar orbitalardan elektronning impuls momenti

$$L = m\vartheta r = nh, (n= 1,2,3,\dots)$$

shartni qanoatlantiradigan statsionar orbitalargina mavjud bo'ladi. Bunday orbitalar ijozat etilgan statsionar orbitalar deyiladi. Atomdagi statsionar orbitalar kvantlangan bo'lib, diskret energetik sathlarni hosil qiladi. Bor modeli atom statsionar holatda nima uchun energiya nurlamasligini tushuntira olmaydi. Bundan tashqari, elektron yadro atrofida doiraviy orbita bo'ylab harakatlanishini tajribada ko'rsatish mumkin emas. Shuning uchun Bor modelining tadbirida ma'lum cheklashlar mavjud. Keyinchalik spektroskopiyada qilinayotgan yangi kashfiyotlarga Bor modeli javob bera olmadi. Bu hoi yangi fizikaviy nazariyani ishlab chiqishni talab qilar edi. Bor modeli o'miga hozirgi vaqtda Geyzenberg, Shredinger, Diraklar tomonidan yaratilgan atom tuzilishining kvant mexanik modeli kelgan bo'lsada, Bor modeli statsionar holatlar tushunchalarining kiritilishida ko'rgazmali model sifatida foydalanildi. Bor modelini keyingi o'n yilda Zommerfeld, Vilson va boshqalar to'ldirdilar, aniqliklar kiritdilar. Atom da diskret energetik sathlarning mavjudligi

1914-yilda Frank va Gers tomonidan simob atomlari bilan o'tkazilgan tajribada tasdiqlandi.

MUHOKAMA.

Bor postulatlarini fizik Maks Born tomonidan taklif qilingan, kvant mexanikasining rivojlanishida asosiy bo'lgan tamoyillar to'plamiga ishora qiladi. Ushbu postulatlar zarralar va tizimlarning kvant darajasidagi xatti-harakatlarini tushunish uchun matematik asos va kontseptual asosni belgilaydi. Ular to'liq funksiyasi, kuzatiladigan va o'lchov natijalari bilan bog'liq tamoyillarni o'z ichiga oladi. Bor postulatlarini bu fizik Maks Born tomonidan o'rnatilgan, kvant mexanikasini talqin qilish va tushunish bilan bog'liq bo'lgan printsiplar to'plami. Born postulatlarini mohiyatan to'liq funksiyasi amplitudasining kvadrati zarrachani ma'lum bir joyda topish ehtimolini ifodalashini va to'liq funksiyasining normallasuvi barcha mumkin bo'lgan natijalar ehtimolini qo'shib 1 ga yetishini ta'minlashini ko'rsatadi. Bu postulatlar kvant mexanikasining matematik asosini ishlab chiqishda asosiy va kvant darajasidagi zarrachalarning harakatini tushunish uchun zarurdir. Bor postulatlarini atomlardagi elektronlarning harakatini tasvirlash uchun kimyogar va fizik Nils Bor tomonidan o'rnatilgan asosiy tamoyillarga ishora qiladi. Bu postulatlar elektronlar yadro atrofida o'ziga xos, kvantlangan energiya darajalarida aylanib, energiya chiqarish yoki yutish orqali bir darajadan ikkinchi darajaga o'tishi mumkinligi haqidagi g'oyani o'z ichiga oladi. Ushbu model vodorod va boshqa elementlarning spektral chiziqlarini tushuntirishga yordam berdi va atomlarning tuzilishini tushunish uchun asos yaratdi. Bor postulatlarini, shuningdek, atom nazariyasi postulatlarini sifatida ham tanilgan, elementlar va birikmalarning atom darajasidagi xatti-harakatlarini tavsiflovchi asosiy bayonotlar to'plamidir. Ushbu postulatlar XX asr boshlarida kimyogar va fizik Nils Bor tomonidan ishlab chiqilgan. Bor postulatlariga quyidagilar kiradi: 1. Elektronlar atom yadrosi atrofida aniq belgilangan energiya darajalari yoki qobiqlarda aylanadi. 2. Elektronlar energiyani diskret miqdorda yutish yoki chiqarish orqali bir energiya darajasidan ikkinchisiga o'tishi mumkin. 3. Orbitadagi elektronning energiyasi kvantlangan, ya'ni u faqat ma'lum o'ziga xos qiymatlarga ega bo'lishi mumkin.

XULOSA.

Ushbu postulatlar atomlarning xatti-harakatlarini tushuntirishga yordam berdi va atom tuzilishi va materiyaning atom darajasidagi xatti-harakatlarini zamonaviy tushunish uchun asos yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Polvonov S.R., Kanokov Z., Ruzimov SH.M. Atom va yadro fizikasidan masalalar to'plami. O'quv qo'llanma. -T.: "UNIVERSITET", 2017, 200 b.

2. Kadilin V.V., Mercy V.Yu., Samosadny V.T. Amaliy yadro fizikasi. Qo'llanma. M.: MEPhI, 2007.
3. Muxin K.N. Eksperimental yadro fizikasi: Darslik. 3 jildda. T.1. Atom yadrosi fizikasi. - Sankt-Peterburg: "Lan" nashriyoti, 2009. 384 b.
4. Bekjonov R.D. Atom yadrosi va zarralar fizikasi. T.: Ukituvchi, 1994.576 b.
5. Shirokov Yu.M., Yudin N.P. Yadro fizikasi, M.: Nauka, 1980.-728 b. 7. Teshaboev K.T. Core va elementar zarralar fizikasi. T.: "Ukituvchi", 1992 yil.

ҲАМЗА ШИНВОРИЙ ШЕЪРИЯТИДА БАДИИЙ САНЪАТЛАР

Қорабоев Сардор

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ҳамза Шинворийнинг шеъриятидаги илми балога, яъни мукаррар, издивож, иштиқоқ, тазод каби лафзий, маънавий ҳамда ҳарфий санъатларнинг қўлланиши таҳлил қилинган бўлиб, шоирнинг улардан қанчалик маҳорат билан фойдалана олганлиги кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: *шеърият, газал, рубоий, қитъа, илми балога, лафзий санъатлар, маънавий санъатлар, ҳарфий санъатлар, мукаррар, издивож, иштиқоқ, тазод.*

Маълумки, бадиий санъат воситалари нутқни безашга, уни таъсирчан ва мафтункор қилишга хизмат қилади. Улар, айниқса, шеърларда катта аҳамият касб этади. Бадиий адабиётларда “илми балога”, “илми саное” деб аталувчи бу воситалар шеърнинг таъсирчанлигини, унинг бадиийлиги ва қимматини алоҳида кўрсатиб берган. Адабиётшунослар шеърий санъатларни тавсифлашда учта алоҳида гуруҳни эътироф этишади:

1. Шеър оҳангига таъсир этувчи – лафзий санъатлар.
2. Шеър маъносига таъсир этувчи маънавий санъатлар.
3. Шеър оҳанги ва маъносига таъсир этувчи лафзий-маънавий санъатлар (Ҳарфий санъатлар ҳам дейилади).

Ҳамза шеъриятини таҳлил қилар эканмиз, унинг ҳар уччала бадиий санъат воситаларидан унумли фойдаланганини кўраимиз. Айниқса, газалларнинг оҳангдорлигини таъминлаш учун лафзий санъатларни маҳорат билан қўллаш олган. Масалан, қуйидаги байтларда лафзий санъатнинг энг кенг ишлатиладиган тури мукаррарни кўришимиз мумкин. **Мукаррар** – арабча сўз бўлиб, “такрорланган” деган маънони англатади. Байт таркибида такрор ёки жуфт сўзни қўллашдан ҳосил бўладиган шеърий санъат тури.

په تويو تويو مى لا خمار سوا سى
هغه شوندي چه كباب او هم شراب شى¹⁶⁹

Таржима: “Тавба-тавба бу кабоб ва шаробдан яралган
лаблар яна хумор бўлади”.

¹⁶⁹ حمزه شنوارى ، غزونه ، پيناور ، ۱۹۵۶ ، ۹۴ مخ

Бу байтда жуфт сўз сифатида такрорланиб келган “тавба-тавба” сўзи байт оҳангдорлигини таъминлаган.

شونڧي د جواره جواره ستونه كرى
سترگى د اشنا ولى ترخه گورى¹⁷⁰

Таржима: “Лабларинг ширин-ширин ишва қилади
Кўзинг нега аччиқ нигоҳ билан қарайди”.

Юқоридаги байтда ҳам муқаррарнинг ажойиб намунасини кўришимиз мумкин. Ҳудди муқаррар каби шеърнинг оҳангини шакллантирувчи санъатлардан яна бири издивож ҳисобланади. **Издивож** – арабча “жуфтламоқ” маъносини англатади. Бу санъат мисраларда ўзаро оҳангдош сўзларнинг биргаликда келишида намоён бўла

وحشت كېنى يې لستان د تسلى
گنڧلى مى اغزو دى گريپان د تسلى¹⁷¹

Таржима: “Тасалли гулистони ваҳшатда биёбон бўлди
Тасалли ёқасига тикан тикканман”

Байтдаги “биёбон” ва “гулистон” ҳамда “ми” ва “ди” сўзлари ўзаро оҳангдош бўлганлиги учун издивож санъатини яратмоқда. Ҳамза издивож санъатини айрим байтларда фақат бир мисрада қўллайди:

كميرى زما اوينكى او مسكى د اشنا خوى
افسوس په ختميدو مى شو سامان د تسلى¹⁷²

Таржима: “Менинг кўз ёшларим камайгани сари ёрнинг
чехрасидаги табассум ҳам камаяди,

Афсуски, менинг хотидам тасалли воситаси бўлди”

Ҳамза ғазалларини таҳлил қилар эканмиз, яна бир лафзий санъатнинг кенг қўлланилгани кўрамиз. Бу **иштиқоқ** санъати бўлиб, у арабча “ёриш”, “бўлиш”, “сўздан сўзни ажратиш” маъноларини англатади. Иштиқоқ шеърда бир ўзакдан ташкил топган бир неча сўзларни ишлатиш орқали ифодаланилади. Ҳамза ғазал мазмун ва моҳиятни тиниқ ва теран, ҳамда мусиқийлик асосида ифодалаш мақсадида ўзакдош сўзларни келтириш орқали иштиқоқ санъатини кенг қўллаган.

ورك مى حُمب د سترگو تماشا راتولوم
يو سنا تصور توله دنيا راتولوم¹⁷³

Таржима: “Кўзлардаги йўқолган жилони томоша қилмоқчиман
Сенинг бир тасаввурингда бутун дунёни тўплайман”.

¹⁷⁰ حمزه شنوارى ، غزونه ، پېنار ، ۱۹۵۶ ، ۱۰۲ مخ

¹⁷¹ حمزه شنوارى ، غزونه ، پېنار ، ۱۹۵۶ ، ۹۲ مخ

¹⁷² حمزه شنوارى ، غزونه ، پېنار ، ۱۹۵۶ ، ۹۲ مخ

¹⁷³ حمزه شنوارى ، غزونه ، پېنار ، ۱۹۵۶ ، ۵۳ مخ

Ўзбек тилидаги таржимасига назар ташласак, ўзакдош сўзлар йўқдек. Лекин пушту тилида *توله* - бутун ва *راتولوم* - тўплайман сўзлари ўзакдош ҳисобланади.

د احساس قاصده راغلي خو راغلي
ولي وايي نه راخي خبر زما¹⁷⁴

Таржима: “Ей, ҳис-туйғулар кушандаси, келасанми ё келмайсанми
Нега менинг хабарларим етиб бормаганини айтасан”

Бу байтда *راغلي* - келасанми, *راغلي* - келмайсанми ва *راخي* - бормаганини (келмаганини) сўзлари *راغلي* - келмоқ феълидан ясалган ўзакдош сўзлар бўлиб, улар иштиқоқ санъатини ҳосил қиляпти. Иккинчи мисрадаги *راخي* – келмаганини сўзи иккинчи шахсга тегишли бўлганлиги учун маънони сақлаш мақсадида “бормаганини” тарзида таржима қилинди.

Ҳамза ғазаллар орасида шундай байтлар ҳам борки, уларда бир вақтнинг ўзида бир неча лафзий санъатнинг ишлатилганлигини кўриш мумкин.

يو گل يم د اشنا په گلستان راغلي يم
خندان راغلي يم حكه پریشان راغلي يم¹⁷⁵

Юқоридаги байтда “гул”, “гулистон” сўзлари ўзакдош ҳисобланиб, иштиқоқ санъатини вужудга келтирган бўлса, *راغلي* – келганман сўзи тақрир санъатига мисол бўлади. Бундан ташқари байтда маънавий санъат турларидан тазод ҳам қўлланилган бўлиб, бу ердаги *خندان* - “хурсанд” ва *پریشان* - “хафа” сўзлари зид маъноли сўзлардир.

Ҳамза ғазаллари орасида **тазод** санъатига мукамал мисол бўла оладиган унинг бир ғазалидан парча келтирамиз:

بي شكه ما دغه خطا كرري ده
چه تا **جفا** كره **وفا** كرري ده
نن مي په **عمر** ستا رضا كرري ده
چه مي خپل **مري** لره دعا كرري ده
تا كه د ظلم **انتها** كرري ده
ما په تسليم كيني **ابتدا** كړي ده
...
ژاړم په دا چه ته **خندا** نه كوي
خاندی په دا چه ما **ژړا** كړي ده
...
كومه وعده د ما **دروغ** گني؟

حمزه شنواری، غزونه، پېنډور، ۱۹۵۶، ۳۴ مخ ۱۷۴

حمزه شنواری، غزونه، پېنډور، ۱۹۵۶، ۴۸ مخ ۱۷۵

کومه وعده دی په رېښتیا کړې ده¹⁷⁶

Таржима: “Шубҳасиз, мен шуни хато қилганман

Сен жафо қилганда вафо қилганман

Бугун мен умримда сени рози қилдим

Мен ўз ўлимимга дуо қилдим

Сен зулм қилишни тугатганингда

Мен таслим бўлишни бошлаганман

...

Йиғлайман нега сен хандон отмайсан

Мен йиғлаганимда сен кулиб келгансан

...

Менинг қайси ваъдамни ёлғон санайсан

Ўзинг қайси вадангни ростга айлантиргансан

(амалга оширгансан)”

Кўриниб турибдики, ғазалда бир-бирига зид сўзлар ўйини қойилмақом тарзда амалга оширилган. Ҳатто мен ва сен образларини ҳам тазод сифатида келтириш мумкин. Чунки мен образи жавоқаш, хўрланган сифатида кўринса, сен образи бераҳм золим сифатида намоён бўлади.

Шоир ғазаллари орасида **ташбиҳ** санъатининг турли хил кўринишларини ҳам учратиш мумкин. Уларда шоир маъшуқа, ишқ, баъзан ошиқни турли жисмлар, ҳодисаларга ўхшатади. Ўхшатишларнинг аксарияти табиат билан боғлиқ.

که قطره یم زه خو ته د حسن نمر یی

ستا د مینی د سپرلی نه گلستان یم¹⁷⁷

Таржима: “Агар мен қатра бўлсам, сен ҳусн қуёшисан,

Сенинг севгинг баҳоридан гулистонман”.

Мазкур байтда ҳам муаллиф ошиқни ҳам, маъшуқани ҳам, ишқни ҳам табиат ҳодисалари, жисмларига қиёслаганини кўрамиз. Умуман олганда Ҳамза ижодида маъшуқани гулга, маъшуқа лабини лаълга ёки ғунчага, ошиқни девонага, булбулга ўхшатиш каби анъанавий ташбиҳлар талайгина. Лекин мумтоз адабиётда учрамайдиган бир қатор оригинал ташбиҳлар ҳам мавжуд бўлиб, булар Ҳамзанинг бой дунёқараши ва бадий маҳорати натижаси сифатида дунёга келди.

Ҳамза мурожаат қилган бадий санъатлардан яна бири **талмеҳ** – шеърда машҳур тарихий воқеа, шахс, бадий асарлар ёки уларнинг қаҳрамонларини

Ҳамза Шноарӣ, Ғзונה, Пинаур, 1956, 65, мх¹⁷⁶

Ҳамза Шноарӣ, Ғзונה, Пинаур, 1956, 46, мх¹⁷⁷

эслаб ўтиш санъатидир. Шоир кўпроқ тарихий шахсларга эътибор қаратган. У келтирмоқчи бўлган шахсини баъзан тўғридан-тўғри, баъзан унинг тахаллуси ёки лақаблари билан эслайди.

حمزه روح يې پهلوان وه له ازله
چه له خدایه دی الفت د حیدر اوغوبنت¹⁷⁸

Таржима: “Ҳамза, сенинг руҳинг азалдан паҳлавон эди,
Худодан сени Хайдар билан улфат қилишини сўра”.

Бу байтда шоир тарихий шахс, тўртинчи ҳалифа Алига ишора қиляпти. Чунки Хайдар унинг лақабларидан бири бўлгани маълум.

Ҳамза шеърятининг оҳангдор ва сермазмун қисмини ғазаллари билан бирга рубоийлар ҳам ташкил этади. Шоир рубоийларида ҳам бадиий санъатларнинг бетакрор намуналарини учратиш мумкин.

Ҳамза рубоийларида маънавий санъатлардан энг самарали ва кенг ишлатилгани бу تشبيه [ташбих] – “ўхшатиш” санъатидир. Унинг рубоийларида анъанавий ўхшатишлар талайгина. Масалан, севги қалбларни ёқувчи оловга, кенг ва мусаффо денгизга, қалбларга ёруғлик олиб келгувчи нурга ўхшатилади. Ҳусни таълил санъати ҳам Ҳамза кенг қўллаган маънавий санъатлардандир. Шоир бир масала устида фикр юритган экан, ўз фикрларини асослашга ҳаракат қилади. Унинг таҳайюлоту натижасида вужудга келган асослашлар кишини лол қолдирадиган даражада жозибадор. Шоир кутилмаган ўринларда кутилмаган, лекин ҳам мантиқан, ҳам бадиий жиҳатдан мукамал далиллар келтиради. Аксариат рубоийларда бир вақтнинг ўзида бир неча маънавий санъатларни қўллаши рубоийнинг мазмундорлилик даражасини оширади.

له يو ترفه عشق نه وي دا مه كره گمان
دا اور دی چی شي بل په التخت د خانان
كوم چیز چی خلا لري پخپله حمزه
حرگز په پلوشو به د نمر نه شي روښان¹⁷⁹

Таржима: “Бир тарафлама ишқ бўлмайди бунга гумон қилма
Жононнинг илтифоти бошқага насиб этса бу оловдир.
Ҳамза, ҳеч нарса ўз-ўзича жилоланмайди –
Агар унга қуёшнинг равшан нурлари тушмаса.”

Рубоийдаги ташбеҳ, яъни ишқ ҳижронининг оловга ўхшатилиши анъанавий адабиётдан олинган бўлса, тўртинчи мисрадаги ҳусни таълил Ҳамза бадиий маҳоратининг натижасидир. Шоирнинг фикрича, бир томонлама ишқ бўлмайди. Қарс икки қўлдан чиққанидек севги ҳам икки томоннинг ўзаро

حمزه شنواري ، کلیات پنجم جلد ، پېښور- ۱۹۹۷م ، ۳۹ مخ 178

حمزه شنواري ، کلیات پنجم جلد ، پېښور- ۱۹۹۷م ، ۱۴ مخ 179

муносабати натижасида юзага келади. Лекин бунда учинчи томон - ағёр иштирок этиши ва висол унга насиб этиши ҳам мумкин. Шунда ошиққа ҳижрон, яъни оловли кунлар бошланади. Ҳамза севги бир томонлама мавжуд бўлмаслигини учинчи ва тўртинчи мисраларда гўзал тарзда асослаш мақсадида далил келтиради: “Бирор нарса агар унга қуёш нури тушмаса ўз-ўзича ялтирамайди. Маълумки ёруғлик бўлмаса ҳеч нарса кўринмайди, ҳатто ялтироқ нарсалар ҳам. Кечқурун ўзидан ёруғлик таратадиган фосфор ҳам кундузи қуёш нуридан тўйинади.

Рубоий ўзининг оҳангдорлиги ва мазмун жиҳатдан бойлиги билан халқ орасида кенг урф бўлган. Оҳангдорлигини қофия ва радиф таъминлайди. Ҳамза рубоийларининг аксарият қисмида радиф ишлатилади.

ناپوهه به وی خیال چه د بنه ذات نه لری
یو علم د ادب خان کښي صفات نه لری
حمزه سزا جزا وی د درنو په حصه
سپک څیز ته کهربا هم التفات نه لری¹⁸⁰

Таржима: “Нодон яхши инсон йўқ деб ўйлайди,
Ўзида одобдан бирон сифат бўлмайди.
Ҳамза, жазо айбга яраша берилади,
Енгил нарсага қаҳрабо ҳам илтифот қилмайди.

Рубоий мазмунан олиб қараганда енгил-ҳаётий фикрлардан тузилган ва учинчи ва тўртинчи мисралар биринчи мисрада қўйилган масалага мазмунан боғланмагандек туйилади ва бу тўртлик рубоий талабларига жавоб бермайди, деган фикр туғдиради. Чунки рубоийда биринчи мисрада қўйилган масала иккинчи ва учинчи мисраларда муҳокама қилинади ва тўртинчи мисрада хулоса чиқарилади. Лекин таржимада ҳам бадиий саънатларни сақлаш, ҳам рубоийнинг мазмунини бузмаган ҳолда миллий колоритни бериш анча мушкул масала. Шунинг учун рубоийни шарҳлаш эҳтиёжи сезилади. Рубоийнинг биринчи мисрасида [нопўха] – “нодон”, “ақсиз” кимса бу дунёда яхши инсонлар йўқ, деб ҳисоблайди. Чунки одамлар бошқаларни ҳам ўзига ўхшаш инсон деб ўйлайшади. Иккинчи мисра биринчи мисрани асослаб келмоқда “ўзида одобдан бирон сифат бўлмайди”. Яъни ўзида одобдан бирон сифат бўлмагани учун нодон бошқаларни ҳам ўзига ўхшаш деб ҳисоблайди. Учунчи мисрадаги [сазо] ҳам, [жазо] ҳам ўзбек тилига бир хил таржима қилинади. Лекин бу мисрада шоир фақатгина жазони назарда тутмаяпти. “Жазо” сўзи остида, таг маъносида ҳаёт машақатлари яширин. Тўртинчи мисрада эса барча мисралардаги фикр жамланиб хулоса чиқарилади: “Енгил

¹⁸⁰ حمزه شنواري ، کلیات پنجم جلد ، پېښور - ۱۹۹۷م ، ۱۲ مخ

нарсига қаҳрабо ҳам илтифот қилмайди”. Яъни ўзида одоб-ахлоқ ва илмдан асар ҳам бўлмаган ва ҳаётнинг машақатларига бардош беролмаган, нодон кишини қаҳрабо – дунё ташвишлари, икир-чикирлари ўз домига тортиб кетади.

جوبان يم ستا د ميني د غره سرته به حُم
 همت می نارینه دی نه چي بېرته به حُم
 بی ستا نه بل دیدن په حُن حرام گنمه
 که ستا دیدن اونه کرم نو هم چرته به حُم¹⁸¹

Таржима: “Чўпонман сенинг ишқингда тоғ бошига бораман,

Қарорим қатъий ортга қайтмайман!

Сендан ўзгани кўришни ўзимга харом ҳисоблайман

Агар сен билан учрашмасам қаерга ҳам бораман

Ушбу рубоийда радиф шу даражада маҳорат билан қўланганки, у ўқувчи онгини асосий ғояга йўналтиришга хизмат қилган. Бундан ташқари ушбу рубоийда такрор санъати ҳам ишлатилган бўлиб, у рубоийга мусиқийлик бағишлаган. Ҳамза рубоийларида ишлатилган радифларнинг аксарияти буйруқ майлида қўлланилгани ҳам унинг ўзига хос хусусиятидир. Бу маъно билан узвий боғлиқ бўлиб, рубоий маслаҳат, ўғит бериш мақсадида, панд насихат руҳида ёзилган бўлса, гап охиридаги буйруқ майлидаги кесим радиф тарзида қайта-қайта такрорланган.

كاروان د رنگينو له مهاره نيسه
 دا جنس د پرېشايانو وړه بهاره نيسه
 مسكى مي لا داغونه پخواني د زره
 په مخه دي گلونه ، خپله لاره نيسه¹⁸²

Таржима: “Карвон ранг-баранглигидан ўрқачни танла,

Бундай паришонликни йўқот, баҳорни танла.

Кулгуйим, қалбимнинг доғлари эскирди

Сенга оқ йўл, ўз йўлингни танла.

Шинворий ижодиётининг яна бир ўзига хос томони у баъзи рубоийларига сарлавҳа қўяди. Юқоридаги рубоийга “Хушҳол бобо” сарлавҳаси берилган. Кулгу қалб завқидан ҳосил бўлгани учун уни юрагимнинг гули деб номлайди. Лекин бу гул эскирганлиги янги гул келтиришини уни яна хурсанд қилишини сўрайди. Шеърда пушту тилидаги ибора “пъ мъха ди ша” – оқ йўл бадиият талаби билан ўзгартирилади. Сўзма-сўз таржима қилинганда бу ибора “олдингизда яхшилик бўлсин” деб таржима қилинади. Ҳамза эса “яхшилик” сўзини “гуллар” билан алмаштиради. У “олдингизда, қадам қўядиган

¹⁸¹ حمزه شنواري ، كليات پنجم جلد ، پېشور- ۱۹۹۷ م

¹⁸² حمزه شنواري ، كليات پنجم جلد ، پېشور- ۱۹۹۷ م

жойингизда гул бўлсин”, дейди. Бу рубоий мазмунига, унинг маънавий юксаклик даражасига ҳам ижобий таъсир этган.

Шеърни шеър қилувчи, назмнинг асоси бўлган унсур буни қофиядир. Мумтоз шарқ шеърлятида қофия билан боғлиқ зулқофиятайн, тажнисли қофия, мусажжа, тажзия ва зулқавофи тарсе каби бадий санъатлар мавжуд. Ушбу санъатлар орасида мусажжа шеърнинг ритмини такомиллаштириши билан ажралиб туради.

آگاه د انگریزانو په احوال یمه زه
له ضعفه یې څه لږ غوندي ملال یمه زه
هتلر که ماتي اوخوري دا به ډېره بڼه وي
په فتح د خارج باندي خوشحال یمه زه¹⁸³

Таржима: “Инглизлар аҳволидан огоҳман

Уларнинг заифлигидан озгина ҳафаман.

Гитлер енгилса, жуда яхши бўларди.

Хориждаги ғалабаларидан хурсандман.

Ҳамзани юқоридаги рубоийсида “ема зи” радифидан олдин “пе аҳвол”, “ғунде малол” ва “бонде хушхол” сўзлари қўш қофия тарзида ишлатилган ва ушбу рубоий нафақат бадий санъат жиҳатдан, балки мафкуравий-психологик жиҳатдан ҳам аҳамиятлидир. Иккинчи жаҳон уруши даврида бутун Ҳиндистон халқлари, жумладан, пушту қабилалари ҳам Ҳиндистон озодлиги учун курашаётган сиёсий вазият бўлишга қарамай, шоир инглизларнинг халқаро майдондаги заифлашувидан ҳафа бўлганини ва Гитлернинг тезроқ даф бўлишини истайди. Гарчи Ҳиндистон ва ватан озодлиги йўлида инглизларга муҳолифатчи бўлсада, хориждаги инглизлар ғалабасидан хурсанд бўлади.

Тажзия байт мисраларининг ҳар бирини икки бўлакка ажратиб ўзаро қофиялаш санъатидир. Рубоий мисралари ҳажман кичик бўлганлиги сабабли тажзия санъатини ишлатиш анча мушкул. Лекин шундай бўлса ҳам, Ҳамза рубоийларининг икки мисраси асосан, биринчи ва иккинчи мисралари тажзия санъати воситасида боғланади.

زه چا یمه ویلی ، هغه چا ویلی
زه هغه یم ویلی ، هغه ما ویلی
دنیا که افسانه وي چې پاک رب ویلی
پاک رب یو حقیقت وي چې دنیا ویلی¹⁸⁴

Таржимаси: “Мени ким гапирди, уни ким гапирди

У мени деди, мен уни дедим

Ҳамза Шноари, کلیات پنجم جلد، پېښور-۱۹۹۷م، ۲۴ مخ 183

Ҳамза Шноари, کلیات پنجم جلد، پېښور-۱۹۹۷م، ۲۳ مخ 184

Агар дунё пок Раб айтганидек афсона бўлса,
Пок Раб дунё айтганидек Ҳақиқатдир.

Чуқур тасаввуфий маънога эга ушбу рубоийда қофия санъатининг ҳам тажзия, ҳам тажнисли қофия ишлатилган. Тажнисли қофия бу – бир неча маънога эга бўлган сўзнинг қофия санъати сифатида ишлатилиши ва бирдан ортиқ маънони ифодалаши. Бу ерда “вайилай” ҳам гапирмоқ, ҳам айтмоқ, ҳам демоқ маъноларини ифодаламоқда.

Қофия санъатининг энг жозибадор, сероҳанги бу зулқофиятайн бўлиб, мусажжадан фарқли томони бунда ўзаро қофияланаётган сўзлар байтнинг турли жойларида ишлатилиши мумкин.

بابا د رسالت او امامت راغی
حامل د سریتوب د عنایت راغی¹⁸⁵

Таржима: “Рисолат ва имоматнинг бобоси келди
Одамийлик ва иноят ташувчиси келди”

Мазкур рубоийда қофиянинг бетакрор намунаси терилган бўлиб, мисралардаги биринчи сўздан бошқа барча сўзлар қофияланмоқда. Бу пушту шеърятда жуда кам учратиладиган ҳолат. Рубоий фақатгина умуминсоний, панд-насихат руҳидаги тасаввуфий ғоялари билангина эмас, балки, бадиияти, юксак маҳорат билан ишлатилган бадиий санъатлари билан ҳам қадрлидир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Ҳамза Шинворий ўз рубоий ва ғазаларида пуштузабон шоирлар фикрларини янада чуқурлаштиришга ва янгича қарашлар билан юксалтиришга эришди. Жумладан, рубоийларида анъанавий мавзуни ўз даврининг ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий қарашлари билан янада бойитди ва халқчиллик бағишлади. Ҳамзанинг рубоийлари ўзининг юксак бадиияти ва мазмундорлиги билан пушту адабиёти рубоий хазинасининг жавҳари ҳисобланади. Умуман олганда анъанавий адабиётнинг вориси бўлган Ҳамза фақат мавжуд тамойиллар доирасида қолиб кетмади. Хусусан, ғазал ва рубоий жанрларига ўз даврининг долзарб ҳаётий муамоларини, инсон ва унинг маънавий камолоти мавзусини олиб кирди. Ҳамзанинг бадиий маҳорати шеърини санъатлардан моҳирлик билан фойдалана олишида намоён бўлади. У қўллаган бадиий санъатлар шеърининг шаклий бир унсури бўлибгина қолмай шоирнинг ижтимоий-фалсафий қарашларини ўқувчи онгига янада аниқ ва таъсирли етиб боришига, мазмунни бойитишга хизмат қилади.

حمزه شنوارى ، کلیات پنجم جلد ، پېڭوور- ۱۹۹۷م ، ۳۷ مخ 185

BADIIY ASAR VA MUALLIF KONSEPSIYASI

Go‘zalxon Muhammadjonova

filologiya fanlari doktori, dotsent

Jalolova Shalolaxon Islomjon qizi

Erkin tadqiqotchi, Farg‘ona viloyati,

O‘zbekiston tumani 20-maktab o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada baxt konseptining badiiy adabiyotdagi talqini o‘rganilgan. Adabiyotda baxt va baxt o‘lkasi haqidagi qarashlarning genezisi folklor namunalari borib taqalishi xalq ertaklari, xususan, “Susambil” misolida asoslangan. Shuningdek, folklor va yozma adabiyotdagi baxt konsepsiyasi qiyosiy aspektda o‘rganilgan. Xususan, badiiy konsepsiyaning talqinlarida muallif pozitsiyasi masalalari Jek Londonning “Martin Iden” asari misolida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *adabiyotning polifunksionalligi, badiiy-konseptual funktsiya, baxt konsepsiyasi, folklor, “Susambil”, “Martin Iden”.*

ABSTRACT

The article explores the interpretation of happiness within fiction, tracing its origins in literature back to folklore, notably examining the folk tale "Susambil." It delves into the comparative analysis of happiness in both folklore and written literature, focusing on the author's stance within the artistic interpretation, exemplified in J. London's "Martin Eden."

Key words: *encompass polyfunctionality of literature, artistic-conceptual function, the happiness concept, folklore, "Susambil," and "Martin Eden."*

KIRISH

Adabiyotshunoslikda adabiyotning polifunksionalligi haqida ko‘p bor ta’kidlanadi. Uning evristik, estetik, didaktik, kommunikativ, kompensatorlik, badiiy bashorat[1. 40-43] kabi qator vazifalari sirasida badiiy-konseptual funktsiyasi muallif – badiiy asar – retsiyent omilini bir nuqtada sintezlashi bilan alohida ahamiyatga ega. Chinakam badiiy asar beqiyos estetik ta’sir manbayi sifatida katta ta’sir kuchini o‘zida mujassamlaydi. Ya’ni badiiy asar kitobxon dunyoqarashiga ta’sir etish, o‘zgartirish orqali jamiyatni, borliqni o‘zgartira oladi, uni sayqallaydi, insonni ma’nan yuksaltiradi. Shuning uchun ham badiiy adabiyot jamiyat rivoji va insoniyat hayotida juda katta qudrat kasb etadi.

Badiiy asarni “muallifning farzandi”[2.42] sifatida talqin etsak, har bir asarda muallifning u yoki bu darajada o‘zligi aks etadi. Boshqacha aytganda, muallif o‘zi yaratgan asariga hayot haqidagi muayyan qarashlarini, xulosalarini singdirib

yuboradi. Ana shunday qarashlarning sirasida baxt haqidagi tasavvur muhim o‘rin tutadi.

Baxt va baxtiyorlik konsepsiyasi badiiy adabiyotda ko‘hna talqinlardan biri. Folklorda ham, yozma adabiyotda ham bu boradagi tasvirlarni ko‘plab uchratish mumkin. Abadiy mavzular singari baxt konsepsiyasi davrlar osha badiiy asarlarda asosiy o‘rin tutib kelmoqda va mental jihatdan qaraganda ham mushtarak jihatlar ko‘p. Bularning barchasida INSON omili va uning butun umri davomida intilayotgani – baxtli hayot turadi.

Baxt konsepsiyasining ildizlari xalq og‘zaki ijodi namunalari bo‘lgan miflar, ertak va dostonlarga borib taqaladi. Kuzatishlarimizdan, shunga amin bo‘ldikki, aslida xalq ertaklarining barchasida muayyan ma’noda baxt konsepsiyasi aks etadi. Ezgulik va yovuzlikning kurashi asosiga qurilgan va oxiri yaxshilikning g‘alabasi bilan yakunlanuvchi ertaklarning butun mazmun-mohiyatida baxt tushunchasining xalqona talqini o‘z ifodasini topgan. Ertaklarning kompozitsiyasi ham shunga monand, an’anaviy boshlanish, ayniqsa, an’anaviy tugallanish qismida bu mazmun yaqqol aks etadi. Ya’ni “murod-maqсадlariga yetibdi”, “umrlarining oxiriga qadar baxtli hayot kechirishibdi” kabi ta’birlarda hayotdan mamnunlik, baxtiyorlik yaqqol aks etib turadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hammamizga ma’lumki, “Susambil” baxt oshiyoni sifatida xalq orasida ham tez-tez tilga olinadi. Uning asosi esa shu nomdagi xalq ertagini taqazo qiladi. Ertak kompozitsion jihatdan, mazmun-mohiyatan baxtning ta’rif-tavsifiga mos keladi. O‘z xo‘jayinidan qadr topmagan, aziyat chekkan jonzotlarning qadr maskani, baxtiyorlik oshiyoni “o‘tning bo‘lig‘i, suvning tinig‘i mo‘l, azob-uqubat yo‘q”[3] – Susambil jannat maskan sifatida tasvirlanadi. Ertak kompozitsiyasi baxt maskaniga safar motivi asosiga qurilgan. Unda sarguzashtlik xususiyatlari mujassamlangan.

Asarning boshida umri davomida o‘z egasiga fidoyilik bilan xizmat qilgan eshakning qadrsizlanishi asosiy voqeliklarning boshlanishiga kalit – tugun vazifasini o‘taydi. Eshakning onasi tasvirlagan jannat maskanni izlab yo‘lga chiqishi bilan sarguzasht boshlanadi. Har bir jonzotning so‘roviga baxtiyorlik maskanini qayta-qayta ta’riflanishi baxt haqidagi tasavvurlarni aniqlashtirish, boyitishga, asosiy maqsad sari qat’iyatli harakatni amalga oshirishga xizmat qiladi.

“Susambil juda keng va bepoyon joy ekan. Havosi juda toza, narigi yoqda ulkan tog‘ bo‘lib, uning shabadasi doim g‘irillab kelib turar ekan. Yerda ko‘m-ko‘k maysalar, bedalar yashnab yotibdi. Bir yoqda bug‘doy arpalar, bir yoqda qovuntarvuzlar, bir taraf keta-ketguncha bog‘: unda uzum, anjir, o‘rik, shaftoli va turli-tuman mevalar g‘arq pishgan. Ariqlarda oppoq sutday suvlar sharqiraydi”[3].

Ushbu ta'rif-tavsiflar bir qarashda jonzotlar tilidan, tomonidan berilayotgandek taassurot uyg'otsa-da, "bir yoqda" jumalari bilan ta'rifning kengaytirilishida insonning baxt haqidagi qarashlari uyg'unlashadi. Mavzuiy jihatdan jonzotlar haqidagi turkumga kiruvchi ushbu ertakda insonlarning baxt haqidagi tasavvurlari jonzotlar timsollariga ko'chiriladi. Tashxis, intoq san'ati asosiga qurilgan badiiy tasvirlarda bola dunyoqarashiga xos holatda baxt konseptining mezonlari aks etadi.

Kenglik, bepoyonlik erkinlikni ifodasi, havosi tozaligi mo'tadil biologik hayotning muhim asoslaridan biri, to'kinlik, to'qchilik, ariqlardagi suv esa, bu hayotning davomiyligiga garov. Jonzotlar baxtiyor yashashlari uchun ko'p va xo'b yurib, katta mashaqqat chekib, ko'ngildagidek manzilni topa oldilar. Endi ular ushbu maskanni tashqi yovuz kuchlardan asrab yashay olsalargina baxtlari davomiy bo'ladi. Jonzotlar birlashish, birdamlik barqaror xotirjam hayotning asosi ekanini angelay oldilar. O'zlaridagi kuchli va ojiz tomonlarni anglab, ularni yagona maqsad sari birlashtira oldilar, natijada go'zal, baxtli hayotning sohibiga aylanib, murod-maqsadlariga yetdilar.

Asarning so'nggida baxt haqidagi tasavvurlar kengayadi, to'laqonli bo'ladi. Ertak boshida faqat yemish, farovonlik bilan bog'liq tasavvur, ertak so'ngida yana-da boyiydi. Yashil, obod maskan, tinch-xotirjam hayot, eng muhimi, ruhan, fikran yaqinlar bilan birgalikdagi do'st-inoqlikdagi baxtiyor hayot. Bularning barchasi asar nihoyasida katta bir falsafiy umumlashmaga olib keladi. Hatto jonzotlarning o'z maskanlarini himoya qilish uchun birgalikda kurashishlari ham baxt. Avvalo, kurashish uchun xohish va jur'atning bo'lgani, qolaversa, kuchlarni birlashtira olganlik, kuchli va ojiz tomonlarni sezib, ularni aniq maqsad sari to'g'ri yo'naltira olishlik ham maqsadga, saodatga yetishishning bir ko'rinishidir. Shu ma'noda olganda, baxt bir o'zing emas, ko'pchilikning birgalikda baxtiyorligidir. Ertak bu jihatdan nafaqat bolalarga, balki kattalarga ham muhim hayot sabog'i bo'la oladi. Ya'ni ertakning badiiy-konseptual mohiyati ayni jihatga ko'ra juda xarakterlidir.

Xalq og'zaki ijodida umumlamalik va sodda ifoda yo'sini bilan ajralib turadigan baxt konsepti yozma adabiyotda mezonlarining kengayishi va turfaligi, muallif konsepsiyasining davriy va mental, ijtimoiy-mafkuraviy jihatdan o'ziga xosligi, talqinlarda badiiyatning ustuvorligi bilan ayrichalik kasb etadi. Ularda muallif pozitsiyasining aks etishi, baxt konseptini turli rakurslardan yoritilishi bilan e'tiborli tadqiqot obyekti bo'la oladi. Ushbu qiyosni jahon adabiyoti namunasi bo'lgan "Martin Iden" romani bilan asoslash mumkin. Mashhur adib Jek London ijodi jahon adabiyotida inson va tabiat muammosining yetakchilik qilishi, inson irodasi masalasining ustuvorligi bilan muhim o'rin tutadi. Shu ma'noda romandagi baxt talqini muallif adabiy-estetik tafakkurining mental, davriy jihatdan xoslanishini

ko'rsatadi, shuningdek, muallifning g'oyaviy-badiiy niyati nuqtayi nazaridan farqlanadi.

Yozuvchi asarlariga "insonni sinovlar toblab, kuchli shaxsga aylantiradi", degan g'oyani singdirib yuborgan. Shuningdek, uning asarlaridan "Hayot – bu kurash demak, kurashsiz hayot ma'nisizlikdir. Asli hayotning mazmuni ham shunda", degan falsafiy fikrlar ufurib turadi.

"Yozuvchining hikoyalarida iroda mavzusi o'zgacha talqin etiladi. Inson qudratini namoyish etadigan bu uning irodasidir. Iroda insonni hayotning mashaqqatli so'qmoqlaridan olib o'tadi. Iroda insonni tushkunlikka tushishdan saqlaydi. Iroda insonni har qanday mudhish, qayg'uli voqealar oldida ham bardoshli bo'lishga undaydi. Jek London hikoyalarida mana shunday iroda egalari qalamga olinadi"[4. 112].

Jek London yaratgan siymolar osonlik bilan qiyinchiliklarga taslim bo'lmaydigan, kurashuvchan, irodali kishilardir. Ular o'z oliy maqsadlari yo'lida har qanday mashaqqat-u, qiynoqlarga, ochlik va iztiroblarga tayyordir. Zero, ular oliy maqsad yo'lidalar. Ammo qay bir sabablarga ko'ra oliy maqsadning yo'qolishi bosh qahramon fojeasini yuzaga keltiradi. "Martin Iden" romani qahramoni ham shunday taqdir sohibi.

Adabiyotshunoslar, adabiy tanqidchilar tahlillarida Martin Iden o'z jamiyatiga sig'magan inson sifatida e'tirof etiladi. Ba'zan irodasizligi tanqid qilinadi. Fikrimizcha, yozuvchining bu tasvirlardan ko'zlagan boshqa g'oyasi bor. Insonning inson ekanligi uning sinov va mashaqqatlarda o'zligini yo'qotmasligida, hayotning mazmuni – kurashda.

Martinning Rufga bo'lgan muhabbati unda hayotga nisbatan qiziqish, umid va tengsiz qudrat hissini uyg'otdi. Rufga munosib bo'lish ilinjida u kitob va bilimlar olamiga kirib keldi. Har bir o'qigan kitobi uni mushohada va savollar iskanjasiga solib tashlar, ularning mag'zini chaqishga intilar edi. Avvallari kuchini sotib, o'z mehnati ortidan kun ko'rib yurgan Martinda endi tafakkur kurashi kuchaya bordi. Fikrlar turfa xilligi, jamiyatdagi hayotning nomuvofiq qiyofasi borgan sari bosh qahramonni o'ylar girdobiga tashlar va u hayotning chin mohiyatini anglashga intilar edi.

Martinning o'ylari, fikrlari chiroyli. U o'ziga mos hayotda baxtli yashashni istaydi. Hamma narsaning go'zal bo'lishini va go'zal ko'rishni istaydi. Biroq hamisha ham orzu-o'ylar, niyatlar bilan real hayot muvofiq kelavermaydi. Martin ana shu nomutanosiblik o'rtasida qiynalar edi.

Martinning hayot, jamiyat davr haqidagi qarashlari bosqichma-bosqich o'zgara bordi. U avvallari barcha xunuklik, qoloq madaniyat ilmsizlikdan iborat.

Ilmsizlikni bartaraf etsa, barchasi hal bo‘ladi. Go‘zal hayot o‘z-o‘zidan unga peshvoz chiqadi, deb o‘ylagan edi. Lekin u intilgan go‘zal hayot, u yaxshi deb o‘ylagan odamlar davrasi u o‘ylaganchalik emas ekan.

“Morzlarnikida bo‘lgan bu o‘tirish Martinning dilida juda g‘alati va bir-biriga zid hislar tug‘irdi. Qilmoqchi bo‘lgan ishidan ko‘ngli sovidi, o‘zi yuksak saviyali deb o‘ylagan odamlardan hafsalasi pir bo‘ldi, vaholanki, Martin ularning saviyalariga yetishishni orzu qilardi. Ikkinchi tomondan, erishgan muvaffaqiyati unga dalda berdi. E‘tibor qozinish u o‘ylaganidan oson ekan. Martin yuksaklikka ko‘tarilish qiyinchiliklarini yengib olish bilan birga o‘zi tenglashmoqchi bo‘lgan odamlardan yuqorilab ketgan edi”[5.257]. Endi unga hatto professor darajasidagi odamlarning fikri oddiy, u hayotni ham, kitoblarni ham ulardan yaxshi bilar edi. U intilgan doira odamlarining *“aksariyati qip-qizil nodon odamlar, qolgan to‘qson foizi chidab bo‘lmaydigan darajada ruhsiz odamlar edi”*.

Shunday qilib, Martin dunyoni, o‘zi yashayotgan davrni boshqacha nigoh bilan idrok eta boshladi. Bu idrok qilish davri esa uning asarlarini asta-sekin gazeta va jurnallarda nashr etilish davriga to‘g‘ri keldi. U ko‘p o‘qigani, hayot haqida yozgani sari hayot mohiyatini teran anglab borar va bu tahlit muhit unga muvofiq kelmay borardi.

Martin – murakkab tabiatli shaxs. Unda kuch-quvvat, iste‘dod mujassam, shuning bilan birga xudbinlik, bir oz shafqatsizlik, o‘z “meni”ni ustun qo‘yish illatlardan ham holi emas. U – bilimdon, biroq bu bilimdonlik ortida bir oz kibr bor. U – sof muhabbat egasi. U muhabbatdagi sof tuyg‘ularni sevgilisidan-da ustun qo‘yadi. Mana uning davr va insonlar haqidagi qarashlari. Yozuvchi o‘z qahramonini katta hayot ummoniga o‘zi suzib chiqishi uchun qo‘yib yubordi. Qahramon o‘z iroda kuchi ila bu sinovlarni yengib o‘tdi. Biroq bu kurash uning hayotini mazmuni edi. Kurash yo‘lida maqsadiga erishgach, ya‘ni iste‘dodning e‘tirofi, uning ortidan esa pul va moddiy boyliklar, shon-shuhrat, hatto muhabbatning qaytishi endi Martin uchun hayotni rangsiz qilib qo‘ydi. Unda loqaydlik, hayotdan norozilik, tushkunlik ustunlik qildi. Bunga u zo‘r berib, jonini jabborga berib intilgani – asli sarob ekanligi sabab bo‘ldi. Uning xayolida yaralgan dunyo u duch kelgan dunyo bilan muvofiq kelmadi. Martinning insonlar, jamiyat, davr, hayot to‘g‘risidagi o‘ylari boshqa edi. U o‘zi o‘ylagan orzulariga erishganda insonlardagi mislsiz ikkiyuzlamachilikning shohidi bo‘ldi. Martin muhabbat borasida ham sarobga uchragan edi. Uning muhabbat haqidagi qarashlari faqatgina xayolotida qoldi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, “Martin Iden” romanidagi baxt konsepsiyasi ijtimoiy-mafkuraviy, davriy va mental mezonlar mushtarakligida ilgari surilgani bilan

xarakterlidir. Unda baxt konseptining mazmun-mundariyasi anchayin kengayadi. Bu kengayish baxt va baxtsizlik sarhadlari qadar yetib boradi. Ijtimoiy munosabatlar, falsafiy-estetik qarashlar, sotsiologik tafovutlar, iqtisodiy imkoniyatlar va qator boshqa omillar asosida muallifning badiiy-falsafiy qarashlari kitobxonni mushohadaga chorlaydi. Xalq og‘zaki ijodidagi baxt konseptida esa bunday keng ko‘lamlilik va murakkab talqinlar uchramaydi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2007.
2. Умуров Х. Бадий ижод асослари. Тошкент: О‘zbekiston, 2001.
3. Сусамбил. www.ziyouz.uz.
4. Бойназаров Б. Жаҳон адабиёти. Тошкент: Musiqa, 2006.
5. Жек Лондон. Мартин Иден. Тошкент: Yangi asr avlodi, 2016.
6. Guzalkhan, M. (2020). The image of a creative person in the poetry of Erkin Vohidov. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11).
7. Mukhammadjonova, G. (2021). Artistic interpretation of Ahmad Yassaviy image. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(4), 177-182.
8. Mukhammadjonova, G. (2021). PSYCHOLOGICAL ANALYSIS FROM PORTRAIT. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 2(05), 79-84.
9. Mukhammadjonova, G. (2021). Problems Of Creative Human Concept And Artical Interpretation. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(11), 1-6.
10. Mukhammadjonova, G. (2020, December). Artistic interpretation of the creative concept in world literature. Конференции.
11. Mukhammadjonova, G. (2022). THE ARTIST’S IMAGE-LANDSCAPE-LITERARY SYNTHESIS. *Models and methods in modern science*, 1(1), 46-48.
12. Mukhammadjonova, G. (2020, December). Artistic interpretation of the creative concept in world literature. Конференции.

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT EDUCATION

Melikova Elnora Shukhratovna

Lecturer, International Islamic Academy of Uzbekistan

ABSTRACT

In this article, the goal of independent education is the stable learning of creatively applied knowledge and skills, for which the student's efforts are encouraged and he feels free, pedagogical conditions and self a learning environment is needed. From the point of view of analysis, it is highlighted in the article that many higher education institutions in the foreign education system are trying to give new knowledge to their students through independent education.

Key words: *scientific activity, position, broad reasoning, motivation, learning ability, communication ability, choice.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mustaqil ta'limning maqsadi – ijodiy qo'llaniladigan bilimlar, ko'nikmalarni barqaror o'rganish bo'lib, buning uchun talabanning sa'y-harakatlari rag'batlantiriladigan va o'zini erkin his qiladigan pedagogik shart-sharoit va o'quv muhiti kerak. Tahlil nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, chet el ta'lim tizimida bugungi kunda ko'plab Oliy ta'lim muassasalari o'z talabalariga mustaqil ta'lim orqali yangi bilim berishga intilayotgani maqolada yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *ilmiy faoliyat, pozitsiya, keng mulohaza, rag'batlantirish, o'rganish qobiliyati, muloqot qilish qobiliyati, tanlash imkoniyati.*

INTRODUCTION

In the development of the state and society, there has always been an increasing need for specialists who are ready to work independently. Also, the number of personnel who are not ready for independent activity is gaining importance. It creates the necessary conditions for the residents of our country to live a decent life, to get an education at the level of world standards, to acquire a profession, to take a decent civic position in the society, and to realize their creative potential. The main meaning of this lies in creating a healthy generation and raising them properly.

From an analytical point of view, many schools in Germany today strive to provide new knowledge to their students through independent education. It is proven that through independent education, students can develop and reflect on the new knowledge they need to learn much better than in collective learning. German pedagogues commented on the psycho-physiological aspects of independent education and said, "Learning is always related to brain activity. Because new

knowledge and their consolidation takes place in the brain. Therefore, they put forward the idea that the brain is "the source of independent learning" and ensures the continuation of activity throughout life.

Main part: The goal of independent education is the stable learning of knowledge and skills that are used creatively, and for this, pedagogical conditions and educational conditions in which the student's efforts are encouraged and he feels free environment is needed. Because lessons learned under fear or stress do not mean creativity. "When a student is interested in something, excited or needs something, when his efforts are successful and when he is recognized by the community that is important to him - his teachers, peers, learning is really fast and happens fast. In these opinions, it is confirmed that education can provide individuality, motivation for self-activity, and self-control. In Germany, special educational offices have been established for students to work and study independently, and an educational office is a special place for individual and independent learning. Each student works individually in educational institutions. They choose and practice one of the subjects at their own pace and every day in their "Construction Sites". Also, sheets, films, textbooks, etc. created by the students themselves in connection with the subject modules to be completed are placed on the cards in the educational offices. Each material is individual.

In this way, heterogeneous groups by years and indicators are created in the educational office. They sometimes work on the same topic or in different modules. On the one hand, educational cooperation develops, on the other hand, it forms a team of creative young people who usually work effectively in the current module and answer questions. For this reason, the rule "Ask two students first, then the teacher" applies in Germany. It includes the independent study of students and the improvement of this activity in the modern conditions of the unique development of the field of education in Russia.

This is due to the fact that he easily adapts to the rapidly changing social development of today's Russian society, has a scientific point of view, has the ability to acquire the necessary amount of knowledge individually, and effectively uses the knowledge and skills acquired independently in the process of work to solve life and professional problems have a need for young people who have the competence to work with information. According to the employees of the Russian education system, the acquisition of these qualities is mainly determined by the ability to study independently and work independently. For this reason, Russian pedagogues and psychologists are striving to improve the form of education that directs students to independent learning from elementary school. In Russia today, 33% of students face

difficulties due to their lack of readiness to work independently. The reason for this is that these students lack self-control, the ability to properly allocate study time, process information and other personal qualities. For this reason, in developing the level of independent learning in Russia, they recognize the importance of educating a number of personal qualities in students. These qualities are: responsibility, volition, ability to think critically, appreciation and evaluation of work. Formation of readiness for independent work.

In England, students' independent studies and requirements are included in the curriculum, as in many countries. The proposed problems for independent study of students in Anguilla envisage the development of educational and social skills such as goal-based confidence and decision-making in the student personality. For this reason, the concept of "Lifelong education" was developed in England, and the "Institute of Adult Education" operates within the framework of the program. In order to develop independent study, this institute has a study unit called "Practice Ability". Within the framework of the concept of "Lifelong learning" in England, the open education system has become widespread in all higher education institutions. This is an opportunity for independent study. The main contribution of open universities to the development of higher education is openness.

Such an educational system is to give a second chance to those who did not have the opportunity to study or obtain a degree at a young age through independent study and research. In order to encourage independent study, a pedagogical model of preparing special educational materials for independent self-development was proposed in England. In England, independent study is the only way to self-management and self-development. The English term "Independent self-development" in the encyclopedic literature describes the acquisition of education through self-education.

In America, self-directed learning recognizes that students are responsible for planning, implementing, and evaluating their own learning experiences. Therefore, independent education is interpreted as a "necessary form" of education.

Renowned scholar Charles Hayes describes independent reading and learning as a source of vitality: "A person must control his independent study and make self-education a priority in life." Students who undertake independent study in America learn with greater purpose and motivation. They also tend to remember and apply what they have learned for a long time. In America, students' independent education is more closely aligned with the natural processes of the student's psychological development. American pedagogues emphasize that an integral part of personal

development is the development of the ability to take responsibility for one's life, education of independence, and the basis of independent creative development.

In America, modern educational programs place a serious responsibility on students to take an active position in learning. Lacking the ability to develop independently, students who start studying in these programs "often fail, just like their teachers," they say. The essence of independent study is that a person is the subject of his own activities to achieve internal learned goals, which are the main motive of self-development activities.

Organization of students' independent work - the methodology of organizing students' independent education directly depends on the content and description of the subject to be mastered, the amount of hours allocated to mastering it, the appearance of tasks, the individual qualities of students and the conditions of educational activity.

In conclusion, it can be said that the process of organizing independent education of students includes the following: preparation; shows the main and final stages. Students' activities on the formation and development of independent study skills. In the process of independent work, the student acquires skills such as self-organization, self-control, independent self-management, and independent active subject of educational activities.

REFERENCES

1. Попов В. А., Кондратьева О. Ю. Изменение мотивационно-ценностных ориентации учащейся молодежи. Социол. исслед, 1999. – №6.
2. Berdiyev B. R. Oliy ta'lim muassasalari talabalari mustaqil ta'limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya. – Qarshi: Fan va ta'lim, 2022. – 128 b.
3. Melikova, Elnora Shukhratovna CONTRASTIVE ANALYSIS OF PARADIGMATIC RELATIONS OF WORDS IN ENGLISH AND UZBEK // ORIENSS. 2023. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/contrastive-analysis-of-paradigmatic-relations-of-words-in-english-and-uzbek>.
4. Nematovna, Qurbonova Nigora. "Improving the management of the quality of education by introducing the credit module system in higher education institutions." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 20 (2023): 88-91.
5. Rakhmanberdiyeva, Karima Saydanovna. "FORMATION OF INDEPENDENT EDUCATION IN STUDENTS." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI* (2022): 328-330.
6. Nigora Djampulatova. (2023). THE ROLE OF THE COACHING APPROACH IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. *Journal of Academic Research and*

Trends in Educational Sciences, 2(1), 191–195. Retrieved from <http://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/493>

7. Abidova Zilola, Tursunova Umirahon, Khusomiddinova Malika The role of media technologies in Developing intercultural competence of Student's // Бюллетень науки и практики. 2019. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-media-technologies-in-developing-intercultural-competence-of-student-s>

8. Abbasovna S. M. The importance of listening and understanding in basic foreign language in higher education institutions //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Т. 24. – №. 5. – С. 1104-1111.

9. OCHILOVA, NILUFAR KOBULOVNA, and G'aybullayeva Mohlaroyim Abdulaziz Qizi. "ANALYSIS OF SOFT SKILLS IN CONTINUOUS EDUCATION IN A PERSON'S CAREER." (2023): 158-162.

10. ABDULLAYEVA MARXABO RAXMONKULOVNA. (2023). ESP/EAP O'QUVCHILARINING MAXSUS LUG'ATLARGA BO'LGAN EHTIYOJLARI. International Scientific and Current Research Conferences, 1(1), 291–299. <https://doi.org/10.37547/geo-56>

11. Ibragimov A. J. O. G. L. IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES OF STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES //Scientific progress. – 2023. – Т. 4. – №. 5. – С. 148-152.

12. Parkhadjanovna S. S. The importance of idioms in learning English language by Uzbek students in EFL classrooms //Журнал: Yangilanayotgan O'zbekiston yangi avlod kadrlari Umid jamg'armasi bitiruvchilari xalqaro anjumani. Homep ISBN. – С. 978-99435904.

XITOIY TILIDA TAQLID SO‘ZLARINING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Tashmuxeamedova Dildora Aziz qizi

Oriental universiteti o‘qituvchisi

[Azimova Dildora 98@mail.ru](mailto:Azimova_Dildora_98@mail.ru)

ANNOTATSIYA

Maqolada xitoy tilida taqlid so‘zlarning xitoy olimlari tomonidan tadqiq qilinishi, taqlidlarning xitoy tili grammatikasida ularning tutgan o‘rni tahlil qilingan holda ularning qaysi turkumga xosligi borasida so‘z yuritiladi. Taqlid so‘zlarni tasniflashda so‘z turkumlarining ahamiyati va ularning turkumlanishi bilan bir qatorda muallif xitoy tilshunos olimlari Ding Shengshu, Ma Djen, Vang Li kabi bir necha tilshunos olimlar guruhi qarashlari va ular o‘rtasidagi farqlarni yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: morfologiya, taqlid so‘zlar, undov so‘zlar, so‘z yasalishi, ot, sifat, son, fe‘l.

ABSTRACT

The article discusses the research of onomatopoeic words in Chinese language written by Chinese scientists, the role of onomatopoeic words in the grammar of the Chinese language and what category they belong to. In addition to the importance of word groups and their categorization in the classification of the onomatopoeic words, the author highlights the views of several groups of linguists such as Chinese linguists Ding Shengshu, Ma Zhen, and Wang Li and the differences between them.

Key words: morphology, onomatopoeic words, interjection, derivation, noun, adjective, quantitative words, verb.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются исследования звукоподражательных слов в китайском языке китайскими учеными, роль звукоподражательных слов в грамматике китайского языка и к какой категории они относятся. Помимо важности групп слов и их категоризации в классификации звукоподражательных слов, автор выделяет взгляды нескольких групп лингвистов, таких как китайские лингвисты Динь Шэншунь, Ма Чжэнь и Вань Ли, и различия между ними.

Ключевые слова: морфология, звукоподражательные слова, междометие, деривация, существительные, прилагательные, числительные, глагол.

KIRISH

Xitoy olimlari so‘zlarni doimo ularning funksiyalariga asosan tasniflash tarafdori bo‘lishgan. Xitoy tili nazariy grammatikasini ishlab chiqish uchun, avvalo,

morfologiyani tadqiq etish, undan keyin sintaksisga murojaat qilish kerak degan fikrni olg'a surib, so'z turkumlari guruhlarida haqida turli vaqtlarda turlicha fikrlarni berganlar.

Xitoy tilida taqlid so'zlar tadqiqi chuqurlashishi bilan olimlarning qarashlari o'rtasida turli farqlar yuzaga kela boshladi. So'z sifatida tilda mavjud taqlidlar o'zini grammatik jihatdan qaysi doirada namoyish etishi haqida avvaliga katta bahslar olib borilmagan bo'lsa-da, taqlidlar grammatika va lingvistik tadqiqotlar doirasida o'rganilgan va lug'atlar tarkibiga kiritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tahlil jarayonida xitoy tilshunosligiga taqlidlar hamda ularning morfologik xususiyatlari tadqiqiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar va maqolalar asosiy manba sifatida tanlandi. Mazkur adabiyotlarni tahlil qilishda qiyosiy-tipologik, tavsiflash va tasniflash metodlaridan foydalanildi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Taqlid so'zlar XIX asr oxirigacha tadqiqot obyekti sifatida xitoy tilshunoslari tomonidan unchalik e'tiborga olinmagan. 1898 yilda xitoy tilshunosi Ma Dziandjong "Mashi Ventong" asarida birinchi marta taqlid so'zlarni eslatib o'tgan. Ma taqlid so'zlarni "piktogrammalar va tovushlar uchun ishlatiladigan belgilar" deb atagan¹⁸⁶. Lekin Ma Dziandjong ularni ravish deb hisoblagan.

Xitoy Xalq Respublikasi tashkil topgandan keyin tilshunoslik sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar yanada jadallashdi. Bu davrda eng qizg'in bahsga sabab bo'lgan mavzulardan biri xitoy tilida so'z turkumlari muammosi edi Gao Mingkai (高名凯) ning 1952 yil 中国语文 jurnalida e'lon qilingan maqolasi va unda muallifning "xitoy tilida so'zlar turkumlarga bo'linmaydi" degan xulosasi, ayniqsa bu mavzudagi munozaralarning qizishiga sabab bo'ldi. So'z turkumlari mavzusi tilning Grammatik qurilishi va morfologiya masalalari bilan uzviy bog'liqligi sabab bu davrda til bo'yicha yaratilgan asarlarning deyarli barchasida so'z turkumlari masalasiga u yoki bu darajada to'xtalib o'tilar edi¹⁸⁷.

Professor Gao Mingkaining so'z turkumlari borasidagi qarashlarining tarafdorlari nihoyatda kam edi. Aksariyat tilshunoslar xitoy tilida so'zlar turkumlarga ajratiladi degan qarashda bo'lib, o'z ilmiy izlanishlari davomida fikrlarini dalillab borganlar.

¹⁸⁶ 马建忠 马氏文通—北京:商务印书馆, 1987. — 231页

¹⁸⁷ Абакумов. Проблема частей речи в китайском языке в работах лингвистов Китая//Вопросы языкознания. — Москва: Наука, 2018. — С.105-115.

Hozirgacha taqlid soʻzlar xitoy grammatikasida 100 yillik tadqiqiy bosqichni, olimlarning koʻzi ilgʻamagan davrlardan to hozirgi, yaʼni taqlidlarning tasnifi, ularning sintaktik xususiyatlari yoritiladigan davrgacha yoʻlni, bosib oʻtdi. Taqlid soʻzlar xitoy tilshunosligida XIX asr oxiridan 1940-yillargacha boʻlgan grammatik yozuvlarda kamdan-kam tilga olinadi va muammosi eʼtibordan chetda qolgandek koʻrinadi. Shu sababli ham hozirgacha aniq xulosalar berilmagan va xitoy tilshunoslari soʻz turkumlari va ularning tavsifi borasida qaysi nazariyaga amal qilishlari yuzasidan turli guruhlarga boʻlinib qolgan.

1950 – 1970-yillar oraligʻida xitoy olimlari umumiy tilshunoslik nazariyalarini yaratishga kirishdi va soʻz turkumlari haqida oʻz fikrlarini olgʻa sura boshladi. Bu davrda taqlid soʻzlarni xitoy grammatikasiga kiritishda olimlar ikki masalaga duch keldilar:

Xitoy tilida taqlid soʻzlar mustaqil soʻz turkumimi yoki yordamchi soʻz turkumiga mansubmi?

Taqlid soʻzlarning tovushlarni ifodalashi va savolga javob boʻla olmasligi nuqtai nazaridan tilshunoslarni yordamchilarga oid deb hisoblasalar, gapda sintaktik aloqaga kirisha olishi, alohida holatda ham maʼno anglatishi jihatidan mustaqil soʻz turkumiga oʻxshaydi. Bir necha zabardast olimlar morfologiyaga oid asarlarida oʻzlarining qarashlarini har jihatdan qoʻllab quvvatlashga harakat qilganlar. Biroq, bu davrda olimlar oʻrtasida konsensusga kelinmagani natijasida yagona qarash shakllanmagan.

Keyingi masala taqlidlarning semantikasi va klassifikatsiyasiga oid edi. Bu davrda taqlidlarni undovlarning bir qismi sifatida tadqiq qila boshlashdi. Jumladan, Suy Yushu oʻzining “Hozirgi zamon xitoy tili” asarida taqlidlarni undovlar sifatida eʼtirof etgan¹⁸⁸. Biroq ularning undovlardan farqi borligi boshqa bir guruh olimlari tomonidan eʼtirozga sabab boʻldi va taqlidlarning oʻzi alohida morfologik turkum ekanligi va ularni semantik klassifikatsiyalash masalasini koʻrib chiqish kerakligini ilgari surishdi. Pekin universitetining “Hozirgi zamon xitoy tili” grammatikaga oid tadqiqiy asarida taqlidlarni nutqning alohida qismi sifatida tan olib, ularni individual tarzda tadqiq qilishgan¹⁸⁹.

Bu yillar oraligʻida olib borilgan kichik ilmiy tadqiqot ishlarida ham taqlidlar aks eta boshladi. 1951-yil Lyuy Shusyang va Dju Desi hammuallifdagi “Grammatika va stilistika tadqiqoti”¹⁹⁰ asarini eʼlon qildi. Ular xitoy tili soʻz turkumlarini umumiy 8 guruhga boʻlib, taqlid soʻzlarni tabiatdagi mavjud hodisalar tovushining yozuvdagi aksi sifatida taʼriflab, “象声词” nomi bilan alohida turkum sifatida eʼtirof etadi va oʻz

¹⁸⁸ 胡裕树 现代汉语 上海: 上海教育出版社 1962. – 48页

¹⁸⁹ 北京大学中国语言文学系汉语教研室 现代汉语 – 北京: 北京商务馆出版社 1962. – 25页

¹⁹⁰ 吕叔湘 朱德熙 语法修辞讲话 – 北京: 中国青年出版社 1979. – 159页

ichida 3 turga bo'lad: 叹词 (undov so'zlar), 问答题, (savol-javob so'zlar) va 狭义的拟声词 (tor ma'noli so'zlar taqlidi). Olimlarning bu qarashlari xitoy grammatikasida taqlidlarning bir pog'ona yuqori tadqiqi uchun zamin yaratib berdi. Olimlar taqlidlarni ham alohida turkum sifatida e'tirof eta boshladi.

1962-yil chop etilgan xitoy tili grammatikasiga bag'ishlangan 《现代汉语》¹⁹¹ ilmiy ishida so'zlar 12 turkumga ajratilib, taqlidlar nominativ ma'no kasb etmasligi, alohida so'roqqa javob bo'lolmasligini asos sifatida keltirilib, yordamchi so'zlar doirasiga kiritilgan. Biroq, umumiy grammatikaga emas, balki taqlidlarga bag'ishlangan tadqiqot ishlarida ularni mustaqil so'zlar qatoriga kiritishgan. Jumladan, 1956-yilda Lyao Huadzin taqlid so'zlar grammatik funksiyani bajarmasligi, ular ham yakka holda ma'no kasb etishini dalillagan va taqlidlar mustaqil so'zdir¹⁹², degan xulosaga kelgan. “Taqlid so'zlar tadqiqi” (《象声词简论》) asarida olim mavzuga boshqacha yondoshadi. U mustaqil so'zlar ta'rifini berib, taqlidlarning mustaqil so'zlarga xos bo'lgan va bo'lmagan xususiyatlarini tushuntirib beradi. Tilshunos sifatida taqlidlarni mustaqil so'zlarning maxsus guruhi (实词中的特殊一类) deb ataydi¹⁹³.

Tovushlarning tildagi aksini bildiruvchi so'zlarni Chen Chengdze (“Milliy grammatika loyihasi”)¹⁹⁴, Li Dzinsi (“Xitoy grammatikasining yangi yozuvi”)¹⁹⁵ kabi olimlar ravish so'z turkumi doirasiga kiritadi. Lyuy Shusyang o'zining “Xitoy grammatikasining konturi”¹⁹⁶ asarida taqlid so'zlarni sifat deb biladi. Shu tariqa XX asrning 50-yillariga qadar bo'lgan ilmiy izlanishlarda taqlidlar so'z sifatida biror so'z turkumi doirasidagina o'zini namoyon qilgan. XXR tashkil topgandan so'ng, har bir sohadagi rivojlanishlar fonida xitoy tili grammatikasi ham bir qator ilmiy tadqiqotlar va yangi xulosalar bilan boyidi.

1980-yildan boshlab xitoy tili nazariy grammatikasida taqlidlarni tizimli o'rganish ishlari boshlandi. Bu borada Geng Erling xitoy tilida taqlid so'zlar borasidagi birinchi monografiya hisoblangan “Xitoy tilida taqlid so'zlar” asarini nashr etdi. Geng Erling taqlid so'zlar toifalari muammosini o'z ichiga olgan Xitoy taqlidlarining tizimli va har tomonlama tavsifini berdi. Taqlidlar va boshqa gap bo'laklarini tavsiflash orqali o'z nuqtai nazarini ko'rsatgan. “Xitoy tilida taqlid so'zlar” taqlidlarning tuzilishi, so'z yasaliş funksiyasi, sintaktik vazifasi va ritorik funksiyasini tahlil qilish bilan birga Pekin shevasini o'rganadi va Pekin shevasidagi

¹⁹¹ 北京大学中国语言文学系汉语教研室 现代汉语 – 北京: 商务印书馆出版社 1962. – 25 页

¹⁹² 廖化津 说拟声词 – 北京: 中国语文 1956. – 17 页

¹⁹³ 林文金 象声词简论 – 上海: 上海师范学院学报 1979. – 23 页

¹⁹⁴ 陈承泽 国文法草创 – 长沙: 商务印书馆 1982. – 86 页

¹⁹⁵ 黎锦熙 新著国语文法 – 长沙: 湖南教育出版社 2007. – 108 页

¹⁹⁶ 吕叔湘 中国文法要略 – 北京: 商务印书馆 1982. – 224 页

taqlidlarning fonetik xususiyatlarini aniqlaydi. Bu monografiya Xitoydagi keyingi ilmiy izlanishlar yaxshi debocha vazifasini o‘tadi.

XX asr 80-yillaridan to shu kungacha Xitoyda taqlid so‘zlarning tadqiqi ancha jadal olib borildi. Olimlar taqlidlarni turli xususiyatlariga ko‘ra alohida o‘rganishni boshlab, zalvorli natijalarga erishishdi. Jumladan,

Taqlidlarning grammatik funksiyasi tadqiqi. Djao Dzinming taqlidlarning grammatik o‘ziga xosliklarini tahlil qildi. U Zang Maosunning “Yuan sulolasining tanlangan qo‘shiqlari” kitobidagi barcha taqlidlarni yig‘ib chiqdi va ularga xos xususiyatlarni aniqlashga harakat qildi. U taqlidlarning gapdagi vazifasi modifikator (修饰语) bo‘lib, asosan hol bo‘lib keladi, degan xulosalarni beradi¹⁹⁷. Shao Dzinming ham taqlid so‘zlarning grammatik funksiyalarini chuqur tahlil qilgan olimlardan hisoblanib, u o‘z tadqiqot ishida asosiy e‘tiborini xitoy tilidagi taqlidlar “的” so‘zi bilan birikib kelish yoki kelmasligi muammosiga qaratadi¹⁹⁸.

Taqlid so‘zlarning fonetik tuzilishi bo‘yicha tadqiqotlar. Ma Tsingdju o‘zning “Xitoy tilida taqlid so‘zlar tadqiqi” asarida “O‘zgargan qofiya takrorlanishga muvofiq morfemalarning takrorlanishi, o‘zgargan tovush takrori asosidagi bo‘g‘inlarning takrorlanishi kabi taqlid so‘zlar takrorining oddiy qonuniyatini ilgari surdi. 2012 yilda Chu Taisong “Xitoy mandarin tili taqlid so‘zlarining fonologik qonuniyatlari va istisnolari” asarida ikki bo‘g‘inli taqlidlarning fonetik xususiyatlari bo‘yicha keng qamrovli tadqiqot olib borib, bir qancha xulosalarga keldi. Jumladan, taqlid so‘zlar, asosan, bir va ikki bo‘g‘indan tashkil topadi; ikki bo‘g‘inli taqlidlarga AB shakl AA shaklga nisbatan koproq qo‘llaniladi; taqlidlarning ko‘pchiligi birinchi ohangda talaffuz qilinadi¹⁹⁹.

Taqlid so‘zlarning stilistik xususiyatlari bo‘yicha tadqiqotlar. Taqlidlarni o‘rganishdan tashqari, Geng Erling (耿二岭) ularning stilistik xususiyatlarini ochib bergan 《拟声词的修辞职能》 (1988) nomli maqolasini e‘lon qildi. O‘sha davrda Fudan universitetining haftaning nashrlarida ham taqlid so‘zlarning stilistikasi borasidagi maqolalar chop etib turildi. Tadqiqotlarda taqlidlar stilistik vosita sifatida baholanadi va mualliflar taqlid so‘zning metafora, mubolag‘a va so‘z o‘yini kabi stilistik funksiyalarini batafsil tasvirlab beradilar.

Xitoy davlatida taqlid so‘zlar boshqa so‘z turkumlari yoki grammatik birliklarga nisbatan biroz kechroq tadqiq qilinishni boshlagan bo‘lsa ham 1 asrlik tadrijiy jarayonni bosib o‘tdi. Olimlar taqlidlarning xususiyatini ochib berishar ekan, endi ular oldidagi eng birinchi muammo – bu xitoy tilida uning xususiyatlarini ochib

¹⁹⁷ 赵金铭 元人杂剧中的象声词 – 北京: 中国语文, 1981. – 34页

¹⁹⁸ 邵敬敏 拟声词初探 – 北京: 语言教学与研究, 1981. – 57页

¹⁹⁹ 储泰松 普通话拟声词的语音规律及其例外 – 安徽: 安徽师范大学学报, 2012. – 107页

beruvchi atama topish bo‘lib qoldi. Turli tilshunos olimlar taqlidlarni ifodalovchi so‘zlarga turlicha nom berganlar. Xususan, Ma Djen (马真) o‘zining grammatikaga oid asarida turli ovozlarga taqlid qilgan so‘zlarni “拟声词” yoki “象声词” deb atalishini ta’kidlasa-da²⁰⁰, o‘zi “象声词” nomini ma’qul bilib, keyingi o‘rinlarda taqlidlarni shunday ataydi. Yana bir xitoy olimi Ding Shengshu (丁声树) taqlid so‘zlarga alohida to‘xtalib, ularning ta’rifini bermagan. Biroq, taqlid so‘zlarni xitoy tili morfologiyasidagi eng so‘nggi, 10-so‘z turkumi sifatida “象声词” nomi bilan e’tirof etgan²⁰¹. Xitoy tili nazariy grammatikasini umumiy tarzda yoritgan zabardast olimlardan biri Dju Desi (朱德熙) ham zamondoshi singari taqlidlarga alohida ta’rif bermagan bo‘lsa ham, ularni “拟声词” sifatida alohida so‘z turkumlari doirasida sanab o‘tadi²⁰².

Boshqa bir olim Sing Fuyi “Xitoy tili grammatikasi” (邢福义, 1996) asarida so‘z turkumlari tasnifi va terminlarida biroz o‘zgacha yondoshuvni kuzatish mumkin. Muallif oldingi grammatikalardan farqli ravishda so‘zlarni mustaqil so‘zlar (实词) va yordamchi so‘zlar (虚词) ga emas, balki bo‘lak so‘zlar (成分词) va bo‘lak bo‘lmagan so‘zlar (非成分词) ga ajratadi, ya’ni gapda mustaqil gap bo‘lagi bo‘lib kelishi mumkin bo‘lgan va bunday vazifada kelolmaydigan so‘zlar. Bunday ta’rif va guruhlanishdan anglash mumkinki, tilshunos so‘zlarning sintaktik xususiyatlarini turkumlashda eng asosiy mezon sifatida olgan.

Birinchi turga:

Ot (名词)

Fe‘l (动词)

Sifat (形容词)

Ravish (副词) ni kiritadi

Ikkinchi turga esa:

Old ko‘makchi (介词)

Bog‘lovchi (连词)

Ko‘makchi so‘zlar (助词) kabi so‘zlarni kiritadi.

Olim gapda ma’lum vazifaga xoslangan so‘zlarni turkumlaydi, lekin bunday vazifaga xoslanmagan, biroq yakka holda ham ma’no kasb etuvchi so‘zlarni har ikki guruhga ham kiritmaydi. U uchinchi, ya’ni maxsus bo‘lak (特殊成分) so‘zlar turkumini hosil qilib, unga

²⁰⁰ 马真 简明实用汉语语法教程 – 2版 – 北京: 北京大学出版社, 2015. – 28页

²⁰¹ 丁声树 现代汉语语法讲话 – 北京: 商务印书馆, 1999. – 6页

²⁰² 朱德熙 朱德熙文集 – 北京: 商务印书馆, 1999. – 50页

Olmosh (代词)

Son (数词)

O'lchov so'zlari (量词)

Undov so'zlar (叹词)

Taqlid so'zlar (象声词)ni kiritadi.

Bunday turkumlashda ham taqlidlar alohida maxsus guruh tarkibida qolyapti. Buning eng asosiy sababi taqlid so'zlar yakka holda ma'no kasb etishi bilan mustaqil so'zlarga, gapda so'roqqa javob bo'lmay, gap bo'lagi vazifasida kelolmasligi va gapdan doimo vergul bilan ajratilishi bilan yordamchi so'zlarga xos.

XULOSA

Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, xitoy tilida taqlidlar morfologyaning o'rganish obyekti bo'lib, alohida so'z sifatida e'tirof etiladi. Turkumga mansublik borasida taqlidlarni mustaqil so'zlarga ham, yordamchi so'zlarga ham kiritib bo'lmaydi, agar ikki guruhdan biriga mansub deb hisoblasak, ularning shu guruh xususiyatlarini inkor etuvchi ta'riflari turkumlanishni o'z-o'zidan bekor qiladi. Shuning uchun ham taqlid so'zlarni alohida so'z turkumi doirasida qoldirgan ma'qul deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Karimov A. Xitoy tilidagi hisob so'zlar (leksik-semantik, structural va funksional tahlil). Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2003. – bet 120.
2. Mustafayeva S. Xitoy tili tilshunoslik terminlari tizimining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Sharq, 2016. – bet 196.
3. 马建忠. 马氏文通. – 北京：商务印书馆，1987. –231 页.
4. 朱德熙. 朱德熙文集. – 北京：商务印书馆，1999. – 397 页.
5. 王力. 中国现代语法. – 北京：商务印书馆，2011. – 427 页.
6. 丁声树，吕叔湘，李荣，孙德宣，管燮初，傅婧，黄盛璋，陈治文. 现代汉语语法讲. – 北京：商务印书馆文库，1999. – 243 页.
7. 赵金铭. 元人杂剧中的象声词. 中国语文，1981. – 210 页.
8. 马真. 简明实用汉语语法教程 – 2 版. – 北京：北京大学出版社，2015. – 345 页.

К ВОПРОСАМ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ ХИНДИ

Нурматов Сирожиддин Султанмуратович

Кандидат филологических наук, доцент кафедры «Языков Южной и Юго-Восточной Азии» Ташкентского государственного университета востоковедения, Узбекистан.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается лингвистический анализ числительных в современном литературном языке хинди. Углубленно изучены их лингвистические особенности и выражения. Также изучены их морфологические особенности и синтаксические функции.

Ключевые слова: *имя числительные, лексема, морфема, единицы, десятки, простые числительные, сложные числительные.*

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ҳозирги адабий ҳиндий тилидаги сонларга ҳос лексемаларнинг лингвистик таҳлили амалга оширилган. Сонларнинг лисоний хусусиятлари ва ифодаланиш жиҳатлари ўрганилган. Шунингдек, уларнинг морфологик хусусиятлари ва синтактик вазифалари ҳам ўрганилган.

Калим сўзлар: *сон сўз туркуми, лексема, морфема, бирликлар, ўнликлар, содда сонлар, мураккаб сонлар.*

ABSTRACT

This article discusses the linguistic analysis of numerals in the modern literary Hindi. Their linguistic features and expressions have been studied in depth. Their morphological features and syntactic functions have also been studied.

Keywords: *numeral vocabulary, lexeme, morpheme, units, tens, simple numerals, complex numerals.*

ВВЕДЕНИЕ

Числительные вот уже полтора столетия привлекают внимание лингвистов и этнографов. Числительные, как и другие лексикки языка, могут дать интересный материал для генетического, ареального исследования языков [8: 585]. Научное изучение числительных как особой части речи давно находится в центре внимания языковедов. Однако степень ее разработки в плане различных языков мира не отличается единообразием и целенаправленностью. “Если в лексическом плане ряд числительных может рассматриваться как универсалия,

хотя выделение видов числительного и специфика значения стержневого ряда различны по языкам, то в отношении грамматических свойств числительные в различных языках не одинаковы”. [4: 583].

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДЫ:

При написании данной статьи широко использовались многие научные труды таких лингвистов, как Д.Варма, Б.Тивари, К.Гуру, В.П.Липеровский, З.М.Дымщиц, Т.Е.Катенина. Подробно изучены лингвистические особенности числительных лексем. Исходя из специфики собранных примеров, они были проанализированы на основе историко-описательного метода.

Обсуждение результатов: Как известно, что числительное класс полнзначных слов, обозначающих число, количество, меру и связанные с числом мыслительные категории порядка при счете, кратности, совокупности. В соответствии с этими значениями выделяются различные виды числительное: количественные, порядковые, собирательные, разделительные, а также неопределенно-количественные, дробные [2: 7].

В наиболее чистом виде понятие числа находит отражение в количественных числительных, образующих стержень, вокруг которого группируются другие виды числительное, и обозначающих количество, число, то есть отвлеченный результат счета, так как в понятии числа свойство совокупности состоять из того или иного числа единиц абстрагируется от тех конкретных предметов, которые подвергаются счету. Исторически множество считаемых предметов или явлений соотносилось с некоторым фиксированным множеством-эталонном, например с камешками, пальцами, словами [7: 264].

Количественные числительные обозначаются и графически, цифрами. В языке хинди они делятся на простые, сложные и составные. Простые числительные состоят из одного корня. Это числительные одного до девяти включительно, например, एक ek «один», दो do «два», तीन tiin «три», названия круглых десятков, например, दस das «десять», बीस biis «двадцать», तीस tiis «тридцать», चालीस chaaliis «сорок» и другие.

Сложные числительные включают два корня. К ним относятся все числительные внутри каждого десятка, начиная с одиннадцати, за исключением непосредственно предшествующих названию круглых десятков (ग्यारह gyaarah «одиннадцать», बारह baarah «двенадцать», तेईस teiis «двадцать три», सत्ताईस sattaaiis «двадцать семь» и другие). Составные числительные состоят из двух или нескольких отдельных (простых или сложных) числительных. В языке хинди это числительные свыше ста и названия чисел, обозначающих

количество сотен, тысяч, десятки миллионов и другие (एक सौ एक ek sau ek «сто один», दो सौ do sau «двести», तीन सौ सात tiin sau saat «триста семь»).

Количественные числительные в языке хинди употребляются как самостоятельно, так и в сочетании с именами существительными, например: उन में से दो घर चले गये। Un mai se do ghar chale gaye. – «Двои из них ушли домой», सभा में मज़दूरों और कर्मचारियों के बीस प्रतिनिधि भाग लेंगे। Sabhaa mai mazduuron aur karmcharyon ke biis pratinidhi bhaag lenge. – «В собрании примут участие двадцать представителей рабочих и служащих».

В языке хинди имена существительные, сочетаясь с количественными числительными, начиная с двух, ставятся в форме прямого падежа множественного числа, например: तीन लड़के tiin larke «три мальчика», चार लड़कियाँ chaar larkiyaan «четыре девочки». Естественно, существительные с числительным एक ek «один» стоят в форме прямого падежа единственного числа, например: एक औरत ek aurat «одна женщина», एक बेटा ek betaa «один сын».

В языке хинди количественные числительные не изменяются по родам, числам и падежам. Они всегда выступает в неизменной форме. Например: पाँच लड़के paanch larke «пять мальчиков» - पाँच लड़कों को paanch larkon ko «пяти мальчикам»; सात लड़कियाँ saat larkiyaan «семь девочек» सात लड़कियों को saat larkiyoon ko «семи девочкам».

Числительное एक ek «один» часто употребляется для выражения неопределенности и единичности в значении неопределенного местоимения «какой-то», «некий». Например: यहाँ एक आदमी आया था। yahaan ek aadmii aaya tha. «Сюда приходил какой-то человек».

Количественные числительные при повторах имеют разделительное значение: एक-एक «по одному, каждый», दो-दो do-do «по двое», तीन-तीन tiin-tiin «по трое». Например: एक-एक पुरुष-स्त्री ek-ek purush-strii «каждый мужчина и каждая женщина», एक-एक छात्र-छात्रा ek-ek chhatra-chhatra «каждый ученик и каждая ученица».

Количественные числительные могут употребляться в следующих синтаксических функциях: 1) определения (पैकट में बच्चे के सिले-सिलाए और बुने हुए बारह ऊनी सूट थे। Paiket mai bachche ke sile-silaae aur bune hue baarah uunii suut the. «В пакете было двенадцать детских шитых и вязаных шерстных костюмов»); 2) подлежащего (ये छः मुझे पसन्द हैं। Ye chhe mujhe pasand hain. «Эти шестеро (шесть) мне нравятся»); 3) именной части сказуемого (इस में कुल पाँच बर्थ हैं और

हम लोग छः हैं। Is mai kul paanch barth hain aur ham log chhe hain. «В нем (в купе) всего пять полок, а нас шестеро»); 4) дополнения (यह छः नहीं, बारहों लेने होंगे। Yah chhe nahiin, baarahoon lene honge. «Надо будет взять не эти шесть, а все двенадцать»).

Количественные числительные हज़ार hazaar «тысяча», लाख laakh «сто тысяч», करोड़ karor «десять миллионов», अरब arab «миллиард» нередко употребляются как счетные слова, и тогда они, как и счетные слова दसी dasii «десяток», दर्जन darjan «дюжина», बीसी biisii «два десятка», सैंकड़ा sainkraa «сотня» и другие, принимают суффикс -ओं , образующий счетные слова неопределенной множественности: हज़ारों hazaaron «тысяч», लाखों laakhon «сотни тысяч», करोड़ों karoron «десятки миллионов», सैंकड़ों sainkron «сотни» и другие.

Выводы: На основании вышеизложенного можно сделать следующий вывод:

-количественные числительные обозначают количество однородных предметов или отвлеченное от конкретных предметов счетное понятие. С точки зрения структуры количественные числительные в языке хинди делятся на простые, сложные и составные.

-количественные числительные в языке хинди употребляются в синтаксических функциях, так как определение, подлежащие, именной части сказуемое и дополнение.

-констатируя употребление числительного एक ek «один» в функции неопределенного артикля в языке хинди, важно подчеркнуть препозиционный характер его использования относительно определяемого слова.

- в научном обиходе глубоко изучены лингвистические особенности данной части речи. Кроме того, на базе теоретических данных по трудам индийских языковедов детально изучены морфологические черты числительных.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES):

1. Дымщиц З.М. Грамматика языка хинди. Т I. -М.: Наука, 1986.
2. Катенина Т.Е. Язык хинди. -М.: Изд. Вост. лит., 1960.
3. Липеровский В.П. Именные части речи языка хинди. -М.: Наука, 1978.
4. Супрун А.Е. Числительное // Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: Научное издательство Большая Российская энциклопедия, 1992.

5. Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2002.
6. कामताप्रसाद गुरू – हिन्दी व्याकरण। -दिल्ली, 2012.
7. धीरेंद्र वर्मा -हिन्दी भाषा का विकास। -दिल्ली, 1962.
8. भोलानाथ तिवारी - हिन्दी भाषा। -इलाहाबाद, 1972.

UNUTILISHGA BO‘LGAN HUQUQNING AYRIM MASALALARI

Vapayev Karimboy Muzaffar o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoiy odil sudlov fakultetining 2-kurs talabasi

E-mail: vapayevkarimboy@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada har kim o‘z shaxsiga doir ma‘lumotlarni himoya qilish huquqiga ega ekanligi, shuningdek, noto‘g‘ri ma‘lumotlarni tuzatilishini, o‘zi to‘g‘risida qonunga xilof yo‘l bilan to‘plangan yoki huquqiy asosga ega bo‘lmay qolgan ma‘lumotlarni yo‘q qilinishini talab qilish huquqi tahlil qilinadi. Bu huquq ko‘plab davlatlarda “unutilish huquqi” nomi bilan ataladi. Ushbu maqolaning dolzarbligi butun dunyoda axborot texnologiyasining rivojlanishi va globallasuvi jarayonida insonlar o‘zining shaxsiga doir ma‘lumotlarini himoya qilish va shaxsiy daxlsizligini ta‘minlashda unutilish huquqidan foydalanish asoslaridir. Maqolada unutilish huquqi bilan bog‘liq normalar O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi, Yevropa Ittifoqining umumiy ma‘lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi reglamenti

(GDPR), Yevropa Ittifoqining “Inson huquqlari bo‘yicha nizomi” ning tegishli moddalari asosida, shuningdek, Hindiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi asosiy qonunlarining tegishli normalari orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, Ispaniya,

Italiya, Argentina davlatlarida unutilish huquqi bilan bog‘liq qonun hujjatlarining qabul qilinishi va unutilish huquqi bilan bog‘liq keyslar orqali tahlil qilinadi. Mavzu doirasida xorijiy olimlarning fikrlaridan, ilmiy ishlaridan, qilgan tadqiqot natijalaridan, jurnallardan, xorijiy davlatlarning qonun hujjatlaridan havolalar berildi.

Kalit so‘zlar: *Unutilish huquqi, shaxsiga doir ma‘lumotlar, huquqiy asosga ega bo‘lmagan ma‘lumotlar, ma‘lumotlarni yo‘q qilinishi, raqamli huquq, shaxsiy huquq, shaxsiy erkinlik, shaxsiy daxlsizlik, so‘z erkinligi.*

SOME ISSUES OF THE RIGHT TO BE FORGOTTEN

Vapayev Karimboy Muzaffar ugli

2nd year student of of the Faculty of Criminal Justice of Tashkent State

University of Law

E-mail: vapayevkarimboy@gmail.com

ABSTRACT

This article states that everyone has the right to the protection of personal data, as well as the correction of inaccurate data, collected about him unlawfully or on a legal basis. the right to request the deletion of the data that is no longer available will be analyzed. This right is called "right to be forgotten" in many countries. The relevance of this article is the basis of using the right to be forgotten in the process of development and globalization of information technology throughout the world to protect personal information and ensure privacy. In the article, the norms related to the right to be forgotten are based on the legislation of the Republic of Uzbekistan, the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR), the relevant articles of the European Union's "Regulation on Human Rights", as well as India It is analyzed through the relevant norms of the basic laws of the Republic and the Russian Federation. Also, the adoption of legislation related to the right to be forgotten in Spain, Italy, and Argentina and cases related to the right to be forgotten are analyzed. Within the topic, references were given from the opinions of foreign scientists, scientific works, research results, journals, and legal documents of foreign countries.

Key words: *Right to be forgotten, personal data, data without legal basis, data destruction, digital right, personal right, personal freedom, privacy, freedom of speech.*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВА НА ЗАБВЕНИЕ

Вапаев Каримбой Музаффар угли

Студент 2 курса факультета уголовного правосудия Ташкентского
государственного юридического университета

E-mail: yapayevkarimboy@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В этой статье указано, что каждый имеет право на защиту персональных данных, а также на исправление недостоверных данных, собранных о нем незаконно или на законных основаниях. Право требовать удаления данных, которые больше не доступны, будет проанализировано. Во многих странах это право называют «правом на забвение». Актуальность данной статьи заключается в обосновании использования права на забвение в процессе развития и глобализации информационных технологий во всем мире для защиты личной информации и обеспечения конфиденциальности. В статье нормы, связанные с правом на забвение, основаны на законодательстве Республики Узбекистан, Общем регламенте Европейского Союза по защите данных (GDPR), соответствующих статьях «Положения о

*правах человека» Европейского Союза, а также а также Индии
Анализируется посредством соответствующих норм основных законов
Республики и Российской Федерации. Также анализируются принятие
законодательства, связанного с правом на забвение, в Испании, Италии,
Аргентине и дела, связанные с правом на забвение. В рамках темы даны
ссылки на мнения зарубежных ученых, научные работы, результаты
исследований, журналы и нормативноправовые документы зарубежных
стран.*

***Ключевые слова:** право на забвение, персональные данные, данные без
юридического основания, уничтожение данных, цифровое право, личное право,
личная свобода, неприкосновенность частной жизни, свобода слова.*

KIRISH

Huquqiy davlatchilik yo‘lida O‘zbekiston Respublikasi o‘zining milliy qonunchiligida inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilab oldi. Inson huquqlari – bu insonning tug‘ilishidan to vafot etguniga qadar butun umri davomida unga hamrohlik qiladigan huquq va erkinliklaridir. Huquqlarning lozim darajada ta‘minlanishi insonlarga munosib yashash imkoniyatini yaratib beradi. Jumladan, unutilish huquqi (inglizcha “right to be forgotten”) ham bu insonlarning asosiy huquqlaridan biri hisoblanib, u fuqarolarga ma‘lum sharoitlarda o‘zining shaxsiy ma‘lumotlarini qidiruv tizimlari orqali ommaviy tizimdan olib tashlashni talab qilish imkonini beradi [1]. Chunki ushbu ma‘lumotlar odamlarga keyinchalik zarar keltirishi mumkin. Eskirgan, ahamiyatsiz, to‘liq bo‘lmagan, noto‘g‘ri yoki ortiqcha ma‘lumotlar yoki saqlash uchun qonuniy asoslar vaqt o‘tishi bilan yo‘qolgan ma‘lumotlarga tegishlidir [2]. Lyuksemburglik siyosatchi, Yevropa parlamenti a‘zosi Kamissar Reding “unutilish huquqi” ning asosiy qoidasini bayon qildi: “Agar shaxs o‘z shaxsiy ma‘lumotlarini ma‘lumotlar boshqaruvchisi tomonidan qayta ishlanishi yoki saqlanishini istamasa yoki agar uning saqlanishi uchun qonuniy sabablar bo‘lmasa, ma‘lumotlar tizimidan olib tashlanishi kerak [3].

Shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish bilan bog‘liq turlicha yondashuvlar XIX asrning oxirida paydo bo‘lgan. Internet huquqi bo‘yicha tadqiqotchi Viktor Mayer Schoenbergning fikricha, yevropaliklarning shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilishga bo‘lgan qiziqishi XX asrga borib taqaladi [4]. Shvetsiyalik Rolf Veberning so‘zlariga ko‘ra, unutilish huquqi “individualning har qanday ma‘lumotni uchinchi shaxslarga” kirishi mumkin bolmagan holda o‘chirishni talab qilishda aks etadi [5]. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, ushbu huquq shaxslarga o‘zlari haqidagi videolar, fotosuratlar yoki boshqa ma‘lumotlarni o‘chirishga imkon beradi. Unutilish huquqi

shaxsiy daxlsizlik huquqidan alohida bo‘lib, u allaqachon ommaviy bo‘lgan va uchinchi shaxslar tomonidan qayta kirilmaslik uchun ma‘lumotlarni olib tashlashdan iborat [6]. Shuningdek, Lyuksemburglik siyosatchi, Yevropa Ittifoqining Adliya, asosiy huquqlar va fuqarolik bo‘yicha komissari Vivan Redingning fikrlariga ko‘ra, unutilish huquqi “odamlarga o‘z ma‘lumotlarini nazorat qilish, ayniqsa shaxslar tomonidan media va boshqa joyda taqdim qilingan ma‘lumotlarni himoya qilish” usuliga aylandi [7].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ishda mantiqiy, qiyosiy-huquqiy, ilmiy manbalarni aniq tadqiq qilish, qonun hujjatlarini sharhlash, qonunni qo‘llash amaliyotini o‘rganish kabi usullardan foydalanilgan. Shu bilan birga, unutilish huquqiga oid Yevropa Ittifoqi, Hindiston, Rossiya Federatsiyasi, Ispaniya, Italiya, Argentina davlatlarining ijobiy tajribasi va qonun hujjatlari o‘rganiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

2023-yil 30-aprel kuni bo‘lib o‘tgan umumxalq referendumini natijasida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi yangi tahrirda qabul qilindi. Ekspertlar tomonidan 130 ga yaqin chet davlatlarning konstitutsiyasi o‘rganilib chiqildi va ulardan asosiylari konstitutsiyamizda mustahkamlandi. Shuningdek qomusimizda inson huquq va erkinliklariga oid normalar 3 baravarga ko‘paydi. Shulardan eng ahamiyatlilaridan biri sifatida konstitutsiyamizning 31-moddasida [8] belgilangan har kim o‘z shaxsiga doir ma‘lumotlarning himoya qilinishi huquqiy, noto‘g‘ri ma‘lumotlarning tuzatilishini, o‘zi tog‘risida qonunga xilof ravishda to‘plangan yoki huquqiy asosga ega bo‘lmay qolgan ma‘lumotlarning yo‘q qilinishini talab qilish huquqiga egaligini ko‘rsatib o‘tish lozim. Bu norma konstitutsiyamizga qoshilgan yangi norma hisoblanib, ko‘plab davlatlarning konstitutsiyasi va qonunlarida insonlarning “unutilish huquqi” nomi bilan belgilanib o‘tilgan. Unutilish huquqining asosiy jihatlari haqida Politico texnologiya muxbiri John Hendel “odamlarga ular ahamiyatsiz va nomaqbul deb hisoblagan ommaviy yozuvlar, jurnalistika va ijtimoiy tarmoqlardagi har qanday raqamli ma‘lumotlarni o‘chirib tashlash qobiliyatini berish mumkin” [9] deb yozadi. Handel o‘zining qoidalarini asosiy deb hisoblaydi. Shuningdek, ta‘mirlash - internet foydalanuvchilari ommaviy axborot vositalari yoki boshqa joydagi havolalarni emas, balki internetga joylashtirilgan ma‘lumotlarni nazorat qilishlarini ta‘kidlaydi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi “Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida” gi qonuni [10] fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligi va shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish bo‘yicha muhim

huquqiy asos sifatida qaraladi. Shaxsga doir ma'lumotlar – muayyan jismoniy shaxsga taaluqli bo'lgan yoki uni identifikatsiya qilish imkonini beradigan, elektron tarzda, qog'ozda va boshqa moddiy jismda qayd etilgan axborot hisoblanadi. Xitoylik M.Park va C.Chai kabi olimlarning yozishicha shaxsga doir ma'lumotlarga ismlar, manzillar, turmush tarzi kabi ma'lum bir shaxsning shaxsini tushuntirish mumkin bo'lgan ma'lumotlar kiradi [11]. R.Beskivith va C.Mainvaringlarning ta'kidlashicha, ism, manzil, telefon raqami, onasining qizlik ismi, jinsi, kasallik tarixi, sug'urta ma'lumotlari kabilar shaxsga doir ma'lumotlar hisoblanadi [12]. Shaxsga doir ma'lumotlarga har kuni har javhada yuz kelimiz va ma'lum bir holatlarda ularni yig'uvchi yoki tashuvchiga aylanib qolamiz. Shaxsga doir ma'lumotlar har xil maqsadlarda yig'iladi. Masalan, ishga kirish jarayoni, kredit olish jarayoni, turli shartnomalar tuzish vaqtida, nikohni qayd etish davrida va boshqa kundalik holatlarda biz duch keladigan vaqtlarda shaxsga doir ma'lumotlar yig'iladi yoki ulardan foydalaniladi. Asosan, bu ma'lumotlardan shaxsni tasdiqlash va boshqa ma'lumotlarni aniqlash maqsadida foydalaniladi. Shuning uchun shaxsga doir ma'lumotlarning yig'ilish maqsadlari juda keng hisoblanadi. “Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida” gi qonunning 10- moddasida shaxsga doir ma'lumotlarni yig'ish, tizimlashtirish tartibi va prinsplari mulkdor va operator tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Shaxsga doir ma'lumotlarni saqlash, shaxsga doir ma'lumotlarni yig'ish chog'ida ilgari bildirilgan maqsadlar talab etadigan darajada subyektni identifikatsiya qilish imkonini beradigan shaklda amalga oshirilishi va shaxsga doir ma'lumotlarni saqlash muddati belgilangan. Shuningdek, ushbu qonunning 11-moddasida shaxsga doir ma'lumotlarni o'zgartirish va to'ldirish subyektning murojaati asosida, ushbu murojaat berilgan paytdan e'tiboran uch kunlik muddatdan kechiktirmay mulkdor va operator tomonidan amalga oshiriladi. Haqiqatga to'g'ri kelmaydigan shaxsga doir ma'lumotlarni o'zgartirish va to'ldirish bunday nomuvofiqlik aniqlangan paytdan e'tiboran darhol amalga oshirilishi belgilangan. Buni ahamiyatini bir qancha olimlarning fikrlari asosida tahlil qilsak, xitoylik olim X.Zou shaxsga doir ma'lumotlarning buzilishi fuqarolarning normal hayoti va manfaatlariga, ularning shaxsiy yoki mulkiy xavfsizligi uchun zarar yetkazishini ta'kidlagan [13]. Shuningdek, xorijiy davlatlarning axborot tizimini himoya qilishdagi tajribasini o'rgangan olimlar M.A.Efremova va P.V.Agapov qator davlatlarning shaxsga doir ma'lumotlar daxlsizligiga oid qonunchilik tizimini o'rgangan [14]. “Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida” gi Qonunning 17-moddasida shaxsga doir ma'lumotlar mulkdor va operator, shuningdek uchinchi shaxs tomonidan quyidagi hollarda yo'q qilinishi lozim:

- Shaxsga doir ma'lumotlarga ishlov berish maqsadiga erishilganida;

- Subyektning shaxsga doir ma'lumotlarga ishlov berish uchun berilgan roziligi chaqirib olinganda;
- Shaxsga doir ma'lumotlarga ishlov berishning subyekt bergan rozilik bilan belgilangan muddati o'tganda;
- Sudning qarori qonuniy kuchga kirganda.

Shuningdek, shaxsga doir ma'lumotlarning daxlsizligi O'zbekiston

Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'RQ-547-sonli Qonunining 28-moddasida "Subyektning rozilgisiz yoki boshqa qonuniy asos mavjud bo'lmagani holda shaxsga doir ma'lumotlarni oshkor etish va tarqatishga yo'l qo'yilmasligi to'g'risida mulkdor va (yoki) operator yoki shaxsga doir ma'lumotlardan foydalanishga ruxsat olgan boshqa shaxs tomonidan rioya etilishi majburiy bo'lgan talab shaxsga doir ma'lumotlarning maxfiyligidir. Mulkdor va (yoki) operator hamda shaxsga doir ma'lumotlardan foydalanishga ruxsat olgan boshqa shaxslar subyektning rozilgisiz shaxsga doir ma'lumotlarni uchinchi shaxslarga oshkor etmasligi va tarqatmasligi shart. Shaxsga doir ma'lumotlarning daxlsizligini buzganlik uchun Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 46.2-moddasiga [15] binoan javobgarlikka tortiladi. Agar ma'muriy jazo tayinlanganidan keyin yana sodir etilgan hollarda, Jinoyat kodeksining 141.1-moddasiga [16] asosan javobgarlikka tortiladi.

Unutilish huquqi haqida ko'pchilik olimlar o'zlarining qarashlarini bayon qilgan. Ulardan biri google kompaniyasining maxfiylik bo'yicha bosh maslahatchisi

Piter Fleischer ta'kidlaganidek, unutilish huquqi ko'pincha uchta asosiy toifani qamrab oladi, ularning har biri so'z erkinligiga toboro kuchayib borayotgan xavflarni taklif qiladi deydi. Birinchi toifa eng kam munozarali: "Agar men internetga biror narsa joylashtirsam, uni yana o'chirishga haqqim bormi?". Bu facebookda surat joylashtirganim va keyinchalik chuqur o'ylagan holda uni olib tashlamoqchi bo'lgan holatimni o'z ichiga oladi. Facebook va boshqa ijtimoiy tarmoqlarda bunga allaqachon ruhsat berilgani sababli, bu yerda qonuniy kuchga ega bo'lgan huquqni yaratish e'tirozsiz. Ammo ma'lumotlarni o'chirish huquqi Fleischerning ikkinchi toifasi bilan bog'liq bo'lsa, yanada bahsli bo'ladi. "Agar men ijtimoiy tarmoqda biror narsa joylashtirsam va kimdir uni nusxalab o'z saytida joylashtirsa, men uni o'chirishga haqqim bormi?". Tasavvur qiling-a, o'smir bir shisha piva bilan tushgan rasmini o'z saytida joylashtirganidan afsusda va uni o'chirib tashlaganidan so'ng, keyinchalik uni bir nechta do'stlari rasimni nusxalab o'z saytlarida joylashtirgani ma'lum bo'lib qoldi. Agar u ulardan suratlarni olib tashlashni so'rasa-yu, uning do'stlari rad qilishsa yoki topilmasa, facebook faqat o'smirning e'tiroziga ko'ra egasining rozilgisiz suratni do'stlarining albomlaridan

o‘chirib tashlashga haqli. Evropaning unutilish huquqiga ko‘ra, kimdir shaxsiy ma‘lumotlarni o‘chirishni talab qilganda, internet-provovder “so‘z erkinligi” huquqini amalga oshirilishi uchun ma‘lumotlarning saqlanishi “zarur” bo‘lmasa, kechiktirmasdan o‘chirishni amalga oshiradi. Fleischerning o‘chirish so‘rovlarining uchinchi toifasi bor: “Agar kimdir men haqimda biror narsa yozsa, uni o‘chirishga haqqim bormi?”. Bu albatta, erkin fikr bildirish borasida eng jiddiy havotirlarni keltirib chiqaradi [17]. AQSH Oliy sudi, agar ma‘lumotlar qonuniy ravishda olingan bo‘lsa, tarqatishni cheklovchi qonunlarni qabul qila olmaydi, deb ta’kidladi. Boshqa bir huquqshunos olim De Tervagne o‘zining unutilish huquqi bo‘yicha qarashlarini quyidagicha bayon qiladi: “savol shundaki, odamlar o‘zlarining o‘tmishdagi harakatlari uchun javobgar bo‘lishlari kerakmi yoki ular o‘zlarining o‘tmishlarini qayta yozish huquqiga ega bo‘lishlari kerakmi” [18]. Ushbu fikrlarni tahlil qilgan holda o‘z qarashlarimizni bayon qiladigan bo‘lsak, unutilish huquqi bu so‘z erkinligini cheklashga qo‘shilmaymiz. Chunki so‘z erkinligi bu so‘zlarni erkin bayon qilish va unutilish huquqini amalga oshirish bilan so‘z erkinligi cheklanmaydi. Unutilish huquqidan foydalanib har bir inson o‘zi haqidagi noto‘g‘ri va asossiz ma‘lumotlarni uchinchi shaxslardan (noto‘g‘ri ma‘lumotlarni tarqatgan shaxslardan) talab qilish bu ularning so‘z erkinligini cheklash deb xulosa qilinmasligi kerak. Masalan, ayrim odamlarda noto‘g‘ri qarashlar mavjud ya’ni siz ulardan o‘zingiz haqingizdagi tarqatilgan asossiz ma‘lumotlarni yo‘q qilinishini talab qilsangiz sizga beriladigan birinchi javob bu “yo‘q, sen meni so‘z erkinligim, istalgan ma‘lumotlarni tarqatish huquqimni cheklayapsan” degan javob olasiz. Ushbu holatda siz hech kimni so‘z erkinligini cheklamaysiz, balki, o‘zingiz haqingizdagi asossiz ma‘lumotlarni yo‘q qilinishini talab qilish huquqingizdan foydalanasiz. Odamlar o‘tmishda qilgan harakatlari uchun kelajakda javob bermasliklari kerak va har bir inson unutilish huquqidan foydalangan holda o‘tmishni qayta yozish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Yevropa ittifoqining “Umumiy ma‘lumotlarni himoya qilish haqida” gi 2018-yil 25-maydagi *reglamenti* (GDPR) shaxsiy ma‘lumotlarning qonuniy, adolatli va shaffof tarzda to‘planishi va ishlatilishini, shaxslarning shaxsiy ma‘lumotlari ustidan nazoratni ta’minlashga qaratilgan. Shuningdek, ushbu reglamentda shaxslarga tashkilotlardan shaxsiy ma‘lumotlarni o‘chirishni so‘rash huquqini beradi. Shuningdek GDPR shaxsiy ma‘lumotlarni qanday yig‘ish, qayta ishlash va o‘chirish kerakligini tartibga soladi. Yevropa Ittifoqi Adliya sudining 2014-yildagi qaroridan so‘ng, ko‘plab e’tirof etilgan “unutilish huquqi” GDPR da mavjud bo‘lgan yo‘q qilish huquqi uchun pretsedent bo‘ldi. Unutilish huquqi GDPR ning 65-va 66-bandlarida ko‘rsatilgan. Unga ko‘ra, “Ma‘lumotlar subyekti nazoratchidan

o‘ziga tegishli shaxsiy ma’lumotlarning o‘chirilishini ortiqcha kechiktirmasdan olish huquqiga ega va nazoratchi shaxsiy ma’lumotlarni ortiqcha kechiktirmasdan o‘chirishga majburdir”. Ortiqcha kechikish, taxminan, 1 oy deb qaraladi. GDPR ning 17-moddasida unutilish huquqi qo‘llaniladigan asosiy holatlar belgilangan. Jismoniy shaxs o‘z shaxsiy ma’lumotlarini o‘chirishga haqli, agar:

- Shaxsiy ma’lumotlar dastlab to‘plangan va qayta ishlangan maqsadlar uchun kerak bo‘lmasa ;

- Tashkilot ma’lumotlarni qayta ishlash uchun qonuniy asos sifatida shaxsning roziligiga tayanadi va bu shaxs o‘z roziligini bildirmasa ;

- Tashkilotning ma’lumotlarni qayta ishlash uchun hech qanday qonuniy manfaat bo‘lmasa ;

- Tashkilot to‘g‘ridan – to‘g‘ri marketing uchun shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlasa;

- Tashkilot shaxsning shaxsiy ma’lumotlarini qonunga xilof ravishda qayta ishlasa;

- Axborot jamiyati xizmatlarini taklif qilish uchun tashkilot shaxsning ma’lumotlarini qayta ishlasa;

Biroq, tashkilotning kimningdir ma’lumotlarini qayta ishlash huquqi ularning unutilish huquqini bekor qilishi mumkin. GDPR da ko‘rsatilgan o‘chirish huquqini buzadigan holatlar:

- Ma’lumotlar so‘z va axborot erkinligi huquqidan foydalanish uchun ishlatilsa;

- Ma’lumotlar qonuniy qaror yoki majburiyatni bajarish uchun foydalanilsa;

- Ma’lumotlar jamoat manfaatlarida yoki tashkilotning rasmiy vakolatlarini bajarishda amalga oshiriladigan vazifani bajarish uchun ishlatilsa;

- Qayta ishlangan ma’lumotlar sog‘liqni saqlash uchun xizmat qilsa va jamoat manfaatlarini amalga oshirsa;

- Qayta ishlangan ma’lumotlar profilaktika yoki kasbiy tibbiyotni amalga oshirish uchun zarurdir. Bu faqat ma’lumotlar professional sirni saqlash bo‘yicha qonuniy majburiyatga ega bo‘lgan sog‘liqni saqlash mutaxassisi tomonidan qayta ishlanayotganda qo‘llanilsa;

- Ma’lumotlar jamoat manfaatlariga, ilmiy tadqiqotlarga, tarixiy tadqiqotlarga yoki statistik maqsadlarga xizmat qiluvchi muhim ma’lumotlarni ifodalaydi va ma’lumotlarni o‘chirish – qayta ishlash maqsadi bo‘lgan muvaffaqiyatga erishishga putur yetkazishi yoki to‘xtatishi mumkin bo‘lsa;

- Ma’lumotlar huquqiy himoyani o‘rnatish yoki boshqa huquqiy da’volarni amalga oshirish uchun foydalanilsa;

Bundan tashqari, tashkilot so‘rovning asossiz yoki haddan tashqari ko‘p ekanligini asoslashi mumkin bo‘lsa, tashkilot “oqilona to‘lov” so‘rashi yoki shaxsiy ma‘lumotlarni o‘chirish so‘rovini rad etishi mumkin [19][20].

Yevropa Ittifoqining asosiy qonun hujjatlaridan biri – Yevropa Ittifoqining Inson Huquqlari bo‘yicha Nizomining 8-moddasi shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish haqida bir qancha norma belgilangan bo‘lib bular quyidagilardan iborat: Har bir shaxs shaxsiy ma‘lumotlarini himoya qilish huquqiga ega. Shuningdek, bunday ma‘lumotlardan belgilangan maqsadlarda va uning roziligi yoki qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa asoslar asosida maqsadga muvofiq foydalanishi kerak. Har bir inson o‘zi to‘g‘risidagi to‘plangan ma‘lumotlarga kirish va undagi xatolarni tuzatish huquqiga egaligi belgilab qo‘yilgan [21]. 1995-yilda “Shaxsiy ma‘lumotlarni qayta ishlash va bunday ma‘lumotlarning erkin harakatlanishi bo‘yicha shaxslarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida” gi direktivasi (95/46EC direktivasi) qabul qilindi, bu bugungi kunda Yevropa Ittifoqining asosiy hujjati hisoblanadi. Unda shaxsiy ma‘lumotlarni to‘plash, qayta ishlash, saqlash va shaxsiy ma‘lumotlar bilan bog‘liq boshqa harakatlar nazarda tutilgan. Ushbu hujjatning 12-bandi jismoniy shaxslarga shaxsiy ma‘lumotlarning maxfiyligini va uni internetdagi uchinchi shaxslardan himoya qilinishini kafolatlaydi [22].

Hindiston Respublikasida shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish bilan bog‘liq qonun loyihasi 2019-yil 11-dekabrda Elektronika va axborot texnologiyalari vazirligi tomonidan taqdim etilgan. Ushbu qonunning asosiy maqsadi shaxsning shaxsiy hayotini himoya qilishdir. Qonunning 5-bobida ma‘lumotlar direktori huquqi haqida so‘z boradi. Ushbu bobning 20-bandida unutilish huquqi haqida so‘z boradi. Ushbu bandda ma‘lumotlar direktori (ma‘lumotlar bilan bog‘liq bo‘lgan shaxs) o‘z shaxsiy ma‘lumotlarining doimiy ravishda cheklash yoki oldini olish huquqiga ega. Shunday qilib, unutilish huquqidan foydalangan holda o‘z shaxsiy ma‘lumotlarni o‘chirishi yoki tuzatishi mumkin [23,24]. Hindiston Respublikasi Konstitutsiyasining 21-moddasida hech kim qonunda belgilangan tartibda hayoti yoki shaxsiy erkinligidan mahrum etilishi mumkin emas [25,26]. Ushbu norma ham unutilish huquqini ta‘minlovchi asosiy qonunlardan hisoblanadi. Chunki unutilish huquqi shaxslarning asosiy va daxlsiz huquqi hisoblanadi va har bir shaxs o‘zining shaxsiy ma‘lumotlarini himoya qilishi, shuningdek, ahamiyatsiz va noto‘g‘ri ma‘lumotlarni internet saytlaridan olib tashlanishini talab qilish huquqiga ega.

Rossiya Federatsiyasida 2014-yil 4-iyunda yangi tahrirda qabul qilingan

“Shaxsiy ma‘lumotlar to‘g‘risida” gi Federal qonuniga binoan shaxsiy ma‘lumotlarni qayta ishlashda shaxsiy ma‘lumotlarning to‘g‘riligi, ularning yetarliligi va shaxsiy ma‘lumotlarni qayta ishlash maqsadlari bilan bog‘liqligi

ta'minlanishi kerak. Operator to'liq bo'lmagan yoki noto'g'ri ma'lumotlarni o'chirish yoki aniqlashtirish choralari ko'rishi kerak. Shuningdek, federal qonunlarda boshqacha holat nazarda tutilmasa, qayta ishlangan ma'lumotlar qayta ishlash maqsadiga erishilgandan so'ng yo'q qilinishi va shaxsiylashtirilmaligi kerak [27]. 2014-yil iyun oyida Yevropa sudining qarori va "global tarmoqlarda o'zi haqida yoqimsiz yoki eskirgan ma'lumotlarga kirishni cheklash" huquqi Rossiya Federatsiyasi Jamoalar palatasi tomonidan qo'llab quvvatlangan [28]. 2014-yil noyabr oyida Roskomnadzor agentlik "unutilish huquqini" Rossiya qonunchiligida mustahkamlab qo'yishni qo'llab quvvatlashini bildirgan va bu paytda mamlakatda shunga o'xshash pretsedentlar bo'lmagan. 2015-yil may oyida "unutilish huquqi" to'g'risidagi qonun loyihasi Rossiya Federatsiyasi Davlat Dumasiga turli fraksiyalarning to'rt nafar deputati tomonidan taqdim etilgan [29]. Qonunga ko'ra, Rossiya fuqarolari qidiruv natijalaridan o'zlari haqidagi eskirgan ma'lumotlarga havolalarni olib tashlashlari mumkin. Biroq materiallarning o'zlari joyida qoladi. Masalan, yandex va google yolg'on ma'lumotlarga havolani qabul qiladi va ularni mustaqil ravishda qidiruv natijalaridan olib tashlaydi. Ariza beruvchi faqat o'z shaxsini tasdiqlashi va to'g'riligini isbotlashi kerak. Aytaylik, X web-saytida shunday yozilgan: "Ivanov poraxo'r". Ivanov o'zining aybsizligi haqidagi dalillar bilan unutilish huquqini so'rab qidiruv tizimlariga murojaat qiladi. Bundan keyin Ivanovni qidirayotgan foydalanuvchilar negativ havola ko'rmaydilar. 2015-yil iyuldagi "Axborot, axborot texnologiyalari va axborotlarni himoya qilish to'g'risida" gi qonuni va 2015-yil 13-iyulda FZ-264 sonli federal qonuni Fuqarolik Protsessual kodeksining 29 va 402-moddalariga o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi qabul qilingan. Tegishli federal qonun Rossiya Federatsiyasi Prezidenti tomonidan imzolandi. Ushbu qonun 2016-yil 1-yanvardan kuchga kirgan [30] [31]. "Axborot, axborot texnologiyalari va axborotlarni himoya qilish to'g'risida" Federal qonuni 1 modda bilan to'ldirildi. 10.3...unga ko'ra, Rossiya Federatsiyasi hududida joylashgan iste'molchilarning e'tiborini jalb qilishga qaratilgan internetda reklama tarqatuvchi qidiruv tizimi operatori fuqaroning (jismoniy shaxsning) holda tarqatilgan, ishonchsiz, shuningdek, ahamiyatsiz bo'lgan, keyingi voqealar tufayli arizachi uchun ahamiyatini yo'qotgan arizachi to'g'risidagi ma'lumotlarga kirish imkonini beruvchi Internetdagi sayt sahifasi indeksi haqida ma'lumot berishi kerak. Federal qonun talabnoma beruvchining ma'lumot berishni to'xtatish to'g'risidagi iltimosiga javob berishi kerak bo'lgan mezonlarni, ushbu so'rovni qidiruv tizimi operatoriga yuborish tartibini va ularning keyingi o'zaro ta'sirini belgilaydi. Ariza beruvchining so'rovida quyidagi ma'lumotlar bo'lishi kerak:

• Familiyasi, ismi, otasining ismi, passport ma'lumotlari, aloqa ma'lumotlari (telefon yoki faks raqamlari, elektron pochta manzili,

• pochta manzili;)

• Havolalar berilishi, tugatilishi kerak bo'lgan ariza beruvchi to'g'risidagi ma'lumotlar;

• Ma'lumotlar joylashtirilgan internetdagi web-sayt sahifasining indeksi;

• Qidiruv tizimini havolalar chiqarishni to'xtatish uchun asos;

• Ariza beruvchining shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashga roziligi;

Agar talabda noaniqliklar yoki xatolar aniqlansa, qidiruv tizimining operatori ariza beruvchiga u taqdim etgan ma'lumotlarni aniqlashtirish uchun bildirishnoma yuborishga haqli. Ariza beruvchi 10 ish kuni ichida noaniqliklarni bartaraf qilishi va yangilangan ma'lumotlarni operatorga yuborishi shart. Qidiruv tizimining operatoriga so'rovda ko'rsatilgan ma'lumotlarga havolalarni qidiruv so'rovi natijalaridan chiqarib tashlash uchun 10 ish kuni beriladi, keyin bu haqda ariza beruvchining so'rovi qanoatlantirilganligi to'g'risida bildirishnoma yuborish yoki asoslantirilgan rad javobi orqali arizachiga xabar qilinadi. "Unutilish huquqi" ning Yevropa versiyasidan farqli o'laroq, Rossiya qonunchiligi arizachining so'rovi faktining maxfiyligiga e'tibor qaratadi va qidiruv tizimi operatorining manfaatdor shaxsdan so'rovni qabul qilish to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilmaslik majburiyatini belgilaydi. Ariza berish faktining maxfiyligi ariza beruvchining shaxsiy daxlsizlik huquqini kafolatlaydi. Shuningdek, federal qonun qidiruv tizimi operatorining rad etishini asossiz deb hisoblagan arizachiga sudga murojaat qilish huquqini beradi.

Ispaniyada shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi qonun mavjud (Ley Orga'nica 15/1999, LOPD). Ushbu qonunning shaxsiy ma'lumotlarni sifati to'g'risidagi 4-moddasida aytilishicha, ular to'planishi va keyinchalik qayta ishlanishi faqat shartlarga muvofiq mumkin. Tarixiy, statistik, yoki ilmiy maqsadlarda bo'lmasa ushbu ma'lumotlardan boshqa maqsadlarda foydalanish mumkin emas. Shaxsiy ma'lumotlar, agar ular to'plangan yoki saqlangan maqsadlar uchun zarur bo'lmasa yoki ahamiyatli bo'lmasa, o'chirilishi kerak [32]. Ispaniya fuqarolarini shaxsiy ma'lumotlarini to'plash, qayta ishlash va boshqa harakatlarni himoya qilish va nazorat qilish uchun 1993-yilda Adliya vazirligi nazorati ostidagi tashkilot bo'lgan Milliy ma'lumotlarni himoya qilish agentligi tashkil etilgan [33].

Italiyada ham 2003-yil noyabr oyida qabul qilingan Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish kodeksi (Codice in material di protezione dei dati personali) (51) va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha davlat tashkiloti (Garante per la

prateizone dei dati personali) [34] mavjud. Italiyada unutilish huquqi, birinchi navbatda, har bir fuqaroning uning sha'ni yoki obro'siga putur yetkazishi mumkin bo'lgan ayrim biagrafik faktlarni yangiliklar tarixidan olib tashlash huquqi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi [35]. Agar bu faktlar endi ahamiyatli bo'lmasa yoki o'zining sud o'tmishi haqidagi ma'lumotlarni aniq sabablarsiz tarqatmaslik nazarda tutilgan. Misol sifatida Oronto shahri sudi (Primodanoi) internet nashrini o'z arxivida sud ishida ishtirok etgan ikki nafar tadbirkorga oid materiallarni olib tashlashdan bosh tortgani uchun 17 ming yevro miqdorida jarimaga tortilgan. Sud qaroriga ko'ra ma'lumot e'lon qilingan kundan boshlab jamoatchilik manfaati yo'qligi uchun yetarli vaqt o'tgan. Oxir oqibat maqola nashr arxividan olib tashlangan [36,37].

Argentina qonunchiligida unutilish huquqi bilan bog'liq normalarga to'xtalsak, 1996-yilda Argentina Oliy sudi tomonidan 10 yildan ko'proq vaqt oldin to'plangan shaxsiy ma'lumotlar eskirgan deb hisoblangan va subyekt ushbu ma'lumotlarni o'chirish huquqiga ega deb qaror qabul qilingan. Chunki eski ma'lumotlarni saqlanishi "unutilish huquqini" ni buzadi. Keyinchalik 2000-yil 25.326-sonli "Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risida" gi Qonunning 26-bandi shaxsiy ma'lumotlarni besh yillik saqlash muddatini belgilaydi [38]. 2012-yil deputatlar Julian Obiglio va Alberto Peres internetda unutilish huquqi to'g'risidagi yangi qonunni taklif qilishdi, uchinchi shaxslar tomonidan nashr etilgan kontent uchun qidiruv tizimlari va ijtimoiy tarmoqlar uchun huquqiy javobgarlikni belgilovchi va jismoniy shaxslarga qidiruv tizimlari va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni talab qilish imkonini beruvchi mexanizmni taklif qilishdi [39].

XULOSA

Yuqorida ta'kidlanganidek, unutilish huquqi insonlarning asosiy huquqlaridan biri hisoblanadi. Chunki shaxslar o'zlari haqidagi ma'lumotlarni nazorat qilish va noto'g'ri ma'lumotlarni o'zgartirish, to'ldirish va yo'q qilish huquqiga ega. Amaliyotimizga bog'lab tahlil qiladigan bo'lsak: yagona interaktiv davlat xizmatlari portali hisoblangan my.gov.uz saytida fuqarolar ma'lumotlarining xato va kamchiliklar bilan kiritilgan holatlari mavjud. Ushbu ma'lumotlar to'g'irlanishi va kamchiliklar to'ldirilishi lozim. Chunki har kim shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilinishi, noto'g'ri va huquqiy asosga ega bo'lmay qolgan ma'lumotlarni yo'q qilinishini talab qilish huquqi konstitutsiyamizda mustahkamlab qo'yilgan. Shaxsiy ma'lumotlar inson hayotida juda muhim o'rinni egallaydi. Masalan, biror shaxs to'g'risida noto'g'ri ma'lumotlar internet va boshqa ommaviy saytlarda tarqatilsa ertaga o'sha insonning ishi, kariyerasi uchun ko'pgina salbiy oqibatlariga olib keladi. Shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda hamma narsa internet axborot tizimi bilan

bog‘liq. Bu shuni anglatadiki, ertaga biror joyga ishga kirish istagini bildirsangiz ish beruvchi siz haqingizda ma‘lumot to‘plashi mumkin va bu holatda siz to‘g‘ringizda tarqatilgan asossiz va noto‘g‘ri ma‘lumotlar yaxshi ishlarni boy berilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Yana bitta hayotiy misol sifatida shuni ko‘rsatish mumkinki, yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida fuqarolarning shaxsiy ma‘lumotlari bilan bog‘liq xato va kamchiliklar mavjud. Har bir fuqaro o‘zi haqidagi shaxsiy ma‘lumotlarini to‘g‘riligini nazorat qilib, agar noto‘g‘ri ma‘lumotlar aniqlansa davlat organlaridan to‘g‘irlashni talab qilishi kerak. Shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi qonunimizda har bir shaxs o‘zi haqida huquqiy asosga ega bo‘lmagan ma‘lumot tarqatilsa buni o‘zgartish yoki yo‘q qilishni talab qilinganda darhol amalga oshirilishi belgilangan. Ushbu holatda qonunda aniq muddat belgilanishi lozim chunki bu holat amaliyotda ishlaganda ma‘lum muddat kechikishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida shaxslar o‘zlari haqida noto‘g‘ri va asossiz ma‘lumotlarni yo‘q qilinishini talab qilinganda qidiruv so‘rovi operatori tomonidan 10 ish kuni ichida amalga oshirish belgilangan. Shuningdek, unutilish huquqidan foydalanib qidiruv tizimidan asossiz ma‘lumotlarni yo‘q qilinishini talab qilgan har qanday insonni shaxsi sir tutilishi kerak va bu shaxsiy daxlsizlik bilan bog‘liq. Ispaniya, Italiya davlatlari tajribasida bu holatni ko‘rishimiz mumkin chunki bu davlatlarda shaxsiy ma‘lumotlarni to‘planishi, saqlanishi va qayta ishlanishini nazorat qilish maqsadida bir qancha agentlik va tashkilotlar o‘z faoliyatini olib boradi. Unutilish huquqining ayrim jihatlari shu jumladan ishi sud ishida ishtirok etgan shaxslar haqidagi ma‘lumotlar ham ma‘lum muddatdan keyin internet nashirlaridan olib tashlanishi mumkin. Buni Italiyada bo‘lib o‘tgan tadbirkorlarning suddagi ishtiroki bilan bog‘liq ish misolida ko‘rish mumkin. Yana bitta ijobiy tajriba shuki, biror inson haqida internet va boshqa saytlarda uchinchi shaxslar tomonidan tarqatilgan kontent uchun ijtimoiy tarmoqlar va qidiruv tizimlari uchun huquqiy javobgarlik belgilanishi lozim. Bu yo‘l orqali ma‘lumotlarga ishlov berish va ulardan noto‘g‘ri maqsadlarda foydalanishini oldini olish mumkin. Unutilish huquqi ya‘ni har bir shaxslar o‘zlari haqidagi ma‘lumotlarni nazorat qilishi va huquqiy asosga ega bo‘lmagan ma‘lumotlarni yo‘q qilish huquqi har bir davlatning qonunchiligida asosiy huquqlardan biri sifatida belgilanish lozim.

Yuqoridagi tahliliy fikrlar va xorijiy davlatlarning tajribasini o‘rgangan holda quyidagicha takliflarni berishimiz mumkin:

birinchidan, shaxsiy hayot daxlsizligini buzgan va shaxslar to‘g‘risida har qanday asossiz va noto‘g‘ri ma‘lumotlarni tarqatgan axborot tarqatuvchisini bloklash tizimini joriy etish kerak. Ushbu amaliyot Yevropa Ittifoqining Ma‘lumotlarni

himoya qilish bo'yicha reglamentining shaxsiy hayot daxlsizligiga oid ma'lumotlaridan qonuniy foydalanish bo'yicha prinsplarida belgilab o'tilgan.

ikkinchidan, "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida" gi O'RQ-547-sonli Qonuniga tegishli o'zgartirishlar kiritib, shaxslar o'zlari haqida huquqiy asosga ega bo'lmagan va noto'g'ri ma'lumotlarni yo'q qilish arizasi bilan murojaat qilganda ushbu ma'lumotlarni qancha muddat ichida yo'q qilishni aniq muddatini belgilash taklif etiladi. Ushbu ijobiy tajriba Rossiya Federatsiyasi qonunchilida belgilab o'tilgan.

uchinchidan, shaxsiy hayot daxlsizligiga oid ma'lumotlar bilan ishlovchi shaxslarga, ekspert va mutaxassislariga qo'yiladigan malaka talablarini ishlab chiqish taklif etiladi.

REFERENCES

1. Vaas, Lisa (25 September 2019). "Google wins landmark case: Right to be forgotten only applies in EU". Naked Security. Retrived 9 may 2021.
2. "El derecho al olvido en Internet se debera aplicar tambien en la Capital Federal" New York Times.
3. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do>
4. <http://www.newyorker.com/magazine/2014/09/29/solace-oblivion>
5. Weber H. Rolf The Right To Be Forgotten: More than a Pandora box? Архивная копия от 29 ноября на Wayback machine
6. Wall street Journal Forgot any "Right to be Forgotten"
7. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/01/why-journalists-shouldnt-fear-europes-right-to-be-forgotten/251955/2/>
8. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda yangi tahrirda qabul qilingan)
9. John Hendel, Why Journalists Shouldn't Fear Europe's 'Right to Be Forgotten, <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/01/why-journalists-shouldnt-fear-europes-right-to-be-forgotten/251955/>.
10. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyulda qabul qilingan "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida" gi O'RQ-547-son Qonuni
11. M.Park, S. Chai, The Value of Personal Information : An Exploratory Study for Types of Personal Information and Its Value, Asia Pacific Journal of Information Systems Vol. 28 No. 3 – 2018. – B. 155.
12. R. Beckvith va S. Mainvaring, Privacy: Personal Information, Threats, and Technologies, IEEE Xplore, – 2009. – B. 2.

13. H. Zou Protection of Personal Information Security in the Age of Big Data, 12th International Conference on Computational Intelligence and Security, 2016
14. M.A. Efremova, P.V. Agapov Crimes against Information Security: International Legal Aspects of Fighting and Experience of Some States, "Journal of Internet Banking and Commerce", April 2016, vol. 21, no. S3
15. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 17.09.2021й., 03/21/716/0877-сон Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 05.10.2021 й., 03/21/719/0929-сон
17. Peter Fleischer, The Right to Be Forgotten, or How to Edit Your History, Privacy. <http://peterfleischer.blogspot.com/2012/01/right-to-be-forgotten-or-how-to-edit.html>.
18. Antoon De Baets (2016) A historian's view on the right to be forgotten, International Review of Law, Computers & Technology, 30:1-2, 57-66, DOI: 10.1080/13600869.2015.1125155
19. Everything you need to know about the "Right to be forgotten" - GDPR.eu
20. <https://gdpr.eu/right-to-be-forgotten/>
21. Yevropa Ittifoqining asosiy huquqlari xartiyasi - Fuqarolik erkinliklari markazi. <https://ccl.org.ua/ru/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-evropejskogo-soyuza/>
22. Директивы 95/46/ЕС Европейского Парламента eur-lex.europa.eu
23. Right to be forgotten in India
24. <https://www.legalserviceindia.com/legal/article-7112-right-to-be-forgotten-in-india.html>
25. India - Asia - Constitute
26. <https://www.constituteproject.org/countries/Asia/India>
27. Федеральный закон « О персональных данных» от 27 июля 2006 года № 152-ФЗ(редакция 4.06.2014)
28. Ведомости: В России могут разрешить удаление личных данных из поисковых систем. Дата обращения: 25 ноября 2014 года.
29. <http://www.mk.ru/politics/2015/05/29/pravo-na-zabvenie-perevernet-rossiyskiy-internet.html>
30. <http://ria.ru/society/20150714/1127840422.html>
31. Федеральный закон Российской Федерации от 13 июля 2015 г. N 264-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон „Об информации, информационных технологиях и о защите информации“ и статьи 29 и 402 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации» <http://www.rg.ru/2015/07/16/informacia-dok.html>

32. Ley Orgánica 15/1999, de 13 de diciembre, de Datos de Caracter Personal
33. http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo15-1999.t6.html
34. https://web.archive.org/web/20110516021602/https://www.agpd.es/portalwebAGPD/canaldocumentacion/legislacion/estatal/common/pdfs/RD_428_1993_estatuto_agencia.pdf <http://www.garanteprivacy.it/>
35. <http://www.ilfoglio.it/articoli/v/105539/rubriche/via-da-google-la-corte-europea-sancisce-il-diritto-alloblio.htm>
36. <http://punto-informatico.it/3694466/PI/News/italia-diritto-cronaca-nell-oblio.aspx>
37. <http://www.primadanoi.it/news/abruzzo/536737/ABRUZZO--AMMAZZATI-DALLA-GIUSTIZIA-.html>
38. <http://infoleg.mecon.gov.ar/infolegInternet/anexos/60000-64999/64790/norma.htm>
39. <http://todosobrelacorte.com/2011/11/22/pablo-palazzi-la-corte-suprema-y-el-derecho-al-olvido/>

ЗНАЧЕНИЕ ВЕДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВОДНОГО КАДАСТРА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ И ОХРАНЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

Нодирбекова Дилдона Абдумалик кизи,

магистрант

Ташкентского государственного

юридического университета

E-mail: dildonaabdumalik@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещены правовые основы регулирования водных ресурсов Республики Узбекистан, эколого-правовые вопросы охраны, использования и международного сотрудничества трансграничных водных ресурсов Республики Узбекистан и государств Центральной Азии. В частности, анализируется правовое регулирование норм сотрудничества по вопросам трансграничных водных ресурсов, а также предлагается научно-теоретическое и практическое предложение правового совершенствования данного института.

Ключевые слова: вода, право, хозяйственное право.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining suv resurslarini tartibga solishning huquqiy asoslari, O'zbekiston Respublikasi va Markaziy Osiyo davlatlarining transchegaraviy suv resurslarini muhofaza qilish, ulardan foydalanish va xalqaro hamkorlikning ekologik-huquqiy masalalari yoritilgan. Xususan, transchegaraviy suv resurslari bo'yicha hamkorlik me'yorlarini huquqiy tartibga solish tahlil qilinib, mazkur institut faoliyatini huquqiy jihatdan takomillashtirish bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: suv, qonun, tijorat huquqi.

ВВЕДЕНИЕ

В истории Республики Узбекистан с 1 сентября 1991 года наступил качественно новый период суверенного независимого развития с присущим ему переходом от плановой экономики к рыночным отношениям. Это потребовало создания законодательной базы, регулирующей водные и другие отношения в условиях независимого развития. Исторически сложилось так, что разработка законодательной базы проходила одновременно с преобразованием общественно-политической системы. Переходный период оказался весьма сложным, не доставало опыта по разработке отвечающего современным требованиям законодательства, порой просто дублировалось законодательство

Союза. Но по мере накопления опыта, продвижения экономических и политических реформ стали приниматься законодательные акты, адекватно регулирующие складывающиеся общественные отношения.

Сегодня актуальность проблемы водных ресурсов во всем мире уже давно признана и активно исследуется, особенно в свете проблемы — глобального изменения климата также, мы наблюдаем ответную реакцию природы на неразумную деятельность человека. Наводнения, сели, торнадо, цунами, землетрясения, оползни, процессы опустынивания, морозы, засуха, извержения вулканов, водная и ветровая эрозия почв, выпадение града и т. д. стали сопутствующими явлениями современной жизни планеты Земля. Поэтому существует множество глобальных, региональных и национальных экологических проблем.

В настоящее время характерной чертой экологической ситуации в мире время является ее межрегиональный характер. На наш взгляд, это имеет отношение непосредственно к решению экологических проблем современности в частности, рационального использования и охраны водных ресурсов и защиты охраны окружающей среды. Видно, что мир на основе своего исторического опыта убедился, что невозможно развивать экономику, не выполняя требования экологии и охраны окружающей природной среды и рационального использования природопользования. От степени развития и совершенства механизма реализации экологического и водного законодательства зависит дальнейшее развитие экологической политики Республики Узбекистан состояния экологии и окружающей природной среды.

В Узбекистане насчитывается 17777 естественных водотоков, из них в бассейне реки Амударьи-9930, в бассейне реки Сырдарьи-4926, в междуречье указанных рек-2921. В Республике имеется более 500 озёр. Около 47 % от общего стока Амударьи и Сырдарьи используется Узбекистаном, который основную часть водозаборов направляет на развитие сельского хозяйства²⁰³. Исторически в Узбекистане развито орошаемое земледелие, что предполагает использование большого количества воды. Поэтому деятельность по правовой защите водных ресурсов, как одного из основных источников жизни в стране, законодательное закрепление прав и обязанностей водопользователей является одной из приоритетных задач нашего государства.

Водное законодательство Республики Узбекистан построено в соответствии с Конституцией и состоит из Закона Республики Узбекистан «О

²⁰³ Саидбобоев, З.А. Историческая география: учебник для студентов высших учебных заведений — / З.А. Саидбобоев; отв. ред. Р.Х. Муртазаева; МВ и ССО РУз. — Т. Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана, 2011. — 224 с.

воде и водопользовании», нормативно-правовых актов Республики Узбекистан и международно-правовых актов, признанных Республикой Узбекистан.

В Конституции РУз закреплены основы общественного и государственного устройства, основные права и свободы граждан, форма собственности и другие фундаментальные положения, которые являются основополагающими для правового регулирования водных отношений. В соответствии с Конституцией «земля, ее недра, растительный и животный мир и другие природные ресурсы являются общенациональным богатством, подлежат рациональному использованию и охраняются государством», что подразумевает тесную взаимосвязь между бережным отношением к природным ресурсам и их рациональным использованием. В Конституции также определены организационные и контрольные функции высших и местных органов власти по рациональному использованию и охране природных ресурсов, которые развиты в специальном законодательстве.

Закон РУз «О воде и водопользовании»²⁰⁴ (1993 г.) лежит в основе водного законодательства РУз. Задачами данного закона являются регулирование водных отношений, рациональное использование вод для нужд населения и народного хозяйства, охрана вод от загрязнения, засорения и истощения, предупреждение и ликвидация вредного воздействия вод, улучшение состояния водных объектов, а также охрана прав предприятий, учреждений, организаций, дехканских хозяйств и граждан в области водных отношений.

В качестве правовой базы водных отношений, среди прочих, следует рассматривать также следующие законы:

Закон РУз «Об охране природы»²⁰⁵ (1992) устанавливает правовые, экономические и организационные основы сохранения условий природной среды, рационального использования природных ресурсов. Он имеет целью обеспечить сбалансированное гармоничное развитие отношений между человеком и природой, охрану экологических систем, природных комплексов и отдельных объектов, гарантировать права граждан на благоприятную окружающую среду.

Земельный кодекс РУз²⁰⁶ (1998 г.) регулирует земельные отношения в целях обеспечения в интересах настоящего и будущих поколений научно обоснованного, рационального использования и охраны земель, воспроизводства и повышения плодородия почв, сохранения и улучшения природной среды, создания условий для равноправного развития всех форм

²⁰⁴ Закон РУз «О воде и водопользовании» <https://lex.uz/acts/93202>

²⁰⁵ Закон РУз «Об охране природы» <https://lex.uz/acts/7065>

²⁰⁶ Земельный кодекс РУз <https://lex.uz/docs/149947>

хозяйствования, охраны прав юридических и физических лиц на земельные участки, а также укрепление законности в этой сфере.

Закон РУз «О сельскохозяйственном кооперативе (ширкате)»²⁰⁷ (1998 г.) определяет правовые основы создания, деятельности, реорганизации и ликвидации сельскохозяйственных кооперативов (ширкатов), регламентирует их права и обязанности, регулирует взаимоотношения с другими юридическими и физическими лицами.

Закон РУз «О фермерском хозяйстве»²⁰⁸ (2004г) регулирует отношения в области создания, деятельности, реорганизации и ликвидации фермерских хозяйств.

Закон РУз «О дехканском хозяйстве»²⁰⁹ (2021 г.) определяет правовые основы создания, деятельности и ликвидации дехканских хозяйств, регламентирует их права и обязанности, регулирует взаимоотношения с другими юридическими и физическими лицами.

Закон РУз «О безопасности гидротехнических сооружений»²¹⁰ (1999 г., от 2023 года акт еще не вступил в силу) призван регулировать отношения, возникающие при осуществлении деятельности по обеспечению безопасности при проектировании, строительстве, вводе в эксплуатацию, эксплуатации, реконструкции, восстановлении, консервации и ликвидации гидротехнических сооружений.

Указы и распоряжения Президента РУз и постановления Кабинета Министров РУз затрагивают широкий круг земельно-водных отношений. Среди них, Указ Президента РУз от 24.03.2003 г. «О важнейших направлениях углубления реформ в сельском хозяйстве»²¹¹, Постановление КабМина РУз от 21.07.2003 г. «О совершенствовании организации управления водным хозяйством» от 28.06.2003 г.²¹², Постановление КабМина от 07.04.1992 об утверждении «Положения о водоохранных зонах водохранилищ и других водоемов, рек и магистральных каналов и коллекторов, а также источников питьевого и бытового водоснабжения, лечебного и культурно-оздоровительного назначения в РУз».²¹³ Постановлением КабМина РУз от 3

²⁰⁷ Закон РУз «О сельскохозяйственном кооперативе (ширкате)» <https://lex.uz/acts/4855>

²⁰⁸ Закон РУз «О фермерском хозяйстве» <https://lex.uz/acts/275191>

²⁰⁹ Закон РУз «О дехканском хозяйстве» <https://lex.uz/docs/5351640>

²¹⁰ Закон РУз «О безопасности гидротехнических сооружений» <https://lex.uz/docs/6588809>

²¹¹ Указ Президента РУз от 24.03.2003 г. «О важнейших направлениях углубления реформ в сельском хозяйстве» <https://lex.uz/docs/170207?ONDATE=24.03.2003>

²¹² Постановление КабМина РУз от 21.07.2003 г. «О совершенствовании организации управления водным хозяйством» от 28.06.2003 г. <https://lex.uz/docs/245501>

²¹³ Постановление КабМина от 07.04.1992 об утверждении «Положения о водоохранных зонах водохранилищ и других водоемов, рек и магистральных каналов, и коллекторов, а также источников питьевого и бытового водоснабжения, лечебного и культурно-оздоровительного назначения в РУз» <https://lex.uz/docs/731383>

августа 1993 года №385 утвержден Временный порядок «О лимитированном водопользовании в Республике Узбекистан», который устанавливает порядок взаимоотношений между органами водного хозяйства и водопотребителями в условиях возрастающего дефицита воды. Учитывая, что основным водопользователем является орошаемое земледелие, большое значение в качестве основополагающих документов водного права является указы и постановления в области развития и поддержки фермерских хозяйств, системы землепользования и т.д., которые по сути определяют порядок взаимоотношений фермеров, их ассоциаций с другими организациями в рамках отрасли.

Нормативные акты водохозяйственных министерств, в частности Министерства сельского и водного хозяйства и его структурного подразделения – Главного управления водного хозяйства -, издаются по вопросам регулирования использования поверхностных вод и осуществления необходимых мероприятий по обеспечению водой отраслей экономики и населения республики. Они являются обязательными для других министерств и ведомств, физических и юридических лиц.

На территории республики рациональное использование водных ресурсов является основной обязанностью всех водопользователей. Если водопользователи не придерживаются правил водопользования, то за нарушение законов предусмотрена правовая ответственность. Определение видов ответственности нашло своё отражение в 114-й статье закона «О воде и водопользовании», где перечислены незаконные действия водопользователей, за которые предполагается дисциплинарная, административная и уголовная ответственность. Следующие действия субъектов отнесены к противоправным в отношении водопользования: незаконное овладение и пользование водными объектами; нарушение лимитов водозабора; загрязнение рек; ввод в эксплуатацию объектов, приведших к загрязнению и изменению состава воды; расточительное пользование; нарушение режима защиты водных объектов; неправильное использование водных сооружений; незаконное строительство различных сооружений, повлекших к изменению положения водного объекта; уничтожение объектов водного хозяйства; несвоевременная оплата налогов за водопользование и штрафов за нарушения в сфере водопользования; непредставление или незаконное изменение государственных отчётов о пользовании водой; невыполнение инструкций контролирующих органов в природоохранной сфере. Дисциплинарная ответственность возникает в процессе нарушения трудовой дисциплины в сфере рационального пользования

водными ресурсами. Согласно Трудовому Кодексу Республики Узбекистан нарушение требований в сфере водопользования может привести к выговору, штрафу или к расторжению трудового договора. Как правовая мера наказания за нарушение водопользования могут быть применены меры административной ответственности.

Статья 72 Кодекса Республики Узбекистан об административной ответственности предполагает применение штрафа в размере от одной третьей части до одного размера минимальной заработной платы для граждан, от одного до трёх размеров минимальной заработной платы для должностных лиц за действия, приведшие к загрязнению водоёма или за нарушение режима охраны воды на водных сооружениях. Нарушение правил и технологий пользования колодцев, действия, направленные на их уничтожение, строительство и эксплуатация зданий, сооружений в местах, расположенных вблизи водоёмов, которая привела к ухудшению состояния воды влечёт к штрафу для граждан в размере от половины до одного размера, для должностных лиц в размере от одного до трёх размеров минимальной заработной платы.

Одной из самых крупных в новейшей истории глобальных экологических катастроф, испытываемой странами и 62-миллионным населением Центральной Азии, является трагедия Аральского моря, которая по своим эколого-климатическим, социальноэкономическим и гуманитарным последствиям представляет прямую угрозу устойчивому развитию региона, здоровью, генофонду и будущему проживающих в нем людей. На обнажившейся части Арала появилась новая солевая пустыня площадью 5,5 млн. га. Свыше 90 дней в году над ней бушуют пылевые бури, разнося в атмосферу на многие тысячи километров ежегодно более 100 млн. т пыли и ядовитых солей.

В бассейне Аральского моря построено более 100 водохранилищ различных размеров для рационального использования речной воды, т.е. для сбора воды зимой и для орошения летом. 55 из них расположены в Республике Узбекистан. Водоохранилища - отличный помощник в улучшении подачи воды для полива. Кроме того, водоемы играют важную роль в развитии рыболовства, организации зон отдыха.

23 марта 2023 года на пленарной сессии высокого уровня конференции член делегации нашей страны Саида Мирзиёева выступила с трибуны ООН о последствиях Аральской трагедии, масштабной работе, проводимой Узбекистаном для их смягчения, а также лидерстве нашей страны в объединении международных усилий в этом направлении.

Подчеркнуто, что инициативы, выдвинутые Президентом Шавкатом Мирзиёевым, получили широкую поддержку на международном уровне, и в 2021 году была принята резолюция ООН, объявляющая Приаралье зоной экологических инноваций и технологий, а чуть ранее - в 2018 году был создан Многопартнерский трастовый фонд ООН по человеческой безопасности для региона Приаралья.

Учитывая опыт зарубежных стран можно сделать такой вывод о том, что для совершенствования рационального использования и охраны, а также управления водными ресурсами и решения трансграничных водных проблем в регионе необходимо:

- Соглашения Узбекистана с соседними государствами оговаривают ответственность сторон при сверхлимитном заборе воды или сбросе сточных вод, значительно ухудшающем состояние водного объекта. Следовало бы предусмотреть в соглашениях Узбекистана, меры ответственности за бездействие одной из сторон, приведшее к ущербу на территории другой стороны;

- возможно, что в настоящее время Узбекистану следует дальше развивать практику двусторонних соглашений, переводя ее в плоскость многосторонних переговоров, с привлечением всех заинтересованных государств;

- надо признать, что водная зависимость друг от друга государств, расположенных в бассейнах рек Сырдарьи и Амударьи, настолько сильна, что это просто обрекает эти государства на необходимость совместного управления всеми формирующимися здесь водами, которые поистине являются общими для всех проживающих в данном регионе народов;

- целесообразно улучшить организационную структуру управления водными ресурсами путем создания новых, работоспособных органов управления и их организаций, которые могли бы обеспечить реальные потребности государств региона в водных ресурсах;

- в решении сложных проблем по межгосударственному вододелению, рациональному использованию и охране вод в первую очередь, главную роль играет соблюдение требования трансграничное международное водное право, зеленая экономика и международное зеленая дипломатия. Поэтому мировой опыт показывает, что возникающие конфликтные ситуации в межгосударственном использовании трансграничных вод следует решать и строго соблюдать на правовое и экономическое основе, заложенной в международном праве и международном водном праве.

В настоящее время между государствами Центральной Азии по проблемам использования и охраны трансграничных вод подписано более 30 межгосударственных деклараций, соглашений и других видов международных актов;

- полезно улучшить существующие и разработать новые соглашения между государствами региона по вопросам планирования, управления и использования водных ресурсов в современных условиях, а также обеспечения экономической устойчивости в Центрально Азиатском регионе, учитывая последующие встречи глав государств;

- развивать эколого-правовую основу обеспечения прав граждан на информацию и состояние рационального использования и охраны природных ресурсов, в частности, водных ресурсов и мер, принимаемых по ее эколого-санитарной охране.

Выполнение этих и других требований должно быть обязательным при реализации различных проектов по созданию гидроэнергетических сооружений в Центральной Азии с участием как национальных, так и транснациональных компаний для того, чтобы не допустить катастрофического ухудшения экологической ситуации в регионе.

Нужно помнить, что позиция Республики Узбекистан по вопросам использования водных ресурсов трансграничных рек Центральной Азии ясно и четко изложена на заседании Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества 16 августа 2007 г. в г. Бишкеке.

- вопросы использования водных ресурсов трансграничных рек Центральной Азии должны решаться с учетом интересов более 62 млн. населения, проживающего во всех странах региона;

- любые действия, осуществляемые на трансграничных реках, не должны оказывать негативного воздействия на сложившийся экологический водный баланс региона;

- действующая международно-правовая база в сфере водопользования и экологии должна стать основой построения эффективной системы совместного использования ресурсов трансграничных рек Центральной Азии.

Учитывая вышеизложенное необходимо отметить, что в области экологии и охраны окружающей среды, иначе говоря для решения экологических и трансграничных водных проблем, должен быть наведен порядок, который бы отвечал современным законодательствам с учетом следующих требований:

- во-первых, мы добьемся эффекта лишь в том случае, если закон будет выполняться всеми-жителями, предприятиями, учреждениями, организациями.

Для этого следует проводить агитационно-пропагандистскую работу, повысить знания и экологическую культуру по отношению к окружающей среде. В право применении значительная роль принадлежит юристам-экологам, которых нужно готовить-это требование времени. В этой связи, центральное место отводится изучению предметов «Аграрное право», «Экологическое право», «Водное право», «Энергетическое право», «Международное право трансграничных вод и окружающей среды» и призваны в первую очередь, обеспечить студентов и магистров, а также население знаниями в области экологии и охраны окружающей среды, а также рационального использования трансграничного водных ресурсов;

-во-вторых, повысить влияние (ННО) негосударственных некоммерческих организаций и общественности на нарушителей закона, чт бы каждая махалля и каждый житель региона несли ответственность за экологическую чистоту окружающей среду и рациональное использование трансграничных водных ресурсов;

-в-третьих, шире использовать опыт развитых иностранных государств (Китая, Англии, Японии, США, Франции, Германии, Голландии, Израиля, Корея, Швеции и др.), добившихся эффективных результатов в вопросах экологии и охране окружающей среды, в частности водных ресурсов и ее трансграничного охраны, и рационального использования;

-в-четвертых-приоритетными задачами являются повышение экологической культуры населения, развитие системы экологического образования и воспитания, развитие международного сотрудничества в сфере охраны окружающей среды, объединение усилий, координация деятельности негосударственных некоммерческих организаций, действующих в сфере охраны окружающей среды и рациональное использование трансграничных водных ресурсов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, нужно еще раз отметить тот факт, что сценарий «оставить всё как есть» в секторе управления трансграничными водами региона приведет к водному кризису беспрецедентного масштаба в условиях изменения климата. И афганский вопрос, связанный с каналом Куш Тепе, только усилит дефицит водных ресурсов Узбекистана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES)

1. Конституция Республики Узбекистан. Т., 2014.
2. Закон «Об охране природы» от 9 декабря 1992 года. Т., 1992.

3. Закон «О воде и водопользовании» от 6 мая 1993 года. Вестник Верховного совета Республики Узбекистан, 1993 год, № 5, 221 статья.
4. Уголовный Кодекс Республики Узбекистан. Особенная часть. Статья 203.
5. Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИЗУЧЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ ПРИРОДНЫХ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ДИСКУРСОВ В РОМАНАХ ВОСПИТАНИЯ Д. УОЛЛС И Д. РУБИНОЙ

Сахновская Е.Г.

Ташкентская медицинская академия, Термезский филиал

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается сравнительная характеристика исследования взаимодействия природы и социокультурного дискурса в романах «Замок из стекла» известных писателей Д. Уоллса и «На солнечной стороне улицы» Д. Рубина.

***Ключевые слова:** Д. Уоллс, «Замок из стекла», Д. Рубина, роман «На солнечной стороне улицы», природа, социокультурный дискурс, общество.*

ABSTRACT

This article discusses the comparative characteristics of the study of the interaction of nature and socio-cultural discourses in the novels "Zamok iz stekla" by famous writers D. Walls and "Na solnechnoy storone ulitsy" by D. Rubina.

***Key words:** D. Walls, "Zamok iz stekla", D. Rubina, "Na solnechnoy storone ulitsy" novel, nature, socio-cultural discourse, society.*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada taniqli yozuvchilar D. Uollsnig "Zamok iz stekla" va D.Rubinaning "Na solnechnoy storone ulitsy" romanlarida tabiat va sotsiomadaniy diskurslarning o'zaro aloqadorligi tadqiqining qiyosiy xarakteristikasi muhokama qilingan.

***Kalit so'zlar:** D. Uolls, "Zamok iz stekla", D.Rubina, "Na solnechnoy storone ulitsy" romani, tabiat, sotsiomadaniy diskurs, sotsium.*

ВВЕДЕНИЕ

Концепт «природа» играет определяющую роль в дискурсе Просвещения в целом. По мнению Е.А. Сокирко, его можно рассматривать как часть бинарной оппозиции «естественный-искусственный», при этом искусственный и природный часто примиряются, не исключая и не отрицая друг друга [1].

В эпоху романтизма эта оппозиция приобретает вид Natur – природа, находящийся в прямой оппозиции к Gesellschaft – социуму. Причём, в современном немецком языке слово «искусственный» начинает приобретать значение «фальшивый, «неискренний», «неестественный», «наигранный», «манерный» [1].

Таким образом, в значении этого слова выражается противопоставление законам природы, подразумевается отклонение от истины и несоответствие действительности. Кроме того, «оценка природы как доброго сочувствующего друга, как доброй матери противопоставлена испорченным городским нравам. Социум отмечен пренебрежением к искусству, культом денег как единственной ценности. Топос социума – топос конечного, он покинут духом, Богом, являясь продуктом распавшегося, несостоявшегося единства мира» [2].

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В.Е. Холмогорова выявляет тенденцию к смещению и размыванию этого концепта в его дальнейшем развитии. «И если у романтиков слово *Natur* понимается как сила, творящая мироздание, определяющая также отношение к окружающему миру, то современное значение определяется только земными рамками, не затрагивающими космос и вселенную, сводясь к «узкому» значению изменчивой природы». Таким образом, как идея творящего начала, так и идея персонификации в новом значении полностью исчезают» [2].

Такую же тенденцию выявляет и В.В. Колесов по отношению к русскому языку и к русской лингвокультуре. Он отмечает снижение объёма концепта «природа», а также сокращение сферы его употребления [3]. В то же самое время в США концепт «природа» не утрачивает своей значимости. Он входит в десятку самых употребляемых слов в речах американских президентов [4]. В США этот концепт ассоциируется с детскостью – «символом обновления, созидательной энергии, тяги к познанию нового, устремлённости к будущему. Но в качестве негативных сторон детскости могут проявляться аспекты инфантилизма, безответственности, застревания в архаике или сползания к первобытному, биологическому существованию» [5].

Так, например, герои автобиографического романа Дж. Уоллс, а именно её родители, разделяют идеи выживания в условиях суровой природной среды, и применяют эти принципы при воспитании детей.

«Мама выросла в пустыне и прекрасно знала правила выживания в ней. Она умела найти в пустыне воду и знала, что её для жизни надо совсем немного. Она научила нас мыться одним стаканом воды. Она говорила, что хлорированная и очищенная вода создана исключительно для слюняев и белоручек, а вода пустыни помогает организму вырабатывать антитела» [6, С.33].

Что касается папы, то он скучал по дикой природе. Он хотел жить под открытым небом с далёкой линией горизонта и бродить среди диких животных.

Он считал, что для души человека полезно находиться среди койотов, ящериц и змей» [6, С.157]

При этом, родители не имели постоянной работы, и вся семья вела кочевой образ жизни. Они жили в маленьких городах и поселениях в Неваде, Калифорнии и Аризоне. «Обычно в таких поселениях были бензозаправка, магазин и пара баров. Это помимо нескольких грустных рядов просевших сараев» [6, С.29].

Отец в семье не имел постоянной работы и семья, в которой было четверо детей, питалась от случая к случаю. При этом отец Джанет «неплохо смыслил в математике, физике и электричестве» [6, С.36], помогал дочери решать математические задачи в десятичных и двоичных кодах, их мама занималась живописью, дети много читали, в том числе книги по истории и научную фантастику.

В современной российской литературе, по нашему мнению, пример становления сильной личности во взаимодействии с природой описан в романе Д. Рубиной «На солнечной стороне улицы». По нашему мнению, этот роман можно сопоставить с произведением Дж. Уоллс.

Одной из сюжетных линий романа «На солнечной стороне улицы» является история жизни и творческого пути художника Веры Щегловой. В романе описывается её детство в послевоенном Ташкенте, а также история её матери, эвакуированной из блокадного Ленинграда, впоследствии ставшей одной из значимых фигур криминального мира Ташкента.

В романе много описаний природы Узбекистана, а также улочек и дворов Ташкента, воссоздана неповторимая атмосфера чувств, эмоций и переживаний людей, определившая впоследствии их жизни и судьбы.

В общем и целом, мы можем классифицировать оба этих произведения как роман воспитания. Однако, у понятия «роман воспитания» имеются разные трактовки. Изначально термин *Buldingsroman*, предложенный немецким филологом К. Моргенштерном, характеризует вид романа, возникший в Германии в эпоху Просвещения и связанный с именами И.В. Гёте, Г. Келлера, К. Виланда и др. Однако, к началу XX в. этот термин приобрёл расширительное толкование, связанное с тем, что интерес к вопросам становления личности, формирования характера и влиянию социальной среды на эти процессы нашёл своё отражение в произведениях литературы различных европейских стран.

Поэтому, в частности, итальянские исследователи, говорят о «форме времени», определившей тенденцию к описанию личных историй в

европейской культуре в целом. Такую романную форму итальянский исследователь Г. Мандзони предлагает называть «романом судьбы».

Таким образом, делает вывод Э.В. Васильева, «в рамках национальных литератур можно говорить не о романе воспитания *per se*, а о соответствующей ему жанровой форме, характерной для той или иной национальной литературы» [7].

Тем не менее, эти жанровые формы, существующие в рамках национальных литератур, в том числе и форма немецкого романа воспитания, генетически связаны между собой.

Для литературной формы немецкого романа воспитания характерны «объёмность, масштабность, моноцентризм, ступенчатость, движение идей, определяющих формирование и становление личности, лирического героя романа» [8]. В немецком романе воспитания акцентируется особое внимание на личности главного героя. Другие персонажи играют либо конструктивную, либо деструктивную роль в его формировании» [8].

Также М.М. Бахтин подчёркивает значимость роли автора в этой форме романа воспитания. По отношению к герою автор выступает как историк, хроникёр его жизни. Он зачастую знает о герое больше, чем сам герой знает о себе» [9].

Произведение Дж. Уоллс является автобиографическим и написано в нейтральном, журналистском, репортёрском стиле, что позволяет в полной мере сконцентрироваться на его содержании.

Тем не менее, несмотря на уникальность и специфичность судьбы главной героини, мы можем выявить в содержании романа ряд типических дискурсов и соотнести его сюжет с английским женским романом воспитания.

Прежде всего мы можем выявить это сходство в рамках его сюжетной линии. Как пишет Э. Васильева – «в центре женского романа воспитания – героиня в поисках своей идентичности и своего места в мире» [6, С.12]. Зачастую развитие героини обусловлено её желанием вырваться за пределы своего социального класса и добиться более высокого положения на социальной лестнице.

Кроме того, лингвистические аспекты гендерно обусловленного речевого поведения анализируются в статье Джалиловой З.О. [10].

В тексте романа Дж. Уоллс велик разрыв между уровнем интеллекта героини, её братьев и сестёр, и социальным положением и образом жизни их родителей, схожих с маргинальным. Главная героиня при поддержке братьев и сестёр стремится ликвидировать этот разрыв.

Кроме того, героиня часто сталкивается с необходимостью защиты своих чести и достоинства. Она достойно выходит из ситуаций, с которыми в своё время не справились её родители.

Но также в этом романе мы видим конкуренцию идей, проявляющуюся в принципиальных разногласиях дочери и отца. Подобная параллель проявляется в романе Э. Гаскелл «Жёны и дочери», где она противопоставляет двух типов героев – двух братьев – восторженного романтика О. Хемли и младшего брата Р. Хэмли, выбравшего карьеру учёного-естественника. При этом О. Хемли – старший брат не добивается успеха ни в одном из своих начинаний.

В этом проявляются черты *Buldungsroman*, выраженные в противопоставлении, или говоря словами И.С. Шалимовой, конфронтации идей [11], и конкуренции связанных с ними образов и стилей жизни, определяющих жизненный сценарий мужчин-персонажей романа.

Однако, в романе Дж. Уоллс мы наблюдаем подобное противопоставление взглядов отца и дочери, описанное по образцу классических *Buldungsroman*ов. Так Дж. Уоллс противостоит своему отцу-прожектору, утверждая реалистическое отношение к жизни, по-своему интерпретируя закономерности жизни в социуме.

Так или иначе, на героиню оказали определяющее влияние некоторые господствующие в обществе дискурсы.

Так, например, в процессе учебы в школе на Дж. Уоллс оказали опосредованное влияние идеи Дж. Дьюи. Дж. Уоллс удалось сформировать у себя, говоря его словами, «дисциплину ума с помощью упорядочения поступков» [12], чего не получилось достичь её родителям.

Ей удалось научиться отличать «проверенные взгляды от простых утверждений, предположений и мнений, развивать горячее, искреннее и открытое предположение к действительно обоснованным заключениям и внедрить в навыки индивидуальной работы методы исследования и рассуждения, соответствующие разнообразным, возникающим проблемам» [12]. Это, впоследствии, позволило её маме сказать о Джанет так: «ты ничем не выделялась, но упорно трудилась» [6, С. 385].

Также мы можем найти параллели между романом-автобиографией Дж. Уоллс и книгой Э. Войджицки «*Woj way*» [13]. Героиня этой книги Э. Войджицки обобщает свой педагогический, журналистский и родительский опыт, создавая собственную систему воспитания. При этом она апеллирует к своей личной и семейной истории, сравнивая её с историей семьи её родителей. Для неё так же как для Дж. Уоллс важна свобода и право на отстаивание

собственного мнения. Э. Войджицки так же как Дж. Уоллс пыталась освободиться от влияния авторитарного отца, чтоб сформировать собственное мировоззрение. Она модернизировала систему образования в школе, пропагандируя эти ценности среди своих воспитанников. Можно сказать, что Э. Войджицки, в отличие от родителей Дж. Уоллс, грамотно и без противоречий соединяла теорию с практикой.

Именно встреча с учительницей, применяющей такие же подходы как Э. Войджицки, позволила Дж. Уоллс раскрыть свои навыки и способности и реализоваться в выбранной профессии.

В книге Д. Рубиной «На Солнечной стороне улицы» актуализируется проблематика другого рода.

Данный роман имеет сложную, многоуровневую структуру. Хотя он не является напрямую автобиографическим, в нём так или иначе отражён профессиональный и личностный опыт автора Д. Рубиной.

В частности, на творчество автора оказала определяющее влияние её учёба в консерватории. Так, в романе как в музыкальном произведении одновременно представлено несколько сюжетных линий, или тем. В частности, можно выявить три сюжетные линии, связанные с историей главной героини. Это история её отношений с матерью, становление Веры как художника и её личная жизнь. Прослеживается взаимосвязь и взаиморазвитие этих тем. Также в романе присутствует линия автора. Это её воспоминания о Ташкенте, где прошло детство писательницы. Кроме того, в романе описан опыт встречи и общения автора с главной героиней. Их судьбы часто пересекаются. Во многом автор берёт на себя роль alter-ego героини. Героиня является для автора ориентиром, идеалом и примером для подражания.

Кроме того, отличительной чертой этого романа является повышенное внимание, которое автор уделяет его социокультурному контексту.

Действие романа происходит сразу после окончания Великой Отечественной войны в Ташкенте. Как известно, Ташкент во время войны был глубоким тылом, местом эвакуации, «люди съезжались туда даже тогда, когда город не принимал, выживали, цепляясь за соломинку надежды» [14], пытались найти какую-нибудь работу. Также в город съезжались беспризорники, в нём образовывалось большое количество криминальных сообществ.

На фоне такого исторического контекста в романе описывается история конфликтных взаимоотношений матери и дочери, Катерины и Веры. Вообще, проблема взаимоотношений матери и дочери отражена в произведениях многих писательниц, родившихся в 50-х годах XX в. Подобная тема присутствует в

произведениях Л. Улицкой [15], Л. Петрушевской [16], М. Арбатовой [17], Т. Москвиной [18] и др. Не осталась в стороне и Д. Рубина. Эта тенденция, в свою очередь, имеет культурно-историческое обоснование.

Как пишет С. Адоньева, «на этот период и на это поколение приходится начало женского межпоколенческого конфликта, также обусловленного разрушением традиционной структуры семьи и распадом всех связей в социуме, обусловленным войнами и революциями. Разрушается система традиционных ролей в семье. Советское общество наделяло женщин всех возрастов равными правами, что давало им большую возможность свободно определять свою судьбу, а молодым женщинам, соперничая с более старшими, расширять пространство своей свободы» [19].

Поэтому одна из героинь романа «На солнечной стороне улицы», Катерина, столкнувшись с жестокостью и несправедливостью мира, борется за выживание любой ценой и становится частью криминального мира Ташкента. В то же самое время её дочь Вера, также столкнувшаяся в своей жизни с невежеством и нелюбовью, борется за свою свободу, право на творчество, приобретает независимость от матери и становится художником.

Таким образом, мы видим в романе тему конфликта злого рока, необходимости и свободы личности человека. Эта тема, в свою очередь, перекликается с темой противостояния «свой-чужой» в отношениях Катерины и её дочери Веры, между собой, а также с окружающими их людьми и с миром в целом.

В данном контексте роман Д. Рубиной можно сопоставить с современными романами воспитания Е. Водолазкина «Авиатор» и Д. Глуховского «Текст». При этом, согласно концепции Е. Водолазкина «нет оправдания любому преступлению по причине плохого исторического времени, катаклизмов и тектонических изменений в социосфере в целом» [20, С.346]. По мнению А. Манчева, Е.Водолазкин как бы оппонирует реалистической концепции романа воспитания М.М. Бахтина, согласно которой «человек «становится вместе с миром, отражает в себе историческое становление самого мира ... Меняются как раз устои мира, и человеку приходится меняться вместе с ними» [20, С.344]. По мнению А.Манчева, концепция романа воспитания Е.Водолазкина выражается в том, что «не должен человек меняться к худшему, даже если мир изменился к худшему» [20,С.344].

Используя методику А. Манчева, мы можем проанализировать поступки героинь романа на «Солнечной стороне улицы» в контексте аналитического

подхода: личность, макросреда, микросреда, где в качестве микросреды выступает семья, а в качестве макросреды – социум, государство.

При этом микросредой для Катерины, матери Веры, была любящая семья, в которой «из большой, горластой семьи Щегловых, где только детей было трое, да мать с отцом, в живых после блокады остались восьмилетняя Катя и брат Саша» [14, С.25].

Макросредой для неё был Ленинград во время войны и блокады, а потом Ташкент, в котором она жила по криминальным законам «либо ты, либо тебя».

В то же самое время микросредой для её дочери Веры было материнское воспитание. «Мать была всегда и всегда была именно такой – орущей, дерущейся, непонятной, несправедливой, но привычной данностью» [14, С.164]. «Но узкий, смутный, разрозненный вначале, мир вокруг Верки с каждым днём раздавался вширь, вбирая в себя новые улицы, лица, слова, вспыхивая новыми гранями как шлифующийся под рукой ювелира алмаз, - и мать к этому новому миру Верки имела с каждым днём всё более отдалённое отношение». [14, С.164]. Таким образом, макросредой для Веры было пространство ташкентского двора, а также открывающийся перед ней мир звуков, визуальных образов и других маленьких детских открытий. В более взрослом возрасте на Веру оказала влияние атмосфера дружбы и товарищества в отношениях с мужчинами, которая способствовала её профессиональному самоопределению, а впоследствии развитию способности понимать себя, а также доверять мужчинам и не мстить им, с чем в своё время не справилась её мать. Всё это может послужить ответом на вопрос, который задаёт себе в тексте романа отчим Веры «Откуда она взялась такая»? [14, С.326] И, отвечая на вопрос матери о том, почему зло не прилипает к ней, Вера говорит: «Я ведь художник, мама» [14, С.412].

Город Ташкент присутствует в романе как символ всеобщего братства, солидарности, защищённости, пространства общих воспоминаний. Он вызывает ассоциации с руссоистским естественным состоянием, с идеями природной, предустановленной гармонии, в которой растворяется главная героиня, и с которой она идентифицирует себя.

Таким образом, ключевыми различиями данных романов является то, что главная героиня «Замка из стекла» Дж. Уоллс сепарируется от отца, интегрируясь в реальность социальных взаимодействий, воспринимаемую её родителями как искусственную. В отличие от Дж.Уоллс, Вера Щеглова главная героиня романа «На Солнечной стороне улицы» сепарируется главным образом от матери. При этом для неё успехом в обретении себя является развитие

интуиции и внутреннего голоса через погружение в мир природы практически до полного растворения в нём, интеграцию с пространством красоты и гармонии.

Таковы факторы, определяющие личностное становление героинь этих произведений в контексте различных дискурсов романа воспитания.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

1. Секирко Е.А. Метафора стены: бинарная оппозиция «естественное-искусственное» в немецком языке и австрийской литературе // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. - 2009. № 4 - С. 112-117
2. Холмогорова В.Е. Контент-анализ концепта «NATUR» (ПРИРОДА) (от романтизма к постмодернизму) // Вестник Вятского государственного университета. – №4. – Т.2. – С.165-169
3. Колесов, В. В. Концепты «Природа», «Родина», «Народ» в русском языковом сознании / В. В. Колесов // Политическая лингвистика. — 2019. — № 2 (74). — С. 12-23
4. Дьяченко А. С. Репрезентация концептов инаугурационных речей американских президентов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». - 2013. - Т. 3. - С. 2786–2790. - URL: <http://e-koncept.ru/2013/53560.htm>.
5. Стеценко Е.А. Концепт детскости в литературе США // Литература двух Америк. – 2017. – №2. – С.393
6. Уоллс Джаннет Замок из стекла. – Москва, Издательство Э, 2016.
7. Васильева Э.В. Традиции романа воспитания в творчестве Дж. Остен, Ш. Бронте и Э. Гаскелл // Научный доклад. – СПб, 2016. – С.10-11
8. Токарева Т.Н. Традиции романа воспитания в советской литературе // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2011. – С.96-97
9. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.:Искусство, 1979. – С.188-236
10. Dzhililova, Z. O Gender speech behavior in the context of the socio-linguistic factor.. - Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. - 3(6). – P.190-198.
11. Шалимова Н.С. Роман инициации как инвариантная форма романа воспитания // Вестник Красноярского государственного университета им. В.П. Астафьева. – 2014. - №4 (30). – С.267

12. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления // https://vk.com/doc44021504_349052002?hash=vYxfB06qOBA5wI2MNA4vEmyGdh11KMRеMYMcGKSXWJL
13. Воджицки Э. The Woj Way. Как воспитать успешного человека. – М.:Бомбора. – 2019.
14. Рубина Д. На солнечной стороне улицы. – М.:Эксмо. - 2006. – С.26
15. Улицкая Л. О теле души. – М.: Редакция Елены Шубиной. – 2020.
16. Петрушевская Л. Как много знают женщины. – АСТ, Астрель. -2013.
17. Арбатова М. Мне сорок лет. – Изд-во «Захаров». – 1999.
18. Москвина Т. Жизнь советской девушки. – М.:АСТ. -2014.
19. Л.Олсон, С.Адоньева Традиция, трансгрессия, компромисс.. Миры русской деревенской женщины" – М.: Издательство: Новое литературное обозрение. - 2016. – С.204
20. Манчев А.Н. Новый роман воспитания в современной русской прозе // Humanity space International almanac VOL. 9, No 3, 2020. – С. 343-351

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA “VATAN” KONSEPTINING QIYOSIY TAHLILI

Mamadaliyeva Husnora Baxodir qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti I bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida “Vatan” tushunchasining o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, ikki tildagi “Vatan” tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan tushunchalar maqollar asosida o'rganilgan.

***Kalit so'zlar:** Vatan, konsept, tilshunoslik, maqollar, kognitiv fonetika va fonologiya, lingvistik tadqiqotlar.*

ABSTRACT

In this article, the specific features of the concept of “Homeland” in Uzbek and English languages are analyzed from a comparative point of view. Also, were studied concepts related to the concept of “Homeland” in two languages on the basis of proverbs.

***Key words:** Homeland, concept, linguistics, proverbs, cognitive phonetics and phonology, linguistic research.*

KIRISH

Yangi O'zbekistonda xorijiy tillarni o'qitishga bo'lgan e'tibor yildan yilga kuchayib bormoqda. Bu borada, ayniqsa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 19-yanvardagi 34-sonli “Xorijiy tillarni o'rganishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori muhim huquqiy asoslardan biri hisoblanadi.

Hozirgi kunda tilshunoslikda rivojlanib borayotgan sohalardan biri “Kognitiv lingvistika” hisoblanadi. Ushbu fan hozirgi tilshunoslikda mustahkam o'rin egallagan, 70-yillarda tilshunoslik maktabi sifatida paydo bo'lgan tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Kognitiv so'zi ingliz tilidagi “idrok etish, anglash, tushunish” so'zidan olingan bo'lib, bu soha falsafadagi bilish nazariyasi bilan chegaralanib qolmay, tilni tafakkur (ong) va uning shakllanishining psixologik, biologik jihatlari bilan bog'laydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Shuni alohida qayd etish lozimki, kognitiv tilshunoslik tilni aqliy hodisa sifatida tadqiq etishni o'z oldiga asosiy maqsad qilib qo'ygan tamoyillar jamlanmasidir. Tilshunos olim A.Abduazizovning fikriga ko'ra, inson tili “tovushli, ovozli” bo'lib, u

mazmuni hosil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu masala kognitiv fonetika va fonologiyada o'rganilishi sababli uni kognitiv tilshunoslikning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri – bu konseptdir.

Kontsept atamasi lingvistik tadqiqotlarda XX asrning birinchi yarmida paydo bo'la boshladi va 90-yillarda keng qo'llanila boshlandi. Bu atama aslida lotincha “konsept so'zidan olingan bo'lib, “tushuncha” degan ma'noni anglatadi. Keyinchalik bu atama tushuncha atamasi bilan chalkashib ketgach, uning so'zma-so'z ma'nosini oydinlashtirishga qaratilgan tadqiqotlar o'tkazila boshlandi.

Tilshunoslikka oid aksariyat ilmiy adabiyotlarda “konsept” atamasiga quyidagicha ta'rif berilgan: “Konsept so'z ma'nosiga o'xshash, faqat bog'lanishlari jihatidan farq qiladigan tushunchadir”²¹⁴.

XX asrda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, yozilgan adabiyotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularning ko'pchiligida kontsept haqidagi sharhlarga tanqidiy yondashildi. Faqat 80-yillarga kelib, bu atamaga ehtiyoj yana paydo bo'ladi. Y. S. Stepanov o'z tadqiqotida psixik shakllanishning mohiyatini ochib berishga harakat qiladi va konsept so'zining etimologiyasiga murojaat qiladi. Kontsept lotincha konseptus – tushuncha so'zining tarjmasi bo'lib, ikki tomonlama xususiyat kasb etadi.

Bir tomondan madaniyat insonning ruhiy olamiga konsept shaklida kirsak, ikkinchi tomondan, inson madaniyatga tushuncha yordamida kirib keladi va ba'zan unga ta'sir qiladi”²¹⁵.

N.Y.Shvedova esa kontsept tushuncha ekanligini, bu tushuncha ortida ijtimoiy yoki subyektiv idrok qilinadigan, inson hayotining muhim moddiy, aqliy va ma'naviy tomonlarini aks ettiruvchi, o'ziga xos tarixiy ildizlarga ega bo'lgan mazmun mavjudligini ta'kidladi.

So'zning turli tushunchalar bilan bog'lanishida ma'no ifodalash xususiyati haqida o'rta asr olimlari ham ijobiy fikr bildirib o'tganlar: “Konsept deb yozadi B.Grasian, ongda turli predmetlar (g'oyalar, tushunchalar) o'rtasidagi aloqa haqida tasavvur paydo bo'lishi va ushbu aloqani timsol, so'z yoki harakat vositasida ifodalash imkoniyati tug'ilishida shakllanadi”. Yuqoridagi fikrlar va qarashlarga asoslanib shuni aytish joizki, konsept – bu ma'noning yoki aqliy ifodalashning kognitiv birligidir. Konsept milliy, ijtimoiy, ma'lum guruhga tegishli va individual xususiyatlarga ega bo'lib, insonning mental dunyosi hamda ma'daniyati va tarixiga bog'lanadi.

“Vatan” konseptining ingliz va o'zbek tillarida ifodalanishi zamrida bu ikki tilning madaniy-kognitiv tizimida ona yurtga bo'lgan munosabat, uning ma'no va

²¹⁴ Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267.

²¹⁵ Шведова Н.Ю. Избранные работы. – М., 2005. – С.122.

mazmunini chuqur anglash hissi yotadi. “Vatan” tushunchasini keng va tor ma’noda tushunish mumkin. Tor ma’noda Vatan – inson tug‘ilib o‘sgan zamin, bir hududga mansub xalqning maskani. Keng ma’noda Vatan – insoniyat uchun yagona yer sayyorasi bo‘lib, u insoniyatni bir maqsad yo‘lida birlashtiradi.

Vatan tushunchasi izohli lug‘atlarda quyidagi ma’nolarda ifodalangan::

1. Vatan — inson tug‘ilib o‘sgan mamlakat, shahar yoki qishloq; Bulbul chamanni sevar, odam-vatanni (maqol). Ingliz: Every birds like its own nest. (proverb).

2. Vatan – kishi tug‘ilib o‘sgan va o‘zini uning fuqarosi hisoblagan mamlakat; ona yurt. Kishining qadri amali va unvoni bilan emas, vataniga, xalqiga qilgan xizmati bilan o‘lchanadi. Ingliz: The value of a person is measured not by his/her actions and rank, but by his/her service to homeland and people²¹⁶.

Vatan konseptining ma’nodoshlari sifatida Ona yurt, ona diyor, ona tuproq, ona zamin, ota yurt, kindik qoni tug‘ilgan joy, mamlakat kabi tushunchalarni olsak, ularni ingliz tiliga Motherland, mother earth, native soil, home land, place of birth, fatherland, country kabi ma’nodosh tushunchalar bilan ifodalanishini ko‘rishimiz mumkin. Vatanni madh etish, uni tarannum etish, uni sevishtirish, millati, elatidan qat’i nazar, u uchun har qanday ishga tayyor bo‘lish har bir insonning sharafli burchidir. Vatanni onaga qiyoslash, uni ona Vatan deyish har bir davlatning milliy lug‘atida mavjud.

Sababi, ona bag‘rida ulg‘ayganimizdek ona tabiat, ona zamin bag‘rida ulg‘ayib, erkin yashaymiz. Yuqorida keltirilgan misollardan kelib chiqib aytish mumkinki, Vatan tushunchasiga oid ingliz va o‘zbek tillarida qo‘llaniladigan maqollar shakl va leksik jihatdan bir-biridan farq qilsa-da, mazmun jihatdan o‘xshashdir. Sababi, biz onamiz bag‘rida qanchalar yayrab o‘sgan bo‘lsak, ona tabiat, ona diyor qo‘ynida ham shunchalar yayrab o‘samiz, erkin yashaymiz.

“Vatan” tushunchasi ingliz va o‘zbek tillarida turlicha ifodalanadi. Ingliz tilida Vatanga muhabbat ko‘proq “uy” tushunchasi orqali ifodalanadi. Bu holat ingliz tili madaniyatining individualligi bilan izohlanadi. Inglizlar o‘zlarining yashash joylarini, ya’ni uylarini yaxshi ko‘radilar va shuning uchun uni Vatanning yorqin ramzi deb talqin qiladilar.

Ingliz xalq maqollarida uy qasrga, saltanatga, jannatga, dunyoga qiyoslanadi: Englishman’s home is his castle. Home is where you hang your hat. Every bird likes

²¹⁶ Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 268.

its own nest. Home is the father's kingdom, the children's paradise, the mother's world. East or West, home is best²¹⁷.

O'zbek xalq maqollarida esa Vatan tushunchasi ona timsoli bilan namoyon bo'ladi. O'zbek maqollarida, ona Vatan tushunchasi erkinlik hissi bilan yonmayondir. Ona yurtning-oltin beshiging. Bulbul chamanni sevar, Odam vatanni. Ona yurtning omon bo'lsa, rangu-ro'ying somon bo'lmas.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Vatan konsepti nafaqat o'zbek va ingliz, balki butun dunyo xalqlari lingvomadaniyatida muhim ahamiyat kasb etuvchi tushuncha bo'lib, har bir xalq o'z milliy qadriyatlari, mentaliteti va tarixan shakllangan urf-odatlaridan kelib chiqqan holda ushbu tushunchani turlicha talqin etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Kosycheva, M.A. Cognitive foundations for the study of linguistic phenomena – Samara: SF MGPU, 2006. – С. 145-149.
2. Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словес-ностик структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267–280.
3. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 298 с.
4. Шведова Н.Ю. Избранные работы. – М., 2005. – 603 с.

²¹⁷ Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – С. 198.

O'ZBEKISTONDA AJRALISH SABABLARINING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Abdurasulov Olimjon Avalboyevich

ToshDTU Olmaliq filiali "Ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya"
kafedrası dotsenti.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada muallif bugungi kundagi eng dolzarb muammo ajralish sabablarini yoritib bergan. Maqolada joriy yilgi statistik ma'lumotlari bilan birga oilalar mustahkamligini taminlash hamda ajrimlar sonini kamaytirishgadi muhim omillar va sabablar ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlari: *oila, er-xotin, majburiyat, ajralish, vafordorlik, itoatkorlik, baxtli oila, ichkilikbozlik, narkamaniya, diniy tarbiya, fe'l-atvor, turmush.*

ABSTRACT

This article sheds light on the reasons for divorce, the most pressing issue today. The article shows the important factors and reasons for ensuring the strength of families and reducing the number of divorces along with the statistical data of this year.

Key words: *family, couple, commitment, divorce, loyalty, obedience, happy family, alcoholism, drug addiction, religious upbringing, character, marriage.*

KIRISH

Bugungi kunda yangi O'zbekistondagi qonunlarimiz oilani har tamonlama himoyalashga bolalarni Vatanga va oilaga sadoqat ruhida ijtimoiy tarbiyaga mos holda oila va jamiyat oldida javobgarlik xususida tarbiyalashga qaratilgan.

1998 yil 1 sentabrdan amalda bo'lgan O'zbekiston Respublikasining "Oila kodeksi" oilani mustahkamlash, onalik, otalik va bolalikni davlat tomonidan muhofaza qilish bo'yicha konstitutsiyaviy normalarga asoslangan. Oilani mustahkamlash yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga oila a'zolarining manfaatlarini qo'riqlash, voyaga yetmagan bolalarga mehnatga loyaqatsiz oila a'zolarini himoyalashning ustunligi nazarda tutishining asosiy maqsadlari hisoblanadi.

Bizga ma'lumki oiladagi totuvlik kishilarning ongi turiga hayotga muhabbati, kasbga sadoqat, atrofdegilarga nisbatan e'tibor singari yuksak insoniy fazilatlarni shakilantiradi. Konstitutsiyamizda oila jamiyatining asosiy bo'g'ini hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega ekanligi belgilab qoyilgan. Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakilantirish va yuksaltirishga hech shubhasiz,

oilaning o'ri va ta'siri beqiyos²¹⁸. Chunki insoning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hissiy tushuncha va tasavvurlarni birinchi galda oila bag'rida shakillantirish. Yangi oila ma'naviy jihatdan butun bo'lsagina mustahkam bo'ladi. Mustahkam oilalardan tashkil topgan mamlakat esa, albatta qudratli bo'ladi.

Oilada er xotining huquq va majburiyatlari yuzasida tug'ilyotgan bahslar, turmushning dars ketishi va u bilan bog'liq mojarolar ayrim xonodondagi muhim notinch, ma'naviy ruhiy muhim natijasida sodir bolayotgan nikohdan ajralishlar bugungi kunda jamiyatimizda bo'lgan masaladir²¹⁹.

Arzimagan bahslar sabab oilaning barbod etilishi, albatta, bolalar tarbiyasiga salbiy ta'sir etadi. Xo'sh nima uchun bunday holat vujudga kelyapti? Asl sababi nimada? Taxminlarga ko'ra, bu muammoning bosh omili – ularning bilimiga yetarli darajada ega emasliklari, huquqiy savodxonlik darjasining pastligidan dolalat beradi. Shuning uchun ular ajralish holati qanday oqibatlariga olib kelishini tushunib yetmaydilar. Oilalarning buzulish sabablari o'rganib chiqilganda, farzandsizlik, xiyonat, uzoq vaqt birga yashamaslik, oilaviy kelishmovchiliklar va qoldan holatlarda yoshlarimizning oila qurushga tayyor emasligi, sog'ligiga etiborsizlik, yigitlarning oilani boshqarishni, ro'zg'orni moddiy ta'minlashni, farzandlarni ma'nan hamda jismoniy sog'lom qilib tarbiyalashni o'z burchlari, deb bilmasliklari, qizlarning esa uy bekasi onalik vazifasini tushunmasligi, aksariyat hollarda qaynona va kelin o'rtasidagi majoralar tufayli yuzaga kelyotganligi ma'lum bo'ldi. Qolaversa ajrashish holatlari oilalardagi kelishmovchiliklar, o'zaro muhabbatning yo'qligi, fe'l-atvorning to'g'ri kelmasligi er yoki xotinning kasalligi, achinarlisi, ayrim yigitlarning ichkilikbozlikka, giyohvandlikga berilib ketishi yoki boshqa ayollar bilan hayot kechirishi natijasida ham kelib chiqmoqda .

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bilamizki, oilalar tinchligi va mustahkamligida oila boshlig'i erkaklarning o'ri hamda ma'sulyati juda katta²²⁰. Chunki hayotning uning qiyinchiliklarini ular o'z yelkalariga oladilar. Afsuski, amalyotda ko'rib turumizki, erkaklarning oilaviy munosabatlarda o'z o'rnini yoqotib qoyoyotgani, yani ikkinchi darajaga tushub qolayotgan holatlar ham yo'q emas.

Xo'sh, muammolarning oldini qanday olish zarur? Avvalo, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlab borish zarur. Bu juda muhim ahamiatga ega. Unga bir qator omillarga e'tibor qaratish lozim bo'ladi, yani oyladagi ajirimlarni oldini olishga asosan, yoshlarni oila ilmiga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Ularda oila muqqadas

²¹⁸ Avloniy A. Guluston yohud axmoq. Islom odobidan mumtoz namunalar T.1993.-120 bet.

²¹⁹ Akromova F.A. oilada muamalani tashkil etish psixalogiyasi. T. "Shams ASA" 2006.- 90 bet.

²²⁰ O'zbekiston Respublikasi oila Kodeksi .Toshkent: "adolat" 1998.-300 bet.

qo'rg'on ekanligi to'g'risidagi targ'ibot-tushuntirish ishlarini butunlay yangi bosqichda, yangi noodatiy usul va yondoshuvlar asosida olib boorish kerak.

Yoshlar oila atalmush muqaddas dargoh ostonasiga qadam qo'yar ekan "Men oila qurushga tayyormanmi? Oilam mustahkam bo'lishi uchun nimalar qilishim kerak?" degan savollarni o'ziga bersa, mustahkam hayotrga yuzaki emas, o'ta jiddiy masala deb qarasa oilalarda paydo bo'ladigan ba'zi bir nohush holatlarning oldi olinadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda oilaviy ajralishlarning masalasida rekord ko'rsatgich qayd etilmoqda. 2023-yilning 8 oyida qariyb 34-mingta oila ajralib ketdi, bu oilalardagi 25 ming bolalar endi kundalik hayotini otasiz yoki onasiz davom etiradilar.

Hozirgi vaqtda ajralish sabablaring psixologik sabablari er-xotinning oilaga tayyor emasligi, uchinchi shaxs aralashuvi, moliyaviy qiyinchiliklar, xiyonat, spirtli ichimliklar, giyohvandlik, uzoq vaqt birga yashamaslik va farzandszlikdir²²¹. Qaynonalarning ham oila borasida ilmi tajribasi yo'q, tashqaridan kelgan bir qizga qanday munosabatda bo'lishni bilmaydi. Bundan tashqari oilada qaynotalarning ham roli yo'q, indama, tinch qo'y, deya olmaydi. Bu esa oilalarda erkaklar ro'li pasayib ketayotganidan dalolat beradi. Bunday sabablarning eng asosiysi oilada oila ilmi yoqligidir. Onalarimiz o'g'il bolalarni haqiqiy erkak qilib tarbiya qila olmayapti. Ammo ma'lumotlarga ko'ra so'nggi vaqtlarda ajirim uchun ko'rsatilayotgan sabablarning deyarli hech biri arzili emas, yechimini topsa boladigan muammolardir. Eng ko'p bohona sifatida ko'rsatilayotgan sabablar deb bu, yigit-qizning fe'l-atvori bir-biriga to'g'ri kelmayotgani. Buni qarangkiy fe'l-atvor oiladagi tarbiya, ijtimoiy muhit, ota-ona ibratiga borib taqaladi.

Shuningdek, o'rganishlar shuni ko'rsatyaptiki, qaynonalarning o'ta talabchanligi, yoshlarni oilaga yengil-elpi qarayotganligi, muommala va tinglash madaniyati yoqligi, xiyonatning avj olayotgani kattalarning notogri aralashuvi ajirimlarga olib kelayotganini ko'rsatmoqda.

Bu jaroyonga yigitlarning mustaqil fikri yoqligi, ma'sulyatni his etmasligi ham sabab bo'layotgani ko'zga tashlanmoqda. Bu yil ajralish natijalarining o'sishi eng ko'p Toshkent shahriga tog'ri kelmoqda. Toshkent fuqorolik ishlari bo'yicha shahar sudi poytaxtimizga joriy yilning 9-oyida sudlarga nikohdan ajralish haqida kamida 6 ming 347 ta ish kelib tushqani haqida ma'lumot berdi, shundan 4 ming 401 tasi tamomlangan.

Xo'sh, sabab va omillar aniqlangan ekan, u qanday bo'ladi? Aslini olganda keltirilayotgan sabablarning hammasi yana ta'lim-tarbiya va milliy o'zlikni anglash

²²¹ Karimova V.M. Oilaviy hayot psixalogiyasi. T.2003.-142 bet.

degan tushunchaga borib taqalmoqda. Oila qurush oson²²², ammo uni asrab qolish farzandlarga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, bu turmushning mustahkamligiga yordam beradi. Keyingi vaqtlarda er-xotinning oiladagi o'rni o'zgarayotgani azaliy an'analarimizga yot ravishda turli salbiy illatlar o'zgarishiga sabab bo'lmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mamlakatimizga oilalar mustahkamligini ta'minlash, ajirimlar sonini kamaytirish maqsadida birinchi navbatda quydagilarga ahamiyat berish kerak: oila ma'suliyatini his qilish kerak; yaqin qarindoshlar bilan turmush qurmaslik; bir-biriga nisbatan o'zaro hurmat; turmushga tayyor bo'lishlari lozim; oilaviy hayotga qarindoshlar aralashmasligini ta'minlash; erta yoshda oila qurmasliklari lozim; hayotga ruhiy tamonlama tayyor bo'lish lozim; bir-birini yaxshi o'rganish kerak; uy-joy bo'lishi kerak; ota-ona maslahatiga quloq solish kerak; har ikkala tomon ham ish bilan taminlangan bo'lishi kerak; tibbiy ko'rikdan o'tishlari zarur; din va diniy tarbiyaga ko'proq e'tibor qaratish lozim; ikki tomon ham bir-biriga moddiy jihatdan teng bo'lishi; sevgi-muhabbat asosida oila qurish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Avloniy A. Guluston yohud axmoq. Islom odobidan mumtoz namunalar T. 1993 yil. 120 bet.
2. Akromova F.A. oilada muamalani tashkil etish psixalogiyasi. T. "Shams ASA" 2006 - 90 bet.
3. O'zbekiston Respublikasi oila Kodeksi. Toshkent: "Adolat" 1998 yil 300 bet.
4. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixalogiyasi. T. 2003 yil 142 bet.
5. Shoumarov G'.B. Sog'inov N.A o'zbek oilalarida ajralish va uning ijtimoiy psixalogik xususiyatlari. O'zbek oilasining etnopsixalogok muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani mavzularining qisqacha bayoni –Toshkent.1993-100-112 bet.
6. E.S. Kurbonnazarovich. The scientific and philosophical analysis of the concepts of confidence and faith. Наука, инновации, образование: актуальные вопросы XXI века, 126.
7. S.K. Eronov Specific manifestation of the trust phenomenon in modern society. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 11 (1), 1772-1776 c.
8. С.Қ. Эронов. Замонавий илмий билимларнинг ёшлар дунёқарашини юксалтиришдаги ўзига хос хусусиятлари. *Educational Research in Universal Sciences* 2 (14), 199-205.

²²² Shoumarov G'.B, Sog'inov N.A o'zbek oilalarida ajralish va uning ijtimoiy psixalogik xususiyatlari. O'zbek oilasining etnopsixalogok muammolari. Respublika ilmiy-amaliy Anjumani mavzularining qisqacha bayoni – Toshkent.1993-100-112 bet.

УДК 631.674:635

ОБОСНОВАНИЕ ПРОТИВОПРОСАДОЧНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ БОРОЗДКОВОГО СПОСОБА ПОЛИВА В ЮЖНЫХ РЕГИОНАХ УЗБЕКИСТАНА

Бердиев Шавкат Жураевич

Каршинский инженерно-экономический институт канд.техн.наук,доцент

shavkatberdiyev@inbox.uz

Рахимов Мажид Ориф угли

Каршинский инженерно-экономический институт, студент группы ГД-169-22

shavkatberdiyev@inbox.uz

Чориев Голиб Ёркул ўғли

Каршинский инженерно-экономический институт, студент группы ГМГ-518-

22а

golibjonchoriev96@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье приведены разработка приемов освоения просадочных почвогрунтов и методы их орошения с рациональным использованием воды и ускоренным повышением плодородия почв с учетом устранения бугров присадочных явлений и эрозии, и получения высоких урожаев с наименьшими потерями удобрений вглубь почвогрунта и оросительной воды на сброс, сбережение трудовых затрат, повышение производительности труда на поливе. Результаты которых особенно важны для условий нехватки трудовых ресурсов на новоосвоенных целинных землях Кашкадарьинской области. Существенным моментом данной статья является разработка приемов противопросадочных и противоэрозионных методов полива для условий полупустынной зоны освоения Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: Почвогрунта, просадочных грунтов, локальное орошение, блоки увлажнители, водосберегающий технологии, внутрпочвенное орошение.

ABSTRACT

The article presents the development of methods for the development of subsidence soils and methods of their irrigation with the rational use of water and an accelerated increase in soil fertility, taking into account the elimination of mounds of subsidence phenomena and erosion, and obtaining high yields with minimal losses of fertilizers deep into the soil and irrigation water for discharge, saving labor costs, increasing labor productivity in irrigation. The results of which are especially

important for the conditional shortage of labor resources on the newly developed virgin lands of the Kashkadarya region. The essential point of this article is the development of anti-subsidence and anti-erosion irrigation methods for the conditions of the semi-desert development zone of the Kashkadarya region.

Key words: Soil, subsidence soils, local irrigation, humidifier blocks, water-saving technologies, subsurface irrigation.

Ранней весной, сразу после рыхления почвогрунта, когда хозяйства еще пока мало потребляет воду из Каршинского магистрального канала, в нарезанных через 0,9 м бороздах за 75 часов полива создали запас влаги до 5 м глубины нормой 3500 м³/га. Как и ожидали, влагозапасы оказались необходимыми для посева и всходов хлопчатника, кукурузы и люцерны. Влажность была на 0-50 см, -17,9 и 19,0; 0-10 см - 21,6...23,8%. Эти же поливы спровоцировали просадки грунтов и образование "блюдцев" в количестве 200 шт/га с диаметром 0,5...6 м и глубиной от 0,1 до 0,45, а также суффозионных воронок на поверхности почвы - до 426 шт/га, т.е. это нужно считать показателем достигнутого масштаба провоцирования просадок грунта. Тогда как, на контрольном участке, все еще продолжались просадки грунтов на период вегетации растений, а на опытном участке их количество к концу года уменьшилось до 2-3 шт/га и то лишь с глубиной 0,1-0,15 м, что не влияло на общий процесс поливов по бороздам.

На опытном участке в 20 га в фермерском хозяйстве Бегимкулова И. Были заложены опытные делянки с предложениями по водосберегающему методу поливов, засеянные предварительно районированным сортом хлопчатника Т-108, кукурузой - Узбекская зубовидная, люцерной – Ашхабадская. Междурядья хлопчатника -0,9 и 0,45 м, кукурузой -0,9 м, люцерны строчного посева -0,45 м. В междурядья 0,45 м трактора в дальнейшем не заезжали. Сорняки в этом случае обрабатывались гербицидом "катаран" нормой 1,5 кг/га с помощью ручного опрыскивателя. Затем, когда растения затеняли междурядья, сорняки погибали. В период пахоты на поля вносили калийную соль до 50 кг/га, а суперфосфата и селитры по 275 кг/га.

На поливном участке были определены делянки для изучения водосберегающей техники и технологии орошения в различных вариантах: полив по уплотненным колесами трактора бороздам обработанных полимером К-9 нормой 120 кг/га;

локальное орошение культур хлопкового севооборота проводили с помощью труб различной конструкции и увлажнителями пористыми блоками

различной конструкции на глубине 35 см от поверхности почвы. Конструкции перфорированных труб: в непластовые длиной 2м. соединенные между собой резиновыми шлангами, а при укладке и выносе с поля они складываются; пленочные шланги малых диаметров наматываются на катушки; внутрипочвенные стационарные трубы бестраншейного дренажа, укладываются в борозды, глубиной 55 см и засыпаются.

Блоки-увлажнители закладывались в канавки-траншеи от проходки однолемешного плуга через 0,9 м. Шланги и трубка-увлажнители с отверстиями 2 мм через 0,1 и 0,2 м; винилпластовые, пластмассовые, полиэтиленовые прозрачные из пленки, сваренные по шву» укладывались в небольшой глубины борозды, в сезоне из междурядий они не убирались.

Размеры делянки с поролоновыми блоками 15x15x2,5 см, междурядье хлопчатника 0,45 м; 5 - делянка с полимерногрунтовыми блокада L=0,5 м, d =8 см, междурядье хлопчатника 0,45 м; 6 - делянка с поролоновыми блоками 15x17x2,5 см междурядие кукурузы 0,9 м; 7 - делянка с полимерногрунтовыми блоками L =0,5 м, d =8 см, междурядье кукурузы 0,3 м; 8 - делянка с поролоновыми блокада 15x15x 2,5 см междурядье посева люцерны 0,45 м; а, б, в, а', а'', а''' - повторности; с - внутрипочвенное орошение (в.п.о.).

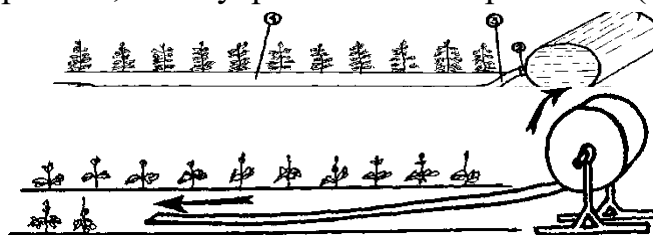

Рис.1. Блоки увлажнители под бороздами небольшой глубины, увлажняемые от шлангов малых диаметров с отверстиями 2 мм через 20 см

1 - гибкий шланг; 2 - водовыпуск в борозду; 3 - пленочный перфорированный шланг диаметром 5-7 см; 4 - поливная борозда глубиной 10-15 см; 5 - грунтополимерный блок -увлажнитель; 6,7,8 - блоки из поролон и обычной губки; 9 - раскладка малого шланга.

Конструкции блоков-увлажнителей (рис.1):

поролоновые блоки размером 17x25x2,5 см из расчета по 15,7 -тыс. шт/га через 0,9 м на длине 100 м. Эти блоки уложены под хлопчатник, кукурузу и люцерну. Емкость вмещения влаги каждого 0,04...0,13 л или 62....204 м³/га, которая определена при помощи пропитки водой при сухом состоянии и взвешивая их определяли разницу в массе - влажного а сухого состояния;

губки прорезиненные размером 15x10x3,5 см, а также размером вдвое меньше с емкостями от 0,03 до 0,14 д, т.е. пересчитывали в 126-.20 м³/га;

мелконарезанные кубиками размером 2,5x1x1 см из поролона по 15 шт через 20 см, а также поролоновая лента размером 1,2x0,6x 0,025 м с емкостями для влаги 0,036-0,087 л или 46...136 м³/га;

блоки-увлажнители, приготовленные из грунтовополимерной смеси: грунт + раствор полимера К-9 (соотношение к воде 1:10). Расход полимера 0,43 кг на 10 блоков, на 1 га 300 кг. Блоки изготавливались методом штамповки в опалубках аз 0,5 а куска полиэтиленовой трубы, разрезанной вдоль пополам и на складываемые в виде трубки, куда затем заталкивается приготовленная непосредственно на поле грунтовополимерная смесь. Блоки высушиваются на солнце в течение 5-7 час, затем пропитываются навозной жижей с удельной массой 1,1 г/см³ или в пересчете на 1 га 0,5-2,2 т/га навоза, учитывая запасы их в хозяйстве не более 2,5 т/га. Блоки укладывались в траншеи через 0,5 м на расстоянии 20-25 см друг от друга.

Укладка блоков на глубине 45 см предполагала повышение вододерживающей способности почвы, рассеивания поступающей вертикальной струйки от труб -распределителей от поверхности почвы. Для того, чтобы не образовалась корка от увлажнения поверхности местападения струи обрабатывалась полимера К-9 до 60 кг/га, которые такие усиливали капиллярные свойства и инфильтрацию верхнего слоя почвы.

Просадочные явления настолько сильны, что исключают применение ок-арыков, где особенно ясно проявляются недостатки водораспределения и потери воды на фильтрацию до 2.% от водозабора.

Выводы: Работникам водного хозяйства доступны эти простые приемы орошения, с их помощью производительность полива может достигать 3,8...4,2 га/смену 0,8 га/смену при обычном методе орошения. Предлагаемые приемы орошения повышают надежность работы оросительных систем в условиях просадочных и эродированных почв. Особенно их эффективность и полноценность проявляется на отдельных участках освоенных земель с затруднением использования трудовых ресурсов, улучшает условие полива в ночное время, когда визуальное наблюдение за поливом затруднено.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Утверждение концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года
2. Бердиев Ш.; Камбаров Б. Рекомендации по технике и технология полива на напросадочных грунтах 2-й очереди освоения Каршинской степи. Карши.,

Кашкадарьинский облагпропром.-1989.-12 с.

3. Бердиев Ш., Камбаров Б. Технология полива на просадочных грунтах/
Сельское хозяйство Узбекистана.- 1989.-№ 5.-С.56-57.

4. Бердиев Ш., Камбаров Б. Технология полива на просадочных грунтах/
Сельское хозяйство Узбекистана.- 1989.-№ 5.-С.56-57.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОМОБИЛЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Хасанов Азимжон Холдорович – магистр,
Высшая школа бизнеса и предпринимательства

АННОТАЦИЯ

Автомобильный рынок— это совокупность экономических отношений, благодаря которым происходит взаимодействие субъектов рынка с целью обмена готовых автомобилей на денежные средства или их эквиваленты. Под автомобильным рынком в народе также подразумевается какое-либо территориально ограниченное пространство, предназначенное для торговли, в основном физическими лицами и индивидуальными предпринимателями, готовыми автомобилями и запасными частями к ним.

Ключевые слова: *Автомобильная промышленность, автомобильный рынок, электромобиль, экологические нормы, техническое обслуживание.*

ABSTRACT

The automobile market is a set of economic relations through which market participants interact in order to exchange finished cars for cash or cash equivalents. The automobile market also popularly means any territorially limited space intended for trade, mainly by individuals and individual entrepreneurs, in finished cars and spare parts for them.

Key words: *Automotive industry, automobile market, electric vehicle, environmental standards, maintenance.*

ВВЕДЕНИЕ.

Автомобильная промышленность, как отрасль машиностроения, вносит существенный вклад в экономику Республики Узбекистан. Успехи в развитии отрасли, обусловленные общей политической стабильностью, проведёнными структурными и институциональными реформами обеспечили в последние годы вклад автомобилестроения в прирост ВВП и других макроэкономических показателей.

Главной целью развития автомобильной промышленности Республики Узбекистан является удовлетворение растущего спроса на автомобильный транспорт в необходимой номенклатуре, качестве и объемах поставок физическим и юридическим лицам, как на внутреннем рынке (с учетом перспектив его развития), так и на рынки соседних стран. Достижение цели

возможно при условии организации собственных производств, повышения экономической эффективности производства готовой продукции, в т.ч. собственного производства комплектующих деталей, используемых при производстве автомобилей.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ.

С обретением независимости, Узбекистан осуществляет свою собственную независимую внутреннюю и внешнюю политику, исходя из традиций и исторического прошлого узбекского народа, географического расположения и накопленного экономического потенциала.

Предметом особого и постоянного внимания правительства является совершенствование инвестиционного климата и создание благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций в экономику республики, активного участия иностранных инвесторов в процессе приватизации и денационализации, в производстве конкурентоспособной на международных рынках.

Действенным инструментом структурных преобразований приоритетных отраслей экономики республики выступает государственная политика по привлечению иностранных инвестиций. Привлечение и эффективное использование иностранных инвестиций в экономику является одним из направлений взаимовыгодного экономического сотрудничества между странами. С помощью иностранных инвестиций можно реально улучшить производственную структуру экономики, создать новые высокотехнологические производства, модернизировать основные фонды и технически перевооружить многие предприятия, подготовить специалистов и рабочих, внедрить передовые достижения менеджмента, маркетинга и ноу-хау, наполнить внутренний рынок качественными товарами отечественного производства с одновременным увеличением объемов экспорта в зарубежные страны.

За годы независимости в республике разработана широкая система правовых гарантий и льгот для иностранных инвесторов, создан благоприятный инвестиционный климат, который характеризуется в первую очередь сохраняющейся в республике политической и экономической стабильностью.

Благоприятный инвестиционный климат основан на ряде принятых законодательных актов – Закона Республики Узбекистан «О гарантиях и мерах защиты прав иностранных инвесторов», Закон Республики Узбекистан «Об иностранных инвестициях» и ряд других.

РЕЗУЛЬТАТЫ.

Привлекательность Узбекистана иностранным инвесторам можно увидеть в нескольких направлениях, таких как:

- Политическая и макроэкономическая стабильность. Принимаемые комплексные меры обеспечивают устойчивый экономический рост в стране и способствуют динамичному развитию отраслей национальной экономики.

- Узбекистан является одним из немногих государств в мире, экономика которого характеризуется абсолютной энергетической независимостью. Недра Узбекистана обладают огромными запасами полезных ископаемых и природных ресурсов. Страна занимает лидирующие позиции в мире в плане золота, урана, меди, серебра, свинца, цинка, вольфрама, редких металлов и других запасов.

- Диверсификация экономики также является немаловажным фактором для иностранных инвесторов в принятии решений. Узбекистан обладает собственным производством легковых автомобилей, грузовиков, высококачественной сельхозтехники.

- Наличие значительного человеческого и интеллектуального потенциала, соответствующего современным международным стандартам образования. В Узбекистане созданы филиалы ряда ведущих европейских, азиатских и российских вузов.

- Банковско-финансовая сфера также выступает важнейшим звеном в осуществлении активной инвестиционной политики по реализации стратегически значимых проектов, направленных на модернизацию, техническое и технологическое обновление ведущих отраслей экономики, финансовую поддержку малого бизнеса и частного предпринимательства, обеспечение качественными банковскими услугами физических лиц.

1 августа 2018 года Президент Узбекистана подписал Указ «О мерах по кардинальному улучшению инвестиционного климата в Республике Узбекистан», согласно которому для иностранных инвесторов предусматриваются существенные преференции. В частности, добросовестному инвестору возмещается имущественный ущерб, возникший по причине доверия законной силе административного акта госоргана, если в последующем данный акт был признан недействительным или отменен.

по итогам проведенных исследований рынка, учитывая ограниченное количество зарядных станций и отсутствие готовой инфраструктуры* для электромобилей, со стороны потенциальных покупателей выяснилось, что большее предпочтение было отдано гибридным автомобилям, из соображения

недостаточности зарядочных станций, и что в случае снижения заряда электромобиля до нуля, появляется риск остановки автомобиля на исходном месте, что приводит за собой вызова эвакуатора и дополнительные расходы, тогда как с гибридным автомобилем (PHEV) наличие альтернативного источника энергии избавляет от такого рода трудностей.

Автомобильный рынок — это совокупность экономических отношений, благодаря которым происходит взаимодействие субъектов рынка с целью обмена готовых автомобилей на денежные средства или их эквиваленты.

Под автомобильным рынком в народе также подразумевается какое-либо территориально ограниченное пространство, предназначенное для торговли, в основном физическими лицами и индивидуальными предпринимателями, готовыми автомобилями и запасными частями к ним. В этом смысле часто употребляют слово «Авторынок».

Объектом (товаром) автомобильного рынка является готовый автомобиль. Товаром автомобильного рынка нельзя считать, например: мотоциклы, лодки и т. п., отдельные агрегаты автомобиля и запчасти. Автомобиль, как товар, должен удовлетворять нужды или потребности покупателей автомобильного рынка.

Субъекты автомобильного рынка являются:

— Представители спроса: домашние хозяйства (физические лица), а также коммерческие и государственные организации (юридические лица).

— Представители предложения: производители автомобилей (промышленные предприятия) и продавцы автомобилей (автомобильные дилеры). В силу отраслевой специфики, производители автомобилей в редких случаях реализуют товар напрямую конечному потребителю.

— Государство, в лице Правительства.

Классификация автомобильного рынка делится на три вида:

— По состоянию автомобиля: рынок новых и подержанных автомобилей.

— По территориальному признаку: рынок США, рынок Японии, рынок Китая и т.д.

— По типу автомобилей: рынок легковых автомобилей, рынок автобусов, рынок грузовиков и спецтехники.

В настоящее время мировой рынок легковых автомобилей отличается неоднородностью и развивается непропорционально. В 2022 году крупнейшие автомобильные рынки мира продемонстрировали различные тенденции.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Исходя из официальных данных статистики, можем наблюдать за тем ростом и изменением на рынке электромобилей и делать прогнозы в положительную сторону, так как сразу можно отметить рост объёма продаж. Если учесть и то, что в 2021 году общая стоимость ввезённых в нашу страну электромобилей составило 16,9 млн. долларов США и 69,8 млн. долларов США по итогам 2022 года, то картина меняется кардинально вверх! По оценкам экспертов, данная тенденция будет только усиливаться и уже в ближайшие годы спрос на электромобили составит 30 тыс. автомашин в год.

Само собой разумеется, что в ближайшем будущем еще одним большим изменением, связанным с развитием этой отрасли, станет появление нового направления, связанной с организацией технического обслуживания электромобилей и развитием инфраструктуры, связанной с этой отраслью в целом. Конечно, мы надеемся, что и для нашего народа произойдут благоприятные изменения в плане формирования еще одной уникальной «драйверной» отрасли, играющей важную роль в развитии экономики нашей страны, как в промышленно-культурном, так и в социально-экономическом плане.

В этом плане, организации производства электромобилей и технического обслуживания, уже сделаны первые шаги. Партнером был выбран для реализации этих планов китайская компания BYDAuto, которая по капитализации (132 млрд. долл. США) среди производителей электромобилей занимает 3-место (после Tesla и Toyota), а по продажам электромобилей в 2022 году занял 1-е место (1,8 млн. штук).

В 29 декабря 2022 года был подписан меморандум об организации совместного предприятия по производству электромобилей.

В будущем до 2025 года запланировано довести объем производства электромобилей до 200 тысяч штук в год и повысить локализацию производства до 70%.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Нормирзаев, А. Р., Нуриддинов, А. Д., & Валиева, Г. Ф. (2017). Влияние автомобильного транспорта на окружающую среду. Точная наука, (10), 6-9.
2. Нормирзаев, А.Р. и др. Электротранспортни яратишга қаратилган изланишлар/ Energetika sohasini rivojlantirishda muqobil energiya manbalarining roli” mavzusida vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya ishtirokchilarining ilmiy ma’ruza materiallari kiritilgan. NamMQI. – 2022. – Т. 2. – С. 354-358.

2. Аббасов А., Мамиров У. Усовершенствование дорожной инфраструктуры в городе Намангана / Развитие логистики и управления цепями поставок: материалы III Международной научно-практической студенческой конференции в Белорусском национальном техническом университете. – Минск: БНТУ, 2023. – С. 332-337.
3. Govor G. A. et al. Properties of a composite magnetically soft material based on coated iron powders //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 365. – С. 05001.

OCHIQLIK, OSHKORALIK VA KO'P TOMONLAMA HAMKORLIK - O'ZBEKISTON TASHQI SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI

Mamatraimov Komil

Termiz muhandislik- texnologiya instituti
Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasi, uning amalga oshirilishi, Yangilangan konstitutsiyaning tashqi siyosatga bag'ishlangan moddalari, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "taraqqiyot strategiyasi" ning mazmuni-mohiyati va uning amalga oshirish bosqichlari shuningdek prezident SH.Mirziyoyevning asarlari asosida malakatimiz siyoatining asosiy maqsad vazifalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan.

***Kalit so'zlar:** Kibermakon, ijtimoiy tarmoq, ekstremizm, axborotning himoyasi, ommaviy madaniyat.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены понятие внешнеполитической деятельности Республики Узбекистан, ее реализация, статьи обновленной Конституции, посвященные внешней политике, сущность «Стратегии развития» на 2022-2026 годы и этапы ее реализации, а также труды Президента Ш. Мирзиёева на основе нашей квалификации были научно проанализированы основные цели и задачи нашей политики.

***Ключевые слова:** Внешняя политика Республики Узбекистан, Конституция Республики Узбекистан, концепция внешнеполитической деятельности, стратегия действий, геополитическое положение Центральной Азии, стратегия «Узбекистан-2030».*

KIRISH (INTRODUCTION)

O'zbekiston Respublikasi o'z milliy manfaatlariga asoslangan holda ochiq, o'zaro manfaatli tashqi siyosat olib boradi. Respublikaning zamonaviy tashqi siyosiy faoliyati dunyoda va mintaqada shiddat bilan o'zgarayotgan vaziyat hamda mamlakatning ichidagi keng ko'lamli o'zgarishlarga asoslanib shakllanadi. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining bosh maqsadi-davlat mustaqilligi va suverenitetining xalqaro maydondagi o'zni va rolini mustahkamlash yon-atrofida xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shnihilik muhitini shakllantirish, respublikaning tashqi iqtisodiy manfaatlarini faol tarzda ilgari surishdan iborat. Mamlakatimiz harbiy-siyosiy bloklarga qo'shilmaslik kursiga sodiq bo'lib, o'z hududida xorijiy harbiy bazalar va obyektlarni joylashtirishga, shuningdek,

mamlakat harbiy xizmatchilarining chet eldagi tinchlikparvarlik amaliyotlarida yoki harbiy mojaralarda ishtirok etishiga yo'l qo'ymaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. (DISCUSSION AND RESULTS)

Mamlakatimizda keyingi yillarda tashqi siyosat sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar mintaqamizda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga, mamlakatimizning xalqaro maydondagi salohiyatini kengaytirishga va xorijiy davlatlar bilan keng qamrovli hamda o'zaro manfaatli aloqalarini rivojlantirishga xizmat qilib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasida "O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subyektidir. O'zbekistonning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning buzilmasligi, davlatlarning hududiy yaxlitligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsiplariga hamda xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa prinsiplari va normalariga asoslanadi" 18-moddasida "O'zbekiston Respublikasi davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ikki va ko'p tomonlama munosabatlarni har taraflama rivojlantirishga qaratilgan tinchliksevar tashqi siyosatni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi davlatning, xalqning oliy manfaatlaridan, uning farovonligi va xavfsizligidan kelib chiqqan holda ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi hamda ulardan chiqishi mumkin" degan qoidaning belgilab qo'yilishi mamlakatimiz tashqi siyosatni amalga oshirishda qat'iy pozitsiyaga ega ekanligini ko'rsatadi. Xalqaro munosabatlarda davlatlararo munosabatlar asosiy o'rinni egallagan bo'lsa diplomatiya tashqi siyosatni amalga oshirishning jud muhim vositasi hisoblanadi. O'zbekiston tashqi siyosati diplomatiyasining asosiy maqsadi davlat suverenitetini himoya qilish, tinchlik, mintaqaviy va xalqaro xavfsizlikni ta'minlash maqsadida barcha davlatlar bilan manfaatli hamkorlikni o'rnatishdan iborat hisoblanadi. 2012-yil sentyabrda O'zbekiston Respublikasining «Tashqi siyosiy faoliyati konsepsiyasi» qabul qilindi. Konsepsiya "Umumiy qoidalar" va to'rtta bo'limdan iborat bo'lib, u o'tgan davr mobaynida O'zbekiston Respublikasi progressiv tashqi siyosatining asosiy maqsad-vazifalarini va ustuvor yo'nalishlarini o'zida mujassam etdi. O'zbekiston Respublikasining Tashqi siyosiy faoliyati konsepsiyasi – bu davlat tashqi siyosatining prinsiplari va strategik ustuvor yo'nalishlarini, xalqaro maydondagi maqsad va vazifalarini, istiqbolda O'zbekiston milliy manfaatlarini ilgari surish mexanizmlarini belgilab beradigan qarashlarning yaxlit tizimidir. Mazkur Konsepsiyada Markaziy Osiyo mintaqasiga alohida e'tibor qaratilgan va «O'zbekistonning hayotiy muhim manfaatlarini shu mintaqaga bog'liq» ekanligi rasman e'tirof etilgan. Unda Markaziy Osiyo o'zining muhim geosiyosiy joylashuvi va mineral xomashyo resurslarining

ulkan zahiralarga ega ekanligi tufayli jahon miqyosida kuchli e'tibor ob'jektiga, yirik davlatlarning strategik manfaatlari to'qnashadigan hududga aylanib borayotgani ta'kidlangan. Shuningdek, dunyoning yirik davlatlari tomonidan mintaqada olib borilayotgan o'zaro raqobat inobatga olinib, «Markaziy Osiyo muammolari tashqi kuchlarning aralashuvisiz, mintaqadagi davlatlarning o'zlari tomonidan yechilmog'i zarur», degan fikr bayon etilgan. Konsepsiyada O'zbekistonning tinchliksevar siyosat yuritishi, harbiy-siyosiy bloklarda ishtirok etmasligi, har qanday davlatlararo tuzilmalar harbiy-siyosiy blokka aylangan taqdirda, ulardan chiqish huquqini o'zida saqlab qolishi ta'kidlandi va bu orqali mazkur konsepsiya O'zbekistonda amalga oshirilayotgan siyosiy jarayonlarning huquqiy asosi bo'lib xizmat qildi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi farmoni bilan "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" tasdiqlandi. Strategiya dolzarb hamda aholi va tadbirkorlarni tashvishga solayotgan masalalarni kompleks o'rganish, qonunchilik, huquqni muhofaza qilish amaliyoti va xorijiy tajribani tahlil qilish yakunlari bo'yicha ishlab chiqilgan. Harakatlar strategiyasi 5 bosqichda amalga oshirilib, ularning har biri bo'yicha yil nomlanishidan kelib chiqqan holda alohida bir yillik davlat dasturini tasdiqlashni nazarda tutadi. Mazkur strategiyaning beshinchi bosqichi "Xavfsizlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat" deb nomlanib tashqi siyosatning amalga oshirilishida muhim o'rin tutdi. Keyingi yillarda yuqoridagi dasturni izchil davom ettirish maqsadida muhtaram yurtboshimiz Sh. Mirziyoyevning 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli farmoni asosida "O'zbekiston–2030" strategiyasi ishlab chiqildi. Mazkur strategiya yetti bo'limdan iborat bo'lib 100 ta maqsadni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiyaning 93-maqsadidan toki 100-maqsadiga qadar mamlakatimizning tashqi siyosat masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi. Ayni vaqtda mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining tahlili, bugungi kunda jahon bozori talabi keskin o'zgarib, globallashtirish sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada jadal sur'atlar bilan

rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuvni ishlab chiqishni taqozo etdi. Bu xususida muhtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev soʻz yuritib quyidagi fikrlarni bildirib oʻtgan edi. “Oʻzbekistonning tashqi siyosati Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nizomida mustahkamlab qoʻyilgan asosiy huquq va tamoyillarga va Konstitutsiyamizga, biz zimmamizga olgan xalqaro majburiyatlarga toʻliq mos holda amalga oshirilmoqda. Biz bundan buyon ham tashqi siyosatimizni olib borishda Oʻzbekiston Respublikasining tashqi siyosiy konsepsiyasida belgilangan strategik vazifalar va ustuvor yoʻnalishlarga tayanamiz. Biz oʻzimiz tanlagan, tinchlikparvarlikka asoslangan, yuzaga keladigan ziddiyat va qarama-qarshiliklarni faqat tinch, siyosiy vositalar bilan hal etishga qaratilgan yoʻlga doim sodiqmiz. Hech qanday harbiy-siyosiy bloklarga qoʻshilmaslik, boshqa davlatlarning harbiy bazalari va obektlarining Oʻzbekiston hududida joylashuviga va harbiylarimizning chet ellardagi operatsiyalarda ishtiroketishiga yoʻl qoʻymaslik davlatimizning qatʼiy siyosiy pozitsiyasi boʻlib qoladi. Tashqi siyosat sohasidagi barcha hamkorlarimizga nisbatan ochiqlik va xayrixohlik ruhida, pragmatik siyosat olib boramiz”. Yuqorida muhtaram prezidentimiz tomonidan qayd etib oʻtilgan fikrlar mamlakatimizning tinchlik va oʻzaro mustahkam ishonch asosida amalga oshirilayotgan tashqi siyosatining bardavom amalga oshirilishining tasdigʻidir.

Oʻzbekistonning amalga oshirilayotgan yangi tashqi siyosati xalqaro hamjamiyat tomonidan munosib baholanmoqda. Xususan, AQSHdagi Gudzon instituti Harbiy- siyosiy tadqiqotlar markazi direktori Richard Vays fikricha, Oʻzbekistonning tashqi siyosiy tashabbuslari butun Markaziy Osiyo uchun yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Rim geosiyosiy tadqiqotlar instituti (IsAG) Yevrosiyo dasturi ilmiy xodimi Fabrissi Viyelmini qayd etishicha, uzoq vaqt regional jarayonlardan chetda boʻlgan Oʻzbekiston bugungi kunda yangicha harakat qilmoqda. Mintaqa yuragi hisoblangan Toshkent Markaziy Osiyoda barqarorlashtiruvchi davlat tabiiy rolini oʻziga qaytarib olmoqda. Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti katta ilmiy xodimi Andrey Grozin ham hozirgi paytda Markaziy Osiyoda davlatlararo munosabatlar tizimi shakllanayotganligiga eʼtibor qaratadi. Uning soʻzlariga qaraganda, soʻnggi vaqtda Toshkent turli xil yoʻnalishlar boʻyicha yuqori faollikni namoyon qildi va Mintaqa mamlakatlari oʻrtasidagi munosabatlarda sezilarli sogʻlomlashish belgilari yaqqol ifodalanmoqda.

XULOSA (CONCLUSION)

Soʻnggi yillarda Oʻzbekiston hayotining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy- maʼrifiy va boshqa sohalarida muhim va dolzarb ulkan islohot hamda oʻzgarishlar izchil amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan, Tashqi siyosiy faoliyatimizni ustuvor tamoyillaridan biri deb, birinchi navbatda, mintaqamizda,

xususan, qo‘shni Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston Respublikalari va Turkmaniston bilan hamda jahonning yetakchi mamlakatlari (Rossiya, Amerika Qo‘shma Shtatlari, Xitoy, shuningdek, Osiyo, Yevropa va Yaqin Sharqdagi qator davlatlar) bilan ochiq, pragmatik va amaliy yondashuv asosida, ikki hamda ko‘p tomonlama, barcha yo‘nalishlardagi munosabatlarimizni rivojlantirish va kengaytirish belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan mintaqaning barcha mamlakatlariga yuqori darajadagi tashriflar amalga oshirildi. Mazkur tashriflar davomida Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun o‘zaro manfaatli bo‘lgan xavfsizlik, iqtisodiyot, investitsiya, madaniyat va ekologiya masalalari bo‘yicha qarorlar qabul qilindi. Buning natijasi o‘laroq tarixan qisqa vaqt ichida O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi munosabatlarning yaxshi tomonga burilishiga sabab bo‘lgan ulkan o‘zgarishlarro‘y berdi. Mintaqada mutlaqo yangi, o‘zaro ishonch va hurmatga asoslangan siyosiy muhit va geosiyosiy reallik shakllandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Qonunchilik milliy bazasi.01.05.2023-y. 03/23/837/0241-son).// www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi “Tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasi”16.09.2012.Mazkur konsepsiya hozirda tahrir ostida. (Manba.www.lex.uz)
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.Manba. <http://www.lex.uz>
4. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M.Mirziyoyevning “O‘zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash bo‘yicha 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli farmoni .// www.lex.uz
5. Shakambarov, A. A. (2023). MA’NAVIY MARGINALLASHUVDAN HIMOYALANISH–MILLIY MADANIY MEROSMIZNI ASRAB-AVAYLASH YO’LIDIR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(9), 308-311.
6. Shakambarov, A. A. (2023). MA’NAVIY MARGINALLASHUV YOSHLAR MA’NAVIYATI SHAKLLANISHIGA XAVF SOLUVCHI TAHDID SIFATIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(6), 418-422.
7. Normatova, F. A. (2023). TARIX FANINI O‘QITISHDA SAMARALI

INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISHNING
AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social
sciences*, 3(6), 15-18.

8. Шакамбаров, А. А. (2023). ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И ЗНАЧЕНИЕ
ДУХОВНОЙ МАРГИНАЛИЗАЦИИ. *International scientific journal of
Biruni*, 2(2), 133-137.

TRANSPORT VOSITALARI HARAKAT TEZLIGINING TO‘XTASH MASOFASI VA HARAKAT QATNASHCHILARINING SOG‘LIG‘IGA TA’SIRI

Ikromov A.G‘.

t.f.f.d., dotsent, Toshkent davlat transport universiteti

Abroyev SH.I.

Assistent Toshkent davlat transport universiteti

Hayitova G.E.

Talaba Toshkent davlat transport universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolamizda avtomobil tezligining ximoyasiz harakat ishtirokchilari xisoblangan piyodalarning jarohat olish darajasi tahlil qilingan ya’ni tezlik qiymatlarga mos ravishda avtomobil to‘xtash masofasi va o‘lim bilan bog‘liq xolatlar ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: *Tezlik, konsepsiya, yo‘l transport xodisasi, o‘rtacha tezlik.*

ABSTRACT

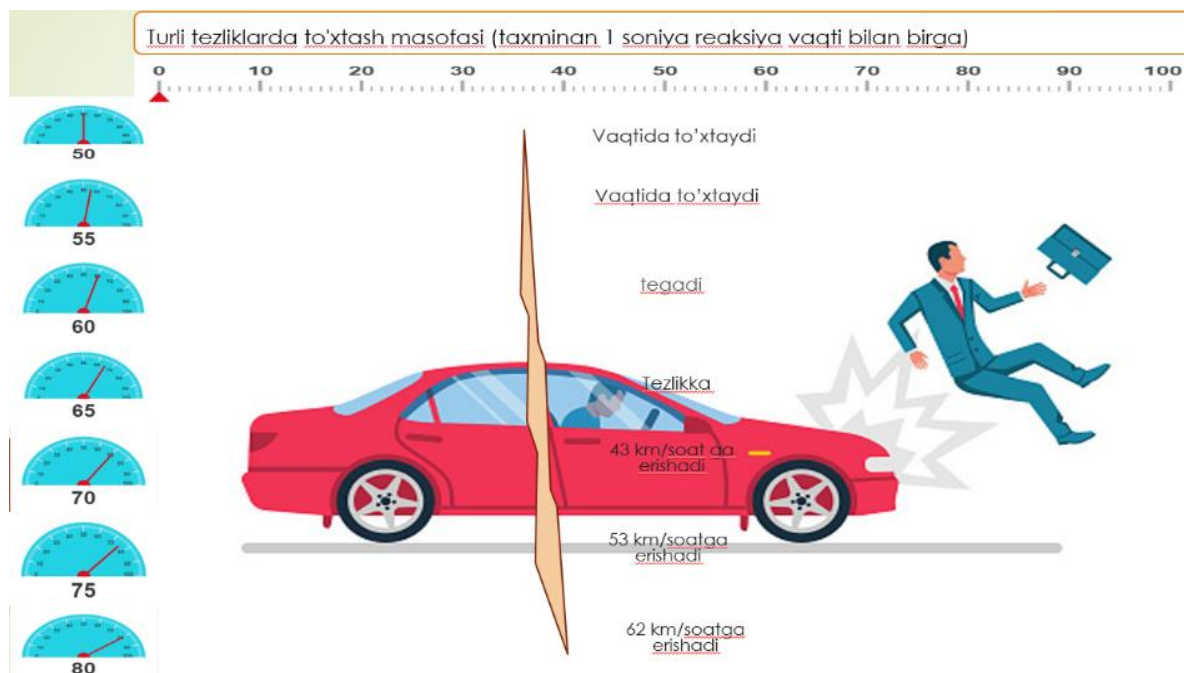
In this article, the level of injuries of pedestrians who are considered as participants in the unprotected movement of car speed is analyzed, i.e., the conditions related to car stopping distance and death were considered according to the speed values.

Key words: *Speed, concept, road traffic phenomenon, average speed.*

KIRISH

Tezlikni oshirish yo‘l-transport jarohatlari uchun asosiy xavf omili bo‘lib, halokat xavfi va halokat oqibatlariga hissa qo‘shadi (3, 4, 15-18). O‘rtacha harakat tezligi oshgani sayin, avariya ehtimoli ham oshadi (15). Masalan, transport vositasining o‘rtacha tezligini 1 km/ soatga oshirish jarohatlarga olib keladigan avariya holatlarining 3% ga va o‘limga olib keladigan halokatlarning 4-5% ga oshishiga olib keladi (3). Yechimlar O‘rtacha tezlikni 5% ga kamaytirish halokatli yo‘l transport hodisalari sonini 30% kamaytirishga olib kelishi mumkin. Tezlik qanchalik yuqori bo‘lsa, to‘xtash masofasi shunchalik katta bo‘ladi va shuning uchun yo‘l-transport hodisasi xavfi ortadi.

1.1-rasmda ko‘rsatilganidek, quruq yo‘lda 80 km/soat tezlikda biror hodisaga reaksiyaga kirishish uchun taxminan 22 m (taxminan 1 sekund reaksiya vaqti davomida bosib o‘tilgan masofa) va jami 57 metr kerak bo‘ladi, yani butunlay to‘xtab qolish uchun.

1.1- rasm. Avtomobil turli tezlikda harakatlenganda to'xtash masofasi.

Erkak va yosh haydovchilar tezlikni oshirish ehtimoli ko'proq, tezlikka ta'sir qilishi mumkin bo'lgan boshqa omillarga spirtli ichimliklar, yo'lida harakatlanish tartibi, transport zichligi va ob-havo sharoitlari xam kiradi.

Janubiy Koreyada so'nggi 5 yil mobaynida bosqichma-bosqich "50/30" konsepsiyasi amalga oshirilib kelinmoqda. Ushbu konsepsiyaning asosiy maqsadi piyodalar bilan bog'liq og'ir oqibatli yo'l-transport hodisalarning oldini olish.

Eng qizig'i "**5 yil mobaynida bosqichma-bosqich**" degan jumлага alohida e'tiborni qaratishimiz kerak. Chunki konsepsiyaga o'tish uchun ular 5 yil mobaynida quyidagi tizimli ishlarni amalga oshirishgan:

1. Turli soha vakillaridan iborat ishchi guruh tuzilgan (transport vazirligi, politsiya, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, "Samsung" kabi yirik korporatsiyalar, ommaviy axborot vositalari va boshqalar);

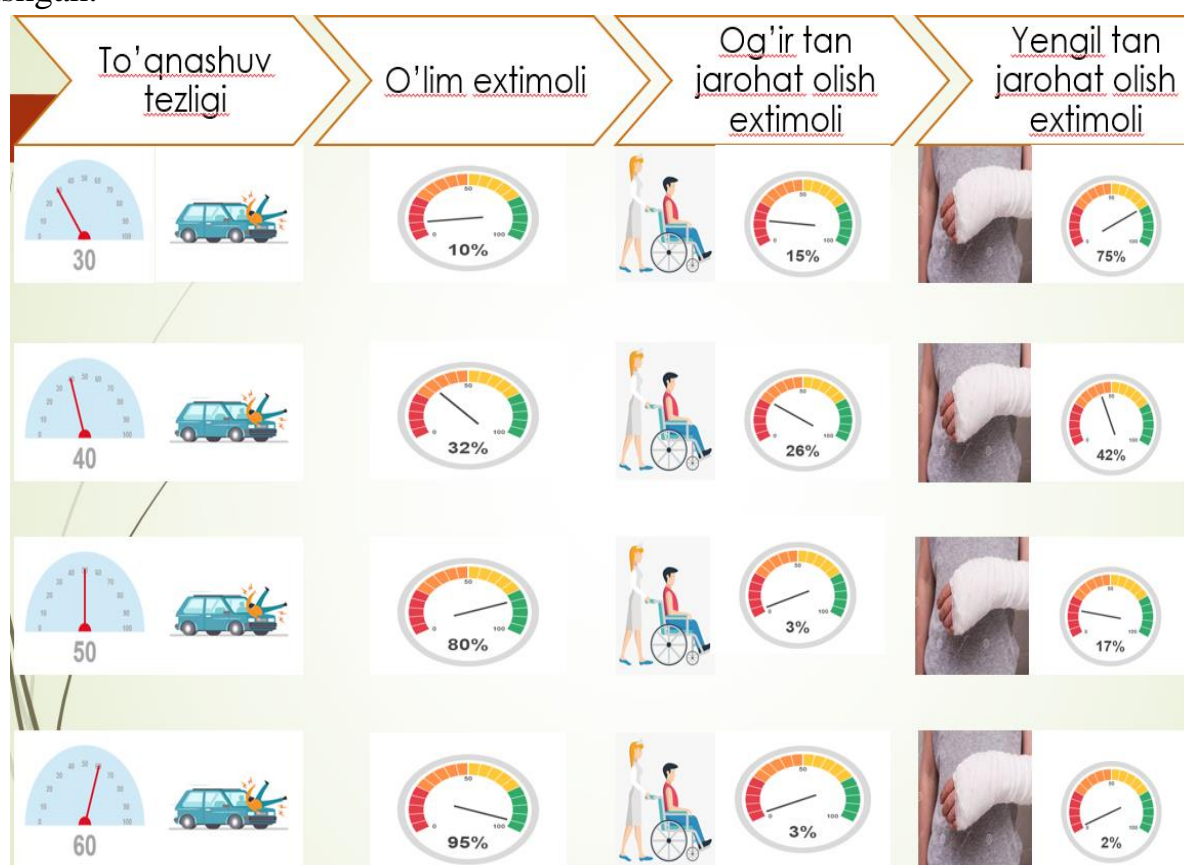
2. Bir nechta yo'nalishda ilmiy-tadqiqotlar o'tkazishgan: turli tezliklarda maxsus krash-testlar, tezlik kamaytirilishi natijasida o'lim bilan bog'liq yo'l-transport hodisalar soni qanchaga kamayishi, taksilarda tezlik 60 km/sdan 50 km/sgacha kamaytirilganda o'rtacha 10 km masofaga qancha vaqt yo'qotilishi (bor yo'g'i 3-4 daqiqa) va h.k.

Tadqiqotlar transport vositasining 30, 50 va 60 km/soat tezliklarda piyodalarni urib ketganda yetkaziladigan zararlarning darajasi bo'yicha o'tkazilgan. Tajriba yakunlarida 30 km/soat tezlikda piyoda nisbatan kam miqdorda zarar olgan bo'lsa 50 km/soat tezlikda piyodaning o'rta darajadagi miya chayqalishi yoki suyaklarining

sinishi kuzatilgan va 60 km/soatda esa piyoda boshidan va tanadan og‘ir jarohatlar olgan. Tajriba natijalaridan ko‘rinib turibdiki transport vositasining piyodalarni urib ketishi mumkin bo‘lgan joylarda harakat tezligi 50 km/soatdan oshmasligi kerak.

3. Ommaviy axborot vositalari orqali (televideniya, internet, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar) kuchli targ‘ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirishgan, asosiy maqsad aholini bu o‘zgarishlarga tayyorlash, tegishli tushuntirish ishlarni amalga oshirib, norozichiliklarning oldini olish .

4. Konsepsiyani joriy etilishini boshlang‘ich bosqichlarda Seul shahrining ayrim tumanlarida, keyinchalik to‘liq Seul shahri va butun Janubiy Koreya bo‘yicha amalga oshirishgan.

1.2-rasm. Janubiy Koreyada so‘nggi 5 yil mobaynida bosqichma-bosqich “50/30” konsepsiyasida olib borilgan ishlar natijasida quyidagi natijalarga erishildi yani to‘qnashuv tezligining piyodaning sog‘lig‘iga tasiri o‘rganildi.

Xulosa o‘rnida aytadigan bo‘lsak bugungi kunda bizning mamlakatimizda xam tegishli ishlar amalga oshirilmoqda. Masalan tartibga solinmagan piyodalar o‘tish joylari svetaforlar o‘rnatilib tartibga solinyapti. Hududlar kesimida piyodalar xavfsiz harakatlanish bo‘yicha yo‘riqnomalar berilmoqda. Shu o‘rinda takidlab o‘tishimiz kerakki O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrda “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni

amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–27-son Farmoni ijrosini ta‘minlash, shuningdek, yo‘l harakatini tashkil etish tizimini yanada takomillashtirish, avtomobil yo‘llari infratuzilmasini rivojlantirish va yo‘l harakati ishtirokchilari uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida: yo‘l infratuzilmasini takomillashtirish va xavfsiz harakatlanish sharoitlarini yaratish orqali yo‘llarda avariya va o‘lim holatlarini keskin qisqartirish, shu jumladan, harakatni boshqarish tizimini to‘liq raqamlashtirish va jamoatchilikning ushbu sohadagi ishlarda keng ishtirokini ta‘minlash maqsadida quyidagilarni nazarda tutuvchi 2022-2026 yillar davomida respublika hududida amalga oshirilishi mo‘ljallangan “Xavfsiz va ravon yo‘l” umummilliy dasturi ishlab chiqildi va ushbu dastur bo‘yiicha xam ishlar olib borilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. E. Abdusamatov, S. Abruyev, N. Tursunov (2022). Evaluate the Economic Efficiency of Fuel Consumption of Vehicles at an Intersection. Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science 1(3), 49-45
2. Abruyev SH.I, Ikromov A.G‘., O‘taganov S.Q., Yo‘l transport hodisalari va ularning kelib chiqish sabablari tahlili (Toshkent Shahri Misolida)
3. <https://uzreport.news/society/2022-yilda-toshkent-shahrida-1200-ta-yo-l-transport-hodisasi-sodir-bo-lgan-unda-136-nafar->
4. Abruyev SH.I., Ikromov A.G‘., O‘taganov S.Q., Yo‘l transport hodisalari va ularning kelib chiqish sabablari tahlili (Toshkent Shahri Misolida)
5. <https://lex.uz/ru/docs/-6106551>

TALABALARNI KASBIY PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA MA'NAVIIY-MA'RIFIY ISHLARNI TASHKIL ETISHDA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Aliqulov Lazizjon Samariddin o'g'li

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti

Chaqiriqqacha xarbiy ta'lim fakulteti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada bugungi kunda dolzarb mavzu bo'lgan talabalarni kasbiy – pedagogik ta'lim jarayonida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishga tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilingan.

***Kalit so'zlar:** ta'lim jarayoni, oliy ta'lim, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish, konsepsiya, pedagogik texnologiyalar.*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются научно-теоретические основы подготовки студентов к организации духовно-просветительской работы в процессе профессионально-педагогического образования, что является актуальным вопросом на сегодняшний день.

***Ключевые слова:** образовательный процесс, высшее образование, организация духовно-просветительской работы, концепция, педагогические технологии.*

ABSTRACT

The article analyzes the scientific and theoretical basis of preparing students for the organization of spiritual and educational work in the process of professional-pedagogical education, which is a topical issue today.

***Key words:** educational process, higher education, organization of spiritual and educational work, concept, pedagogical technologies.*

KIRISH

Jahon oliy ta'lim tizimida talabalarni kasbiy ijtimoiylashtirish, ma'naviy-axloqiy va mafkuraviy kompetentligini rivojlantirish, ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligini tarbiyalash metodikasini takomillashtirish, mafkuraviy immunitetini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, yoshlarning intellektual salohiyati, tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, vatanparvarlik, xalq manfaatlari uchun xizmat qilish tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlod sifatida tarbiyalashga

qaratilgan talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy ongini rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish borasida Respublikamiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miramonovich hozirgi O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida:

O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi farmonini tasdiqladi va ushbu farmon ayni vaqtda qabul qilingan farmonlardan ekanligiga yana bir bora min bo'ldik.

Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida talabalarning Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari borasida dunyoning yetakchi, rivojlangan mamlakatlari Rossiya, Germaniya, Fransiya, Япония, Xitoy, Koreya kabi davlatlarida talabalarning tafakkurini o'stirish, qobiliyatlarini erta namoyon etish, ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, mafkuraviy immunitetini rivojlantirish mexanizmlari samaradorligini oshirish metodikasini takomillashtirishda muammoli o'qitish, modulli o'qitish, blended learning (aralash o'qitish), mahorat darslari, vebinarlar, evristik metodlar, virtual ta'lim texnologiyalarini qo'llash muhim o'rin tutdi.

Rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimida talabalarning Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini o'rganish, uni o'z mintalitimizga mos ravishda rivojlantirish bizning oliy maqsadimiz sifatida qarashimiz zarur.

Yangi O'zbekiston sharoitida mafkuramizning tub ma'no-mazmunini belgilab beradigan ana shu maqsad bizning hayotimiz, ong-u tafakkurimizga singib, dunyoqarashimiz, amaliy harakatlarimizning asosiga aylandi va zamongamos tarzda o'zgarib bormoqda. Shu yo'lda yoshlarda mafkuraning mazmun mohiyatini to'liq shakllantirib, tarixiy ildizlarini asoslab, dunyoqarashni rivojlantirish ta'lim-tarbiyada eng muhim vazifaga aylanmog'i kerak. Ta'lim jarayonining ajralmas bir qismi bu ma'naviy-ma'rifiy ishlar, tadbirlar, qadriyatlar sanaladi. Bu boradagi ishlarni yanada takomillashtirish borasida prezidentimiz 2021 yil 26 mart kuni «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida»gi qarorni imzoladi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari etib quyidagi vazifalar belgilandi:

- «Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari» g'oyasini keng targ'ib etish orqali jamiyatda sog'lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish;

- oila, ta'lim tashkilotlari va mahallalarda ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlash;

- targ'ibot-tashviqot va tarbiya yo'nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, soha bo'yicha ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish;

- el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, korrupsiya, oilaviy qadriyatlarga bepisandlik va yoshlar tarbiyasiga mas'uliyatsizlik kabi illatlarga barham berishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- aholining Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanish madaniyatini oshirish, g'oyaviy va axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetini kuchaytirish;

- madaniyat, adabiyot, kino, teatr, musiqa va san'atning barcha turlari, noshirlik-matbaa mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarida ma'naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga erishish;

- geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarni muntazam o'rganish, terrorizm, ekstremizm, aqidaparastlik, odam savdosi, narkobiznes va boshqa xatarli tahdidlarga qarshi samarali g'oyaviy kurash olib borish hamda bu borada xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish.

Mazkur vazifalarni amaliyotga joriy etishda pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va shu asosida oily ta'lim muassasalarida mash'gulotlarni tashkil etish lozim. Shunga muvofiq xalq xo'jaligini bu sohalari uchun kadrlar tayyorlab beradigan mutasaddi tashkilotlar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim o'quv-tarbiya jarayonini yangicha tashkil qilish muammosini hal qilishga bog'liqdir. Buning yagona yo'li zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga keng qo'llash orqali echiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish ham dolzarb muammo hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, dars, darsdan tashqari mashg'ulotlarni yangicha ijodiy asosda tashkil qilish zarur. Eng muhimi har bir pedagog, rahbar ta'limni yangi metodologik asosda tashkil qilishning tub mohiyatini tushunmog'i lozim. Yangicha ta'lim eski andozalar asosida olib borilishi mumkin emas. Bundan tashqari ta'limni yangicha tashkil qilishning ilmiy-metodik asoslarini, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning zaruriy shart-sharoitlarini bilish ham muhim. Shundan kelib chiqib, mamlakatimizda "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror asosida islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar xalqaro miqyosda e'tirof etilib, o'zining natijasini bermoqda. Oqibatida

O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi ancha tezlashdi. Lekin uning kelgusi taraqqiyoti omillarini inobatga olish jahon ta'lim amaliyotida qo'llanilayotgan yangi va ilg'or fan yutuqlaridan keng foydalanishni taqozo etadi. Chunki zamonaviy texnologiyalar ta'lim oluvchilarning intellektual, ijodiy va axloqiy kamolotining zaruriy sharti hisoblanadi. Faqat shu asosda rivojlanish uzluksiz ta'lim tizimining hamma bo'g'inlarida pedagogik jarayonning chuqur mohiyatini tashkil qiluvchi asosi y tushunchaga aylandiki, uning harakatlantiruvchi kuchi zamonaviy pedagogik texnologiyalardir..

Ta'lim islohotimizda jahon ta'limi rivojlanishining ijobiy xususiyatlarini ta'limni amaliy - inson hayoti, shaxsga yo'nalganlik tajribasini va uni rivojlantirishning muhim vositasi zamonaviy pedagogik texnologiyalar ekanligi asosida uni rivojlanishi asosiy yo'nalishlarini belgilash muhim hisoblanadi. Islohot oqibatida ta'lim tizimimiz rivojini jahonga yo'naltirish - yana juda bir muhim vazifa - ta'lim rivojini bozor munosabatlariga moslashtirishning tajribasidan unumli foydalanishdir.

TADQIQOT VA NATIJALAR

Talabalarni kasbiy pedagogik talim jarayonida manaviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda tayyorlash texnologiyasi nomli maqolani tayyorlash borasida olib borilgan tadqiqot va natijalar.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida talabalarda mafkuraviy immunitetni rivojlantirishda quyidagi texnologiyalarni joriy etish muhimdir. Jumladan:

1. Katta axborot zaxirasi bilan shug'ullanishga, bilimlarning aniq tizimini shakllantirish va bilimlarga tayanishga yo'naltirilgan axborot-rivojlantiruvchi texnologiya.

2. Mustaqil fikrlash, faollikni oshirishga yo'naltirilgan muammoli ta'lim texnologiyasi.

3. Kasbiy yoki o'quv faoliyati vositalarini egallashga yo'naltirilgan faoliyat texnologiyasi.

4. Shaxsning kamoloti yoki ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning faolligini shakllantirishga qaratilgan texnologiya.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amalga oshirish, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayoniga keng qo'llashda axborot texnologiya, xususan kompyutertexnologiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan yangi axborot texnologiyalar o'qitish metodlari hamda pedagogik texnologiyalarning ta'lim-tarbiyaviy yoki ularning pedagogik, didaktik hamda potensial imkoniyatlarini to'liq ochish va ulardan o'quvchi shaxsini rivojlantirish uchun foydalanishda qulaylik yaratadi. Axborot texnologiyalari

pedagogik texnologiyalarning ta'sir kuchini oshirib, ularni qo'llashdan kutilgan natijaga erishish uchun sharoit vujudga keltiradi.

Pedagogik va axborot texnologiyalarni o'quv-tarbiya jarayoniga qo'llash asta-sekin avtoritar o'qitish metodlaridan insonparvarlik pedagogikasiga yoki shaxs manfaati va kamolotiga yo'naltirilgan o'qitish tizimiga o'tish imkoniyatini beradi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida mafkuraviy immunitetni rivojlantirish mazmunini shunday tanlash lozimki, unda faqatgina mafkuraviy immunitetgina emas, balki shaxsni qobiliyati, intellektual rivoji, uni shakllanishi va o'zini namoyon qila olishiga zamin hozirlashi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda ma'naviy marifiy ishlar jarayonida talabalarda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish texnologiyalardan bo'lajak o'qituvchi o'z imkoniyati, ta'lim mazmuni, o'quvchilar bilim saviyasi va tajribasini hisobga olib tanlashi kerak. Shundagina har qanday texnologiya yuqorida keltirilgan fikrlarni amalga oshirish vositasi bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent sh.
2. 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son [Farmoni](#)1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni -T.: "O'zbekiston", 2020 yil 23 sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106 son Farmoni
4. O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021 yil 19 yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishidagi nuqti (<https://www.gazeta.uz>)
5. Ortiqov, O. R. (2021). GLOBALLASHUV JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI. *Scientific progress*, 1(5), 160-165.

QASHQADARYO VILOYATIDA SUV RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH MASALALARI

**Eshev Sobir Samatovich,
Xazratov Alisher Normurodovich,
G‘ayimnazarov Israil Xoliqovich,
Jumayev Abror Ravshan o‘g‘li**
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatidagi atmosfera yog‘inlarining taqsimlanishi, kichik daryolar oqimining va ulardagi oqiziqqlarning yillar bo‘yicha o‘zgarishi tendensiyalari hamda suv tanqisligini kamaytirish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar bo‘yicha ma‘lumotlar berilgan. Shuningdek mualliflar tomonidan suv tanqisligini yumshatish uchun hududning o‘ziga xos sharoitlarini hisobga olgan holgan yomg‘ir suvlarini yig‘ish bilan birga aholi tomorqa maydonlarida tejamkor sug‘orish texnologiyalarini joriy etish taklif qilinadi hamda buni amalga oshirish uchun bajarilishi zarur bo‘lgan vazifalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: *uzan, suv sathi, suv tanqisligi, oqiziq, suv resurslari.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о распределении атмосферных осадков в Кашкадарьинской области, тенденциях стока малых рек и их расходов по годам, а также проводимых реформах по снижению дефицита воды. Кроме того, авторы предлагают внедрение на приусадебных участках технологии экономичного орошения наряду со сбором дождевой воды с учетом конкретных условий региона для смягчения дефицита воды и дано задач, которые необходимо решить для ее реализации.

Ключевые слова: *площадь, уровень воды, маловодье, сток, водные ресурсы.*

ABSTRACT

This article provides information on the distribution of atmospheric precipitation in the Kashkadarya region, the trends in the flow of small rivers and their discharges over the years, and the reforms being carried out to reduce water shortages. In addition, the authors suggest the implementation of economical irrigation technologies in residential plots along with the collection of rainwater, taking into account the specific conditions of the region, in order to alleviate the water shortage, and the tasks that must be performed for its implementation are given.

Key words: *area, water level, water shortage, flow, water resources.*

KIRISH

O‘zbekiston qurg‘oqchil mintaqada joylashganligi sababli, tabiiy muhitni saqlab qolgan holda, xalq xo‘jaligining turli tarmoqlarini, ayniqsa, suv tanqisligi sharoitida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini kafolatlangan suv bilan ta‘minlash muhimligini hisobga olgan holda iqtisodiyotni jadal rivojlantirish zarur.

Ma‘lumki, respublikamiz mustaqillikka erishganidan so‘ng 1980-yillarga nisbatan suvni ko‘p iste‘mol qiladigan paxta va sholi maydonlarining keskin kamaytirilishi, global iqlim o‘zgarishi va transchegaraviy suv munosabatlari muammolari tufayli suv resurslarining iste‘moli mamlakatimizda 1980-yillarga nisbatan 20 foizga kamaygan [1].

O‘zbekiston Respublikasining kichik daryolari hududlari Qashqadaryo viloyatidagi Qashqadaryo, Tanxozdaryo, G‘uzordaryo, Surxondaryo viloyatidagi Surxondaryo va Sherobodaryo, Jizzax viloyatidagi Sanzor, Farg‘ona vodiysidagi Shoximardon, So‘x va boshqa daryolar respublikaning jadal rivojlanayotgan hududlari bo‘lib, ularning rivojlanishi uchun kichik daryolarning suv resurslari strategik ahamiyatga ega. Qashqadaryo viloyati misolida aytadigan bo‘lsak, suv resurslari taqchilligi jiddiy muammo bo‘lib, Chimqo‘rg‘on, Pachkamar va Hisorak suv omborlari hajmining sezilarli darajada qisqarishi suv tanqisligining keskinlashuviga olib kelmoqda.

Respublikamizning janubiy viloyatlaridan biri Qashqadaryo viloyatining iqlimi kontinental subtropik iqlimga xos bo‘lib, yozi issiq va quruq, qishi esa nisbatan sovuq hisoblanadi. Viloyatda yog‘in miqdori g‘arbdan sharqqa qarab balandlik oshishi bilan joy rel`efiga qarab oshib boradi [2].

1-jadval.

Viloyatdagi atmosfera yog‘inlarining o‘rtacha ko‘p yillik qiymatlari

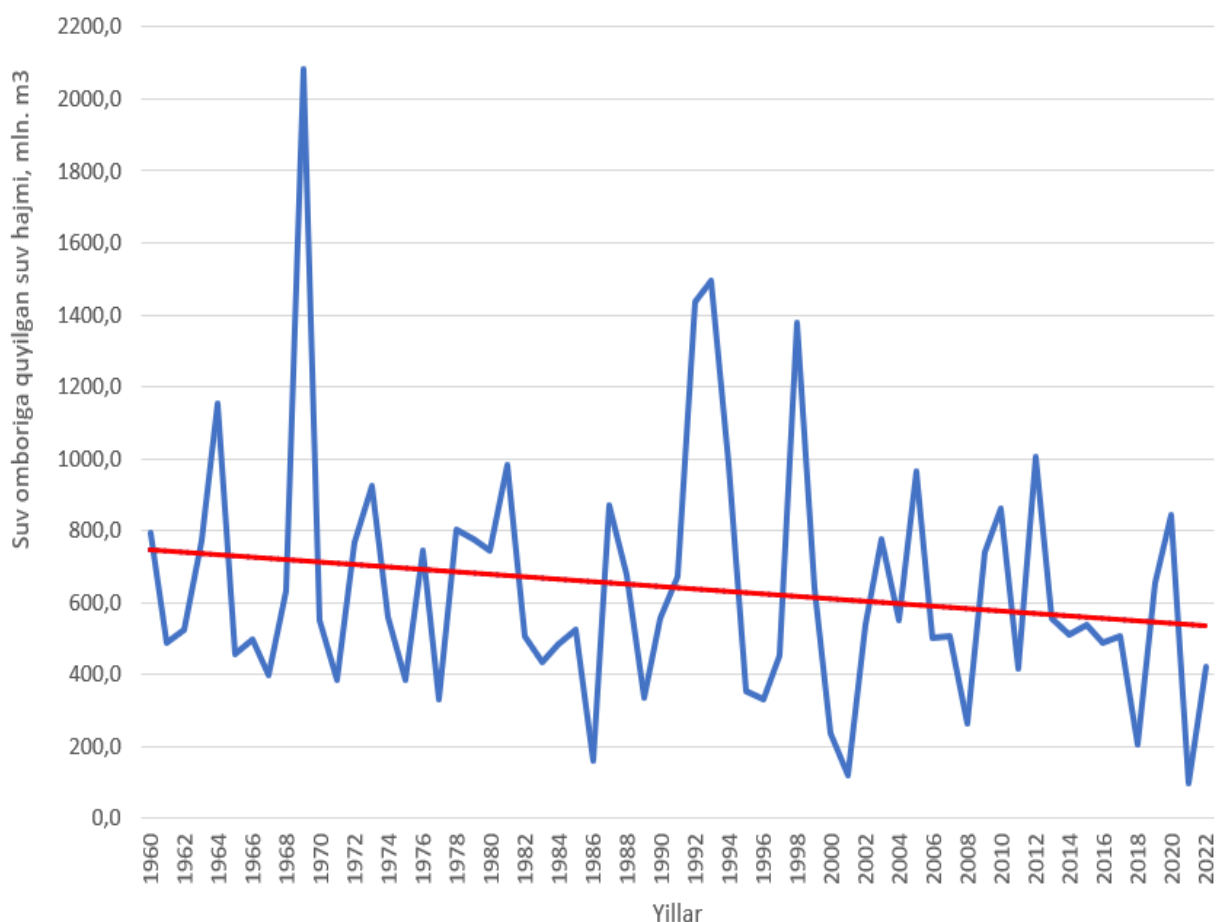
№	Meteorologik stansiyalar	Mutloq balandligi, m	Atmosfera yog‘inlari, mm
			1980 - 2022 y.
1	Muborak	288	193
2	Qarshi	378	253
3	Chimqo‘rg‘on	465	364
4	G‘uzor	524	359
5	Shaxrisabz	633	551

Suv resurslaridan oqilona va samarali foydalanishga erishish uchun suv resurslarini samarali saqlash va ulardan foydalanish, suvning ifloslanishining oldini olish va suvdan foydalanishning barcha sohalarida suvni tejash zarur. Daryo havzalari uchun bunday maqsadlarga erishishning asosiy usuli daryo havzasini samarali

boshqarish tizimini yaratishdir. Havzaning tabiiy gidrologik/geografik xususiyatlari va suvdan foydalanishning boshqaruv siyosati suvni kompleks va samarali boshqarishning ikkita asosiy elementi hisoblanadi. Global iqlim o'zgarishi Markaziy Osiyoda suv tanqisligiga sabab bo'lmoqda. Global iqlim o'zgarishi sababli shkki yoki uch yil ketma-ket mintaqada kam suvli davrlar tez-tez kuzatilmoqda. 1970-yillarga qadar suv tanqisligi yillari har 10-12 yilda paydo bo'lgan bo'lsa, oxirgi 40 yil davomida ular har 4-6 yilda kuzatilmoqda [3].

MUHOKAMA

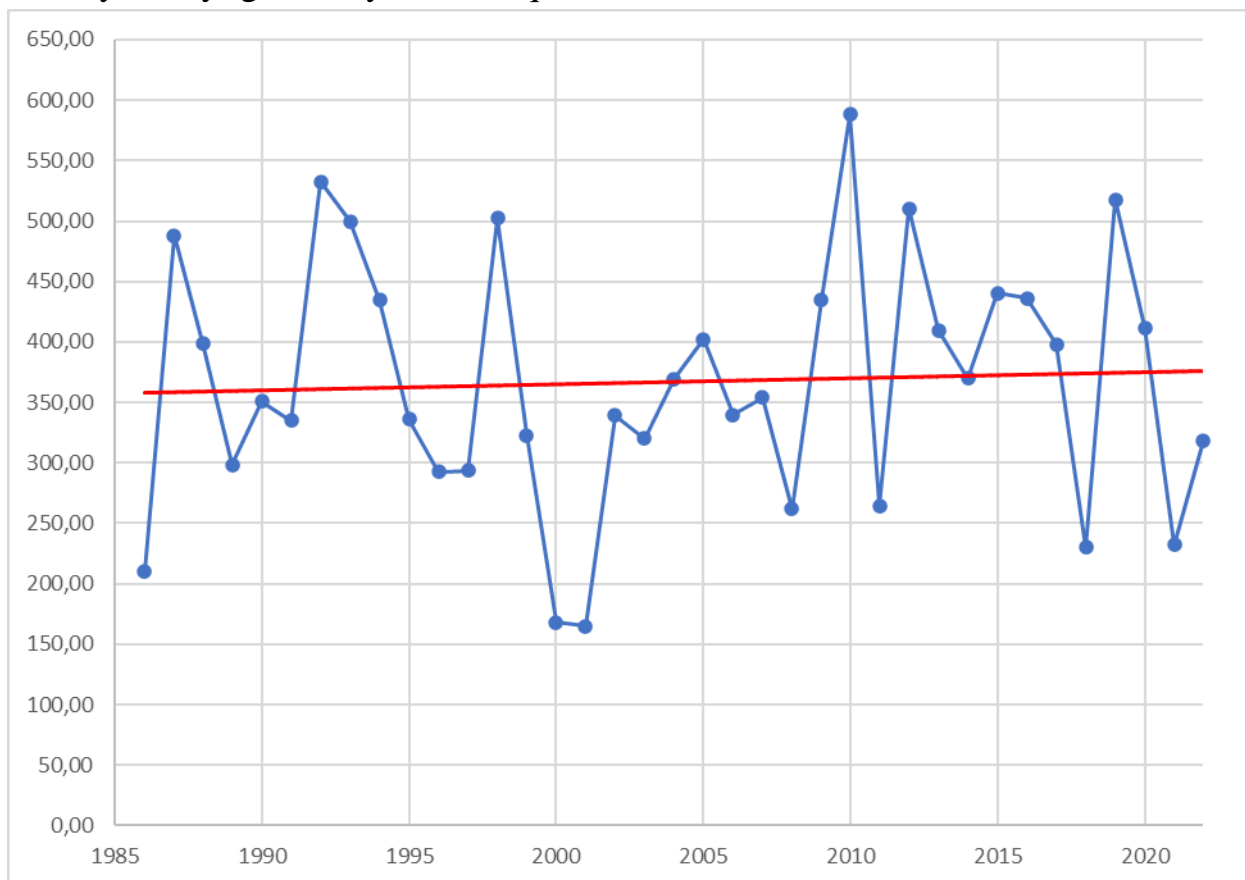
Global haroratning oshishi sababli doimiy muzliklarning erishi oqibatida Markaziy Osiyoda yirik daryolar oqimining qisqa muddatli ko'payishiga, Surxondaryo va Qashqadaryo kabi kichik daryolar havzalarida esa daryodagi suv oqimining sezilarli darajada kamayishiga sabab bo'lmoqda.

1-Rasm. Qashqadaryo daryosidan Chimqo'rg'on suv omboriga quyilgan yillik suv hajmlarining yillar bo'yicha o'zgarishi

Hisorak va Chimqo'rg'on suv omborlariga quyiladigan suv hajmlarining yillar bo'yicha o'zgarishini tahlil qilinganda to'yinish xususiyati bo'yicha qor va muzliklardan to'yinadigan Oqsuv daryodan keladigan suv miqdori muzliklarning

iqlim o‘zgarishi tufayli yillar bo‘yicha ko‘payishi kuzatilgan bo‘lsa, asosan yomg‘ir suvlaridan to‘yinadigan Qashqadaryodan Chimqo‘rg‘on suv omboriga keluvchi suv miqdorlari yildan yilga kamayib bormoqda.

2-Rasm. Oqsuv daryosidan Hisorak suv omboriga quyilgan yillik suv hajmlarining yillar bo‘yicha o‘zgarishi

Qashqadaryo daryosidagi oqim global iqlim o‘zgarishi sababli oqim qor bilan to‘yinishdan asosan yomg‘ir bilan to‘yinishishga o‘tish bilan almashishi jarayoni oqibatida qor suvi o‘rniga bahor paytlaridagi qisqa muddatli intensiv yog‘in-sochin ulushining oshishi esa daryo havzasidagi tuproq eroziyasining oshishiga va suv omborlarining tezroq loyqa bilan to‘lishiga olib kelmoqda. Qashqadaryo daryosi Chiroqchi gidrologiya kuzatilgan ma’lumotlarga ko‘ra oqimdagi loyqa oqiziqalar konsentratsiyasining yillar bo‘yicha oshib borishi kuzatilmoqda [2].

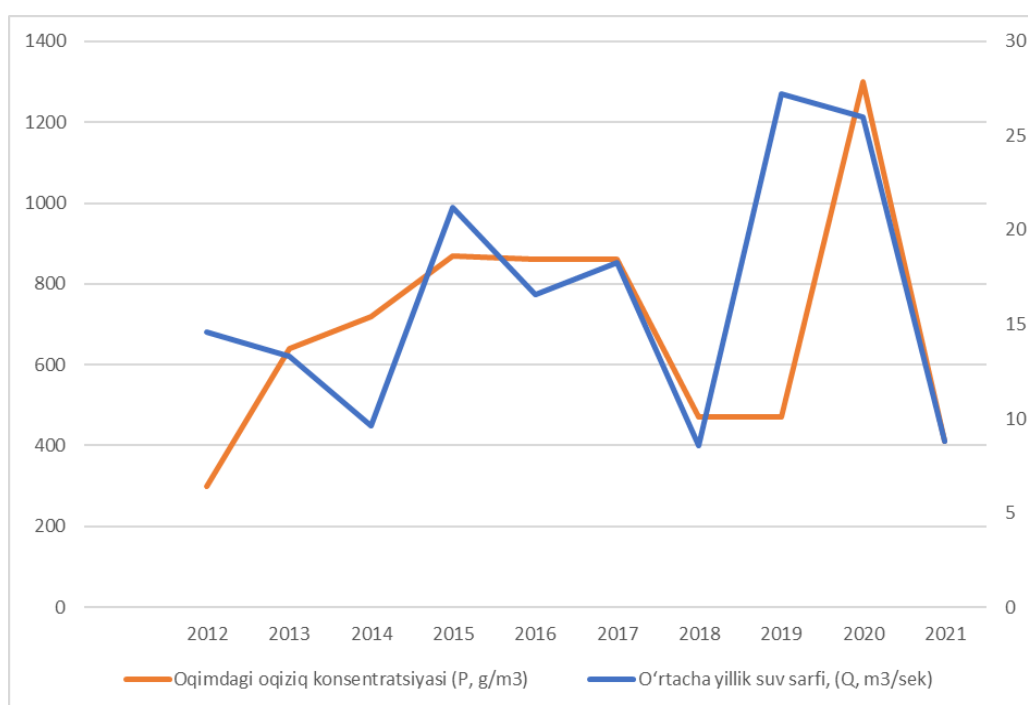
2-jadval.

Qashqadaryo daryosi Chiroqchi gidrologiya postida kuzatilgan loyqa oqiziqalar konsentratsiyasi

№	Yil	O‘rtacha yillik suv sarfi (Q, m ³ /sek)	Loyqa konsentratsiyasi (P, g/m ³)
1	2012	14.6	300
2	2013	13.3	640

3	2014	9.64	720
4	2015	21.2	870
5	2016	16.6	860
6	2017	18.3	860
7	2018	8.54	470
8	2019	27.2	470
9	2020	26.0	1300
10	2021	8.82	410

Shu bilan birga, sug'oriladigan maydonlarning sho'rlanishiga qarshi kurashish, biologik xilma-xillikni saqlash ham ushbu mintaqa uchun dolzarb muammolardan hisoblanadi.

3-rasm. Qashqadaryo daryosida kuzatilgan o'rtacha yillik sarflar va loyqa oqiziq konsentratsiyalarining yillar bo'yicha o'zgarishi

Amudaryodan yiliga 10 kilometr kub miqdorida suv olish maqsadida Afg'oniston tomonidan qurilayotgan Qo'shtepa kanali kabi transchegaraviy suv taqsimoti bo'yicha muammolar o'zi shundoq ham suv tanqisligidan aziyat chekayotgan respublikamizning suv xo'jaligi va unga bog'liq boshqa xalq xo'jaligi tarmoqlarining faoliyati va rivoji uchun jiddiy xavf hisoblanadi. Suv xo'jaligi vazirligining tahlillariga ko'ra 2030 yilga borib O'zbekistonga har yili 7.0 milliard kub metr suv yetishmaydi. Hozirgi paytda oxirgi 2-3 yilda kuzatilgan suv tanqisligi

sababli fermer va dehqon ho‘jaliklari tomonidan yer osti suvlaridan intensiv foydalanilishi yer osti suvlarining sathi keskin tushib ketishiga olib keldi. Ba’zi hududlarda esa sug‘orish uchun ishlatilayotgan yer osti suvlari sho‘r ekanligi esa sho‘rlangan yer maydonlarining keskin oshishi xavfini yuzaga keltiradi [5].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 3 fevraldagi “2023 - 2025 yillarda Qashqadaryo viloyatini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-44-son qaroriga asosan Qashqadaryo viloyati tumanlarida 2023 - 2025 yillarda jami 30004 gektar yer maydoni foydalanishga kiritish rejasi qabul qilingan bo‘lib, ushbu maydonlarda ekiladigan daraxt va ekinlar turi hamda ular joylashgan tumanlarning tuproq-iqlimiy xususiyatlaridan kelib chiqib, kichik daryolar suv resurslarini samarali boshqarish tizimi muhim ijtimoiy-iqtisodiy natijalarni beradi, aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 24 maydagi “Aholining ichimlik suv ta’minoti va oqova suv xizmatlari bilan ta’minlanganlik darajasini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-257-son va 2022 yil 7 dekabrda “Yer osti suv resurslarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishni tartibga solish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-439-son qarorlari ijrosini ta’minlash rejalarini amalga oshirilishi uchun kichik daryolar suv resurslarini samarali boshqarish vazifasi o‘ta muhim vazifa hisoblanadi.

Hozirda respublikamizda “O‘zbekiston Respublikasi suv xo‘jaligini rivojlantirishning 2020 - 2030 yillarga mo‘ljallangan konsepsiyasi” qabul qilingan bo‘lib, hukumat Suv xo‘jaligi vazirligiga Konsepsiyada belgilangan ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirish orqali 2030 yilga qadar quyidagi ko‘rsatkichlarga erishishni ta’minlash yuklatilgan:

- sug‘orish tizimlarining foydali ish koeffitsiyentini 0,63 dan 0,73 gacha oshirish;
- suv ta’minoti past darajada bo‘lgan sug‘oriladigan yer maydonlarini 560 ming gektardan 190 ming gektargacha kamaytirish;
- sho‘rlangan sug‘oriladigan yer maydonlarini 226 ming gektarga kamaytirish;
- Suv xo‘jaligi vazirligi tizimidagi nasos stansiyalarining yillik elektr energiyasi iste’molini 25 foizga kamaytirish;
- barcha irrigatsiya tizimi obektlariga «Smart Water» («Aqlli suv») suv o‘lchash va nazorat qilish qurilmalari o‘rnatilib, suv hisobini yuritishda raqamli texnologiyalarni joriy etish;
- 100 ta yirik suv xo‘jaligi obektlarida suvni boshqarish jarayonlarini avtomatlashtirish;

- qishloq xo‘jaligi ekinlarini sug‘orishda suvni tejaydigan texnologiyalar bilan qamrab olingan yerlarning umumiy maydonini 2 mln gektargacha, shu jumladan tomchilab sug‘orish texnologiyasini 600 ming gektargacha yetkazish;

- suv xo‘jaligida davlat-xususiy sheriklik tamoyillari asosida 50 ta loyihani amalga oshirish.

Ayni paytda ushbu Konsepsiya vazifalarini bajarish hamda Prezidentimiz tashabbuslari bilan ayni paytda irrigatsiya tarmoqlarini yirik suv isroflarini kamaytirish bo‘yicha yurtimizning barcha tumanlarila keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Mavjud yer o‘zanli kanallardan filtratsiyaga suv isrofni kamaytirish maqsadida kanallarga beton qoplamalar yotqizilmoqda.

4-rasm. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumanida amalga oshirilayotgan qurilish ishlari

Mamlakatimizda kuzatilayotgan suv tanqisligining keltiradigan zararlarini yumshatish uchun sug‘oriladigan maydonlarda ayniqsa suv tanqisligi sababli yaxshi foydalanilmay kelinayotgan tomorqa maydonlarida yomg‘ir suvlarini yig‘ish (Rainwater harvesting) usuli bilan suvtejamkor sug‘orish texnologiyalarini birgalikda qo‘llash orqali tomorqa maydonlariga suvni kam iste‘mol qiluvchi daraxt turlarini yetishtirish ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy foyda keltirish imkoniga ega. Ushbu imkoniyatdan foydalanish suv tanqis qishloq joylarda aholi tomorqalarini

yashillashtirish bilan havo tozaligining oshishiga va aholi daromadlarining oshishiga xizmat qiladi.

Suv tanqisligini yumshatish uchun mamlakatimizning janubiy viloyatlarida (xususan Qashqadaryo viloyati misolida) hududning o'ziga xos sharoitlarini hisobga olgan holgan yomg'ir suvlarini yig'ish orqali aholi tomorqa maydonlari uchun eng qulay ekin/daraxt turlarini tanlagan holda tejamkor sug'orish usulini joriy etishning keng aholi qatlami uchun hamyonbop texnologiyasini loyihalash va qurish asoslarini ishlab chiqish muhim masala hisoblanadi.

XULOSA

Respublikamizda xususan mamlakatimiz janubida kuzatilayotgan suv tanqisligi tendensiyalari va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlarga qo'shimcha ravishda Qashqadaryo viloyatida yomg'ir suvlarini yig'ish (Rainwater harvesting) usulini joriy etish uchun uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak bo'ladi:

- 4 va 6 sotix maydonli individual tomorqa uchun Rainwater harvesting texnologiyasini tejamkor sug'orish usullari bilan kombinatsiyalashgan holda joriy qilishning namunaviy loyihasini ishlab chiqish;

- Respublika janubiy hududlarida (xususan Qashqadaryo viloyatida) taklif etilayotgan usulni joriy etish qulay bo'lgan aholi tomorqa maydonlari to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini GAT texnologiyasi orqali shakllantirish;

- Har bir tuman va hududning tuproq, iqlim sharoitlaridan kelib chiqib Rainwater harvesting usulini joriy etishning o'ziga xosliklarini aniqlash; hududga mos ekin va daraxtning ildiz qatlami rivojlanishidan kelib chiqib texnologiyaga kiritiladigan o'zgartirishlarni, tejamkor sug'orish usulining turlarini aniqlash;

- Rainwater harvesting usulini joriy etish usulini joriy etishni texnik-iqtisodiy asoslash; mazkur usulni keng joriy etishning iqtisodiy mexanizmlarini yaratish bo'yicha mahalliy hokimiyat organlari uchun va tizimni ekpluatatsiya qilish qoidalari bo'yicha aholi uchun tavsiyanomalar ishlab chiqish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

[1] “ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ.” Accessed: Dec. 23, 2023. [Online]. Available: <https://suvchi.gov.uz/uz>

[2] “Главная | UZHYDROMET.” Accessed: Dec. 23, 2023. [Online]. Available: <https://hydromet.uz/>

[3] A. T. Salokhiddinov, P. A. Khakimova, R. V. Toryanniova, O. A. Ashirova, and A. G. Gofurov, “Impact of regional climate changes on changes in river water content in Uzbekistan,” *Irrig. Melior.*, vol. 2021, no. 2, pp. 7–12, 2021.

[4] Amu-Qashqadaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi ma’lumotlari.

[5] A. N. Xazratov, “MAMLAKATIMIZ SUV XO‘JALIGI TARIXI VA BUGUNI,” *Orient. Renaiss. Innov. Educ. Nat. Soc. Sci.*, vol. 3, no. 5, Art. no. 5, 2023.

ПРОФЕССИОНАЛ СПОРТДА МАРКЕТИНГ МУАММОЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Исамитдинов Зоҳиджон Зайниддинович

Тошкент давлат юридик университети магистранти

zohid_isa@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада бугунги кунда мамлакатимизда спорт соҳасида амалга оширилаётган ишлар, унинг бугунги кундаги ривожига ҳамда профессионал спортда маркетинг муаммоларини тартибга солишнинг назарий асосларига оид масалалар ёритилган. Шунингдек, спортда рекламанинг ўрни, унинг турлари, маркетингни тартибга солишда баъзи компанияларининг тажрибаси, баъзи спортчиларнинг спорт контракти бўйича реклама фаолиятида иштироки, спорт маркетингида спортчининг реклама фаолиятида шартноманинг аҳамиятига тўхтанилган.

Калим сўзлар: спорт маркетинги, спорт контракти, спортчи, реклама, муаммо, ечимлар, такомиллаштириш, мақсад.

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещаются вопросы, связанные с работой, проводимой в сфере спорта в нашей стране сегодня, его развитием сегодня, а также теоретическими основами регулирования маркетинговых проблем в профессиональном спорте. Также были рассмотрены роль рекламы в спорте, ее виды, опыт некоторых компаний по регулированию маркетинга, участие некоторых спортсменов в рекламной деятельности по спортивному контракту, значение контракта в рекламной деятельности спортсмена в спортивном маркетинге. обсуждалось.

Ключевые слова: спортивный маркетинг, спортивный контракт, спортсмен, реклама, проблема, решение, улучшение, цель.

КИРИШ

Сўнги йилларда барча соҳалар каби спорт соҳасини ривожлантириш, аҳоли ўртасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни кенг тарғиб қилиш борасида улкан ислохотлар амалга оширилди.

Янги Ўзбекистонда спорт сиёсат даражасига чиқди. Ўтган 6 йилда жисмоний тарбия ва спортга доир Президентимизнинг ўндан ортиқ фармон ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг 100 га яқин меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари қабул қилинди. Улар асосида Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спорт соҳаси тубдан янгиланди.

Коронавирус пандемияси шароитида соғлом турмуш тарзи нақадар муҳим экани янада яққол намоён бўлди. Барчамиз бундан жиддий хулоса қилган ҳолда зарарли одатлардан воз кечиб, оммавий спорт билан доимий шуғулланиш, тўғри овқатланиш тамойилларига риоя қилиш, хусусан таркибида туз, қанд ва ёғ миқдори кўп бўлган ҳамда хамирли таом ва ширинликларни, нон маҳсулотларини меъеридан ортиқ истеъмол қилмасликни, бир сўз билан айтганда, соғлом турмуш тарзини кундалик ҳаётимизга айлантиришимиз зарур эканлигини бугунги даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланиш ҳамда соғлом турмуш тарзи бўйича ҳаётий кўникмаларни шакллантириш орқали ҳар бир фуқарода касалликка қарши кучли иммун тизими пайдо бўлишини таъминлаш, зарарли одатлардан воз кечиш, тўғри овқатланиш тамойилларига амал қилиш, тиклаш ва реабилитация ишлари ҳамда оммавий жисмоний фаоллик тадбирларини тизимли ва самарали ташкил қилиш, бу борада тегишли инфратузилма ва бошқа зарур шарт-шароитларни яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 октябрда “Соғлом турмуш тарзини кенг татбиқ этиш ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Фармон ана шу синовли кунларда ҳаётий қудрати билан муҳим аҳамият касб этиб, соғлом турмуш тарзи жисмоний тарбия ва спорт билан уйғунлашади.

Фармон асосида мактаблардаги спорт залларида аҳолининг спорт билан шуғулланиши учун имкониятлар яратилди. Бу ҳам жуда керак эди. Чунки ҳаммада ҳам, ҳар доим залга бориб, пул тўлаб спорт билан шуғулланиш имкони бўлавермайди. Маблағ ва алоҳида шароит талаб қилмайдиган спорт билан шуғулланиш йўлга қўйилди.

Энди, спорт соҳасида маркетинг ва унинг назарий асосларига тўхталсак. Бугунги кунда спорт индустрияси жадал суръатлар билан ривожланиб, айти пайтда нафақат спортчилар ҳамда спорт клублари, балки тадбиркорларнинг ҳам эҳтиёжларини қондирадиган маконга айланиб бормоқда. Шундай қилиб, замонавий спорт индустрияси тадбиркорлар ва тижорат ташкилотларининг асосий мақсади миждозларнинг кенг доирадаги эҳтиёжларини қондиришдан иборат бизнес майдони, шу билан бирга, истеъмолчиларни сақлаб қолиш мақсади ҳам шулардан бири бўлиб қолмоқда.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Айнан замонавий маркетинг воситаларидан малакали фойдаланиш орқали истеъмолчиларни маҳсулот сотиб олишга ёки исталган хизматдан фойдаланишга жалб қилиш ва рағбатлантириш мумкин бўлади.

Маркетинг воситаси, яъни истеъмолчилар эътиборини жалб қилиш учун реклама қўидагилар шаклида бўлиши мумкин:

1. Телевизор ёки радиода реклама. Бирор нарсани айтиш ёхуд кўрсатишнинг энг кенг тарқалган усулларида биридир.

2. Кино рекламаси. Фильмда бирор нарса эслатиб ўтилган ёки кўрсатилган, бу тўғридан-тўғри ёки яширин тарзда амалга оширилиши мумкин.

3. Интернет рекламаси. Агар илгари интернет шунчаки мулоқот қилиш ёки бизнес муаммоларини ҳал қилиш усули бўлган бўлса, ҳозир у жуда катта ахборот майдонига айланди, бугунги кунда ҳамма айниқса, ёшлар интернетга кириши натижасида у ердаги рекламани телевизордагидан ҳам кўпроқ аудиторияга тақдим этиш мумкин.

4. Босма ОАВ (газета, журнал ва ҳоказолар)да реклама. Албатта, биз рекламанинг босма шаклларида ишлаш олмаймиз, булар газета ёки журналлар бўлиши мумкин ва бугунги кунда бу адабиётларнинг хилма-хиллиги жуда катта. Шунингдек, у турли хил буклетлар, варақалар, турли хил таклифномалар кўринишида бўлиши мумкин. Шу ўринда фотостенд ва фотовитриналар ташкил этиш, фотомонтажлар ишлаб чиқариш ва ҳоказоларни ҳам айтиб ўтиш керак.

5. Реклама спорт иншоотларида ҳам жойлаштирилади, масалан: муз арена, футбол стадиони, бокс ринги ва бошқалар. Булар қандайдир баннерлар, белгилар, плакатлар, граффитилар, ленталар, мусобақа иштирокчиларининг кийимлари, байроқлар. Агар хоккей ҳақида гапирадиган бўлсак, унда рекламани муз остида жойлаштириш мумкин. Демак, қачон футбол ёки хоккей ўйини каби оммавий спорт тадбирларида ҳомийлар ва реклама берувчилар ўз рекламалари учун ўз жойларини ажратадилар ва ўз материалларини спорт саройи гумбази остида ёки унинг периметри бўйлаб жойлаштирадилар.

6. Спорт иншоотидаги мусобақалар вақтида аудио ва визуал реклама (мусобақа давомидаги кенг радио ахбороти, дикторнинг эълонлари ва хабарлари), шу жумладан мусобақадаги танаффуслар, старт олдида ва танлов якунида ушбу танлов сайтидаги ахборот тахтасидаги матнлар ва видеолар, слайдлар ва бошқа визуал ва эшитувли рекламаларни бериш.

7. Шахсий жиҳозлар ва спортчиларнинг либосларидаги реклама. Масалан, футболкалардаги ёзувлар ва стикерлар, ўйинчиларнинг дубулгалари, қўлқоплари ва болдирлари ҳамда ўйинчиларнинг жиҳозлари ва либосларидаги бошқа рекламалар.

8. Имаж реклама - спорт ташкилотининг фаолияти ва яхши ҳолатини реклама қилиш (масалан, мавсум бошидаги клуб тақдимотлари, ўйиндан олдин

ва кейин матбуот анжуманлари, мухлислар билан учрашувлар, хайрия тадбирлари ва ва бошқалар).

Эътиборни жалб қилишнинг энг муваффақиятли усулларида бири бу нафақага чиққан ёки ўсиб бораётган спорт юлдузларини таклиф қилишдир, чунки таниқли юзлар мухлислар эътиборини жуда кучли жалб қилади ва бу реклама кампанияси аниқ муваффақиятдир.

Асосан, улар “жонли реклама” эффеқтини берадиган ўзига хос жозига эга бўлган жуда харизматик, ёркин ва таниқли шахсларни танлайдилар.

Бу ҳолатда таниқли спортчилар реклама қилинган маҳсулот ҳақида ўз фикрларини билдиришлари мумкин, масалан, у ушбу марказдаги шампунни ишлатади ёки унга қайсидири автомобил маркаси ёқади.

Замонавий спорт маркетингининг асосчиси Патрик Нейли бўлиб, у 1970 йилларда турли спорт тадбирларига ҳомийлар излаш билан шуғулланган. Дастлаб, спорт маркетинги концепцияси жиддий қабул қилинмади, чунки у спорт деб ҳисобланиб, нотижорат соҳаси ва бозор қонунлари унга тааллуқли эмас. Вақт ўтиши билан бу ўз аксини кўрсатди. Ҳозирда спорт маркетинги тадбиркорларининг асосий даромад манбаига айланган соҳалардан бири ва уни бугунги кунда қанчалик оммабоп ва талабга эга эканлигини кўриш мумкин.

“Спорт маркетинги – бу спорт концепциясига хос бўлган ўзгарувчан ва олдиндан айтиб бўлмайдиган шароитда спорт истеъмолчилари, спорт соҳасида фаолият юритувчи компаниялар ва спорт билан боғлиқ бошқа шахслар ва ташкилотларнинг бевосита ва билвосита муаммоларини комплекс ҳал қилиш имкониятларини доимий излаш”²²³.

Шундай қилиб, “Нейли анд Вест” номли кичик компаниясига эга бўлган Нейли теннис учун спорт майдончаларига эга бўлганларга бепул ташриф буюришни таклиф қилди ва шу билан ўша пайтларда ушбу спорт тури билан шуғуллана олмаган аҳоли қатламини жалб қилди. Компания ишлаган ва теннис ўйнаш эҳтиёжи ва имконияти билан бир қаторда жиҳозлар ва ракеткаларга ҳам эҳтиёж бор эди, яъни бу товарлар сотиладиган дўкон эгалари талабнинг қандай ўсиб бораётганини ва шунга мос равишда даромадлар ортганини пайқашди.

Худди шу нарсани бугунги кунда дунёга машҳур Соса-Сола компанияси ҳақида ҳам айтиш мумкин. Унинг бу даражада машҳурликка эришишига кўп жиҳатдан унинг спорт рекламаси билан шуғулланганлигининг катта хиссаси бор. Компанияга маҳаллий ёки халқаро ташкилотларнинг бюджетидан маблағ киритиш имконияти йўқ эди, бу эса халқаро майдонга чиқишнинг иложи йўқлигини англатар эди. Шу боис компания маъмурияти томонидан футбол ва

²²³ Морган Г. Имиджи организации. Восемь моделей организационного развития. Вершина, 2006 г.

бошқа оммавий спортга сармоя киритишга қарор қилинди. Жадваллар ва плакатлардан фойдаланган ҳолда турли хил ўқув материаллари ишлаб чиқилди, улар охир-оқибат 36 дан ортиқ тилларда пайдо бўлди. Шу тариқа, Соса-Сола компанияси жаҳон миқёсида ёшлар ва оилалар билан боғланишнинг оддий, аммо самарали усулини топди.

Демак, спорт маркетингининг аҳамиятини яна бир бор таъкидлаб ўтишимиз мумкин ва унинг таърифи спорт мусобақасини мухлислар-истеъмолчилар, оммавий ахборот воситалари, ҳомийлар ва бошқа иштирокчиларга маркетинг имкониятларидан фойдаланган ҳолда тарғиб қилиш ва сотишдир.

Профессионал спорт маркетингининг асосий мақсади кўпроқ томошабинлар оқимини талаб қиладиган ажойиб спорт тадбирларини ўтказиш ва каттароқ даромад топишдир.

Спортчилар спорт тадбири доирасида томоша яратадилар ва шу билан мухлислар эътиборини тортадилар, улар ўз навбатида ҳомийнинг маҳсулотлари учун мақсадли гуруҳ ҳисобланади. Иккинчиси ўз мижозларига тўғридан-тўғри таъсир қилиш ёки улардан фойдаланишга таъсир қилиш йўллариини излаш имкониятига эга. Шундай қилиб, ҳомий спортчининг мухлислари базасига киришдан, шунингдек, унинг эътиборини ва содиқлигини ўтказиш имкониятидан манфаатдор.

Шундай қилиб, маълум бир спортчининг маҳсулотини тарқатишда унинг машҳурлиги ва ҳар бир аниқ жойда талабни алоҳида ҳисобга олиш керак. Мисол учун, Криштиану Роналдунинг маҳсулотларига келсак, уни Аргентинада тарқатмаслик керак, чунки унинг машҳурлигига қарамай, у Лионел Мессининг асосий рақобатчиси сифатида ушбу мамлакатда унинг иштирокидаги реклама қилинган маҳсулотларнинг харидорлигини оширмайди.

Спортчининг маҳсулотини тарғиб қилишнинг энг кучли воситаси мухлислардир. Спортчининг шахсий спорт натижалари ва машҳурлиги туфайли унинг бренди мухлислари орасида талабга эга бўлади.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни таъкидламоқчимизки, илмий ва услубий адабиётларни таҳлил қилиб, 80 йил олдин бўлгани каби, маркетингнинг асосий қондаси ўзгаришсиз қолмоқда. Маҳсулот ўзини сотиши учун бозорни малакали таҳлил қилиш керак, асосий йўл - малакали бизнес стратегиясини яратишдир. Илгари ҳеч ким спорт орқали пул ишлашингиз мумкинлигини ўйламаган бўларди. XX асрнинг охирига келиб, миллионлаб даромад олиш мумкин бўлган бутун саноат пайдо бўлди. Шундай қилиб, биз спорт саноатида асосий бўлган

иккита элемент ҳақида гапиришимиз мумкин: ҳомийлар ва мухлислар. Агар биз спортга бизнес сифатида қарасак, бу элементларнинг ҳар бири ўз вазифасига эга. Мухлисларга эътибор қаратиб, спорт брендини шакллантириш ва тўғри жойлаштириш муҳимдир. Ҳомийларга эътибор қаратиш - керакли обрўни яратиш. Тасвир ва обрў ҳар қандай бизнесда муваффақиятга эришиш учун мутлақо муҳим элементлардир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Морган Г. Имиджи организации. Восемь моделей организационного развития. Вершина, 2006 г.
2. Жолобова Ю.В. Спонсорство зрелищных мероприятий как наиболее эффективный способ позиционирования бренда / Ю.В. Жолобова, Т.О. Ревина// Маркетинговые коммуникации. - 2012. - N 1. - С. 2-9.
3. Мухин В.Г. “Социально-экономическая и педагогическая направленность рекламной деятельности в сфере физической культуры и спорта”, Воронеж, 2015 г. -150 с.

ELEMENTAL ANALYSIS OF BIS-CARBAMATE MEE-1

Eldor Mashaev

Senior lecturer of the Tashkent Institute of Chemical Technology

Abduhamid Makhsumov

Professor of the Tashkent Institute of Chemical Technology

Feruz Shapatov

Senior lecturer of the Alfraganus University

ABSTRACT

This article is devoted to the elemental analysis of bis-carbamate MEE-1 using scanning electron microscopy. As a result, it was revealed that the results of the Sam analysis correspond to the data of practical and theoretical calculations.

Key words: *Bis-carbamate, element, scan, microscopy, calculation, detect, analysis, morphologic, structure, organic.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена элементному анализу бис-карбамата МЕЭ-1 методом сканирующей электронной микроскопии. В результате выяснилось, что результаты анализа Сэма соответствуют данным практических и теоретических расчетов.

Ключевые слова: *Бис-карбамат, элемент, сканирование, микроскопия, расчет, обнаружение, анализ, морфологический, строение, органический.*

INTRODUCTION

Particular interest in polyfunctional aromatic and heterocyclic N-substituted carbamates is due to a wide range of practically useful properties. The availability of carbamates, their versatile biological action, along with the wide synthetic capabilities of both the carbamate function and the aromatic and heterocyclic nucleus, creates a real prerequisite for their use in various directions. Many examples of the use of these compounds and their derivatives for agricultural needs make it possible to identify carbamate preparations as valuable intermediate products for the synthesis of herbicides, rodenticides, fungicides, natural and synthetic biologically active substances [1,2].

In industry, carbamates and their derivatives are used as additives for lubricating oils, intermediates in the synthesis of carbamate oligomers, adhesives in rubber-cord mixtures, and model compounds in studying the structure, processes of formation and photodestruction of polyurethanes. Attention to carbamates from the standpoint of theoretical and experimental organic chemistry is determined by the analogy in

chemical behavior with phenol ethers and amides, as well as the wide possibilities of using these compounds in the synthesis of natural heterocyclic biologically active substances. The presence of several reaction centers, along with the carbamate function, which itself is an ambident nucleophile, makes them valuable intermediates in the synthesis of various complex aromatic and heterocyclic systems [3].

Therefore, the development of this branch of organic chemistry is the most urgent task, requiring new developments in synthesis, technology and scientifically based approaches. In this regard, we synthesized N,N'-hexamethylene-bis[(ortho-cresolyl)-carbamate], i.e. MEE-1 and its derivatives [4-7,]. Their chemical properties were studied by reaction centers [8-14]. MEE-1 was studied in chemical databases, spectra and biological activities [15-20]. Used in various industries [21-24]. The purpose of this work is to continue the study of this molecule by conducting elemental analysis.

Materials and Methods. To determine the elemental composition of N,N'-hexamethylene bis(ortho-cresolyl)-carbamate i.e. MEE-1 a scanning electron microscope of the EVO MA 10 brand was used under vacuum conditions.

Results and Discussions. Sample analysis using an electron microscope was carried out at the Center of Advanced Technologies. Figure 1 shows a drawing of the morphological structure of the synthesized organic substance of the MEE-1 brand, taken in a scanning electron microscope SEM. In Figure 2, the spectra of the MEE-1 substance show and prove the presence of elements C, O, N, but, unfortunately, element H is not detected in an electron microscope.

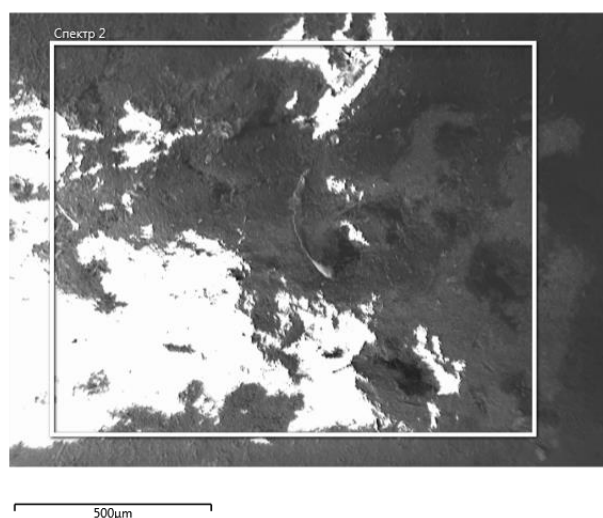

Figure 1. SEM image of synthesized organic substance of MEE-1 grade

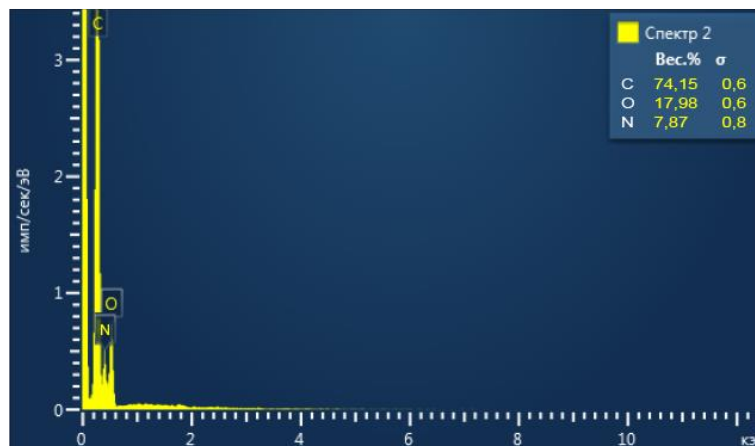

Figure 2. SEM image of synthesized organic substance of MEE-1 grade

After receiving the results of the SEM analysis, we compared the values of theoretical and practical calculations with the results of the SEM analysis (Table 1).

Table 1

Theoretical and practical elemental analysis of MEE-1 bis-carbamate

Element analysis,%					
Calculated		Found		SEM analysis	
C	68,75	C	68,63	C	74,15
H	7,29	H	7,17	O	17,98
N	7,29	N	7,19	N	7,87

CONCLUSION.

SEM images clearly show the morphological structure of the synthesized organic matter. It also proves the elemental composition of bis-carbamate MEE-1. In Table 1 you can see how close the calculations and analysis results are.

REFERENCES

1. Гордеев Д.А., дис. Бесфосгенный синтез алифатических карбаматов и изоцианатов на основе этиленкарбоната, канд. хим. наук. РХТУ имени Д.И.Менделеева, Москва, 2017, 7-8 с.
2. Chowdhury M.A.Z., Jahan I., Karim N., Alam M.K., Rahman M.A., Moniruzzaman M., Gan S.H., Fakhruddin A.N.M. Determination of Carbamate and Organophosphorus Pesticides in Vegetable Samples and the Efficiency of Gamma-Radiation in Their Removal. BioMed Res. Int. 2014.
3. Нуркулов Элдор Нурмуминович. "Результаты СЭМ и элементного анализа вспучивающегося покрытия на основе антипирена и эпоксидной смолы,

содержащих азот фосфор" *Universum: технические науки*, no. 4-5 (109), 2023, pp. 44-47.

4. Махсумов Абдухамид Гафурович, Абдукаримова Саида Абдужалиловна, Машаев Элдор Эргашвой Угли, and Азаматов Уткирбек Рашидович. "Синтез и свойства производного - N,N' quote -гексаметилен бис- [(орто-крезолило) - карбамата] и его применение" *Universum: химия и биология*, no. 10-2 (76), 2020, pp. 33-40.

5. Махсумов А.Г., Жагфаров Ф.Г., Арипджанов О.Ю., Машаев Э.Э., Азаматов У.Р. "Синтез и свойства производных мета-крезолило-карбаматов, их биологическая активность" *НефтеГазоХимия*, №3, 2022, 52-59 с. doi:10.24412/2310-8266-2022-3-52-59

6. Махсумов Абдухамид Гафурович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Холбоев Юсубжон Хакимович, Уразов Фируз Бахтиярович, and Зоҳиджонов Сирожиддин Аскаржон Угли. "N,N'–гексаметилен бис [(м-крезолило) - карбамат] и его физико-химические свойства" *Life Sciences and Agriculture*, no. 1 (9), 2022, pp. 7-11.

7. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Toshmatov D.A., Mirzaaxmedova M.A., Urazov F.B. N,N'-geksameten bis-[(o-krezolilo)-karbamat]ning sintezi mexanizmi va xossalari // *Universal journal of academic and multidisciplinary research*. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 48-54.

8. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'R., Ismailov B.M. N, N'-geksameten bis-[(o-, m-krezolilo)-karbamat] larning o'tkir toksikligini o'rganish // *Universal journal of medical and natural sciences*. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 53-61.

9. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'R., Ismailov B.M. N,N'-geksameten bis-[(m-krezolilo)-karbamat]ning IQ-spektrlarini o'rganish // *Universal journal of technology and innovation*. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 164-171.

10. Mashayev, E., Ismailov, B., Ergashev, J., Omonov, S., & Makhsumov, A. (2023). Research of N, N'-hexamethylene bis-[(o-cresolyl)-carbamate] in international chemicals databases. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(11), 397-401.

11. Utaganovich, F. S., & Ismatovich, B. K. (2023). IN SILICO AND IN VIVO STUDY OF ACUTE TOXICITY OF THE SUBSTANCE OF THE MEE SERIES. *Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing*, 1(8), 46-48.

12. Mashaev, E., Mukhiddinov, B., Kongratbaeva, T., & Jovlieva, N. (2023). Application of BIS-Carbamates of the MEE Series as Corrosion Inhibitors of Metal

Equipment of Oil Refineries. *American Journal of Engineering, Mechanics and Architecture* (2993-2637), 1(10), 57-59.

13. Mashaev, E. E., Makhsumov, A. G., & Shapatov, F. U. (2023). STUDY OF THE BIOSTIMULATORY PROPERTIES OF MEE SERIES BIS-CARBAMATES. *AGROBIOTEXNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIIY JURNALI*, 2(11), 1-4.

14. Mashaev, E., Azamatov, U., Makhsumov, A., & Ismailov, B. (2023). Synthesis and Study of Reducing the Corrosive Activity of Motor Fuels Using Additives of the MEE Series. *American Journal of Engineering, Mechanics and Architecture* (2993-2637), 1(10), 75-78.

15. Mashaev, E., Makhsumov, A., & Parmanov, A. (2023). Synthesis and spectral analysis of orthocresolylo carbamate. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 645-649.

16. Mashaev, E., Rahimov, H., Obidov, S., & Urazov, F. (2023). Study of the Purity and Composition of the MEE-1 Molecule Using TLC and MS Spectroscopy. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 175-178.

17. Mashaev, E., Makhsumov, A., & Jo'raqulov, S. (2023). Synthesis Technology and Physicochemical Properties of Bis-Carbamate MEE-1. *Euro. J. Ph. Ch. Ma*, 25, 5-9.

18. Mashaev, E. E., Asqarov, I. R., Xojimatov, M. M., & Muminjonov, M. M. (2023). Classification of bis-carbamates of the MEE series based on the nomenclature of goods of foreign economic activity of the republic of Uzbekistan. *Journal of new century innovations*, 42(2), 97-103.

19. Mashaev, E., Makhsumov, A., Fakhriddinov, B., & Parmanov, A. (2023). Study of the structure of bis-carbamates of the MEE series using NMR and Mass spectral analysis methods. *Science and innovation*, 2(A12), 87-91.

20. Машаев, Э., Махсумов, А., & Абдугафуров, И. (2023). IN SILICO ИССЛЕДОВАНИЕ БИС-КАРБАМАТОВ СЕРИИ МЭЭ НА ОРГАНОСПЕЦИФИЧЕСКОЙ КАНЦЕРОГЕННОСТИ ДЛЯ КРЫС. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 35(2), 95-99.

21. Машаев, Э., Махсумов, А., & Мухиддинов, Б. (2023). IN SILICO ИЗУЧЕНИЕ ЭКОТОКСИЧНОСТИ БИС-КАРБАМАТОВ СЕРИИ МЭЭ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 35(2), 100-103.

22. Машаев, Э., Махсумов, А., & Абдурасул, Ш. (2023). ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ОСТРОЙ ТОКСИЧНОСТИ БИС-КАРБАМАТОВ

СЕРИИ МЭЭ НА КРЫСАХ. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 35(2), 104-108.

23. Mashaev, E., Makhsumov, A., Fakhriddinov, B., & Khudoyberdiev, F. (2023). STUDY OF THE BIOLOGICAL ACTIVITIES OF BIS-CARBAMATES OF THE MEE SERIES FOR THE AGRICULTURAL INDUSTRY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(16), 803-807.

24. Mashaev, E., Makhsumov, A., & Beshimov, U. (2023). MASS SPECTROSCOPIC STUDY OF BIS-CARBAMATE MEE-1 BY IN SILICO METHOD. *World scientific research journal*, 22(1), 108-113.

ТЕЧЕНИЕ ЖИДКОСТИ В СУЖАЮЩЕМСЯ КАНАЛЕ.

Бабажанов Йулдаш¹,

Эшев Собир²,

Зарипов Муслиддин²,

Исаков Алишер²,

Норчаев Абдулла²

¹Узбекистан Каршинский государственный университет, Карши,
Узбекистан

²Каршинский инженерно-экономический институт, Карши, Узбекистан

АННОТАЦИЯ

Предложена струйная схема расчета в плоской постановке задачи о движении жидкости в сужающемся канале. Даны аналитические решения задачи в канале с учетом вихревых и кавитационных зон.

ABSTRACT

A jet calculation scheme is proposed in a plane formulation of the problem of fluid motion in a tapering channel. Analytical solutions to the problem in a channel are given, taking into account vortex and cavitation zones.

ВВЕДЕНИЕ.

Кавитационные и вихревые зоны постоянно встречаются в гидротехнических сооружениях. Примерами могут служить входные участки каналов, колена каналов, туннелей и др.

Эксплуатационный опыт показывает, что образующиеся в каналах эти зоны затрудняют управление потоками, вызывают эрозию материала стенок канала, вибрацию установки и гидромашин, уменьшение подачи мощности и КПД лопастного насоса. Поэтому эффектам кавитационных и вихревых зон приходится уделять серьезное внимание при проектировании и эксплуатации гидротехнических сооружений.

Вопрос о получении количественных представлений об этих явлениях и описание их характера на различных стадиях в зависимости от параметров потока сводится к решению двумерной задачи о кавитационном течении идеальной жидкости в каналах.

Рассмотрим модели стационарного и нестационарного кавитационного течения жидкости в сужающемся канале и в канале с изломом.

Метод: Область изменения комплексного потенциала ω_0 представляет

собой полосу с полу бесконечным разрезом; вершина разреза D соответствует точке раздваивания потока.

Конформное отображение области изменения ω_0 на верхнюю полуплоскость $u = \xi + i\eta$ дается формулой.

$$\omega_0(u) = \frac{n(Q - q_E)}{(d - 1)\pi} \left[(a + d) \ln \frac{u - a}{a + d} - (-1) \ln \frac{u + 1}{d - 1} - 1(a + 1)\pi \right] + iq_E \quad (1)$$

где Q , q_E - расходы в сечении AA , EE соответственно.

Учитывая это условие, из (2) получаем соотношение

$$\frac{q_E}{Q} = \frac{a + 1}{a + d} \quad (2)$$

Из (3) находим также

$$\frac{dW_0}{du} = \frac{1}{\pi} \left[\frac{Q - q_E}{d - 1} \right] \left[\frac{a + 1}{u - a} \right] \left[\frac{u + 1}{u + 1} \right] \quad (3)$$

ИЛИ

(Производную от комплексного потенциала $\frac{dW_0}{du}$ легко построить и по методу особых точек).

Формулы (2) и (4) дают решение в виде, поскольку

(4)

$$\frac{dW_0}{du} = \frac{Q - q_E}{\pi} \left[\frac{a + 1}{u - a} \right] \left[\frac{u + 1}{u + 1} \right]$$

При переходе с MA на AE скачок Z равен $-iH$.

Поэтому

$$-iH = -i\pi \underbrace{RES}_{u=a} \left[\frac{dz}{du} \right]$$

т.е.

$$H = \frac{Q}{V_k} I^\pi \left[\frac{(1+\alpha)}{F(-1)} (I_{1n} - I_{ma}) \right] \quad (5)$$

Аналогично при переходе DC на CB получим

$$i\delta_c = -i\pi \underbrace{RES}_{u=-1} \left[\frac{dz}{du} \right]$$

(δ_c - толщина струйки), т.е.

$$\frac{\delta_c}{H} = \frac{U}{V_k} \left[\frac{d-1}{d+a} \right]; \quad \frac{q_c}{Q} = \frac{d-1}{d+a} \quad (6)$$

Для вычисления ординаты точки $M - h_m$ интегрируем (1) по пути в верхней полуплоскости от $u = 1$ на $u = m$:

$$\frac{h_m}{H} = \frac{1}{H} I_m \int_1^m \frac{dz}{du} du = \frac{U}{V_k} \left[\frac{a+1}{a+d} \right] \cdot \frac{1}{\pi} I_m \int_1^m \frac{(u+d)}{(u-d)(u+d)} I^\pi \left[\frac{(1+\alpha)}{F(-1)} F(u-i\alpha) \right] du$$

С другой стороны

$$\frac{1}{H} I_m \int_1^m \frac{dz}{du} du = 1 - \frac{h}{H} \quad (7)$$

Далее, из рис.1 легко видеть, что

$$\frac{q_E}{Q} = \frac{h V_E}{H U} \quad (8)$$

$$\frac{q_c}{Q} = \frac{Q - q_E}{Q} = \frac{\delta_c V_k}{H U} \quad (9)$$

где q_c – расход струйки.

Так как расход через сечения AA равен сумме расходов q_c и

$$q_E, \text{ что} \quad (10)$$

$$Q = q_c + q_E$$

Если известны $\frac{U}{V_k}$ и $\frac{h}{H}$, то можно определить неизвестные параметры d, m, n, a из

системы уравнений (3), (11). Интегрируя (9) в отрезке $[m, n]$ действительной оси u ,

находим форму водоворотной зоны MN :

$$x(u) = x_n \operatorname{Re} \int_n^u \frac{dz}{du} du$$

$$n \leq u \leq m \quad (11)$$

$$y(u) = h_n + I_m \int_n^u \frac{dz}{du} du$$

здесь

$$x_n = \operatorname{Re} \int_1^n \frac{dz}{du} du, \quad h_n = I_m \int_1^n \frac{dz}{du} du$$

Аналогично интегрируя от $u = 1$ до $u = -d$, находим абсциссу точки D :

$$(12)$$

$$x_d = \int_1^{-d} \frac{dz}{du} du$$

Область изменения функции W представляет собой пятиугольник с разрезом, на котором находится отображение бесконечно удаленной точки A . При переходе через точки G и D величина Θ изменяется скачком. Отобразив пятиугольник $ADCBG$ на верхнюю полуплоскость формулой Кристоффеля-Шварца и определив неизвестные константы, получим

$$(13)$$

$$w(u) \frac{(1 + \alpha)\pi}{F_1(-1)} \int_1^u \frac{(\xi - a)d\xi}{\sqrt{1 - \xi^2}(\xi - g)(\xi - d)} - i\alpha\pi$$

где

$$F_1(-1) = \int_1^1 \frac{(a - \xi)d\xi}{\sqrt{1 - \xi^2}(g - \xi)(\xi + d)} - i\alpha\pi$$

$$C_1 \frac{a + d}{\sqrt{d^2 - 1}(d + g)} = -1$$

$$C_1 \frac{g - a}{\sqrt{g^2 - 1}(g + d)} = \alpha\pi$$

Из этих соотношения получаем

$$(14)$$

$$\frac{a - g}{a + d} \sqrt{\frac{d^2 - 1}{g^2 - 1}} = \alpha$$

Сопряженная скорость потока определяется из формулы (13);

$$(15)$$

$$\frac{dw_0}{dz} = \frac{V_k(d+u)(u-g)^\alpha}{\left[1+du+\sqrt{(d^2-1)(u^2-1)}\right] \left[gu-1+\sqrt{(g^2-1)(u^2-1)}\right]^\alpha}$$

С помощью (15) получил формулу для отношения $\frac{U}{V_k}$ скоростей:

$$\frac{U}{V_k} = \frac{(d+a)(a-g)^\alpha}{\left[1+da+\sqrt{(d^2-1)(a^2-1)}\right] \left[ga-1+\sqrt{(g^2-1)(a^2-1)}\right]^\alpha} \quad (16)$$

Из (2) и (15) имеем

$$\frac{dz}{du} = \frac{Q}{XV_k} \frac{\left[1+du+\sqrt{(d^2-1)(u^2-1)}\right] \left[gu-1+\sqrt{(g^2-1)(u^2-1)}\right]^\alpha}{(u-a)(1+u)^\alpha} \quad (17)$$

Следовательно, заменив в формулах (4), (6) и (12) N и M на G , получим

$$H = \frac{Q}{V_k} \frac{\left[1+ad+\sqrt{(d^2-1)(a^2-1)}\right] \left[ag-1+\sqrt{(g^2-1)(a^2-1)}\right]^\alpha}{(a+d)(a-g)^\alpha} \quad (18)$$

$$\frac{h}{H} = 1 - \frac{U}{XV_k} \frac{\left[1+du+\sqrt{(d^2-1)(u^2-1)}\right] \left[gu-1+\sqrt{(g^2-1)(u^2-1)}\right]^\alpha}{(a-u)(u+1)(g-u)^\alpha} \quad (19)$$

$$\frac{x_D}{H} = \frac{U}{XV_k} \frac{\left[1+du+\sqrt{(d^2-1)(u^2-1)}\right] \left[gu-1+\sqrt{(g^2-1)(u^2-1)}\right]^\alpha}{(a-u)(u+1)(u-g)^\alpha} \quad (20)$$

Полученные формулы (14),(16)и (19) составляют систему уравнений для нахождения неизвестных параметров задачи: d, g, a .

Эта система решается численным методом Ньютона на ЭВМ при определенных значениях $\alpha, \frac{U}{V_k}, \frac{h}{H}$.

Из формулы (15) следует, что точка на действительной полуплоскости U_0 , в которой касательная к границе каверны горизонтальна, определяется из уравнения:

$$\arctg \frac{\sqrt{(d^2-1)(1-u_0^2)}}{1+du_0} + \arctg \frac{\sqrt{(g^2-1)(1-u^2)}}{gu-1} + \alpha\pi = 0 \quad (21)$$

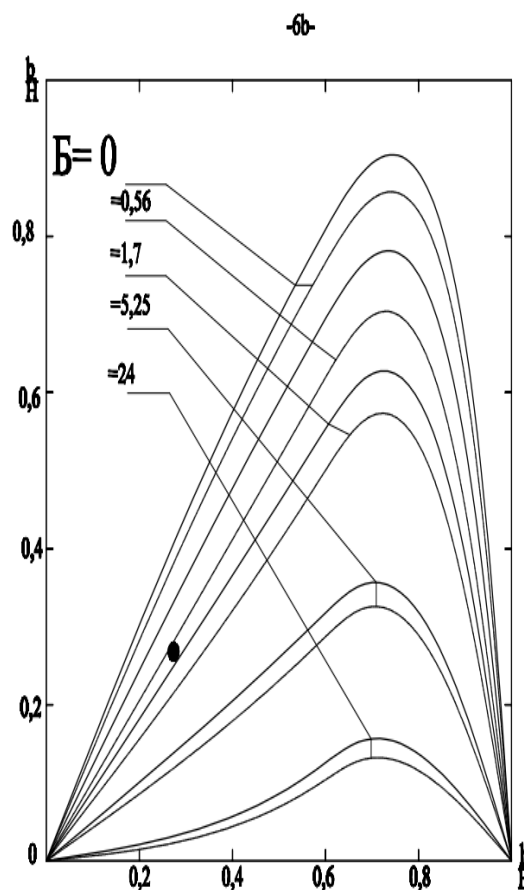
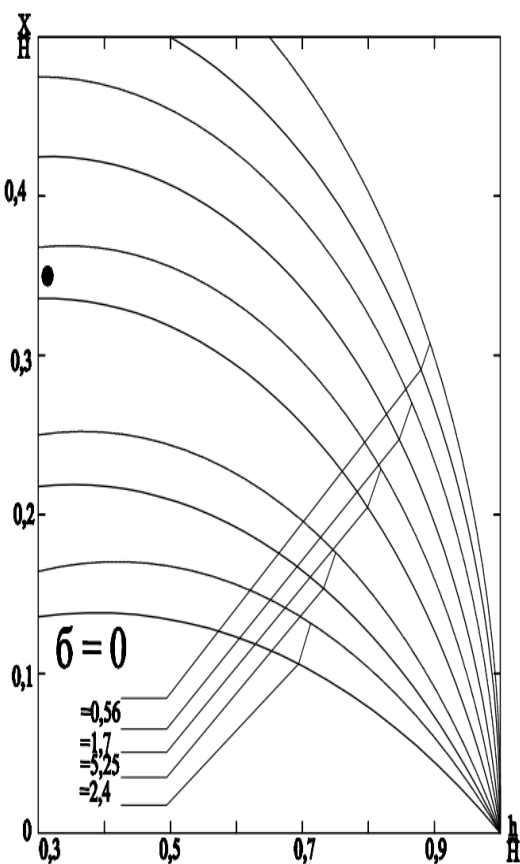
Ширину каверны будем определять из уравнения (17) в котором значение неизвестного предела в интеграле находится из уравнения:

$$(22)$$

$$\frac{B}{H} = I_m \frac{1}{H} \int_1^{u_0} \frac{dz}{du} du = \frac{U}{\pi V_k} \left[\frac{a+1}{a+d} \right]^x \int_{u_0}^1 \frac{(d+u) \sin(\arctg \beta_1 + \alpha \arctg \beta_2 + \alpha \pi)}{(a-u)(u+1)} du$$

$$\beta_1 = \frac{\sqrt{(d^2 - 1)(1 - u^2)}}{1 + du}$$

$$\beta_2 = \frac{\sqrt{(g^2 - 1)(1 - u^2)}}{gu - 1}$$

ри

с.1,рис.2 скорости от относительного расстояния $\frac{x}{H}$ приведены.

В частном случае данной задачи при $\alpha = 1/2$ уравнение (20) упрощается:

(23)

$$u_0 = \frac{-B_0 + \sqrt{B_0^2 - 4A_0C_0}}{2A_0}$$

где

$$A_0 = 2\beta gd + 2d^2 - 1,$$

$$B_0 = 2(\beta(g - d) + d),$$

$$A_0 = 2(1 - \beta) - d^2,$$

$$\beta = \sqrt{\frac{d^2 - 1}{g^2 - 1}}.$$

Для гидротехнических приложений представляет интерес абсцисса точки D раздвоения потока. На рис.1 приведены зависимости $\frac{x_D}{H} = f\left(\frac{h}{H}, \frac{U}{V_k}\right)$. Они позволяют оценить закономерность изменения относительного расстояния $\frac{x_D}{H}$ по мере увеличения $\frac{h}{H}$. Как это видно на рис.1, при значениях $\frac{h}{H} \leq 0,5$. Эта зависимость является прямо линейной, а затем отношение $\frac{x_D}{H}$ быстро приближается к нулю при $\frac{h}{H} \rightarrow 1$.

Здесь сплошные кривые получены при $\alpha = 1/2$, штриховые – при $\alpha = 1/3$.

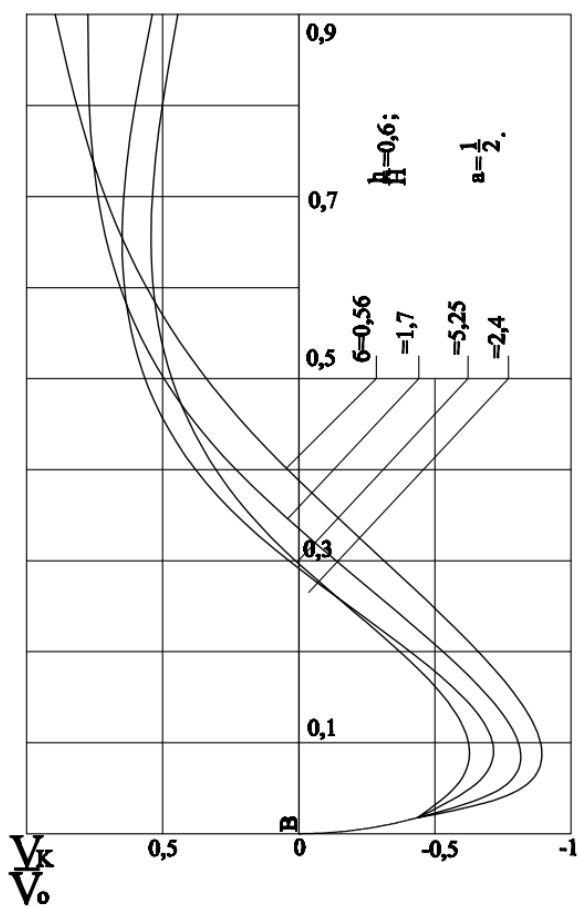
На рис.2 приведены зависимости изменения ширины каверны $\frac{b}{H}$ от относительной ширины $\frac{h}{H}$ при различных значениях $\frac{U}{V_k}$ и при $\alpha: 1/2$ и $1/3$ (сплошные кривые получены при $\alpha = 1/2$ штриховые — при $\alpha = 1/3$). Расчеты показывают, что максимальные значения отмечаются на расстоянии $\frac{h}{H} \approx 0.7$ 0.8 . По мере увеличения относительной скорости $\frac{U}{V_k}$ при неизменном значении $\frac{h}{H}$ относительная ширина $\frac{b}{H}$ увеличивается.

Заключение. Результаты теоретического и экспериментального определения зависимости осевой скорости от относительного расстояния $\frac{x}{H}$ приведены на рис.2. Экспериментальные измерения осевой скорости жидкости

производились сотрудниками Средне-Азиатского научно-исследовательского института ирригации.

На графике видно, что по мере увеличения расстояния осевая скорость сначала возрастает и при $\frac{x}{H} = 0.1 \div 0.3$ приходит к своему максимальному значению. Затем уменьшается и на некотором расстоянии $\frac{x}{H}$ получает постоянные значения, о чем свидетельствуют экспериментальные данные.

Заметим, что данная структура потока построена темными нитями, закрепленными в шнурах. Сплошная граница каверны получена теоретическим

расчетом.

рис. 3 Распределения скорости вдоль стенки BD .

Результаты теоретического расчета для распределения осевой скорости и структуры потока в водоприемнике достаточно удовлетворительно согласуются с результатами опытных данных сотрудников САНИИР при $\frac{h}{H} = 0.6$.

Распределения скорости вдоль стенки BD показаны на рис. 3 при $\frac{h}{H} = 0.3$,

$\alpha = 1/2$ и при различных значениях чисел кавитации. Любопытно отметить, что абсцисса точки D , где скорость жидкости равна нулю, на рис. 1 и 3 совпадают при одинаковых значениях $\frac{U}{V_k}$.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вабаджанов Ю.Т. Нестационарное движение жидкости в канале с оттоками// Аннот. докладов. - У1 Всесоюзный съезд по теоретической и прикладной механике 24-30 сентября 1986 г. - Ташкент. - 1986. 0.64.
2. Кузнецов А.В., Троепольская О.В. Особенности неустановившихся струйных течений при изменении размеров обтекаемых препятствий// Аннот. докладов. - У1 Всесоюзный съезд по теоретической и прикладной механике 24-30 сентября 1986 г. - Ташкент, 1986. - 0.302.
3. Берман Я.Р., Степанова В.И. Плоское течение в канале с боковым притоком при наличии суперкавитации// Некоторые модели сплошных сред и их приложения. - И.: Наука, 1988. - С.64-71.
4. Хамидов А.А., Ходжаев Д. Течение сжимаемой жидкости в канале с боковыми оттоками// Механика сплошных сред/ Тезисы докладов республиканской конференции. - Ташкент: Фан, 1989.
5. Кузнецов А.В. Нестационарные возмущения течений жидкости со свободными границами. - Казань: Изд-во Казан, гос. ун-та, 1975. 144с
7. Лаврентьев М.А., Шабат Б.В. Методы теории функций комплексного переменного. - М.: Наука, 1973. - 736 с.
8. Лаврентьев М.А., Шабат Б.В. Проблемы гидродинамики и их математические модели. - М.: Наука, 1973. - 416 с.
9. Гуревич М.И. Теория течений со свободными поверхностями// Гидромеханика: Итоги науки и техники ВИНТИ АН СССР. - 1971. - Т.5. - С.32-

ВЫБОР ПАРАМЕТРОВ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ НА БАЗЕ СОЛНЕЧНОЙ И ВЕТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ УСТАНОВОК И ГИДРАВЛИЧЕСКОГО АККУМУЛИРОВАНИЯ ЭНЕРГИИ

**Уришев Б.У.,
Куватов У.Ж.,
Умиров А.П.**

Каршинский инженерно-экономический институт,

Карши, Узбекистан

e-mail: bob_urishev@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В докладе приводятся сведения об использовании гибридной энергетической системы на базе ветро- и фотоэнергетической установки с гидравлическим способом аккумулирования энергии, предложена методика определения наиболее выгодного сочетания мощностей задействованных энергоустановок при гидравлическом аккумулировании энергии по минимуму приведенных затрат рассматриваемых вариантов.

***Ключевые слова:** фотоэнергетическая установка, ветроэнергетическая установка, гидравлическое аккумулирование энергии, мощность, приведенные затраты.*

SELECTION OF PARAMETERS OF SOLAR AND WIND POWER INSTALLATIONS ON THE BASIS OF HYDRAULIC ENERGY STORAGE

ABSTRACT

The report provides information on the use of a hybrid energy system based on a wind and photovoltaic installation with a hydraulic method of energy storage, a method for determining the most advantageous combination of capacities of involved power plants for hydraulic energy storage at a minimum of the reduced costs of the options considered is proposed.

***Key words:** photovoltaic installation, wind energy installation, hydraulic energy storage, power, reduced costs.*

В последнее время в мировой энергетике активно используются микрогриды (микросети) - относительно небольшие по размерам энергообеспечивающие системы, действующие в рамках четко определенных границ для генерации, аккумулирования, передачи и распределения, преимущественно, возобновляемой энергии. В данных системах эффективное

использование возобновляемых источников невозможно без аккумуляции энергии, так как характер ее поступления из этих источников является быстро изменяющимся [1,2]. В настоящее время в микрогридах для аккумуляции энергии чаще всего применяются электрохимические и другие аккумулирующие энергии системы, которые не могут обеспечить большие объемы накопления энергии и имеют высокие затраты [3,4].

В связи с этим, для небольших энергосистем мощностью до 1 МВт нам представляется целесообразным использовать гибридную систему, состоящей из энергетических установок, вырабатывающих электрическую энергию, нижнего и верхнего водоемов, аккумулирующих гидравлическую энергию и насосной установки для перекачки воды из нижнего в верхний водоем (рис. 1).

Данная система может потреблять избыточную энергию ветро- и фото энергетических установок (ВЭУ и ФЭУ) в часы минимальных нагрузок (для питания насосов, перекачивающих воду из нижнего водоема в верхний) и выдавать ее в энергосистему в часы максимальных нагрузок (путем подачи воды к гидротурбинам из верхнего водоема). Данная схема гидравлического аккумулирования энергии (ГАЭ) будет целесообразной и весьма эффективной, даже при малых значениях напора и количества воды.

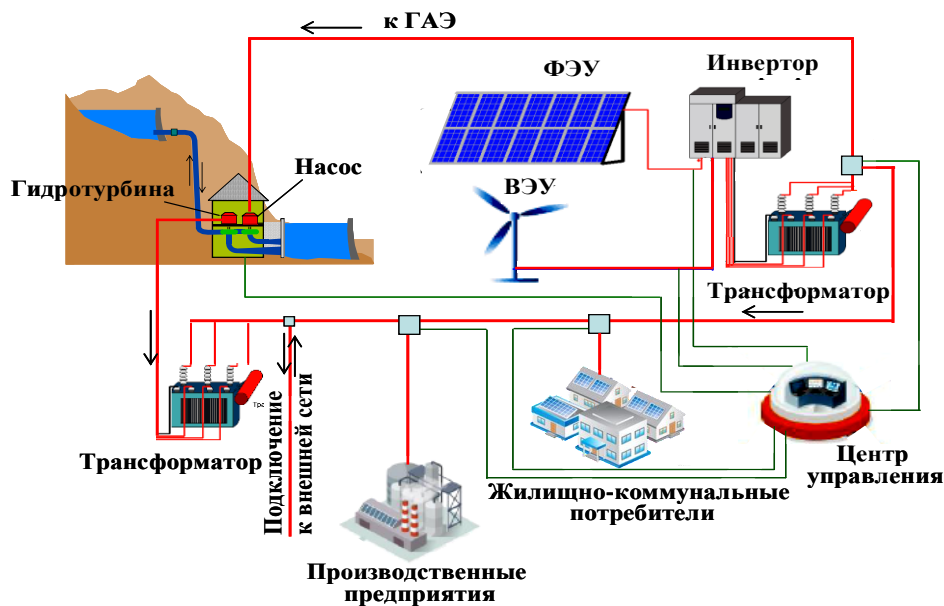

Рис. 1. Схема гибридной системы ВЭУ, ФЭУ гидроаккумуляцией энергии

График режима работы комплекса ГАЭ, ВЭУ и ФЭУ приведен на рис. 2.

График $(N_{ВЭУ}+N_{ФЭУ})=f(t)$ получен путем сложения значений мощностей ФЭУ и ВЭУ по вертикали в моменты времени t . Данный график характеризует суммарную мощность ФЭУ и ВЭУ в промежутке времени от t_2 до t_3 . При этом согласно балансу энергии в данной системе должно соблюдаться следующее условие

$$\mathcal{E}_p \cdot \eta_{ГЭЭ} = \int_{t_0}^{t_5} P(t)dt = \int_{t_0}^{t_2} N_{ВЭУ}(t)dt + \int_{t_3}^{t_5} N_{ВЭУ}(t)dt + \int_{t_2}^{t_3} (N_{ВЭУ} + N_{ФЭУ})(t)dt \quad (1)$$

где, $\eta_{ГЭЭ}$ – КПД ГЭЭ, $P(t)$ – потребляемая мощность

Сумма разницы мощности $N_{ВЭУ}$ и суточной нагрузки P в промежутках времени от t_0 до t_1 и от t_4 до t_5 используется для питания насосной установки, которая обеспечивает накопление объема воды в верхнем водоеме. Данный объем воды используется гидроэнергетической установкой (ГЭУ) для выработки энергии, необходимой для покрытия графика суточной нагрузки в промежутке времени от t_2 до t_4 .

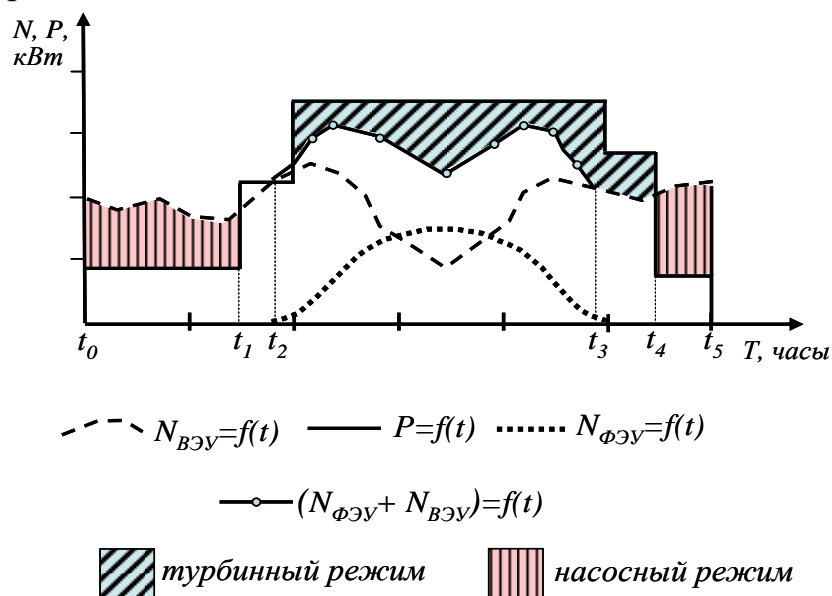

Рис. 2. График режима работы ФЭУ и ВЭУ с гидроаккумуляцией энергии

Определение $N_{ВЭУ}$ и $N_{ФЭУ}$ является важной задачей, поэтому для ее решения необходимо учитывать экономические аспекты, так как эффективность работы и рентабельность комплекса зависят от выбранных

значений $N_{ВЭУ}$ и $N_{ФЭУ}$, т.е. от надежности и экономичности покрытия суточной нагрузки суммарной энергией данных установок.

Согласно графику суточной нагрузки (рис. 1) обеспечение необходимой энергией осуществляется тремя установками

$$\mathcal{E}_p = \mathcal{E}_{ВЭУ} + \mathcal{E}_{ФЭУ} + \mathcal{E}_{ГЭУ} \quad (2)$$

Степень участия ГЭУ в покрытии суточной нагрузки с учетом аккумулярования энергии, как правило, в таких системах составляет 15...30 %. Остальная нагрузка должна распределяться между установками ВЭУ и ФЭУ с учетом местных условий прихода энергии. Для определения оптимального сочетания степени участия установок в покрытии графика суточной нагрузки используем следующую процедуру определения их мощностей, основанную на предварительные сравнительные экономические оценки.

Определяем суточную выработку энергии с учетом степени участия установок в выработке энергии.

$$\mathcal{E}_p = K_{li} \mathcal{E}_p + (1 - K_{li}) \mathcal{E}_p \quad (3)$$

где $K_{li} \mathcal{E}_p$ – доля выработки энергии ВЭУ и ФЭУ, $(1 - K_{li}) \mathcal{E}_p$ – доля выработки энергии ГЭУ, K_{li} – коэффициент нагрузки ВЭУ + ФЭУ, $i = 1, 2, \dots, n$ – количество сравниваемых вариантов

$$\mathcal{E}_p K_{li} = N_{ВЭУi}^{cp} t_{ВЭУi} + N_{ФЭУi}^{cp} t_{ФЭУi} \quad (4)$$

$t_{ВЭУi}$, $t_{ФЭУi}$ – продолжительность работы ВЭУ и ФЭУ.

Отсюда средние значения мощности можно определить следующим образом

$$N_{ВЭУi}^{cp} = \frac{K_{li} \cdot K_{2i} \cdot \mathcal{E}_p}{t_{ВЭУi}} \quad N_{ФЭУi}^{cp} = \frac{K_{li} (1 - K_{2i}) \cdot \mathcal{E}_p}{t_{ФЭУi}} \quad (5)$$

где, K_{2i} - коэффициент нагрузки ВЭУ

Аналогично можно определить мощность ГЭУ, и соответственно ГАЭ

$$N_{ГЭУi}^{cp} = \frac{(1 - K_{li}) \cdot \mathcal{E}_p}{t_{ГЭУi}} \quad (6)$$

Оптимальное сочетание использования мощностей из рассмотренных n вариантов может быть получено на основе нижеприведенного критерия

$$Z_i = I_i + \lambda \cdot C_i \rightarrow \min \quad (7)$$

Z_i – приведенные затраты, I_i – годовые эксплуатационные затраты, C_i – капитальные вложения, λ – размер банковской ставки или дисконта.

C_i и I_i определяется на основе удельных параметров

$$C_i = \alpha_{BЭУ} \cdot N_{BЭУi}^{cp} + \alpha_{ФЭУ} \cdot N_{ФЭУi}^{cp} + \alpha_{ГЭУ} \cdot N_{ГЭУi}^{cp} + \alpha_{ГЛЭ} \cdot N_{ГЛЭi}^{cp} \quad (8)$$

$$I_i = \beta_{BЭУ} \cdot C_{BЭУi} + \beta_{ФЭУ} \cdot C_{ФЭУi} + \beta_{ГЭУ} \cdot C_{ГЭУi} + \beta_{ГЛЭ} \cdot C_{ГЛЭi}$$

где α – удельная стоимость мощности, β – удельные эксплуатационные затраты

Таким образом, оптимальный вариант сочетания мощностей энергоустановок, который удовлетворяет критерий (7) и потребляемую мощность $P(t)$ в течение суток, будет основой для технико – экономического обоснования параметров предлагаемого комплекса.

Приводим результатов расчета определения оптимального варианта сочетания мощностей энергоустановок, задействованных в энергообеспечении микросети мощностью 500 кВт с годовой выработкой энергии 4320 МВт·час. Принимаем в качестве базового условия $K_1 = 0,7$. В расчетах рассмотрены 7 вариантов с различными значениями K_2 от 0,2 до 0,8. В качестве удельных параметров стоимости α приняты: $\alpha_{BЭУ} = 1800$ \$ /кВт, $\alpha_{ФЭУ} = 2000$ \$ /кВт, $\alpha_{ГЭУ} = 1300$ \$ /кВт, $\alpha_{ГЛЭ} = 1600$ \$ /кВт.

Удельные эксплуатационные затраты β были приняты в соответствии с действующими нормативами, а величина банковской ставки принята в размере 0,15. Значения $N_{BЭУi}^{cp}$ и $N_{ФЭУi}^{cp}$ в расчетах изменялись в пределах 70...280 кВт, а $N_{ГЭУi}^{cp}$ в пределах 128...148 кВт. Продолжительность работы энергоустановок были приняты в зависимости от графика нагрузки микросети, выбранного для данных расчетов, а также от актинометрических данных.

Результаты расчета показали, что вариант с $N_{BЭУi}^{cp} = 174$ кВт, $N_{ФЭУi}^{cp} = 188$ кВт, $N_{ГЭУi}^{cp} = 138$ кВт согласно (7) оказался наивыгоднейшим.

REFERENCES

1. Mukhammadiev M.M., Urishev B. *Gidroakkumuliruyushie ehlektrostantsii*, [Pumped storage power plants] Tashkent: «Fan va tekhnologiya», 2018, 212 str.
2. B. Urishev. “Microgrid control based on the use and storage of renewable energy sources”, *Applied Solar Energy*, Vol. 54, No. 5, pp. 388–391, 2018. DOI: 10.3103/S0003701X18050201.
3. Jeff St. John. Report: *Levelized Cost of Energy for Lithium-Ion Batteries Is Plummeting*. March, 2019. Available: <https://www.greentechmedia.com/articles/read/report-levelized-cost-of-energy-for-lithium-ion-batteries-bnef> [Accessed: May 5, 2020].
4. B. Urishev. “Decentralized energy systems, based on renewable energy sources”, *Applied Solar Energy*, Vol. 55, No. 3, pp. 207–212, 2019. DOI: 10.3103/S0003701X19030101.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КРЕАТИВЛИК ҚОБИЛИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Халикова Латофат Уктамовна

Тошкент давлат транспорт университети

“Чет тиллар” кафедраси ўқитувчиси

Мустафаева Камола Нуриддин қизи.

Транспорт тизимлари Бошқаруви факультети

магистратура 1-босқич талабаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада асосан ҳозирги замонавий педагогикада креатив педагогика бўлажак кашфиётчиларнинг равнақ топишида катта пойдевор вазифасини ўтайди. Ҳар бир ўқувчининг мутахассис сифатида касбий камол топиши, ривожланиши ўз моҳиятига кўра педагогнинг яратувчанлик қобилиятига ҳам боғлиқ. Дарсни мукаммал даражада янгилик ярата олган педагог келажакда етук олимлар сафини кенгайтишида ўз хиссасини қўшади. Мақолада педагогнинг ўқувчининг ана шу каби хислатларини ривожлантиришида креатив қобилиятининг долзарблиги ва амалий аҳамияти хусусида сўз юритилади.

***Калит сўзлар;** Шахс, Патти Дранеау, яратувчанлик, креативлик, қобилият, педагогика, талаба- ёшлар, ўқувчи, зарб, шарқ.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье творческая педагогика играет важную роль в развитии будущих новаторов в современной педагогике. Профессиональный рост и развитие каждого студента как специалиста зависит от творческих способностей педагога. Педагог, умеющий в совершенстве инновировать урок, будет способствовать расширению рядов зрелых учёных в будущем. В статье говорится об актуальности и практической значимости творческих способностей педагога в развитии таких качеств ученика..

***Ключевые слово:** Человек, Пэтти Драпо, творчество, творчество, способности, педагогика, студенческая молодежь, читатель, запад, восток.*

ABSTRACT

In this article, creative pedagogy plays a major role in the development of future innovators in modern pedagogy. The professional growth and development of each student as a specialist depends on the creative ability of the pedagogue. A pedagogue who can perfectly innovate a lesson will contribute to the expansion of the ranks of mature scientists in the future. The article talks about the relevance and practical

importance of the creative ability of the pedagogue in developing such qualities of the student.

Key words: *Person, Patty Drapeau, creativity, creativity, ability, pedagogy, student-youth, reader, west, east.*

КИРИШ

Умумтаълим муассасаларида ўқувчиларнинг креатив тафаккурини шакллантириш замонавий таълим парадигмаларининг ўзгаришини ҳам талаб этади. Бу парадигмалар ўқувчиларга тайёр мавжуд билимларни ўзлаштиришни эмас, балки энг асосий, зарур билимга қандай қилиб эга бўлиш қобилиятини шакллантиришга қаратилгандир. Ўқув фаолиятини самарали ташкил қилиш, дарс жараёнида маъруза ва амалий машғулотлардан тўғри фойдаланиш орқали амалга оширилади. Машғулотлар жараёнида улардан ўз ўрнида тўғри фойдаланиш ва ўзаро узвий боғлиқ ҳолда қўллай олиш таълим ва тажриба самарадорлигининг муҳим омилларидан биридир.

О.Д.Никитин фикрига кўра “Тадқиқот жараёнида шахснинг учта ташкил этувчиси (ментал, эмоционал, жисмоний) ажратиб кўрсатилган. Амалиёт даражасида ментал, эмоционал ва жисмоний ташкил этувчилар орасидаги муносабатни учта кесишувчи соҳалар шаклида акс эттириш мумкин. Бундай ҳолатда таълим олиш жараёни барча уч соҳага ҳам таъсирини ўтказди, креативликнинг ўсиши эса, уларнинг тартибга солинган ўзаро таъсири ва бу компонентларнинг интеграциялашуви жараёнини ўзида намоён этади[1]. Педагогик ва психологик технология ишларини шахснинг у ёки бу қисмига таъсири даражаси бўйича уларни ажратиб кўрсатиш мумкин: ментал (маъруза, расм, таҳлил-жараёни, роль ўйнаш орқали ўзаро таъсир); эмоционал (психодрама, роллик моделлаштириш, гештальттерапия, проектив расм); жисмоний (ҳаракатланиб ишлаш, психодрама, чуқур ботиниш).

Мисол учун, бошини стол устига қўйиб мизғиётган талабанинг хатти-ҳаракатидан ўқитувчи парво қилмайди. Унинг сафи кўпайди. Бошқалар ҳам бир-бир мизғишга тушди. Ўқитувчининг овозининг беўхшовлиги, секин гапириши маърузани ҳам зерикарли ўтишидан бутун аудитория уйқуга кетишга озгина қолди. Натижада талабаларнинг фанларни ўзлаштиришларида юқори даражадаги ижобий натижалар кузатилмаяпти. Кўпчиликнинг таълим олишга қизиқиши йўқолган. Энг ёмони ўқитувчилар ҳам аввалгидек завқу шавқ билан касбий фаолияти давом этмади. Аҳвол ўзгаришсиз қолмоқда. Вазиятни чамалаб кўрилганда бундай маърузалар талаба учун қизиқ эмас. Масалани чуқурроқ ўйлаб кўрилганда ўқув машғулотларининг аввалдан режалаштирилиши юқоридаги ҳолатларни келтириб чиқармоқда. Уни бартараф этиш учун

анъанавий дасрлардан воз кечиш, талабаларда танқидий, креатив тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш, уларни ижодий фикрлаш, янги ғояларни ўйлаб топишга мажбур қилиш таълим олишга бўлган муносабатни ўзгартириш, уларни ютуқларга эришишга рағбатлантиришда асосий омилдир. Ўқув машғулотларида етишмаётган бу масала албатта, – креативликдир. Аввало, педагогнинг креативлик соҳасига фикр билдирилар экан, мавзу юзасидан ғарб, шарқ педагогларнинг адабиётларига эътибор қаратиш лозим. Хусусан, шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш жараёнининг умумий моҳиятини тўлақонли англаш учун дастлаб “креативлик” тушунчаси Кен Робинсоннинг фикрларига мурожаат қилинади. Унинг фикрига кўра, “креативлик – ўз қийматиغا эга оригинал ғоялар мажмуи” саналади. Гарднер эса ўз тадқиқотларида тушунчани шундай изоҳлайди: “креативлик – шахс томонидан амалга ошириладиган амалий ҳаракат бўлиб, у ўзида муайян янгиликни акс эттириши ва маълум амалий қийматга эга бўлиши лозим”. Эмебайл (1989 й.)нинг ёндашуви нуқтаи назаридан ифодаланса, креативлик “муайян соҳа бўйича ўзлаштирилган пухта билимлар билан бирга юқори даражада ноодатий кўникмаларга ҳам эга бўлиш” демакдир. “Креативлик” тушунчаси ўзида маданий хилма-хилликни акс эттиради. Ғарб кишилари учун креативлик, умуман олганда, янгилик саналади. Улар креативлик негизда ноанъанавийлик, қизиқувчанлик, тасаввур, ҳазил- мутойиба туйғуси ва эркинлик мавжуд бўлишига эътиборни қаратадилар (Мёрдок, Ганим, 1993 й.; Штернберг, 1985 й.). Шарқликлар эса, аксинча, креативликни эзгуликнинг қайта туғилиш жараёни, деб тушунадилар (Хуи, Стернберг, 2002 й.; Рудович, Хуи, 1997 й.; Рудович, Йуе, 2000 й.). Ғарчи ғарблик ва шарқликларнинг креативлик борасидаги қарашлари турлича бўлса-да, бироқ, ҳар икки маданият вакиллари ҳам мазкур сифат ва унга эгалликни юқори баҳолайдилар (Кауфман, Лан, 2012 й.). Патти Драпеау нуқтаи назарига кўра креатив фикрлаш, энг аввало, муайян масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш саналади. Яна у:” ҳар томонлама фикрлаш талабалардан ўқув топшириғи, масаласи ва вазифаларини бажаришда кўплаб ғояларга таянишни талаб этади. Бундан фарқли равишда бир томонлама фикрлаш эса биргина тўғри ғояга асосланишни ифодалайди” дейди. Унинг фмқрича мушоҳада юритишда масала юзасидан бир ва кўп томонлама фикрлашдан бирини инкор этиб бўлмайди. Бинобарин, бир ва ҳар томонлама фикрлаш креативликни шакллантиришда бирдек аҳамият касб этади. Яъни, топшириқни бажариш, масалани ечишда талаба ечимнинг бир неча вариантини излайди (кўп томонлама фикрлаш), кейин эса энг мақбул натижани кафолатловчи биргина тўғри ечимда тўхталади (бир томонлама фикрлаш).

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Таклиф этилган юқоридаги мисоллардан мантиқий боғланишда ва ўқитиш ҳамда гуруҳда иш олиб бориш босқичлари билан мувофиқлаштирилган ҳолда амалга оширилиши керак. Бу шартларга амал қилинганда билим ва тажриба бир-бирини тўлдириб боради. Шунини ҳисобга олиш керакки, амалиётни бир контекстдан иккинчисига кўчирилганда, амалиётнинг ҳамда контекстнинг ўзгариши юзага келади. Буни ҳисобга олиб айтиб мумкинки, эскисидан фарқ қилувчи қандайдир натижалар билан янги композиция пайдо бўлади ва аксарият ҳолларда бундай натижанинг оқибатини олдиндан мўлжаллаб бўлмайди. Шу сабабли, қисмларга ажратиб таҳлил этишни ва эҳтиёткорона муносабатни талаб этувчи, ноаниқ муносабатли куч билан эксперимент сифатида бошқа контекстли амалиёт турини ҳар қандай силжитишни кўриб чиқиш зарур.

Таклиф этилган мисоллар натижаси: шахснинг ментал, эмоционал ва жисмоний ташкил этувчиларини гармоник ривожлантириш, креативликни ривожлантириш, касбий кўникма ишларини ўзлаштиришни назарда тутади. Ушбу модель контекстида, фаолият маҳсулдорлиги мавжудлигини талаб қилувчи, шароитларда, ижодий, ностандарт қарор қабул қилувчи шахснинг қобилияти сифатида, креативлик тушунчаси аниқлаштирилган” – деб таъкидлайди[3].

Келтирилган тавсифларни таҳлил этиш натижасида билимлар изланиш ва фикрлаш фаолиятлари, ижод жараёни маҳсули сифатида турли хил шаклларда тизимли, фанлараро ҳамда умумлаштирилган ҳолда аниқлаб олиш мумкин: Компетентли ёндашув дарсларида талабаларни фаоллаштириш учун индивидуал ва табақалашган ёндашувдан фойдаланамиз. Дарс давомида талабаларга табақалаштирилган ёндашиш деганда, мустақил ўқув фаолиятини бошқаришнинг шундай тизими тушуниладики, бунда талабаларнинг индивидуал хусусиятлари ҳисобга олинади. Бу талабаларнинг билиш фаолиятини маълум тизимда бошқариш билан борадиган ўқув-тарбиявий жараёндир. Шунга мос ҳолда ўқитишни ташкил этиш индивидуаллаштирилган ўқитиш дейилади”- деб таъкидлайди[2].

Э.Б.Хужанов таъкидлашича “Табиий фанларни ўқитиш методикасида статистик методни дидактика тамойилларига мос равишда қўллаш кутилган ижобий натижани беради. Умумий ўрта таълим мактабларида табиий фанларни ўқитишда статистик кузатув, ўрганилаётган объектларни гуруҳлаш, статистик кўрсаткичларни ҳисоблаш, олинган маълумотларни таҳлил қилиш, статистик катталикларни график, жадвал ёки матн кўринишида тасвирлаш каби

усуллардан фойдаланиш таълим сарадорлигининг ошишига имкон беради”- деган хулосага келган[2].

Компетенциявий ёндошувни қўллаш шарт-шароитлари таҳлили натижалари қўйидаги хулосаларни чиқариш имкониятини берди: умумтаълим муассасаларида ўқувчиларнинг назарий ва амалий тайёргарлигига қаратилган креатив фикрлашни ривожлантириш муаммосидаги, ўқитишнинг ташкилий шакллари орасида назарий ёки амалий машғулотни ажратиш мумкин. Дидактик талаблардан бири ўқитишдаги изчиллик (билим ва маҳорат, креатив фикрлашни ривожлантириш мақсадларида олдин ўтилган амалий машғулотлар ва маърузалар билан алоқаси) ни таъминлаш зарурияти пайдо бўлади.

Таҳлил натижаларига таяниб, ўқувчиларда креатив фикрлашни ривожлантиришда, қўйидаги кетма-кетликка эътибор қаратиш зарур деган хулосага келдик: 1.Машғулотнинг чақириқ босқичи. Бу босқичда ўқувчиларни фаоллаштириш, мавзунинг мазмун-моҳиятига ўқувчиларнинг чуқур кириб боришлари, уни тўлиқ англаб етишлари жараёнига тайёрлашни амалга ошириш зарурияти; 2.Машғулот жараёнида креатив фикрлашни ривожлантириш методларини қўллаш босқичи. Бу усуллар ўқув машғулотининг бошланишида ёки исталган қисмида қўлланилиши мумкин. Бу босқичда муаммо ўқувчиларга исталган усулда берилади ва уларнинг фикрлари орқали натижа умумлаштирилиб олинади; 3.Мавзу мазмуни-моҳиятини англаш босқичи. Мавзуга оид хулосавий фикрлар жамланади ва ўқитувчи томонидан янги фикрлар билан тўлдириб борилади; 4.Фикрлаш босқичи. Муҳокама қилинган мавзу юзасидан ўзлаштирилган билим ва тушунчаларни қисқача ёзма баён қилиш тапширилади. Бу топшириқларни бажариш учун синф гуруҳларга ажратилади. Ҳар бир гуруҳ топшириқ бўйича ўз фикрларини ёзади ва ҳар бир гуруҳ вакили бажарилган топшириқни бошқаларга тушунтириб беради. Булардан ташқари гуруҳларга топшириқни бажариш учун етарли вақт ажратиш, йўл-йўриқлар кўрсатиш, кучли гуруҳларни рағбатлантириб бориш, натижаларни баҳолашга ҳам аҳамият қаратади. Машғулот жараёнида кучли гуруҳ аъзоларини кучсиз гуруҳ аъзоларига алмаштириш ҳам мумкин. Ўқув машғулотларини ушбу кетма-кетликда ташкил этилганида, ўқувчиларнинг креатив қобилияти ривожланиб боради, мустақил фикрлаш кўникмаси ҳосил бўлиб, ижодий тафаккурининг ривожланишига замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Величенко А. Е.. Эволюция религиозно – философских взглядов Ауробиндо Гхоша. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Санкт - Петербург. 1999.с.16.
2. Никитин О.Д Педагогическая модель креативного развития студентов педагогических вузов. Монография. Москва. Издательство «Музыка», 2017.- с.84.
3. Хужанов Э.Б.Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларида физик тушунчаларни статистик метод асосида шакллантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси Автореферати, Тошкент,2019.-11 б.
4. Султанова Ў.Н. Техника олий таълим муассасаларида физика ўқитиш методикасини компетенциявий ёндошув асосида такомиллаштириш.

TAOMLARNI TAYYORLASH TARIXI VA RIVOJLANISHI

Narzullayev I.S.,

O‘zbekiston milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o‘quv

Markazi o‘qituvchisi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada taom tayyorlash tarixi va rivojlanishi, bugungi kunda yangi taomlarni tayyorlash uchun yangi usullarni o‘ylab topish yuzasidan juda katta ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Hozirgi vaqtda zamonaviy texnologiyalar o‘z rivojlanishini davom ettirayotgan bir davrda insonni sifatli ovqatlantirish maqsadida jahon tajribalarini doimiy ravishda o‘rganish va ularni ovqatlantirish tizimiga tadbiq etish bo‘yicha ishlarini uzluksiz olib borish talab etilmoqda.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat ta‘minoti, ovqatlanish, texnologiyalar, xo‘jalik, taom rishirish, assortiment, pazandachilik, palov, restoran.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается история и развитие приготовления пищи, на сегодняшний день проводится большая работа по изобретению новых способов приготовления новых блюд. В настоящее время, в то время, когда современные технологии продолжают свое развитие, требуется постоянно изучать мировой опыт и применять его в продовольственной системе, чтобы кормить людей качественными продуктами питания.

Ключевые слова: продовольственное обеспечение, питание, технологии, экономика, приготовление пищи, assortiment, приготовление, плов, ресторан.

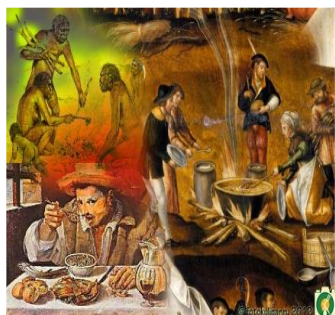
ABSTRACT

In this article, the history and development of food preparation, today, a lot of work is being done to invent new ways to prepare new dishes. At present, in a time when modern technologies continue their development, it is required to continuously study world experiences and apply them to the food system in order to feed people with quality food.

Key words: food supply, nutrition, technologies, economy, food preparation, assortment, cooking, pilaf, restaurant.

KIRISH

Ovqatlanish inson hayotining asosiy shart-sharoiti hisoblanadi va u xalq iqtisodiy farovonligining muhim ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib muayyan jamiyatning sotsial-iqtisodiy tuzumi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi.

Taom tayyorlash usuli hamma xalqlarda juda qadim zamonlardai kelib chiqqan bo‘lib, uning keyingi rivojlanishi bir tomondan mamlakatnint iqtisodiy va iqlim sharoitlari bilan, ikkinchi tomondan esa jamiyat tarixi va xalqning madaniy taraqqiyoti bilan belgilanadi.

Taom tayyorlash boshlang‘ich jamoa tuzumida - yovvoyilikning o‘rta bosqichida kelib chiqqan deyish mumkin. Bu davrda odamlar olovni kashf etganlar, baliq va ovlab olingan turli hayvonlarni pishirib, ovqat sifatida iste‘mol qila boshlaganlar. «Go‘shli taom iste‘mol qilish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan ikki yangi yutuqda: olovdan foydalanishga va hayvonlarni qo‘lga o‘rgatishga sabab bo‘ldi» (FA AB. Tanlangan asarlar, II tom, 87-bet, O‘zdavnashr).

Olovdan foydalanish natijasida odamlar har xil hayvon va o‘simliklarning oziqalik sifatini ajrata oladigan bo‘lganlar, shu bilan birga taomlarning har xil turlarini kashf etishga asos solganlar.

Olimlar O‘rta Osiyo hududida ota-bobolarimiz yashagan ko‘pgina qadimiy joylarni topdilar.

Bu manzillarda ibtidoiy esdaliklar bilan birga o‘choq, kul, ko‘mir va quygan suyaklar, qadimgi oshxonalarining qoldiqlari ham topilgan. Bundan, o‘zbek xalqi o‘zining ibtidoiy davrlaridan buyon rivojlangan pazandachilik va oshpazlik san‘atiga egadir degan xulosa chiqadi.

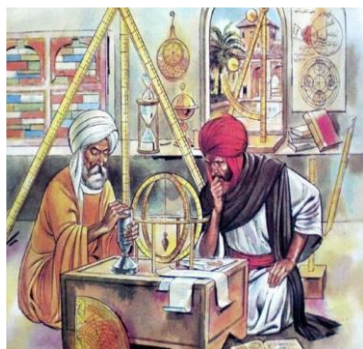
O‘rta asrlarda pazandachilik va oshpazlik san‘ati yanada rivojlana boradi. Jamiyat rivojlangan sari inson didining ham o‘sa borishi natijasida eng oddiy mahsulotlardan murakkab mahsulotlarni tayyorlash va iste‘mol qilishga olib keladi.

Ammo shuni aytib utish kerakki, o‘rta asrlarda juda ko‘p urushlar ro‘y beradi, u dehqonchilikni, bog‘dorchilikni va xo‘jalikning boshqa tarmoqlarini tushkunlikka uchrashiga sabab bo‘lib, irrigatsiya inshootlari, bog‘ va vodiylar yakson qilinadi, sug‘oriladigan maydonlar sahrolarga aylanadi. Bundan tashqari, aholining qattiq ekspluatatsiya qilinishi, ocharchilik qurg‘oqchilik va oziq-ovqat mahsulotlarining tanqisligi natijasida oshpazlik ham

tushkunlikka uchraydi.

Xalq tomonidan ijod qilingan ko‘p taomlar uzoq vaqt pishirilmagani uchun unutila boshlaydi. Eng yaxshi taomlar faqat boylarning oshxonalarigagina mansub bo‘lib qoladi.

O'rtasiy Rossiya ko'shilgandan so'ng oshpazlik va pazandachilik ancha boyigan. Oshpazlarning xilma-xil taomlar tayyorlashga o'rganishida askar oshxonalari va rus restoranlari katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga birinchi marta pomidor, kartoshka, karam, rediska, qand lavlagi va boshqa juda ko'p sabzavot ekinlari ekila boshlaydi. Bularning hammasi shubhasiz oshpazlik va pazandachilik san'atining rivojlanishiga ta'sir etadi va taomlar turini ko'paytiradi.

Oshpazlar rus oshpazlaridan ibrat olib, jarkop, karam do'lma, borshch kabi ovqatlarni pishira boshlaydilar; pomidor hamda kartoshkani birinchi marta ovqat sifatida iste'mol qila boshlaydilar. Shuni aytib o'tish kerakki, kartoshka va pomidorni o'zbek oshxonasiga kiritilishi kurashsiz bo'lmadi.

O'sha davrlardagi reaksiyon unsurlar - mulla va eshonlar kartoshka, pomidor kabi sabzavot ekinlarining eqilishiga qarshi agitatsiya yuritardilar.

Shariat peshvolari kartoshkani «iblis ovqati», pomidorni esa «Odam qonidan paydo bo'lgan meva» deb ta'rif qilgan edilar. Lekin bu ekinlarning foydali oziqalik sifatlarini tajribada ko'rgan aholi ularni tobora ko'p iste'mol qila boshladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Pazandachilik milliy madaniyatning hech qachon xolis taraqqiy eta olmaydigan qismidir. Bir millatning oshpazligi na pazandaligi hamma vaqt qo'shni va iqtisodiy aloqada bo'lgan millatlarning oshpazlik va pazandalik san'atining taraqqiyotiga chambarchas bog'liq va shu bilan birga bu taraqqiyotda har bir milliy oshpazlik o'ziga xos xususiyatini va milliy koloritini saqlaydi. Masalan, o'zbek oshxonasida allaqachonlardan buyon rus, ukrain, kavkaz, tatar, tojik, qozoq va boshqa millatlarning jarkop, borshch, lo'la kabob, bo'g'irsoq, dudchatoy, paramach, tuxum barak, xunon kabi turli xil ovqatlari o'ziga xoslik bilan pishiriladi. O'z navbatida bizning palov, hasip, manti va har xil mastavalarimiz qardosh millatlarning dasturxonini ham bezatadi.

O'zbek pazandachiligi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, unda xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, mehnat faoliyati turi va iqlim sharoitlari o'z aksini topgan. O'zbek xalqi o'zining mehmondo'stligi, kattalarga nisbatan hurmat, boshqa xalqlarning, shu jumladan tojik, turkman, qirg'iz, tatar, qozoq, qoraqalpoq, rus, ukrain, arman,

ozarbayjon kabi xalqlarning anʼanalarini va madaniyatini eʼtirof oʻta hurmat qilishi bilan ajralib turadi.

Milliy oʻzbek taomlarini tayyorlashda azaldan turli xil goʻsht, oʻsimlik, sut mahsulotlari keng miqyosda ishlatilib kelingan. Ovqatlanishda bugʻdoy, arpa, guruch, noʻxat, mosh, sabzi, piyoz, sholgʻom, qovoq, zigʻir, kunjut, qovun, tarvuz kabi mahsulotlar koʻp isteʼmol kilingan. SHuning uchun ham oʻzbek pazandachiligida goʻsht bilan tayyorlanadigan taomlar keng oʻrin egallaydi. Avvallari, XX asrning boshida, faqat respublikaning baʼzi bir mintaqalaridagina etishtiriladigan kartoshka, pomidor, bodring, baqlajon, rediska, turp va shunga oʻxshagan sabzavotlar yaqin yillardan eʼtiboran respublikaning barcha qismlarida etishtiriladigan boʻldi. SHuning uchun ham baʼzi sabzavotli taomlar soʻnggi davrlarda paydo boʻlib, ularda ham milliy anʼanalar mujassamlashgan.

Oʻzbekistonda palov eng lazzatli va sevimli taomlardan biri hisoblanadi. Palov bayramlarda, sayil va toʻylarda hamda mehmonlar uchun tayyorlanadi. Palov tayyorlashning oʻnlarcha xilma-xil usuli bor.

Oʻzbek palovi tarixi. Bu taomni kelib chiqish taxminlari juda ham koʻp. Aniq kelib chiqish tarixi sirli parda bilan yopilgan. Hozirgi kunda olimlarning hech biri palov kimning milliy taomi deb aytaolmaydi. Bizning davrimizgacha faqat avloddan avlodga oʻtib kelayotgan rivoyatlar va xalq ogʻzidagi gaplar etib kelgan. Agar tarixiy maʼlumotlar boʻyicha fikr yuritadigan boʻlsak, bu foydali va mazali boʻlgan taomga bir necha ming yillar boʻlgan.

Rivoyatlarda, palov eramizdan avval II-III asrlarda paydo boʻlgan degan fikrlar mavjud. Lekin, biron bir tarixshunos bu fikrlarni tasdiqlamaydi, chunki er yuzidagi har bir xalqning mazkur taomni tayyorlash boʻyicha, oʻzlarining retseptlari mavjud. Oldingi asrlardagidek hozirgi zamonaviy dunyoda ham palov eng dongʻi taralgan ovqatlardan biri sanaladi. [3]

Tarixda, Iskandar Zulqaynar (Aleksandr Makedonskiy) Markaziy Osiyoni bosib olish uchun yurish qilayotgan vaqtida, uning oshpazi bu taomni oʻylab topganligi va Iskandar Zulqaynarning oʻzi bu taomni Pilav (yunonchadan - turli xil tarkib) deb nomlagani aytilmoqda. Boshqa rivoyatda aytilishicha, Amir Temurning oshpazi bu taomni paydo boʻlishiga sababchi boʻlgan, uning retseptini unga bir mulla bergan ekan. Retsept esa, Anqaraga yurish qilish vaqtida askarlarni kuchini saqlab qolish uchun oʻylab topilgan. Bunday yoʻlga oʻzlari bilan tez aynuvchi

mahsulotlarni olish ilojisi bo‘lmagan. Ajoyib palov retseptining tarkibi (qo‘y go‘shti, piyoz, sabzi, guruch va yog‘) ham shu erdan kelib chiqyapti.

O‘sha mullaning sitatasida quyidagi so‘zlar keltirilgan: Katta chuyan qozonni olish kerak. U shunchalik eski bo‘lishi kerakki, oldingi ovqatdan qolgan yog‘lar tashqaridan birikishi va uning ustiga tushayotgan olovdan yonishi kerak. Bu qozonga jasur jangchilar tomonidan eyiladigan o‘rta yoshdagi qo‘zilarning go‘shti, kalandimog‘ligidan shishib ketadigan saralangan guruch, xursandchilikdan qizarib ketgan yosh sabzi va ulug‘ amir qilichi kabi sanchiydigan o‘tkir piyozni solish kerak.

Tayyorlangan taomning hidi Oллоhgacha etmagunga qadar, oshpaz esa, ilohiy ovqatni tatib ko‘rganligi sababli, holi-joni qolmay charchab yiqilmaguncha, bularning hammasi olovda qaynatilishi kerak.

XULOSA

Maqolani yakunida shuni xulosa qilib aytish joizki, uzoq yillardan boshlab hozirgi kunga qadar butun dunyo oshpazlari tomonidan taomlarning har xil turlari, ularni tayyorlash usullari doimo takomillashib borilgan. Hozirgi kunda ham, yangi taomlarni tayyorlash uchun yangi usullarni o‘ylab topish yuzasidan juda katta ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Hozirgi vaqtda zamonaviy texnologiyalar o‘z rivojlanishini davom ettirayotgan bir davrda shaxsiy tarkibni sifatli ovqatlantirish maqsadida jahon tajribalarini doimiy ravishda o‘rganish va ularni ovqatlantirish tizimiga tadbiiq etish bo‘yicha ishlarini uzluksiz olib borish talab etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati, Milliy gvardiyasi, Elektron texnologiyalarni rivojlantirish markazining 2021 yil 5 maydagi 23/24kk/15/16/10/2/25 sonli qarori bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining oziq-ovqat ta‘minoti to‘g‘risidagi Nizom».
2. Ozbek milliy taomlari va ularni tayyorlash texnologiyalari-Toshkent-1998.
3. Соколова, В. И. Улуғ ватан уруши йилларида озиқ-овқат таъминоти // *Харбий-тарихий журнал*. – 2009. - №5 – С. 31-33.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ш. Акбарова,

Старший преподаватель кафедры иностранных языков
Международной исламской академии Узбекистана,
Доктор философии по педагогике (PhD)

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается развитие познавательной деятельности у ребенка на основе игровой деятельности и роль игровой деятельности в обучении детей дошкольного возраста лексике английского языка, эффективность организации с ними образовательных процессов с помощью различных игр с учетом особенностей возрастной психологии детей.

Ключевые слова: интеграция, культурное сотрудничество, дошкольное воспитание, всестороннее развитие, сознание, мышление, психофизиологические особенности.

АННОТАЦИЯ

Мақолада мактабгача ёшдаги болаларга инглиз тили лексикасини ўргатишда ўйин фаолиятининг ўрни ва болаларнинг психологик ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда улар билан олиб борилган таълимий-тарбиявий жараёнларни турли ўйинлар воситасида ташкил этиши самарали бўлиши ва ўйин фаолияти асосида боладаги билиш фаолияти ривожланиши тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: интеграция, маданий ҳамкорлик, мактабгача таълим, ҳар томонлама ривожланиш, онг, тафаккур, психофизиологик хусусиятлар.

ABSTRACT

The article discusses the role of playing activities in teaching English vocabulary to preschool children and the effectiveness of organizing educational processes with them through various games, based on the psychological age characteristics of children.

Key words: integration, cultural cooperation, preschool education, comprehensive development, consciousness, thinking, psychophysiological features.

ВВЕДЕНИЕ

Развивающийся быстрыми темпами процесс мировой интеграции и социально-экономическое, культурное сотрудничество народов усилили интерес и стремление к овладению иностранными языками. В практике образования развитых стран, согласно лингвopsихологии обучение детей иностранным языкам с дошкольного возраста является актуальным. Самые оптимальные методы обучения и воспитания были разработаны и внедрены в таких странах, как Корея, Япония, Китай. В осуществляемых мировых научных исследованиях важное значение уделяется совершенствованию программ обучения по качественной подготовке детей к школе, методики использования

инновационных педагогических технологий, модернизации содержания обучения иностранному языку. По всему миру ведутся научно-исследовательские работы по усовершенствованию методов обучения и воспитания детей в дошкольных учреждениях, начиная с младшего возраста. В университете Мурсия (Испания) при обучении детей дошкольного возраста английскому языку как второму широко используют песни и сказки; в университете Айонина (Греция) – информационные технологические средства; в университете Исламик Азад (Иран) – числовые игры для лучшего запоминания слов – учитывая возрастные особенности детей, ведутся важные научно-исследовательские работы.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Учреждение дошкольного воспитания является первичным звеном работы по образованию и воспитанию, именно с этого периода начинается формирование ранних навыков у детей. Возникающие ранние навыки через речь служат основой для развития сознания, мышления, характера и интересов ребенка. Согласно наблюдениям специалистов, человек за всю свою жизнь 70-80 процентов основной информации получает в период до 5-7 лет. Раннее изучение иностранных языков также легко и хорошо осваивается в период дошкольного возраста, а также особенности способностей по усвоению языков считаются врожденными. Дошкольный период ребенка очень многогранный и активный, в это время он и физически, и психически всестороннего развития поднимается еще на одну ступень выше. Вопросы психического развития ребенка широко исследованы психологами, в частности, гипотезы Л.С. Выготского о связанном и осмысленном состоянии сознания и его развитие в онтогенезе внесли ощутимый вклад в вопрос о влиянии обучения на психическое развитие ребенка. По его мнению, в сознание можно войти только через речь и переход с одной системы сознания в другую происходит из-за развития значения слова (или совокупности слов). Действительно, освоение речи считается влияющим средством на развитие мышления ребенка, потому что под каждым освоенным ребенком словом лежит определенное понятие. Большое значение имеет в развитии детского мышления мотивация и интеллектуальные чувства, начинающие возникать у ребенка, который усваивает речь, ведь речь – это способ освоения новой жизни и общение с ней. Известно, что речь – это деятельность определенных областей головного мозга человека и этот процесс происходит вместе с разными сенсорными и моторными реакциями. Поэтому в обучении речи очень важны специальные упражнения для совершенствования сенсорных каналов и моторики. Значит, на сознание можно влиять не только речью, но и развитием сенсорных чувств, т.е. увидеть, услышать, потрогать, понюхать, попробовать и разными имитационными жестами. А также необходимо обращать внимание на упражнение мускульных чувств, так как импульсы, приходящие из всех органов чувств, соединяются в двигательной области. И.М.Сеченов считал, что

мышечные чувства действуют на все чувства и усиливают их. Именно поэтому подвижность и активность ребенка во время игры помогает развитию его речи. Изучение иностранных языков считается одним из средств, эффективно влияющим на общее психическое развитие ребенка. По мнению Н.А. Тарасюка, «Ребенок развивается, воспитывается, узнает мир и себя через общение и речевую деятельность, в том числе через обучение иностранных языков он осваивает все духовное богатство». В процессе изучения психофизиологических особенностей детей младшего возраста определены нижеследующие психолингвистические свойства, которые при обучении иностранного языка имеют важное значение: Дети младшего возраста имеют способность в точности воспринимать иноязычные звуки на любом языке по интонации, но эта способность ослабевает по мере взросления ребенка. Это обосновывает эффективность обучения детей языкам с младшего возраста. У детей сильно развито свойство подражания, поэтому они легко осваивают речевое общение вокруг себя. В изучении иностранного языка использование подражания тоже служит обеспечению эффективности. Дети очень любознательны ко всему, напри мер, их интересуют новые игрушки, действия, предметы. Очевидно, что ребенок захочет узнать название интересующей его вещи, запомнить ее. В обучении иностранному языку нужно использовать эффективно именно эти свойства. Дети воспринимают вещи прощупыванием руками, лизанием, опробованием, связывая своими чувствами, а взрослые стесняются это го. Поэтому все анализаторы ребенка постоянно участвуют в действии, и он быстро осваивает речь. То есть для того, чтобы запомнить какой-нибудь предмет на втором языке, в памяти ребенка сразу проявляется его цвет, вкус, объем и особенные свойства, затем он называет его словом. Вышеуказанные процессы, вытекающие естественным образом из процесса обучения родного языка, необходимо направлять в усвоении второго языка при обучении устной речи. Необходимо отметить, что во многих случаях обучение иностранному языку строится на основе сформированной речи на родном языке. Если речь ребенка хорошо сформирована на родном языке, усвоение им слов на втором языке будет проходить более легко.

Лексический минимум по рекомендуемым темам и сформированные общие важные компетенции

Названия тем, предусмотренные для занятий по английскому языку	Активный лексический минимум, использованный по теме	Сформированная компетенция
<i>Я и моя семья</i>	Good morning, hello, name, good bye	<i>Социальная компетенция</i>
	Father, mother, sister, brother, baby, grandfather, grandmother	<i>Компетенция знания</i>

<i>Цвета и овощи</i>	red, yellow, pink, blue, white, black, brown, violet, grey, green	<i>Компетенция знания</i>
	Carrot, cabbage, turnip, onion, cucumber, tomato, potato.	
<i>Транспорт и правила движения</i>	Car, bus, air-plane, helicopter, ship, bicycle, lorry, train	<i>Компетенция знания</i>
	run, go, jump, clap, dance, play, stop	<i>Коммуникативная компетенция</i>
<i>Одежда</i>	Trousers, shirt, skirt, suit, dress, blouse, tights, hat, cap, shoes, boots, jacket	<i>Компетенция знания</i>
	Triangle, square, circle	
<i>Мои игрушки и части тела</i>	Ball, baloon, teddy-bear, doll, toy-car, train, plane, drum, kite	<i>Компетенция игры</i>
	face, nose, mouth, ears, head, face, eyes, lips, teeth, hand, knees, foot, fingers, toes	<i>Компетенция знания</i>
<i>Животные и насекомые</i>	Lion, tiger, bear, fox, wolf, giraffe, elephant, crocodile, monkey, kangaroo, zebra, camel, snake, fish	<i>Компетенция знания</i>
	Butterfly, ant.	
<i>Сладкие фрукты</i>	Apple, pear, cherry, lemon, orange, banana, plum, apricot, peach, grapes	<i>Компетенция знания</i>
	Big, hot, cold, little, sweet, yukky.	
<i>Домашние животные и названия чисел</i>	One, two, three, four, five, six, seven, eight, ten.	<i>Компетенция знания</i>
	hare, dog, cow, horse, cat, sheep, pig, goat, chicken, hen, duck, cock, bird, mouse	
<i>Посуда и продукты питания</i>	Spoon, fork, cup, plate, pot.	<i>Компетенция знания</i>

Совершенство ныне действующие про граммы, разработан минимум активных слов английского языка для детей дошкольного возраста. В связи с тем, что ребенок дошкольного возраста не привык слушать иностранный язык, отсутствие вокруг него атмосферы этого языка, а также для преодоления интерференции и обеспечения правильного произношения им слов, ребенку необходимо больше слушать на этом языке и больше использовать упражнения по подражанию.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

1. Выготский Л. С. Психология развития как феномен культуры / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996.

2. Сеченов И.М. Кому и как разрабатывать психологию // Сеченов И.М. Элементы мысли. СПб. – М. – Харьков – Минск, 2001.
3. Тарасюк Н.А. Обучение иностранному языку дошкольников: вопросы теории и практики (на примере английского языка): учебное пособие. – Курск: Изд-во Курск. ун-та, 2003.

ВЛИЯНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В МАРКЕТИНГОВЫХ СООБЩЕНИЯХ

Хафизов А.А.

Преподаватель английского языка
в Международной исламской академии Узбекистана

abrorbek.hafizov92@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается влияние культурных различий на восприятие и эффективность маркетинговых сообщений. Автор анализирует теоретические подходы к изучению феноменов межкультурной коммуникации в маркетинге, а также результаты эмпирических исследований влияния культурного фактора на восприятие и воздействие рекламы. Выводится необходимость учёта культурных особенностей целевой аудитории при разработке эффективных международных маркетинговых коммуникаций.

Ключевые слова: *Маркетинг, межкультурная коммуникация, культурные различия, эффективность рекламы.*

ABSTRACT

The article examines the influence of cultural perspective on the perception and effectiveness of marketing messages. The author analyzes the theoretical approach to the study of the phenomena of intercultural communication in marketing, as well as the results of empirical studies of the human cultural factor on the impact and impact of advertising. The necessity of taking into account cultural events in the open air when developing international marketing communications is concluded.

Key words: *Marketing, intercultural communication, cultural differences, advertising effectiveness.*

ВВЕДЕНИЕ

В условиях глобализации и активного развития международного бизнеса проблема учёта культурных особенностей при разработке маркетинговых стратегий становится все более актуальной [1,2]. Многие компании выходят на зарубежные рынки, сталкиваясь с необходимостью адаптировать свои продукты, цены, коммуникации к условиям конкретных стран. Игнорирование культурного фактора может привести к непониманию со стороны потребителей и низкой эффективности маркетинговых усилий.

Культура оказывает значительное влияние на ценности, нормы поведения, стиль мышления людей. Это, в свою очередь, сказывается на восприятии и

интерпретации маркетинговых сообщений [3,4]. Например, разные культуры могут по-разному воспринимать рекламные обещания, визуальные образы, стиль подачи информации.

В последние десятилетия появилось много исследований, направленных на изучение воздействия культурных различий на эффективность международной рекламы и PR. Однако эта область остается недостаточно изученной, поскольку культура является сложным и многогранным феноменом. Кроме того, культуры постоянно развиваются, а их характеристики могут меняться со временем.

Цель данной статьи - проанализировать теоретические подходы к изучению влияния культурного фактора на маркетинговые коммуникации и обобщить результаты имеющихся эмпирических исследований. Это позволит лучше понять механизмы взаимодействия культуры и маркетинга и разработать более эффективные стратегии международного продвижения товаров и услуг.

Обзор литературы

Одним из пионеров в изучении влияния культуры на коммуникации был Эдвард Холл в 1959 году [5]. Он выделил ключевые измерения невербальной коммуникации, отношения ко времени и пространству. Эти концепции заложили основы для дальнейшего развития кросс-культурных исследований.

Свою влиятельную модель измерения национальных культур представил Герт Хофстеде в 1980-х годах [6]. Он определил такие параметры, как индивидуализм, избегание неопределенности, маскулинность/феминность. Эта модель широко используется в теории и практике межкультурного взаимодействия.

Ф. Тромпенаарс в своей работе 1990-х годов [7] предложил альтернативный подход с измерениями универсализма, коммунитаризма, отношения ко времени. Эти ранние концепции сформировали основополагающие рамки для последующих эмпирических исследований.

В 2000-е годы появился ряд работ, посвященных культурным различиям в восприятии рекламы. Например, исследования Сингха и коллег [8], Харвуда и Занга [9] сравнивали рекламу в Индии/США и Китае/США соответственно.

В последнее десятилетие внимание перешло на влияние цифровых технологий. Так, Чен и др. [10] рассматривали культурные особенности взаимодействия с социальными сетями в Китае и США. Цзе и коллеги [11] показали, что локализованный контент в мобильной рекламе более эффективен для китайцев.

Ряд работ касался визуальных коммуникаций. В частности, о восприятии изображений в рекламе для разных культур писали Трухан и Фасс [12], а также Харвуд и Занг [9].

Кроме того, появились исследования эффективности использования культурных символов [14], отличий во взглядах на экологичный маркетинг [15].

Таким образом, тема влияния культуры на маркетинг продолжает оставаться актуальной на протяжении десятилетий. При этом фокус сместился на цифровые технологии и визуальные аспекты коммуникаций.

Результаты исследования

Для проведения эксперимента были подготовлены два варианта 30-секундной видеорекламы туристических путевок: оригинальный и локализованный с учетом культурных особенностей Узбекистана.

В узбекском варианте акцентировалось внимание на исторических и культурных достопримечательностях страны, традиционных ремеслах и быте. Использовались символы узбекской культуры.

300 респондентов из Узбекистана оценивали оба видеоряда.

Результаты показали, что локализованный узбекский вариант получил больше положительных оценок. Он лучше передавал национальные ценности и традиции.

Также был проанализирован обратный эффект - просмотр неадаптированного варианта. Это приводило к меньшему пониманию сообщения со стороны узбекской аудитории.

Обсуждение

Результаты подтвердили гипотезу о важности учета культурных особенностей Узбекистана для эффективной маркетинговой коммуникации. Локализация рекламы увеличивает ее восприятие и воздействие среди местной аудитории.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, проведенное исследование подтвердило гипотезу о значительном влиянии культурных особенностей на восприятие и эффективность маркетинговых коммуникаций. Для достижения максимального результата при разработке международных рекламных кампаний необходимо учитывать культурный контекст каждой страны-участницы.

Локализация сообщений с учетом национальных ценностей, предпочтений и стереотипов позволяет создавать более понятные, релевантные и

привлекательные для целевой аудитории образы и послания. Это, в свою очередь, обеспечивает более высокую узнаваемость бренда и более эффективное вовлечение потребителей.

Вместе с тем, необходимы дальнейшие исследования с комплексным охватом нескольких стран. Целесообразно также рассмотреть динамику изменений в культурных ценностях с течением времени под влиянием глобализации и цифровизации.

Полученные результаты могут быть полезны для разработки более эффективных стратегий международного продвижения товаров и услуг с учетом культурной специфики разных стран и рынков. Это поможет компаниям успешно конкурировать на глобальной арене.

В дальнейшем целесообразно исследовать влияние культурного фактора на восприятие таких аспектов маркетинговых коммуникаций как ценообразование, стимулирование продаж, упаковка и дизайн продукта. Это позволит компаниям оптимизировать комплекс маркетинговых инструментов.

Также перспективным направлением является изучение особенностей взаимодействия различных культур в среде социальных медиа. Это поможет понять, как наилучшим образом строить диалог с международной аудиторией в цифровом пространстве.

Целесообразно также рассмотреть влияние поколенческих различий. Молодое поколение в разных странах может иметь более схожие взгляды под воздействием глобальной культуры.

Наконец, при дальнейшем изучении данной проблематики следует учесть специфику отдельных отраслей и видов продукции. Например, культурные предпочтения в пищевой, товарной или фармацевтической индустрии могут иметь ряд особенностей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES)

1. Andrews J.C., Shimp T.A., Engle R.W. Effects of theme appropriateness and product type on recall and evaluation of print advertisements. *Journal of Advertising*. 2019.
2. Chen J., Whetstone L., Zhou Y. Cross-cultural comparison of self-disclosure on social media between Chinese and Americans // *China Media Research*. 2019.
3. Craig C.S., Douglas S.P. *International marketing research*. Wiley, 2000.
4. Hafizov A. A. Linguocultural features of marketing discourse, *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2023, pp. 732-736.

5. Hafizov A. A. A need analysis for curriculum design of business English class, *Journal of Advanced scientific research*, 2023, pp. 129-136.
6. Hall E.T. *Beyond culture*. Anchor books, 1977.
7. Hofstede G. *Cultures and organizations*. McGraw-Hill, 1991.
8. Levitt T. *The globalization of markets*. // *Harvard Business Review*. 1983.
9. McQuail D. *Mass communication theory*. Sage Publications, 2010.
10. Polonsky M.J., Vocino A., Grau S.L. Drivers and barriers to signing up for a standard electricity tariff: A cross-cultural analysis of Polish and Spanish consumers. *Journal of Cleaner Production*. 2016.
11. Singh N., Matsuo H. Measuring cultural adaptation on the Web: a content analytic study of U.S. and Japanese Web sites. // *Journal of Business Research*. 2004.
12. Trompenaars F., Hampden-Turner C. *Riding the waves of culture*. Nicholas Brealey Publishing, 2011.
13. Truhan S., Fasso W. Cultural sensitivity in Facebook advertising of luxury goods in Russia and Spain. *Journal of Global Marketing*. 2017.
14. Zhang Y., Neelankavil J.P., Oh H. Comparison of visual elements in print advertisement: USA vs. China. *Marketing Management Journal*. 2016.
15. Zheng J., Kuo Y., Zhou Y. Cultural factors influencing mobile advertising acceptance: A comparison between Chinese and Americans. *Computers in Human Behavior*. 2018.

PROVERBS AS THE WAY EXPRESSING PEOPLE'S WISDOM AND LITERARY WORKS

Rakhmatullayeva Iroda Anvarovna,
Russian teacher at NavaiSPI, Uzbekistan

ABSTRACT

This article is discussed the role of proverbs in learning language. A psychological method of analysis has been developed and will be presented in order to show which psychological mechanisms the proverbs use to reach their goal of giving help for human action regulation and human action organization. Some examples will be given to show which psychological insight there is inside the proverbs.

Keywords: *proverbs, sayings, lexical meanings of proverbs.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maqollarning til o'rganishdagi o'rni haqida so'z boradi. Tahlilning psixologik usuli ishlab chiqilgan, maqolada maqollar inson faoliyatini tartibga solish va tashkil etishda yordam berish maqsadiga erishish uchun qanday psixologik mexanizmlardan foydalanishini ko'rsatilgan. Maqollarda qanday psixologik tushuncha mavjudligini ko'rsatish uchun bir nechta misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *maqollar, iboralar, maqollarning leksik ma'nolari.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль пословиц в изучении языка. Разработан и будет представлен психологический метод анализа, показывающий, какие психологические механизмы используют пословицы для достижения своей цели – оказания помощи в регуляции и организации человеческой деятельности. Приведем несколько примеров, чтобы показать, какая психологическая проницательность заключена в пословицах.

Ключевые слова: *Пословицы, поговорки, лексические значения пословиц.*

INTRODUCTION

Comer's theory of human action organization (e.g. Dorner, 1990, 1991) is used in this first analysis and compared with a lot of proverbs taken from Simrock, 1846. It can be shown that the proverbs have a much' differentiated "knowledge" about human action organization and errors people make while planning and acting; even in complex and uncertain situations. Proverbs are "Guides to Right Behavior". This also means that a lot of psychologists' ideas of action organization are already included in "wisdom", although the proverbs use (of course) a quite different language. Since psychologists have used proverbs mainly for testing and differentiating groups of

persons it will be very interesting to have an exchange between paremiologists and psychologists about the psychological significance of the wisdom in the proverbs.

Many people have loved proverbs for the wisdom embedded in them. Others have treasured proverbs for the vividness or earthiness of their imagery. But students of the subject are impressed by still another characteristic of the proverb:

its verbal economy. Proverbs are rarely wordy. The usual proverb is spare and austere in expression, and some are marvels of compactness.

"Wisdom" and "shortness" doubtlessly belong to the popular notion of what makes up a proverb. Even when a scholar such as Mario Pei wrote a short piece on "Parallel Proverbs" (1964) for the Saturday Review, he basically adhered to this general view of the proverb in his article dealing with national and international proverbs, their cynicism, philosophy and humor, their obvious misogyny and their contradictor) comments on life's experiences around the world: Proverbs are among the most ancient of human institutions. Criticism of life, in brief and pithy form, is characteristic of proverbs, while their popular philosophy is indeed, proverbial.

"Proverbs are the wisdom of peoples" goes an Italian saying. This is perhaps an exaggeration, but there is no doubt that much of a nation's folk-philosophy gets into proverbs, along with the spice of national customs and, above all, the peculiar flavor of the nation's language and phraseology... Proverbs are generalizations of human experience, condensations of oft-repeated occurrences of the trial-and-error variety. Above all, they are the fruit of observation and inductive reasoning, two of the great faculties of the human mind... A generalization... caught on, became popular, and was passed from mouth to mouth, from generation to generation.

DISCUSSION AND RESULTS

Ultimately it became an integral part of the folklore, and was repeated whenever the situation it described recurred. Every proverb tells a story and teaches a lesson.

This lengthy discussion of the nature of the proverb by Pei reads almost as an attempt of summarizing the common understanding of proverbs. Many of the 55 definitions stated above are similar to Pei's points, and it is amazing to notice how contents these definitions are to those defining attempts printed in magazines and newspapers. There certainly is much agreement in the non-scholarly world of what a proverb is even if scholars seem to be unable to agree on a reasonable definition at all.

A proverb is by definition a popular maxim. Proverbs are among the most ancient literary forms, and among the most universal. Enough if it the proverb holds its measure of truth [12, p.24]. Proverbs are anonymous wisdom-literature of the

common man in ages past. Matti Kuusi once defined proverbs simply as "monumental humanity", and this is exactly what they are to the general population.

Our survey of 55 non-academic definitions has shown that proverbs are thought to express human wisdom and basic truths in a short sentence. Popular articles in magazines and newspapers tend to share this view of the proverb. Altogether proverbs are still seen as useful generalizations about life, even if at times their value of appropriateness in certain situations might be questioned. We can poke fun at proverbs, we can ridicule them or we can parody them, but eventually we are all governed by their insights to some degree. Proverbs and the wisdom confront us' daily, and modern people seem to have a clear idea of what proverbs are, what they express and what they can do for us. Proverb scholars would do well to pay more attention to the present use of proverbs while obviously also continuing to tackle the frustrating question of whether a universal proverb definition can be found. But in their enduring search for such an erudite definition, they can take solace in the fact that the people using proverbs do know in their minds what makes a good proverb - an incommunicable quality tells them that a short and repeated statement of wisdom, truth and experience must be a proverb.

During the whole studying a student is taught by teachers to understand the sentence and then to translate it with the context's help. He chooses the necessary meaning intuitively. But the observing context types explains a lot, for example the choice of the necessary meaning. Sometimes you don't know all the meanings of translated word, and you guess by context. Context is the minimal stretch of speech necessary to find out individual meanings. Linguistic contexts comprise lexical and grammatical contexts and are contrasted to extra-linguistic contexts. In extra-linguistic contexts the meaning of the experiment is determined not only by linguistic factor but also by the actual situation in which the word is used most interesting moment is the development of new meanings of polysemantic words, the causes and the process meaning incurs to alter in the course of the historical development of language. Changes of lexical meaning may be viewed by a diachronic semantic analysis of many commonly used English words the origins of semantic altering one may distill on the factors bringing about this change and try to discover why the word altered its meaning.

Analyzing the nature of semantic change, one may search for to clarify the process of this change and describe how diversified changes of meaning were brought about is certainly not an anomaly.

REFERENCES

1. Азнаурова Э. С. Очерки по стилистике слова. Ташкент.: -2002.-373р.
2. Арутюнова Н. Д. Некоторые типы диалогических реакций и «почему»-реплики в русском языке. «Филологические науки», 1970, № 3.
3. Сборник научных трудов. Выпуск 333. "Формальная и семантическая организация текста Т.: - 1991.-234р.

“QISASI RABG‘UZIY”DA UCHRAYDIGAN PARI OBRAZI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Hamdamov Ulug‘bek Hasan o‘g‘li

Termiz davlat universiteti,

O‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasida o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada folklor hamda adabiyotda uchraydigan pari obrazi tahlil qilingan. Mazkur obrazning paydo bo‘lish tarixi, ildizi, mazkur obraz vujudga kelishi haqidagi olimlarning qarashlari, shu bilan birga, ushbu obrazning “Qisasi Rabg‘uziy” asarida istifoda etilishi va badiiy talqini haqida ayrim mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: qisas ul-anbiyo, folklor, badiiy adabiyot, obraz, qissa, payg‘ambar, pari, payrika, dev.

ABSTRACT

The article analyzes the image of a fairy found in folklore and literature. The history of the appearance of this image, its roots, the opinions of scientists about the emergence of this image, at the same time, some comments about the use and artistic interpretation of this image in the work "The Tale of Rabguzi" are presented.

Key words: qisas ul-anbiyya, folklore, fiction, image, story, prophet, fairy, pairika, giant.

KIRISH

Rabg‘uziyning “Qisasi Rabg‘uziy” asari o‘zida din – folklor – adabiyot munosabatini aks ettirgan noyob asarlardandir. Hikoyat va rivoyatlar vositasida kitobxoniga ma’naviy-ma’rifiy ozuqa bera oladigan bebaho asardir. Muallif qissalarda xalq og‘zaki ijodiga doir turli obrazlardan foydalanib, hikoyat va rivoyatlarni puxta ishlangan kichik badiiy asar darajasiga yetkazgan. Ana shunday obrazlardan biri pari obrazi qissa badiiyatida muhim o‘rin tutadi. Pari obrazi xalqning qadimiy tasavvurlari bilan bog‘liq bo‘lib, uning paydo bo‘lishi, ma’no qirralarining rivojlanishi bevosita xalq mifologiyasiga borib taqaladi. Adabiyotshunos olim O.Qayumov pari haqidagi rivoyat va afsonalarning paydo bo‘lishini zardushtiylik dini bilan bog‘lar ekan, rus olimi G.P.Snesarevning fikrlariga tayanadi. Etnograf olim G.P.Snesarev: “Xorazmning ba’zi joylarida devlar parilarning ota-bobolari bo‘lganligi to‘g‘risidagi qarashlar mavjud”²²⁴ligini aytadi. Ammo o‘zbek olimi O.Qayumov rus olimining pari obrazi Eron mifologiyasi bilan bog‘liqligi haqidagi fikrlariga e’tiroz bildirib, “pari

²²⁴ Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. — М.: Наука, 1969.

obrazi O'rtta Osiyoda yashagan qadimgi dehqonlarning zardushtiylikdan burungi mifologiyasida shakllangan bo'lib, dastlab hosildorlik kaliti bilan bog'liq holda tasavvur qilingan"²²⁵ degan fikrni ilgari suradi. Demak, qadimgi davr mifologiyasida parilar odamlarning ishonch-e'tiqodidan joy olgan homiy kuch sifatida shakllangan. I.Haqqulovning "Zanjirband sher qoshida" kitobida "parilar Ko'hi Qof yoki Bog'i Eramda maskan tutib, insonga va inson unga oshiq bo'lishi tabiiy hol sanaladi"²²⁶ ma'lumotiga duch kelamiz. Vaxan xalq og'zaki ijodi namunalarida ham pari obrazi go'zallikda tengsiz bo'lib, ayol va erkak jinsidagi antropomorf obraz deya tasvirlanishi haqidagi ma'lumotni uchratamiz ²²⁷. Xuddi shunday qarashni "Avesto"dagi Ahriman tomonidan yaratilgan yovuz kuch timsoli – "*payrika*" obrazida ham ko'rish mumkin. U parilar singari go'zallik, sehrgarlik, o'z shaklini o'zgartira olish kabi xususiyatlarga ega"²²⁸. Umuman, pari xalq og'zaki ijodi namunalarida qahramon boshiga tushgan turli sarguzashtlarning sababchisi va ayni paytda uni mushkul vaziyatlardan qutqaruvchi maslahatgo'y homiy hamda sevimli yor sifatida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

"Qisasi Rabg'uziy" asarida pari obraziga bir necha marta murojaat qilingan. "Sifati al-arazina", ya'ni "Yerning sifati", Ibrohim (a.s.), Sulaymon (a.s.), Yunus (a.s.) qissalarida bu xususda maxsus so'z yuritilgan. Bu obraz qissalarda turli badiiy vazifani bajarib, ba'zan diniy adabiyotdagi obraz sifatida gavdalansa, ayrim hollarda esa og'zaki ijod namunalaridagi an'anaviy obraz qiyofasida tasvirlanadi. Qissada bu obraz diniy nuqtai nazardan yoritilgan. Jumladan, "Qisasi Rabg'uziy"ning kirish qismida parining farishtadan farqi quyidagicha izohlanadi: "*...ammo uch narsa birla tafovutlari bor. Biri ul tururkim, farishtalar nurdin, parilar yolindin turur*. Muallif pari va farishtalarning o'zaro farqini birining nurdan, ikkinchisining olovdan yaralganligida ekanini aytadi. Adib mazkur ta'rifni keltirishda "Qur'oni karim"ning "*Rahmon*" surasiga tayangan ko'rinadi. Suraning 15-oyatida jinlarning alanga olovdan yaratilganligi haqida xabar beriladi. *Ikkinchi, farishtalar malak atandi, parilar jin atandi*. "Qur'oni karim"da bunday g'ayb olamiga mansub vakillar farishta, jin atamolari bilan nomlanib, Rabg'uziy "Rahmon" surasi mazmuniga ko'ra jin terminini pari atamasining ma'nodoshi sifatida qaraydi. *Uchinchi, farishtalar o'rni adiz ko'kda bo'ldi, parilar yerda bo'ldi*"²²⁹. Ilohiy kitobning "Jin" surasi 9-oyatida

²²⁵ Қаюмов О. Пари образининг генезисига доир мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: 98. – 4 сон. – Б. 43.

²²⁶ Haqqulov I, Zanjirband sher qoshida. – T.: Yulduzcha, 1989. B. 173

²²⁷ Фольклор и этнография. – Л.: Наука, 1970. – Б. 216.

²²⁸ Авесто. Аскар Маҳкам таржимаси. – Тошкент: Шарк, 2001. – Б. 335.

²²⁹ Рабғузий, Носируддин Бурхонуддин. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – Б. 13.

farishtalarning osmonda, parilarning yerda makon tutganligiga ishora qilingan. Adibning uchinchi tafovut haqidagi fikri shunga asoslangan. Demak, Rabg‘uziyning farishta va parilar tafovutlari xususidagi ta’rifi bu o‘rinda, eng avvalo, “Qur’oni karim” oyatlari asosida dalillangan va badiiylikdan xoli diniy lavha hisoblanadi.

Rabg‘uziy parining tashqi qiyofasini tasvirlashda o‘zgacha uslubni tanlaydi. Asarda keltirilishicha, *“O‘rdak parilarga mengzar arig‘siz turur taqi sovuq turur. Birorda ko‘runub, birorda ko‘runmas.....o‘rdakning so‘kluki bor”*²³⁰. Savol tug‘iladi, nega pari aynan o‘rdakka o‘xshatildi? Avvalo, adib bu tasvirni folklor namunalari ta’sirida yaratgan. Chunki o‘rdak umrining asosiy qismini suvda o‘tkazadi. Shu sababli u sovuqmijoz hayvon sanaladi. Xalq og‘zaki ijodida ham parilarning ayrimlari suv bilan bog‘liq holda tasavvur qilinadi. Ikkinchidan, bu turdagi parilar ba’zan suv bo‘yida yolg‘iz yurgan insonlarga ko‘rinib, ularni avrab o‘ynashishi yoxud suvga cho‘ktirishi mumkinligi haqidagi xalq qarashlari ham mavjud. Demak, muallif xalq orasida suv bilan bog‘liq parilar to‘g‘risidagi qarashlarga asoslangan.

Masalan, Jabroil (a.s.) Yunus (a.s.)ga parilarning ulug‘ini shunday ta’riflaydi: *“Bu parilarning ulug‘i turur. Jahmo otlig‘. Odam Safiy ilkinda musulmon bo‘ldi. To‘rt ming yil tururkim, munda ibodat qilur, tebranmas. Oxir zamona bo‘lsa, Muhammad rasulullohg‘a borg‘ay. Kofirlar birla to‘qush qilg‘ay”*. “Qur’oni karim”da keltirilgani kabi Rabg‘uziy ham Jahmo timsolida parilar orasida iymonlilari hamda iblisning hukmidagi kofirlari bo‘lishiga ishora qilgan.

Sulaymon (a.s.) haqidagi qissada pari obrazi dev obrazi bilan parallel tasvirlangan. Bunda muallif xalq og‘zaki ijodi namunalaridagi an’anaviy pari obraziga emas, diniy manbalarga tayanadi. Bu demonologik obrazlarning qissadagi tasviri “Qur’on”ning “Naml” surasi 17-oyatida *“Sulaymonga jin, ins va qushlardan bo‘lgan askarlari to‘planib, tizilgan holda turdilar”*²³¹ deya keltirilgan bo‘lib, adib qissani yaratishda ana shu dalilga asoslangan. Qissa mazmunicha, Sulaymon (a.s.) parilarga odamlar uchun mustahkam uylar qurishni buyurgan. Ushbu lavhada parilar insoniyatga xizmat qiluvchi, uning og‘irini yengillatuvchi obraz sifatida tasvirlangan. Pari obrazining sof mifologik qiyofasi “Qisasi Rabg‘uziy”ning Samarqand toshbosmasida Sabo degan shaharning malikasi Bilqisning tug‘ilishi haqidagi hikoyatda aks etadi²³². Ushbu hikoyat tahlili *“demonologik obrazlar vaziyat taqozosi bilan o‘z qiyofalarini o‘zgartirishlari, ya’ni metamorfozaga uchrashlari mumkin ekan”*²³³ ligidan dalolat beradi.

²³⁰ Рабғузий, Носируддин Бурҳонуддин. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Т.: Ёзувчи, 1990. – Б. 85.

²³¹ Куръони Карим. Шайх Муҳаммад Солиҳ Муҳаммад Юсуф таржимаси. – Тошкент: Шарк, 1990. – Б. 378.

²³² «Қисас ул-анбиё». Самарқанд нашр. – Самарқанд: 1904. – Б. 371.

²³³ Тоғаева Д. Ўзбек оғзаки насрининг бир жанри ҳақида \ \ Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1990. – 4 сон. – Б. 72.

Mazkur hikoyat to‘laligicha folklor an‘analari negizida qurilgan. Chunki unda pari obrazining metamorfozaga uchrab, xohlagan antropomorf, xohlagan paytda zoomorf qiyofasiga kirishi tasvirlanadi. Shuningdek, parilarning og‘zaki ijod namunalariga xos o‘ta go‘zal bo‘lishi va ularning shoh yoki shahzodaga turmushga chiqishi hamda parilar insonlarga qaraganda zakiiroq qiyofada aks ko‘rish mumkin. Buning natijasida “jonning ilon suratida namoyon bo‘lishi haqidagi mifologik tushunchalar badiiy ko‘chimlar jarayonida epik motiv evrilishga asos bo‘lgan”²³⁴.

Adib Sulaymon (a.s.) va Bilqis hikoyatida ham xalq og‘zaki ijodi an‘analaridan foydalangan. Sulaymon (a.s.) va Bilqis voqeasi haqida “*Qur‘on*”ning “*Naml*” surasida batafsil bayon qilingan. Biroq adib uni aynan keltirmay, voqeani badiiy to‘qimalar bilan boyitadi. Unga ko‘ra, payg‘ambar izmidagi parilar o‘zlarining toifalaridan bo‘lgan sohibjamol Bilqis haqida Sulaymon (a.s.)ni xabardor qilmagani uchun jazolanishdan qo‘rqib, uning kelishiga qarshi bo‘lishadi. Chunki parilar o‘z naslidan bo‘lgan go‘zal Bilqisning ulardan ustun bo‘lishini va hukmronlik qilishini istashmaydi. “Insoniy qiyofa parilarning asosiy shakli-shamoyili. Bu ko‘rinishdagi pari obrazining yetakchi belgisi go‘zallikdir”²³⁵. Sulaymon (a.s.)ni Bilqisga uylanish fikridan qaytarish maqsadida unga malikaning oyog‘i eshak oyog‘iga o‘xshaydi²³⁶ deya asossiz vaj ko‘rsatishadi. Parilarning bu xatti-harakati folklor namunalaridagi an‘anaviy tasvirdan biroz farq qiladi. Chunki folklor asarlarida parilarning bir-birini yoqtirmasligi yoxud birining ikkinchisiga hasad qilishi kabi holatlar kam uchraydi.

XULOSA

“Qisasi Rabg‘uziy” asaridagi pari obrazini o‘rganish natijasida ma‘lum bo‘ldiki, qissa eng avvalo, diniy asar bo‘lgani sababli adib bosh manba sifatida “*Qur‘on*”ga tayangan. Qissadagi voqea-hodisalar garchand ixcham bo‘lsa-da, “*Qur‘on*” oyatlari mazmuni bilan mutanosib keladi. Shuningdek, adib ba‘zi lavhalarda diniy dalillar bilan cheklanmasdan ularni xalq og‘zaki ijodi an‘analari bilan boyitib, badiiy talqin etadi. Ayrim qissalar esa diniy voqeadan xoli bo‘lgan folklor namunalaridagi demonologik obraz asosida yaratilib, ularni yagona maqsad ostida birlashtirgani ma‘lum bo‘ladi. Umuman olganda, “pari obraziga aloqador fikr-tuyg‘ular xalq

²³⁴ Файзиева Д. Ўзбек фольклориди илон инончининг излари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1996. – 4-сон. – Б. 48.

²³⁵ *Bu haqda* О. Қаюмовнинг Пари хақидаги халқ қарашлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1996. – 1-сон. – Б. 43; О. Қаюмов Пари образининг генезисига доир мулоҳазалар | Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 1998. – 4-сон. — Б. 42; Каримий. Б. Ўзбек эртақларининг баъзи бир хусусиятлари хақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1996. – 3-сон. – Б. 61.

²³⁶ Рабғузий, Носируддин Бурхонуддин. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – Б. 52.

afsonalari, ertak va dostonlar mazmunidan oziqlansa-da, yangi-yangi ma’no qirralarini kasb eta borgan”²³⁷.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Рабғузий, Носируддин Бурхонуддин. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990.
2. Қуръони Карим. Шайх Муҳаммад Солих Муҳаммад Юсуф таржимаси. – Тошкент: Шарк, 1990.
3. «Қисас ул-анбиё». Самарқанд нашр. – Самарқанд: 1904.
4. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. — М.: Наука, 1969.
5. Фольклор и этнография. – Л.: Наука, 1970.
6. Авесто. Асқар Маҳкам таржимаси. – Тошкент: Шарк, 2001.
7. Naqqulov I, Zanjirband sher qoshida. – Т.: Yulduzcha, 1989.
8. Тоғаева Д. Ўзбек оғзаки насрининг бир жанри ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1990. – 4 сон.
9. Файзиева Д. Ўзбек фольклорида илон инончининг излари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1996. – 4-сон.
10. Қаюмов О. Пари образининг генезисига доир мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: 98. – 4 сон.
11. Қаюмов О. Пари ҳақидаги халқ қарашлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1996. – 1-сон.
12. Қаюмов О. Пари образининг генезисига доир мулоҳазалар | Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 1998. – 4-сон.
13. Каримий Б. Ўзбек эртақларининг баъзи бир хусусиятлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1996. – 3-сон.

²³⁷ Матёкубова Т. Р. Огаҳий шеъриятида анъанавий образлар талкини: Филол. фанлари номз...дис. –Тошкент, 2001. – б. 31-32.

КОНФУЦИЙ АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРИДА “ЖЕНЬ” ВА “ЛИ” КАТЕГОРИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

Авлобердиев Исомиддин Акмал ўғли

ЎзМУ Фалсафа йўналиши 1-курс(қишки) магистранти

isomiddinavloberdiyev98@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Конфуцийнинг ахлоқий қарашларини таҳлил қилиш орқали мазмуни очиб берилди

Таянч сўзлар: “Жен”, “Ли”, “Сухбатлар ва ҳукмлар”, осмон, “исмларни тузатиш”.

ABSTRACT

This article will reveal the content of Confucius's moral views by analyzing them

Keywords: "Jen", "Lee", "Interviews and judgments", sky, "correct names".

КИРИШ

Конфуцийнинг фикрлари ўз шогирдлари билан қилган суҳбатлари тарзида сақланиб қолган. Унинг суҳбатлари мазмуни ўз ифодасини топган “Суҳбатлар ва ҳукмлар” (Лунь юй) китоби энг ишончли манбадир; Конфуций ўзини қадимги аждодлар донишмандлигининг сақловчиси ва шарҳловчиси сифатида танитган. У ўз замондошларини Қадимги Хитойнинг афсонавий ҳукмдорлари бўлган Яо, Шунь ва Юйлардан ўртак олишга чақирган. Уларнинг хайрли ишлари ҳақидаги ҳикоялар авлодлардан авлодларга ўтиб келган эди.

Конфуций ўз ташвиқотларида юқоридаги афсонавий ҳукмдорлар фаолиятдан ўртак олишга чақирган. Ўзи тўғрисида у шундай деган: “Мен шарҳлайман, аммо яратмайман”. Мен қадимги даврларга ишонаман ва уни севаман”. Ва яна бошқа жойда: “Менинг таълимотим, қадимгиларнинг бизга қолдирган ва дарс берган таълимотларидан ўзга нарса эмас. Бу таълимотга мен ҳеч нарса қўшмасдан ва ҳеч нарсани олиб қолмасдан, аввалгидек, соф ҳолича етказаяпман. Бу таълимот ўзгармасдир, осмоннинг ўзи унинг ижодкоридир. Мен ўзим ерга уруғ сепадиган ва суғорадиган деҳқонга ўхшайман, аммо у ўз-ўзича сепилган уруғни кўкартириб чиқарадиган ва ўсимликнинг бошқа тури шаклига айлантира оладиган кучга эга эмас”.

Ер юзидаги адолатсизликни тугатиш учун нима қилмоқ керак, деган саволга Конфуций кишиларни ахлоқий тарбиялаш йўли билан, деб жавоб берган.

Осмонга сиғиниш конфуцийчиликда муҳим ўрин тутган. Осмон муайян мақсадга йўналтирилган олий куч сифатида талқин этилган. У барча аҳолининг

тақдирини белгилайди. Осмон улуғвор қудратга эга бўлган куч бўлиб, ақл ва олий адолат рамзидир. Аммо осмон ҳукмини ерда ижро қилишга ким лойиқ? Осмоннинг ердаги шундай “вакили” ҳукмдор шахсидир. Бу ҳақда конфуцийчиликнинг “Шу-цзын” китобида шундай дейилади: “Осмон, одамларга ҳаёт бағишлаш билан бирга, уларга эҳтирослар ҳам беради. Агар одамлар бошқарувчисиз қолишса, унда бош-бошдоқликлар келиб чиқиши мумкин, шунинг учун осмон олий ақл эгаси бўлган инсонни яратдики, лозим бўлган вақтда ҳукмрон бўлишга қодир”. Шундай қилиб, Конфуций ва унинг издошлари ҳукмдорнинг ҳокимиятини илоҳийлаштиридилар. У нафақат осмоннинг ердаги “вакили”, балки инсонлар дунёси билан руҳлар ва илоҳий кучлар ўртасидаги воситачи ҳамдир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Конфуций “исмларни тузатиш” (чжэн мин) ғоясини олдинга сурган эди. Тузатиш ёки тўғирлаш тушунчасининг моҳияти қуйидагилардан иборат эди: ҳар бир киши жамиятда ўзига ажратилган муайян жойни эгаллаши ва шунга мувофиқ ўз хатти-ҳаракатини ўлчаши лозим, яъни жамиятда ўз “мақом”и га эга бўлиши ё ҳукмдор ёки шоҳ, катта лавозимдаги мансабдор ёки ўртача лавозимдаги ходим, ёки оддий фуқаро бўлиши зарур. “Олижаноб эр, - деб ёзган эди у, - ўзи билмаган нарсага эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлмоғи лозим. Агар исмлар нотўғри бўлса, айтилган сўзлар асосли бўлмайди. Агар айтилган сўзлар асосли бўлмаса, у вақтда ишлар бажарилмайди. Агар ишлар амалга ошмаса, расм-русумлар ва мусиқа равнақ топмайди. Агар расм-русумлар ва мусиқа равнақ топмаса, жазолаш етарли даражада қўлланилмайди. Агар жазолаш етарли даражада қўлланилмаса, халқ нима қилишини билмай қолади”.

Ғарбий Чжоу сулоласи давридаги муайян меъёрлар, муносабатлар, ҳаракатлар, ҳуқуқ ва бурчларни ифодаловчи тартиб тушунчасининг (ли) илк маъносини Конфуций намунавий ғоя сифатида тавсия этади. Унинг фикрича, тартиб инсоннинг табиатга, жумладан, кишилар ўртасидаги муносабатларида намоён бўладиган умумий орзудаги истак туфайли ўрнатилади. Тартиб (ли) ташқи хатти-ҳаракатни, яъни этикетни ҳам ўз ичига олувчи ахлоқий тушунча сифатида намоён бўлади. Тартибга аслий келиб чиқиш жиҳатдан риоя этиш бурч мажбуриятларини мақсадга мувофиқ равишда бажаришга олиб келади. “Агар олийжаноб эр (цзюнь цзы) аниқ иш тутувчи ва вақтни бекорга сарфламайдиган бўлса, башарти у бошқаларга нисбатан хурмат билан муомала қиладиган ва тартибга риоя этувчи бўлса, унда тўрт денгиз орасида яшовчи кишилар унга биродар бўладилар”. Тартиб (ли) хайрли иш (дэ) билан

тўлдирилади: “Цзычан ҳақида гапирган муаллим, унинг олийжаноб эр кишига тааллуқли тўрт хайрли ишини таъкидлаб ўтган. Хусусий хатти-ҳаракатида у мулойим, хизматда-аниқ иш тутувчи, инсонпарвар ва одамларга нисбатан адолатли”. Конфуций фикрича, ўз вазифаларини ана шундай тартибга биноан бажариш зарурий равишда одамгарчиликнинг (жэнь) намоён бўлишига олиб келади. Одамгарчилик – инсонга нисбатан қўйиладиган барча талабларнинг асосидир. Инсоннинг яшаш тарзи шунчалик ижтимоийдирки, у уни бошқариб турувчи куйидагиларсиз яшай олмайди: а) ўзинг нимага эришмоқчи бўлсанг, бошқаларга ҳам шунга эришишга ёрдам бер; б) ўзинг хоҳламаган нарсани, бошқаларга ҳам раво кўрма.

Одамлар оилавий шароитга боғлиқ равишда, кейин эса, ижтимоий ҳолатларга нисбатан бир-бирларидан фарқланадилар. Оилавий отасолорлик (патриархал) муносабатларидан Конфуций ўғиллик ва биродарлик олийжаноблиги (сяо ти) асосий қондасини келтириб чиқаради. Ижтимоий муносабатларга оилавий муносабатлар тенгдирлар. Фуқаронинг ҳокимга, бошлиқнинг ўз қўл остидаги хизматчига бўлган муносабати ўғилнинг отага ва уканинг акага бўлган муносабати кабидир. Хизмат юзасидан бошлиққа нисбатан бўлган муомала тартибига риоя этиш учун Конфуций адолатлилик ва ижрочиликнинг асосий қондаларини (и) ишлаб чиқди. Адолатлилик ва ижрочилик ҳақиқатни борлиқ сифатида тушунишга боғлиқ бўлмаганлиги туфайли, Конфуций бу масала билан махсус шуғулланмайди. Инсон тартиб ва унинг ҳолати тақозо этгандек, хатти-ҳаракат этмоғи лозим. Тўғри ижрочилик хатти-ҳаракати – бу шундай одобки, унда тартиб ва одамгарчиликка қатъий равишда риоя қилинади, негаки, “олийжаноб эр қайси нарса яхши ижрочиликка киришини, худди кичик лавозимдаги одамлар нима фойдалигини билганидек, унинг фарқига борадилар”.

Конфуций ақидасича, маълумотли кишиларнинг йўли (дао) шундай бўлиб, улар ахлоқий кучга (дэ) эгадирлар ва шунинг учун ҳам жамиятни бошқариш уларга ишониб топширилиши керак.

ХУЛОСА

Конфуцийнинг ахлоқий-сиёсий таълимоти қандайдир назарий билиш асосига таянмайди. Билим (чжи) ва унинг келиб чиқиш масаласини Конфуций қадимги китобларни ўрганиш ва қадимги аждодлар тажрибасидан иқтибос қилишда, деб билди. Унингча, билимнинг асосий манбаси ўқишдир ва унинг манбаси эса, қадимги ривоятлар ва солномалардир. Шунинг учун конфуцийчиликка жамият тараққиётидаги илгариги ва янги тажрибага танқидий муносабатда бўлиб, улардан хулосалар чиқариш ёт эди.

Табиатшунослик фанларига умуман эътибор берилмаган эди. Ҳар қандай янги ҳодиса эскига тажриба нуқтаи назаридан баҳоланар ва ўтмишга бориб тақалар эди. Масаланинг бундай қўйилиши Хитой ўтмишини идеаллаштиришга олиб келди. Конфуцийчилик таълимоти муҳофазакорона фикрлар таянчига айланди.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Восточная философия. Перевод с чешского канд. филос. наук И.И. Богута. – Москва: Мысль, 1991. – С. 564
2. Древнее Китайская философия 2 – х томах. М.: 1972.
3. Китайско – русский словарь. 2004. С. 832.

TURKIYA MODERNIZATSIYA MODELINING TARIXIY NAZARIY ASOSLARI

Isayeva Maftuna Mirkomil qizi

isaevamaftuna1995@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada modernizatsiya nazariyalarining genезis va transformatsiyasi ijtimoiy falsafiy hamda falsafiy tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek bunda modernizatsiya jarayonlari ijtimoiy rivojlanish konsepsiyasi sifatida ko'rib chiqilishining vesternizatsiyon hamda nochiziqli modellarining mohiyati ochib beriladi. Qolaversa ayni nazariya kontseptual asosdan kelib chiqqan holda Turkiya tarixiy taraqqiyotida qo'llanilgan modernizatsiya modellarining transformatsiyasi ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari modernizatsiya jarayonlarining ontologik, gnoseologik hamda siyosiy aspektlari qiyosiy tahliliga alohida diqqat qaratildi.

Kalit so'zlar: *Modernizatsiya, taraqqiyot, rivojlanish, evolyutsiya, kam rivojlangan davlatlar, disterimizatsiya, an'anaviy jamiyat, sanoatlashgan jamiyat, postmodernizatsiya.*

ИСТОРИЧЕСКИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТУРЕЦКОЙ МОДЕЛИ МОДЕРНИЗАЦИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется генезис и трансформация теорий модернизации с социально-философской и философско-исторической точки зрения. Кроме того, раскрывается сущность вестернизации и нелинейных моделей рассмотрения модернизационных процессов как концепции общественного развития, а также рассматривается трансформация моделей модернизации, используемых в историческом развитии Турции на концептуальной основе той же теории. Кроме того, онтологическое, гносеологическое и особое внимание было уделено сравнительному анализу политических аспектов.

Ключевые слова: *Модернизация, прогресс, развитие, эволюция, слаборазвитые страны, дистеримизация, традиционное общество, индустриальное общество, постмодернизация.*

HISTORICAL THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE TURKISH MODERNIZATION MODEL

ABSTRACT

In this article, genesis and transformation of modernization theories are analyzed from a social philosophical and philosophical historical point of view. It also reveals the essence of the Westernization and nonlinear models of the consideration of modernization processes as a concept of Social Development. In addition, the transformation of modernization models used in the historical development of Turkey is considered, based on the conceptual basis of the same theory. In addition, special attention was paid to the comparative analysis of ontological, gnoseological and political aspects of modernization processes.

Keywords : *Modernization, development, evolution, less developed countries, disterimization, traditional society, industrialized society, postmodernization.*

KIRISH

Modernizatsiya nazariyasi xalqaro siyosiy iqtisodiy nuqtai nazardan rivojlanayotgan va rivojlanmagan mamlakatlarning rivojlanishi uchun rivojlangan mamlakatlar kashf etgan usullarga amal qilish va davlatini rivojlantirish yo'li hisoblanadi. Modernizatsiya 17-asrda G'arbiy Yevropada sodir bo'lgan iqtisodiy siyosiy ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar oqibatida yuzaga keldi va modernizatsiya o'sha davrda mentalitet sifatida shu davrgacha an'anaga aylangan an'analarga qarshi turdi. Modernizatsiya nazariyasi 1950 yillarda paydo bo'ldi va bu nazariya doirasida jamiyatlar boshdan kechirgan o'zgarishlar ,yangilanishlar jarayonlarni universal qonuniyatlar asosida tadqiqotlar olib borgan holatda o'rganishga harakat qildilar.

Modernizatsiya nazariyasi - an'anaviy yoki kam rivojlangan jamiyatlardan zamonaviy jamiyatlarga o'tish jarayonlarini tavsiflash va tushuntirishni anglatadi. Modernizatsiya nazaryotchisining so'zlariga ko'ra, "Tarixiy jihatdan modernizatsiya - bu G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerikada XVII asrdan XIX asrgacha rivojlangan va keyinchalik keng tarqalgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tizimlarning o'zgarishi jarayonidir.

Modernizatsiya nazariyasi 1950-yillardan boshlab ijtimoiy gumanitar fan sohalarining asosiy istiqbollardan biri bo'lib kelgan. Asosiy e'tibor o'tmishdagi va hozirgi zamongacha bo'lgan jamiyatlarning iqtisodiy o'sish va ijtimoiy, siyosiy va madaniy tuzilmalarni o'zgartirish jarayonlari orqali zamonaviy (ya'ni g'arbona shaklga o'tkazish) usullariga qaratildi. Umuman olganda, modernizatsiya

nazariyotchilari ko'rsatilgandek jamiyatlar ichidagi iqtisodiy o'sish va ijtimoiy o'zgarishlarni tadqiq etish bilan shug'ullanadilar.

Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, modernizatsiyaning ijtimoiy kontseptsiyasi shunchaki hozirgi yoki "zamonaviy" bo'lishni nazarda tutmaydi, balki milliy taraqqiyot jarayonida ijtimoiy o'zgarishlarning alohida mazmuni va jarayonlarini belgilaydi. Shuningdek, rivojlanishning modernizatsiya nazariyalari "zamonaviylik" va "postmodernlik" haqidagi so'nggi falsafiy tushunchalar bilan uzviy aloqada bo'lishi shart emas. Falsafiy va gnoseologik munozaralardagi zamonaviylik haqiqiy dunyoni aks ettiruvchi bitta haqiqiy tavsiflovchi va tushuntirish modeli mavjudligini anglatadi. Postmodernlik - bu reallikning yagona haqiqiy tavsifi va tushuntirishi mavjud emas, balki bilim, mafkura va fanning o'zi butunlay aloqador tabiatdagi sub'ektiv tushunchalarga asoslanadi. Ularning falsafiy asoslari rivojlanishning ko'pgina modernizatsiya nazariyalarini "postmodern" kontekstga emas, balki "zamonaviy" ga joylashtirgan bo'lsa-da, zamonaviylik atamasining bu alohida qo'llanilishini chalkashtirib yubormaslik kerak.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1960-yillardan boshlab modernizatsiya nazariyasining ko'plab tanqidlari va raqobatdosh rivojlanish nazariyalarining paydo bo'lishi modernizatsiya nazariyasini qo'llab-quvvatlashni yo'qotdi. Bulardan eng muhimi qaramlik, jahon tizimlari va neomarksistik nazariyalar bo'lib, ularning barchasi modernizatsiya kontseptsiyasining etnosentrikligini va hukmron kapitalistik manfaatlar tarafdoriligini tanqid qiladi. Bu nazariyalarning diqqat markazida uchinchi dunyo mamlakatlari yoki mintaqalari mustaqillikka erishganidan beri rivojlanayotgan mamlakatlarning mustamlakachilik, imperialistik aralashuv va neokoloniy ekspluatatsiya qilish nuqtai nazaridan hozirgi rivojlanmaganligini tushuntirishga qaratilgan. Ushbu qarama-qarshiliklarda rivojlanish ham, kam rivojlanganlik ham xuddi shunday jarayonning bir qismi sifatida qaraladi, bu jarayon orqali ma'lum "markaz" mamlakatlar yoki mintaqalar boshqa "chekka" hududlar hisobiga iqtisodiy jihatdan rivojlangan va kuchli bo'ladi. Rivojlanish va kam rivojlanganlikni ma'lum ichki institutlar yoki shaxslarning mavjudligi yoki yo'qligi bilan izohlash o'rniga, bu muqobil nazariyalar ikkalasi ham teng bo'lmagan almashinuv munosabatlari va jamiyatlarning global iqtisodiyotdagi tarkibiy mavqei bilan bog'liq bo'lgan manfaatlar koalitsiyasidan kelib chiqadi. Rivojlanmagan jamiyatlarni an'anaviy yoki arxaik deb talqin qilish o'rniga, kam rivojlangan va rivojlangan jamiyatlar kapitalistik ekspansiyaning zamonaviy, ammo assimetrik tarzda bog'langan qismlaridir. Ikkalasi ham nisbatan "zamonaviy" hodisalardir. Ijtimoiy fanlarda modernizatsiya nazariyasiga e'tibor ayniqsa 1970-yillarda ko'tarilgan nazariy va empirik zaifliklar natijasida pasaydi. Shunga qaramay,

uchinchi dunyo rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan hukumat amaldorlari va xalqaro agentliklar o'rtasida hamon ustuvor istiqbol bo'lib qolmoqda. Modernizatsiya nazariyasi shuni ko'rsatadiki, ilg'or sanoat texnologiyasi rivojlanayotgan jamiyatlarda nafaqat iqtisodiy o'sishni, balki boshqa tarkibiy va madaniy o'zgarishlarni ham keltirib chiqaradi. Jamiyatlar zamonaviylashgan sari rivojlanish tendentsiyasiga ega bo'lgan umumiy xususiyatlar modernizatsiya nazariyasining bir versiyasidan boshqasiga farq qilishi mumkin, ammo, umuman olganda, barcha institutsional tuzilmalar va individual faoliyatlar yanada yuqori darajada ixtisoslashgan, tabaqalashtirilgan va ijtimoiy, siyosiy, va ijtimoiy sohalarga integratsiyalashgan deb taxmin qiladi. Masalan, ijtimoiy sohada zamonaviy jamiyatlar yuqori darajadagi urbanizatsiya, savodxonlik tadqiqot, sog'liqni saqlash, sekulyarizatsiya, byurokratiya, ommaviy axborot vositalari va transport vositalari bilan ajralib turadi.

Islomiy modernistik oqim vakillari musulmon dunyosining deyarli barcha mintaqalarida paydo bo'ldi. Uning dastlabki markazlari 1860—1870-yillarda Hindiston, Usmonlilar imperiyasi va Misrda tashkil etilgan. Keyingi o'n yilliklarda modernistik g'oyalar boshqa arab mamlakatlariga, Rossiyaning musulmon hududlariga, Afg'onistonga, Indoneziyaga va boshqa joylarga tarqaldi.

Modernizatsiya nazariyasining asoschisi sifatida tanilgan inson - amerikalik sotsiolog va siyosatshunos Seymur Martin Lipset . U 20-asrning ikkinchi yarmidagi AQShning yetakchi sotsiologlaridan biri hisoblanadi. U ijtimoiy harakatlar, siyosiy radikalizm, kasaba uyushmalari demokratiyasi va ijtimoiy mobillik haqidagi tadqiqotlari bilan mashhurdir. Seymur Martin Lipset demokratlashtirishni deyarli tabiiy deb hisoblagan o'zgarishlar jarayonining bir qismi deb biladi va iqtisodiy taraqqiyot o'zi bilan ijtimoiy va siyosiy rivojlanishni olib keladi deb da'vo qilgan modernizatsiya nazariyotchisidir. Modernizatsiya usuli bu G'arb sotsialistlari tomonidan barcha rivojlanayotgan jamiyatlar G'arb jamiyatlarga o'xshash bosqichlarini bosib o'tishini tushunish asosida yaratgan konsepsiyasi hisoblanib bu modernizatsiya deyiladi va eng sodda ta'rif bu modernizatsiya uchun zamonaviylik sari jarayonni tasvirlash deya ta'kidlanadi Modernizatsiya jarayoni bu ko'p qirrali jarayon hisoblanib u mehnat hayotida sanoatlashtirish, qishloqdan shaharcha va shaharga o'tish jamoadan jamiyatga o'tish individualizm va tenglik fikrining yuksalishi ratsionalizatsiya va ijtimoiy tartibga solish kabi ko'plab g'oyalarni o'z ichiga oladi .Madaniy modernizatsiya esa an'anaviy turmush tarzi va boshqaruv usullari o'rniga sekulyarizatsiya va millatchilik mafkuralariga sodiqlikning kuchayishi nazarda tutadi.Turkiya modernizatsiyasi harakatlari Tanzimat davrida boshlandi bu davrda Usmonli imperiyasi huquq tizimida birinchi navbatda harbiy sohada hukmdor va hukmdor o'rtasidagi munosabatlar, kiyinish uslubi va boshqa ko'plab sohalarda

islohotlarni amalga oshira boshlagan edi. Usmonlilar imperiyasi modernizatsiya jarayoniga 1839 yilda Tanzimot islohoti (usman. تنظيمات — tartibga solish) — Usmonli turk sultonligida oʻtkazilgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar va shu islohotlar oʻtkazilgan davr (1839—1870)²³⁸ orqali qadam tashladi. Tanzimot islohoti 2-davrga boʻlinadi. Uning 1-davri "Gulxona xatti sharifi" deb atalib bu islohot 1839—1850 yillarni oʻz ichiga oladi. 1839-yil 3 noyabrda Turkiya tashqi ishlar vaziri Rashid Posho Gulxona bogʻida Usmonli turk sultoni Abdulmajid (hukmronlik davri: 1839—1861) dan barcha davlat zodagonlari ishtirokida islohotga ruxsat ("xatti sharif") oldi. Unda hamma fuqarolarning hayoti, vijdon erki va mulk daxlsizligi, qonunsizliklarga barham berilishi, soliqlarning kamaytirilishi va boshqa masalalar eʼlon qilingan, va bu islohot 10-yil davomida huquq va maʼmuriy, moliya, harbiy ish va maorif sohalariga oid bir nechta qonunlar qabul qilindi. Islohotlar natijasida Turkiya hayotida bir muncha yangiliklar yuz berdi.

Tanzimotning 2-davri Qrim urushida Turkiya qozongan gʻalabadan keyin boshlandi. 1856-yil 18 fevralda sulton Abdulmajid yangi Tanzimot toʻgʻrisida "Xatti Humoyun"ni eʼlon qilib, Turkiya sanoati va qishloq xoʻjaligini Gʻarbiy Yevropa mamlakatlari uchun ochiqligini bildirdi. Musulmon boʻlmagan xorijiy sarmoyadorlarga maʼlum huquqlar berildi. Bu qonunlar, sultonlikda davlat boshqaruvi, sud va maʼmuriy ishlarni tartibga keltirdi. Turkiyada yangi adabiyot, sanʼat, ilm-fan, maorif taraqqiy topa boshladi, milliy ziyolilar paydo boʻldi. Ular orasidan keyinchalik yangi usmonlilar deb ataluvchi konstitutsion monarxiya tarafdorlari va yosh turklar oʻsib chiqdi.

Tanzimat davrida ayollar taʼlimi boʻyicha ham qadamlar qoʻyildi va bu keyingi oʻzgarishlarning asosi boʻldi. Yevropada oʻqishdan uyga qaytgan ziyolilar Gʻarb taʼlim tizimini Usmonli imperiyasining taʼlim tizimiga yoyishga harakat qildilar, Gʻarbning taʼlim haqidagi tushunchalarini qurilish inshootlaridan tortib, taʼlim vositalariga qadar barcha sohalarida tarqatishga harakat qildilar. Tanzimatgacha boʻlgan davrda Usmonli davlatida taʼlim sifatining pasayishi Ittifoq va taraqqiyot jamiyati ziyolilarining eʼtiborini tortdi va ular ushbu sohada yangiliklar qilish uchun faoliyatga oʻtishni boshladilar. Qilingan yangiliklar keyingi davrlarda konstitutsiyaviy davr va respublika davri islohotlariga zamin yaratdi. Turkiya usmoniylar imperiyasi modernizatsiyasi bu hukmron kadrlar tomonidan oʻz jamiyatlarini gʻarb jamiyatlari yoʻnalishda oʻzgartirish niyatida amalga oshirilayotgan siyosatlarining nomi boʻlib ularni turli jihatlaridan yanada rivojlantirish deya tushuniladi

Turk madonezimining oʻziga xosligi shundaki Turkiya koʻpincha faqat tarixiy gʻarbiga qaratilgan siyosiy yoʻnalishi uchun emas, balki yagona musulmon

²³⁸ Петросян И. Е., Петросян Ю. А. Османская империя: реформы и реформаторы (конец XVIII – начало XX в.)

demokratiyasi sifatida ta'riflangan va g'arblashuv majburiyatlari, shuningdek, demokratiyani qabul qilish yo'lidagi islomiy to'siqni yengib o'tish qobiliyati uchun ham o'ziga xos modenizmga ega bo'ldi.

Bugungi Turkiyada keng qamrovli qayta qurish jarayoni amalga oshirildi va bu jarayonda siyosiy tizimni tashkil etuvchi tuzilmalar va dinamikalar, turli ijtimoiy tuzilmalar va institutlar, hukmron ijtimoiy tizimning qonuniylik manbalari va ijtimoiy hayotning bir qator turli darajalari o'zgardi. Bu jarayonni bir jihati bilan moliya sohasida boshlangan va 1980-yillardan buyon globallashayotgan kapitalizmga integratsiyalashgan Turkiyaning butun davlat sohasini qamrab olgan va vaqt o'tishi bilan yangisini tanlash bilan kengaytirilgan qayta qurish jarayonining davomi sifatida baholash mumkin. to'plash rejimi. Yana bir jihati bilan, bu yangi konservativ siyosatlar keng yoyilishi natijasida turk modernizatsiyasining asosiy asoslarida fundamental uzilish nuqtasi kuzatilgan jarayondir. Ta'lim sohasi keng qamrovli va tub o'zgarishlar amalga oshirilgan sohalardan biridir. Turkiyada diniy oqimlarning ta'lim sohasida bevosita va bilvosita ta'siri kuchaygan. Masalan, keyingi yillarda rasmiy maktabgacha va boshlang'ich maktab ta'limiga muqobil bo'lgan norasmiy boshlang'ich-boshlang'ich maktab tizimi faoliyat ko'rsatmoqda, aralash jinsli ta'lim tobora ko'proq maqsadli yo'naltirilmoqda, o'quv dasturining ilmiy mohiyati yemirilmoqda, o'quv dasturlari bir tomondan vositalashtirilsa, ikkinchi tomondan ular diniy va an'anaviy ma'lumotlarga ko'ra qayta tashkil etilmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, evolyutsiya nazariyasini o'quv dasturidan chiqarib tashlash odatiy hol deyish mumkin. Bular ro'y berayotgan bir paytda, Usmonli-Turkiya modernizatsiyasi bilan bog'liq bir qator muhim savollar tug'iladi. Birinchidan, Usmonli lolalari davri islohotlarining (1718-1730) boshidan kuzatilishi mumkin bo'lgan va Konstitutsiya davri va Respublika davri bilan tubdan rivojlangan Usmonli-Turkiya modernizatsiya jarayoniga nima bo'ldi? Boshqacha qilib aytganda, an'anaviy ijtimoiy tuzilmaning tayanch doirasini o'zgartirishga qaratilgan turkiy modernizatsiya jarayoni qanday kelib chiqadi; din va an'analardan ko'ra oqilona G'arb qadriyatlarini qabul qilish; pozitiv fanlar rahbarligida yangi ijtimoiy madaniyatni barpo etish; bu orqali davlat va jamiyatni dunyoviylashtirish; millatchi siyosiylashuv jarayonini shakllantirish, bir hil madaniy va ijtimoiy elementlarning birgalikda yashashiga asoslangan milliy davlat qurish neokonservativ siyosatning ijtimoiy va siyosiy ta'sirining kuchayishi bilan tavsiflangan shunday tarixiy burilish davriga kirdi?Umuman olganda, savol tug'iladi. "Turkiya modernizatsiyasiga nima bo'ldi" degan savolga yana bir savol bilan baho berish kerak: Kant ta'biri bilan aytganda, ma'rifatdan oldingi davrning yetuk odamlarini huquq huquqiga ega bo'lgan fuqarolarga aylantiruvchi apparat sifatida belgilagan ta'lim tizimiga nima bo'ldi? o'z

taqdirini o'zi belgilash va zamonaviy davlat tuzilmalari oldidagi huquq va majburiyatlarni kim amalga oshirishi mumkinligi; Din va urf-odatlarining jamiyatlarga ta'sirini yo'q qilish uchun ijtimoiy safarbarlikning haqiqiy asosini nima beradi?

Respublika²³⁹ davridagi tub islohotlar natijasida dunyoviy va millatchilik nuqtai nazaridan shakllangan respublika, avvalo olis Sharq yurtlaridan o'zi uchun yangi meros yaratish tashvishi bilan harakatlanar ekan, "zamonaviy sivilizatsiyalar"ni o'ziga havola qilib oldi. Anadoluning uzoq tarixidan o'tmishning an'anaviy merosini inkor etib, qanday qilib bu Respublikaning ta'lim tizimi ijtimoiy o'zini o'zi anglashni maqsad qilgan, o'tmishning an'anaviy merosi bilan aloqalar o'rnatilgan va vaqt o'tishi bilan o'zgarishlarga duch kelgan. qaysi uning zamonaviy kengaytmasi bo'ldi. Bu savollarning barchasiga javoblarni g'arb markazlashgan kapitalistik tizimga aylanib, modernizatsiya qilingan (va/yoki modernizatsiya natijasida kapitalistik bo'lgan) Usmonli imperiyasining g'arbiylashuvi jarayonida, shuningdek, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ta'lim sohalarida izlash mumkin. Respublika davri siyosati. Bu izlanishda Usmonli-Turkiyani modernizatsiya qilish jarayonining xususiyatlarini, uning tarixiy yo'nalishini, uzilish va uzluksizlik elementlarini kamchiliklari bilan birga muhokama qilish ham foydali bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Петросян И. Е., Петросян Ю. А. Османская империя: реформы и реформаторы (конец XVIII – начало XX в.). М.: Наука, 1993. 186 с.
2. Прямые иностранные инвестиции Турции. Турция - от кризиса к прогрессу, TRT. NET. URL: <http://www.trt.net.tr/russian/proghrammy/2015/05/25/priamyie> (Дата обращения: 06.06.2016).

²³⁹ Прямые иностранные инвестиции Турции. Турция - от кризиса к прогрессу, TRT. NET. URL: <http://www.trt.net.tr/russian/proghrammy/2015/05/25/priamyie>

МАХАТМА ГАНДИ ҚАРАШЛАРИДА АХЛОҚИЙ КАТЕГОРИЯЛАР

Пўлатов Шердор Нематжонович

Шарқ фалсафаси ва маданияти кафедраси в.б. доценти

Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори PhD

Тошкент давлат шарқшунослик университети

АННОТАЦИЯ

Махатма Ганди дунёқарашидаги ахлоқий масалалар нафақат қадимги ҳинд фалсафий таълимотлари, балки миллий зиёли, мулкдор ва аҳоли юқори қатлам вакиллари ижтимоий фикрининг ривожланиши, дунёқараши ва фаолиятининг ижтимоий-сиёсий йўналиши билан ҳам изоҳланади. Шунингдек, Ганди ахлоқни, миллий озодлик ҳаракати тамойилларини мафкуравий ва ахлоқий асослаш билан бир қаторда, гуманистик гояларини одамлар маънавий табиатининг бирлиги, инсоннинг қадр-қимматини кўтариши, мустамлакачилик ва ижтимоий тенгсизликка барҳам бериши, инсонга жисмоний ва маънавий зарар келтириши, йўқ қилиши воситаси сифатида қўллаган. Ганди дунёқарашида ахлоқнинг энг муҳим мақсади, бир томондан, муайян жамоат мақсадларига, биринчи навбатда, Сваражга (Ватан озодлиги) эришиши учун курашда оммани бирлаштириши воситаси бўлиб хизмат қилиши, иккинчи томондан, бу курашда шахсий манфаатлар эмас, балки халқ манфаатини ҳимоя қилишдир. Дарҳақиқат, гандичилик ахлоқи ҳар қандай ижтимоий шарт-шароитларга ҳам асосланади.

***Калит сўзлар:** Ҳиндистон, Махатма Ганди, ҳинд фалсафаси, инсон, инсонпарварлик, ахлоқ, севги, ҳақиқат, жасорат, аҳимса, куч ишлатмаслик, свараж.*

MORAL CATEGORIES IN THE VIEWS OF MAHATMA GANDHI

Pulatov Sherdor Nematjonovich

Department of Eastern Philosophy and Culture,

associate professor Ph.D

Tashkent State University of Oriental Studies

ABSTRACT

The ethical problems of Mahatma Gandhi's worldview are explained not only by ancient Indian philosophical teachings, but also by the development of social thought, worldview and socio-political orientation of the activities of the national intelligentsia, property owners and representatives of the upper class of the population. Also, along with the ideological and moral justification of ethics and the

principles of the national liberation movement, Gandhi used humanistic ideas as a means of unifying the spiritual nature of people, increasing human dignity, ending colonialism and social inequality. infliction and destruction of physical and spiritual harm to a person. In Gandhi's worldview, the most important purpose of morality is, on the one hand, to serve as a means of uniting the masses in the struggle to achieve certain social goals, primarily swaraj (freedom of the Motherland), and on the other hand, to protect the interests of the people in this struggle, and not personal interests. Indeed, Gandhian morality is based on any social conditions.

Key words: *India, Mahatma Gandhi, Indian philosophy, man, humanism, morality, love, truth, bravery, ahimsa, non-violence, swaraj.*

КИРИШ

Маҳатма Ганди фалсафасининг муҳим жиҳатларидан бири аҳоқий тушунчаларнинг онтологик ва эпистемологик назариялар билан чамбарчас боғлиқлиги билан аҳамиятлидир. Буни ҳинд фалсафасининг кўплаб тадқиқотчилари ҳам таъкидлаганлар. С. Радҳакришнан баъзи Ғарб олимлари даъволарининг номувофиқлигини, “ҳинд фалсафий тафаккурида ахлоқий фалсафа деярли йўқ”, деган даъволарига жавобан ҳинд фалсафасида ахлоқ категорияси воқелик категориясидан кейин энг муҳим ўринни эгаллайди, “ахлоқий камолот илоҳий билимга биринчи қадамдир”²⁴⁰, деб ҳисоблайди. Т.М.П Маҳадеван “Евроцентрик қарашларни рад этиб, ҳинд фалсафаси фақат борлиқ масаласига эътибор қаратадиган ва ахлоқий масалага эътибор бермайдиган дунёқараш”²⁴¹, деган фикрларни инкор этади.

Маҳадеваннинг фикрига кўра, биринчидан, ҳинд ахлоқшунослиги миллий фалсафанинг энг муҳим ва ажралмас қисмидир; иккинчидан, ахлоқий тамойиллар воқеликни англаш, маънавий такомиллаштириш жараёни билан узвий боғлиқлигини англашимиз мумкин. “Интизомсиз одам метафизик тадқиқот мақсадига эриша олмаслигини”²⁴² таъкидлайди у.

Маҳадеваннинг фикрича, дунёқарашда ахлоқнинг роли ва аҳамияти йўқолмайди: ҳинд руҳий анъаналарига кўра, у сиёсий ғояларни шакллантиришда ҳал қилувчи тамойил бўлиб хизмат қилади. У бунинг энг ёрқин намунасини гандичилик ижтимоий-сиёсий таълимотларининг ахлоқий ва фалсафий асосларида кўради. Севги ва куч ишлатмаслик, ҳақиқат ва

²⁴⁰ С. Радҳакришнан, Индийская философия, т. I, М.: Издательство иностранной литературы, 1955. – С. 38.

²⁴¹ Т, М. Р. Mahadevan, Indian Traditional Values; their Universal Appeal, Bulletin of the Ramakrishna mission Institute of Culture, vol. XIII, Calcutta, May 1962. – P. 166.

²⁴² Т, М. Р. Mahadevan, Indian Traditional Values; their Universal Appeal, Bulletin of the Ramakrishna mission Institute of Culture, vol. XIII, Calcutta, May 1962. – P. 166.

жасоратнинг диний-фалсафий ва ахлоқий тамойилларини, Гандининг инсоният маънавий хазинасига қўшган энг катта ҳиссаси, деб ҳисоблайди²⁴³.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Маҳатма Ганди Веданта, ҳиндувийлик, буддавийлик, жайнизм каби диний-фалсафий тизимлардаги фалсафий қарашларни, қадимий ҳинд фалсафаси таълимотларини чуқур ўрганганлиги, миллий урф-одатларга амал қилганлиги унинг “ахлоқ” тушунчаси учун дастлабки асос бўлиб, ғоявий асоснинг муҳим элементларидан бири ҳисобланади.

Ганди ахлоқий назарияси, диний анъаналар ва фалсафий ғояларга асосланган таълимоти ижтимоий-сиёсий ғояларини омма онгига етказиш воситаси бўлиб хизмат қилди. Ушбу ҳолат бошқа омиллар қатори Ҳиндистонда гандичилик ғоялари кенг тарқалишини таъминлади. Неру шундай ёзади: “Диний тушунчалардан фойдаланган ҳолда, Ганди сиёсат ва кундалик ҳаёт муаммоларига ахлоқий ёндашиш кераклигини таъкидлайди. Ганди қарашларининг диний томони унга мойил бўлганларга, ахлоқий таълимоти эса кенг халқ оммасига таъсир қилган”²⁴⁴.

Инсон қалбини қозониш – ахлоқий ўзини такомиллаштириш, ахлоқнинг ўзгариши. Хатти-ҳаракатларнинг муайян стандартини ишлаб чиқишда, маълум ахлоқий идеални амалга оширишда Ганди шахснинг ҳам ахлоқий характерини, ҳам ижтимоий муносабатларнинг бутун мажмуасини ўзгартиришнинг ягона ҳақиқий усулини кўрди. Ҳирен Мукҳержининг таъкидлашича: “У қалбларни ўзгартиришда ахлоққа буткул ишонган. Лекин ахлоқий эътиқод ҳақиқий ижтимоий ўзгаришларни амалга ошириш учун етарлича кучли восита эмаслигини билмас эди.”²⁴⁵

Гандичиликнинг ижтимоий доктриналари – “сарводая” (умумий фаровонлик жамиятини қуриш ғояси) доктринаси, “камбағалларга ғамхўрлик” тушунчаси ва бошқалар ахлоқни ижтимоий муносабатларни қайта қуриш учун асос сифатида тан олишга қаратилган. Шу билан бирга, у мутлақ ҳақиқатни “кўриш”, илоҳий моҳиятни англашнинг ҳал қилувчи шарти сифатида эълон қилинган ахлоқий ҳаётга эришиш йўлларини очиб берадиган ва гандичиликнинг фалсафий тушунчалари билан узвий боғлиқдир. Шунинг учун ахлоқ Ганди дунёқарашида муҳим ўрин эгаллайди.

Маҳатма Гандининг диний-фалсафий, ахлоқий-маънавий, ижтимоий-сиёсий доктриналари бир-бири билан чамбарчас боғланган бўлиб, ғоявий ва назарий дунёқарашининг асосий қисмини ташкил этади. Гандининг барча мақолалари, нутқ ва суҳбатларида Худо ҳақида, ҳақиқат, севги, куч

²⁴³ Т, М. Р. Mahadevan, Indian Traditional Values; their Universal Appeal, Bulletin of the Ramakrishna mission Institute of Culture, vol. XIII, Calcutta, May 1962. – P.167.

²⁴⁴ Неру Дж. Открытие Индии. – М.: Изд.ИЛ, 1955. – С. 486.

²⁴⁵ Камаров Э.Н., Литман А.Д. Мироззрение Мохандас Карамчанд Ганди. – М.: Наука, 1969. – С. 129.

ишлатмаслик, миллий озодлик, кўркмаслик, миллий бошқарув, хотиржамлик ва ҳоказолар ҳақида сўз боради. Ҳиндистонда унинг таъсири ва ғоялари кенг тарқалиши ҳам шу билан боғланиб кетган. Диний-фалсафий ва ахлоқий тушунчалар Ганди дунёқарашининг бош ва ажралмас қисмини ташкил қилади. Бундан ташқари, унга бағишланган кўплаб асарларда унинг таълимоти “гандичилик (гандизм) фалсафаси”, деб номланди.

Гандининг фалсафий-ахлоқий концепциясининг энг муҳим категорияси сифатида севги олиниб, бу категория “аҳимса”нинг ниҳоятда аҳамиятли хусусияти ва унинг амалда ҳал қиладиган илҳомлантирувчи усулига айланади. “Севги” ва “рахмдиллик”, Ганди фикрича, барча инсоний муносабатларнинг пойдевори бўлиши керак, “нафрат” ҳаётдан буткул олиб ташланиши лозим. “Севиш” тамойилига таянган ҳолда Ҳиндистонда ҳинду ва мусулмонлар орасидаги алоқа барқарор бўлиши керак, деб таъкидлайди Ганди. “Мен “Маҳатма” номини шу маънода англай бошладимки, унда мен инсонларга муҳаббат ва меҳр-оқибатни кўраман. Бу эса, ўз навбатида, менинг аҳимсага бўлган ишончимни ифодалайди”²⁴⁶.

Фалсафий-ахлоқий концепциясининг иккинчи ажралмас элементи “азоб чекиш” қонуниятидир. Бу ҳақда Ганди айтган сўзларга биноан, “аҳимса” ва “сатяграҳа”га фаол амал қилиш жараёнида истар-истамас изтироб пайдо бўлиши муқаррар, “аҳимса” мухлиси буларга онгли равишда тайёр бўлиши керак. Борди-ю одам ўз душманига зарар етказмайдиган ва унга куч ишлатмасдан, “севиш” ва “муроса”дан келиб чиқадиган бўлса, шунда у душман томонидан қутиладиган азобларга барҳам бериб, “севиш” куч-қудрати билан бутунлай енгилмагунча ўз ўрнида маҳкам туриши керак.

1920 йил 16 июнда эълон қилган “Изтироб чекиш қонуниятини” мақоласи бошида “Биронта мамлакат изтиробнинг покловчи ўтидан” ўтмасдан ўз йўлини топа олмаган, деб баён қилади. Қанчалик изтироб чеккан бўлса, ундан қутилиш ҳам шунчалик кучли бўлади. “Бундай изтиробсиз эркинликка эришиш мумкин бўлмайди”²⁴⁷.

Ганди ўзининг ижтимоий-фалсафий таълимотларини асослаш ва татбиқ этиш мақсадида Ҳиндистоннинг ахлоқий-маънавий ҳаётида асрлар оша чуқур илдиз отиб ривожланган диний-фалсафий урф-одат ва анъаналарга таянди, шу боис унинг илгари сурган ғоялари халқ оммасига ҳам кенг ёйилиб борди. Бу ҳақда Ж. Неру шундай дейди: “Тапася ўз нафсини тийиш хусусидаги фикр барча ҳиндлар тафаккурига хос, улар саводли мутафаккир бўладими ёки саводсиз оддий фуқаро бўладими. Бу фикр худди минг йил илгаригидек ханузгача ҳам тирик, шунинг учун Ҳиндистонни ларзага солувчи Ганди

²⁴⁶Ганди М.К. Менинг ҳаётим. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б. 182.

²⁴⁷Gandhi M.K. *Satyagraha in South Africa*. – Ahmedabad.: Navajivan Publishing House, 1968. – P. 115.

бошчилигидаги оммавий ҳаракатлар замирида ётувчи руҳиятни тушуниш учун унга тўғри баҳо бериб, қадрига етиш керак”²⁴⁸.

Тараққиётнинг умумий мақсадларидан бири, Ганди таъбирича, маънавий-маърифий камолотдир. Ушбу хусусиятга илоҳий тус бериб у айни пайтда, унга инсоннинг интилиши ҳам мумкин эканлигини, ҳатто, амалда бу эришувнинг ҳам аҳтимоллигини инкор этмайди.

Бу йўлда у биринчи ўринда меъёр ва тамойил сифатида брахмачария деб аталувчи жайнизмнинг диний ва фалсафий тамойилини ўзлаштириб олган ҳолда илгари суради. Унинг моҳияти ожиз-заиф хатти-ҳаракатларга йўл қўйишдан ўзини тийиш ҳамда инсонда ўз фикру хаёллари, сўз ва ҳаракатларини қатъиян идора этишидан иборат бўлади. Ганди бу жараёнда яна бошқа нарсаларни ҳам кўрдик, ўз ҳаётини, бутун фаолияти, жисмоний ва маънавий ҳолатини Ҳиндистон мустақиллиги ва ҳинд халқи учун сарфлади. Шу омиллар унинг бу тушунчани кенг қамровли ва Ганди учун аҳамиятли эканини кўрсатади. Яна бир воситалардан унинг фалсафий-ахлоқий концепциясига кўра, жасорат, довюраклик муҳим ҳисобланади. Мутафаккир ўғит-насихатига кўра, ахлоқий камолотга етишиш ва ҳақиқатга эришиш учун инсондан кўркмасликни талаб этиш керак.

Шунингдек, брахмачарияда ўз-ўзини назорат қилиш ахлоқий тамойилига катта эътибор қаратилади. Кўп ёмонликлар унинг етишмаслигидан келиб чиқади, дейилади. Машҳур Маҳобҳаратанинг бир қисми бўлган Санти Парва шундай дейди: “Ҳеч қачон бошқаларга ёмонлик қилиш ҳақида ўйламаслик керак. Инсон ўз кучига эга бўлмаган нарсага ҳавас қилмаслиги керак”²⁴⁹.

Ўзини тута олмаслик табиатан ўзига тегишли бўлмаган нарсаларни орзу қилади, бу зўравонликка олиб келади. Ўз-ўзини бошқаришга бўлган шунга ўхшаш иштиёқ қадимги таълимот Дхаммападада ифодаланган: буддавийлик ахлоқи инсонни жисмоний, оғзаки ва руҳий ғазабдан эҳтиёт бўлиш, ўзини тутиш ва яхшилик қилиш кераклигини таъкидлайди. Маҳатма Гандининг бутун фалсафий-ахлоқий таълимоти тизимидаги энг асосий тамойил “куч ишлатмаслик” тамойили бўлиб, ижтимоий-сиёсий, тарихий-маданий фаолияти учун олий тамойил вазифасини ўтаб келди.

Куч ишлатмаслик таълимоти ижтимоий-фалсафий, сиёсий-иқтисодий тамойиллар мажмуаси бўлиб, кенг қамровли ва универсал характер касб этади. Жумладан, Ганди буни гоҳо “аҳимса”, гоҳо “севиш категорияси” билан тенглаштиради, ҳақиқат йўлини куч ишлатмаслик йўли, деб таърифлайди. Умуман олганда, ушбу тамойил гандичилик кўламида шахс ва жамият фаолиятида мустақил, барчага тегишли ва универсал тамойил бўлиб

²⁴⁸Неру Дж. Открытие Индии. – М.: Издательство иностранной литературы, 1955. – С. 95.

²⁴⁹ Tahtinen Unto. Non-Violence as an ethical principle with a special Reference to the views of Mahatma Gandhi. Diss. ...PhD Philosophy science. Banaras, 1957. – P. 38.

гавдаланади. Гандининг таъкидлашича, бу тамойил одамзодга алла қаердан туширилмаган, аксинча, унинг табиатига хос имманент (ички) ҳодисадир. Яъни, бу тушунча одамзоднинг яшаш қонунияти бўлса, зўравонлик, ҳайвон зотининг мавжудлик қонуниятидир. Куч ишлатмаслик шундай қонуният бўлгани туфайли айрим жараён ва ҳодисалардан қўлланмасдан бутун борлиқни қамраб олиши керак²⁵⁰. Ганди бу ҳодисанинг фаол характериға алоҳида урғу бериб, уни сусткашлик ва бекорчиликка қарши қўяди. У эълон қилади: “Куч ишлатмаслик одамзод хизматидаги буюк кучдирки, одамзод даҳолари томонидан ихтиро этилган энг қудратли емирувчи қурол-яроқдан ҳам кучлироқдир”²⁵¹.

Умуман олганда, фалсафий-ахлоқий тамойил сифатида бу тушунча Ганди қарашида, даставвал, сиёсий фаолият соҳасига татбиқ этилади ҳамда сатыграҳанинг белгиловчи хусусияти, деб кўрсатилади. Айни пайтда, бу концепция мазкур восита (сатыграҳа)нинг ғоявий-назарий асоси қилиб олиниб, Ганди томонидан Ҳиндистон мустақиллиги учун кураш жараёнидаги барча бошқа усулларга нисбатан муқобил усул сифатида илгари сурилган эди.

Маҳатма Ганди ўз ахлоқий концепциясини ишлаб чиқишда “етти ижтимоий гуноҳ” назариясини тақлиф қилган. Бу етти тамойилни тартибга солинган жамиятдагина ахлоқий юксалиш бўлиши мумкинлигини таъкидлайди. Маҳатма Ганди томонидан илгари сурилган “етти ижтимоий гуноҳ” назариясини инсоният учун энг муҳим тамойиллар сифатида таърифлаш мумкин. Гандининг “етти ижтимоий гуноҳ” назарияси ахлоқий меъёрга зид бўлган, жамиятни заифлаштирадиган хатти-ҳаракатлар бирлиги бўлиб, (1) тамойилларсиз сиёсат; (2) меҳнатсиз бойлик; (3) ахлоқсиз савдо; (4) характерсиз билим; (5) виждонсиз завқ; (6) инсониятсиз илм; (7) қурбонликсиз ибодат қилиш каби тамойиллар барча халқлар учун катта аҳамият касб этиши таъкидланади.

Умуман, Гандининг маънавий қарашлари, бир томондан, ўткир ижтимоий сезгирлик, реаллик, иккинчи томондан, ғоявий консерватизм элементлари билан суғорилган эди. Бундай қарашлар унинг баъзи сафдошларига тўғри келмагач, улар мустақилликка Ҳиндистон эришганидан сўнг гандичиликдан воз кеча бошладилар. Боз устига, улар мамлакатда “ғоявий бўшлиқ” пайдо бўлмоқда, деган гаплар тарқатиб, Ҳинд Миллий Конгресси партиясининг ғоявий хазинасини янгилашга даъват қила бошладилар.

Шунга қарамасдан, Ганди тарғиб этган таълимот, унинг фалсафий-ахлоқий қарашлари ҳозирги даврда ҳам Ҳиндистонда ўз аҳамиятини йўқотмади. Ж.Неру ва ундан кейинги сиёсатчиларнинг сиёсий ёндашуви шундан далолат берадики, Ганди таълимоти катта таъсир ўтказган. Бу таъсир ҳозиргача нафақат ҳинд, балки дунё файласуф олимлари ва сиёсатчи, жамоат фаолларининг

²⁵⁰Gandhi M.K. All men are Brothers. – Ahmedabad. Navajivan Publishing House, 1960. – P. 58.

²⁵¹ Ibid.– P. 85.

қарашларида ҳам ўз аксини топмоқда. Масалан, С. Радҳаркришнан ўзининг “Универсал (Мангу) дини” тизимида Ганди ишлаб чиққан “севиш” ва “куч ишлатмаслик” категорияларига салмоқли ўрин ажратган.

Шу аснода ушбу тарздаги фалсафий-ахлоқий ва диний ғоялар туфайли Ганди фаолиятининг излари “сарводая” номли ижтимоий ҳаракат шаклланишида ўз аксини топади. Унинг замирида “умумий фаровонлик жамияти” деб номланган Ганди тузган концепция ётади, назарий жиҳатдан унинг асосини ишлаб чиқиш ҳамда қўл билан бажариладиган меҳнат, касиб-хунармандчилик, жамоавий ишлаб чиқариш ва тақсимотларни жорий этишдан ташкил топган эди. Миллий озодлик ҳаракати Гандининг фалсафий-ахлоқий талқинидан келиб чиққан “ҳақиқат, севги ва куч ишлатмаслик”дан иборат уч тушунча ва бошқа ғоялар шиори остида шаклланган маънавий-маърифий кадрлар асосида янгича “турмуш тарзи” бунёд этилади.

REFERENCES

1. Po‘Latov, S. N. M. (2020). Hindistonda pedagogic ta’limining rivojlanish bosqichlari. *Scienceand Education*, 1(Special Issue 1), 21-26.
2. Polatov, S. N. (2020). XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA HINDISTONDAGI IJTIMOIIY-SIYOSIIY VAZIIYAT. *Academic Research In Educational Sciences*, (4), 468-474.
3. Po‘Latov, S. N. M. (2021). MAHATMA GANDI FALSAFIY QARASHLARIDA “MUTLOQ G ‘OYA” TUSHUNCHASI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(5), 1134-1143.
4. Po‘Latov, S. N. M. (2020). Rabindranat tagorning Hindiston ilm-ma’rifatga qo’shgan hissasi. *Scienceand Education*, 1(Special Issue 1), 136-143.
5. Пулатов, Ш. Н. (2022). МАХАТМА ГАНДИ ФАЛСАФИЙ КОНЦЕПЦИЯСИДА “САТЯГРАҲА” ТУШУНЧАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 890-896.
6. Pulatov, S. N. M. (2022). AHIMSA TUSHUNCHASINING FALSAFIY MOHIYATI. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 162-166.
7. Po‘Latov, S. N. M. (2022). MAHATMA GANDINING INSON TABIATI HAQIDAGI QARASHLARI. *Academic research in educational sciences*, 3(3), 10-19.
8. Pulatov Sh.N. The Concept of “Truth” in the Philosophical Views of Mahatma Gandhi// *Akshara Multidisciplinary Research Journal Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal, India // E-ISSN: 2582-5429 Vol.02 Issue V, 2021. –P. 12-18.*

9. Пулатов, Ш. (2019). Философская концепция Махатмы Ганди. Востокведения, 3(3), 214–224. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/oriental-studies/article/view/15683>
10. Po'latovSh.N. Jaynizm diniy-falsafiy ta'limoti. 16-son Sharqshunsolar anjumani. Toshkent davlat sharqshunsolik universiteti, 2020 307-312.
11. Po'latovSh.N. Mahatma Gandi diniy qarashlarining tahlili. НамДУ илмий ахборотномаси. 2021 у. 8-son. 205-212 б.
12. Пулатов, Ш. Н. (2023). ҲИНД ФАЛСАФАСИДАГИ ИНСОН МАСАЛАСИНИНГ МАҲАТМА ГАНДИ ҚАРАШЛАРИГА ТАСИРИ. International scientific journal of Biruni, 2(3), 96-103.

RAQAMLI BOZOR TUSHUNCHASI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Eshonqulov Asadulla Akram o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti doktoranti

E-mail:alimuhhammadmuso@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maskur maqola raqamli bozor va u bilan bog‘liq tushunchalar, ular to‘g‘risida olimlarning fikrlari, shuningdek raqamli bozorlarning o‘ziga xos xususiyatlari tahlilini o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: raqamli bozor, raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, tovar bozori, elektron savdo maydonchalari, raqamli platformalar, axborot tizimi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье содержится анализ цифрового рынка и связанных с ним понятий, мнения ученых о них, а также специфические характеристики цифровых рынков.

Ключевые слова: цифровой рынок, цифровая экономика, электронная коммерция, товарный рынок, электронные торговые площадки, цифровые платформы, информационная система.

ABSTRACT

This article contains the analysis of the digital market and the concepts related to it, the opinions of scientists about them, as well as the specific characteristics of digital markets.

Keywords: digital market, digital economy, electronic commerce, commodity market, electronic trading platforms, digital platforms, information system.

KIRISH

Bugungi davrga kelib, dunyo iqtisodiy munosabatlari bozorning an‘anaviy shaklidan Raqamli shakliga o‘tib bormoqda. Raqamli bozorning paydo bo‘lishiga va yirik platformalarning rivojlana boshlaganiga ancha vaqt bo‘lgan bo‘lsa-da, COVID-19 pandemiyasi raqamli bozor va unda elektron tijoratning o‘rishiga yirik turtki berdi. Endilikda, barcha davlatlar, shu bilan birgalikda O‘zbekistonda ham raqamli bozor, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-sonli qarori va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni buni tasdiqlaydi.

Shuning uchun ham raqamli bozor va u bilan bog'liq tushunchalarni, ularning xususiyatlarini o'rganish hamda ularni huquqiy amaliyotda qo'llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Raqamli bozor tushunchasini kengroq tushinib olishimiz uchun u bilan bog'liq bo'lgan raqamli iqtisodiyot, an'anaviy bozor, tovar bozori, elektron tijorat, raqamli platformlar, elektron tijorat bozori, tushunchalarini tahlil qilishimiz zarur.

“Raqamli iqtisodiyot — raqamli texnologiyalarga asoslangan elektron biznes va elektron tijorat bilan chambarchas bog'liq iqtisodiy faoliyat hamda shu faoliyat natijasida ishlab chiqariladigan va sotiladigan raqamli tovarlar, xizmatlar yig'indisidir. Ba'zida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi.”²⁵² Demak, raqamli iqtisodiyot raqamli texnologiyalardan foydalangan holda biznes va tijorat yuritiladigan iqtisodiy faoliyat hisoblanadi. Shunda uning an'anaviy iqtisodiyotdan farqi raqamli texnologiyalar bu iqtisodiyotning yuritish shakli ekanligi ayon bo'ladi. Rossiyalik olim Meshcheryakov ham raqamli iqtisodiyotni raqamli texnologiyalardan foydalaniladigan iqtisodiy ishlab chiqarish deb hisoblaydi.

Bulardan ko'rinib turibdiki, raqamli iqtisodda raqamli texnologiyalardan foydalaniladi, shuningdek raqamli bozor ham raqamli iqtisodiyotda mavjud bo'ladi.

Bozor tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, “Bozor - muayyan tovar yoki xizmatlar sotuvchilari ushbu tovarlar va xizmatlarni sotib oluvchilar bilan uchrashadigan har qanday joy.”²⁵³ K.Makkonell va S.Bryu esa “Bozor sotuvchi va xaridorning birgalikdagi tovarlar va xizmatlar narxini belgilash vositasi bo'lgan mexanizm”²⁵⁴ deb ta'rif berishadi

Hozirgi kunda bozor an'anaviy va raqamli bozor shakllariga ajratilmoqda. O'z navbatida an'anaviy bozor muayyan tovar yoki xizmatlar sotuvchilari ushbu tovarlar va xizmatlarni raqamli texnologiyalardan foydalanmasdan, an'anaviy shaklda sotib oluvchilarga taklif qiladigan joy deb aytish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi “Raqobat to'g'risida”gi qonun tovar bozori tushunchasiga ham ta'rif berib o'tilgan: “Tovar bozori — tovarning, shu jumladan bir-birining o'rnini bosadigan tovarning (o'zining belgilangan maqsadi, qo'llanilishi, sifati va texnik xususiyatlari, narxi hamda boshqa ko'rsatkichlari bo'yicha taqqoslanishi mumkin bo'lgan, iste'molchi almashtirishga tayyor bo'lgan tovarning)

²⁵² https://uz.wikipedia.org/wiki/Raqamli_Iqtisodiyot

²⁵³ <https://uz.eferrit.com/bozor-nima/>

²⁵⁴ Татарина С. С. Определение понятия «Товарный рынок» для целей антимонопольного законодательства // Вестник Самарского государственного университета. – 2014. – №. 6 (117). – С. 88-95.

O‘zbekiston Respublikasi hududidagi yoki uning bir qismidagi muomalasi doirasi bo‘lib, u O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy-hududiy tuzilishiga mos kelmasligi mumkin va mazkur muomala doirasi chegaralarida tovarni olish yoki realizatsiya qilish imkoniyati mavjud bo‘ladi”²⁵⁵. Qisqa qilib aytadigan bo‘lsak, Tovar bozori shu tovarning olish yoki sotish, u bilan muomala qilish mumkin bo‘lgan chegara, joy makondir.

Bugungi kunda raqamli istiqodiyot rivojlana borgan sari raqamli iqtisod tushunchasi bilan birgalikda raqamli bozor, raqamli platformalar, elektron savdo bozorlari kabi tushunchalar muomalaga kirib kelmoqda. Chunki savdo sotiq, xizmatlar ko‘rsatish bitimlarining katta qismi raqamli texnologiyalaridan foydalanilgan holda tuzilyapdi va amalga oshirilyapti. Bular raqamli bozorlarni kengayishiga olib kelyapti. Buni iqtisodchi olim Sh.Shodmonovning fikrlari ham tasdiqlaydi: “Hozirgi kunda keng rivojlanib borayotgan zamonaviy bozorlardan biri bu elektron savdo bozorlari bo‘lib hisoblanadi. Xususan, elektron tijoratda savdoni tashkil etish korxonalarining raqobatini kuchaytiradi, monopoliyadan chiqaradi va mahsulotlarning sifatini oshirish imkoniyatini beradi”¹. Bu ta‘ridam ko‘rinib turibdiki, bozorlarning yangi shakli raqobatni kuchaytirib, mahsulot sifatini oshirishga yordam beradi. Chunki ularda elektron axborot vositalaridan, raqamli texnologiyalardan foydalaniladi. Ushbu holatdan tushunishimiz munkinki, bozorning yangi shakli deb aytilayotgan elektron savdo bozorlari biz o‘rganayotgan raqamli bozor tushunchasi bilan bir xil ma‘noni anglatadi.

Bevosita raqamli bozor tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ushbu tushuncha bo‘yicha turli olimlarning fikrlarini ko‘rishimiz mumkin. Xususan, M.A.Yegorova, O.V.Kojevina va A.Y.Kinev quyidagicha ta‘rif berishadi: “Raqamli bozor-o‘z mazmunida elektron iqtisodiyot, elektron tijorat, marketpleys (raqamli savdo maydonchasi), yagona to‘lov maydoni, videoteks (videotex), internet-trading, aqlli shaharlar (smart city), elektron tranzaksiyalar, internet-banking, ekvayring, raqamli marketing va boshqalarni birlashtiradi.”²

Ushbu tushunchga ta‘rif O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Raqobat to‘g‘risida”gi qonuni loyihasida ham bor edi. Lekin yangi qonun qabul qilinganda negadir ushbu tushuncha ta‘rifi Qonunda o‘z ifodasini topmadi. Unga ko‘ra “raqamli (ko‘p tomonli) bozor - xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan Internet tarmog‘i, shu jumladan, har xil lekin o‘zaro bog‘liq bo‘lgan sotuvchi, xaridorlarning

²⁵⁵ O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni, 23.07.2023-y, O‘RQ-319-son, 49 modda. <https://lex.uz/uz/docs/-6518381>

¹ Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik) //T.:«Barkamol fayz media» nashriyoti. – 2020. 182-183 b.

² Егорова М. А., Кожевина О. В., Кинев А. Ю. Правовая защита конкуренции в условиях формирующихся цифровых рынков //Lex russica. – 2021. – №. 2 (171).

va boshqa foydalanuvchilarning ikkita va undan ortiq guruhlarini o‘zaro munosabatlarni amalga oshira olishini ta’minlash uchun Internet tarmog‘ida joylashtirilgan va tomonlarning kamida biri uchun foyda keltirish maqsadida foydalaniladigan raqamli platforma orqali sotilayotgan tovarning muomala sohasidir”.²⁵⁶³

Yuqoridagi ta’riflardan ko’rinib turibdiki, raqamli bozor raqamli texnologiyalardan , xususan, internet tarmog‘idan foydalangan holda sotuvchi va xaridorlarning guruhlarini o‘rtasida savdo - sotiq munosabatlari olib boriladigan makon deyish mumkin.

Shu o‘rinda aytish mumkinki, ko‘p hollarda raqamli platforma va raqamli bozor bir xil tushuncha sifatida qaraladi. Lekin, raqamli bozor raqamli platformadan kengroq tushuncha hisoblanadi. “Raqamli platforma - raqamli mahsulotlardan Internet jahon axborot tarmog‘i orqali haq evaziga yoki bepul foydalanilishini ta’minlovchi axborot tizimi”.²⁵⁷

Raqamli bozorlar o‘z xususiyatlari va o‘ziga xos jihatlari ko‘ra an’anaviy bozorlardan farq qiladi. Bular quyidagilar:

1.Bitimlar elektron savdo maydonchalarida tuzilishi. “Elektron savdo maydonchasi - tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotish uchun axborot tizimi orqali sotuvchi va xaridorning (buyurtmachining) o‘zaro hamkorligini ta’minlaydigan internet-do‘kon.”²⁵⁸ Bunday maydonchalar har xil saytlar, ko‘rsatuvlar, mobil ilovalar bo‘lishi mumkin.

2. Raqamli texnologiyalar, Axborot kommunikatsiya tizimi mavjud bo‘lishi kerak.

Axborot kommunikatsiya tizimi elektron tijorat ishtirokchilarining o‘zaro aloqalarini ta’minlash uchun zarur.

3.Global qamrov. An’anaviy tijorat bilan solishtirganda elektron tijorat ham xarajatlarda, ham mehnat samaradorligi bilan butun dunyo bilan tez va oson bog‘lanishda yordam beradigan ustunlikka ega. Buning natijasida elektron tijorat bozorining qamrov hajmi oshadi.

Shuningdek, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ning hisobotlarida raqamli bozorlarning quyidagi o‘ziga xos xususiyatlari keltirib o‘tilgan:

“1.Ularning hajmi – masalan, dunyodagi 10 ta yirik kompaniyadan 7 tasi raqamli mahsulotlarni taqdim etadi. Masalan: Amazon.

³ <https://regulation.gov.uz/oz/d/7903>

²⁵⁷ O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni, 23.07.2023-y, O‘RQ-319-son, 49 modda.

<https://lex.uz/uz/docs/-6518381>

²⁵⁸ Ro‘zinazarov.SH, Askarov.J, Tursunov.A Elektron tijoratni huquqiy tartibga solish. O‘quv qo‘llanma .. Toshkent sh,TDYU.,20-bet.

2. Bunda bozorlar aksariyat hollarda ko‘p tomonlama (ular platforma orqali iste‘molchilarning turli guruhlarini birlashtiradi) yoki o‘zaro bog‘langan bo‘ladi (masalan, apparat va dasturiy ta‘minot mahsulotlarni to‘ldiruvchi hisoblanadi);

3. Ko‘pincha mahsulotlar iste‘molchilarga nol yoki subsidiyalangan narxlarda taqdim etiladi, bunda asosan daromad bozorning boshqa tomonlaridan foydalangan holda olinadi (masalan, reklama yoki ma‘lumotlarni sotishdan olingan foyda) yoki mahsulotlar pullik “premium” takliflar bilan birga taqdim etiladi;

4. Tarmoq effektlari, “ko‘proq iste‘molchilar ushbu mahsulotdan foydalanganda mahsulot sotuvchilari oladigan foyda” sifatida belgilanadi.”²⁵⁹

Yuqoridagi tahlillarimizdan xulosa qiladigan bo‘lsak, raqamli bozor – internet tarmog‘i, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda savdo sotiq, xizmatlar ko‘rsatish olib boriladigan, sotuvchi va xaridorlar o‘rtasida talab-taklif asosida iqtisodiy munosabatlar amalga oshiriladigan makondir.

Raqamli bozorning o‘ziga xos xususiyatlariga esa bitimlar elektron savdo maydonchalarida tuzilishi, munosabatlarda axborot tizimlaridan, raqamli texnologiyalardan foydalanilishi, global qamrab ola olishi, transchegaraviy ahamiyatlarni kiritishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni, 23.07.2023-y, O‘RQ-319-son, 49 modda.
2. Ro‘zinazarov.SH, Askarov.J, Tursunov.A Elektron tijoratni huquqiy tartibga solish. O‘quv qo‘llanma .. Toshkent sh,TDYU.
3. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik) //T.:«Barkamol fayz media» nashriyoti. – 2020. 182-183 b.
4. Татаринова С. С. Определение понятия «Товарный рынок» для целей антимонопольного законодательства //Вестник Самарского государственного университета. – 2014. – №. 6 (117).
5. Егорова М. А., Кожевина О. В., Кинев А. Ю. Правовая защита конкуренции в условиях формирующихся цифровых рынков //Lex russica. – 2021. – №. 2 (171).
6. Mancini J. Abuse of Dominance in Digital Markets: OECD Background Paper //Available at SSRN 3862453. – 2020.
7. <https://lex.uz>
8. <https://regulation.gov.uz>

²⁵⁹ Mancini J. Abuse of Dominance in Digital Markets: OECD Background Paper //Available at SSRN 3862453. – 2020.

**XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA TOSHKENTDA
VETERINARIYA VA HAYVONLAR ORASIDA KASALLIKLARNI OLDINI
OLISHGA QARATILGAN SIYOSAT**

Bazarbayeva Shohsanam Muratovna

Perfect Universiteti o'qituvchisi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Toshkent shahrining veterinariya ishlari yoritib berilgan. Umuman olganda, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda vabo, kuydirgi, emkar, umumiy zotiljam kabi chorva mollari kasalliklari yildan yilga ko'payib borgan va bu holat o'lkada chorvachilikni rivojlantirishga halaqit bergan. Toshkent shahar veterinariya tashkilotiga o'tadigan bo'lsak, u endigina paydo bo'layotganini va davlat veterinariya tibbiyoti vakillarining doimiy aralashuvi tufayli mustaqil rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lmaganini ta'kidlamaslikning iloji yo'q. Son jihatdan Toshkent shahrida veterinarya shifokorlari etarli darajada emas edi (2 shifokor va 4 feldsher). Chorva mollarining kasallanishi Toshkent shahri tadbirkorlari, qushxonalar va Tramvay deposi uchun katta zararlar keltirgan.

***Kalit so'zlar:** Toshkent shahri, veterinariya siyosati, veterinar shifokorlar, chorva mollari kasalliklari, qushxonalar, tadbirkorlar, mahalliy xalq.*

**ПОЛИТИКА, НАПРАВЛЕННАЯ НА ПРОФИЛАКТИКУ БОЛЕЗНЕЙ
ЖИВОТНЫХ И ВЕТЕРИНАРНОЙ МЕДИЦИНЫ В ТАШКЕНТЕ В
КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ.**

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается ветеринарная деятельность города Ташкента в конце XIX - начале XX веков. В целом, в конце XIX - начале XX века в Туркестане из года в год увеличивались такие заболевания скота, как холера, сибирская язва, эмкар, генерал и зотиям, и такое положение препятствовало развитию животноводства в стране. . Что касается ветеринарной организации города Ташкента, то нельзя не подчеркнуть, что она только зарождается и не имела возможности развиваться самостоятельно из-за постоянного вмешательства представителей государственной ветеринарной медицины. В Ташкенте не хватало ветеринаров (2 врача и 4 фельдшера). Болезнь скота нанесла большие убытки предпринимателям города Ташкента, вольерам и трамвайному депо.

Ключевые слова: город Ташкент, ветеринарная политика, ветеринарные врачи, болезни скота, вольеры, предприниматели, местное население.

**POLICIES AIMED AT THE PREVENTION OF ANIMAL DISEASES
AND VETERINARY MEDICINE IN TASHKENT IN THE LATE XIX TH
AND EARLY XX TH CENTURIES.**

ABSTRACT

This article describes the veterinary activities of the city of Tashkent in the late XIX th and early XX th centuries. In general, in the late 19th and early 20th centuries in Turkestan, livestock diseases such as cholera, anthrax, emkar, general and zotilam increased from year to year, and this situation hampered the development of livestock farming in the country. As for the veterinary organization of the city of Tashkent, it cannot be emphasized enough that it is just in its infancy and has not had the opportunity to develop independently due to the constant intervention of representatives of state veterinary medicine. There were not enough veterinarians in Tashkent (2 doctors and 4 paramedics). The livestock disease caused great losses to entrepreneurs in the city of Tashkent, enclosures and the tram depot.

Key words: Tashkent city, veterinary policy, veterinarians, livestock diseases, open-air cages, entrepreneurs, local population.

KIRISH

Hozirgi kunda O'zbekistonda veterinariya xizmati O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligiga qarashli Veterinariya va chorvachilik qo'mitasi tomonidan ish olib boradi. Qo'mita hayvonlardagi kasalliklarning oldini olish, u bilan kurash tadbirlari sohasida, tashkilotlar bajarishi shart bo'lgan qo'llanmalar va ko'rsatmalarni tayyorlaydi. Har bir hudud o'zining veterinariya uchastkasi qaramog'iga kiritilgan. Bitta veterinariya uchastkasiga o'rtacha 3-4 mingta qoramol kirs, 3-4 mingta qoramolga o'rtacha miqdorda 2-3 ta veterinar mutaxassisi doimiy ravishda faoliyat olib boradi.²⁶⁰ Biz ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida Toshkent shahrining veterinariya ishlariga to'xtalib o'tmoqchimiz.

Umuman olganda, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda vabo, kuydirgi, emkar, umumiy zotiljam kabi chorva mollari kasalliklari yildan yilga ko'payib borgan va bu holat o'lkada chorvachilikni rivojlantirishga xalaqit bergan. Bu maqolada Toshkent shahridagi veterinariya-sanitariya ishlari bilan boshqa shaharlarni ham solishtirib o'tmoqchimiz.

²⁶⁰ <https://kun.uz/uz/news/2023/01/25/ozgarishlardan-keyingi-hukumat-69-ta-vazirlik-va-idora-royxati>

Rossiya imperiyasi veterinariya tibbiyoti zemstvosini bilan Toshkent shahar davlat veterinariya tibbiyotini taqqoslaganda ancha achinarli ahvolda edi. Rossiyada veterinariya bo`limi Ichki ishlar vazirligiga qarashli bo`lgan. Veterinariya bo`limi quyidagi qismlardan tashkil topgan edi: veterinariya qo`mitasi, viloyat yoki mintaqaviy veterinarlari, veterinariya laboratoriyasi, chorva yo`llari, temir yo`l stansiyalari bo`lib ²⁶¹, ularning har biri uchun vazifalar yuklatilgan. Yuqimli kasalliklar tarqalishining oldini olish, hayvonlarni ko`chirishda kasal hayvonlarni nazorat qilish, temir yo`l vokzallarida veterinariya-sanitariya nazoratini olib borish kabilar edi.

Ichki ishlar vazirligi veterinariya bo`limining 1898 yil hisobotiga ko`ra, 921 ta davlat veterinar shifokori, 580 ta zemstvo va atigi 167 ta shahar veterinar shifokori bo`lgan. O`sha yili 127 ta zemstvo veterinariya shifoxonasi va 109 ta ambulatoriya mavjud bo`lgan, Toshkent shahrining o`zida atigi 3 ta shahar veterinariya shifoxonasi va 7 ta ambulatoriya mavjud edi. Garchi so`nggi paytlarda shahar veterinariya tashkiloti ishlari ancha yaxshilangan bo`lsa-da, viloyat aholisi shahar veterinariya xizmatidan foydalana olmaganlar. Uy hayvonlari ko`p bo`lgan Toshkent shahri aholisi qoramollari orasida har yili vabo va ayniqsa pirop plazmoz bilan kasallangan va juda ko`p chorva mollari qurbon bo`lgan. Itlar orasida quturish holatlari tez-tez uchraydi, ularning soni haqiqatan ham juda ko`p bo`lgan. Veterinariya sohasining rivojlanishidan, qimmatbaho otlar va itlar boqadigan badavlat insonlardan tortib bitta sigiri va qo`ylari bo`lgan odamlargacha juda zarur edi.²⁶²

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Toshkent shahri veterinariya tashkilotlarining faoliyatiga to`xtalishdan oldin, boshqa shaharlarda veterinariya ishlari haqida to`xtalib o`tishimiz joiz. Moskva shahar veterinariya nazorati hayvonlarni nazorat qilish va qushxonalarda ularni so`yilishini nazorat qilishni o`z ichiga oladi. Shahar veterinariya bo`limida 9-10 ta veterinar shifokorlardan iborat bo`lib, 1 tasi katta menejer sifatida, 6 tasi mikroskopist 7 tasi registrator bo`lib faoliyat yuritgan. Ularning vazifasi ro`yhatga olish va bosh shifokorning buyrig`i bilan, hayvonlarning go`shti va organlarini tekshirish paytida aniqlangan o`zgarish va kasalliklar xulosalarini kartalarga qayd qilib borish bo`lgan. Navbatchi veterinar shifokorlar kun moboynda bir necha soat ishlashgan. Qushxonalarda chorva mollarini so`yish bosh veterinar shifokor

²⁶¹ Никитин И.Н. Исторические этапы формирования, развития и совершенствования государственной ветеринарной службы России. С. 5.

²⁶² И.К. О необходимости реорганизации городской ветеринарии в городе Ташкенте. // Туркестанский вестник, 1907, № 67

nazoratida bo`lib, uning ruhsati bilan so`yilgan. Qushxonalar yakshanba kundan boshqa har kuni ishlagan.²⁶³

Moskva shahar veterinariya-sanitariya nazorat bo`limi 6 ta veterinar shifokolari va bir nechta feldsherlardan iborat bo`lgan. Yuqoridagi veterinar shifokorlaridan 4 nafari (uchastka) yuqumli kasalliklarga qarshi kurash olib boradi (davlat polisiya veterinar vrachlari zimmasiga itlardagi qutirish kasalligini oldini olish vazifasi yuklangan), shuningdek, ular tumanlardagi 4 ta veterinariya ambulatoriyasiga tashrif buyurishgan: Serpuxovskiy, Basmanniy, Rogozhskiy va Sushchevskiy; 1 veterinar shifokori ot va sigir maydoniga, Gulyaev shahar axlatxonasi, kanalizasiya hovlilari va shahar sug'orish maydonlarini nazorat qiladi. 4 ta mahalliy veterinar shifokori ambulatoriyalarda ishlash bilan bir qatorda, ot maydonida otlarni tekshirish, o'z hududidagi ishlab chiqarish - otchilik va sut xo'jaligi korxonalarini nazorat qilish, Rogoj tumani veterinariya yuqorida aytilganlarga qo'shimcha ravishda, Spasskiy shahar hovlisi otlarini davolash va ularni nazorat qilish yuklatilgan. Veterinar shifokori Serpuxov Spasskiy va Kaluga shahar qabristoni boshqarish va Kaluga shahar hovlilarida otlarni davolash uchun javobgar bo`lgan. 1894 yildan boshlab Moskva shahar dumasi quyidagi yuqumli kasalliklar: kuydirgi, quturish, bezgak, qoramollarning epidemik pnevmoniyasi, oyoq va og'iz kasalligi, qo'tir kasalliklari bo'yicha majburiy qoidalar chiqardi.

Moskva shahrining veterinariya sohasida qushxonalarning nazorati uchun har yili taxminan 30 000 rubl sarflanadi va qushxonalaridan olingan yalpi daromad yiliga 670 000 rublni tashkil qilgan.

Nijniy Novgorodda shahar veterinariya nazorati 5 ta veterinar shifokorlari va bir nechta feldsherlardan iborat bo`lgan. 1-sonli qushxona uchastkasiga mas'ul veterinar shifokorlari bosh shifokor hisoblangan va shahar hokimiyatida veterinariya masalalari bo'yicha bo`ladigan tadbirlarda ma'ruzachi sifatida qatnashgan. Veterinariya bo'limidagi barcha ishlar shifokorlar o'rtasida quyidagicha taqsimlangan, 3 ta shifokor, bir nechta feldsherlar bilan 2 ta qushxona joyida veterinariya nazoratini amalga oshirganlar (yarmarkalarda, 1-son va Kunavin shahri chekkasidagi 2-sonli qushxonalar), xuddi shu shifokorlar import qilingan go'shtni tekshirishga ham mas'ul bo`lganlar. Qolgan 2 ta shahar veterinar shifokori: 2 ta mikroskopik stansiyada go'sht mahsulotlarini tekshirish; shahar podalarini nazorat qilish va epizootiyaga qarshi choralar ko'rish; hayvonlarni otopsiya qilish; quturganlikda gumon qilingan itlarni tekshirish; Sennaya maydonida otlar va sog'in sigirlar savdosini nazorat qilish; kanalizatsiya va o't o'chirish mashinalarida otlarga veterinariya yordamini ko'rsatish;

²⁶³ И.К. О необходимости реорганизации городской ветеринарии в городе Ташкенте. // Туркестанский ведомости, 1907, № 67

har yili 36500 boshgacha qoramol keltiriladigan 2 ta hovlida chorva mollarini tekshirish bilan shug`ullangan.

Rossiya imperiyasi va Evropada chorva mollari va otlarning yuqimli kasalliklarning keng tarqanligi sababli ularning oldini olish va davolash bo'yicha turli xil chora-tadbirlar, shuningdek karantin choralari ishlab chiqilgan. Bu Rossiyada epizootiyani sekinlashtirishga va keyinchalik yo`q qilishga yordam berdi.²⁶⁴

Boku shahrida shahar veterinariya nazorati Tiflis va Kavkazning boshqa viloyat shaharlariga nisbatan namunali tarzda yuritilgan. Boku shahrida 5 veterinar shifokori va 7 veterinar feldsherlaridan iborat. Veterinariya tashkiloti quyidagicha taqsimlangan: 2 ta shifokor qushxonada ishlagan va ular bilan birga 3 ta feldsher, shulardan 1 nafari katta va 1 nafari mikroskopist bo`lib, 1 veterinar shifokori va 2 veterinar feldsheri shahar chorvachilik hovlisiga va uning binolarini nazorat qilishgan. 1 shifokor yuqimli kasalliklarga chalingan qoramollar va shubhali otlar joylashtiriladigan izolyasiya hududiga ma`sul bo`lgan. Izolyatsiya hududidagi shifokorga 1 nafar feldsher berilgan.²⁶⁵

Shaharda barcha veterinar-sanitariya ishlarini olib borish uchun maxsus veterinar shifokori va 1 feldsherdan iborat. Xuddi shahar hovlilarida bo`lgani kabi, bu yerda ham eng so`nggi rusumdagi asbob-uskunalar bilan jihozlangan mikroskopik xonalar tashkil etilgan. Shahar hokimiyati, qushxonalar boshlig'i, veterinar O.Ryxlovskiy boshchiligida, shahar veterinar shifokorlarining oylik hisobotlarini nashr etadigan "Boku veterinariya-sanitariya yangiliklari" ni nashr etganlar.²⁶⁶

Toshkent shahar veterinariya tashkilotiga o`tadigan bo`lsak, u endigina paydo bo`layotganini va davlat veterinariya tibbiyoti vakillarining doimiy aralashuvi tufayli mustaqil rivojlanish imkoniyatiga ega bo`lmaganini ta`kidlamaslikning iloji yo`q. Son jihatdan tashkilot etarli darajada emas edi (2 shifokor va 4 feldsher). Shu bilan birga, veterinariya-sanitariya nuqtai nazaridan quyidagi veterinariya masalalarini tezda hal qilish juda muhim va zarur bo`lgan:

1. Chorva bozorida bozor kunlarida, ya'ni chorshanba va shanba kunlari shahar veterinariya nazoratini yo`lga qo'yish (hozirda bozorda davlat stansiyasi veterinariya va feldsherlari navbatchilik qilmoqda).
- 2) Bozor kunlarida ot maydonini nazorat qilish.
- 3) Tramvay deposida har hafta otlarni tekshirish.
- 4) Chorvachilik qabristonini tartibga solish va murdalarni maqsadga muvofiq tashish.
- 5) Itlarda quturish kasalligiga qarshi kurash bo'yicha yangi majburiy nizomning chiqarilishi va o'tgan

²⁶⁴ История ветеринарии России в XVIII веке. С. 10.

²⁶⁵ И.К. О необходимости реорганизации городской ветеринарии в городе Ташкенте. // Туркестанский вестник, 1907, № 67

²⁶⁶ И.К. О необходимости реорганизации городской ветеринарии в городе Ташкенте. // Туркестанский вестник, 1907, № 67

yili boshlangan itlarni ro'yxatga olishni tugatish. 6) otlarda bezgak, kuydirgi va pirop plazmoz (qoramollarda) bilan kurashish bo'yicha majburiy normativ hujjatlarni nashr etish. 7) na`munali shahar veterinariya ambulatoriyasini ochish. 8) Chorva bozori yaqinida chetdan keltiriladigan go'sht mahsulotlarini tekshirish va tadqiq qilish uchun mikroskopik xonaga ega vaqtinchalik kuzatuv punkti tashkil etish. 9) shaharning veterinariya-sanitariya qismiga mas'ul bo'lgan shahar veterinariya shifokorlarini hayvonlarning jasadlarini otopsiya qilish uchun zarur bo'lgan to'plamlar, diagnostik tadqiqotlar uchun asboblari va mikroskop bilan ta'minlash. 10) Kartochka tizimini yuritish orqali veterinariya hisobotini soddalashtirish. 11) shahar veterinariya nazorati mansabdor shaxslar tomonidan davriy ravishda yozib qo'yilishi shart bo'lgan chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlanadigan go'sht do'konlari, kolbasa, sut fermalari, teri zavodlari va korxonalariga (moy fermalari, chorva so'yish joylari va boshqalar) o'rnatish (sanitariya daftarlari) ko'rsatilgan muassasalarga tashrif buyurish va 12) davolash yoki izolyatsiyani talab qiladigan kasal otlarning umuman ishlashiga yo'l qo'ymaslik maqsadida engil va og'ir otlarga amaliy, davriy veterinariya nazoratini o'rnatish (agar bezgak kasalligiga shubha qilingan bo'lsa) kabi talablar edi.²⁶⁷

XIX-asr oxiri XX-asr boshlarida Toshkent shahri tadbirkorlari uchun ham veterinariya-sanitariya xizmatini yaxshilash manfaatli edi. Masalan, Orif Xojinov bilan tuzilgan shartnomaning 30-moddasidagi yangi qushxona ochilishi amalga oshsa, hozir mavjud bo'lgan shahar veterinariya xodimlari (1 shifokor va 1 feldsher) mutlaqo etarli emas bo'lib qoladi. Ularning sonini ko'paytirish biznes uchun zarur va foydalidir.

Har kuni qushxonalarda 110-120 bosh qoramol, 400 bosh qo'y, 7 bosh buzoq va 5-8 bosh otlar so'yilgan, bosh veterinar shifokor karantin hovlisidagi chorva mollarini tekshirishi lozim, shu bilan birga mikroskopik stansiyaga ma'sul bo'lishadi. Qushxonalarning rivojlanishi uchun veterinar xodimlarini ko'paytirish maqsadga muvofiqligini gapirmasdan iloji yo'q, ayniqsa hayvonlarni so'yishdan oldin ularni tekshirish, so'yilgandan keyin go'shti va ichgi organlarini ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan.²⁶⁸

Toshkent shahar hokimligining veterinariya ishiga xayrixohligi quyidagi faktlar bilan isbotlanadi: 1) 1905 yilda 2 ta shahar veterinar shifokori lavozimi tashkil etilgan. 2) 1906-yilda Toshkent shahar veterinariya-sanitariya boshqarmasiga mas'ul shahar veterinar shifokoriga yordam berish uchun 1 nafar feldsher maxsus taklif qilingan; 3)

²⁶⁷ И.К. О необходимости реорганизации городской ветеринарии в городе Ташкенте. // Туркестанский вестник, 1907, № 67

²⁶⁸ И.К. О необходимости реорганизации городской ветеринарии в городе Ташкенте. // Туркестанский вестник, 1907, № 67

Joriy yilda itlarni to'g'ri ro'yxatga olish yo'lga qo'yildi va to'g'ri ro'yxatlar tuzildi; 4) Joriy yilning aprel oyida shahar hokimi raisligidagi veterinariya komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan: shahar veterinar shifokorlari uchun to'liq mos keladigan ko'rsatmalar va yangi qushxona joylarida chorva mollarini so'yish qoidalari va 5) katta moddiy qurbonliklarga qaramay, na'munali qushxonalar tashkil etilgan va tez orada chorva mollarini to'liq tartibli so'yish va shu paytgacha o'rganilmagan cho'chqa go'shti bilan bir qatorda to'liq ilmiy ekspertizadan o'tkazilgan.²⁶⁹

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, veterinariya mutahassislari favqulodda vaziyatlarda jasorat ko'rsatmagandek bo'lgandur, ammo, ular har kuni aholi tomonidan sezilmaydigan kichik jasoratlarni amalga oshirganlar, ular epizootiya, odamlar va hayvonlarga xos bo'lgan kasalliklar bilan bog'liq ushbu favqulodda vaziyatlarning oldini olish uchun qo'llaridan kelganini qilganlar.

Shaharda veterinar shifokorlari va feldsherini ko'paytirish lozim edi, ularning soni kamida uch kishi bo'lishi kerak bo'lib, shundan 1 tasi bozor kunlarida chorva bozorini, 1 tasi ot maydonida navbatchilik qilishi va yana biri o'lik chorva mollari bilan shug'ullanishi lozim edi. Toshkent shahrining moliyaviy ahvoli og'ir bo'lganligi sababli veterinar tibbiyot xodimlarini ko'paytirishga umid qilib qolishgan xolos.

²⁶⁹ И.К. О необходимости реорганизации городской ветеринарии в городе Ташкенте. // Туркестанский ведомости, 1907, № 67

XX ASRNING IKKINCHI YARMI – XXI ASRNING BOSHIDA ATROF MUHIT MUAMMOLARINING NAZARIY – FALSAFIY MASALARI

Boboeva Mohim Shukurovna

Toshkent davlat taransport universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi katta o'qituvchisi
boboevamohim@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada jahon miqyosida XX asr ikkinchi yarmida atrof – muhitni asrash va ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishning integratsiyasi tahlil qilingan. Ekologik muammolarni global miqyosda anglashning boshlanishidan “Barqaror rivojlanish yo’liga” o’tish jarayonlari orqali nomoyon bo’ladi. Sayyoramizda atrof – muhit muammosi nazariyasi bilan bog’liq holda uning ijtimoiy – falsafiy muammolari ham rivojlanib bordi. Insoniyatning bugungi kundagi ushbu global muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yuzasidan olib borgan metodiklari va ularning istiqbollari yoritilgan.

Kalit so’zlar: *biotexnologiya, tabiat, o’rmonlar qurishi, tuproq nurashi, ekologik inqiroz, Global barqaror taraqqiyot, Rim klubi, Ekologik barqarorlik.*

ABSTRACT

This article analyzes the integration of environmental protection and social economic development in the second half of the 20th century on a global scale. From the beginning of understanding of environmental problems on a global scale, it becomes invisible through the processes of transition to the "Path of Sustainable Development". In connection with the theory of environmental problems on our planet, its socio-philosophical problems were also developing. Humanity's methods of identifying and solving these global problems today and their perspectives are highlighted.

Key words: *biotechnology, nature, deforestation, soil degradation, ecological crisis, Global sustainable development, Club of Rome, Ecological sustainability.*

KIRISH

Bugungi kunda BMT tomonidan ilgari surilayotgan Global barqaror rivojlanish dasturlari jahon hamjamiyati tomonidan eng yuqori o’rinlarda qaralayotgan rivojlanish dasturlari sirasiga kiradi. Barqaror rivojlanish iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vaziyatni har tomonlama yaxshilash orqali butun insoniyatning hayot tarzini yaxshilash va turmush farovonligini oshirishga, adolatli va barqaror jamiyat qurishga qaratilgan global faoliyatdir.

Insoniyat o'z evolyutsiyasida tabiat bilan munosabatlarda mutanosiblikni o'z ichidan chiqargan davr XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Sayyoramizdagi fan va texnika taraqqiyoti insoniyatni tabiatga boshqacha ko'z bilan qarashga olib keldi. Insonning tabiat imkoniyatlaridan va uning rivojlanish qonuniyatlarini inobatga olmay, jadal yuritgan xo'jalik faoliyati, Rim klubining "XXI asr yo'li" mavzusidagi tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, Yer yuzida tuproq nurashi, o'rmonlardan mahrum bo'lish, baliqlarning haddan tashqari ko'p ovlanishi, tuzli yomg'irlar, atmosfera ifloslanishi, ozon qatlami yemirilishi va hokazolarning ro'y berishiga olib keldi. Shuni ta'kidlash joiz, ijtimoiy taraqqiyotning istiqbolli konsepsiya va nazariyalarini belgilashda aynan, texnika va texnologiyalar o'z ta'sirini o'tkazuvchi asosiy omilga aylandi. Bu jarayonda biotexnologiya alohida o'rin tutgani holda, tabiatni inson qo'li ostidagi vositaga aylantirdi. Agar XVII asrda tabiatga "oqil yaratuvchi tomonidan barpo etilgan organik shakllar katalogi" deb qaralgan bo'lsa, XIX asrda u "tirik mavjudodlarning yashash uchun kurash maydoni" sifatida talqin etildi. Oqibatda tabiatda katta ko'lamdagi ekologik o'zgarishlar yuz bera boshladi va XX asrning boshlarigacha yer yuzidagi ekotizimlarning 20 foizi buzildi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, qisman va to'la buzilgan ekotizimlar hissasi 63 foizdan oshdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mutaxasislarning baholashlaricha, bugun o'rmonlar egallab turgan maydon quruqlikning 1/6 qismigagina to'g'ri keladi, ammo 1950 yilda ular butun yer yuzi quruqlik yuzasining 1/4 qismini tashkil qilgan. Jahon okean suvlarining esa ifloslanish darajasi record natijani tashkil qilib, ular qayta mahsuldorlik sifati esa pasaymoqda. Tez rivojlanayotga urbanizatsiya jarayoni esa shaharlar aglomeratsiyasini eng yirik ifloslanish manbasiga aylantirib ulgurdi. Aynan shu kabi va shunga o'xshash muammolar sababli bugungi kunda jahon ekotizmlarini muhofaza qilish va asrash umumsayyoraviy tadbirlarni va ahamiyatni kasb etmoqda.

Ma'lumki, ekologik inqiroz tushunchasi atrof – muhitga inson ta'sirining ortishi natijasida "tabiat – inson - jamiyat" o'zaro munosabatlarining o'zaro keskinlashuv holatlarini ko'rsatibgina qolmay, insoniyatning ham kelajakda kelishi mumkin bo'lgan insoniylik inqirozini ham ifodalaydi. Jumladan buyuk fizik olim Albert Eynshteny insoniyatning keyingi taraqqiyoti texnikaviy taraqqiyot emas, balki uning axloqiy qadriyatni taraqqiy ettirishga bog'liq ekanligini ta'kidlagani bejizga emas.

1960 yillar oxirida rivojlangan G'arb mamlakatlarida atrof – muhitning ifloslanishiga qarshi kuchli jamoatchilik harakati vujudga keldi, dastlabki ekologik qonunlar qabul qilinib, 1 mingga yaqin ekologiya va rivojlanish masalalari bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar tuzildi. 1968 yili 10 ta davlatdan 30 kishidan iborat fan, madaniyat, maorif, biznes sohasi vakillari "Rim klubi" deb nomlangan nodavlat

tashkiloti tuzishdi. Rim klubi o'z faoliyatini turli yig'ilishlar simfozium va seminarlar, taniqli olimlar va siyosiy arboblarni bilan uchrashuvlarni tashkil etish shaklida olib borib, quyidagi masalalarga o'z e'tiborini qaratdi :

1. Jamiyatga muayyan metodikani taqdim etish orqali, insoniyat oldidagi "qiyinchiliklar"ni tahlil qilish imkoniyatini yaratish va uni amalga oshirish.
2. Turli sohalar va yo'nalishlar kesimida inqirozli holatlarning tahlilini insoniyatga yetkazish (ogohlantirish).
3. Jamiyatga global muvozanatga erishish yo'lida "to'g'ri" yo'l yo'riqlarni ko'rsatish.

Birinchi masala yuzasidan bugungi kunda suvni tejovchi, havoni ifloslanish darajasini aniqlovchi va tozalovchi smart texnologiyalar, o'rmonlarni va tuproq nurashiga qarshi global birlik harakatlari tashkil qilingan. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish yo'lida Rim klubi a'zolari 30 dan ortiq ilmiy ma'ruzalarni e'lon qilishdi. Klub a'zolari hozirgi zamon global muammolarini shartli ravishda quyidagi muammolarga ajratishdi. :

1. "Jamiyat - tabiat" tizimidagi jamiyat va atrof muhit o'rtasidagi ziddiyatlar bilan bog'liq muammolar.
2. Jamiyatdagi ichki ziddiyatlar bilan bo'g'liq muammolar (inson – jamiyat tizimi).

Bugungi kunda atrof – muhitni muhoafaza qilish bo'yicha ekologik barqarorlik ta'minlangan dunyoning yetakchi davlatlari bo'lib ular o'zining bir qator metodikalari bilan dunyoda ekologik barqarorlik bo'yicha yetakchilik qilib kelishmoqda. Masalan Kosta – Rika - atrof-muhit va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishga katta e'tibor qaratadigan etakchi ekologik barqaror mamlakatdir. Kosta - Rika davlati asosiy eksport tovari yog'och hisoblangan, ularda o'rmonlarni qisqarishi global tus ola boshlagan, keyinchalik Kosta – Rika davlati va hukumati yog'ochlarni kesishdan ko'ra ularni asrash va ekoturizmni rivojlantirishga etibor berdi. Natijada bugungi kunda Kosta – Rika – dunyoning yetakchi ekologik barqaror davlatiga aylandi. Shvetsiya issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish bo'yicha faol chora-tadbirlar ko'rayotgan davlatdir. Norvegiya dunyodagi eng ekologik toza mamlakatlardan biri bo'lib, energiyani tejash va barqaror transport tizimlariga muntazam sarmoya kiritadi. Finlyandiya energiyaning katta qismi qayta tiklanadigan manbalardan ishlab chiqariladigan va atrof-muhitni saqlash uchun ko'plab innovatsion texnologiyalar yaratilgan mamlakatdir.

1972 yil mart oyida "Rim klubi" uchun tayyorlangan "O'sish chegaralari" ma'ruzasi e'lon qilindi. Ma'ruzada sayyoramiz kelgusi ekologik holatini bashorat

qilish bo'yicha global model tahlil qilindi. Modelda sayyorada o'sishni va uning chegarasini belgilaydigan besh asosiy omil : aholi soni, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi, tabiiy resuslar, sanoat ishlab chiqarishi va atrof muhit ifloslanishi asos qilib olindi. Ma'ruzada aholi sonining ortish sur'atlari va istemol modeli o'zgarib, keyingi 100 yil ichida chuqur ekologik inqirozlar bashorat qilindi "Rim klubi"ning elon qilingan keyingi global modellarida yangi sharoitlar hisobga olinib, o'sish istiqbollari ekologik halokat xavfiga qarashlar o'zgardi. Jumladan, 1991 yilda Rim klubi rahbariyati tomonidan klubning birinchi hisoboti – "Birinchi global inqilob" ma'ruzasi tayyorlandi. Ma'ruza ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qism – dunyoda yuz berayotgan o'zgarishlar, global muammolar va ularning salbiy oqibatlari tahliliga bag'ishlangan bo'lsa, ikkinchi qism – insoniyatning eng xavfli "qiyinchiliklari"ni bartaraf etish bo'yicha aniq tavsiyalardan iborat. Jumladan, ma'ruzada "...ko'pchilik mamlakatlarning bozor iqtisodiyotiga o'tishi iqtisodiy sohadagi muhim o'zgarishlardan biri sifatida baholansada, jamiyatdagi munosabatlarning faqat bozor imkoniyatlari asosida amalga oshirilishiga asoslangan mexanizmining yakka o'zi energetika muammolari, atrof – muhit muhofazasi, ijtimoiy adolat va boshqa ko'plab masalarning yechimini topishga qodir emas. Bu jarayonda davlatning roli muhim", - deya ta'kidlanadi.

Rim klubi faoliyatini tahlil qilar ekanmiz, klubning dastlabki yillardagi o'rta tashlangan fikrlari oradan o'tgan qisqa vaqt ichida o'z tasdig'ini topdi. Jumladan , 1992 yilda klub a'zolarining 20 yillik izlanishlari natijasi elon qilinib, unda nafaqat dastlabki xulosalar tasdiqlanganligi, balki insoniyat bu davrga kelib, o'sish chegarasi doirasidan chiqib bo'lganligini bayon qilindi. 2004 yilda esa insoniyatning "o'sish chegaralari" masalasiga bag'ishlangan kitobning uchinchi nashri chop etildi. Unda 30 yil oldin o'rta tashlangan gipotezalar, ijtimoiy hayotning turli jihatlarini aniqlab beruvchi omillarga aylanganligi bayon etilgan.

1972 yil 5 iyunda Stokgolmda BMTning Atrof – muhit bo'yicha birinchi Umumjahon Konferensiyasi o'tkazildi. Unda 113 ta davlat vakillari qatnashdilar. Konferensiyada ekologik yo'naltirilgan ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish g'oyasi ilgari surilgan bo'lib, unga ko'ra aholi turmush darajasining ortishi yashash muhitining yomonlashishi va tabiiy sistemalarning buzulishiga yo'l qo'ymasligi lozim. Konferensiyada 5 ta muhim qaror va hujjatlar qabul qilindi. Bular : Stokgolm deklaratsiyasi; Tadbirlar rejasi, UNEPni tashkil etish to'g'risidagi tavsiyanoma; Butunjahon atrof – muhit bo'yicha jamg'armasi tashkil etilishi va 5 iyunni "Butunjahon atrof - muhit kuni" deb elon qilinishi.

Dunyoda XX asr ikkinchi yarmida atrof – muhitni asrash va ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishning integratsiyasi ekologik muammolarni global miqyosda anglashning

boshlanishidan “Barqaror rivojlanish yo’liga” o’tish jarayonlari orqali nomoyon bo’ladi. Sayyoramizda atrof – muhit muammosi nazariyasi bilan bog’liq holda uning ijtimoiy – falsafiy muammolari ham rivojlanib bordi.

Ishlab chiqarishda tabiiy resurslardan toboro ko’proq foydalanilishi va ularning kamayib ketish xavfi ko’rina boshlagan sayin tabiatni muhofaza qilish tushunchasi va tabiatni muhofaza qilish vazifasi kengayib bordi va XX asrning o’rtalariga kelib tabiatni muhofaza qilish kishilik jamiyatining muhim vazifalaridan biriga aylandi. Ekologik muammolar global tus olgan bir sharoitda, Markaziy Osiyo davlatlari misolida Sovet Ittifoqida bu muammoga “sinfiylik” nuqtai nazaridan yondashuv mustahkam o’rin olgan bo’lib, ekologik inqiroz faqat kapitalistik dunyoga xos xususiyat bu muammolar sotsiolistik davlatlarda paydo bo’lmaydi degan qarash bilan yashalgan. Ko’pgina tarixiy tadqiqotlarda ekologik jihatlar nomoyon bo’lsada, ular ikkinchi darajali hisoblanib, tabiatga falsafiy tadqiqotlar obyektidan tashqaridagi voqelik sifatida qaralgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Global barqarorlik bo’yicha say harakatlar o’tgan asrning yarmidan boshlanib bugungi kunda olib borilgan to’g’ri ishlar natijasida o’zining samarasini bermoqda. Ekologik inqiroz va tahdidlar o’zining ko’lami va insoniyatga keltiradigan ta’sirlariga ko’ra mintaqaviy va global ko’rinishni hosil qilib, bu esa insoniyatni birgalikda harakat qilishga chaqiryapti. “Rim klubi” tomonidan ishlab chiqilgan gipozelarning bugungi kundagi o’z tasdig’ini topishi ham aynan insoniyatning “jamiyat – tabiat – inson” uchligining birgalikdagi mutanosibligini ta’minlashdagi umumjahon xarakterni kasb etishini ko’rsatyapti. O’zbekiston sharoitida ekologik global barqaror rivovlanishni ta’minlashda quyidagi tendensiyalarni ilgari surish va istiqbolini ta’minlash zarur :

- issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va barqaror texnologiyalarni rivojlantirish bo’yicha milliy darajada choralar ko’rish.

- tabiiy resurslarning ulkan zahiralarisi asrash, bioxilma-xillikni saqlash va atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish, aholi ekologik savodxonligini oshirish va ekologik madaniyatni kuchaytirish.

- qayta tiklanadigan manbalardan energiya ishlab chiqarishni kuchaytirish, ular suvni tozalash va chiqindilarni yo’q qilish bo’yicha zamonaviy metodikalarni ishlab chiqish va qo’llash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Karimov I. O’zbekiston XXI asr bo’saga’sida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.- Toshkent;O’zbekiston, 1997. - B .11

2. Лосев А.В., Провадкин Г.Г. Социальная Экология. – М.: Гуманит.изд.центр.Владост, 1998. – С.66
3. Tursunov X.T, Raximov T.U. Ekologiya. Toshkent. Chinor ENK, 2006. – B.129.
4. Einstein A. The World As I See It. New York: Quality Paperback Books, 1990. – P.44
5. Римский клуб/Club of Rome/. (www.ecoteco.ru)
6. Davletov S.R. XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshida O'zbekistondagi ekologik vaziyat va uning ijtimoiy muammolari.Dissertatsiya. Urgench, 2018. – B.21
7. Гвашиани Д.М. Пределы роста – первый доклад римскому клубу (www.alt-future.narod.ru)
8. Meadows D. et.al.The Limits to Growth.A.Report for the Club of Rome's Project on Predicament of Mankind. – N.Y.,1975. – P.29.
9. Кинг А. Шнайдер Б. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба.-М.:Политике,1991.- С.39
10. Медоуз Д. и др. Пределы роста 30 лет спустя. Пер.с англ.М.:ИКЦ Академкнига, 2007. – С.7.
11. Nig'mal'tov A. O'zbekiston Respublikasi ekologiya huquqi.- Toshkent:TDYI,2004.-B.248.
12. Alixanov B. Samoylev S. Ekologik vaziyatni barqarorlashtirish va tubdan yaxshilashni ta'minlash. 09.06.2015// www.eco.uz

БУРҲОНИДДИН МУҲАҚҚИҚ ТЕРМИЗИЙ ВА МАВЛОНО ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ: ИРФОН ФАЛСАФАСИ ОСТОНАСИДА

Холмўминов Жаъфар Муҳаммадиевич,

Тошкент давлат шарқшунослик университети
“Манбашунослик ва тасаввуф герменевтикаси”

кафедраси профессори в. б.,
фалсафа фанлари доктори (DSc)

jafarmuhammad@mail.ru

Турсунов Шерали Юнусович,

Термиз агротехнологиялар ва инновацион ривожланиш институти

“Математика, табиий ва гуманитар фанлар”

кафедраси ассистенти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола улуғ мутасаввиф олим Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий (561-638/1165-1240) ҳаёти, илмий мероси ва айниқса, унинг буюк мутафаккир ва шоир, Мавлавия тариқатининг асосчиси, тасаввуф таълимоти ва Ирфон фалсафасининг назариётчиларидан бири Мавлоно Жалолиддин Румий (Балхий) ўртасидаги устозлик ва шогирдлик муносабатлари таҳлили ва тадқиқига бағишланган.

Калит сўзлар: Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий, Мавлоно Жалолиддин Румий (Балхий), Баҳоуддин Валад, “Маъориф”, Афлокий, “Маноқиб ул-орифин”, тасаввуф, ирфон фалсафаси, устоз, шогирд, мурид, мурид.

BURKHANIDDIN MUHAKKIK TERMIZI AND MAVLANA JALALIDDIN RUMI: ON THE THRESHOLD OF IRFAN'S PHILOSOPHY

Kholmuminov Jafar Muhammadiyevich,

Doctor of Philosophical sciences (DSc),

Tashkent State University of Oriental Studies,

professor of chair "Source studies and Hermeneutics of Sufism"

jafarmuhammad@mail.ru

Tursunov Sherali Yunusovich,

Assistant at the Department of Mathematics, Natural Sciences and Humanities

Termez Institute of Agricultural Technology and Innovative Development

ABSTRACT

This article explores the life and scientific heritage of the great Sufi scholar Sayyid Burkhanuddin Muhaqqiq Termizi (561-638/1165-1240) and especially his relationship with Mawlana Jalaluddin Rumi (Balkhi), a great thinker and poet, one of the theorists of Sufism and philosophy of Irfan, the founder Orden of Mavlawiya.

Key words: *Sayyid Burhaniddin Muhaqqiq Termizi, Mawlana Jalaliddin Rumi (Balkhi), Bahauddin Walad, “Maarif”, Aflaki, “Manakib ul-arifin”, Sufism, Irfan philosophy, teacher, student, murshid, murid.*

БУРХАНИДДИН МУХАККИК ТЕРМИЗИ И МАВЛЯНА ДЖАЛАЛИДДИН РУМИ: НА ПОРОГЕ ФИЛОСОФИИ ИРФАНА

Холмунинов Джафар Мухаммадиевич,

доктор философских наук (DSc),

и.о. профессора кафедры «Источникововедения и герменевтики суфизма»

Ташкентского государственного университета востоковедения,

jafarmuhammad@mail.ru

Турсунов Шерали Юнусович,

ассистент кафедры «Математика, естественные и гуманитарные науки»

Термезский институт агротехнологии и инновационного развития

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется жизнь и научная наследия великого суфийского учёного Сайида Бурхануддина Мухаккика Термизи (561-638/1165-1240) и особенно его отношение с Мавляной Джалалуддином Руми (Балхи), великим мыслителем и поэтом, одного из теоретиков суфизма и философии ирфана, основателем ордена Мавлавия.

Ключевые слова: *Сайид Бурханиддин Мухаккик Термизи, Мавляна Джалалиддин Руми (Балхи), Бахауддин Валад, «Маариф», Афлаки, «Манакиб уль-арифин», суфизм, философия ирфана, учитель, ученик, муришид, мюрид.*

КИРИШ

Узоқ даврлар мобайнида Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий номи ва маънавий мероси Марказий Осиё илмий тадқиқот марказлари эътиборидан четда қолиб кетган эди. Албатта, бунинг асосий сабаби шўролар ҳокимияти даврида ислом маърифати билан боғлиқ бўлган буюк сиймолар илмий меросини ўрганилишининг таъқиқ этилиши эди. Ўзбекистонда Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ҳаёти ва илмий мероси ҳақида эълон қилинган илк маълумотлар 2000 йилдан бошлаб илмий нашрлар ва даврий

матбуот саҳифаларида кўрина бошлади. [3;4;6;10] Аммо, Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ҳаёти ва илмий мероси ҳақида шу пайтгача эълон қилинган маълумотлар кўпинча қисқача ахборот характериға эға бўлиб келган ва мутафаккирга оид асл манбаларға бевосита мурожаат қилинмаган. Жумладан:

“Саййид Бурҳонуддин Муҳаққиқ Термизий – Жалолиддин Румий (Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Хусайн ибн Аҳмад Балхий Румий, 604-672/1207-1273), унинг ўғли Султон Валад (623-712/1226-1312), Заркўб номи билан машҳур Салоҳиддин ибн Фаридун Кўнявийнинг устози, Румийнинг отаси – Баҳоуддин Валаднинг (Муҳаммад ибн Хусайн ибн Аҳмад Хатиб Бакрий, 543-630/1148-1232) яқин шогирди.

Исломшунос ва термизийшунос олим Ж.Чўтматовнинг термизий алломалар ҳақидаги қимматли монографиясида ҳам шу ҳолат кузатилади: “Кўня сафаридан сўнг Бурҳониддин Термизий Қайсарияға ўтди ва кичик бир ҳужрада истиқомат қилди. Салжуқийлар волийси Шамсиддин Исфаҳоний у зотға мурид бўлди. У зотнинг доимий жазба, важд ва истиғроқ ҳолатида яшаганлари айтилади. Вафоти борасида икки хил сана келтирилади. Бири 638/1240, бошқаси 674/1275. Қабр тошларининг устиға 561-638/1165-1240 саналари битилган”. [10; 313]

“Термизийлар тазкираси”да ушбу Термизийға оид маълумотлар олиш мумкин бўлган манбалар келтирилади, шунингдек, у зотнинг Жалолиддин Румийнинг “Фийҳи мо фийҳи” (Зотдаги нарса зотдадир) асарида келган сўзлари ҳам берилади. [4; 56-64] Муҳаққиқ Термизий борасида Б.Муртазоев берган маълумотлар ҳам аҳамиятға молик.[6; 88-91]

Асосий қисм

“Саййиди сирдон” лақаби билан XIII асрнинг улуғ амалиётчи сўфийларидан бири сифатида машҳур бўлган Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийнинг ҳаёт йўли ушбу даврнинг Султон ул-уламоси, улуғ фақиҳ ва мутасаввиф олим, Имом Муҳаммад Ғаззолий силсиласининг давомчиси Баҳоуддин Валад ва унинг фарзанди – улуғ мутасаввиф ва мутафаккир шоир – Мавлоно Жалолиддин Румийнинг ҳаёт йўллари билан чамбарчас боғланиб кетган. Негаки, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий Баҳоуддин Валаднинг энг пешқадам шогирди ҳамда Мавлоно Румийнинг тасаввуф илми бўйича илк устози эди. Шу нуқтаи назардан, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийнинг ҳаёти, илмий мероси ва фалсафий-ирфоний қарашларини Баҳоуддин Валад ва Мавлоно Румий ҳаёти ва ижодини ўрганмасдан туриб тадқиқ этиш амри маҳол. Негаки, ҳам Баҳоуддин Валад, ҳам Мавлоно Румий

асарларида Бурхониддин Муҳаққиқ Термизий номи қайта-қайта зикр этилиши билан бирга Мавлоно Румий ҳаёти, маънавий мероси ва қарашларига бағишланган тарихий адабий манбалар – маноқиблар, мақомотлар ва тазкираларда ҳам Бурхониддин Муҳаққиқ Термизий хусусида тўхталиб ўтилади.

Мавлоно Жалолоиддин Румий 1204 йилда Хуросоннинг Балх шаҳрида дунёга келди. Шу муносабат билан уни “Жалолоиддин Балхий” деб ҳам аташади. Унинг “Румий” ва “Мавлоно Румий” номи билан шуҳрат қозонишининг сабаби Туркиянинг Қуния шаҳрида узок муддат истиқомат қилганлиги ва ўша ерда вафот этганлигидир. Румий ўзини доим хуросонлик деб ҳисоблаган, ўз шаҳри ва ҳамшаҳарларини яхши кўрган, уларни ҳеч қачон унутмаган.[9; 5] Унинг “Девони кабир”даги ғазалларида ҳам, “Маснавийи маънавий” асарида ҳам Самарқанд, Бухоро, Термиз, Фарғона ва Балх каби Мовароуннаҳру Хуросондаги шаҳарлар, ҳатто қишлоқлар тилга олинади. Мавлавий ўзининг хуросонлик эканлигини қатъий таъкидлаган. Бу ҳақда “Девони кабир”даги ғазалларида ҳам ёзади:

*Аз Хуросонам кашидий то бари юнониён,
То баромўзам бад-ишон, то кунам хушмазҳабий.*

Мавлоно Жалолоиддиннинг отаси Муҳаммад бин Хусайн Хатибий бўлиб, ўз даврида Баҳоуддин Валад – Баҳовалад номи билан танилган ва “Султон ул-уламо” унвонига эга бўлган. У 1230 йилда, яъни, саксон беш ёшида вафот этди. Баҳоуддин Валад тасаввуф тариқатининг улуғларидан бўлиб, Шамсиддин Аҳмад Афлокийнинг ёзишича, унинг сўфийлик “жун чакмони” (хирқаси), яъни, силсиласи Аҳмад Ғаззолийга бориб боғланади. У амри маъруф аҳли бўлиб, бемаза ва бемаъни одатлардан узок юрар, доимо кўпчилик ҳамроҳлигида бўларди. “Оташкада” тазкираси муаллифининг ёзишича, усиз майит ташқарига чиқарилмаган ва усиз ҳеч қандай йиғин ўтказилмаган. У доимо фалсафа ҳақимлари ва бошқаларни инкор этиб, шариат қоидаларига бўйсунган ва дини Аҳмадийни тарғиб қилган. Хос ва авом уни қўллаб қувватлаган.[2; 193]

Саййид Муҳаққиқ Термизий ҳақида Алишер Навоий куйидаги маълумотни келтиради: “Хусайний саййиддур ва Тирмиздин эрди ва Шайх Баҳоуддин Валад қ. с. нинг асҳоби ва муридларидиндур. У хавотирға ишрофи (яъни, ички ўй-хаёлларнинг баъзисини фаросат билан сезиши) жиҳатидин Саййиди сирдон номи билан машҳурдур. Ул кунки (Жалолоиддин Румийнинг отаси) Шайх Баҳоуддин Валад оламдин ўтти, Саййид Тирмизда ўлтуруб эрди. Дедики, шайхим ва устодим ҳазратлари дунёдин рихлат қилдилар. Ва неча кундин

сўнгра Мавлоно Жалолуддин тарбияти учун Кўняға мутаважжих бўлди. Ва Мавлоно Жалолуддин ҳазратлари тўққиз йилгача алар хидматларида бўлуб, иршодлар кўруб тарбият топдилар. Дебдурларки, чун Шайх Шихобуддин Сухравардий Румға келди. Саййид ҳазратларини кўргали борди. Саййид кул устига ўлтуруб эрди, ўрнидин тебранмади. Шайх йироқдин таъзим қилди ва ўлтурди, ҳеч воқеъ бўлмади. Муридлар сукут мужибин (сабабин) сўрдилар. Шайх дедики, ҳол аҳли била сўзлашурға ҳол тили керак, йўқки (кифоя қилмаски) қол тили! Муридлар сўрдиларки, Саййидни нечук топтингиз? Шайх деди: дарёе топтук, маввожи маоний дурларидин ва Муҳаммад ҳақоикидин бағоят ошкор ва асру яшурун. Шайх Салоҳуддин (ушбу) Саййиднинг муридларидиндур. Саййид дерлар эрмишки, ҳолимни Шайх Салоҳуддинға бағишладим ва қолимни Мавлоноға. Ва Саййиднинг мутабаррик мазори Қайсариядадур. (Унга ва барча солих бандаларга Аллоҳнинг саломи ва раҳмати бўлсин)".[1; 318,326,328]

Баҳоуддин Валаднинг ёзган асарлари зиёлилар орасида ўзига хос бир меҳр-муҳаббат ва ихлос билан ўқилгани туфайли катта обрў-эътиборга эга эди. Айниқса, унинг “Маъорифи Баҳовалад” номли китоби сон-саноксиз мухлислар орттирган эди. Ушбу китоб, яъни, “Китоби маъориф” Баҳовалад(Жалоллиддин отаси)нинг маъруза ва ваъзларидан ташкил топган мажмуа бўлиб, Мавлоно ва унга эргашган орифлар дунёқарашига ўзига хос равишда катта таъсир кўрсатди. Шунинг учун бўлса керак, “Маснавийи маънавий”да акс эттирилган кўпгина масалаларнинг изи ва илдизини Баҳоуддин Валаднинг “Китоби маъориф”идан топиш мумкин.

Султон Баҳовалад ҳижрий 628 йил (1232) рабиъулаввал ойининг ўн саккизинчи куни Қунияда вафот этди. Мавлоно отаси Баҳовалад вафот этган пайтда йигирма тўрт ёшли йигит эди. Баҳоваладнинг вафотидан унинг ўрнини боса оладиган одам устида сўз юритилар экан, “барчанинг кўзи Мавлонога қадалди. Баҳоваладнинг ўзи ҳам “Мендан кейин бу мақом Худовандгор Жалолиддин Муҳаммадга лойиқдир” дерди. Бу гап муридларга ҳам мақбул эди. Бунинг устига Алоуддин Кайқубод ҳам шуни хоҳларди. Озми-кўпми тажриба кўрган, билимдон Мавлоно йигирма тўрт ёшида муфтий ва фақиҳ бўлди, мударрислик курсисига ўтирди. У отасининг мактабида илоҳий ва мажозий муҳаббат дарсини олган бўлса-да, бир мударрис эди ва маъно аҳлининг асрорини ошиқ орифлар тилида баён қилишни хоҳламасди. Аммо бу фақиҳона сиймо замирида туғёну тўфонлардан ҳам кучлироқ бир шахс яширинган, бу “тўзал паричехра” зарурат юзасидан парда ортини ихтиёр этган эди. Бу ҳолат Бурҳониддин Муҳаққиқ келиб, уни янги олам билан ошно этгунча

давом этди. Унгача Мавлоно дарсу суҳбатларининг асосий мавзуи, шаръий илмлар билан бирга “Маъорифи Баҳовалад”, ўзининг таъбири билан айтганда “Фавоиди волид” мавзусида шариат ва тариқат орасида қолган, фақиҳлик. Воизлик ва орифлик хислатларини ўзида мужассамлаштирган шахс ҳақидаги вазълар ва суҳбатлардан иборат эди”. [7; 15] Отаси ўғлининг ўз ўрнига ўтиришини, мажлисларда ваъз ўқиб, фатво бериш усулларини ўрганишини истарди. Тўғриси, бу борада ўғлига васият ҳам қилган эди. Шундай ҳам бўлди. Мавлоно бу машғулотларни бир йил, яъни, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий маслағи билан танишгунча давом эттирди.

Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийнинг ўзи маърифат ва ҳақиқат аҳлидан бўлиб, Баҳоваладнинг садоқатли муридларидан ҳисобланарди. У Балхда Баҳовалад мажлисларида қатнашиб, ундан илм ўрганган ва унинг чин муридларидан бирига айланган эди. Эронлик таниқли румийшунос олим Муҳаммад Истеъломий Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ва Баҳоуддин Валад ўртасидаги пир-муридлик муносабатларини қуйидагича тавсифлайди: “Хуросоннинг Термиз шаҳридан чиққан Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Балхда Баҳоуддин Валаднинг шогирди эди. Камолот даражаларига жуда қисқа муддат ичида эришган бу шогирд Баҳоваладнинг муҳожиратидан сал олдин Термизга, ўзининг хилват гўшасига қайтиб кетган эди. Аммо Баҳовалад билан дийдор кўриш истаги унга тинчлик бермасди. Баҳоваладнинг Хуросондан чиқиб кетганини эшитгач, ҳафсаласи пир бўлиб, афсус-надоматда қолди. Пирининг Қунияда қўним топганини эшитиши билан Рум сафарига отланди, аммо Баҳовалад дунёдан кўз юмганидан бир йил ўтганидан сўнг Қунияга етиб борди”. [7; 15]

Саййид Бурҳониддин Термизийдан тасаввуф сир-асрорларига оид “Маъориф” номли форсийда ёзилган асар қолган бўлиб, у Эронда 1960 йилда машҳур эронлик тасаввуфшунос олим Бадеъуззамон Фурўзонфар томонидан тадқиқий нашр этилган. Сўнг ушбу нашр 1972 йилда Абдулбоқи Гулпинарли ва 1995 йилда Али Ризо Карабулут томонидан турк тилига таржима этилган. Али Ризо Карабулут унинг кириш қисмида асар мазмуни, унинг қўлёмалари ва нашр босмалари ҳақида маълумот берган. Ушбу асарда Бурҳониддин Термизий уларнинг сўзлари ва шеърларидан истифода этган олим ва шоирларнинг номларини ҳам тўла келтирган. Улар орасида Термизийлардан Абу Бакр Варроқ, Муҳаммад ибн Ҳомид ва Муҳаммад Ҳаким Термизийлар бор. [8]

Бурҳониддин Термизийни ёшлигида “Саййиди сирдон” деб аташган. “У ўзи билган сирни Мавлонога топширган эди. Елкасидаги энг оғир юкдан қутулгандай, енгил тортиб, Қайсарияга қайтди. Бир йилдан сўнг унинг бу

дунёдаги ҳаёт юлдузи Қайсарияда (х. 638; м. 1240) сўнди”. [7; 18] Шу ўринда айтиш лозимки, “Маъориф” асарининг Муҳаққиқ Термизий қаламига тегишлилиги баъзи бир машҳур румийшунос олимларда шубҳа уйғотган. Жумладан, таниқли румийшунос, “Маснавийи маънавий” асарининг энг яхши илмий нашрларидан бирини тайёрлаган олим доктор Муҳаммад Истеъломий эронлик машҳур румийшунос ва тасаввуфшунос олим Бадеъуззамон Фурўзонфарнинг бу борадаги шубҳасига таянган ҳолда шундай ёзади: “Мавлоно унинг хужрасидан пароканда ёзувларни топиб ўзи билан Қунияга олиб келди. Эҳтимол, бу кейинчалик бошқа бир Бурҳоннинг сўзлари билан қўшилиб, “Маъорифи Бурҳон Муҳаққиқ” номи билан маъруф бўлган асардир”. [7; 18]

Бизнингча, бу шубҳа ўринли эмас. Негаки, биринчидан, “Маъориф” номли тасаввуфий асарлар ёзиш Баҳоуддин Валад мактабида урф бўлган ва бундай ном билан асар ёзишни унинг ўзи бошлаб берган. Иккинчидан, Муҳаққиқ Термизий Баҳоуддин Валаднинг энг пешқадам шогирдларидан бўлган ва табиийки, унинг қарашларида устозининг қарашлари ҳам ўз аксини топган. Бу ҳолатни Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий “Маъориф”ида кузатиш мумкин. Учинчидан, Баҳоуддин Валад доирасидаги шахслар орасида яна бир “Бурҳон” ё “Бурҳониддин” исмли мутасаввиф бўлганлиги ҳақида Мавлоно Жалолоддин Румий асарларида ҳам, Шамсиддин Афлокийнинг “Маноқиб ул-орифин” асарида ҳам ҳеч қандай бир маълумот учрамайди.

Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ҳаёти, маънавий мероси ва фалсафий-ирфоний дунёқараши ҳақида маълумот берадиган тарихий ва адабий манбалар деярли санокли. Булар – Мавлоно Жалолоддин Румийнинг муҳташам асарлари – “Маснавийи маънавий”, “Девони кабир” ва “Фиҳи мо фиҳи”даги Муҳаққиқ Термизий ҳақидаги ишоралар, Румийнинг ўғли Султон Валаднинг “Валаднома” (“Ибтидонома”) асаридаги ишоралар, Румий ҳақидаги илк маноқиб – Фаридун ибн Аҳмад Сипаҳсолорнинг “Рисолаи Сипаҳсолор ба маноқиб Худовандгор” номли асари ва Шамсиддин Аҳмад ал-Афлокий Орифийнинг Мавлоно Жалолоддин ҳаёти, адабий-бадиий ва фалсафий-ирфоний мероси ҳамда дунёқараши хусусида нисбатан кўпроқ маълумот берадиган “Маноқиб ул-орифин” асари ҳамда кейинги даврда ёзилган Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкират уш-шуаро” асаридир.

Шамсиддин Аҳмад Афлокийнинг “Маноқиб ул-орифин” асари Мавлоно Жалолоддин Румийнинг ирфоний мақом ва мартабалари ҳақида “маноқиб” жанрида тарихий-адабий услубда форс-тожик тилида битилган таржимаи ҳол (биографик) асардир. Мавлоно вафотидан саксон йил ўтгандан сўнг, яъни

х.к.761 /м.1360 йилда Шамсиддин Аҳмад Афлокий томонидан форсий тилда насрий йўсинда ёзилган ушбу муътабар тарихий манба илк маротиба 1959 йили Анқарада, иккинчи марта ҳижрий-шамсий 1362 йили икки жилда Таҳсин Ёзижи томонидан Техронда нашр этилган.[11] Биринчи жилнинг иккинчи фасли

"در مناقب حضرت سید سردان برهان الحق و الدین الحسین الترمذی روح الله روحه العزیز"
"Ҳазрати Саййиди сирдон Бурҳон ул-Ҳаққ ва-д-дин ал-Ҳусайн ат-Термизий – Аллоҳ унинг руҳини азиз айласин – манокбида" деб номланади. Шамсиддин Аҳмад Афлокий мазкур фаслни Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ҳаётига оид қуйидаги қимматли маълумотлар билан бошлайди:

"حضرت سید را در ملک خراسان و ترمذ و بخارا و غیره مشهور سید سردان می گفتند و دایم از ضمائر درون و مغیبات سفلی و علوی می گفت. و در آن زمان که حضرت بهاء ولد از دیار بلخ هجرت نمود، سید سردان جانب شهر ترمذ رفته منزوی شده بود."

Яъни: "Ҳазрати Саййид Хуросон мулкида ва Тирмизу Бухорою бошқа жойларда машҳур эди ва ва уни "Саййиди сирдон" (сирларни билгувчи Саййид) дердилар. У доимо ботин олами, сифлий ва улвий ғайбиётдан сўзларди. Ҳазрати Баҳовалад Балх диёридан муҳожират қилгач, Саййиди сирдон Термиз шаҳрига бориб узлатга чекинган эди".[11; 56]

Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий соҳиби каромат бўлган ва ҳар замонда унинг кўнглига ғайб оламидан турли хабарлар келиб турган. Афлокий ана шу фикр – Муҳаққиқ Термизийдаги интуитив билимнинг кудратини қуйидаги воқеа билан асослаб беради:

"روزی بمعرفت گفتن مشغول بود، چاشتگاه روز جمعه هژدهم ماه ربیع الآخر سنه ثمان و عشرين و سمانه فریاد عظیم کرد و بسیار گریست که دریغا حضرت شیخم از کوی عالم خاک، به سوی عالم پاک رحلت نمود. جماعتی که حاضر وقت بودند، تاریخ روز و سال را در حال ثبت کردند. بعد از آنکه بملک روم رسید همچنان بود که فرموده بود. نماز جماعه را گزارده شرایط عزارا با قامت رسانید و کافه اکابر آن دیار تا چهل روز تمام سوگوار بودند. بعد از عرص چهل روز فرمود که فرزند شیخم جلال الدین محمد من تنهاست. و نگران من است، بر من فرض عین است که جانب دیار روم و روم را بر خاک پای او مالم و در خدمت او ملازم باشم و این امانت را که شیخم به من سپرده است، بوی تسلیم کنم."

Яъни: "Бир куни маърифат ҳақида суҳбат қуриш билан машғул эди – бу 628 (м.1232) йил Рабеъулохир ойининг ўн саккизинчи куни (жумъа куни) эди – тўсатдан фарёд уриб "Водариғ, ҳазрати шайхим тупроқ оламидан пок оламга риҳлат қилдилар!", деб кўп йиғлади. Ўша йиғинда ҳозир бўлган кишилардарҳол кун ва йил санаси қайд қилиб қўйдилар. Рум мамлакатига етиб боргач, ўзи айтгандай бўлиб чиқди. Жумъа намозини ўқиб, азадорлик шарт-шароитларини мукамал адо этди. У диёрнинг улуғлари қирқ кунгача аза тутдилар. Қирқ маърақасини ўтказгач, қирқинчи куни "Шайхимнинг фарзанди – менинг

Жалолиддин Муҳаммадим ёлғиз қолди ва мени кутмоқда. Энди Рум диёрига бориш, Румни унинг оёқлари гардига суртиш, унинг хизматида бўлиш ва шайхим менга топширган омонатни унга топшириш мен учун айна фарздор".[11; 56-57]

Шамсиддин Аҳмад Афлокий берган маълумотларга қараганда, Муҳаққиқ Термизий ўзининг пири комили – Баҳоуддин Валадга нисбатан юксак ихлос ва муҳаббат билан қараган ва умрининг охиригача ўз устози ва унинг хонадонига содиқ қолган. Бу садоқат уни ҳеч қачон тарк этмаган. Шунинг учун бўлса керак, у устозидан ўрганган ирфоний билимларни омонатдек сақлаб, бир куни келиб унинг фарзанди аржуманди – Жалолиддин Муҳаммад(Румий)га етказишни фарзи айн деб ҳисоблаган. Шунинг учун у Қунияга, ёш Жалолиддин Муҳаммад дийдорига ошиқади. Афлокий берган маълумотга қараганда, “Бурҳониддин келган пайтида Мавлоно Лоранда шаҳрида, қисқа муддатли хилватда ўтириб, оғир фикрий меҳнатдан биров фориғ бўлган ҳолда ўзига ёруғ йўл изларди. Ҳар ҳолда, Бурҳониддиннинг мактублари Мавлонони Қунияга қайтарди. Бурҳон зукко ва ёқимтой гўдак ўрнида камолга етган донишмандни кўриб, мафтун бўлди”.[7; 16] Афлокий бу ҳақда ёзади:

بزرگان ترمذ در فراق حضرت سيد زارپها کردند. با چند يارى همدم قدم در راه نهاده قطع مسافت شيب و فراز ميکرد. چون بدارالملک قونيه رسيد، از تاريخ شيخ سالی گذشته بود و در آن هنگام مگر حضرت خداوندگار بسوی شهر لارنده رفته بود و حضرت سيد چند ماه در مسجد سنجاری معتكف شده با درویش خدمتکار مکتوبی متضمن بانواع حکم بجانب مولانا فرستاد که البته عزيمت فرمايد و در مزار والد خود این غريب سوخته را دريابد که شهر لارنده جای اقامت و ادامت نيست که از آن کوه در قونيه آتش خواهد باريدن. چون مکتوب سيد بمطالعه اشرف مولانا رسيد از حد بيرون رفته کرده و بعد شادان شد و مکتوب را بر دیده ها مالیده بوسها داد و گفت

شعر (مجتث)

هزار سال ببايد که تا بباغ هنر

ز شاخ دولت چون تو گلی ببار آيد

بهر قران و هر قرن چون توئی نبود

بروز کار چو تو کسی بروزگار آيد

و بزودی مراجعت نموده چون بشهر رسيد بتعجيل تمام برخاست و بزيارت سيد رفت. حضرت سيد از در مسجد بيرون دويد بخداوندگار استقبال نمود، همدیگر را در کنار گرفته".

هر دو بيخود گشتند. غریو و نعره ها از نهاد ياران برخاست. بعد از ان حضرت سيد از هر علمی که استفسار فرمود انواع جوابها داد. سيد برخاست و زیر پای خداوندگار را بوسه ها دادن گرفت و بسی آفرینها کرد و گفت که در جمع علوم دینی و یقینی از پدر بصد درجه گذشته. اما پدرت را هم علم قال بکمال بود و هم علم حال بتمام داشت. بعد الیوم می خواهم که در علم حال سلوک کنی و آن علم انبیاء و اولیاء ست و آن را علم لدونی خوانند که و آتیناه من لدنا علما. عبارت از آنست و آن معنی از حضرت شیخ بمن رسیده است و آن را

نيز هم از من حاصل کن تا در همه حال ظاهرا و باطنا وارث پدر باشی و عین او گردی. بر هر چه اشارت فرمود، مطاوعت نموده حضرت سید را بمدرسه خود آورد و نه سال تمام خدمت سید را بندگان نمود."

Яъни: “Термиз улуғлари Ҳазрати Саййид (Саййид Бурҳониддин) фироқида оҳ-нолалар чекдилар. (Саййид Бурҳониддин) бир неча яқин дўстлари билан йўлга чиқиб кўзлаган манзили сари ошиқарди. Қуния дорулмулкига етганида Шайхнинг оламдан ўтганига бир йил бўлган ва ўша пайтда Ҳазрати Худовандгор (Мавлоно Румий) Лоранда томонга кетган эди. Ҳазрати Саййид бир неча ой давомида Санжорий масжидида эътикоф тутди. Сўнг Мавлонога турли ҳикматли маъно-мазмунларга тўла бир мактуб битиб, унда албатта унинг қайтиб келишини ва волидининг мозори ёнида бу куйган ғарибни топишини, Лоранда яшаш ва қолиб кетиш жойи эмаслигини, у (ердаги) тоғдан Қуния устига (вулқонли) олов отилишини тайинлаб, бир дарвеш ходим орқали Лорандага жўнатди. Мавлоно мактубни ўқигач, аввалига қаттиқ изтиробга тушди, сўнг хурсанд бўлиб, мактубни кўзларига суртди ва ўпди. Сўнг деди:

Шеър (мазмуни):

Хунар боғида сендек бир гулнинг давлат шоҳида униб-ўсиши учун минг йил керак бўлади.

Ҳеч бир замон ва ҳеч бир асрда ҳеч ким оғир кунда етиб келишда сенга тенг бўлолмайди.

(Мавлоно Румий) зудлик билан йўлга тушиб, шаҳарга етиши билан Саййид (Бурҳониддин Муҳаққиқ) ҳузурига шошилди. Саййид масжид эшигидан ташқарига отилиб Худовандгор(Румий)га пешвоз чиқди. Қучоқ очиб кўришишди ва ҳушдан кетишди. Дўст-биродарлар дод-фарёд чекишди. Сўнг Ҳазрати Саййид қайси илмдан сўраса жавоб берди. Саййид (Бурҳониддин Муҳаққиқ) ўрнидан туриб Худовандгор(Мавлоно)нинг оёқларини ўпа бошлади ва офаринлар айтиб, деди: “Барча диний ва яқиний (аниқ ҳужжат ва аниқ далил-исботларга асосланган илм) билимларда отангдан юз фоиз ўтибсан. Аммо отанг ҳам илми қол(исботлаш йўли билан моҳиятини тушуниш ва тушинтириш мумкин бўлган илм)ни, ҳам илми ҳол(тасаввуф илми; ботиний (интуитив) илм; фақат эътиқод йўли билан моҳиятини тушуниш ва билиш мумкин бўлган илм)ни мукамал эгаллаган эди. Эртадан бошлаб илми ҳолга қадам қўйишингни истардим. Бу илм анбиё ва авлиёнинг илми бўлиб, “илми ладуний” (ғайб илми) деб аташади. Ва бу илм менга Ҳазрати шайхимдан етган, сен эса уни ҳам мендан олиб ҳам зоҳиран ва ҳам ботинан отангнинг вориси бўлмоғинг ва айнан унга ўхшамоғинг лозим”. Саййид нима буюрса, (Мавлоно) ўша вазифани бажариб, уни ўз масжидига олиб борди ва тўққиз йил давомида унинг хизматида бўлди”. [11; 57-58]

Румий тўққиз йил давомида Муҳаққиқ Термизий таъбири билан айтганда, “илми ладуний”, яъни тасаввуф илмини ўрганди. Яъни, болалик чоғида тасаввуф ҳақидаги илк билимларни бу гал Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ҳузурида қайта такрорлаб олгач, бу илмга оид янги билимларни олди. Бу давр ичида “Бурҳониддин, Мавлоно билан ишлашни Баҳоваладдан ўрганган нарсаларини ўртага ташлашдан бошлади. Албатта, бу билимларнинг асосий қисмини Мавлоно ҳам биларди. Шунинг учун ҳам Бурҳон Мавлонога Шомга бориб бир неча йил маълумотини мукаммаллаштириб келишни тавсия қилди. Шундай қилиб, уни Ҳалабга жўнатди, ўзи ҳам Қайсариягача унга ҳамроҳ бўлди. Бундан сўнг 9 йил давомида гоҳида узоқдан, гоҳида эса яқиндан унга раҳнамолик қилиб турди”.[7; 16]

"بعضی گویند در ان وهلت مرید سید شد و بعضی گویند که در بلخ در عهد پدر خود بهاء ولد مریدش کرده بود و سید برسم لالأ و أتاك دم بدم حضرت خداوندگار را بر دوش بر میگرفت و می گردانید."

Яъни: “Баъзилар (Мавлоно Румий) ўша пайтда Саййидга мурид тушди, десалар, баъзилар (Жалолиддин Румий) отаси Баҳовалад даврида Балхдаёқ унинг муриди бўлган эди, Саййид унинг тарбиячиси сифатида ҳар замон Худовандгорни елкасига кўтариб юрар эди, дейишади”.[11; 58]

Бу маълумотдан Румийнинг Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийга бўлган ихлос ва эҳтироми болалик чоғиданоқ шаклланганлиги аниқланади. Муҳаммад Истеъломий тавсифи билан айтганда, “Мавлоно гўдаклик чоғида Баҳовалад унинг баъзи бир таълим вазифаларини текширишни Бурҳониддинга топширарди, Румда ҳам ўша кунларни эслаб, Бурҳониддинга топширадиган янги вазифалар бор, дер эди.”[7; 15-16]

“Маноқиб ул-орифин” муаллифи Шамсиддин Аҳмад Афлокийнинг ёзишича, Мавлоно отаси вафотидан сўнг Шомга борди. Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий уни то Қайсариягача кузатиб борди, лекин ундан кейин Мавлонога ҳамроҳ бўла олмади. Мавлоно Ҳалаб шаҳрига бориб, зоҳирий билимларни ўрганишга киришди. Бу пайтларда Дамашқ ва Ҳалаб шаҳарлари исломий билимларнинг муҳим марказларидан ҳисобланиб, Марказий Осиё ва Эроннинг кўпгина уламолари мўғул ҳужуми натижасида шу шаҳарга кетган ва ўша ерда муқим бўлиб қолган эдилар. Румий Ҳалабдан сўнг Дамашққа борди ва тўрт йил у диёрда илм ўрганиш билан шуғулланди. Афлокийнинг ёзишига қараганда, “Ҳазрат Мавлоно Дамашққа келиши билан шаҳар уламолари ва улуғлари, ким бўлишидан қатъи назар уни кутиб олдилар ва Муқаддасия мадрасасидан жой бериб, унинг хизматида бўлдилар. У ниҳоят жиддий риёзат чекиб дин илми билан машғул бўлди”. Мавлононинг Шайх ул-акбар

Мухйиддин ибн ал-Арабий билан бўлган эҳтимолий мулоқоти ҳам шу шаҳарда рўй берган бўлиши мумкин.

Мавлоно жами етти йил Дамашқ ва Ҳалабда яшаб, сўнг Қунияга қайтди. Қунияга етгач, “фақиҳлар ва шариат уламолари уни пешвоз олдилар, Мавлонони ўзига яқин тутган ботин аҳли эса унинг қайтишини муҳим воқеадай қабул қилдилар. Аммо Бурҳониддин Муҳаққиқнинг иши ҳануз поёнига етмаган эди. Бурҳониддин Мавлонодан илми қол захираси ҳали илми ҳол ғалвиридан ўтиб соф бўлмаганлигини, акс ҳолда Мавлоно мадраса кибру ғуруридан қутулмаслиги ва ўзининг таъбири билан айтганда, “бу ерда наҳв (грамматика) эмас, маҳв бўлмоқ лозим” деган ҳикматнинг тагига етмай, Хуросону Шомда олган билимларини ҳеч бир мадрасада ўқитилмайдиган бир илм – “фикҳи фикҳу наҳви наҳву сарфи сарф” билан боғланмасдан қолиши мумкинлигини биларди. Бурҳон ўзининг донишманд муридани чилла ўтириш, сукут ва узоқ хилватга ҳидоят этиб, уч чилладан сўнг бироз хотиржам бўлди. Мавлонода ғурур ва худбинликдан асар қолмаган эди”.[7; 17-18] Қайсарияга етиб келгач, Бурҳониддиннинг олдига келди ва унинг шогирдлари қаторига қўшилди. Маълумки, тасаввуф тариқатларидан бирида шайх ҳузурда таълим олган ва маънавий-руҳий камолотга эришган шогирд аста-секин муршидлик – шайхлик даражасига эришган. Мавлоно Румий ҳам Муҳаққиқ Термизий ҳидоятлари билан бу даражага эришди, аммо бу қандай юз берди: тариқат одобида маълум ва расм бўлган қоидалар асосида шайхлик хирқасини расман кийдими ёки йўқми? Ушбу жумбоқ ҳалигача ўз ечимини топгани йўқ. Жумладан, эронлик румийшунос олим Муҳаммад Истеъломийнинг фикрича, Румий тасаввуф илмидаги устози Саййид Муҳаққиқ Бурҳониддиннинг таълими ва кўрсатмаларига қатъий амал қилиши натижасида “энди ўзи бошқа солиқларга муршид бўлиш даражасига етганди. Мавлоно ҳаёт йўлининг бу нукталарида Бурҳон унга муршидлик хирқасини кийгизиш маросимини барпо этганми, йўқми, афсуски, бу ҳақда қўлимизда ҳеч қандай манба қўқ. Фақат шуни биламизки, Мавлоно ўзининг қобилияти ва Бурҳониддин ўзининг ҳиммати билан бу зоҳирий расму одоблар даражасидан юқорироқ турганлар”.[7; 17-18] Шом сафаридан сўнг “Бурҳониддин ҳидояти билан ўтирган чилладан кейин ҳам Мавлоно муридлари ва дўстларининг илтимосига кўра фақиҳлигу мударрислик ва раҳнамолик курсисида ўтирар, ҳануз ҳам отаси узоқ йиллар давомида босган йўллардан борарди. Аммо Бурҳон Муҳаққиқнинг ишора ва иршодларига таяниб, идроки унга сенинг сўзингдан ёруғроқ, шиддатлироқ шундай бир шуъла чиқиши, бу шуълани ёқиб юборадиган бирон кишининг келиш фурсати яқинлашмоқда, дерди. Унинг дарсу баҳслари ҳижрий 642 (м.1244) йилгача

давом этди. Мавлоно суҳбатларининг мундарижаси фикҳнинг турли масалаларига оид эди”. [7; 18] У тўққиз йил Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ҳузурида бўлди. 1230 йилда Румга қайтди, Бурҳониддин Муҳаққиқ эса Қайсарияда қолди ва ўша ерда вафот этди. Афлокийнинг ёзишича, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий вафот этаётган пайтда бу рубойни ўқийди:

*Эй Дўст, қабулам куну жонам биситон,
Мастам бикуну аз ду жаҳонам биситон.
Бо ҳарчи дилам қарор гирад бе Ту,
Оташ ба ман андар зану онам биситон.*

Машҳур турк румийшунос олими Абдулбоқий Гўлпинорли тўғри таъкидлаганидек, балки Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Румийга бир куни келиб Шамс Табрезийдек бир киши келишини (исмини зикр этмасдан) хабар бергани учун “Саййиди сирдон” – сирларни бигувчи саййид деган лақаб олгандир. Мавлавийларнинг энг қадимги маноқиби – “Рисолаи Сипаҳсолор”да эса у “Фаҳр ул-мажзубин” – мажзубларнинг ифтихори номи билан тилга олинади. Шу лақабнинг ўзиданоқ бу куйган орифнинг башарий даражадан юксакроққа кўтарилганини кўрсатади. [12; 100]

Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий вафот этгач, Мавлоно деярли беш йил (1240-1244) аждодларидан қолган анъанага кўра мадрасада фикҳ ва дин илмларидан дарс беришга киришди. Ҳар куни тўрт юзга яқин шариат илми толиблари унинг дарсида ҳозир бўлардилар. Шунингдек, ўша замон фақиҳлари ва дин пешволари одати бўйича зикр уюштиришар, халқни художўйлик ва илм-маърифат ўрганишга ундашарди.

ХУЛОСА

Мавлоно Жалолиддин Румий отасининг энг билимдон ва садоқатли шогирди, ўзининг болалик чоғидан меҳрибонлик кўрсатиб келган устози – Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийни бир умр катта ихлос ва улкан эҳтиром билан эслайди. “Маснавийи маънавий”да бир неча ўринда Муҳаққиқ Термизийга ишора этиб ўтар экан, уни нурга менгзайди:

Нур бўл Бурҳон Муҳаққиқ сингари. [5; 1323-байт]

Яна бошқа бир машҳур асари – “Фихи мо фихи” китобида отаси Баҳовалад, муршиди Шамс Табрезий ва халифаси Салоҳиддин Заркўб билан бирга Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқни ҳам эслаб, ундан ҳам баъзи ҳикоялар келтиради. “Девони кабир”да бир неча байтларда Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийни улуғлайди. Румийнинг кўнгил олаmidан жой олган бу чуқур ихлос

ва эҳтиромнинг сабаби битта: Муҳаққиқ Термизийнинг устозлик мақоми ва Румийга инсонийликдан берган сабоқларидир.

Шак-шубҳасиз, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ ёш Жалолиддин Муҳаммаднинг бир куни келиб тасаввуф таълимоти ва ирфон фалсафасининг буюк бир вакили сифатида шаклланишида улкан ҳисса қўшган. Бошқача таъбир билан айтганда, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий Румийни Ирфон деб аталмиш маънавий оламнинг остонасига етаклаб борган ва Шамс Табрезий билан бўладиган мулоқотларга тайёрлаган буюк мураббий вазифасини ўтаган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Нашрга тайёрловчилар С.Ғаниева, М.Мирзааҳмедова. Арабча ва форсча матнларни таржима қилиб, нашрга тайёрловчи ва масъул муҳаррир: С. Рафиддинов. – Тошкент: “Фан”, 2001.
2. Давлатшоҳ Самарқандий. Тазкират уш-шуаро. – Лейден нашри.
3. Жўраев О. Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий. // “Имом Бухорий сабоқлари” журнали, 2/2015.
4. Кенжабек М. Термиз тазкираси. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001.
5. Мавлоно Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий. Иккинчи дафтар, 1323-байт.
6. Муртазоев Б. Саййид Бурҳониддин Термизий. // *Til va adabiyot ta'limi*. Ўзбекистон Республикаси Халқ Таълими Вазирлигининг илмий-методик журнали. 2002/5.
7. Муҳаммад Истеъломий. Жалолиддин Румий ҳақида. “Маснавий”га муқаддима. / Форс тилидан Жаъфар Муҳаммад таржимаси. – Техрон: “Islamic Thought Foundation”, 2000.
8. Seyyid Burhaneddin Tirmizî. Maârif. Ali Riza Karabulut tercümesi. 1995.
9. Фурўзонфар, Бадиъуззамон. Мавлоно Жалолиддин ҳаёти. – Техрон, 1366.
10. Чўтматов Ж. Термизнинг безавол қалъалари ёхуд Термиз тарихи. / Масъул муҳаррир: Ж.Холмўминов. – Тошкент: “Yangi nashr”, 2017.
11. شمس الدين احمد الافلاكى العارفى. مناقب العارفين. جلد اول. با تصحيحات و حواشى و تعليقات بكوشش: تحسين يازيجى. - تهران: دنياى كتاب، ۱۳۶۲. - ص. ۵۶
12. عبدالباقي گولپينارلى. مولانا جلال الدين. زندگانی فلسفه آثار و گزیده ای از آنها. ترجمه و توضیحات دکتر توفیق سبحانى. - تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. 1375. - ص. 100

MISR MATBUOTINING PAYDO BO‘LISHI TARIXI XUSUSIDA

V.X. Murtazoyev,

SamDCHTI Yaqin sharq tillari kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Misr arab respublikasi hdudida ilk matbuotnig paydo bo‘lishi va uning asosiy omillari haqida so‘z boradi. Shuningdek, ilk davrlardagi matbuot shakllari va unga nibatan olib borilgan siyosat, matbuotnig jamiyat hayotida tutgan o‘rni haqida fikrlar keltirilgan. Misr matbuoti paydo bo‘lishi va shakllanishidagi turli bosqichlar haqida tushuncha beriladi.

Kalit so‘zlar: matbuot, mustamlaka, mustamlaka bosqichlari, mustamllak davri, omillar, Britaniya mustamlakasi, siyosiy institutlar

К ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЕГИПЕТСКОЙ ПРЕССЫ

В. Х. Муртазоев,

СамГИИЯ, преподаватель кафедры Ближневосточных языков

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится о возникновении первой прессы в Арабской Республике Египет и его основных факторах. Также существуют мнения о формах печати в ранние времена и проводимой благодаря этому политике, о роли прессы в жизни общества. Дано понимание разных этапов возникновения и становления египетской прессы.

Ключевые слова: пресса, колония, колониальные этапы, колониальный период, факторы, британская колония, политические институты.

ABOUT THE HISTORY OF THE EGYPTIAN PRESS

V. Kh. Murtazoev,

teacher of Department of Middle Eastern Languages, SamSIFL.

ABSTRACT

This article talks about the emergence of the first press in the Arab Republic of Egypt and its main factors. Also, there are opinions about the forms of the press in the early times and the policy carried out due to it, the role of the press in the life of the society. An understanding of the different stages in the emergence and formation of the Egyptian press is given.

Key words: press, colony, colonial stages, colonial period, factors, British colony, political institutions

KIRISH

Matbuot barcha davrlarda o'ziga xos muhim o'ringa ega soha hisoblanib kelgan va turli mamlakatlarda matbuotning paydo bo'lishi va rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Arab matbuoti ham vujudga kelishi va rivojlanishining o'ziga xos jihatlari mavjud. Ayniqsa, mustamlakachilik davrida matbuotning vujudga kelishi uning qadrini yanada orttirdi. Misr matbuotining paydo bo'lishida ham qator omillar muhim rol o'ynagan. Bular orasida mamlakatdagi siyosiy vaziyat va aholining unga bo'lgan munosabati hamda mustamaka hukumatining o'z faoliyatini targ'ib qilish borasidagi ishlarini alohida ta'kidlab o'tish mumkin. Ya'ni, mustamlaka hukumati o'zining hududdagi obro'sini oshirish uchun turli gazetalar tashkil qilish orqali xalq ongiga ta'sir o'tkazishga harakat qilardi. Bu bilan parallel ravishda mamlakatdagi qator ma'rifatparvar, ozodlik tarafdorlari milliy ozodlik harakatlariga ahlini targ'ib qilish uchun ham bosma nashrlar tashkil qilishgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Misr hududidagi gazetalarning paydo bo'lish omillari va rivojlanish bosqichlari xususida qator arab tarixchi va tilshunos olimlari tadqiqotlar olib borishgan. Bu borada asosan arab olimlar ish olib borganligini aytshimiz mumkin. Jumladan doktor Fathiy Husayn Omirning "Arab matbuoti tarixi"²⁷⁰, Adib Marvaning "Misr matbuoti: paydo bo'lishi va rivojlanishi"²⁷¹ kabi asarlarida Misrda matbuotning paydo bo'lishi va taraqqiyoti xususida atroflicha ma'lumot berilgan. Bu mavz doirasida Misrda paydo bo'lgan ilk nashrlar "Al-Vaqoi' al-Misriyya", "Nil vodiysi", "Sharq yulduzi" kabi gazetalarning, umuman, Misrdagi ilk gazetalarning paydo bo'lishi sabablari va ularning rivojlanish bosqichlari jarayonini tahlil qilish ishimizning predmeti hisoblanadi.

Misr arab davlatlari orasidagi jurnalistika haqiqiy ma'noda paydo bo'lgan davlat sifatida qaraladi. Misrdagi ilk gazeta 1798-yilda Napoleon Bonapart boshchiligidagi kompaniya kelganda nashr qilingan. Bu kompaniya o'zi bilan arab va fransuz tillaridagi bosmaxonani olib keladi. Misrda bosma nashrlarning vujudga kelishida quyidagi omillarni sabab qilib ko'rsatish mumkin²⁷²:

1. G'oyaviy uyg'onish. XVIII asrga kelib, Usmoniylar imperiyasi zaiflashuvi bilan Misr o'lkasida yangi davr bo'y ko'rsata boshladi va fransuz bosqini arafasida misrliklarning dunyoqarashida katta o'zgarishlar yuzaga kelgan edi. Bu o'zgarishlar fransuz bosqinidan bir necha yil oldin boshlangan. Keyin u xuddi shu yurish paytida

²⁷⁰الدكتور فتحي حسين عامر. تاريخ الصحافة العربية. القاهرة: العربي للنشر والتوزيع 2013
²⁷¹ أديب مروه الصحافة العربية نشأتها وتطورها، دار مكتبة الحياة-1959

²⁷²الدكتور فتحي حسين عامر. تاريخ الصحافة العربية. القاهرة: العربي للنشر والتوزيع 2013

o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi va fransuzlar Misrni tark etishi bilan yangi o'lovlar yuzaga keldi. al-Azharning Shayx Hasan Al-Attor va Al-Sharqaviy kabi bir qancha ma'rifatparvar shayxlari, go'yo Fransiyaning Misrga qarshi yurishidan oldin 1795-yilda sodir bo'lgan uch yillik haj misrliklarni uyqudan uyg'otish uchun yetarli emas deb hisoblardilar. Napoleon Bonapart buni yakunlash uchun o'zining harbiy kampaniyasining eng yuqori nuqtasiga chiqdi. Kampaniya tomonidan yaratilgan siyosiy bo'shliq orqali hukmron kuch sifatida haqiqiy hokimiyatga uyg'onish taqdim etdi. Misrliklar uyg'onib, fransuz kampaniyasi olib kelgan zamonaviy sivilizatsiyaning qog'ozlarni ishlab chiqarishga mo'ljallangan ilg'or qurollar va bosmaxonadan chiqqan ba'zi mahsulotlarini ko'rishdi. Misrliklar Bonapartni dastlab oddiy xalqning mehrini qozonish va ularga yaqinlashish uchun arab tilida chop etgan risolalarda ko'rishgan.²⁷³

2. Yangi davlatning barpo etilishi. Yangi davlat paydo bo'lishi bir qancha yangiliklarni amaliyotga joriy etdi. Ular orasida siyosiy tashkilotlarning tuzilishi, ta'limga e'tibor qaratilishi, iqtisodiyotning rivojlanishi, g'oyaviy oqimlarning chiqishi va, albatta, matbuotga alohida e'tibor berilishi mavjud edi.

Muhammad Ali 1805-yilda Misrda hokimiyat tepasiga kelganidan so'ng zamonaviy davlat qurishga kirishdi. 1811-yilda "Qal'a qirg'ini" nomi bilan mashhur jangda mamluklardan qutulishga erishdi. Keyinchalik uni hokimiyatga olib kelgan xalq rahbarlaridan, ayniqsa, Qohira tashqarisiga surgun qilgan janob Umar Makramdan qutuldi.

Misrda zamonaviy davlat qurishning eng ko'zga ko'ringan quyidagi xususiyatlari matbuotning paydo bo'lishiga eng katta ta'sir ko'rsatdi²⁷⁴:

a) siyosiy institutlarni tashkil etish;

Bu muassasalar ijroiya kengashlari yoki byurolariga bo'lingan. Muhammad Ali 1818 yilda ijroiya vakolatiga ega bo'lgan siyosiy maslahat kengashlarini tashkil etdi. U armiya qurishda yevropacha uslubni qo'llagan va keyinchalik majburiy harbiy xizmatga chaqiruvni joriy etgan hamda zamonaviy qurollarni joriy etish va harbiy maktablarni shakllantirishga asos solgan. Shuningdek, ba'zi ishlarni o'z zimmasiga oladigan hukumat maslahat organini shakllantirish maqsadida Oliy kengashni tuzdi. Muhammad Ali siyosiy institut bo'lgan zamonaviy armiya qurishga ham alohida e'tibor qaratgan.

b) ta'limga e'tibor;

Muhammad Ali ta'limga e'tibor berdi va 1811-yilda ta'limning barcha bosqichlari uchun muntazam maktablar tashkil etdi. U Yevropa, xususan, Fransiya,

²⁷³الدكتور فتحي حسين عامر. تاريخ الصحافة العربية. القاهرة: العربي للنشر والتوزيع 2013
²⁷⁴الدكتور فتحي حسين عامر. تاريخ الصحافة العربية. القاهرة: العربي للنشر والتوزيع 2013

Angliya va Italiyaga ilmiy missiyalar yuborish orqali ta'lim islohotlarini amalga oshirardi.

d) Misr iqtisodiyotining rivojlanishi;

Muhammad Ali hukmronligi davrida Misr iqtisodiyoti juda gullab-yashnadi va ekin maydonlarini ko'paytirish majburiyatlari tizimi yo'qoldi. Mamluk feodalizmi, xo'jalik faoliyatining barcha jabhalari ustidan davlat nazoratining to'liq tizimini ko'rsatish yo'lga qo'yildi. Qishloq xo'jaligi sohasida yerga egalik huquqini bekor qilib, uni to'liq o'z tasarrufiga o'tkazadigan tarzda qayta taqsimladi.

e) intellektual oqimlarning paydo bo'lishi;

Ushbu oqimlar Al-Xadiviyy Ismoil hukmronligi davrida (1863-1879) paydo bo'la boshladiva quyidagi ikki qismga ajralgan holda namoyon bo'ldi:

1) islomiy oqim.

-islomni uning atrofidagi turg'unlikdan uzoq, haqiqiy shaklida taqdim etish;

-dinni davr bilan bog'lash; islomni zamon taraqqiyotiga mos qayta talqin qilish;

2) dunyoviy yo'nalish.

XIX asr oxirida tarqalgan tarjimachilik harakati ham o'z hissasini qo'shdi. Ko'pgina zamonaviy Yevropa g'oyalarini misrliklarga keng miqyosda yetkazishda, shuningdek, o'z mamlakatida Usmonli zulmidan qochgan levant hujumchilari bu oqim mavqeini oshirishda turli ilmiy mavzularga bag'ishlangan madaniy jurnallar chiqarish orqali muhim rol o'ynadi. Ular orqali dinni davlatdan ajratish zarurligiga chaqirdilar.²⁷⁵

3. Misrning Buyuk Britaniya mustamlakasiga aylantirilishi. Angliyaning Misrni bosib olishi Misr matbuotini katta siljishga olib kelgan omillardan biri sanaladi. Ingliz istilosidan oldingi voqealar arab inqilobi kabi yangi siyosiy kuchni yuzaga keltirdi. Ularning har biri o'z so'zini aytadigan gazetalar yaratishga qiziqdi. Natijada bir vaqtning o'zida arab va ingliz tillaridagi matbuot nashrlari soni ortib bordi.

Misrda dastlabki gazetalarning rivojlanishibugungi kungacha bo'lgan davrda bir qancha turli bosqichlarga bo'linadi va bu bosqichlar quyidagilarda ifodalanadi:

Birinchi bosqich(1822-1862-yillar). Bu bosqich Muhammad Ali tuzmoqchi bo'lgan Misr davlati bilan bog'liqdir. Gazetalar bu davlatning yuzi bo'lishi kerak edi va ilk Misr gazetalarning paydo bo'lishi Muhammad Alining yutuqlaridan biri bilan bog'liq bo'lgan. Kunlik yoki haftalik hisobot shaklida taqdim etiladigan hududlarda sodir bo'layotgan voqealarni, kuzatib borish zarurligini ko'rdi,. Unga "Jurnal" atamasi berildi, so'ngra har hafta unga taqdim etila boshlandi va keyinchalik kunlik nashr qilish uchun buyruq chiqarildi. Biroq ba'zi tarixchilar bu jurnalni Misrda nashr

²⁷⁵الدكتور فتحي حسين عامر. تاريخ الصحافة العربية. القاهرة: العربي للنشر والتوزيع 2013

etilgan birinchi gazeta deb hisoblamaydilar. Buning uchun “jurnal”ning gubernatorga taqdim etiladigan hisobot ekanligi va cheklangan nusxada chop etilishi, aholiga yetib bormasligiga asoslanadilar. Muhammad Ali o‘z hukumati uchun o‘rnatgan tizimlar joriy bo‘lgandan keyin, “yangiliklar xalqsiz faqat davlat amaldorlariga tegishli emasmi”, degan savolni o‘ylaydi. Shuning uchun u hukumat va rahbarlarga oid xabarlarini 1828 yilda o‘zi chiqargan “Al-Vaqoi’ al-Misriyya” nomli bir gazetada birga bosib chiqarishni buyuradi va bu gazeta Buloq ad-Dakrurhududida chop etilar edi. Bu gazetaning maqsadi xalqni Muhammad Ali davlat va uning aholisi uchun qilmoqchi bo‘lgan yangilanishlaridan xabardor qilish va bu o‘zgarishlarning ijobiy tomonlarini ko‘rsatib berishdan iborat edi. “Al-Vaqoi’” arab va turk tillarida bir xil adadda chop etilar edi. U olimlar va katta davlat arboblari, oddiy aholiga, maktab o‘quvchilari hamda harbiylarga tarqatilar edi. Shuningdek, Muhammad Ali zabt etgan arab mamlakatlariga, masalan, Shom, Sudan, Hijozga yuborilgan. Bosma nusxalar soni atigi olti yuzta edi. Gazeta hukumat va uning vakillari faoliyatini aks ettiruvchi maqolalarga to‘la edi.²⁷⁶

Ikkinchi bosqich (1873-1879). Bu bosqichdahan o‘ziga xos yangiliklar mavjud bo‘lib, bu bosqich Misrda Al-Xadiviyy Ismoil hukmronlik qilgan davrga to‘g‘ri keladi. Bu davrda turli sohalarga ixtisoslashgan gazetalar chiqa boshlagan va bugungacha mavjud bo‘lgan “Al-Ahram” gazetasi ham shu davrda chiqa boshlagan edi. Ismoil saltanatining boshida davlat barpo etishda bobosi Muhammad Alining tarjimai holini takrorlashga harakat qildi. Bu davrda nashr etilayotgan hukumat gazetalar 23taga yetgan edi. Uning davri gazetalar xilma-xilligi va xususiy gazetalar mavjudligi bilan ham ajralib turadi. Bu davrda “Al-Vaqoi’ al-Misriyya”(1828), Yasub At-Tib(1865, 1877-yil nashri to‘xtatilgan), Harbiy gazeta (1865), “Rawdat al-Madaris”(maktablar bog‘i) jurnali (1870) kabilar nashr etilardi. Bundan tashqari quyidagi xususiy gazetalar nashri ham aynan Al-Xadiviyy Ismoil hukmronlik davrida chiqa boshlagan: “Nil vodiysi”(1867), “g‘oyalar sayri” gazetasi (1869), “Sharq yulduzi” gazetasi (1873), “xabarlar bog‘i” gazetasi (1875).

Uchinchi bosqich(1880-1899) gazetalarining Buyuk Britaniya mustamlakasiga qarshi muvaffaqiyatsizlikka uchragan inqilobga nisbatan turli pozitsiyaliligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga bu davrdagi ayrim gazetalar inqilobga olib boruvchi gazetalar ham edi. Shu tariqa bu davr matbuoti Misrda Angliya hukmronligi boshlanishi davriga aloqadorligi bilan ajralib turadi va arab matbuotida yangi davr boshlandi.

²⁷⁶الدكتور فتحي حسين عامر. تاريخ الصحافة العربية. القاهرة: العربي للنشر والتوزيع 2013

XULOSA

Shu tariqa, Misr gazetalari paydo bo'lib, rivojlanish bosqichlarining dastlabkisi o'z nihoyasiga yetadi. Keyingi bosqichlar bevosita Misr gazetachiligi tarixida yangi davr, yangicha uslublar, nisbatan rivojlangan gazetchilik davri sifatida qaraladi. Muxtasar qilib aytganda, Misr matbuoti arab dunyosidagi matbuotning tamal toshi bo'lib xizmat qilgan deyishimiz mumkin. Bu esa boshqa arab davlatlarida matbuotning paydo bo'lishi uchun dastlabki turtki va andoza bo'lganligini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Чтение и анализ газетных текстов=NewspaperCriticalReading: учебное – методическое пособие для студентов фак. Междунар. Отношений БГУ/сост.: И.Р. Мархасёв, В. А. Зайцева—Минск: БГУ, 2010.—184 с.
2. Ian Hutchby. Media Talk (Conversation Analysis and the Study of Broadcasting). New York, 2006. Page 259.
3. Media and Communication. New and Key Titles 2013. // www.routledge.com/media
4. Курбонов, Бобур. "Мовароуннахр ва Хуросон тазкирачилик мактаби шаклланиши" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 5, 2022, pp. 471-482.
5. الدكتور فتحي حسين عامر. تاريخ الصحافة العربية. القاهرة: العربي للنشر والتوزيع 2013
6. أديب مروه الصحافة العربية نشأتها وتطورها، دار مكتبة الحياة—1959
7. www.al-bab.com
8. www.quora.com
9. www.aljazeera.net
10. www.akhbarelyoum.dz

МАЪРИФАТЧИЛИК АДАБИЁТИ ВА РОМАН ЖАНРИНИНГ ТУРК АДАБИЁТИГА КИРИБ КЕЛИШИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10457395>

Ойша Шукурова

Тошкент Давлат Шарқшунослик университети

таянч докторанти

orient_vostochka@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада роман жанрининг турк адабиётига кириб келиши ва унинг омиллари ҳақида сўз боради. Шунингдек, мақолада Шамсиддин Сомийнинг дастлабки роман намунаси саналувчи “Таашшук-и Талъат ва Фитнат” асари таҳлил этилган.

***Калит сўзлар:** Танзимот, маърифатчилик адабиёти, роман, классицизм, романтизм, Номиқ Камол, Аҳмад Митҳат, Шамсиддин Сомий.*

ENLIGHTENMENT LITERATURE AND THE PENETRATION OF THE NOVEL GENRE IN TURKISH LITERATURE

Oysha Shukurova

Doctoral (PhD) student of TSUOS

orient_vostochka@mail.ru

ABSTRACT

This article describes the penetration of the novel genre into Turkish literature and its factors. The article also analyses Shamsiddin Sami's work "Taashshuk-i Tal'at va Fitnat", which is considered to be the first example of the novel.

***Keywords:** Tanzimot, Enlightenment literature, novel, classicism, romanticism, Namik Kemal, Ahmad Mithat, Shamsiddin Sami.*

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И ПРОНИКНОВЕНИЕ ЖАНРА РОМАНА В ТУРЕЦКУЮ ЛИТЕРАТУРУ

Ойша Шукурова

Докторант ТашГУВ

orient_vostochka@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается вхождение жанра романа в турецкую литературу и его факторы. В статье также анализируется произведение

Шамсиддина Сами «Таашшук-и Талъат ва Фитнат», которое считается первым образцом романа.

Ключевые слова: Танзимот, просветительская литература, роман, классицизм, романтизм, Намык Кемаль, Ахмад Митхат, Шамсиддин Сами.

КИРИШ

Усмонли салтанатининг адабий муҳитида XIX аср катта ўзгаришлар ва янгиликлар даври бўлди. Ғарбга томон интилиш кучайган бу асрнинг иккинчи ярмига келиб адабиётда ҳам Ғарбга тақлидни кўришимиз мумкин. Маданий ва сиёсий ҳаракатларнинг ҳосиласи ўлароқ юзага келган Танзимот адабиёти даври 1860-1895-йилларни ўз ичига олади. Танзимот даври адабиёти икки йирик гуруҳга ажратиб ўрганилади. Бунинг сабаби ижодкорлар ўртасидаги адабий қарашларнинг фарқлилигидир. Икки давр орасидаги асосий фарқ шунда кўринадик, биринчи даврда адиблар халққа ён босган ҳолда кўпроқ ижтимоий масалаларда қалам тебратган бўлса, иккинчи давр ижодкорлари асосан сўз санъатини намойиш қилишга интилади.

Биринчи Танзимот даври 1860-1876-йилларни ўз ичига олиб, бу даврда ёзилган асарларни “санъат – жамият учун” ғояси остида бирлаштириш мумкин. Мазкур давр “Шиносий - Номиқ Камол - Зиё пошо мактаби” сифатида ҳам танилган. Айрим адабиёт тарихчилари Танзимот адабиётини фақат биринчи давр билан чегаралаб қўйган. Аммо шуни унутмаслик лозимки, ҳар қандай тарихий ҳодиса ҳам бирданига пайдо бўлиб, бирданига тугаб қолмайди, ҳар бир ҳолатнинг тайёргарлик (Танзимот адабиётига тайёргарлик Танзимот Фармоннинг қабул қилинганидан кейинок, 1840 йилларда бошланган), тараққиёт ва якуний қисми бўлади. Шундан келиб чиқиб, Танзимот адабиётининг ҳар иккала даврини қабул қилиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Биринчи Танзимот даврида адиблар содда тилда ёзишни кўзда тутсаларда, бу борада айтарли натижаларга эриша олмайдилар. Халқ адабиёти ёқланиб, Девон адабиётининг тақлидга асослангани шу даврга хос тушунча саналади. Давр адабиётига хос тематикалар сифатида асосан Ватан, миллат, ҳуррият, адолат кабилар яққол кўзга ташланади. Бу давр адабиётида романтизм, қисман классицизм оқимларининг таъсири кузатилади. Биринчи Танзимот даврида адабиётга жамият онгини юксалтириш воситаси ўлароқ қаралади. Ғарбга хос тушунчалар - роман, ҳикоя, театр, газета, танқид, хотиралар кабиларнинг турк адабиётида шу даврда юзага кела бошлаши даврнинг аҳамиятини оширади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Роман жанри аввало Туркиянинг ўзида, сўнг хорижий мамлакатларда янги бир адабий меъёр, бадийликнинг инъикоси сифатида тан олинди биланок, бу борада кўплаб мақола, асар ва монографик тадқиқотлар нашр қилинди. И.Татарли, Р.Моллоф²⁷⁷, Р.Танер, А.Безиржи²⁷⁸, Ш.Акташ²⁷⁹, Д.Йилмаз²⁸⁰, К.Акюз²⁸¹, Н.Сами Банарли²⁸² кабиларнинг тадқиқотлари Туркияда роман жанрининг пайдо бўлиши ва дастлабки романларнинг мазмуний таснифига бағишланган. Шунингдек, россиялик тадқиқотчилар В.Гордлевский²⁸³, Д. Еремеев²⁸⁴, А. Евдокимова²⁸⁵, Н. Дулина²⁸⁶, Н. Айзенштейн²⁸⁷, В. Гарбузова²⁸⁸, Р.Фиш²⁸⁹ ва Х.Кямилев²⁹⁰ ўз асарлари ва тадқиқотларида Усмонли империясининг XIX асрдаги адабий муҳити, Ғарб адабиётининг унга кўрсатган таъсири ва бевосита романчиликнинг турк адабиётида пайдо бўлишига доир қиматли маълумотларни келтирганлар. Бу тадқиқотлар XIX аср ўрталари - XX аср бошларида яратилган романларни қамраб олган бўлиб, уларда Танзимот давридаги адабий жараёнларнинг умумий белгилари ёритиш, адиблар ва уларнинг асарлари ҳақида тўлиқ бўлмаган маълумотлар бериш, романлар сюжетини баён қилиш, романи мазмун ва шаклига кўра таснифлаш тамойили кузатилади.

Мустақиллик даври ўзбек адабий танқидчилигида ҳам роман назариясига оид залворли тадқиқотлар амалга оширилганлигини алоҳида эътироф этиш жоиз. Биз турк романининг жанр табиатини ўрганишда имкон доирасида ўзбек, ғарб, рус ва турк олимларининг масалага оид ишларига таянамиз. Алоҳида эътироф этиш жоизки, О.Шарафиддинов, Ҳ.Болтабоев, Қ.Йўлдошев, А.Алимбеков, Й.Солижонов, М.Холбеков, Д.Қуронов, А.Расулов, З.Пардаева ва бошқа олимларимизнинг тадқиқотларида ўзбек романи билан бир вақтда жаҳон

²⁷⁷ Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a kadar Türk Romanı / Tatarlı İ., Mollof R. – Sofya: Vatan Cephesi Milli Saveti Yayınevi, 1968. – S. 216.

²⁷⁸ Seçme Romanlar (yazarları, özetleri, eleştiriler, kaynaklar) Taner R., Bezirci A. – İ.: Hür Yayınevi, 1973. – S. 248.

²⁷⁹ Aktaş Ş. Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. – A.: Akçağ Yayınları, 1991. – S. 166.

²⁸⁰ Yılmaz D. Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu. – A.: Kültür Bakanlığı, 1990. – S. 160.

²⁸¹ Akyüz K. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. – A.: İnkılap, 1979. – S. 270.

²⁸² Banarlı N.S. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. 2. cilt. – İ.: MEB Yayınları, 1971. – S. 550.

²⁸³ Гордлевский В.А. Избранные сочинения. В 3-х т. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. Т.2. – С. 560.

²⁸⁴ Еремеев Д., Мейер М. История Турции в средние века и новое время. – М.: МГУ, 1992. – С. 246.

²⁸⁵ Евдокимова А. История стран Востока в новое время. – Уфа: БГПУ, 2009. – С. 238.

²⁸⁶ Дулина Н. Танзимат и Мустафа Решид-паша. – М.: Наука, 1984. – Б. 191.

²⁸⁷ Айзенштейн Н. А. Из истории турецкого реализма. – М.: Наука, 1968. – С. 284.

²⁸⁸ Гарбузова В. С. Поэты средневековой Турции. – Л.: ЛГУ, 1963. – С. 201.

²⁸⁹ Фиш Р. Г. Писатели Турции - книги и судьбы. – М.: Наука, 1963. – С. 242.

²⁹⁰ Кямилев Х. У истоков современной турецкой литературы. – М.: Наука, 1967. – С. 132.

романчилигига оид илмий пухта асосланган, назарий қарашлари бизнинг тадқиқотимизда методологик замин бўлиб хизмат қилди.

НАТИЖАЛАР

Биринчи Танзимот даври ижодкорлари айна пайтда давлат арбоби сифатида ҳам танилган эди. Ёзувчилар ижодида асосан классицизм (Шиносий, Аҳмад Воқиф пошо) ва романтизм (Номиқ Камол, Аҳмад Митҳат) таъсири кузатилади. Бу давр ижодкорлари 1789 йилги француз революциясининг мафкурасини тайёрлаган ёзувчиларнинг таъсирига тушиб, зулм, ҳақсизлик, чорасизлик ва қолоқликка қарши шиддатли курашга киради ва Ватан, миллат, давлат, адолат, қонун, ҳуқуқ, хуррият каби мавзуларни ёйишга ҳаракат қилади.

Иккинчи насл даври “Акрам-Ҳамид-Сазой мактаби” сифатида келтирилиб, биринчи Машрутият эълон қилинган, яъни 1876 йилдан бошланган деб ҳисобланади ва Сарвати фунун адабиёти даврига қадар (1896) давом этади. Иккинчи даврнинг шиори “Санъат - санъат учун” тарзида янграйди. Бу даврда назмда сезиларли ўзгаришлар кузатилади, тилни соддалаштириш ғояси ўзини оқламай, насрда яна аввалги мураккаб тилга, назмда эса аруз вазнига қайтилади. Асарлар тематикаси умумийдан хусусийга қараб ҳаракат қилади - аввалги давр адабиётида жамият муаммолари кўпроқ ёритилган бўлса, бу даврга келиб шахсий муаммолар асосий планга чиқади. Чиройли бўлган ҳар қандай нарса санъатнинг мавзуси бўлишга ҳақли деб топилади. Шундан келиб чиқиб, шеърининг мавзулар кўлами ҳам кенгайди. Ёзувчилар романтизм йўналишида ёзишда давом этади, шу билан бирга реализм ва натурализмга асосланган асарлар ҳам пайдо бўла бошлайди. Роман ва ҳикоя жанрлари аввалги даврга нисбатан янада ривожланади, театр асарлари эса фақатгина ижро этиш учун эмас, ўқиш учун ҳам ёзилади (пьесалар). Иккинчи Танзимотнинг йирик вакиллари сифатида Ражоизода Маҳмуд Акрам, Абдулҳа қ Ҳомид Тархон, Сами Пошозода Сазой, Набизода Нозим, Муаллим Ножий, Аҳмад Жавдат Пошо ва Директор Али Бейларни санаш мумкин.

МУҲОКАМА

Танзимот даврига келиб ёзувчиларнинг ижодий мактаблари шаклланганлиги айнан уларнинг ижодий услубдаги изланишлари турк миллий романининг жанр табиатини қарор топишида, унинг жаҳон адабиёти саҳнасида ўз ўрнини топишида катта аҳамият касб этади.

Танзимот даври араб ва форс адабиёти таъсиридан чекиниб, Ғарб, айниқса француз адабиёти таъсирининг кучайиши билан характерланади. Бу давр намоёндалари Девон адабиётида умуман учрамаган театр, мақола, роман, хотира, танқид каби адабий жанрларни турк адабиётига олиб кириб, аввалдан

мавжуд бўлган шеър, мактуб сингари адабий жанрларни Ғарб адабий тушунчаларига мослаб, қайтадан тартибга солди. Танзимот адабиётининг дастлабки йилларида ижод қилган адибларнинг аксарияти француз инқилобчи ёзувчиларининг (Монтескье, Руссо, Вольтер) асарларидан таъсирланиб, мақола ва шеърларида зулм, адолатсизлик каби мавзуларни ёритдилар. Ватан, миллат, ҳуррият, ҳуқуқ, адолат, қонун тушунчаларина кенг ёйишга ҳаракат қилдилар ва “санъат - жамият учун” ғоясини илгари сурдилар. Даврнинг кейинги йиллари ижодкорлари эса (Раҷоизода Маҳмуд Акрам, Абдулҳақ Ҳомид Тархон, Сами Пошозода Сазой) кўпроқ шахсга доир мавзуларни кўтариб чиқди ва “санъат - санъат учун” шиори остида ижод қилди. Танзимот адабиёти девон адабиётига зид равишда танланган кишилар учун эмас, *халққа хизмат қилувчи адабиёт*нинг бошланиши ўлароқ вужудга келди. Мазкур ғояни қўллаб-қувватлаган Шиносий, Зиё Пошо, Номик Камол, Аҳмад Митҳат, Директор Али Бейлар айниқса мақола, театр, хотира; қисман роман турларида асарлар маҳсул қилди. Кейинги йиллар ижодкорлари эса бу мавқсаддан бирмунча узоклашиб, тилнинг соддалашуви, сўзлашув тилини ёзув тилига айлантириш фикрини илгари сурди.

Туркияда маърифатчиликнинг тараққий этиши ўз навбатида насрий адабиёт тилининг шаклланиши каби долзарб муаммонинг ечилишига ҳам туртки бўлди. Бадиий тил бисоти – лексикаси “ёзма нотиклик”, яъни илмий ва сиёсий нутқларда қўлланиладиган сўзлар ҳисобига бойий бошлади. Насрий тил ва сўзлашув - лаҳжалар ҳамда мумтоз адабий тил ўртасидаги муносабатлар муаммосини ҳал этиш борасида умуммиллий тилнинг барча имкониятларидан фойдаланишга ҳаракат қилинди. Турк адабиёти *маърифатчилик* адабиётига хос хусусиятларни намоён эта бошлади. Адабиёт тобора халққа, реал ҳаётга яқинлаша борди, жамият фикрининг ифодачиси сифатида майдонга чиқди. Ёзувчилар ижодида мавжуд тузумнинг қоқлиги, барча камчиликларини рўйи рост танқид қилиш тамойили кучайди. Публицистика нафақат инқилобий ғоялар тарғиботчиси, балки адабий танқид майдони, адабиёт кўзгуси сифатида майдонга чиқди. Натижада, миллатнинг фикрлаш тарзи ўзгарди, асрлар давомида турғун бўлиб келган адабий меъёрлар чегараси бузилди, мавжуд жанрлар сафи кенгайди, оламни эстетик идрок этиш ва тавсирлаш услубларида тубдан ўзгаришлар содир бўлди. Бу эса ўз навбатида бу ўзгаришларни ўзида тажассум эта оладиган катта насрий шакл – роман жанрига эҳтиёжни келтириб чиқарди. Чунки, айнан роман жанрининг имкониятлари ҳаётни “ижтимоий жиҳатдан кўп қатламли, бутун мураккаблиги ва зиддиятлари, ўзига хос

драматизми билан инъикос эттириш”²⁹¹га қодир эди. Туркияда ҳам романнинг туғилиши тарихий зарурат эди.

Туркияда XIX асрнинг 60-70 йиллари классик жанрлар анъаналари замирида янги мазмундаги насрий асарлар яратишга интилиш кучайганлиги билан характерланади. Шундай интилишлар самараси ўлароқ сафарнома, ижтимоий-сиёсий рисола, эпистоляр (хат) асарлар, мунозара, дoston, пьеса, публицистик роман жанрлари тараққий этди²⁹². Санаб ўтилган жанрлар турк насрида нафақат тилнинг соддалашуви, тасвирда ҳаётийликнинг ортиши, балки мавжуд ижтимоий тузумга танқидий қарашларнинг кучайишига ҳам олиб келди.

Маърифатчилик руҳида ёзилган асарлардан бири, таржима романлардан кейинги дастлабки маҳаллий роман намунаси Шамсиддин Сомийнинг 1872 йилда ёзилиб, 1875 йилда китоб ҳолида нашр этилган “Таашшуқи Талъат ва Фитнат” (Таашшук-и Talat ve Fitnat - “Талъат ва Фитнатнинг муҳаббат қиссаси”) асари бўлди. Мазкур асар бугунги кунга қадар давом этиб келаётган роман маданиятининг турк адабиётидаги дастлабки қадами ўлароқ муҳим аҳамият касб этади. Шу сабаб мазкур романга алоҳида тўхталишни лозим деб топдик.

“Таашшуқ-и Талъат ва Фитнат” ўзида романтизмнинг қатор унсурларини ташийди: романнинг асосини тасодифлар ташкил этади. Балки муаллифнинг биринчи қалам тажрибаси бўлгани учундир, у романда ҳақиқатдан кўра хаёлга кўпроқ ён босади. Шунга қарамай, тили, воқеалар ривожини, қаҳрамонлар тасвири романи ўша даврдаги бошқа романлардан устунроқ эканини кўрсатади²⁹³. Шу томонлама роман билан муштарак жиҳатларга эга бўлган асар тасодифларнинг кўплиги, кўп қўлланилган мотивлари билан халқ эртақларини эслатади. Уч жилддан ташкил топган романнинг лисоний хусусиятлари ўша давр тилига нисбатан содда бўлиб, муаллиф асар давомида жимжимадор ифодалардан қочади. Бундан ташқари, романда сўзлашув тилини ҳам учратишимиз мумкин (масалан, араб энага гапларининг шевада ёзилиши). Романда бўлажак турмуш ўртоғини тўйдан аввал кўрмасдан турмуш қуриш анъанаси катта ижтимоий муаммо сифатида кўтариб чиқилган. Шу орқали ёзувчи китобхон халққа ижтимоий сабоқ беришга уринади.

Муаллиф бугунги кундан қарийб бир ярим аср илгари қаламга олган бу муаммо замонавийлашув ва тараққиётга қарамай, ҳалигача қисман давом этиб

²⁹¹ Адабий турлар ва жанрлар. (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. 1-Жилд. Эпос. – Т.: Фан, 1991. – Б.384.

²⁹² Бу жанрларнинг хусусиятлари ҳақида батафсил маълумот учун қаранг: Дорри Д. Персидская литература XX века. – М.: Муравей, 2005. – Б. 192.

²⁹³ İsmail H. Edebi Yeniliğimiz. – İ.: Devlet Matbaası, 1936. – S. 322.

келмоқда. Бу масаланинг тўла-тўқис ҳал қилинмаганининг ҳам ўзига яраша сабаблари бор албатта: туркий халқларда урф-одатларнинг қон-қонга сингиб кетгани, оила бошлиғи саналувчи отанинг ҳал қилувчи қарорни қабул қилиши, жамият саводхонлик даражасининг пастлиги ва ҳк. Мана шундай омиллар туфайли совчилик орқали турмуш қуриш, турмуш ўртокни асосий одамлар қолиб учинчи даражали кишилар танлаши ҳолатларини ҳалигача кўришимиз мумкин.

Романда эътиборни тортадиган яна бир жиҳат, китоб ёзилган даврдан бугунги кунгача жамиятда аёлларга бўлган муносабатнинг қандай ўзгарганлигидир. Асарда акс этган консерватив жамиятда аёллар иккинчи даражали фуқаролар сифатида кўрилар эди. Уларнинг таълим ва меҳнат каби энг асосий ҳуқуқлари тортиб олинганди. У даврда қизларнинг ўн бир ёшдан кейин мактабга бориши номақбул деб ҳисобланган. Солиҳа хоним отаси уни мактабдан олиб кетишганини шундай изоҳлайди:

“Bu görenektir. Kız on bir yaşına geldikten sonra yaşmaksız, feracesiz sokağa çıkamaz. Biz bu adeta uymak zorundayız. Sonra herkes bizimle ayal eder... Ne yapalım? Hala kızlara has okullarımız, kadın hocalarımız yok. Erkek okuluna on beş yaşında bir kız nasıl gidebilir?”²⁹⁴

“...Одат шундай: Қиз бола ўн-ўн бир ёшга етганидан кейин узун кўйлаг-у рўмолсиз кўчага чиқмайди. Ахир қандай қилиб одатимизга хилоф иш тутамиз? Ҳамма устимиздан куладуку... Нимаям қилардик? Ҳалигача қизлар учун махсус мактабларимиз, аёл ўқитувчиларимиз йўқ... Ўн беш ёшли қиз қандай қилиб ўғил болалар мактабига бориши мумкин ахир?”²⁹⁵

Мана шу ифодадан ҳам тушуниш мумкинки, ўша даврда жамиятда аёлларга нисбатан жуда кучли босим бўлган. Оилалар фарзандларига таълим бермоқчи бўлсалар ҳам, жамият босимидан қўрқиб, таслим бўлишган. Қизлар етарли таълим ололмаганлиги сабаб, таълим даражаси бўйича эркаклар ва аёллар ўртасида чуқур тафовут мавжуд бўлган. Фақат бадавлат оилаларнинг қизлари уйларида шахсий ўқитувчилардан таълим олишлари мумкин эди. Бундан ташқари, отанинг оиладаги ўрнига ҳеч қандай гап-сўз бўлиши мумкин эмасди. Бундай патриархал тузилмада аёлларнинг оилада ва жамиятда ўз сўзига эга бўлишлари имконсиз эди. Роман замонанинг шу ва шу каби жиҳатларини очиб бергани нуқтаи назаридан ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

²⁹⁴ Sami Ş. Taaşşuk-i Talat ve Fitnat. – İ. Can Yayınları, 2018. – S. 27.

²⁹⁵ Мазкур таржима мақола муаллифига тегишли.

ХУЛОСА

“Таашшук-и Талъат ва Фитнат” романида империяга ғарб маданиятининг таъсири натижаларини кўришимиз мумкин. Европача фикрлаш тарзи ҳаётнинг ҳар бир жабҳасига кириб келган бир пайтдаги ижтимоий қарама-қаршиликлар моҳирлик билан қаламга олиниб, ўқигувчини чуқур мулоҳазага чорлайди. Ҳожибобо образи халқнинг европача қарашларга бўлган муносабатини акс эттириши жиҳатидан муҳим саналади. Асарнинг бош ғояси консерватизм ва тараққиёт, зиёлилар ва авом халқ тўқнашуви мисолида атрофлича ёритиб берилган.

Шубҳасиз, “Таашшук-и Талъат ва Фитнат” асари XIX аср Туркияда роман жанрининг ва умуман насрнинг ривожланишига улкан ҳисса қўшган маърифатчилик йўналишидаги *публицистик романнинг* йирик намунаси ҳисобланади. Асарда илк бор турк жамиятининг турли жабҳалари (сиёсат, иқтисод, маданият, таълим), усмонли кишиси турмуш тарзининг кўп қирралари қамраб олинган. Воқеалар жонли, баҳс-мунозараларга бой тарзда тасвирланган бўлиб, унда ёзувчининг фикр-мушоҳадалари, ўринли хулосалари баён этилган, буларнинг барчаси романга ҳаётийлик бағишлаган, замонадан анча орқада қолаётган Туркия турмуш-тарзи рўй-рост кўрсатилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a kadar Türk Romanı / Tatarlı İ., Mollof R. – Sofya: Vatan Cephesi Milli Saveti Yayınevi, 1968. – S. 216.
2. Seçme Romanlar (yazarları, özetleri, eleştiriler, kaynaklar) Taner R., Bezirci A. – İ.: Hür Yayınevi, 1973. – S. 248.
3. Aktaş Ş. Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. – A.: Akçağ Yayınları, 1991. – S. 166.
4. Yılmaz D. Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu. – A.: Kültür Bakanlığı, 1990. – S. 160.
5. Akyüz K. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. – A.: İnkılap, 1979. – S. 270.
6. Banarlı N.S. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. 2. cilt. – İ.: MEB Yayınları, 1971. – S. 550.
7. Гордлевский В.А. Избранные сочинения. В 3-х т. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. Т.2. – С. 560.
8. Еремеев Д., Мейер М. История Турции в средние века и новое время. – М.: МГУ, 1992. – С. 246.

9. Евдокимова А. История стран Востока в новое время. – Уфа: БГПУ, 2009. – С. 238.
10. Дулина Н. Танзимат и Мустафа Решид-паша. – М.: Наука, 1984. – Б. 191.
11. Айзенштейн Н. А. Из истории турецкого реализма. – М.: Наука, 1968. – С. 284.
12. Гарбузова В. С. Поэты средневековой Турции. – Л.: ЛГУ, 1963. – С. 201.
13. Фиш Р. Г. Писатели Турции - книги и судьбы. – М.: Наука, 1963. – С. 242.
14. Кямилев Х. У истоков современной турецкой литературы. – М.: Наука, 1967. – С. 132.
15. Sami Ş. Taaşuk-i Talat ve Fitnat. – İ. Can Yayınları, 2018.

FORS TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10457404>

Husainova Gulnoza

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

“Sharq tillari” kafedrasida o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada fors tilini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning uslub va metodlari yoritilgan. O‘zbekiston va Eron o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar kun sayin rivojlanib bormoqda. Fors tili o‘qituvchisi o‘z til guruhining dars dasturi, til o‘rganishdan maqsadi, ruhiy va aqliy qobiliyatlari va o‘qish muddatidan kelib chiqib, shunga mos o‘quv materiallarini tanlashi va munosib o‘qitish usullarini ishlab chiqishi kerak.

Kalit so‘zlar: *metod, texnologiya, key study, zamonaviy o‘qitish, fors tili.*

ABSTRACT

This article describes the methods and methods of using modern technologies in teaching the Persian language. Political, economic and cultural relations between Uzbekistan and Iran are developing day by day. Based on the curriculum of the language group, the purpose of language learning, mental and intellectual abilities, and the period of study, the Persian language teacher should choose appropriate teaching materials and develop appropriate teaching methods.

Key words: *method, technology, key study, modern teaching, Persian language.*

KIRISH

Masalan, fors tilini savdo sotiq ishlari maqsadida o‘rganayotgan tadbirkor bilan fors tilini ilmiy maqsadlarda o‘rganayotgan talaba orasida osmon bilan yercha farq bo‘ladi.

Savdo-sotiq uchun soha bilan bog‘liq bir qator atama va iboralarni o‘rganishning o‘zi kifoya bo‘lsa, fors tilidagi qadimiy qo‘lyozmalarni o‘qish, tahlil va tarjima qilish uchun fors tili tarixini, lug‘at boyligini, fonetik tizimi, grammatikasi va xatolik usullarini asosli ravishda o‘rganish taqozo etiladi. Tabiiyki, buni o‘qitadigan o‘qituvchilarning va til o‘rganuvchilarning bilim saviyasi, hayotiy tajribasi, dars materiallari va o‘qitish usullari tubdan farq qiladi.

Fors tilini ikkinchi til sifatida o‘qitish uchun har bir til guruhining maqsadi va bilim saviyasiga mos alohida dastur, dars materiallari va o‘qitish usullarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O'qituvchi eng yaxshi o'qitish metodini izlash maqsadida ta'lim metodlaridan xabardor bo'lishi kerak emas, balki til o'rganuvchining maqsadi talab-ehtiyojlaridan xabardor bo'lish orqali qanday mavzularni o'qitishi kerakligini bilib olishi zarur.

Talaba o'qituvchining gapirgan gaplarini tushuna olishi, o'zining strategiyasiga tegishli qo'llanmalar va darsliklarni o'qiy olishi, imtihon topshirishi, dars paytida savol bera olishi, o'rgangan narsalarini gapirib bera olishi kerak.

O'qituvchi shu maqsadda qaysi so'zlarga, grammatik materialga va til ko'nikmalariga ehtiyoji borligini aniqlaydi.

Talab-ehtiyojlarini o'rgangandan keyin, til o'rganuvchining jismoniy xususiyatlari, til bilish qobiliyati, his-tuyg'ulari, ta'lim muassasaning imkoniyatlarini hisobga olib, til materiallarini o'qitish uchun qaysi o'qitish metodi hamda dars jarayonida qanday faoliyatlar ma'qul ekanligini belgilaydi.

Shuning uchun o'qituvchi barcha ta'lim metodlari va dars jarayonlarining xususiyatlaridan xabardor bo'lishi kerak, toki kerak bo'lgan ularning orasidan bir yoki bir necha ta'lim metodlari, yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Fors tilini ikkinchi til sifatida o'qitishda yangi pedagogik ta'lim asosida zamon talabiga javob beradigan darajada o'zgartirish kiritishni zamon taqozo etmoqda. O'quv qo'llanma va darsliklarni tuzishda yangi pedagogik texnologiyaga suyangan holda, talabalarning mustaqil ishlashdagi faoliyatini oshirish maqsadida turli xarakterdagi mashqlarni berib, ularni bajarishda talabalardan ancha bilim va fikr yuritish talab qilinadi.

Talabalarning ma'naviy va ma'rifiy bilimlarini takomillashtirish maqsadida, fors tilida Eronning mashxur klassik shoir va allomalari, Eron xalqining bayramlari, urf-odatlar, geografiyasi, iqtisodi va turmush tarzi haqida ma'lumotlar berildi. Bu mavzularni qamrab olgan matnlar til o'rganish materialiga bo'lishi bilan birga talabalarning Eron haqidagi bilim doiralarini kengaytirib borishga yordam beradi.

Masalan so'roq gaplar va fe'l mavzulari misolida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samarali usullarini ko'rib chiqishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

Fors tilida ot kesimli sodda gaplarga savol tuzish uchun turli usullardan foydalaniladi.

1. Intonatsiya orqali;
2. **۴** va **۴** so'roq olmoshlari orqali;
3. So'roq yuklamalari orqali;
4. So'roq olmoshlari va so'roq so'zlari orqali.

So'roq gaplarning yasalishi mavzusini o'zbek va fors tilini solishtirish orqali "Venn diagrammasi" metodi orqali ko'rsatib berishni maqsad qildik.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilida ham fors tilida ham so'roq gaplarning yasalishida so'roq yuklamalari, so'roq olmoshlari, so'roq ohangi, so'roq so'zlari ishtirok etadi.

BBB metodini fors tilida so'roq gaplarning ifodalanishi mazzusiga tadbiiq qildik va natija quyidagicha:

Jadvalning bilaman qismiga so'roq gap haqida umumiy bilganimiz yozildi. Biz o'zbek tilida so'roq gaplarning yasalishidan xabardor bo'lganimiz uchun jadvalning bilishni xohlayman qismiga fors tilida so'roq gaplarning yasalishi haqida savol berdik. Eng oxirgi Bilib oldim qismiga esa fors tilida so'roq gaplarning 4 xil yo'l bilan yasalishini to'liq yoritib berdik. Bundan ko'rinib turibdiki BBB jadvalidan muvafaqiyatli foydalandik.

BBB jadvali

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
---------	--------------------	-------------

So'roq gaplar so'roq olmoshlari bilan yasaladi.	Fors tilida so'roq gaplar qanday yo'l bilan yasaladi?	Fors tilida so'roq gaplar 4 xil yo'l bilan yasaladi: 1. Intonatsiya 2. كه va چه so'roq olmoshlari 3. مگر يا با yuklamalari 4. So'roq so'zlari چطور chetour, چه رنگ che rang, چکاره chekäre, کجا ko'jo, کدام ko'dom, چگونه chegune
---	---	---

BBB metodini fors tilida so'roq gaplarning ifodalanishi mavzusiga tadbiiq qildik. Bunda talabalar ushbu metod orqali o'zbek va fors tilidagi so'roq gaplarning o'zaro tuzilishi va tarkibiy qismlari haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lishiga erishdik.

Barcha tillarda bo'lgani kabi fors tilida ham fe'l tilda gap yasalishida faol ishtirok etadigan eng muhim leksik unsurlardan biri hisoblanadi. Fe'l predmet yoki shaxsning ish-harakatini ko'rsatadi. Bu ish-harakat ma'lum zamonda ma'lum shaxs tomonidan bajariladi. Fe'lda zamon, shaxs-son ma'nosi o'z aksini topadi.

Fors tilida fe'l boshqa gap bo'laklari orasida muhim o'rin tutadi, u nafaqat ma'nolar boyligi va xilma-xilligi, balki qo'llanilish shakllarining ham ko'pligi jihatidan ajralib turadi.

Biroq fors tilida fe'llarning tuzilishiga ko'ra turlari to'g'risida turli qarashlar mavjud. Bizga ma'lumki, Y.A. Rubinchik fors tilidagi fe'llarni tuzilishiga ko'ra quyidagi uch turga bo'ladi: 1) sodda fe'llar; 2) prefiksli fe'llar; 3) qo'shma fe'llar; Ammo bundan ancha oldin Eron tilshunos olimi P. N. Xonlariy o'z tadqiqotlarida fors tilida fe'llarning tuzilishiga ko'ra besh turi mavjudligini aytib, fe'llarning yuqorida keltirib o'tilgan uch turdan tashqari yana ikki tur: fe'l ishtirokida yasalgan iboralar (عبارت های فعلی) va o'timsiz fe'llarni (فعل های ناگذر) ham fe'l turlari sifatida eslatib o'tsa, boshqa eronlik tilshunoslar H. Anvari va H.A. Giviy fors tilidagi fe'llarni tuzilishiga ko'ra quyidagi olti turga bo'lib ko'rsatishadi: 1) sodda fe'llar (فعل های ساده); 2) prefiksli fe'llar (فعل های پیشوندی); 3) qo'shma fe'llar (فعل های مرکب); 4) prefiksli qo'shma fe'llar (فعل های پیشوندی مرکب); 5) fe'l ishtirokida yasalgan iboralar (عبارت های فعلی); 6) bir shaxsli o'timsiz fe'llar (فعل های لازم یک شخصه).

Fe'lning prefiksli qo'shma fe'llar, fe'l ishtirokida yasalgan iboralar va bir shaxsli o'timsiz fe'llar kabi turlari rus va o'zbek eronshunosligida qo'shma fe'llar jumlasidan hisoblanadi.

Fors tilidagi fe'llarning soni boshqa tillarda mavjud bo'lgan fe'llar soniga nisbatan kamroq bo'lib, "Farhang-e forsi-ye emruz" ("Hozirgi fors tili lug'ati") muallifi G'ulomhusayn Sadriafshorning aytishicha: o'tmish davrlardan hozirgacha

bo‘lgan fors tilida 600-700 atrofida fe‘l mavjud bo‘lib ularning ham katta qismini qo‘shma fe‘llar tashkil etadi. Y.A. Rubinchikning aytishicha, fors tilining fe‘l tizimida so‘z yasash usullari anchagina cheklangan bo‘lib, sodda va prefiksli fe‘llarning ushbu tildagi boshqa so‘z turkumlaridan farqli ravishda asosan fors tilida soni uncha ham ko‘p bo‘lmagan so‘z yasovchi affikslar yordamida, ya‘ni affiksatsiya usuli bilan yasalganligini ko‘rish mumkin. Biroq ushbu eronshunosning aytishicha, hatto ana shu affiksatsiya usuli bilan yangi fe‘llarning yasalishi ham ilgari zamonlarda yuz bergan bo‘lib, hozirgi fors tilida yangi sodda va prefiksli fe‘llarning yasalishi deyarli yuz bermayapti. Bularning barchasi hozirgi fors tilida sodda va prefiksli fe‘llarning qo‘shma fe‘llarga nisbatan anchagina kam bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

Jumladan, fors tilida sodda fe‘llarning soni unchalik ko‘p bo‘lmay bir sodda fe‘lning ma‘lum leksik va grammatik o‘zgarishlarga uchragan turlarini ham alohida fe‘l sifatida ko‘rsatish orqali ularning soni ikki mingtadan oshishi to‘g‘risida da‘vo qilgan o‘tmish tilshunoslari va leksikograflarini tanqid qilgan P. N. Xonlariy fors tilidagi sodda fe‘llarning soni uch yuztaga ham yetmasligini eslatib o‘tsa, boshqa bir tadqiqotchi S. Karimiy aynan hozirgi fors tilida real qo‘llanuvda bo‘lgan sodda fe‘llarni nazarda tutgan holda ularning soni ko‘pi bilan 130 taga yetishi mumkinligi to‘g‘risida gapiradi. Yana bir eronlik tilshunos A. Sodiqiyning fikricha esa hozirgi fors tilidagi yozma va og‘zaki nutqda ko‘pi bilan 115 ta sodda fe‘l ishlatiladi.

Biroq bularning barchasiga qaramasdan sodda va prefiksli fe‘llarning fors tilidagi ish-harakatni ifodalash hamda gap tuzilishida tutgan o‘rnini e‘tiborga olmaslik ham mumkin emas. Bundan tashqari, shuni ham unutmazlik lozimki, sodda fe‘llar fors tilidagi prefiksli va qo‘shma fe‘llarning yasalishida katta rol o‘ynaydi.

Fe‘lning turlari.

Fe‘llarning tuzilishiga ko‘ra turlarini “Baliq skeleti” metodi orqali ko‘rsatib berish maqsadga muvofiq xisoblanadi.

Ushbu texnologiya baliq model chizmasi orqali namoyish etilib, bunda talabalar o'rtaga tashlangan muammoni xar tomonlama ochib berishga xarakat qiladilar. Baliq skeleti chizmasi vatmanga chizilib uning tepa qismiga yechilishi kerak bo'lgan muammo yoziladi. Pastki qismiga muammoni xal etilish yo'llari yozib boriladi.

Bu usul orqali o'quvchilar mustaqil, keng, ijodiy, tanqidiy fikrlashga o'rganadilar.

Fors tilida fe'llar tuzilishiga ko'ra uch turga bo'linadi:

1. Sodda fe'llar.
2. Prefiksli fe'llar.
3. Murakkab fe'llar yoki qo'shma fe'llar.

Xulosa qilib aytganda, fors tilini talabalarga ikkinchi til sifatida o'rgatishda yangi pedagogik texnologiyalar, taqdimotlar, audio - video materiallar orqali ta'lim berish yuksak natijalarga olib kelishi isbotlangan.

APPROACHES TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES: EXPLORING METHODS AND TECHNIQUES

Akbarova Shakhnoza Khikmatullaeva,
(PhD) acting assistant professor of the department
"Foreign languages" of the Islamic academy of Uzbekistan

ABSTRACT

This article serves as a comprehensive resource for language teachers, offering insights into different language teaching methods and their applications. It highlights the importance of adapting instructional approaches to meet the diverse needs of students and provides a valuable reference for educators seeking effective language teaching techniques.

Key words: *differentiated approach, the outdated education system, new methods, teaching English, non-traditional content, effective teaching methods, increasing interest in the subject.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola til o'qituvchilari uchun keng qamrovli manba bo'lib xizmat qiladi va turli tillarni o'rgatish usullari va ularning qo'llanilishi haqida tushuncha beradi. U o'qituvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ta'lim usullarini moslashtirish muhimligini ta'kidlaydi va samarali til o'rgatish usullarini izlayotgan o'qituvchilar uchun qimmatli ma'lumotnoma beradi.

Kalit so'zlar: *tabaqalashtirilgan yondashuv, eskirgan ta'lim tizimi, yangi metodlar, ingliz tilini o'qitish, noan'anaviy mazmun, samarali o'qitish usullari, fanga qiziqishni oshirish.*

АННОТАЦИЯ

Эта статья служит комплексным ресурсом для учителей языка и дает представление о различных методах преподавания языка и их применении. В нем подчеркивается важность адаптации методов обучения для удовлетворения разнообразных потребностей учащихся и предоставляется ценный справочник для учителей, которые ищут эффективные методы преподавания языка.

Ключевые слова: *дифференцированный подход, устаревшая система образования, новые методы, преподавание английского языка, нетрадиционное содержание, эффективные методы обучения, повышение интереса к предмету.*

INTRODUCTION

All contemporary approaches to teaching foreign languages can be broadly categorized into two main groups: those based on intuitive assimilation during communication (referred to as "communicative" methods), and those emphasizing conscious assimilation of language rules, vocabulary, and grammar (known as traditional methods). The challenge of effectively teaching foreign languages is more pressing today than ever before. L.V. Shcherba, a renowned Russian linguist and academician, believed that there is no one-size-fits-all or universal method. Each method possesses valuable elements that should be utilized, but in history, it is rare to find instances where new methods completely solve existing problems. The effectiveness of a method is influenced by the significant differences among individual students, including their natural attributes, cognitive and linguistic abilities, personal traits, contextual factors, interests, and social status. Additionally, the qualities, strengths, and weaknesses of the teacher also impact the implementation of a method. Considering these factors is crucial for fostering effective interaction in the learning process.

Method and approach are similar concepts, but there are notable distinctions. An approach refers to the overall manner of dealing with something, while a method involves the specific processes or steps taken to address a task or issue. Throughout history, there have been approximately 30 popular approaches to language learning, with around 10 widely recognized ones such as task-based learning, the communicative approach, grammar-translation, and the audio-lingual approach. Currently, the communicative approach is particularly popular.

Determining the best method for teaching English language is challenging as it depends on factors such as the age and proficiency level of the students, as well as the content being taught. Many teachers find that a combination of the communicative approach, audio-lingual approach, and task-based teaching yields positive results in most cases. Being familiar with various language learning techniques, including ESL teaching methods, allows instructors to adapt their instructional approaches flexibly to suit different situations.

DISCUSSION AND RESULTS

Task-Based Language Teaching (TBL) involves students completing real-world tasks using the target language. This method promotes fluency by enhancing learners' confidence through task completion and minimizing direct error correction. Tasks fall into three categories: information gap, reasoning gap, and opinion gap activities. Examples of classroom tasks practiced in task-based learning include presentations

on assigned topics, conducting interviews, creating posters, and delivering short presentations on current events.

Communicative Language Teaching (CLT) is currently one of the most popular approaches to language teaching. It emphasizes interaction and communication to effectively teach a second language. Students engage in everyday situations they are likely to encounter in the target language, such as introductory conversations, making suggestions, giving invitations, expressing complaints, or discussing time and location. CLT instructors act as facilitators, aiming to develop students' ability to communicate in the target language rather than focusing solely on grammar mastery. Role-play, interviews, group work, opinion sharing, and communicative games are commonly incorporated activities.

Audio-Lingual Approach encourages students to develop language learning habits through pattern drills and dialogues. This approach prioritizes listening and speaking skills before reading and writing, utilizing the target language exclusively in the classroom. The dialogues in this method involve repetition, inflection, replacement, and restatement, helping students practice and memorize language structures. Some online language learning programs follow the audio-lingual approach, making it a viable option for remote and independent language learning.

When teaching speaking skills, the Audio-Lingual Method can be employed to address common challenges, such as students' lack of engagement and motivation. It focuses on pronunciation, vocabulary, grammar, fluency, and comprehension through dialogues. Unlike the Direct Method, the Audio-Lingual Method places a stronger emphasis on grammatical sentence patterns and is grounded in linguistics and physiology.

REFERENCES

1. Kabardov M.K. On the diagnosis of linguistic abilities. P. 176.
2. Miroljubov A.A. Natural method.//Foreign languages abroad. No. 6, 2002, p. 15.
3. Leont'ev A.A. Fundamentals of the theory of speech activity. Moscow: Nauka, 1974.
4. Whitmen Zh.L., Moskovkin L.V.: Modern methods of teaching and learning foreign languages. // Foreign languages at school. No. 3, 1998.
5. Bim I.L.: Methods of teaching foreign languages as a science and a problem of a school textbook. Moscow, 1977.

MADANIYATLARARO ALOQALARNING MARKETING DISKURSIGA TA'SIRI

Hafizov A.A.

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasida

ingliz tili o'qituvchisi

abrorbek.hafizov92@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada madaniy farqlarning marketing xabarlarini idrok etish va samaradorligiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Muallif marketingda madaniyatlararo muloqot hodisalarini o'rganishning nazariy yondashuvlarini, shuningdek, madaniy omilning reklamani idrok etish va uning ta'siridagi empirik tadqiqotlar natijalarini tahlil qiladi. Samarali xalqaro marketing kommunikatsiyalarini ishlab chiqishda maqsadli auditoriyaning madaniy xususiyatlarini hisobga olish zarurligi to'g'risida xulosa chiqariladi.

***Kalit so'zlar:** Marketing, madaniyatlararo muloqot, madaniy farqlar, reklama samaradorligi.*

ABSTRACT

The article examines the influence of cultural differences on the perception and effectiveness of marketing messages. The author analyzes theoretical approaches to the study of intercultural communication phenomena in marketing, as well as the results of empirical research on the perception of advertising and its influence on the cultural factor. A conclusion is made about the need to take into account the cultural characteristics of the target audience in the development of effective international marketing communications.

***Key words:** Marketing, intercultural communication, cultural differences, advertising effectiveness.*

KIRISH

Globalashuv va xalqaro biznesning faol rivojlanishi sharoitida marketing strategiyalarini ishlab chiqishda madaniy xususiyatlarni hisobga olish muammosi tobora dolzarb bo'lib bormoqda [1,2]. Ko'pgina kompaniyalar o'z mahsulotlari, narxleri va aloqalarini muayyan mamlakatlar sharoitlariga moslashtirish zarurati bilan duch kelgan holda tashqi bozorlarga chiqadi. Madaniy omilga e'tibor bermaslik iste'molchilar tomonidan tushunmovchilik va samarasiz marketing harakatlariga olib kelishi mumkin.

Madaniyat odamlarning qadriyatlari, xulq-atvor me'yorlari va fikrlash uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, marketing xabarlarini idrok etish va talqin qilishga ta'sir qiladi [3,4]. Misol uchun, turli madaniyatlar reklama va'dalarini, vizual tasvirlarni va ma'lumotni taqdim etish uslubini boshqacha qabul qilishi mumkin.

So'nggi o'n yilliklarda madaniy farqlarning xalqaro reklama va PR samaradorligiga ta'sirini o'rganish uchun ko'plab tadqiqotlar paydo bo'ldi. Biroq, bu soha hali ham etarlicha o'rganilmagan, chunki madaniyat murakkab va ko'p qirrali hodisadir. Bundan tashqari, madaniyatlar doimo rivojlanib boradi va ularning xususiyatlari vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi marketing kommunikatsiyalariga madaniy omillarning ta'sirini o'rganishning nazariy yondashuvlarini tahlil qilish va mavjud empirik tadqiqotlar natijalarini umumlashtirishdir. Bu bizga madaniyat va marketing o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini yaxshiroq tushunish va tovar va xizmatlarni xalqaro miqyosda ilgari surishning yanada samarali strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Madaniyatning aloqaga ta'sirini o'rganishda kashshoflardan biri 1959 yilda Edvard Xoll edi [5]. U og'zaki bo'lmagan muloqotning asosiy o'lchamlarini, vaqt va makonga munosabatini aniqladi. Bu tushunchalar madaniyatlararo tadqiqotlarni yanada rivojlantirish uchun asos yaratdi.

Geert Xofstede 1980-yillarda milliy madaniyatlarni o'lchash bo'yicha o'zining nufuzli modelini taqdim etdi [6]. U individualizm, noaniqlikdan qochish, erkaklik / ayollik kabi parametrlarni aniqladi. Ushbu model madaniyatlararo o'zaro ta'sir nazariyasi va amaliyotida keng qo'llaniladi.

F. Trompenaars 1990-yillardagi asarida [7] universalizm, kommunitarizm va vaqtga munosabat o'lchovlari bilan muqobil yondashuvni taklif qildi. Ushbu dastlabki tushunchalar keyingi empirik tadqiqotlar uchun asosiy asosni tashkil etdi.

2000-yillarda reklamani idrok etishdagi madaniy farqlar bo'yicha bir qator asarlar paydo bo'ldi. Masalan, Singh va boshqalar [8] va Xarvud va Chjan [9] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mos ravishda Hindiston/AQSh va Xitoy/AQShdagi reklamani solishtirgan.

So'nggi o'n yillikda e'tibor raqamli texnologiyalarning ta'siriga qaratildi. Shunday qilib, Chen va boshqalar [10] Xitoy va AQShda ijtimoiy tarmoqlar bilan o'zaro aloqaning madaniy xususiyatlarini ko'rib chiqdilar. Jie va boshqalar [11]

mobil reklamadagi mahalliyashtirilgan kontent xitoyliklar uchun samaraliroq ekanligini ko'rsatdi.

Bir qator ishlar vizual aloqa bilan bog'liq. Xususan, Truhan va Fass [12], shuningdek, Xarvud va Zang [9] turli madaniyatlar uchun reklamada tasvirlarni idrok etish haqida yozganlar.

Bundan tashqari, madaniy ramzlardan foydalanish samaradorligi [14], ekologik marketingga qarashlardagi farqlar [15] bo'yicha tadqiqotlar mavjud.

Shunday qilib, madaniyatning marketingga ta'siri mavzusi o'nlab yillar davomida dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, asosiy e'tibor raqamli texnologiyalar va kommunikatsiyalarning vizual jihatlariga qaratildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajribani o'tkazish uchun turistik paketlar uchun 30 soniyalik video reklamani ikkita varianti tayyorlandi: original va O'zbekistonning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda mahalliyashtirilgan.

O'zbekcha variantda mamlakatning tarixiy va madaniy diqqatga sazovor joylari, an'anaviy hunarmandchilik va turmush tarziga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbek madaniyati timsollaridan foydalanilgan.

O'zbekistondan 300 nafar respondent ikkala videoni ham baholadi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, mahalliyashtirilgan o'zbekcha variant ko'proq ijobiy baho olgan. U milliy qadriyatlar va an'analarni yaxshiroq etkazdi.

Qarama-qarshi effekt ham tahlil qilindi - moslashtirilmagan versiyani ko'rish. Bu esa o'zbek auditoriyasining xabarni kamroq tushunishiga olib keldi.

Bundan tashqari, shuni aytish mumkinki, o'tkazilgan tadqiqotlar marketing strategiyasini ishlab chiqishda O'zbekistonning madaniy xususiyatlarini hisobga olish muhimligini tasdiqladi. Reklamani mahalliyashtirish mazmuni, tasvirlari, tili va ramziy ma'lumotlarini o'zbek auditoriyasining qadriyatlari, afzalliklari va umidlariga moslashtirishni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston boy madaniyatga ega mamlakat bo'lib, mahalliy iste'molchilar bilan samarali muloqot qilish uchun din, an'analarni, urf-odatlar, til va milliy ramzlar kabi omillarni hisobga olish zarur. Masalan, reklamada o'zbek tilidan foydalanish auditoriya bilan mustahkam aloqa o'rnatishga yordam beradi, chunki u davlatning rasmiy tili hisoblanadi.

Qolaversa, o'zbek aholisining diniy va madaniy tuyg'ularini ham hisobga olish zarur. Ba'zi reklama xabarlarini yoki rasmlari mahalliy qadriyatlarga mos kelmasligi yoki haqorat bo'lishi mumkin. Shuning uchun tarkibini va uning kontekstini

moslashtirish sizga salbiy reaksiyalardan qochish va brend yoki mahsulotga ishonch va ijobiy munosabatni o'rnatish imkonini beradi.

An'anaviy musiqa, kiyim-kechak yoki milliy bayramlar kabi o'zbek madaniyatining unsurlaridan foydalanish mahalliy auditoriya uchun yanada jozibali va tegishli reklama yaratishi mumkin. Bu iste'molchilar bilan hissiy aloqa o'rnatishga yordam beradi va aloqa samaradorligini oshiradi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari marketing kommunikatsiyalarida O'zbekistonning madaniy xususiyatlarini hisobga olish bozorda muvaffaqiyatga erishishning asosiy omili ekanligini tasdiqlaydi. Reklamani mahalliyashtirish mahalliy auditoriya orasida uning idroki va ta'sirini yaxshilashga yordam beradi, iste'molchilar bilan aloqalarni mustahkamlaydi va O'zbekistonda brend yoki mahsulotni muvaffaqiyatli targ'ib qilishga hissa qo'shadi.

XULOSA

Shunday qilib, tadqiqot madaniy xususiyatlarning marketing kommunikatsiyalarini idrok etish va samaradorligiga sezilarli ta'siri haqidagi farazni tasdiqladi. Maksimal natijalarga erishish uchun xalqaro reklama kampaniyalarini ishlab chiqishda har bir ishtirokchi mamlakatning madaniy kontekstini hisobga olish kerak. Milliy qadriyatlar, imtiyozlar va stereotiplarni hisobga olgan holda xabarlarini mahalliyashtirish maqsadli auditoriya uchun yanada tushunarli, dolzarb va jozibador tasvir va xabarlarini yaratish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, yuqori brend xabardorligi va yanada samarali iste'molchilar jalb olib keladi.

Biroq, bir nechta mamlakatlarni keng qamrovli qamrab olgan qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Globallashtirish va raqamlashtirish ta'sirida vaqt o'tishi bilan madaniy qadriyatlarning o'zgarishi dinamikasini ham ko'rib chiqish tavsiya etiladi.

Olingan natijalar turli mamlakatlar va bozorlarning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda tovarlar va xizmatlarni xalqaro miqyosda ilgari surishning yanada samarali strategiyalarini ishlab chiqish uchun foydali bo'lishi mumkin. Bu kompaniyalarga global miqyosda muvaffaqiyatli raqobatlashishga yordam beradi.

Kelajakda marketing kommunikatsiyalarining narx belgilash, sotishni rag'batlantirish, qadoqlash va mahsulot dizayni kabi jihatlarini idrok etishga madaniy omillarning ta'sirini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bu kompaniyalarga marketing vositalarini optimallashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, ijtimoiy media muhitida turli madaniyatlarning o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Bu raqamli makonda xalqaro auditoriya bilan muloqotni qanday qilib eng yaxshi tarzda qurishni tushunishga yordam beradi. Avlodlar farqining ta'sirini ham hisobga olish foydalidir.

Turli mamlakatlardagi yosh avlodlar global madaniyatning ta'siri tufayli ko'proq o'xshash qarashlarga ega bo'lishi mumkin.

Nihoyat, ushbu masalani qo'shimcha o'rganishda alohida tarmoqlar va mahsulot turlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Misol uchun, oziq-ovqat, mahsulot yoki farmatsevtika sanoatidagi madaniy imtiyozlar bir qator xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Andrews J.C., Shimp T.A., Engle R.W. Effects of theme appropriateness and product type on recall and evaluation of print advertisements. *Journal of Advertising*. 2019.
2. Chen J., Whetstone L., Zhou Y. Cross-cultural comparison of self-disclosure on social media between Chinese and Americans // *China Media Research*. 2019.
3. Craig C.S., Douglas S.P. *International marketing research*. Wiley, 2000.
4. Hafizov A. A. Linguocultural features of marketing discourse, *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2023, pp. 732-736.
5. Hafizov A. A. A need analysis for curriculum design of business English class, *Journal of Advanced scientific research*, 2023, pp. 129-136.
6. Hall E.T. *Beyond culture*. Anchor books, 1977.
7. Hofstede G. *Cultures and organizations*. McGraw-Hill, 1991.
8. Levitt T. The globalization of markets. // *Harvard Business Review*. 1983.
9. McQuail D. *Mass communication theory*. Sage Publications, 2010.
10. Polonsky M.J., Vocino A., Grau S.L. Drivers and barriers to signing up for a standard electricity tariff: A cross-cultural analysis of Polish and Spanish consumers. *Journal of Cleaner Production*. 2016.
11. Singh N., Matsuo H. Measuring cultural adaptation on the Web: a content analytic study of U.S. and Japanese Web sites. // *Journal of Business Research*. 2004.
12. Trompenaars F., Hampden-Turner C. *Riding the waves of culture*. Nicholas Brealey Publishing, 2011.
13. Truhan S., Fasso W. Cultural sensitivity in Facebook advertising of luxury goods in Russia and Spain. *Journal of Global Marketing*. 2017.
14. Zhang Y., Neelankavil J.P., Oh H. Comparison of visual elements in print advertisement: USA vs. China. *Marketing Management Journal*. 2016.
15. Zheng J., Kuo Y., Zhou Y. Cultural factors influencing mobile advertising acceptance: A comparison between Chinese and Americans. *Computers in Human Behavior*. 2018.

**WATER: A UNIVERSAL SYMBOL OF LIFE, RENEWAL, AND
CULTURAL SIGNIFICANCE.
WHY IS WATER CONSIDERED SACRED ACROSS CULTURES?**

Dilrabo Bahronova

doctor of philological sciences,

Professor of Uzbek State University of World Languages, Tashkent

Khurshid Mukhtarov

Researcher at the Uzbek State University of World Languages, Tashkent

ABSTRACT

This particular article explores the essence of water, what water represents in diverse cultures across the globe and what role this vital substance plays in different cultural traditions. In addition, there will be given proverbs in Russian and English languages and what their meanings are.

Key words: *water, cultures, symbol, mythology, proverbs, civilization, vital, tradition, folklore.*

АННОТАЦИЯ

В этой конкретной статье исследуется сущность воды, что представляет собой вода в различных культурах по всему миру и какую роль это жизненно важное вещество играет в различных культурных традициях. Кроме того, будут приведены пословицы на русском и английском языках и их значения.

Ключевые слова: *вода, культуры, символ, мифология, пословицы, цивилизация, витал, традиция, фольклор.*

INTRODUCTION

Since the dawn of time water has been and continues to be a source of sustenance and fundamental element for life on Earth. Water has strong symbolic implications in many different civilizations across the world.

Water is considered the very core of life in many civilizations. In Egyptian mythology, the God “Hapi” was the personification of the Nile River, the source of life. According to Hindu belief, the Ganges River is revered as a divine mother who sustains and purifies. The Navajo people view rain as a sign of hope and rebirth because it restores vitality to the dry ground.

Water is a potent symbol of purity in many cultures because of its capacity to cleanse both physically and spiritually. Immersion in water during rituals represents rebirth and the washing away of sin in both Judaism and Christianity. Ablutions with

water are also a part of Muslim purification rites. Similarly, Hindus believe that washing in the Ganges purges the soul of karma.

Renewal and transformation are tightly connected to water. Because water is vital substance, it is a symbol of rebirth and transition because of its dynamic character, which allows it to move from rivers to seas and evaporate into clouds. Greek mythology described the river Styx as the line dividing the living from the dead and as a symbol of state transition. Similar to this, crossing rivers or waterfalls as part of purifying ceremonies is common in Japanese Shinto religion, signifying the passing of the old and the entry into the new.

Although, we frequently associate water with tranquility and vitality, its inherent strength may also be devastating. Civilizations have been destroyed and left in ruins by floods and tsunamis. The enormous snake Jörmungandr, which resides in the ocean's depths in Norse mythology, represents the potentially disastrous effects of uncontrolled chaos. Water's dual character as both a creator and a destroyer serve as a reminder of the balance of forces that rule our planet.

Additionally, water can represent reflection and intuition. Water is often associated with contemplation and self-analysis because of its tranquility, which serves as a mirror. In Chinese tradition, staring at a calm pond is said to help one develop inner harmony and comprehension. Similar to this, the soft flow of water in the bowl promotes awareness and focus during Japanese tea ceremonies.

Similar to other cultures, Uzbek culture is deeply and broadly associated with water which is reflected in its symbolism, history, and customs. Water is the most important factor for existence in Uzbekistan's dry regions.

DISCUSSION AND RESULTS

As a consequence of the powerful rivers like the Amu Darya and Syr Darya supporting communities and agriculture for ages, water has come to represent prosperity, life, and wealth. For example, the life-giving force of flowing rivers is frequently celebrated in traditional Uzbek songs. Sharing water is a symbol of hospitality, decency, and respect in a place where it is valuable. The sharing of tea and water strengthens ties throughout the community.

The Uzbek flag's blue stripe symbolizes water and the sky, signifying the value of natural resources and its relationship to the country's culture. In addition, traditional irrigation techniques like as the "ariq (ditch)" demonstrate the creative ability of the Uzbek people in regulating water supplies and forming their landscape. Besides, water is deeply embedded in Uzbek folklore.

In Russian culture, water is deeply and multidimensionally associated with history, literature, folklore, and daily life. As a result of the powerful rivers like the

Don, Yenisei, and Volga supporting agriculture and communities for generations, water has come to represent fertility, vitality, and wealth.

Numerous legends in Russian folklore depict water spirits such as “водяной” (water demon) and “русалки” (water nymphs). These frequently represent the opposing life-giving and destructive powers of water, reflecting the respect and caution Russians have historically had for sources of water.

The element of water is widely represented in Russian national emblems and art. The Russian flag's blue stripe symbolizes the size of the nation's waterways and emphasizes their significance to pride in national identity.

The strength and beauty of water have long served as an inspiration to Russian poets and authors. Russian literature has a strong connection to water, from Pushkin's vivid sea descriptions to Lermontov's depressing reflections on the Terek River. It also widely shown by quantity of proverbs in Russian cultural folklore. Here are some of them:

“Как рыба в воде” – word for word translation: fish in water. Meaning: behave confidently and easily in a certain environment. Analogical proverb in English language: “As snug as a bug in a rug” and in Uzbek language “yog’ni ichida yayrab yurmoq”.

“Вода камень точит” – word for word translation: water sharpens stones. Meaning: Even if you act with weak efforts, go towards the goal in small steps, but constantly and persistently, you can achieve a lot. Analogical saying in English language: “Little progress is better than no progress at all” and in Uzbek language “Тома-тома ko’l bo’lur”, word for word translation: *Little dropping make lake*.

“Пролитую воду не соберешь” – word for word translation: You can't collect spilled water. Meaning: What is done, cannot be changed. Analogical proverb in English language: “What is done cannot be undone”.

“Как в воду глядел” – word for word translation: like looking into the water. Meaning: knowing something in advance or something that is very clear or obvious. Analogical proverb in English language: “As clear as crystal”

“В тихом омуте черти водятся” – word for word translation: in silent whirlpool, there are devils. Meaning: a quiet, inconspicuous, secretive person is often capable of unexpected and not always plausible actions. Analogical proverb in English language: “Still waters run deep”.

Water has a rich and varied symbolism in English culture, which is shown in its essential role in life, its ability to create the environment, and its emotional resonance in literature and language. Water plays a significant part in Christian ceremonies of baptism and cleansing, just like it does in many other cultures. From a historical

aspect London's River Thames has changed throughout time, from being an important commerce route to a representation of leisure and urban renewal.

Similar to a pond or lake, still water serves as a mirror, reflecting the surroundings and promoting self-analysis. Shakespeare's plays frequently include characters reflecting on their feelings when by the water or in water. Water often described in literature and folklore. For example, water spirits, such as mermaids and river nymphs, are prevalent and are said to represent the strength and mystique of bodies of water. Additionally, Shakespeare's *Tempest* depicts the characters' inner torment as being reflected in the ocean around the island. Besides, there is a large quantity of proverbs in English language. Here are the most popular:

“A fish out of water” – which means: not feeling at home, where you are. Similar proverb in Russian language: “Быть не в своей тарелке”, word for word translation: not being in your plate.

“Blood is thicker than water” – which means: family is more important than anyone or anything else. Similar proverb in Russian language: “Кровь гуще воды”.

“It is raining cats and dogs” – which means: raining unusually or unbelievably hard. Similar proverb in Uzbek language: “Sharros quymoq”, translation of meaning: *rain fast and heavily* and in Russian language: “Льет как из ведра”, word for word translation: *it's pouring like buckets*.

“In deep waters” – which means: in a place you are not feeling comfortable. Similar proverb in Uzbek “ikki oyog'i bir etikka tiqilmoq”, word for word translation: *two feet in one shoe*; and in Russian language: “Быть не в своей тарелке”, word for word translation: not being in your plate.

“Don't wash your clothes in public” – which means: don't tell private things to people that you may not be able to trust. Similar proverb in Russian language: “Не выноси сор из избы”, word for word translation: don't carry trash out of a house.

The article only scratches the surface of the enormous ocean of culturally-derived meanings associated with water. Water continues to influence our stories, rituals, and basic comprehension of the world around us, from the fertility rites of ancient Babylon to the Christian symbolism of baptism and folklore and literature of many other cultures across the globe.

REFERENCES

1. The gods of the Egyptians: or, Studies in Egyptian mythology by E.A. Wallis Budge (Publishing company LONDON: METHUBN & CO 1904 year) total quantity of pages: 431, the page mentioned: 42
2. Myths and Legends of Ancient Greece and Rome by E.M. (place and year of publishing Amsterdam October 13, 2009) total quantity of pages: 266

3. The tempest by William Shakespeare (year of publishing 1610-1611) total quantity of pages: 140
4. Русские народные пословицы и поговорки by А. Жигулев (Total quantity of pages: 286, page mentioned 36) place and year of publishing Москва Московский рабочий 1958.

ЛАО-ЦЗЫ: ФАЛСАФАСИДА «ДАО» ТУШУНЧАСИ

Шазаманов Шоазим Ибрагимович

Тошкент давлат шарқшунослик университети,

Хитойшунослик факультети

“Хитой тарихи, сиёсати, иқтисодиёти ва маданиятшунослик”

кафедраси в.б., доц (DSc) сиёсий фанлари доктори

АННОТАЦИЯ

Мақолада қадимги хитойнинг забардаст файласуфларидан бўлган “Даодэжинг” мактабининг асосчиси Лао-Цзынинг “Дао” ҳақидаги фалсафий-сиёсий қарашларини ўрганишга бағишланади. Зеро, Лао-цзы асос солган мактаб минг йиллар ўтсада ўрганилмоқда бўлиб, бугун ҳам у асос солган “Дао” мактаби ўз ватанида давомчиларига эга. Лао-цзы таълимоти аслида гоявий жиҳатдан исёнкор. Жамият ҳаётида инқилобий ҳаракатларни юзага келишига сабаб бўлган. Шу жиҳатлари билан ижтимоий-гоявий нуқтаи-назардан Хитойдаги бошқа таълимотлардан фарқ қилади. Мутафаккир томонидан кашф этилган илмий терминлар бугун ҳам хитой фалсафасида фаол қўлланилади. Лао-цзы қолдирган бой фалсафий - маданий мерос жаҳон узра кенг ўрганиб келинмоқда. Шу маънода Лао-цзынинг фалсафасини Ўзбекистонда ҳам тадқиқ этиш мавриди келди.

***Калит сўзлар:** Даодэжинг, дао, зўравонлик, дунёқараш, йўл –йўриқ, нафс, осмон, коинот, ер, борлик, офат, бахт, куч, жамият, сиёсат, зиддият, инсон, тартиб, анъанавийлик, фуқаро.*

ABSTRACT

The article is dedicated to the study of the philosophical and political views of “Dao” by Lao Tzu, the founder of the “Daodejing” school, one of the greatest philosophers of ancient China. After all, the school founded by Lao-tzu has been studied for thousands of years, and even today the “Dao” school founded by him has followers in his homeland. Lao Tzu's teachings are actually ideologically rebellious. It caused the emergence of revolutionary movements in the life of society. In these aspects, it differs from other teachings in China from a socio-ideological point of view. The scientific terms invented by the thinker are still actively used in Chinese philosophy today. The rich philosophical and cultural heritage left by Lao-tzu is widely studied around the world. In this sense, it is necessary to study the philosophy of Lao Tzu in Uzbekistan.

Key words: *Daodejing, dao, violence, ideology, guidance, lust, sky, universe, land, existence, disaster, happiness, strength, society, policy, conflict, human, discipline, traditionalism, citizen.*

КИРИШ

Бу буюк мутафаккирнинг асл фамилияси Ли («李»), исми Эр («耳»)¹, вафотидан кейин берилган исми Лао Дан («老聃»). Тахаллуси эса Лао-цзы («老子»). Унинг тарихда туғилган ва ўлган йиллари номаълум. Манбаларининг гувоҳлик беришича, у Чунгчу-«бахор ва куз» эрамиздан аввал 453-221 йилларнинг сўнггида хукмронлик қилган Чу беклигида дунёга келган.

Лао Дан «Дао» «道» фалсафа оқимининг асосчиси. Лао Даннинг бутун фалсафий – сиёсий қарашлари «Даодэжинг» («道德经»)-Дао қонунининг муқаддас китобида ўз ифодасини топган. Унинг асарига диққатимизни жалб қилар эканмиз, Лао Даннинг эътироф этишича, жамиятни бошқариш асосида «Фуқароларни зўрламай идора қилиш²» концепцияси ётганлигини кўрамиз. Масалан, у шундай таъкидлайди: «Мен (Хукмдор кўзда тутилмоқда-таъкид бизники.)» агар зўравонлик йўлига ўтмасам, фуқаролар ўз-ўзидан эркин ҳаракатга келади. Мен тинчлик туғуни баланд тутсам фуқароларнинг эзгу мақсадлари сари ҳақ йўлини тутиши аниқ. Фуқароларнинг турмуши учун мендан талаб қилинган шарт-шароитларни яратиб берсам улар бойишга юз буради, агар мен нафсимни тийсам фуқаролар ўз ўзидан сабр тоқатли, қаноатли бўлади»³.

Унинг ижодида «Зўравонликка асосланган тузум мағлуб бўлур»⁴,-деган фикр ҳам чуқур ўрин олган. Яъни, фақат зўравонлик ва уруш асосида қурилган жамият бир кун келиб барбод бўлади. Ва ана шу нуқтаи назардан мутафаккир фалсафий-сиёсий қарашларида «жамиятни зўравонлик билан бошқариш ғояси инкор этилади. Уруш йўллари орқали жаҳонда зўрлик зуғумга асосланган бошқарув тартиботларини амалда инкор этади». Инсон бошига кулфатлар солувчи «қурол яроғларни ишлатишга ҳожат йўқлигини, қурол аслоҳаларни омборхоналарга йиғиштириб қўйиш мақсадга мувофиқ» эканлиги таъкидланади.

Мутафаккирнинг фалсафий-сиёсий дунёқарашида инсоннинг маънавий табиатига хос бўлмаган, жамият тафаккури ва яратувчанлиги кучини буғувчи, тараққиётни инқироз ва таназзул ботқоғига етакловчи мутассиб ғоялар ҳам йўқ

¹ Хитойнинг анъанавий одат, расм ва русмларига қура буюк одамларнинг номларини абадийлаш мақсадида уларга ҳаёт эканлиги даврида ҳам ва бу дунёдан кўз юмгандан кейин ҳам дунёвий исм қўядилар.

² «Даодэжинг», Пекин 1920 йил I қисм Б-5.

³ «Даодэжинг», Пекин 1920 йил II қисм Б-18.

⁴ Шу китоб I қисм Б-26.

эмаслигидан кўз юммаслик керак. Файласуф ўзи яшаб ўтган жамият ва даврнинг маҳсулидир. Масалан, Лао Даннинг «Даодэжинг»да «Меҳнаткаш халқни доим жаҳолат, нодонликда тутиб турувчи сиёсатни йўлга қўйиш»⁵ ташвиқот қилинади. Бу билан эса, унинг жамият ва табиат, тараққиётни тушиниш борасидаги фалсафий қарашларида бир – бирини инкор этувчи зиддиятлар борлиги равшанлашади. Мутафаккир фалсафий қарашларининг ўзига хос жиҳатларидан яна бир томони, унда ҳам бошқа қадимги Хитой файласуфларида бўлгани каби жамиятни тараққиётдан анъанавий - қадимийликка, яъни ибтидоий жамиятга қайтишга чорлайди, унингча айти шу даврда тенглик, биродарлик ҳукмрон бўлган.

У «Даодэжинг»да «Бугунги ишларда ўтган авлодларнинг сиёсий йўл-йўриқларини тутиш кераклигини кўллаб - қувватлаб, қадимийликка қайтишнинг бирдан- бир йўли сифатида эътироф этади». Унингча, шундай бўлганда ҳаттоки, «қўшнилар бир-бирига яқин бўлса-да, итнинг ҳурушлари, хўрознинг қичқиришлари, бир-бирига эшитилиб турса-да, аммо фуқаролар умрининг охиригача ўзаро борди, келди қилмайди»ган кичик беклик» фуқароси оз бўлган қадимги замон «Олтин даври»га қайтилади».⁶ Ўзи ҳам шунга умид қилади. Демак, унинг фалсафасининг туб моҳиятида уруғчилик, қабилачилик тузум тарафдори эканлиги англашилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Лао Дан жамиятда ўз ғоясини илгари сураб экан, шундай дейди: «Дао» курра-ю заминдан олдин пайдо бўлган». Табиатда «жамияти нарсаси ва ҳодисаларнинг туб негизи». Яъни «Дао»- Осмон, Коинот, Ер»нинг пайдо бўлишининг маънавий асоси.⁷

«Дао»нинг ўзи эса «йўқлик» демакдир. У «ҳеч қандай шакл ва мазмунга эга эмас, нарсаси ва ҳодисаларда зоҳир бўлмайди». Яъни «Дао» ҳеч қандай моддий тус, шакл ва рангга эга бўлмаган, кўзга кўринмайдиган, қулоқ билан эшитиб бўлмайдиган, қўлда тутишнинг имкони йўқ». Сирли ҳодисот. Уни «дунёда на қудратли бирон мавжудот, на онг билан тутадиган ҳеч бир куч йўқ».⁸ Демак, «Дао» макон ва борликда танҳо, ҳаракатда намаён бўлади.

Унинг бу фикрларидан бутунлай уйдурма сифатида тўқиб чиқарилган бир объектив идеалистик фалсафа таълимоти ғоясини ташвиқот қилганлиги ойдинлашади. Лао Даннинг фалсафаси ўз мазмун моҳиятига кўра содда диалектик дунёқарашдир. Масалан, унингча «Борлик» билан йўқлик, «Узоқлик

⁵ Шу китоб II қисм Б-23.

⁶ Шу китоб I қисм Б-14.

⁷ Шу китоб I қисм Б-4.

⁸ Шу китоб I қисм Б-13.

ва яқинлик», «қийинлик билан осонлик», «Баландлик ва пастлик» доимо ёнма-ён юради.⁹

«Товуш билан овоз бирга чиқади», «Тараққиёт ва таназзул кетма-кетликда келади»,- дейди. Бу фалсафий тушунчалар Лао Даннинг нарса ва ҳодисаларнинг қарама-қарши томонларининг бир-бирини инкор ва тақозо қилишлиги. Уларнинг тараққиётда доимо ҳаракатда бўлишлигини ўз таълимотининг дастлабки давридаёқ англаб етганлигидан далолат беради. Шунинг билан бирга у ўракат жараёнида қарама-қарши тарафларнинг ўзининг акси шаклига ўзгаришини ҳам кўрсатди. Ва бу ҳақда Лао Дан ўзининг «Офатдан кейин омад келади, омадга офат ҳамроҳдир», «Ижобий, салбий»га, «Яхшилик эса ёмонликка айланади¹⁰», деб ўз муносабатини билдиради. Мутафаккирнинг мазкур ғояларида жамиятнинг-социал ҳаётида мантиқий мазмун касб этувчи ғояларни ўртага қўйганлиги намаён бўлади.

Унингча, офат ва бахт деган тушунча ҳаётнинг барча кўринишларини ўз ичига олади, бахтли дамларда офатнинг илдизи яширин. Ижобий нарса салбий нарсага, яхшилик ёмонликка айланиб кетиши мумкин. Мутафаккир қарашича, «Юмшоқ ожиз нарсани, қаттиқ кучли нарсани енгиб чиқади», аксинча, «Ожиз кучлик нарсани, юмшоқ қаттиқ нарсани енгади»¹¹.

Унинг фалсафий дунёқарашда ўзаро қарама-қарши ҳаракатнинг икки томонлама кўринишининг диалектик муносабатини алоқадорлик нуқтаи-назаридан ёритиб бериш асосий ўрин тутган. Мутафаккир фикрича: «қаттиқ ва кучли нарсаларни енгишда «Дао»нинг олдига тушадиган бирон – бир куч йўқдир¹²».

Айниқса, унинг қуйидаги фалсафий ғоялари диққатга сазовордир. Яъни, У «тўсатдан хужум қилмоқ¹³» ғафлатда қолдириб ғалаба қозониш ғоясини ўртага қўйиб «жиловлаб қўймоқчи бўлсанг қўллаб қувватлаб тур», «тортиб олмоқчи бўлсанг бериб тур¹⁴», деган фикрни илгари суради. Унингча, бундай йўл тутмоқ душманни саросимага солиш учун дастлаб бўш қўйиш, заифлаштириш учун эса аввал душманни кучли қилиш, ҳалокат гирдобига олиб келишдан олдин жонлантириб қўйиш, барча нарсдан маҳрум қилдиришдан олдин уни қандайдир бир мақсадга интиштириш тақозо этилади. Унинг ана шу ғоясида «диалектик қарашлар» асосида идеалистик ва метафизик ғояларга таянилганлигини кузатиш мумкин. Бу эса мутафаккир фалсафий

⁹ Шу китоб I қисм Б-2.

¹⁰ Шу китоб II қисм Б-17.

¹¹ Шу китоб I қисм Б-33.

¹² Шу китоб I қисм Б-93.

¹³ Шу китоб I қисм Б-163.

¹⁴ Шу китоб Б-33.

қарашларининг ана шу ғоялар асосида шаклланганлигидан далолат беради. У нарсалар моҳиятини очиб беришга ҳаракат қилар экан, нарса ва ҳодисаларнинг ўз ҳолидан аксинча ҳолига ўтиши «Дао»нинг ҳаракатга келганлигини ифодаси. «Дао»нинг ўзига келсак, йўқлик, сокинлик, ўзгармасликдан иборат. Шу сабабли нарса-ҳодисаларнинг ўзгариши бу ҳаракатнинг охири «сокинлик» ва «йўқлик»ка, мангу ўзгармас тақдирга қайтади.¹⁵

Унингча, ҳаракат ва ўзгаришлар вақтинчалик нисбийдир. Уйғунлик ва турғунлик эса мутлоқдир, деб қарайди. Аммо, Мутафаккир қарама-қарши тарафларнинг кураши абадий эканлигини тушунса-да, бу борада қарама-қарши тарафларнинг ўзгаришларида муайян шарт-шароитлар зарурат эканлигини тушунмайди. У курашдан кўрқади, зиддиятдан ўзини четга олади, эскиликнинг қандай бўлса, шундайлигича сақланиб қолиши тарафдори. Бундан эса файласуфнинг асосий ғоясида фаолиятсизлик қарашларининг кучли эканлиги сезилади.

Лао-цзынинг билиш назариясида асосан «дунё ишларини уйдан чиқмай билса бўлади», - деган қараш ётади. «Бошдан кечирмай туриб билиш, кўз билан кўрмай от қўйиш, куч ишлатмай туриб амалга ошириш, мумкин¹⁶», каби ғоялар устивор аҳамият касб этади. Бундан, Унинг билиш назариясида тажрибага асосланган билим инкор этилганлиги кўринади.

Фуқароларни «бошқара олмаслик қийинлигининг асли сабаби жамиятда кишиларнинг керагидан кўп ақл топганлигидир», деб «Авлиёларни ақл-фаросатдан воз кечиш ҳақида»ги ғоясини тарғиб қилади. Бунинг билан эса у барча маданият, тафаккур ва ақл фаросатга қарши туради. Жамиятда билимнинг заруриятини инкор қилиб, кўзни юмиб қулоқни бекитиб «тўрт девор ичида ёлғиз», «дарвешона» кун кечиришни амалда ташаббус қилади, ақлга қарши жаҳолатни устун қўяди. Жаҳолатга элтувчи ғояларни ташвиқот қилади. Бу тарихда завол топган қулдорлар синфига хос чирик, эскирган фикр билиш назариясининг инкосидир.

Лао Дан фалсафаси хитой идеология (мафкура)си тарихига катта таъсир ўтказди. Ундан кейин ўтган баъзи мутафаккир файласуф, сиёсатдонлар: Масалан, Хан Фэй-цзы (韩非子)¹⁷, Ванг Анши (王安史)¹⁸ ва бошқалар унинг фалсафий дунёқарашини танқидий ўрганди ва ривожлантирдилар.

¹⁵ Шу китоб Б-15.

¹⁶ кўрсатилган китоб II қисм.Б-9.

¹⁷ Хан Фэй-цзы. Милоддан аввал (280 – 233йй). Қадимги Хитойнинг кўзга кўринган файласуф мутафаккири.

¹⁸ Ванг Анши (1021 – 1086 йй). Сунг (960 - 1279 йиллари Хитойда хукмдорлик қилган) империясининг йирик давлат арбоби, ислохотчи, адиб.

Унинг ақл ва тафаккурга мувофиқ келувчи, эзгулик учун хизмат қилувчи жиҳатлар билан боғлиқ диалектик мағзи қолдирилди. Аксинча, Жуанг Жу (庄周)¹⁹ ва бошқалар эса унинг мутассиб ва жаҳолатга элтувчи фалсафий – сиёсий ғояларини жамиятга тадбиқан олға суриб, кишилиқ жамиятини таракқиётга олиб борувчи фалсафий илғор қарашларини инкор даражасигача келтириб қўйди. Бу эса, Хитойда Лаоцзы фалсафаси билан боғлиқ бошқа мунозараларга сабаб бўлувчи «Ички давочилар» оқимини пайдо қилди.

Чжан Ливэн ва унинг ҳамфикрлари ўз тадқиқотларида даврлар бўйича дао тушунчаси эволюциясини таҳлил қилдилар, яъни бунда Цин даврига қадар дао “само”, “ер” ва “инсон”нинг яхлитлигидир, у само – инсон диадаси орқали ифодаланган (*тянь жэнь хэ и*); Цинь ва Хань сулолалари даврида дао буюк яхлитлик сифатида (*тайи*) талқин қилинган; Суй ва Тан сулолари даврида дао – бу буддавийлик даосидир; Сун сулолалари даврида дао бу – тамойил (*ли*) сифатида тушунилган; Юань ва Минь сулолалари даврида бу дао юрак каби (*синь*) қабул қилинган; Цин сулоласи даврида дао бу – пневма (*ци*) сифатида тавсифланадиган дао; Биринчи афюн урушидан сўнг ва замонавий даврда дао бу инсонпарварлик даосидир²⁹⁶.

ХУЛОСА

Қисқача хулоса ўрнида қайд этадиган бўлсак, Хитой фалсафасида “Дао” таълимот сифатида ўзинниг қадим илдизларига эга бўлиб, давлат мафкураси сифатида, айниқса жамиятнинг ахлоқий тарбиясида ҳал қилувчи ўрин тутди;

Иккинчидан, мазкур ўринда қадимдан Хитойда давлатга қарши ғалаёнлар айни “Дао” таълимоти таъсирида кечганлигини қайд этиш керак.

Учинчидан, Лао–цзы қолдирган бой фалсафий мерос таълимот сифатида Хитойда бугун ҳам ўз мактабларига эга бўлиб, Хитой жамиятининг янгилиниш босқичида ижтимоий – ғоявий, қолаверса сиёсий мазмун касб этиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. 道德经 «Даодэжинг – дао ҳақидаги таълимот», Пекин нашриёти, 1920. 2006.
2. 道德经 «Даодэжинг – дао ҳақидаги таълимот», Пекин нашриёти, 1920. 2506.

¹⁹ Жуанг жу миллоддан аввал (369-286 йй) яшаган. Лао Даннинг мухлиси, қадимги Хитой фалсафасининг кўзга кўринган намаёндаларидан.

²⁹⁶ Лю Ядин. Понимание и диалогичность: значение энциклопедии «Духовная культура Китая» // Проблемы Дальнего Востока № 4, 2014. –С. 140.

3. Лю Ядин. Понимание и диалогичность: значение энциклопедии «Духовная культура Китая» // Проблемы Дальнего Востока № 4, 2014. –С. 140.
4. Янгутов Л.Е., Чебунин А.В., Хабдаева А.К. Модернизация конфуцианства, буддизма и даосизма в Китае (XX–XXI вв.) // Вопросы философии 2020 №4.С. 197-207.
5. Зыонг Куок Куан. Конфуцианство, буддизм и даосизм в феодальном Вьетнаме / К.К. Зыонг // Пространство и Время. — 2014. — № 1(15). — С. 128—133.
6. Вэнь Цзянь. Даосизм в современном Китае / Вэнь Цзянь, Л. А. Горобец. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2005 -160с.
7. Лао-Цзы. Дао Дэ Цзин / Лао-Цзы. – М.: Медков С. Б., 2012. – 192 с. 8. Малявин, В. В. Китайская цивилизация / В. В. Малявин. – М.: ИПЦ «Дизайн. Информация. Картография»: Астрель: АСТ, 2001. – 632 с.
8. Уиткомб, В. Современный Китай/Ванесса Лайд Уиткомб, Майкл Бенсон; пер. с англ. И. В. Павловой. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – XVI, 318, [2] с.: ил. 10. Энциклопедия современной китайской культуры/под ред. Эдварда Л. Давис. – Лондон: Нью-Йорк, 2005. – 1105 с.
9. Пути обретения бессмертия: Даосизм в исследованиях и переводах Е.А. Торчинова. СПб.: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2007.
10. Го Мо-жо. Философы Древнего Китая. М., 1961. 738 с.
11. Лукьянов А. Е. Лаоцзы : (Философия раннего даосизма). М., 1991. 163 с.
12. Ян Хин-шун. Дао//Философская энциклопедия : в 5 т. Т. 1. М., 1960. С. 126.
13. Дао дэ цзин//пер. с кит., вступит. ст. и примеч. Ян Хин-шуна// Древнекитайская философия: в 2 т. М., 1972. Т. 1. С. 114–138, 312.
14. Позднеева Л. Д. Предисловие//Атеисты, материалисты, диалектики Древнего Китая: Ян Чжу, Лецзы, Чжуанцзы. М., 1967. С. 5–39. 45.
15. Мудрецы Китая: Ян Чжу, Ле-цзы, Чжуан-цзы / пер. с кит. Л. Д. Позднеевой. СПб.,1994. 416 с. 4

UZBEKISTAN-KOREA COOPERATION IN THE FIELD OF LABOR MIGRATION

Jumaev Tulkin

Doctor of Political Sciences (Ph.D.),

Associate Professor of the Department of social and humanitarian science of
Kimyo international university in Tashkent

ABSTRACT

The article describes the stage of development of cooperation between Uzbekistan and the Republic of Korea on labor migration based on collected statistical data adhering to the principles of consistency, logic, and scientific analysis. Also, scientific analysis of cooperation processes aimed at further developing the socio-economic potential of the citizens of the two countries was carried out by solving issues in the field of human resource development. On a scientific basis, not only material interests in the development of the human resources development program were analyzed, but also the prospects for the development of socio-cultural ties in the process of rapprochement between the two countries. The study also highlights social problems in Uzbekistan, the situation with unemployment, and ongoing reforms to eliminate them, based on directing human resources to useful and targeted work.

Keywords: *Strategy of action, migration, labor relations, investment cooperation, crime, social protection, immigrant, interethnic harmony, cooperation, solidarity, socialization, cultural ties, international money transfer, labor migrant, macroeconomic processes, labor resource, increasing of population, monetary policy, historical event*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O'zbekiston va Koreya Respublikasi o'rtasidagi mehnat migratsiyasi bo'yicha o'zaro hamkolik aloqalarining rivojlanish bosqichi to'plangan statistik ma'lumotlarni izchillik, mantiqiylik va ilmiy tahliliy tamoyillar asosida yoritilgan. Shuningdek ikki mamlakat fuqarolarining inson resurslarini rivojlantirish bilan bog'liq muammolarini hal etish orqali fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarini yanada rivojlantirishga qaraqtirilgan hamkorlik jarayonlari ilmiy tahlildan o'tkazilgan. Inson resurslarini rivojlantirish dasturining rivoji jarayonida nafaqat moddiy manfaatdorlik yotishi balki, ikki davlat o'zaro yaqinlashuv jarayonida ijtimoiy-madaniy aloqalarning rivojlanish istiqbollari ilmiy asosda tahlil etildi. Mazkur tadqiqot ishi doirasida O'zbekistondagi ijtimoiy muammolardan

hisoblangan ishsizlik bilan bog‘liq holatlar va ularni bartaraf etishda inson resurslarini foydali hamda maqsadli mehnatga yo‘naltirish bilan bog‘liq islohatlar mazmuni ham yoritilib o‘tilgan.

***Kalit so‘zlar:** Harakatlar strategiyasi, migratsiya, mehnat munosabatlari, investitsion hamkorlik, jinoyatchilik, ijtimoiy himoya, hukumatlararo bitim, muhojir, millatlararo totuvlik, hamkorlik, hamjihatlik, ijtimoiylashuv, madaniy aloqalar, xalqaro pul o‘tkazish, mehnat migrant, makro iqtisodiy jarayonlar, mehnat resursi, aholining o‘sishi, pul-valyuta siyosati, tarixiy voqea.*

АННОТАЦИЯ

В статье описывается этап развития сотрудничества между Узбекистаном и Республикой Корея по вопросам трудовой миграции на основе собранных статистических данных придерживающихся принципов системности, логики и научного анализа. Также был проведен научный анализ процессов сотрудничества, направленных на дальнейшее развитие социально-экономического потенциала граждан двух стран путем решения вопросов в сфере развития человеческих ресурсов. На научной основе проанализированы не только материальные интересы в развитии программы развития человеческих ресурсов, но и перспективы развития социально-культурных связей в процессе сближения двух стран. В исследовании также освещаются социальные проблемы в Узбекистане, ситуацию с безработицей и проводимые реформы по их устранению, основывавшихся на направлении человеческих ресурсов на полезную и целевую

***Ключевые слова:** Стратегия действий, миграция, трудовые отношения, инвестиционное сотрудничество, преступность, социальная защита, иммигрант, межнациональное согласие, сотрудничество, солидарность, социализация, культурные связи, международные денежные переводы, трудовые мигранты, макроэкономические процессы, трудовые ресурсы, рост населения, денежно-кредитная политика, историческое событие.*

INTRODUCTION

Since ancient times, mankind has always been forced to move from one region to another in search of a better and fuller life or due to natural processes. As the consciousness of mankind improved, the desire for newness in the way of life, the desire to travel the world, and to work in new destinations at the level of one's capabilities appeared. In the current period of rapid development, the demand for workers and specialists in various fields is increasing as a result of the continuous development of the economy of some countries. Against the background of these

processes, the Republic of Uzbekistan has been establishing cooperative relations in the economic and social spheres with countries with highly developed economies in order to provide jobs to the population of the country since the first period of independence.

One of the important directions of cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Korea is the implementation of projects related to the development of human resources, which is considered as the implementation of these relations. To date, in the relations between Korea and the Republic of Uzbekistan, the implementation of the Memorandum of Understanding signed by the Ministry of Employment and Labor of the Republic of Korea and the Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan on sending migrant workers to Korea through the employment assistance system is developing year by year.²⁹⁷

According to the "Memorandum of Understanding," from 1995 to 2019, more than 52,000 citizens of the Republic of Uzbekistan engaged in labor activities in production enterprises and service sectors in the Republic of Korea through the Employment Permission System (EPS).²⁹⁸

LITERATURE ANALYSIS AND METHODS

Historically, many people have been actively involved in migration processes throughout their lives. The main reason for this is that the economic, social, political, and cultural difficulties of a particular country have had a negative impact on the lives of the population. This, in turn, has led to the development of the process of human migration from one region to another. Today, migration takes place in all countries on earth. A group of demographers from around the world have predicted that the total number of migrants in the world will reach 230 million by 2050, making up over 2.6% of the total global population. According to the UN (United Nations), as of 2019, almost 3.5% of the world's population (272 million people) are currently involved in migration flows. Two-thirds of them are the direct relatives of labor migrants. 52% of migrants globally are men, and 48% are women. Current instability in the world, economic crises, various political disagreements, and other factors have led to the rapid development of migration processes (World Migration Report 2020:2).²⁹⁹ Since the beginning millennium Uzbekistan, it has been grooving external migration processes to foreign countries for work, study, and other purposes

²⁹⁷<https://lex.uz/docs/2777700>

²⁹⁸Очёт справки/04.07.2019/N=02/00-02/11-3263

²⁹⁹Yoqubov.F. "UZBEKISTAN EXTERNAL MIGRATION: KEY TRENDS AND DIRECTIONS" EURASIAN RESEARCH JOURNAL, ERJ, Vol. 4, No. 1, pp. 27-47, January 2022

(Graph3). However, official statistics are not elaborating fully due to a lack of methodology and measures.

In addition to the high population growth, the unemployment rate is also growing in Uzbekistan. For instance, in 2010, the unemployed accounted for 5.4% of the total population, while by 2020 this figure climbed to 10.5%. In addition, this is one of the main causes of labor and education migration among unemployed citizens in the country.

If we take into account that 60% of the population of Uzbekistan is made up of young people under the age of 35, then the majority of the population is considered to be persons with active working capacity. And providing them with jobs is an important social issue for the state. Considering the current problems in the country's economy, if the situation is realistically assessed, employing such a large number of citizens in our economy is an urgent task.

The population of Uzbekistan by the end of 2020 exceeded 34.5 million people, which is approximately half of the population of Central Asia. (Graph 1).

Graph 1. *Population growth in Uzbekistan (1991-2020)*

Years	Population at the beginning of the year, thousand people		
	Total	City	Countryside
1991	20 608	8 305	12 303
1995	22 462	8 671	13 791
2000	24 488	9 166	15 322
2005	26 021	9 442	16 579
2010	28 001	14 424	13 577
2015	31 022	15 748	15 274
2020	34 558	17 487	17 071

Source: Data of the State Statistics Committee of Uzbekistan (<https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/demography>)

In the process of resolving the mentioned issue, the Republic of Korea plays a significantly prominent role and holds a high position. The reasons for attracting foreign workers to the country's economy by Korea are fundamental and can be understood through the following information.

By the end of the 20th century, the Korean economy grew at a high rate, and by 1990 it was \$ 200.5 billion and the annual GDP growth rate was almost 10%. During this time, the country's lack of labor in industries such as manufacturing and the shipbuilding industry led to an increase in the influx of many illegal migrants.

Furthermore, the deteriorating demographic situation in Korea can be cited as one of the reasons for the country's labor shortage. Demographers estimate that by

2050, Korea's population over the age of 65 will account for 35% of the total population, making it the second largest country in the world, and that the working-age population will decrease by 9% between 2005 and 2030, and by 26% in 2050. There are currently 7.6 potential workers per retiree; this ratio is projected to fall to 2.8 by 2030 and 1.6 by 2050 (Hayutn, 2009:13).³⁰⁰

The legal basis of cooperation in the field of migration is primarily the establishment of diplomatic cooperation, equality in foreign policy, and mutual trust. For this purpose, the Republic of Korea has created ample opportunities for more than 3,500 citizens of the Republic of Korea to come to Uzbekistan to live and work.⁵ Bilateral agreements are of particular importance in the regulation of labor relations between Uzbekistan and the Republic of Korea. The agreement between the Government of the Republic of Uzbekistan and the Government of the Republic of Korea "On Temporary Work of Citizens of One State in the Territory of Another State"⁶ signed on August 23, 2011, entered into force on March 1, 2012, December 13, 2012, Uzbekistan Among such documents is the memorandum of understanding on sending workers to the Republic of Korea under the employment permit system signed between the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Korea and the Ministry of Employment and Labor of the Republic of Korea.

To effectively implement this agreement on further expansion of investment cooperation with the Republic of Korea, on November 28, 2012, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan adopted a decision "On measures to further expand investment cooperation with the Republic of Korea".⁷ As a result of the signed cooperation in the economic sphere, the creation of additional jobs and the implementation of many promising plans for the exchange of experience in this regard are being ensured.

It should also be noted that on July 1, 2013, to further develop cooperation with the Republic of Korea in the field of labor migration, the decision of the President of Uzbekistan "On measures to further expand cooperation with the Republic of Korea in the field of labor migration" was adopted.⁸

Based on this decision and the "Memorandum of Understanding" signed between the countries, the Ministry of Labor of Korea allocated the following number of quotas, and based on these quotas, the number of citizens sent by our country under the EPS (Employment permission system) shown in the section.⁹

³⁰⁰ Yoqubov.F. "UZBEKISTAN EXTERNAL MIGRATION: KEY TRENDS AND DIRECTIONS" EURASIAN RESEARCH JOURNAL, ERJ, Vol. 4, No. 1, pp. 27-47, January 2022

Year	Number of allocated quotas	The exact number of sent citizens	The Difference
2013	5400	3283	2117
2014	3900	2660	1240
2015	3600	2718	882
2016	3400	2446	954
2017	3000	2379	621
2018	3100	2251	849
2019	3200	844 (according to the situation on July 2, 2019.)	2356 (in these days in the sending process)
Overall	25600	16581	9019

The table shows the difference between the number of quotas given by the Korean Ministry of Labor and the number of sent citizens caused by the following circumstances:

1. Exceeding the specified age (citizens not younger than 18 and not older than 39 are allowed in the contract).
2. Unfit from the point of view of health (a full medical examination is provided before departure).
3. Prohibition to go abroad by court order.
4. Termination of contract due to family circumstances.

Citizens who were sent abroad by our state under a contract or who go to work based on their own capabilities, bring foreign currency to our country to improve their social conditions, which helps small businesses, family businesses, and various services. causes the creation of rendering enterprises. As a result, additional jobs will increase, unemployed youth will be provided with work, and the scale of crime caused by youth and unemployed in our government will decrease sharply.

In addition to sending citizens of our country to work abroad, vocational training centers are being established at the expense of the state budget and at the expense of foreign investors and sponsoring organizations in order to ensure that they become skilled owners of various modern professions. For this purpose, the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 122 of May 15, 2015 "On measures to establish a vocational training center in the city of Samarkand with the involvement of a grant from the Republic of Korea", 2017 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan Decision VMQ-135 dated March 14, 2007 "On measures to establish a Vocational Training Center in Shahrizabz with the involvement of a grant from the Republic of Korea", Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan VMQ-170 dated August 13, 2007, No. "Decisions were made

on measures to establish a Vocational Education Center in Tashkent with the participation of Korea International Cooperation Agency (KOICA).³⁰¹

Based on the agreement and program of the Republic of Korea on the allocation of grant aid dated August 5, 2014, the Republic of Korea to the Government of the Republic of Uzbekistan "Establishment of a Vocational Education Center in Shahrisabz and a Consulting Center for Vocational Education Capacity Building in Uzbekistan" allocated a grant for the implementation of the project.

At the same time, taking into account the increase in the number of countries and foreign companies that have expressed the desire to employ citizens of Uzbekistan, as well as the regulation of the departure of citizens of the republic to work abroad, further development of the infrastructure of labor bodies that ensure the employment of citizens abroad on November 12, 2003, the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to improve the organization of labor activities of citizens of the Republic of Uzbekistan abroad" was adopted.³⁰²

In accordance with this decision, the Agency for Foreign Labor Migration under the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Uzbekistan (now the Ministry of Labor), as well as the agency for employment of citizens abroad in the cities of Tashkent, Bukhara, Fergana, Karshi and Nukus. Regional bureaus have been established. Several positive achievements were made before the end of the activity of these bureaus in 2008.

The decision of the Cabinet of Ministers "On approval of the normative documents necessary for the implementation of the law of the Republic of Uzbekistan "On state pension provision of citizens" and "The procedure for maintaining the labor register" dated January 29, 1998, under paragraph 2.171 of the instruction on "Records of work activities of citizens of Uzbekistan in foreign countries, unless otherwise stipulated in international agreements, upon payment of insurance premiums to the off-budget Pension Fund under the Ministry of Finance ng is entered based on the information provided by the Agency for Foreign Labor Migration. This situation serves to fully ensure the pension and social security rights of our citizens who worked in Korea following bilateral agreements.

RESULTS

In 2003, a center for preliminary training and training of citizens was established under the Foreign Labor Migration Agency in order to train citizens who are going to

³⁰¹ <https://mehnat.uz/uz/subordinate-organizations/position/244/>Тошкент шаҳар Ишсиз фуқароларни касб-хунарга ўқитиш маркази тўғрисида низом.

³⁰² <http://www.lex.uz/acts/246880/>«Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет эллардаги меҳнат фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»

work abroad.³⁰³ The main tasks of the center are to prepare and train citizens in advance according to the contracts concluded with the Agency for Foreign Labor Migration, to familiarize citizens going to work abroad with the main legal documents, traditions and norms of behavior of the country where they are sent to work on the basis of a contract. providing information about the country of destination, handling the language of the country of destination and performing labor functions, training to the level of knowledge of the rules of technical safety and labor protection in the productions where they are employed under the contract, the health status of citizens sent to work abroad taking into account the requirements of foreign employers, it includes tasks such as conducting a comprehensive medical examination involving competent medical institutions.³⁰⁴

The memorandum of understanding between the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Uzbekistan and the Ministry of Employment and Labor of the Republic of Korea on sending workers to the Republic of Korea for the second time under a new procedure (Tashkent) in the city of May 31, 2016) regulates the processes of sending citizens of Uzbekistan in an organized manner according to the requirements of the Korean Employment Solution System, as well as determines the entities of the sending and receiving parties, whose work It is intended to regulate the intergovernmental coordination of the process of language and professional testing, the process of collecting candidates, concluding a contract with them, issuing visas, the entry and placement of workers, and the process of employment management. A memorandum was signed (November 8, 2017) between the Korean Institute of Skills Development and the Foreign Labor Migration Agency under the Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan in order to familiarize the citizens sent to the Republic of Korea with the Korean language and culture.³⁰⁵ In the document, Korean-Uzbek centers for Korean language learning were established in the cities of Tashkent, Fergana, and Nukus in order to improve the Korean language learning system knowledge level of EPS-TOPIC tests.

"On measures of the President of the Republic of Uzbekistan to further expand cooperation in the field of labor migration with the Republic of Korea" dated 07.01.2013. According to the decision No. PQ-1993, the Foreign Labor Migration Agency under the Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of

³⁰³<http://www.lex.uz/acts/246880/>Чет элларга кетаётган фуқароларни олдиндан кўниктириш ва ўқитиш маркази ташкил этиш бшйича.

³⁰⁴www.migration.uz/Chet_ela_ishga_jo_natishdagi_tibbiy_ko_rik/

³⁰⁵Очёт справки. N=02/00-02/11-3263. 2019. 04.07.

Uzbekistan is designated as the competent body for sending citizens of the Republic of Uzbekistan to the Republic of Korea.³⁰⁶

According to the agreement signed between the two countries, more than 18,000 citizens of Uzbekistan have had the opportunity to study and work in the Republic of Korea.³⁰⁷

During the labor activities of Uzbek migrants in the country of Korea, they have the opportunity to improve their economic opportunities, as well as to use and develop the professional and professional achievements they have achieved in the enterprises and service sectors where they worked in their homeland. This will enable them to achieve economic prosperity by implementing their plans.

Over the past three years, the volume of cross-border remittances from Korea to Uzbekistan has grown steadily. In particular, in 2018 it amounted to \$ 106.7 million. By 2019, the total volume of cross-border remittances increased by almost 13% to \$ 120.5 million. In 2020, the rapid spread of the COVID-19 virus to the world led to the closure of the borders of many countries. As a result, migrants sent their savings to their families using international money transfer systems. And this year, the transfers increased by 2.2 times compared to 2019 and amounted to \$ 258.2 million.

(Source: data compiled by authors based on statistics provided by the Central Bank of the Republic of Uzbekistan (<https://cbu.uz/en/>), 2021.)

DISCUSSION

According to the Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan, the working-age population in Uzbekistan is about 19 million, and the employed population is more than 13 million. More than 5 million of them are employed in the formal sector and about 8 million in the informal sector. The number of people working abroad is more than 2,300,000.³⁰⁸

Over the past years, 31,628 citizens have been employed through this system. The main purpose of this is to put the knowledge and skills acquired abroad into practice in the country after the citizens who are temporarily working in the Republic of Korea return to Uzbekistan. Currently, the Republic of Korea attracts workers from 16 countries through the "Free Recruitment System". The working period of Uzbek citizens employed in the Republic of Korea is up to 4 years and 10 months. In 2019, the process of employment of citizens of the Republic of Uzbekistan in the Republic of Korea continued consistently. To fully cover these quota jobs, the

³⁰⁶<http://mehnat.uz/> Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳамкорлик муносабатлари ривож.

³⁰⁷<http://buxoro.adliya.uz/buxoro/uz/publikatsii/detail.php?ID=20605>

³⁰⁸<http://uza.uz/uz/documents/aholi-bandligini-ta-minlash-borasidagi-ishlarni-takomillasht-16-07-2018>.

reserved number of available candidates to be presented to Korean employers today is 4,980, of which 4,800 are in the manufacturing sector and 180 are in the service sector.³⁰⁹

Due to the worldwide COVID-19 pandemic in 2019, problems arose in labor migration issues. This problem was also reflected in the processes related to the departure of labor migrants sent abroad by Uzbekistan, as a result of which the number of citizens who should be sent as labor migrants to the Republic of Korea was drastically reduced.

In the framework of this research work, the lack of several newly established stable jobs, which is considered to be the central problem of the discussion, does not correspond to the requirements of the labor market, in order to prevent the imbalance in the labor market, the increase of the unemployment rate in some regions of the republic, the increase of illegal labor migration and informal employment. Various solutions have been developed by the official representatives of the two countries, and promising plans for solving this issue have been developed and are being implemented. In this process, there are the following problems and situations that need to be solved.

Stages of development of labor migrants movement in Uzbekistan: retrospective analysis;

Peculiarities of regulation of migration processes in Uzbekistan and Korea;

The impact of international migration on the country's national and economic security;

The place and role of external migration in the development of the real and financial sectors of the economy of Uzbekistan;

Legal and institutional basis of regulation of international migration;

Trends in the geography of labor migrants in Uzbekistan;

Peculiarities of the movement of labor migrants in the territories of the republic;

The place and role of international migration in the employment policy of Uzbekistan;

The impact of labor migration on macroeconomic processes and ways of optimization;

Ways of effective use of labor resources in the development of the social sector in the country;

³⁰⁹<http://old.mehnat.uz/cyrl/newnews/view/1584/> Ўзбекистон Республикаси фуқароларини Корея Республикасида ишга жойлаштириш бўйича 2019 йилга мўлжалланган квоталар оширилди. 20.03.2019

International migration as an important factor in increasing population incomes and reducing poverty;

The influence of migration processes on the fiscal and monetary policy of the state.³¹⁰

Many problems need to be solved in the process of cooperation in the field of migration, the solution of which has always been the focus of attention of the parties.

CONCLUSION

In conclusion, it can be noted that at the same time, more than 17 thousand Uzbek labor migrants are working in the Republic of Korea.³¹¹ It should be noted that while working in the modern enterprises of the Republic of Korea, they acquire great experience and skills, investments, and technologies. After returning to their homeland, they use their investments and knowledge, potential, and experience in the enterprises of our country or organize their own business, and create new jobs. Close relations in this field are of great importance in further strengthening of socio-cultural relations between the two countries.

REFERENCES

1. Мусаев Б.Мехнат ҳуқуқи: уни ҳимоя қилиш борасида. Ўзбекистон ва Корея Республикаси ҳамкорлиги.-Тошкент: 2017. –Б. 76.
2. Миграция соҳасидаги истиқболли режалар самараси // Кoryo sinmun.. 7-сон (309). 2018, 31 август.
3. Очёт справки. N=02/00-02/11=3263/04.07.2019.(Tashqi migratsiya agentligi yillik hisoboti).
4. Yoqubov.F. “UZBEKISTAN EXTERNAL MIGRATION: KEY TRENDS AND DIRECTIONS” EURASIAN RESEARCH JOURNAL, ERJ, Vol. 4, No. 1, pp. 27-47, January 2022
5. <https://lex.uz/docs/2777700>
6. <http://lex.uz/docs/2048490/>"Agreement on temporary employment of citizens of one state in the territory of another state".
7. Regulation on the vocational training center for unemployed citizens of Tashkent city. <https://mehnat.uz/uz/subordinate-organizations/position/244/>
8. Development of cooperation relations of the Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan. <http://mehnat.uz/>

³¹⁰ <https://sdg.nuu.uz/en/2023/04/18/an-international-scientific-and-practical-conference-on-migration-in-uzbekistan-and-korea-current-situation-and-problems-was-held/>

³¹¹Миграция соҳасидаги истиқболли режалар самараси // Кoryo sinmun.. 7-сон (309). 2018, 31 август.

9. "On measures to improve the organization of labor activities of citizens of the Republic of Uzbekistan abroad" http://www.lex.uz/acts/246880/Чет_элларга_кетаётган_фуқароларни_олдиндан_кўниктириш_ва_ўқитиш_маркази_ташқил_этиш_бўйича.<http://www.lex.uz/acts/246880/>
10. Medical examination when sent to work abroad/www.migration.uz/
11. On measures to establish a vocational training center
<http://www.lex.uz/acts/2648089/>
12. Republic of Uzbekistan-Minister of Employment and-Mexico-Relations-11-01-2018 <http://uza.uz/uz/society/>
13. Improving work on ensuring employment of the population
<http://uza.uz/uz/documents/> 16.07.2018.
14. Quotas for employment of citizens of the Republic of Uzbekistan in the Republic of Korea for 2019 have been increased.
20.03.2019<http://old.mehnat.uz/cyrl/newnews/view/1584/>
15. <https://sdg.nuu.uz/uz/2023/04/18/international-scientific-practical-conference-problems-held/>

Two or more authors

1. Атабаев Р, Искандаров О. Меҳнат мигрантларини сафаролди йўналтирув тадбирлари бўйича минимал талаблар. Амалий қўлланма. –Тошкент: 2019. –Б. 201.

O'ZARO TESKARI FUNKSIYALARDAN OLINGAN INTEGRALLAR ORASIDAGI BOG'LANISH

Djabbarov Odil Djurayevich

TDTU Olmaliq filiali katta o'qituvchisi

odilxon455@gmail.com

Xujayev Tuymurod Xuddiyevich

TDTU Olmaliq filiali katta o'qituvchisi

tuymurod.khujayev@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada funksiyadan olingan integralni, bu funksiyaga teskari bo'lgan funksiyadan olingan integral orasidagi munosabat o'rganilgan. Bo'laklab integrallash formulasining umumlashmasi keltirilgan.

***Kalit so'zlar:** Integral, belgilash usuli, bo'laklab integrallash usuli, xosila, yuqori tartibli xosila, boshlang'ich funksiya, figuraning yuzi, teskari funksiya.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется связь между интегралом, полученным от функции, и интегралом, полученным от функции, обратной к этой функции. Дано обобщение формулы интегрирования по кусочкам.

***Ключевые слова:** Интеграл, метод определения, метод кусочного интегрирования, производная, производная высшего порядка, начальная функция, грань фигуры, обратная функция.*

ABSTRACT

In this article, the relationship between the integral obtained from the function and the integral obtained from the function that is the inverse of this function is studied. A generalization of the formula for integration by pieces is given.

***Key words:** Integral, definition method, piecewise integration method, derivative, higher-order derivative, initial function, face of a figure, inverse function.*

KIRISH

Bizga qandaydir $\int f(x) dx$ integral berilgan bo'lsin. Bu integralni hisoblash uchun turli usullar mavjud bo'lib, ulardan asosan ikki usul: belgilash va bo'laklab integrallash usullari muhim ahamiyatga ega. Shulardan belgilash usuliga to'g'ri keladigan ayrim integrallarni ko'rib chiqaylik:

$$1) \int \frac{f'(x)}{f(x)} dx = \int \frac{d[f(x)]}{f(x)} = \ln[f(x)] + C$$

$$2) \int f'(x) f(x) dx = \int f(x) d[f(x)] = \frac{f^2(x)}{2} + C$$

$$3) \int f[\varphi(x)] \varphi'(x) dx = \int f[\varphi(x)] d[\varphi(x)] = F[\varphi(x)] + C$$

Bu integrallar yordamida ko'plab misollarni tuzish mumkin. Masalan,

$$1) \int \frac{\cos x}{\sin x} dx \quad 2) \int \frac{dx}{\sqrt{1-x^2} \arcsin x}$$

Bo'laklab integrallashga doir ayrim misollarni ko'rib chiqaylik.

$$\int x f'(x) dx = \int x d[f(x)] = \left| \begin{array}{l} x = u, \quad d[f(x)] = dv \\ dx = du, \quad v = f(x) \end{array} \right| = x f(x) - \int f(x) dx = x f(x) -$$

$$1) F(x) + C$$

$$\int x^2 f''(x) dx = \int x^2 d[f'(x)] = \left| \begin{array}{l} x^2 = u, \quad d[f'(x)] = dv \\ 2x dx = du, \quad v = f'(x) \end{array} \right| = x^2 f'(x) - 2 \int x f'(x) dx =$$

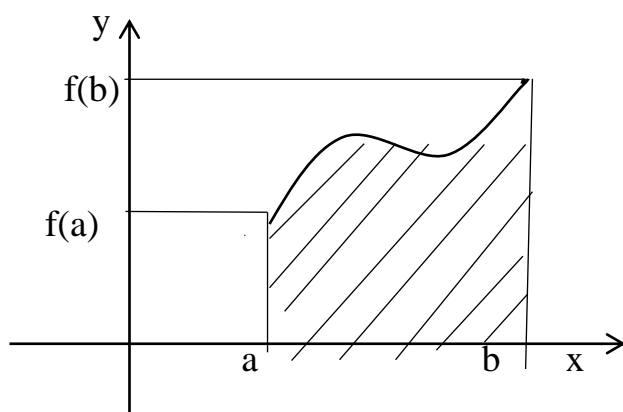
$$2) \text{ |oldingi misolga asosan|} = x^2 f'(x) - 2[x f(x) - F(x)] + C = x^2 f'(x) - 2x f(x) + 2F(x) + C.$$

Endigi masala quyidagicha : integral ostidagi $f(x)$ va unga teskari $g(x)$ funksiyalar ma'lum bo'lsa, $\int f(x) dx$ integral quyidagiga teng bo'ladi:

$$\int f(x) dx = x f(x) - \int g(x) dx.$$

$\int_a^b f(x) dx$ integral uchun esa:

$\int_a^b f(x) dx = b f(b) - a f(a) - \int_{f(a)}^{f(b)} g(x) dx$ formula orqali topiladi. Bu formulaning geometrik tasviri quyidagicha:

$b f(b)$ va $a f(a)$ lar to'g'ri to'rtburchaklar yuzalari , $\int_a^b f(x) dx$ va $\int_{f(a)}^{f(b)} g(x) dx$ lar esa egri chiziqli trapetsiyalar yuzalari .

Misol. $\int_1^e \ln x dx$ integralni hisoblang.

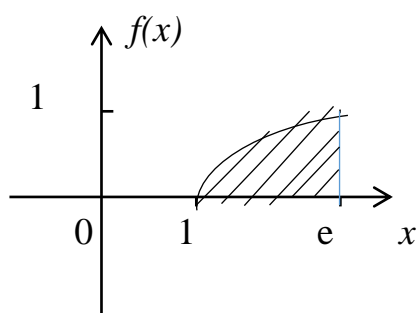
Yechish. Yuqoridagi formulaga asosan:

$$\int_1^e \ln x \, dx = e \ln e - 1 \ln 1 - \int_0^1 e^x \, dx = 1$$

Agar bu integralni bo'laklab integrallasak,

$$\int_1^e \ln x \, dx = \left| \begin{array}{l} \ln x = u, \quad dx = dv \\ \frac{dx}{x} = du, \quad v = x \end{array} \right| = x \ln x \Big|_1^e - \int_1^e dx = 1$$

Bu misolni geometrik tarzda bayon etaylik. $y = \ln x$, $x = 1$, $x = e$ va $y = 0$ chiziqlar bilan chegaralangan figurani yuzini hisoblaylik.

Shtrixlangan figuraning yuzi to'g'ri to'rtburchak yuzidan shtrixlanmagan figurani yuzini ayirmasiga teng bo'ladi.

Teorema. Agar $f(x)$ funksiya $(\alpha; \beta)$ oraliqda differensiallanuvchi va teskarilanuvchi bo'lsa, u holda ixtiyoriy $a \in (\alpha; \beta)$ uchun

$$F(x) = x f(x) - \int_{f(a)}^{f(x)} g(y) \, d(y)$$

funksiya $f(x)$ funksiya uchun boshlang'ich funksiya bo'ladi.

Agar $u(x)$ va $v(x)$ funksiyalar n marta differensiallanuvchi bo'lsa, u holda

$$\int_a^b u v^{(n)} \, dx = [u v^{(n-1)} - u' v^{(n-2)} + \dots + (-1)^{n-1} u^{(n-1)} v] \Big|_a^b + (-1)^n \int_a^b u^{(n)} v \, dx$$

formula o'rinli bo'ladi.

Xususiyl holda, agar $n = 0$ bo'lsa, $\int_a^b u v \, dx = \int_a^b u v \, dx$,

$n = 1$ bo'lsa, $\int_a^b u v' \, dx = u v - \int_a^b u' v \, dx$

$n = 2$ bo'lsa, $\int_a^b u v'' \, dx = (u v' - u' v) \Big|_a^b + \int_a^b u'' v \, dx$

$n = 3$ bo'lsa, $\int_a^b u v''' \, dx = (u v'' - u' v' + u'' v) \Big|_a^b - \int_a^b u''' v \, dx$ bo'ladi.

Misol. $\int \frac{x \, dx}{\sin^2 x}$ integralni hisoblang.

Yechish. $\int \frac{x dx}{\sin^2 x} = - \int x (ctgx)' dx = -[x ctg x - \int ctg x dx] = -x ctgx + \ln \sin x + C.$

Misol. $\int_0^\pi x^3 \sin x dx$ ni hisoblang.

Yechish. Bu integralni bo'laklab integrallashni n marta qo'llashga to'g'ri keladi va hisoblash ancha vaqtni oladi.

Agar $\int u v^{IV} dx = u v^{III} - u' v^{II} + u'' v^I - u^{III} v + \int u^{IV} v dx$ formulani tadbiiq qilsak,

$\int_0^\pi x^3 \sin x dx = \int_0^\pi x^3 (\sin x)^{IV} dx == [x^3(-\cos x) + 3x^2 \sin x + 6x \cos x - 6 \sin x] \Big|_0^\pi = \pi^3 - 6\pi$ ni hosil qilamiz.

Misol. Quyidagi integralni hisoblang:

$$\int_0^1 \ln(x + \sqrt{1 + x^2}) dx$$

Yechish. $y = \ln(x + \sqrt{1 + x^2})$ funksiyaga teskari funksiyani topamiz.

$x + \sqrt{1 + x^2} = e^y$ deb shakl almashtirib,

$$\sqrt{1 + x^2} = e^y - x, \quad 1 + x^2 = e^{2y} - 2xe^y + x^2, \quad e^{2y} - 2xe^y - 1 = 0,$$

$2xe^y = e^{2y} - 1, \quad x = \frac{1}{2} \left(\frac{e^{2y} - 1}{e^y} \right) = \frac{1}{2} (e^y - e^{-y}) = \frac{e^y - e^{-y}}{2}$ ni hosil qilamiz.

Demak, $y = \ln(x + \sqrt{1 + x^2})$ funksiyaga teskari funksiya $y = \frac{e^x - e^{-x}}{2}$ funksiya ekan.

Yuqorida keltirilgan formulaga asosan:

$$\begin{aligned} \int_0^1 \ln(x + \sqrt{1 + x^2}) dx &= \ln(1 + \sqrt{2}) - \int_0^{\ln(1+\sqrt{2})} \frac{e^x - e^{-x}}{2} dx = \ln(1 + \sqrt{2}) - \frac{1}{2} (e^x - e^{-x}) \Big|_0^{\ln(1+\sqrt{2})} \\ &= \ln(1 + \sqrt{2}) - \sqrt{2} + 1 \end{aligned}$$

kelib chiqadi.

XULOSA

Yuqoridagilardan shunday xulosa kelib chiqadiki, funksiyadan olingan integralni hisoblashda bu funksiyaga teskari bo'lgan sodda funksiyalarga olib kelish masalani yengillashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Djurayevich, D. O., & Doniyorovich, I. S. (2021). TEYLOR FORMULASI VA UNING TURLI MATEMATIK MASALALARGA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 774-779.
2. Djurayevich, D. O., & Qizi, J. G. A. (2021). DARAXT HAJMINI HISOBLASHNING BIR MATEMATIK USULI HAQIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(1), 251-254.
3. Djurayevich, D. O., & Qizi, A. M. M. (2021). MATEMATIKA FANINI O'RGANISHDA QIZIQARLI MASALALARNING O'RNI HAQIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(2), 233-236.
4. Djabbarov, O. D., & Jonqobilov, J. T. (2023). AYNIYAT, TENGSIZLIKLARNI ISBOTLASH VA IFODALARNI SODDALASHTIRISHDA HOSILADAN FOYDALANISH. *International scientific journal of Biruni*, 2(2), 173-177.
5. Djabbarov, O. D., & Jonqobilov, J. T. (2023). O'RTA QIYMATLARNI O'TKAZGICHLARNI KETMA-KET VA PARALLEL ULASH MASALALARDA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 388-393.

TRIGONOMETRIK FUNKSIYALARNI EKVIVALENT TA'RIFI HAQIDA

Djabbarov Odil Djurayevich

TDTU Olmaliq filiali katta o'qituvchisi

odilxon455@gmail.com

Jonqobilov Jahongir Tirkashevich

TDTU Olmaliq filiali o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada trigonometrik funksiyalarni geometric ta'rifidan farqli bo'lgan qatorlar orqali ta'rifi o'rganilgan. Turli matematik tushunchalarning ekvivalent ta'rifi bo'lgani sababli, trigonometrik funksiyalarning boshqa ta'riflari ham mavjud. Geometrik ta'rifidagi xossalari qatorlar orqali ta'rifining xossalari ustma-ust tushishi ko'rsatilgan. Xuddi shu kabi $\operatorname{tg}x$; $\operatorname{ctg}x$; $\operatorname{sec}x$ va $\operatorname{cosec}x$ funksiyalar uchun ham qatorlar orqali ta'rifni berish mumkin.

Kalit so'zlar. *Trigonometrik funksiyalar, Teylor qatori, formula, xosila, integral, funksiyaning analitik ko'rinishlari, darajali qatorlar.*

АННОТАЦИЯ

В трех статьях изучается определение тригонометрических функций рядами, отличное от геометрического определения. Поскольку существуют эквивалентные определения различных математических операций, существуют и другие определения тригонометрических функций. Свойства геометрического определения уникальны тем, что они перекрываются со свойствами определения через линии. Аналогично определение функций $\operatorname{tg}x$; $\operatorname{ctg}x$; $\operatorname{sec}x$ и $\operatorname{cosec}x$ может быть задано через линии.

Ключевые слова. *Тригонометрические функции, ряд Тейлора, формула, произведение, целые функции, аналитические представления, степенные ряды.*

ABSTRACT

In this article, the definition of trigonometric functions through lines, which is different from the geometric definition, is studied. Since different mathematical concepts have equivalent definitions, there are other definitions of trigonometric functions. It is shown that the properties of the geometric definition are superimposed on the properties of the definition through lines. In the same way, the definition of the functions $\operatorname{tg}x$; $\operatorname{ctg}x$; $\operatorname{sec}x$ and $\operatorname{cosec}x$ can be given through lines.

Key words. *Trigonometric functions, Taylor's series, formula, product, integral, analytic representations of the function, power series.*

KIRISH

Matematik tushunchalarni o'zlashtirish ko'p faktorlarga bog'liq. Ana shu faktorlardan biri tushunchalarni har xil ta'riflarini o'zlashtirish va muayyan ta'rifga asoslangan holda unga mos nazariyani o'zlashtirishdir. Muayyan tushuncha uchun mavjud bo'lgan har xil talqinlar uning mohiyatini, mazmunini va hajmini o'zlashtirish imkonini beradi.

Ma'lumki, trigonometrik funksiyalar geometrik tarzda ta'rif berilgan. Biroq fanda geometriyaga bog'liq bo'lmagan holda trigonometrik funksiyalarni o'rganish zaruriyati vujudga keldi. Matematik analiz kursidan ma'lumki bu funksiyalarni darajali qatorga yoyish mumkinligi haqida gapiriladi, ya'ni:

$$\sin x = x - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} - \dots$$

$$\cos x = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!} - \dots$$

Ammo mazkur tengliklarning o'ng tarafidagi qatorlarni asos qilib olgan holda trigonometrik funksiya tushunchalarini kiritish va shu asosda uning nazariyasini rivojlantirish mumkin.

Ta'rif. Analitik $\cos x$ va $\sin x$ funksiyalar deb, quyidagi formulalar bilan berilgan funksiyaga aytiladi:

$$c(x) = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!} - \dots$$

$$s(x) = x - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} - \dots$$

Mana shu ta'rifdan kelib chiquvchi $c(x)$ va $s(x)$ funksiyalarni asosiy xossalarini keltiramiz.

1. $c(x)$ va $s(x)$ funksiyalarni aniqlanish sohasi barcha haqiqiy sonlar to'plamidir. Huddi shuningdek $c(x)$ va $s(x)$ darajali qator, x ning haqiqiy o'zgaruvchili qiymatida yaqunlashadi. Bunga ishonch hosil qilish uchun Dalambertning absolyut yaqinlashishi prinsipini qo'llash yetarlidir. Shuning uchun $c(x)$ qator uchun

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left| \frac{u_{n+1}(x)}{u_n(x)} \right| = \lim_{n \rightarrow \infty} \left| \frac{x^{2(n+1)}(2n)!}{[2(n+1)]! x^{2n}} \right| = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{|x|^2}{(2n+1)(2n+2)} = 0 < 1.$$

2. $c(x)$ funksiya juft, $s(x)$ esa toq, ya'ni

$$c(-x) = c(x), \quad s(-x) = -s(x)$$

3. $c(x)$ va $s(x)$ funksiyalar uchun qo'shish formulalari:

$$c(x - y) = c(x)c(y) + s(x)s(y)$$

$$s(x + y) = s(x)c(y) + c(x)s(y)$$

Bu formulalarni isbotlash uchun qatorlar ustida amallarni bajarib ko'rsatish mumkin.

Natija:

1) $y = x$ bo'lsa, $c^2(x) + s^2(x) = 1$ ni hosil qilish mumkin.

2) y ni $-y$ ga almashtirib ,

$$c(x + y) = c(x) c(y) - s(x) s(y)$$

$$s(x - y) = s(x) c(y) - c(x) s(y)$$

ni hosil qilamiz.

4. Ko'paytmani yig'indiga almashtirish formulalari:

$$c(x) c(y) = \frac{c(x + y) + c(x - y)}{2}$$

$$s(x) s(y) = \frac{c(x - y) - c(x + y)}{2}$$

$$c(x) s(y) = \frac{s(x + y) - s(x - y)}{2}$$

5. Yig'indini ko'paytmaga almashtirish formulalari:

$$c(x) + c(y) = 2c\left(\frac{x+y}{2}\right) c\left(\frac{x-y}{2}\right)$$

$$c(x) - c(y) = -2s\left(\frac{x+y}{2}\right) s\left(\frac{x-y}{2}\right)$$

$$s(x) + s(y) = 2s\left(\frac{x+y}{2}\right) c\left(\frac{x-y}{2}\right)$$

$$s(x) - s(y) = 2c\left(\frac{x+y}{2}\right) s\left(\frac{x-y}{2}\right)$$

6. Ikkilangan argument va yarim argument formulalari:

$$s(2x) = 2s(x) c(x), \quad c(2x) = c^2(x) - s^2(x),$$

$$c\left(\frac{x}{2}\right) = \pm \sqrt{\frac{1 + c(x)}{2}}, \quad s\left(\frac{x}{2}\right) = \pm \sqrt{\frac{1 - c(x)}{2}}$$

7. $c(x)$ va $s(x)$ funksiyalarning hosilalari:

$$c'(x) = -x + \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} + \dots = -s(x)$$

$$s'(x) = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!} - \dots = c(x)$$

8. $s(x - y) = s(x) c(y) - c(x) s(y)$

$$c(x - y) = c(x) c(y) + s(x) s(y)$$

formulada 1) $x = 0$, $y = \frac{\pi}{2}$ 2) $x = y$ 3) $x = \frac{\pi}{2}$, $y = 0$ qiymatlarda.

$$s\left(-\frac{\pi}{2}\right) = -s\left(\frac{\pi}{2}\right) = s(0) s\left(\frac{\pi}{2}\right) - c(0) s\left(\frac{\pi}{2}\right)$$

$$c\left(-\frac{\pi}{2}\right) = c(0)c\left(\frac{\pi}{2}\right) + s(0)s\left(\frac{\pi}{2}\right)$$

$$s(0) = s^2(x)c^2(y) - c(x)s(y) = 0$$

$$c(0) = c^2(x) + s^2(y)$$

$$s\left(\frac{\pi}{2}\right) = s\left(\frac{\pi}{2}\right)c(0) - c\left(\frac{\pi}{2}\right)s(0)$$

$$c\left(\frac{\pi}{2}\right) = c\left(\frac{\pi}{2}\right)c(0) + s\left(\frac{\pi}{2}\right)s(0)$$

bo'lib, $s(0) = 0$, $c(0) = 1$, $s\left(\frac{\pi}{2}\right) = 1$, $c\left(\frac{\pi}{2}\right) = 0$ larni hosil qilish mumkin.

$$s(x+y) = s(x)c(y) + c(x)s(y)$$

$$c(x+y) = c(x)c(y) - s(x)s(y)$$

formulaga $y = \left(\frac{\pi}{2}\right)$ deb olsak.

$s\left(x + \frac{\pi}{2}\right) = c(x)$, $c\left(x + \frac{\pi}{2}\right) = -s(x)$ ni hosil qilamiz.

Bundan , $s(x + \pi) = c\left(x + \frac{\pi}{2}\right) = -s(x)$,

$c(x + \pi) = -s\left(x + \frac{\pi}{2}\right) = -c(x)$ kelib chiqadi.

9. $s(x)$ va $c(x)$ funksiyalarning davriyligi

$$s(2\pi + x) = s[\pi + (\pi + x)] = -s(\pi + x) = s(x)$$

$$c(2\pi + x) = c[\pi + (\pi + x)] = -c(\pi + x) = c(x)$$

10. $s(x)$ va $c(x)$ funksiyalar uzluksizdir.

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{s(x + \Delta x) - s(x)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{2s\left(\frac{\Delta x}{2}\right)c\left(x + \frac{\Delta x}{2}\right)}{\Delta x} = 0$$

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{c(x + \Delta x) - c(x)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{-2s\left(\frac{\Delta x}{2}\right)s\left(x + \frac{\Delta x}{2}\right)}{\Delta x} = 0$$

XULOSA

Shuningdek, boshqa trigonometrik funksiyalarni xossalarini o'rganish mumkin va $\sin x$, $\cos x$ funksiyalar aynan $s(x)$, $c(x)$ funksiyalar bilan ustma-ust tushadi, ya'ni $\sin x \equiv s(x)$, $\cos x \equiv c(x)$.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

6. Djabbarov. O.Dj., & Iskandarov. S. D. (2021). TEYLOR FORMULASI VA UNING TURLI MATEMATIK MASALALARGA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. 1(3), 773-778.

7. Djabbarov. O. Dj. & Jabborxonova. G. (2021) DARAXT HAJMINI HISOBLASHNING BIR MATEMATIK USULI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. 1(1). 249-252.
8. Djabbarov. O.Dj. & Abdiashimova. M. (2021) MATEMATIKA FANINI O'RGANISHDA QIZIQARLI MASALALARNING O'RNI HAQIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(2). 233-236.
9. Djabbarov, O. D., & Jonqobilov, J. T. (2023). AYNIYAT, TENGSIZLIKLARNI ISBOTLASH VA IFODALARNI SODDALASHTIRISHDA HOSILADAN FOYDALANISH. *International scientific journal of Biruni*, 2(2), 173-177.
10. Djabbarov, O. D., & Jonqobilov, J. T. (2023). O'RTA QIYMATLARNI O'TKAZGICHLARNI KETMA-KET VA PARALLEL ULASH MASALALARDA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 388-393.

CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ / MUNDARIJA

Shukurova L.Sh. // XVIII-XIX asrlar Buxoro amirligi me'morligida amaliy san'atning o'ziga xos jihatlari.....	5
Yuldashev I. // Bobur hayoti, ijodi va unga doir miniatyuralar.....	12
Orziboyev R.A. // Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari musiqa madaniyatning o'zbek musiqa madaniyatining rivojlanishiga ta'siri.....	19
Ollomurodov N.Y. // O'zbekistonning janubiy shaharlarida uy-joy qurilishidagi yutuqlar va muammolar.....	25
Sayidolimov J.B. // Agiografik adabiyotda tazkira.....	29
Орипова Г.М. // Жанр тушунчаси ва унинг табиати.....	33
Shomurodova S.I., Nuriddinov N.N., Arifdjanov Z.T. // Hofiz Sheroziy ruboiylarida so'fiylik ta'limoti alomatlari.....	38
Бозоров З.М. // Метафоранинг “Ўткан кунлар” романида қўлланиши.....	44
Abdulxamidova X.A. // Muallif “Men”ining adabiy qahramonda aks etishi.....	51
Eshonkulov R.T. // Exploring the impact of technology on language, particularly in the context of modern english.....	59
Нормуродов М. // Муҳаммад Ҳаким Термизийнинг “Ал-фарқу байнал аяти вал-каромат” асари тасаввуфий манба сифатида.....	68
Тог'аев Т.М. // O'zbek jadid yetakchilarining til va yozuv masalalariga munosabati.....	72
Кузиев Н.М. // Методы развития технического мышления для инженеров	78
Toshpulatova D.I. // Views on the poetic features of proverbs in uzbek and english folklore.....	83
Хакимов Х.И. // Antroponimikaning tilshunoslikda o'rganilish taraqqiyotiga doir.....	89
Nimatjonov H.Z. // Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi va markaziy davlat boshqaruvining takomillashuvi.....	95
Topildiev B.R., Edvardas Juhnevičius // Trust management contract in the common law system.....	101
Pardayev A.Ch. // Qiyosiy dinshunoslik sohasining rivojlanish tendensiyalari....	109
Ochilova N.R. // Typology of civilizations.....	121
Farmonqulova M.U. // Lotin Amerikasi ba'zi davlatlari nomlarining etimologik va toponimik tadqiqi.....	128
Abduraxmonov Z.M. // Begonalashuv muammosi - jamiyatning inqirozi.....	132

Bodirova Z.A. // Samarqandliklarning ko'chirib keltirilgan aholiga ko'rsatgan insonparvarlik yordami.....	138
Sulaymanova S.B. // Muammoli ta'lim texnologiyasining tavsifi va uning samaradorligi.....	144
Sharipova F.D. // Implikatura hodisasining "Hamkorlik prinsiplari" asosida tahlili.....	150
Ashurov J.A., Nosirova D.N. // Ingliz tili darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari.....	154
Sharipov D. // Badiiy adabiyotda konflikt masalalari.....	161
Saydaxmedova N.S. // Muhammad Yusufning tarjimalari.....	168
Tojimatov R.G'. // Muhammad Yusuf ijodida qo'llanilgan poetonimlarning lingvopoetik, jihatdan tahlil qilish tamoyillari.....	174
Yunusaliyev M.T. // Realistik rangtasvirning maqsad va vazifalari.....	181
Khasanova D. // Enhancing english language teaching for islamic studies students: a focus on curriculum design.....	190
Shamsudinova M.M. // Yoshlarning musiqiy-estetik dunyoqarashini rivojlantirishda "fortepiano" cholg'usining ahamiyati.....	196
Боймирзаева М.Ш. // Ҳозирги даврда ёшлар сиёсий фаоллигининг жамият барқарорлигига таъсири.....	202
Abdullayeva E.A. // Capacities of national cultural centres.....	210
Mamanazarova M.X. // Yaqin Sharqda barqarorlikni ta'minlash bo'yicha Qatar siyosatining zamonaviy holati.....	215
Муҳаммадсиддиқов М. // Ёш авлодни диний ва миллий бағрикенг этиб тарбиялаш - буюк давлатчилигимиз пойдевори бўлиб хизмат қилади.....	224
Xudoynazarova O'.A. // Jahon tilshunosligida diniy barqaror birikmalar.....	231
Abdullayev S.Sh. // Istirohat bog'larida jamoat xavfsizligini ta'minlash ijtimoiy ehtiyoj sifatida.....	234
Jo'rayeva S.Z. // Biometrik ma'lumotlarni to'plash va ulardan foydalanishni tartibga soluvchi qonunlar.....	239
Эргашев А.Э. // Ўзбекистонда чет эл юридик шахсларини қайта ташиқил этишини коллизиион-ҳуқуққий тартибга солишини такомиллаштириши.....	247
Norimbetov T.B., Norimbetova N.T. // Mehnat faoliyatida operatorning funksional holatini o'rganish.....	256
Rakhimova M. // Attention to the education of students in educational institutions.....	260

Гайсина Р.Ш. // <i>Анализ архитектуроники паранджи</i>	266
Khaydarova O.K. // <i>Developing competence of students using modern information and computer technologies</i>	273
Yigitaliyev A.F. // <i>Qisqa masofaga yuguruvchi sportchilarni mashg'ulotlarini tashkil qilish usullari</i>	277
Menglikulov J.R., Kuziev N.M. // <i>Prospects and methods of public transport development in our country</i>	281
Мамасалиев М.М. // <i>Религиозно-идеологическая борьба во время Амира Тимура</i>	284
Doniyorov T.O. // <i>O'rtacha sho'rlangan og'ir qumoq tuproqlarning meliorativ holatini yaxshilash va paxtadan mo'l hosil olish texnologiyasi</i>	292
Aslonov X.Sh., Hayitboyeva N. // <i>Bor postulotlar</i>	300
Қорабоев С. // <i>Ҳамза Шинворий шеърятнда бадий санъатлар</i>	304
Muhammadjonova G., Jalolova Sh.I. // <i>Badiiy asar va muallif konsepsiyasi</i>	313
Melikova E.Sh. // <i>Analysis of foreign experiences in the development of independent education</i>	319
Tashmuxeimedova D.A. // <i>Xitoy tilida taqlid so'zlarning morfologik xususiyatlari</i>	324
Нурматов С.С. // <i>К вопросам лингвистических особенностей числительных лексем в современном литературном языке хинди</i>	331
Varayev K.M. // <i>Unutilishga bo'lgan huquqning ayrim masalalari</i>	336
Нодирбекова Д.А. // <i>Значение ведения государственного водного кадастра в использовании и охране водных ресурсов</i>	352
Сахновская Е.Г. // <i>Сравнительная характеристика изучения взаимосвязи природных и социокультурных дискурсов в романах воспитания Д. Уоллс и Д. Рубиной</i>	362
Mamadaliyeva H.B. // <i>O'zbek va ingliz tillarida "Vatan" konseptining qiyosiy tahlili</i>	372
Abdurasulov O.A. // <i>O'zbekistonda ajralish sabablarining psixologik muammolari</i>	376
Бердиев Ш.Ж., Рахимов М.О., Чориев Ғ.Ё. // <i>Обоснование противопросадочных мероприятий по применению бороздкового способа полива в южных регионах узбекистана</i>	380
Хасанов А.Х. // <i>Перспективы развития рынка электромобилей в Узбекистане</i>	385

Mamatraimov K. // <i>Ochiqlik, oshkoralik va ko'p tomonlama hamkorlik - O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishi</i>	391
Ikromov A.G', Abruyev SH.I., Hayitova G.E. // <i>Transport vositalari harakat tezligining to'xtash masofasi va harakat qatnashchilarining sog'lig'iga ta'siri</i>	397
Aliqulov L.S. // <i>Talabalarni kasbiy pedagogik ta'lim jarayonida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda tayyorlash texnologiyasi</i>	401
Eshev S.S., Xazratov A.N., G'ayimnazarov I.X., Jumayev A.R. // <i>Qashqadaryo viloyatida suv resurslaridan samarali foydalanish masalalari</i>	406
Исамитдинов З.З. // <i>Профессионал спортда маркетинг муаммоларини тартибга солишининг назарий асослари</i>	415
Mashaev E., Makhsumov A., Shapatov F. // <i>Elemental analysis of bis-carbamate MEE-1</i>	421
Бабажанов Й., Эшев С., Зарипов М., Исаков А., Норчаев А. // <i>Течение жидкости в сужающемся канале</i>	427
Уришев Б.У., Куватов У.Ж., Умиров А.П. // <i>Выбор параметров энергетической системы на базе солнечной и ветроэнергетической установок и гидравлического аккумулирования энергии</i>	436
Халикова Л.У., Мустафаева К.Н. // <i>Ўқувчиларнинг креативлик қобилиятларни ривожлантириши</i>	442
Narzullayev I.S. // <i>Taomlarni tayyorlash tarixi va rivojlanishi</i>	448
Акбарова Ш. // <i>Научно-теоретические основы обучения иностранным языкам детей дошкольного возраста</i>	453
Хафизов А.А. // <i>Влияние межкультурной коммуникации в маркетинговых сообщениях</i>	458
Rakhmatullayeva I.A. // <i>Proverbs as the way expressing people's wisdom and literary works</i>	463
Hamdamov U.H. // <i>"Qisasi Rabg'uziy" da uchraydigan pari obrazi haqida ayrim mulohazalar</i>	467
Авлобердиев И.А. // <i>Конфуций ахлоқий қарашларида "Жень" ва "Ли" категорияларининг ўрни</i>	472
Isayeva M.M. // <i>Turkiya modernizatsiya modelining tarixiy nazariy asoslari</i>	476
Пўлатов Ш.Н. // <i>Маҳатма Ганди қарашларида ахлоқий категориялар</i>	483
Eshonqulov A.A. // <i>Raqamli bozor tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari</i>	491

Bazarbayeva Sh.M. // <i>XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Toshkentda veterinariya va hayvonlar orasida kasalliklarni oldini olishga qaratilgan siyosat</i>	496
Boboeva M.Sh. // <i>XX asrning ikkinchi yarmi – XXI asrning boshida atrof muhit muammolarining nazariy – falsafiy masalari</i>	503
Холмўминов Ж.М., Турсунов Ш.Ю. // <i>Бурҳониiddин Муҳаққиқ Термизий ва Мавлоно Жалолiddин Румий: Ирфон фалсафаси остонасида</i>	509
Murtazoyev V.X. // <i>Misr matbuotining paydo bo'lishi tarixi xususida</i>	523
Шукурова О. // <i>Маърифатчилик адабиёти ва роман жанрининг турк адабиётига кириб келиши</i>	529
Husainova G. // <i>Fors tilini ikkinchi til sifatida o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish</i>	538
Akbarova Sh.K. // <i>Approaches to teaching foreign languages: exploring methods and techniques</i>	544
Hafizov A.A. // <i>Madaniyatlararo aloqalarning marketing diskursiga ta'siri</i>	547
Bahronova D., Mukhtarov Kh. // <i>Water: a universal symbol of life, renewal, and cultural significance. Why is water considered sacred across cultures?</i>	552
Шазаманов Ш.И. // <i>Лао-Цзы: фалсафасида «Дао» тушунчаси</i>	557
Jumaev T. // <i>Uzbekistan-Korea cooperation in the field of labor migration</i>	564
Djabbarov O.Dj., Xujayev T.X. // <i>O'zaro teskari funksiyalardan olingan integrallar orasidagi bog'lanish</i>	576
Djabbarov O.Dj., Jonqobilov J.T. // <i>Trigonometrik funksiyalarni ekvivalent ta'rifi haqida</i>	581

“Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences”.
Ilmiy jurnal. Uzbekistan: www.oriens.uz. 2023. – 591 b.

ISSN 2181-1784

Mazkur to'plamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6-noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-sonli Farmonida ko'zda tutilgan vazifalarni ijrosini ta'minlash maqsadida "Oriental Renaissance" MChJ tomonidan ta'sis etilgan **“ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES (oriens.uz)”** ilmiy jurnalining 3-bo'lim 12-soni o'rin egallagan.

Mas'ul muharrir:

falsafa fanlari nomzodi, dotsent M. Qodirov

Ilmiy kotib:

J.B. Sulaymonov

SH.N. Pulatov

I.R. Ikramova

Texnik muharrir:

Sh.S.Jurayev

